

Науково-ідеологічний центр ім. Дмитра Донцова

Святоіванівський Мазепинський Гетьманський Полк

ДМИТРО ДОНЦОВ

**ВИБРАНІ
ТВОРИ**

У ДЕСЯТИ ТОМАХ

Дрогобич–Львів
Видавнича фірма
«ВІДРОДЖЕННЯ»
2016

ДМИТРО ДОНЦОВ

**ВИБРАНІ
ТВОРИ**

ТОМ 10

Твори різних періодів

**Дрогобич–Львів
Видавнича фірма
«ВІДРОДЖЕННЯ»
2016**

УДК 32-027.21(081)

ББК 66.0я44

Д 67

Редакційна колегія:

Олег Баган (к.ф.н., Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка)
Сергій Квіт (д.ф.н., Національний університет «Києво-Могилянська Академія»)
Олександр Музичко (к.і.н., Одеський національний університет імені І. Мечникова)
Микола Посівнич (к.і.н., Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України)
Ярослав Радевич-Винницький (к.ф.н., Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка)
Федір Турченко (д.і.н., Запорізький національний університет)

До 10-го тому увійшли твори Д.Донцова з усіх головних періодів його творчості, статті, есеї, рецензії з часописів «Праця», «Наш голос» (Львів), «Украинская жизнь» (Москва), «Літературно-науковий вістник», «Вістник» (Львів), «Державна нація» (Прага), «Вісник» (Нью-Йорк), «Клич нації» (Філадельфія), альманаху «Гомін України» (Торонто). У такому форматі книга ще раз відбиває світоглядну еволюцію автора, яку він пройшов разом із трансформаціями буремної епохи. Особливості мови і стилю автора узгоджені із нормами сучасного українського мовлення й орфографії, водночас збережені його окремі питомо національні, ідіоетнічні риси незросійщеного українського правопису.

Видання рекомендується політологам та історикам, політикам і націологам, філософам та культурологам, всім дослідникам і прихильниками української національної ідеї.

Відповідальний редактор і упорядник

Олег Баган

Літературний редактор

Ярослав Радевич-Винницький

ISBN ???-???-???-???-? (Т. 10)

ISBN 978-966-538-236-2

© О. Баган, упоряд., передм., коментарі, 2016 р.

© Я. Радевич-Винницький, словник,
переклади, 2016 р.

© Видавнича фірма «Відродження», 2016 р.

БУТИ ДОН КІХОТОМ: ЕТИЧНИЙ ЗАПОВІТ ДМИТРА ДОНЦОВА

Вихід у світ 9-ти томів творів Д.Донцова, великий відсоток з яких складають такі, що вперше передруковані для ширшого ознайомлення всеукраїнської читацької аудиторії, дає змогу зробити певні загальні висновки щодо значення спадщини мислителя-націоналіста. Передусім у цих публікаціях ми бачимо об'ємну, калейдоскопічну картину українського політичного, національного і культурного життя протягом трьох чвертей ХХ ст. Уважне око Донцова тонко фіксує кожен порух до громадянського зміцнення українства, кожне інстинктивне зусилля до національного самоствердження, кожную оригінальну духовно-естетичну інтенцію до розгортання обривів українського світу. Поступово ми спостерігаємо, як молодий автор перетворюється із пристрасного партійного публіциста лівого гатунку на самобутнього теоретика-націолога, а згодом – на ідеолога та вільного мислителя динамічного українського націоналізму, який потужно впливає на історичні події епохи. І в цьому сенсі спадщина Д.Донцова є особливо цікавою і значущою (матеріали 10-го тому знову потвердять це) через свій внутрішній *революціоналізм*, свою неухильну тенденцію до *зростання-розростання*. Діапазон осмислюваних ним проблем є надзвичайно широким і, попри певну односпрямованість центральної ідеї творчості, як видається на перший погляд, автор уміє постійно урізноманітнювати підходи та методику свого аналізу, залучати до нього щораз нові і нові історичні приклади та філософські принципи. Тому звичайна актуальна публіцистика Д.Донцова має здатність видозмінюватися до глибоких розважань над темами національного буття, котрі отримують понадчасове навантаження.

Д.Донцову випало жити у надскладний і наддраматичний період української історії, коли не раз вирішувалася доля нації, доля державности і політичних можливостей українства: дві всеросійські революції 1905-го і 1917-го рр., Перша світова війна, боротьба за українську державність 1917–1920 рр., змагання з окупаційними режимами большевицької Росії і відновленої Польської мініімперії, постання підпільного українського націоналістичного революційного руху, Друга світова війна, трагіка еміграції. І в усіх цих випадках він намагався вияскравити перед українством чіткі національні ідеали, пояснити закономірну потребу завзятої і жертвовної боротьби за визволення, розкрити світоглядні простори правої політичної філософії, націоналізму і консерватизму. Його перевага над багатьма своїми сучасниками – політичними теоретиками – полягала у тому, що він мав *тонше відчуття ритміки національної боротьби*, мав живе уявлення про всі складнощі і драматизм національного опору і загрози зовнішніх ударів. Тому в Донцова ніколи не було ілюзій щодо перспектив національного розвитку, він ніколи не помилявся при визначенні та оцінці ворогів України, тому публіцистика його є такою повчальною і такою болючою для його опонентів, адже в ній зафіксовані ті численні промахи, наївності, ідіотизми, які виявляло політичне українство протягом десятиліть і через які заганяло націю у стан безвиході і поразки. Тому до сьогодні послідовники усіх політичних традицій в Україні ХХ ст. – соціалістичної, москвофільської, ліберальної, націонал-демократичної, гетьманської, клерикальної, опортуністичної в націоналізмі – не можуть забути і вибачити йому той викривальний і критичний пафос, з яким Донцов боровся з їхніми «ідейними батьками» – лівими

доктринерами, примітивними малоросами, благодушними космополітами, обмеженими формалістами, сліпими пацифістами, хитрими пристосуванцями. Тому стріли ненависти і паплюження летять і летять у бік Донцова, бо ж ніхто не хоче визнати історичних помилок своїх ідейних попередників, які призвели до катастрофічних часами поразок нації.

Концепція останнього тому «Вибраних творів» Д. Донцова побудована так, щоб показати творчий розвиток автора за чотири основними періодами його світоглядної еволюції: ранній, соціалістичний період (1906–1912 рр.), другий, консерватистський (1913–1920 рр.), третій, націоналістично-волонтаристський (1921–1940 рр.) і четвертий, націоналістично-традиціоналістський (1941–1973 рр), коли у творчості автора посилюються містико-релігійні настрої, апелювання до прадавніх традицій. Тож читач 10-го тому зможе зіставити проблематику і спосіб мислення Д. Донцова різних часів. Зрозуміло, між творами є суттєві відмінності у плані зацікавлень, змісту ідей, але усі вони пройняті єдиним духом **націозахисної дії, жвавої полемічності, мисленнєвої глибини**. І головне – публіцистика націлена на пробудження **сильнішого українського вітального динамізму**, який і є основою кожного **націоналізму**.

Перший період творчості представлений статтями Д. Донцова із соціал-демократичних львівських часописів «Праця» і «Наш голос» за 1910–1911 рр., коли він у лавах Української соціал-демократичної робітничої партії намагався посилити революційні рухи в українському суспільстві. Симпатія до соціал-демократії в нього визріла ще у 1906 р., коли та виявилася головною рушійною силою всеросійської революції, пропонуючи рішучу боротьбу із російським царизмом. Донцов із своїм пристрасним темпераментом, категоричністю суджень, закономірно, не міг прийняти тактики центристських і правих середовищ Наддніпрянської України, які у той час були надзвичайно нерішучими і пасивними. Частково ця проблема проаналізована у статті «Праве українство». Цікаво, що автор спробував у цій статті проаналізувати явище новочасного антисемітизму і розкритикувати його за те, що він заганяє українство у вузьку колію політичних дій, коли нація захищається тільки на рівні соціально-комерційних інтересів, а не прагне повноцінного національного визволення. Євреї представляються головними ворогами українців, бо перешкоджають їм як економічні конкуренти, насправді ж ненормальні й експлуататорські умови створює саме Російська імперія, її паразитарний бюрократичний апарат. Давши себе увігнати в колію соціального антисемітизму, українці витратять енергію, по-суті, намарно, бо вийдуть із фронту антиімперської боротьби. Попри те, що Д. Донцов виявився занадто тенденційним у цій статті, однозначно змішуючи ідейні позиції україноцентричного полтавського журналу «Рідний край» і проросійського часопису «Київ», він логічно проаналізував тогочасні хиби правої програми політичних дій: фразерство, слабкий рівень самоорганізації, нативізм. Правда, автор і помилявся згідно із засадами своєї ліво-соціалістичної світоглядної орієнтації: він бачив у націоналізмі тільки класовий фактор – формування дрібної буржуазії міст, не розумів значення в історії фактору національної емоції; він хибно думав, що класова солідарність пролетаріату є реальністю, а не ілюзорною й оманливою ідеологемою. Однак важливо зауважити, що Д. Донцов наполегливо намагався поєднати класово-соціалістичні ідеї з національними. Ось, для прикладу кілька його стратегічних думок як соціал-демократичного теоретика:

«Сим рухом є національний український рух. Датою його народження справедливо вважається бурливий 1905 рік. Революція, яка здвигнула з місця селянство, міську демократію і пролетаріат і пірвала їх у вир завзятої й упертої боротьби з усіма силами конаючого ладу ... Одною з найбільших перешкод для реалізування масою

свого політичного значення і сили в суспільності є національний гніт. Таким чином, боротьба українського селянства і пролетаріату за свої економічні і політичні потреби в своїм кульмінаційнім пункті викликала до життя масовий український національний рух»¹.

«...Українські національні вимоги можуть рахувати на своє здійснення не раніше, як буде зломлено політичну силу тих клас російської суспільності, які є найзавзятішими противниками демократії, а разом з тим підпорою, на котрій тримається царат – шляхти і плутократії»².

«В боротьбі за національне визволення України український пролетаріат має відіграти ту саму ролю, яку відіграє в боротьбі за політичну свободу цілий російський пролетаріат»³.

«Нашим завданням є розв'язати таку національно-політичну революцію, котра вже живе, хоч несвідома, в почуваннях широких мас нашого народу, створити могутній **національний рух** (виділення наше – О.Б.), злити всі невеличкі струмочки національного незадоволення у великий революційний потік, який знесе всі ті греблі, що правитель-ство царське протягом двохсот літ нагатило на дорозі свобідного національного розвитку українського народу»⁴.

Стаття «Російська революція і українська національна проблема» («Наш голос», 1911) показує, як розумів Д.Донцов тодішні завдання українства. Насамперед воно повинно було позбутися тільки культурницького світогляду, а виробити собі програму і навички політичного руху. Позбутися «провінціалізму», тобто примітивності і наївності у змаганнях. Натомість треба наступати широким фронтом на всі сектори владної системи і проводити українських людей на всі можливі посади. Лише демократизація російської імперської системи могла дати українцям історичний шанс на виживання й утвердження як нації. Хоча Донцову ще заважало класове мислення соціал-демократизму, він чітко розумів, що тільки перетворення «малоросів» на **модерну націю** дасть можливість вирватися з лабет етнографізму і провінціалізму, але таке могло відбутися тільки внаслідок революції⁵.

Теоретизування Д.Донцова цього періоду були спрямовані на послідовне доведення національної відрубності українства від росіян, що, як відомо, тоді було націоналістичною версією, мало прийнятною серед різних середовищ імперії, та й серед велетенської маси українських малоросів. До того ж у соціалістичному таборі України домінувала думка про докончу потребу і закономірність «об'єднання зусиль російського і українського пролетаріату». І в цьому моменті починається тенденція до розходження Донцова із керівництвом УСДРП (Л.Юркевич, В.Левинський, В.Винниченко, Д.Антонович та ін.). Власне, статті із часописів «Праця», «Наш голос» і «Украинская жизнь», які ми подаємо у цьому томі, показують цю неухильну тенденцію і її логіку: якщо керівництво УСДРП посилювало ідейно свій пролетарський інтернаціоналізм та автономізм, то Донцов щораз чіткіше виявляв свій світоглядний націоналізм і самостійництво. Тож про ніяку його «зраду», «перекиньництво», «непослідовність» і т.ін., на чому спекулювали і спекулюють всі опоненти-вороги Д.Донцова, говорити не можна, це був рух **зліва вправо, але по лінії революційності**.

¹ Закопанець Дм. Новий революційний фактор і соціал-демократія // Наш голос. – 1910. – №1. – С.12.

² Там само. – С.12.

³ Там само. – С. 13.

⁴ Там само. – С. 18.

⁵ Закопанець Дм. Російська революція і український національний проблем // Наш голос. – 1911. – №2. – С. 83.

Водночас ранні статті, особливо «На черзі» («Праця», 1910) і «Праве українство», як і дрібніші («Наш голос», 1911) публікації в соціал-демократичній пресі, демонструють партійно-ідеологічний догматизм Д.Донцова, сумбурність і суперечність деяких його тез. Він вперто пробує довести, що тільки через класову боротьбу українці зможуть визволитися, що розв'язання соціальних проблем автоматично приведе до міжнаціональної гармонії між народами, що надмірна концентрація уваги і зусиль на збереженні та розвитку національного в українському суспільстві приведе до шовінізму та самозамикання українського руху. Це, власне, були ті політологічні і націологічні тези, з якими пізніше протягом усього життя Донцов боротиметься і саркастично висміюватиме їх. Тепер же він необачно і непереконливо пристрасно полемізує з головними українськими часописами «Рідний край» і «Рада», вбачаючи в їхній програмі вузькість і плиткість традиційного українофільства і народництва. Це була помилкова позиція. Хоча тут Донцова можна зрозуміти в одному аспекті: він категорично не сприймав пристосуванства (у політичному вираженні – невиразного автономізму), примітивщини, відсутності революційного горіння, а саме цим дихали тоді офіційні українські кола, тобто маловиразний і обережний національно-демократичний рух. Ще у 1908 р. ці кола об'єдналися в тупцювальне Товариство українських поступовців (ТУП) на чолі з С.Єфремовим, Є.Чикаленком, Ф.Матушевським, А.Ніковським, М.Грушевським та ін. й ідеально виражали програму *лоялізму і конституціоналізму*, що в українських умовах означало відмову від наступальності, безнадійне вичікування і фатальне самоприречення на долю етнографічного руху за типом провансальського. Цього й не сприймав Д.Донцов. Саме ТУП видавав першу щоденну українську газету Наддніпрянини «Рада». Фактично ТУП сповідував костомарівсько-драгоманіську теорію національного відродження з її принципами «плекання народної культури», «малих діл», «поступовості», «включеності українства в загально-російську культуру» і т.ін. Однозначно, що така програма вела до закономірної поразки в майбутньому, тобто під час Національної Революції 1917–1920 рр. Тож Д.Донцов цілком правдиво прочував, що така тактика політичної боротьби ні до чого доброго не доведе. Його помилка полягала тільки в тому, що він *не відразу* розгледів догматизму і штучності соціалізму як ідеології, не зрозумів вузькості й антинаціональної сутності її.

Тут нагадаємо, що редактором «Рідного краю» була один час Олена Пчілка і саме завдяки її позиції це видання набуло більшої ідейної бойовитості і наступальності. У своїй пропаганді воно вже переставало бути явищем народництва, а поволі виходило на рівень правдивого модерного українського націоналізму. І це пізніше підтвердив сам Д.Донцов, написавши у 1931 р. чудовий есей «Олена Пчілка: проба реабілітації» (ЛНВ, Кн.5; у нашому виданні есей надруковано у 8 т.), в якому не тільки переосмислив певні свої упередження до національно-консервативного табору з-перед Революції, а й дав глибокий аналіз моральних, світоглядних та культурно-історичних джерел правдивого націоналізму на прикладі життя і поглядів Олени Пчілки.

Очевидно, що Д.Донцов потрапив із соціал-демократизмом у своєрідну ідеологічну пастку: чим більше він акцентував на національному й аналізував національну проблематику, тим більше він заходив у суперечність із ідеологією соціал-демократизму як матеріялістичною (а значить такою, що обходить тему духовного буття народів) і космополітичною (такою, що вважає національні принципи і пріоритети неважливими). Це потверджує стаття «Українське питання і російська соціал-демократія» («Наш голос», 1911), в якій він цілком конкретно намацав проблему глибинної конфронтації між всеросійським прихованим імперіялізмом російських лівих і українським, ще кволим, націоналізмом. Відзначимо, що частково йому допомогли тоді видобутися

із цієї інтелектуальної пастки австрійські соціалістичні теоретики О.Бавер, К.Ренер і К.Кавтський, котрі активно аналізували національну проблематику, яку їм, очевидно, підказувало саме життя Дунайської багатонаціональної імперії, народи якої наполегливо стреміли до повного свого національного самоствердження. Тому Д.Донцов, живучи тоді в півавстрійській Галичині, зумів теоретично протиставити соціалістичний інтернаціоналізм австрійських і російських авторів. Рація була, як він виявив, на боці перших.

Така смілива критика, коли український публіцист відкрито полемізував із найбільшими авторитетами соціалістичної думки Європи повела його до епохальної студії «Енгельс, Маркс, Ласаль про «неісторичні нації» (1914), якою він ніби поставив жирну крапку-висновок у своєму досвіді перебування в лівому ідеологічному русі: він показав фальшивість, зверхність, теоретичну нелогічність і неправдивість у вченні видатних соціалістичних мислителів і застеріг українство перед згубним ідейним космополітизмом лівих.

Окреме місце в ранній соціалістичній творчості Д.Донцова займають два есеї-спогоди «1906 рік у Києві» і «Наша думка» із «Нашого голосу». Це тонкі спостереження над добою революції 1905–1907 рр. Разом з іншими подібними есеями нашого часу – «Пам'яті В.Радзимовської» і «РУП» – ці твори вибудовують цікаву історичну картину початку ХХ ст. в інтимних і психологічних деталях.

Новим етапом ідейного розвитку для Донцова стала участь в журналі «Украинская жизнь» (Москва), який редагував Симон Петлюра. Загалом співдія цих двох виняткових особистостей в українській історії ХХ ст. є особливо значущою і не до кінця вивченою. Позналилися вони ще у вихорі першої російської революції 1905–1907 рр. Очевидно, що С.Петлюра як новий інтелектуальний лідер українських соціал-демократів засимпатизував молодому здібному публіцистові, який швидко почав виділятися своїми принциповими і багатопроблемними статтями на сторінках лівої преси. Трохи старший С.Петлюра вже утвердився в українській культурі публікаціями протягом 1900-х рр. і тепер, у 1912 р., очолив формально соціал-демократичний журнал «Украинская жизнь» (разом із О.Саліковським), але відразу надав йому більше ліберального, національно-демократичного змісту. Тому невдовзі серед авторів з'явилися тут С.Єфремов, М.Могилянський, О. і С.Русови, О.Лотоцький, В.Липинський і, власне, Д.Донцов. Це розширило ідейно-проблемний діяпазон видання, поглибило його культурологічну лінію. Д.Донцов жив тоді в Галичині і в спеціальній рубриці «Письмо из Галиции» регулярно інформував про галицькі політичні і культурні події, осмислював тенденції соціальної трансформації краю. Ця творча співпраця С.Петлюри і Д.Донцова мала те велике значення для тодішньої української політичної думки, що обидва за своїми світоглядними інтенціями **виходили за рамки соціалізму**, хоч були активними учасниками соціалістичного руху, обидва гостріше, ніж інші **відчували виклики і загрози** перед українським національним рухом, обидва активніше включали в публіцистику власне **націософське** осмислення законів історії і світового прогресу. Тому для обидвох період «Украинской жизни», яка мала програмою ознайомлення всеросійської громади з українською проблематикою, був надзвичайно продуктивним періодом зростання.

Д.Донцов у цей час розвинувся як уважний аналітик міжнаціональних стосунків, геополітик, культуролог, написав свій перший літературознавчий есеї – про творчість своєї улюбленої авторки – Лесі Українки. Його публікації в «Украинской жизни» можна розбити на дві головні групи: 1) про проблематику українсько-польських стосунків в Галичині; 2) про особливості традиційного і ліберального російського імперіялізму.

Три статті з «Украинской жизни» були надруковані у 1-му томі нашого видання, це: «О.Бауэр о национальной ассимиляции», «Русский либерализм и украинское движение» і «За украинский университет». Загалом ці російськомовні публікації засвідчили передусім те, що Д.Донцов позбувся соціалістичної фразеології, його думка стала розкутішою, гнучкішою.

У статтях «Point des reveries», «Украинско-польское соглашение», «Начало конца» Д.Донцов уважно аналізував характер польсько-українських стосунків у Галичині і показував стійкі процеси національного утвердження галицьких українців. Ці статті передусім вартісні описами фактів польського політичного домінування в краю, обумовленого закоренілим польським шовінізмом в українському питанні. Д.Донцов пояснював, що така нівеляційно-асиміляторська політика поляків, яка велася протягом століть щодо покорених ними народів, сьогодні, у ХХ ст., не відповідає духові часу, є фальшивою в моральному аспекті і руйнівною в цивілізаційно-геополітичному, оскільки не дає розбудувати простір Середньої Європи (а Галичина є ключовим регіоном в ньому) на засадах взаємоповаги, солідарності і спільної демократичної перспективи народів. В окремих моментах Д.Донцов цілком правильно і проникливо підходив до проблеми несконсолідованості середньоевропейців, які у такій формі стають і ставатимуть жертвами невпинного російського імперіялізму. І тут польська політика як політика великого і впливового народу була насамперед конфронтаційною, бо базувалася на ілюзії відтворення колишньої польської імперії ягеллонської доби. Тому найконструктивнішою в Середній Європі була міжнародна політика Німеччини, яка якраз прагнула сконсолідувати якимось цей простір, хай і в своїх геополітичних інтересах, але з відчуттям загрози російської експансії. Саме виходячи з цієї логіки, у Д.Донцова ще перед Першою світовою війною сформувалася пронімецька теоретична геополітична орієнтація.

Особливо цікавою є стаття «Начало конца», в якій автор малює картину засліпленості поляків в українському питанні, картину закономірності їхньої поразки в Галичині, з огляду на те, що український національний рух стає щораз масштабнішим і динамічнішим, український соціум за останні два десятиліття збільшив темпи своєї урбанізації, тобто українці стали відчутним фактором у головних містах краю (Львові, Перемишлі, Станіславові та ін.), почали формуватися якісні українські інтелектуальні і культурні еліти. Тому політика провідних польських кіл, які відмовляють українцям у праві мати свій університет у Львові, є алогічною і нецивілізованою, вона, базована тільки на шовінізмі, неодмінно приведе поляків до майбутніх крахів і потрясінь.

Друга велика проблема донцовської публіцистики цього часу – це осмислення тенденцій російського імперіялізму в Україні. Цій темі в «Украинской жизни» присвячено основних п'ять статей: «Русский либерализм и украинское движение», «Русская идея в Галиции», «Ещё о русском либерализме (Ответ г. В.Жаботинскому)», «Русский империализм и украинство» и «Немецкий публицист об украинском вопросе». У статті «Русские в Галиции» Д.Донцов спробував осмислити феномен галицького москвофільства в сучасності, коли воно вже йшло до занепаду як політична і культурна ідея. Його спостереження цікаві насамперед чіткими висновками для всеросійської аудиторії про те, що москвофільство, а значить і російська ідея в Галичині, є цілком штучним, фальшивим і неорганічним явищем на галицькому ґрунті. Самі москвофіли представляють себе запеклими консерваторами, борцями за духовну суверенність Галичини перед наступом польського католицизму. Однак, о диво, ці псевдоконсерватори, зауважує Д.Донцов, з одного боку, чомусь знаходять собі підтримку у російських лібералів, тобто людей далеких від ортодоксальних монархістів, а з іншого боку, чо-

муть мають сприяння від поляків, нібито від головних ворогів. Чому? А тому, що всі ці три табори сходяться в одному: в ненависті до української національної культури та ідентичності. І далі Д.Донцов робить влучне спостереження про джерела галицького москвофільства, тлумачить, звідки йому вдається черпати кадри з такою ретроградною ідеологією, без підтримки в народі: «У крестьян, разумеется, ни о каких проблесках русского национального самосознания говорить не приходится. Они улавливаются на удочку москвофильства лишь грубейшей демагогией. Интеллигенцию приводят в лагерь москвофильства разные причины: систематическая агитация в бурсах, дремлющее в душе каждого члена угнетённого народа рабское чувство стыда за свой язык и нацию и, наконец, привитое долгими веками неволи недоверие к силам своего народа. Это, так сказать, идейные москвофилы. Но таких немного среди них. Большинство же обращается в новую веру под влиянием причин совершенно иного сорта».⁶

У цьому контексті вельми важливою і показовою є оцінка Донцовим російського лібералізму в аспекті його ставлення до українського руху. Спочатку це він зробив у статті «Русский либерализм и украинское движение» («УЖ», 1912, №5), опублікованій у 1-у томі нашого видання, а згодом повторив свої аргументи у статті «Ещё о русском либерализме (Ответ г. В.Жаботинскому)» («УЖ», 1912, №10). Головне застереження Д.Донцова полягало у тому, що в російській національній свідомості постійно присутнє зверхнє, насторожене і навіть вороже ставлення до українського народу, і це не тільки політично виражають офіційні владні кола, російські консерватори-слов'янофіли, монархісти і реакціонери, що є закономірним, а й російські прогресивні і вільнолюбні ліберальні політики типу Мілюкова, Родічева, Струве та ін. Д.Донцов прогнозував, що мірою того, як посилюватиметься український рух, ворожість до нього тільки наростатиме в ліберальних колах, і це незабаром підтвердила історія, підтверджує це вона і сьогодні. Правда, називав він це явище, виходячи із свого тодішнього світогляду, дещо помилково «общественным национализмом»,⁷ замість назвати його точно і правдиво: шовінізмом. Український публіцист закликав єврейського громадського діяча позбутися ілюзій щодо російських лібералів як можливих союзників у боротьбі із царизмом. Він конкретно вказував на великодержавницькі замашки провідного російського політика-ліберала П.Струве, в іншій своїй статті наводив таке його висловлювання: «Я совершенно убежден, что малорусская культура по сравнению с русской представляет лишь явление локального характера, провинциальную ветвь последней. Существование малорусской культуры мыслимо лишь как часть культуры общерусской, и всякое изменение в этом факте возможно лишь при полном изменении политической и социальной структуры России».⁸ У цьому моменті Д.Донцов передбачив визначальну тенденцію в російській ліберальній і лівій політичній думці, які щораз більше набирали характеристик імперіяльності і шовінізму аж до майбутньої знаменитої большевицької нетерпимости. На жаль, до його думок тоді ніхто в українському політикумі не дослухався і хвиля благодущности у сподіваннях не російських лівих і лібералів як цілком можливих союзників українства у боротьбі з царизмом і далі широко розходилася українським суспільством.

У статті «Русский империализм и украинство» («УЖ», 1913, №2) Д.Донцов вперше відважився поставити під сумнів вагу ідей метра українських лівих і лібералів Михайла Драгоманова. Він з іронією оцінив стратегему останнього боротися за українську

⁶ Донцов Д. Русская идея в Галиции // Украинская жизнь. – 1912. – №3. – С. 73.

⁷ Донцов Д. Ещё о русском либерализме (Ответ г.В.Жаботинскому)// Украинская жизнь. – 1912. – №10. – С. 68.

⁸ Донцов Д. Немецкий публицист об украинском вопросе // «Украинская жизнь». – 1914. – №3. – С. 128.

автономію культурну і політичну тільки в рамках російської державно-адміністративної системи.⁹ Такі плани М. Драгоманов будував у своїх знаменитих «Чудацьких думках про українську національну справу» (1892 р.). Авторитет цього мислителя був тоді надзвичайно великим і в українському, і в російському суспільствах; якраз у цей час вийшло масштабне 10-томне видання його творів російською мовою з передмовою Б. Кістяківського; М. Драгоманов перетворювався його adeptами на такого собі «інтелектуального деміурга» для всеросійського демократичного і революційного рухів. Тому спроба Д. Донцова почати критичне переосмислення цього кумира прогресивних верств українського і російського суспільств була вельми потрібною і показовою.

Важливим аспектом донцовської публіцистики цього часу є трактування теми неославізму або панславізму. Він ніколи не мав ілюзій щодо широти пропагованої любови між слов'янами з боку офіційних російських і польських кіл. Ці два імперські народи використовували на політичному і геополітичному рівнях слов'янофільську фразеологію винятково в корисливих для себе інтересах. Тому раціональна і прагматична картина стану справ у цій темі, яка зривалася із статей Д. Донцова, підказувала українцям надіятися тільки на свої сили, плекати міцний націоналізм, позбуватися примарних надій на міжнародну слов'янську допомогу, хоча при цьому й використовувати у власних інтересах всі можливі фактори міжслов'янської взаємодії. І тут, як приклад, він наводив змагання українців у Галичині за своє самоствердження (стаття «Point des reveries!» та ін.), коли запорукою їхнього історичного успіху стали організованість, наполегливість, конкретність та чітка зорієнтованість на національні пріоритети.

Отже, період співпраці з «Украинской жизнью» став для Д. Донцова важливим етапом у подоланні вузьких світоглядних рамок лівих ідеологій, поглиблення критики російського імперіялізму, об'єктивного осмислення перспектив українського національного руху, виходу на ширші обрії політичного аналітизму та розвитку політичної думки.

Другий блок републікацій з 10-го тому нашого видання репрезентують статті і рецензії міжвоєнної доби, коли Д. Донцов перебував в апогеї своєї творчої активності й ідейної наступальності. Про цей «вісниківський» період ми багато сказали у передмовах до попередніх томів, тому тут проакцентуємо тільки на окремих моментах. Передусім ці публікації цікаві своїм кардинальним переосмислення філософських, політичних засад українського визвольного руху, який довго ґрунтувався на світоглядному *позитивізмі*, ідеологічному *соціалізмі*, майже не виходив за рамки легітимних *ліберально-демократичних принципів* та засобів політичної боротьби і відповідних цінностей. Сумарно цей масив ідей і принципів у нас прийнято називати *драгоманівщиною* від імені найвизначнішого теоретика того періоду національного відродження. Есей «Драгоманов і ми» («Літературно-науковий вісник», 1923), якраз і був спрямований на критику цього великого явища, цілої традиції політичного думання в Україні, яка так фатально відбилася на українській історії, підготувавши поразку в Національній Революції 1917–1920 рр. Д. Донцов не тільки підбивав підсумки минулому, а й давав нові моральні імперативи для майбутнього. Він писав: «Ukraina militans не має в собі нічого з його [Драгоманова] ідей, а головне – нічого з духа сих ідей. Драгоманов виставив примат соціалізму і космополітизму, вона – примат нації. Він – еволюцію і гуманітаризм, вона – боротьбу і національний егоїзм. Він – російський Схід, вона – латинсько-германський Захід. Він – паліївщину, вона – мазепинство».¹⁰ Під Ukraina militans мав на увазі новий революційний націоналізм сучасності, формував.

⁹ Донцов Д. Русский империализм и украинство // Украинская жизнь. – 1913. – №2. – С. 27.

¹⁰ Донцов Д. Драгоманов і ми // Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2010. – С. 129.

Три статті, які Д.Донцов опублікував на сторінках журналу «Державна нація» (1927 р.), вартісні тим, що увиразнюють його тодішні трактування теми націоналізму, який шойно набирив сили в Західній Україні та еміграції. Це було видання Легії українських націоналістів (лідер – М.Сціборський), заснованої у Празі 1925 р. з метою об'єднати революційно налаштовану націоналістичну молодь за кордоном. ЛУН стала однією із складових ОУН у 1929 р. Д.Донцов пояснював новій генерації ідейних борців, чому не можливо вести визвольну боротьбу з позицій монархізму (гетьманства – у версії В.Липинського), соціалізму та ліберально-народницького демократизму. Тому, що ці політичні доктрини на перше місце в бутті нації ставлять часткові завдання-ідеали: штучне плекання правлячої верстви, забезпечення матеріальних інтересів соціуму, збереження демократичної рівноваги сил і гарантування інтересів юрби, демосу. Натомість націоналізм – це вічний ерос, який плекає національну силу духу, це здібність людини нестямно горіти любов'ю до волі і гаряче ненавидіти ворогів цієї волі; це несвідоме бажання величі, героїки, посвяти як моральних аксіом буття в історії; це бажання відрізнити красу творчої душі своєї нації перед народами світу з метою цей світ збагатити, урізноманітнити, піднести до нових висот духу і слави.

Д.Донцов творив нову етику українського націоналізму, який відтепер мав базуватися на аксіомах та емоціях (ірраціоналізм), мав формувати людину твердого характеру, впертої волі, суворой самодисципліни, безкомпромісної і покарної до відступництва і нехлюйства. «Вона [ідеологія націоналізму], – писав він, – вважає, що збудження національного патосу і скерування його в два русла: любови до краю і ненависти до чужини, – це єдиний шлях для нації. Вона думає, що лише власна незалежність, лише максимальний вияв сил нації забезпечить розв'язання соціального питання. Що лише вільна нація знайде правильну дорогу до своєї експансії навні. Що лише вільна нація знайде найліпшу форму своєї внутрішньої організації. Вона вірить, що ... ітиме лише під гаслом воюючого націоналізму. Що без нього з накинутим чужинцями ідеалом у сфері культурної, соціальної і політичної творчості нація звиродніє і нидіє. Звідси відмежовуємося ми від соціалізму, монархізму і демократичного провансальства як від доктрин, які не хоронять націю від отруйних впливів чужої віри, і, зменшуючи її відпорну силу навні, гальмують кристалізацію окремого осередку національної волі на Україні»»

Ще один напрямок ідеологічних і культурософських устремлінь Д.Донцова міжвоєнної доби – це концепція і теорія **окциденталізму** для української культури і літератури. Цю тему він розвивав ще від періоду участі у львівському журналі «Шляхи» (1913–1917 рр.), на сторінках якого вперше вдалося подати ідеї про органічність і доконечність української духовної і культурної орієнтації на Захід (стаття «Справа унії», 1916 р.). Хоча вартує відзначити і те, що Д.Донцов вже за самим типом свого світоглядного, інтелектуального та естетичного формування був яскравим представником **західного інтелектуала** в українській культурі як публіцист, мислитель, критик, ідеолог. Чотири есеї 10-го тому – «До старого спору?», «Крок вперед», «Росія чи Європа?», «Да саро» – продовжують ту жваву естетичну і культурологічну проблематику і полеміку, яку він вів у Галичині від першого числа відновленого «Літературно-наукового вісника», в якому була надрукована така промовиста окциденталістська студія, як «Поетка українського Рисорджиментно: Леся Українка». Дискусія про стратегічну орієнтацію на Схід чи на Захід велася набагато складніше і поліваріантніше, ніж прийнято думати зараз у нас. Тобто її почав не М.Хвильовий в умовах Радянської України як реакцію на наступ нової, «пролетарської», хвилі русифікації, а вона зріла в умовах відносно вільної, майже безцензурної, Галичини як форма **культурософської реакції**

на поразку українства в Національній Революції 1917–1920 рр. Тому по-різному її висвітлювали перші пореволюційні галицькі літературні журнали: «Митуса», «Поступ», «ЛНВ», «Світ», а згодом підхопили еміграційні видання: «Нова Україна», «Студентський вісник», «Національна думка», «Розбудова держави» та ин. Тож М.Хвильовий у знаменитій дискусії 1925–1928 рр. як здібний культурний провокатор лише підхопив великі ідеї і проблеми окциденталістської теорії, які вже розвинули галицькі та еміграційні критики й ідеологи, особливо Д.Донцов.

До слова, джерела цієї дискусії можна дошукуватися у таких етапних працях Д.Донцова з попередніх періодів творчості, як книжка «Модерне москвофільство» (1913) і стаття «Культура розкладу» («Шляхи», 1917), потім перевидана у 1919 р. брошурою під назвою «Культура примітивізму». Тому сьогодні вартує переосмислення ціла велика тема культурологічної полеміки в Україні 1910–1920-х рр. під тим кутом зору, що її наполегливіше стимулювали, власне, праві мислителі, усвідомлюючи глибинні проблеми культурної залежності України від Росії.

Ідеолог українського націоналізму розумів психологічну, світоглядну і культурну переорієнтацію на Захід як *об'єктивний процес* повернення України до своїх основ. Думки про це переповнюють його творчість 1920–1930-х рр. І центральною була тут культурософська і націософська засада із його першої, етапної книги вісниківського періоду – «Підстави нашої політики»: «Бо тільки так довго могли ми опиратися московським впливам, як довго і непорушно стояли, засвоєні нашим народом, традиції нашої західної культури. Се вони вложили в нас індивідуалістичну психіку, її активність ... Литовський статут, магдебурзьке право, незалежна від світської влади Церква, церковні братства, козацькі товариства (ідея «лицарства»), що лежала в їх основі, також чисто європейська, чужа Москві), становий конституціоналізм, зрештою, приватна власність – все се були урядження не на московським принципі приказу, а на європейській засаді самоуправи!» Автор закликав тоді максимально посприяти окциденталізації України в усіх ділянках національного життя: політичній, соціальной, культурній, релігійно-церковній. Виходячи з цієї засади, Д.Донцов і вів полеміку в культурі, утверджуючи ідеали окциденталізму як духовного і морального руху до героїчних, традиціоналістських, християнських основ Заходу, паралельно не приймаючи модерної західної культури, базованої на егоцентризмі, практицизмі, скептицизмі. Про це й трактують пропоновані есеї «До старого спору», «Крок вперед», «Росія чи Європа?» і «Да саро».

Вартісним доповненням до цієї великої теми, на нашу думку, будуть зібрані нами рецензії Д.Донцова на різноманітні видання з журналів «Літературно-науковий вістник» і «Вістник» за 1920–1930-і рр. Вони показують не тільки добру ерудицію автора, а й його вміння вести полеміку, аргументувати, тонко оцінювати художні тенденції в літературі, з іронією і виробленим естетичним смаком критикувати, вловлювати кожен живий і творчий порух до національного зростання в культурі. Цією широкою републікацією ми частково заповнюємо значну лакуну в донцовзнавстві, адже до сьогодні рецензії і відгуки Д.Донцова ще системно не передруковувалися.

І, нарешті, твори з останнього періоду творчості, періоду післявоєнної еміграції, про який ми докладніше написали у передмові до 9-го тому нашого видання. Ми вибрали ті кращі есеї з доволі великого масиву еміграційної спадщини Д.Донцова, які, по-перше, виділяються оригінальністю своєї проблематики, бо автор часто збивався на самоповторювання у цей час, а, по-друге, мають певний узагальнений зміст і характер щодо найпопулярніших тем в його розважаннях. Тому нам цікавими видалися насамперед есеї про Сковороду, який передає традиціоналістський і християнський тип мислення пізнього Донцова як доміную; оригінальні есеї про творчість Лесі

Українки, які продовжують його мегатему – майже 60-річну! – осмислення ідейного й естетичного феномену цієї визначної письменниці; есеї з критикою драгоманівських традицій в українстві і російського імперіялізму, ліберальних і лівих політичних філософій. Стаття «Демонократи Заходу, Москва і наші прогресисти проти націоналізму» з «Кличу нації» за 1971 р. передає полеміку з широким колом критиканів Донцова, які в післявоєнний період обсіли його і, головне, ідею українського націоналізму з метою дискредитувати їх, в ній автор викладає широкий набір логічних контраргументів проти фальшувань і перекручень суті націоналізму, до яких часто вдавалися його опоненти.

У такій композиції 10-й том дає можливість ще раз побачити і збагнути Дмитра Донцова як великого бійця Словом за національну ідею, пристрасного шукача переможних шляхів і невтомного аналітика всіх промахів і падінь українства, великого шанувальника Традиції у вік модерності, правдолюба у вік фальші і цинізму. Він, як і його улюблений герой, Дон Кіхот, уперто йшов до високої мети, відважно бився зі всіма ницостями епохи, не боявся бути самотнім проти панівних течій в суспільстві, горів і вірив, марив і любив, падав і вставав, щоб знову битися і горіти. Його статті і книжки розривали Україну своєю яскравою метафорикою змагань і боротьби, своїми прокляттями на відступників і маловірів; не даремно Юрій Липа порівнював його до завзятого церковного полеміста XVI ст. Стефана Зизанія, який збурих Україну своїми гарячими проповідями і духом чистої віри, і дивувався щодо експресивності творів Донцова: «Перед його статтями бліднуть вірші і поеми. Може, він дійсно найбільший поет України?». Ніхто так, як Донцов, у нашій культурі не вміє завойовувати душу читача своїми емоціями і водночас відмежовувати від священної національно-визвольної боротьби пристосуванців і профанаторів, модерних «книжників і фарисеїв»; подібно до релігійних полемістів драматичного європейського XVI ст., доби величних і трагічних релігійних війн, він кидає у потоки віри світлі і лицарські душі і відмежовує від її ідеалів людей дрібних і корисливих. Не кожен може прийняти його максими і героїчну, містичну стилістику боротьби. Тому його проповіді палять і розривають сумління маловірів і тухтїв, перинолюбів і холуїв, а найбільше отих «дядьків отечества чужого», малоросів усіх видів і типів. Він, подібно до Т.Шевченка, прийшов в Україну, щоб назавжди розділити її на послідовників нещадного Гонта і тих Іванів-юд, що продають її у прірві століть. Тому пристрасні і змагання довкола спадщини Д.Донцова будуть вирувати доти, доки Україна змагатиметься у своєму пориві до свободи і національного самоствердження.

* * *

Завершуючи наш по-своєму унікальний і масштабний видавничий проект, від імені його організаторів і учасників висловлюємо **Велику Дяку** усім, хто прилучився до праведної справи – словом-порадою, ділом-підмогою, коштом-основою. Гадаємо, цей проект буде ще одним гідним вшануванням сл. пам'яті **Ярослава Дашкевича**, великого вченого й ідеолога сучасного національного відродження українства, який був ініціатором і натхненником цього багатотомного видання. Д.Донцов був одним з улюблених авторів визначного історика, до того ж він ще «на живо» слухав його виступи у передвоєнному Львові. На початку 1990-х Я.Дашкевич організував кілька репринтних перевидань його книжок в Україні. Очевидно, вважав, що палаючі ідеї головного ідеолога українського націоналізму насамперед важливі і потрібні для нації.

Висловлюємо окрему подяку за сумлінну і копітку редакторсько-мовознавчу працю літературному редакторові нашого видання, блискучому фахівцеві-філологу **Ярославу Радевичу-Винницькому**, який розпрацював цілу новаторську систему мовної адапта-

ції текстів Д.Донцова до норм сучасного українського правопису, зберігши при цьому його чудову стильову експресивність та ідіоматику, який зробив переклади з іноземних мов до багатотомника і протлумачив сотні рідковживаних і застарілих слів, щоб полегшити сприйняття текстів сучасникам.

Редколегія видання дякує молодому філологові дрогобицької філологічних школи **Ірині Михаць**, яка здійснила велетенське і трудне коректорське опрацювання текстів Д.Донцова, виростаючи як професіонал з кожним новим томом.

Ми висловлюємо велику дяку і всім тим, хто з патріотичних поривів, виконуючи свій обов'язок громадянської честі і відповідальності, забезпечив матеріальні основи видання. Нижче подаємо їхні імена у спеціальній таблиці подяки.

Олег Баган,
керівник Науково-ідеологічного центру ім.Д.Донцова

Нам допомогли:

Бачинський М.	*
Будинкевич К.	*
Будинкевич К.	*
Будинкевич М.	*
Будинкевич У.	*
Була Я.	**
Бумбар О.	*
Горда М.	
Гринда І.	**
Гузнер А.	
Гуцуляк Ю.	
Дмитрів Ф.	
Донцов П.	
Забзалюк Д.	
Завалій І.	*
Завалій О.	*
Кіщак Б.	**
Кіщак О.	**
Кіщак О.	**
Книш Я.	
Крайківський Я.	
Крайківський В.	
Криворучко Ю.	**
Кучер А.	
Кушнір Б.	**
Кушнір Т.	**
Кушнір Я.	**
Лехнюк О.	*****
Лозинська К.	*

Лозинський О.	*
Лозинська Р.	****
Лозинський Т.	****
Мазур І.	
Матківський І.	*
Мельник І.	*
Мочернюк М.	*
Паруга Д.	*
Пащак В.	**
Петрик Р.	**
Петрик Т.	
Піняжко Р.	*****
Піняжко Т.	**
Пундяк Р.	
Родцевич Т.	
Рудий Н.	*
Сагко В.	
Тимчук В.	
Федоришин О.	
Філяк Є.	*
Хороз Р.	
Цибко А.	**
Цибко Г.	
Чижмар Ю.	*
Червінка І.	**
Юркевич Ю.	**
Якимович Ю.	**
Якубишин Р.	*
Яремчук Л.	**

СТАТТІ РАНЬОГО ПЕРІОДУ

НОВИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ФАКТОР І СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТІЯ

Нові часи, які скрізь характеризуються підвищенням політичної активності мас, покликали в нас до життя нове, надзвичайно цікаве історичне явище, яке матиме не лише для Росії, але й для цілої Східної Європи необчислені наслідки. Це явище – народження нового революційного в самій своїй суті руху в Росії, руху, в якому навіть найсвітліші голови донедавна сумнівалися, чи він узагалі є можливий, руху, який у своїх тенденціях і цілях абсолютно не дасться погодити з існуючим ладом шляхетсько-буржуазної диктатури і який *eo ipso*¹ є *об'єктивно* поважним революційним чинником у політичному житті царату.

Цим рухом є національний український рух. Датою його народження справедливо вважається бурхливий 1905 рік. Революція, яка зрушила з місця селянство, міську демократію і пролетаріят та захопила їх у вир завзятої й упертої боротьби з усіма силами конаючого ладу, покликала українські маси до активної участі в політичному житті. Однією ж із найбільших перешкод для реалізування масою свого політичного значення і сили в суспільності є національний гніт. Таким чином, боротьба українського селянства і пролетаріату за свої економічні й політичні потреби у своєму кульмінаційному пункті викликала до життя масовий український національний рух.

Чим глибше розвиватиметься цей рух, тим ширші українські кола втягатиме він у себе. Чим далі поступатиме вперед процес націоналізації всіх царин публічного життя на Україні, тим інтенсивніше розвиватиметься українська культура, тим болючіше відчуватиметься гніт над нею. І тоді такі акти правительства, як, наприклад, закриття «Просвіт», викличуть не лише бурю у склянці води, як це було фактично, тільки активний протест широких мас в обороні своїх національних постулатів.

Основні ж постулати українського руху, які є у програмах різних українських партій (свобода українського слова, націоналізація шкільництва, урядування, автономія) як такі, що обходять передусім широкі маси народу, *демос*, можуть бути здійснені лише тоді, коли демос розпоряджатиметься політичною владою в державі, коли матиме для здійснення своїх постулатів потрібні для цього матеріальні засоби і законодавчу владу. Коротко – лише з перемогою *демократії*. Іншими словами – українські національні вимоги можуть здійснитися не раніше, ніж буде зламано політичну силу тих клас російської суспільності, які є найзавзятішими противниками і разом із тим підпорою, на якій тримається царат, – шляхти і плутократії.

Тому ми назвали український національний рух революційним фактором.

Уже тому цей рух є важливим для революційної соціал-демократії як союзник у боротьбі з царатом. Але корисним для справи революції цей рух може бути лише тоді, коли він стане не тільки об'єктивно, але й *суб'єктивно* революційним, тобто коли непримиренна суперечність національних постулатів українського руху з абсолютизмом стане зрозумілою для широких верств українського народу. Лише тоді,

¹ Тим самим, само собою (*лат*).

і не раніше, коли ці маси в ім'я своїх національних домагань підуть у бій із абсолютизмом. Як партія, що підтримує кожний опозиційний рух проти царату, соціал-демократія зацікавлена в тому, аби втягнути широкі верстви української демократії на ґрунті добре усвідомлених їхніх національних інтересів в активну боротьбу з царатом. Як найбільш консеквентний борець за демократію соціал-демократія повинна керувати активною діяльністю української демократії, повести її за собою. В боротьбі за національне визволення України український пролетаріат має відіграти ту саму роль, яку відіграє в боротьбі за політичну свободу весь російський пролетаріат.

Виконати це завдання, впливати на інші суспільні класи може соціал-демократія лише через пролетарський рух.

Самостійний, активний виступ пролетаріату, який усвідомлює свої національні інтереси, з якнайкращими національно-політичними гаслами (демократична республіка й автономія) спопуляризує ці гасла в масах, приверне на бік соціал-демократії всі широкі демократичні елементи суспільності і зробить з соціал-демократії центр національно-політичного радикалізму.

Таким виступом робітничий клас найбільше спричиниться до надання потенційній об'єктивній революційності українського національного руху кінетичної сили.

Це завдання, яке стоїть перед нашою партією, – важке.

Боротьба проти національного гніту, усунення якого є у класових інтересах пролетаріату, вимагає ясної національної свідомості з боку робітництва. Наш пролетаріат лише тоді вступить у боротьбу з національним гнітом, коли чітко зрозуміє суперечність цього гніту з його класовими інтересами, коли усвідомить цю суперечність. Тому нашою першою ціллю мусить бути сформування в масах українського пролетаріату національної свідомості, тобто усвідомлення своєї приналежності до української нації, того поневолення, в якому вона перебуває, і бажання боротися за ті політичні форми, які б цей гніт знищили.

Отже, пропаганда таких вимог, як національна школа, права нашої мови в суді, в урядах, загалом – у публічному житті; агітація, нав'язуючи до різних подій у суспільному житті, за рівноправність української мови; вияснити вагу цих національних домагань для успішності класової боротьби пролетаріату; пояснити логічний зв'язок між поодинокими проявами національного гніту й усією сучасною політичною системою; поглиблювати в такий спосіб національно-політичну свідомість пролетаріату і зміст його боротьби – від націоналізації школи до знищення абсолютивну – ось нагальна потреба партії. Тільки самої агітації і пропаганди тут не досить. Найліпшою школою для розуміння пролетаріатом своїх класових (як економічних і політичних, так і **національних**) інтересів є активна інтервенція, активна участь пролетаріату в публічному житті. Втягуючи робочі маси в безпосередні стисії і конфлікти на ґрунті оборони своїх національних інтересів з абсолютизмом і націоналістичними групами російської суспільності, соціал-демократія дає масам пролетаріату можливість конкретно, на власному досвіді пізнати непримирений антагонізм його національних інтересів зі шляхетсько-абсолютистською диктатурою.

Цій цілі буде служити передусім: внесення для обговорення робітничих зборів питань про права української мови в публічному житті; організація віч протесту проти варварської антиукраїнської політики правительства і Думи; приймати відповідні резолюції і пересилати їх до рук фракції для публікації у пресі; організація

активних робітничих виступів на легальній арені (на різних виборах, конгресах, у Думі) для оборони національних прав українського народу.

Та систематична інтервенція українського пролетаріату у сферу національно-політичного життя, яка поставить його лицем до лица з його ворогами і змусить їх показати свою фарбу, ліпше від тисяч брошур пояснить йому зв'язок між боротьбою за національну школу, наприклад, і боротьбою проти існуючої політичної системи. Щодо способів втягнення мас українського пролетаріату до участі в усіх проявах національно-політичного життя, то мусить бути завважене. Для того, аби революціонізуючий досвід таких пролетарських виступів, конфліктів з абсолютизмом був усвідомлений якнайширшими колами робітництва, треба, аби такі масові виступи охоплювали якнайширші верстви пролетаріату. Для цього гасла, в ім'я яких організуються ці виступи, мусять бути якнайбільш приступними і зрозумілими масам. Коли, наприклад, стан національно-політичної свідомости пролетарських мас не дасть змоги організувати активного виступу за автономію краю, то не є виключеною організація таких виступів, наприклад, за національну школу. Такі виступи можливі навіть хоча б у вигляді петицій до Думи, хоч ми, соціал-демократи, знаємо згори, що реальних наслідків ці петиції не матимуть. І це не буде жодною зрадою наших принципів і звуженням розмаху нашої боротьби. Бо, організуючи активні виступи пролетаріату за такі елементарні домагання, ми у своїй агітації не повинні спускати з ока нашої кінцевої мети в буржуазній революції і пов'язувати ці часткові виступи з боротьбою за демократичну республіку й автономію. Соціал-демократії залежить не так на пропаганді революційних принципів, як на тому, **аби поставити масу в становище, яке революціонізує її думки**. Так, російські соціал-демократи, будучи переконані, що у правительства не просять, тільки жадають, все ж пішли на чолі робітників 9 січня. Так, соціал-демократія, будучи переконана в безвартності комісії Шидловського (або Думи III), брала участь у виборах до неї (згл., до Думи). Скрізь йшлося про політичне виховання мас шляхом **їхнього** досвіду. Бо боротьба проти абсолютизму, в ім'я елементарних національних вимог буде тим більш успішна, енергійна, свідома з боку пролетарських мас, чим міцніше в його свідомості засяє ідея кінчености цієї боротьби.

Ідею ж кінчености боротьби проти існуючого політичного гніту маси пізнають не инакше, як на власному досвіді. Так само робітники ніде не починали політичної боротьби там, де їхні елементарні економічні стремління не натрапляли б на опір політичної влади. Не треба лише забувати, що національно-політична свідомість пролетаріату – це передусім є ясна свідомість **цілей** пролетарської боротьби національної пролетарської боротьби і **шляхів** їх реалізації. Тому соціал-демократія має дбати, аби ціль і тактику пролетарського національного руху диктували добре зрозумілі його класові інтереси й аби пролетаріату не підсували таких цілей, які з його інтересами нічого спільного не мають. У сучасних політичних умовах це означає визволення українських мас від впливу націоналістичної ідеології **буржуазних груп** із їхньою теорією «надкласовости» української «національної ідеї». Треба також, аби ця національна активність не шкодила його загальній класовій боротьбі, аби національний момент не абсорбував усієї революційної енергії, треба стерегтися гіпертрофії національно-політичної активности, яку ми можемо обсервувати в чеських товаришів, для яких, наприклад, питання про школи для національних меншостей заслонило квестію шкіл для національних більшостей і які у своїй боротьбі за національні інтереси чеського робітництва, добре чи погано зрозумілі, випустили з ока інтереси всього пролетарського руху в державі.

Між иншим, це завдання соціал-демократії, виходячи з елементарних національних потреб пролетаріату, – привести його до боротьби за політичну свободу, полегшитися високорозвиненою класовою свідомістю пролетаріату у сфері його економічних та політичних інтересів.

Така діяльність соціал-демократії, власне, і спричиниться до перетворення об'єктивної революційної сили українського національного руху в суб'єктивну. Така діяльність соціал-демократії, організований виступ пролетаріату, послідовна й енергійна оборона національних інтересів народу прикують увагу суспільности до національної проблеми, спопуляризує національні вимоги, збудить приспану національну свідомість мас. А відверті виступи, ясна революційна постановка національної квестії пролетаріатом, критика буржуазних способів розв'язання національної проблеми доведуть масам, що гасла соціал-демократії є гаслами послідовної демократії, і приверне на наш бік усі широ демократичні елементи краю.

Лише така діяльність соціал-демократії зробить національну квестію актуальною, найневинніші гасла (національні школи) наповнить революційним змістом і перетворить їх на могутній засіб для боротьби з існуючим ладом.

Ми сказали: приверне на наш бік всі широ демократичні українські елементи. І *лише* їх. Бо не треба забувати, що кожна класа вкладає в національні бажання свій класовий зміст, пристосовує національні вимоги до рівня своїх класових потреб. Тому ті класи і групи нашої суспільности, які хоч і є національно свідомими, але класові інтереси яких міцно пов'язані з інтересами політичної реакції, на шлях боротьби з абсолютизмом не підуть. Це стосується передовсім до тої групи обшарників, особливо на Правобережній Україні, які стоять на ґрунті гармонії клас («Світова Зірниця»). Це стосується також класи дрібної торговельної буржуазії, тобто класи, яка є добрим матеріалом у руках спритних політичних пройдисвітів і легко дає себе зводити гаслам найрізномірніших реакційних утопій. Ця класа є реакційна скрізь і масами наповняє ряди християнсько-соціяльних – в Австрії, «Союзу русского народа» – в Росії, антисемітів – у Франції. Тому не на ці класи розраховує соціал-демократія у своїй національній акції. Вона розраховує лише на (у цей політичний момент) демократичні елементи селянства, особливо на їхнє ліве крило. Що ж до нашої «поступово-демократичної» інтелігенції, то так само, як лише хвиля революційного руху похнула її до політичної акції, так лише широкий революційний рух мас того селянства, яке вона репрезентує, здолає пхнути її на революційний шлях. Ці широкі маси селянства і є передусім нашим можливим союзником у національній революції.

Як скоро об'єктивна внутрішня революційність українського національного руху набере кінетичної сили – не знати. Це залежить від низки соціяльних, економічних і політичних умов публічного життя Росії. Наприклад, інтенсивний розвій капіталізму в Англії ще в першій половині минулого століття був об'єктивним революційним фактором, який мусив формувати думку англійського пролетаріату в напрямі соціал-демократизму. А проте, мимо того, що умови для соціал-демократичного руху були (у сфері економічного життя), є і соціал-демократична партія, поважного масового соціал-демократичного руху в Англії і досі нема. Це й тому, що діяння одного фактора (економічного розвою) паралізувалося силою инших (винятково вигідним становищем Англії на міжнародному ринку, яке відкрило англійській буржуазії дорогу до низки соціяльних реформ і поступок робочій класі, політична зрілість англійської буржуазії etc.). Тому, коли ми кажемо, що український рух у внутрішній логіці свого розвою революціонізує маси проти існуючого

політичного ладу, то тим ми ще не передрікаємо моменту цієї революції. Чи цю революційну енергію буде виладовано зразу у вигляді моментального революційного вибуху, чи, навпаки, дорогою перманентної революції – дорогою часткових поступок із боку абсолютизму, покаже майбутнє. Можливо навіть, що після повалення абсолютизму український національний рух не втратить своєї Sprengkraft², оскільки в реформованій державі залишаться в тій чи іншій формі рештки абсолютизму.

Нам ішлося лише про те, щоб зазначити тенденції національного руху і наше, соціал-демократії, ставлення до нього. Цей рух, як ми старалися довести, є рухом у своїй внутрішній логіці революційним. Соціал-демократія мусить підтримувати український національний рух, намагаючись привести його на спільний шлях боротьби за політичну свободу. Лише цією тактикою, а не бойкотом, не ігноруванням великого історичного факту зможе соціал-демократія реалізувати своє революційне призначення в сучасний момент українського національного руху.

Нашим завданням є розв'язати ту національно-політичну революцію, яка вже живе, хоч несвідомо, в почуваннях широких мас нашого народу, створити могутній національний рух, злити всі невеличкі струмочки національного незадоволення у великий революційний потік, який знесе всі ті греблі, що царське правительтво протягом двохсот літ нагатило на дорозі свобідного національного розвитку українського народу.

---

² Сила вибуху (*нім.*).

НА ЧЕРЗІ

(До питання про нашу національну політику)

Соціал-демократи хочуть, щоб бідний страждальний народ здобув собі вплив з усіма своїми болями й потребами, поміж якими треба взяти до уваги також національні потреби, не визнаючи, однак, їхнього виняткового і найважливішого значення.

К.Ренер

Полемізуючи з німецькими націоналістами, Реннер в одній брошурі писав: там, де йдеться про справжні національні потреби робочої класи, соціальна демократія потрапить як слід боронити їх.

Хто хоч трохи знайомий із національною програмою і політикою австрійської соціал-демократії, той знає: у наведених вище словах нема нічого, крім правди.

Не кожна соціал-демократія може похвалитися, що у своїй боротьбі за інтереси пролетаріату вона уділяла його національним інтересам належне місце. Цього казати не маємо права особливо ми. Ані в нашій літературі, ані в щоденній агітаційній праці на національне питання не звертали великої уваги. Коли цей факт перед революцією і в час революції можна ще було сьак-так виправдати політичними умовами моменту, то нині настають такі часи, коли легковаження соціал-демократією національним питанням на Україні буде не тільки політичною помилкою, а й злочином проти тої класи, ідеологами якої ми бути бажаємо, злочином, який може жорстоко помститися як на самій партії, її міці й силі, так і на інтересах українських пролетарських мас загалом.

1906-1909 роки буде занотовано в історії нашого краю як доба розквіту національного життя. Український національний рух протягом цих років вибився у силу, якою в політичному житті краю і Росії годі ігнорувати.

Цього не можна було сказати ще три роки тому. За великим дзвоном не чути малих! Тоді, як увесь світ був сповнений гуку великого дзвону російської революції, не чуто було малих дзвінків, що звістували початок національного руху на Україні. Тепер ці дзвінки б'ють виразніше, бо великий дзвін замовк.

Інтенсивне зростання цього руху, що створив сприятливий ґрунт для політичного зближення всіх клас нашої суспільности для спільної національно-політичної акції, виступ на легальну арену суспільно-політичного життя націоналістичних буржуазних груп із чітко визначеною тенденцією стати поводителем загальнонаціональної опозиції – ось факти з нашого громадського життя, над якими варто застановитися.

Зрозуміло, аби там, де є пара Грушевських, побачити «дуже українську буржуазію», треба мати буйну політичну уяву, та ми не можемо легковажити того «ходження в народ», у яке вирушив тепер всеукраїнський Мальбрук.

Якщо пробуджена національна свідомість робочих українських мас, шукаючи допріг для боротьби за свої національні права, не знайде на політичній арені пролетарської національної партії, яка боронила б ці права, то вона знайде інші. І хто знає, чи

не спробують ці інші (хоч би й наші «поступовці») у відповідну хвилю згуртувати під своїм прапором також пролетарські маси? Не переоцінюймо сили й політичного значення сучасних українських буржуазних течій. Нині, поки ці течії не сконсолідувалися у політичні партії, ще рано говорити про якусь поважну з політичного погляду їхню ролю серед робітничих клас. Але згодом ця консолідація мусить настати, і тоді наші побоювання не будуть безпідставними. Вже й тепер різні *Vigilans*'и¹ ласкаво позирають на робітничу класу, котра є «єдиною класою, що могла б узяти у свої певні руки майбутнє нашої нації»². Життя незабаром висуне перед нами важливе запитання: чи буде згуртоване наше робітництво в *міжнаціональну класову партію* Росії чи в *міжкласову національну*?

Від нас самих залежить великою мірою, яку відповідь дасть на це запитання життя. Від нашої позиції в національному питанні, нашої програми, від розуміння чергових завдань національної соціал-демократичної політики, зрештою – тактики.

Про програму зараз тут не будемо говорити. Ми маємо іншу ціль. Темою цієї статті є питання нашої тактики (в національному питанні) та питання, безпосередньо з ним пов'язані.

У боротьбі за національний (як і за всякі інші) інтереси пролетаріату соціал-демократія має загальну тактичну лінію: пропаганда пунктів нашої програми; боротьба за їх здійснення; у процесі цієї боротьби і для неї – розвій класової свідомості пролетарських мас, тобто свідомості абсолютної протилежності інтересів в усіх сферах соціального життя (отже, і у сфері національній) інтересам буржуазії, і організація робітництва в самостійну політичну партію, аби втрутитися як самостійний чинник в ту загальнонаціональну боротьбу, яку тепер розпочинає українська суспільність.

Ця ціль стояла перед нами раніше, стоїть вона й тепер. Зрозуміло, лише взята так загально, як ми це сформулювали. Кожна нова політична хвиля вносить у цю загальну тактичну лінію певні модифікації. Завданням цієї статті і є спробувати з'ясувати, яких форм набуває, як модифікується ця загальна директива нашої національної політики, які нові тактичні завдання виникають, залежно від нових умов у загально-російському політичному житті і спеціально в національному українському, які принесла з собою революція.

Від цієї хвилі починається, з одного боку, процес перетворення Росії (з погляду політичного) в державу європейського конституційного типу, а з другого – процес перетворення етнографічної маси «Південної Росії» у сучасну націю є допіру *in statu nascendi*³.

Політична свобода, конституціоналізм – остання ціль, до якої стремить перший процес, характеризується, передусім, участю (легальною) більш або менш широких кіл суспільности в публічному й політичному житті.

Для національного українського життя і долі національного питання в імперії цей процес матиме і вже має колосальне значення. Цей процес перетворення Росії на конституційну державу, по-перше, серед тих факторів, боротьбою яких між собою досі відзначалася доля національного питання в імперії, висунув новий фактор – російську суспільність; по-друге, дав змогу національному українському руху вийти (частково) на відкриту поверхню суспільно-політичного життя. Український рух у значній своїй частині став легальним. А це мало дуже важливі наслідки.

¹ Той, що не спить; пильний, завбачливий (*лат.*).

² Діло. – Ч. 31 м[инулого] р[оку].

³ У стані народження; в момент утворення (*лат.*).

Передусім ця легальність дала змогу різним ідейним течіям серед української буржуазної інтелігенції перейти до публічної і частково політичної діяльності серед мас українського народу. Легальність руху вивела його поза стіни українофільських кабінетів⁴ у маси, зробила його певною мірою масовим. Почався процес повільного, але ненастанного втягування в коло національних інтересів дедалі ширших груп різних клас нашої суспільності. Це і є початком того процесу, який ми назвали вище перетворенням українського народу на новочасну націю.

Зіткнення ж української інтелігенції з масами, вступлення її на арену суспільно-політичної діяльності (преса, «Просвіти», кооперація, Дума) викликали до життя нове дуже цікаве явище, а саме – політично-національне самовизначення й ідейну диференціацію серед цієї інтелігенції. Перейшовши до конкретної колективної роботи, отримавши змогу промовляти до люду його мовою, просвітлювати його, маючи претензії бути його ідейним провідником у боротьбі за національне визволення, ця інтелігенція зіткнулася віч-на-віч із низкою нових завдань: яку освіту треба нести людові, у чому полягає національне визволення, які шляхи для його досягнення та ин.?

Борючись за ідейний вплив у масах, вона мусила (хоча б у пресі) увійти в коло їхніх щоденних інтересів (не лише національних), давати конкретну відповідь на запитання щоденного життя українських мас, у різних квестіях політичного й національного характеру мати певну позицію, мусила, як кажуть німці, показати свою фарбу, мусила самовизначитися.

Спочатку цей процес самовизначення нашої буржуазної інтелігенції йшов у напрямі утворення єдиної всеукраїнської ідеології. Але наш суспільність усе ж була вже досить з класового погляду здиференційована, тому кожна політична ідеологія мусила об'єктивно стати ідеологією певної класи. Оскільки українська буржуазна інтелігенція за соціальним складом не була чимось однолитим, нема нічого дивного, що вона не могла відстоювати позицію якось однієї класи. Всеукраїнство мусило тріснути, і тоді почався процес ідейної диференціації цієї інтелігенції, процес, що є тепер у повному ході.

Ось у головних рисах ці зміни в громадському житті нашого краю та Росії, які мають найважливіше значення для розвою національних стосунків на Україні і які є *міродатними* при визначенні чергових завдань нашої соціал-демократичної й національної політики.

Як же повинна соціал-демократія у цих змінених умовах проводити свою загальнонаціональну лінію в національній політиці, вести пропаганду наших національних вимог і готувати робітництво для участі як самостійний чинник у загальнонаціональній боротьбі? Чи, може, до цих завдань життя висунуло нові? Чи треба переглянути давні методи політичної діяльності?

Давніше наша партія у боротьбі за національні права українських народних мас була самотньою. Вона боролася віч-на-віч із абсолютизмом, у якому тоді втілювався увесь національний гніт, що тяжів над краєм. Тепер на арені національної боротьби з'явилися нові фактори, нові сили – російська суспільність й українська буржуазна інтелігенція. Новим найважливішим нашим завданням у тактичних питаннях національної політики є визначення свого ставлення до нових суспільних сил.

Про російську суспільність тут не говоримо. Це потребує спеціальної статті, яку незабаром сподіваємося видати. Спинимось тут на нашій буржуазній інтелігенції.

⁴ Говоримо тут про український рух, піонером якого є *буржуазна* українська інтелігенція. Соціал-демократія для своєї роботи в масах не чекала на легалізацію.

Увесь український суспільний рух, який значною мірою є ділом цієї інтелігенції, завдяки своїй молодості ще не сконсолідувався в певні політичні партії з виробленими програмами й партійною армією. Він поки що видавав лише певні ідейні течії. Різні складові елементи цієї інтелігенції перебувають допіру в стані шукання своєї соціальної бази, допіру беруться зі суспільно-політичну діяльність. Мішанина соціального складу відбивається і на ідеології цієї інтелігенції.

Ідеологією найбільш впливової і численної маси цієї інтелігенції є так зване всеукраїнство. Хоч процес ідейної диференціації в цій верстві нашої суспільності зробив уже деякі кроки вперед, проте ці різні течії лише щойно починають виділятися з лона своєї духовної матери і мають ще стільки спільних прикмет, що це дає нам право об'єднати їх в одне поняття всеукраїнства.

У питаннях загальнополітичних і соціальних всеукраїнство, поминаючи крайньо шовіністичні елементи («Рідний Край») і прихильників «соціальної гармонії» («Світова Зірниця»), є помірковано демократичним. Всі ці течії поєднує майже однакове розуміння завдань і цілей української національної політики.

Це однакове розуміння завдань і цілей української національної політики, українська «національна ідея» і є тим цементам, що тримає разом українську храмину.

Ми вже зазначили вище, що всеукраїнська ідеологія ще не вийшла з первісного хаосу думок і настроїв своїх адептів. Ця її характерна прикмета відбилася і на її концепції «національної ідеї», під якою одні розуміють ідею окремішності українського народу і його право на вільний культурний і політичний розвій, а інші знову – ворогування з «жидами» і «ляхами» та в межах цензурної можливості з «москалями». Та, мимо того, всі ці течії сходяться на одному, а саме на тому, що ця «національна ідея» мусить бути покладена «во главу угла» всього народного життя як принцип універсальний, міродатний для кожної української партії.

«Національна ідея (українська) за своєю суттю повинна стояти понад усякими класами, гуртами, товариствами тощо і з'єднати ці класи та верстви суспільності, до яких би економічних чи інших категорій вони не належали», – так патетично і трохи неграмотно визначає цю ідею один із всеукраїнських органів⁵. І це не є тільки сепаратна думка цього органу.

Це визнання універсальності, загальності за «національною ідеєю» як принципу, перед яким повинні схилити чоло всякі інші, як ось принцип класової боротьби, можна знайти і в «Раді», і в «Рідному Краю» та ин. Критерієм для оцінки важливості якоїсь партії чи політичного напрямку є його вірність «національній ідеї». Соціальні та інші переконання відіграють другорядну роль і, як визнала «Рада», «дружнього всеукраїнського концерту» не псують⁶. Навпаки, бажання у своїй ідеології і практичній діяльності стати на іншу вихідну точку, якій мусить бути підпорядкована сама «національна ідея», вважається за злочин. Про це йдеться у всіх випадках проти соціал-демократії на шпальтах «Української Хати», «Ради» та ин.

Стремління з'єднати коло однієї національно-політичної ідеї всі класи і групи суспільності з konieczністю допроваджує (може, несвідомо) наших all-ukrainer'ів⁷ до стремління **затирати соціальні різниці, класовий антагонізм** серед цих груп, бо усвідомлення цього антагонізму може лише зашкодити такій потрібній всеукраїнству консолідації груп. Тому наша н[ационально]-п[атріотична] преса так ненавидить усіх тих, які «вносять дисгармонію» в українську суспільність!

⁵ Українська Хата. – Ч. 6-7 м[инулого] р[оку].

⁶ Рада. – Ч. 11 м[инулого] р[оку].

⁷ Всеукраїнець (англ.).

Про те, що для української «національної ідеї» одним із головних завдань, справді, є затирання класового антагонізму в нашій суспільності, може свідчити хоча б та сама «Українська хата». Там читаємо: «Українська національна ідея буде великою підвагою *солідаризації українського народу, незалежно від поділу його на класи*»⁸. І далі: «Враховуючи народження буржуазії в недалекій будучині серед українського народу, ми повинні не загострювати класового антагонізму, а навпаки, усіма засобами *сприяти тому, що б ці протилежні економічно класи наближались одна до одної*».

З принципу універсальності «національної ідеї» залізною логікою випливають інші консеквенції.

Вище ми охарактеризували всеукраїнство (за винятком крайніх напрямів) як течію з політичного погляду помірковано демократичну. Але й цей демократизм не залишився без впливу найвищого принципу «національної ідеї».

Претензії з'єднати коло однієї ідеології всі класи суспільності змусили наших всеукраїнців у публічній і політичній діяльності підкреслювати ті моменти, торкатися тих питань, які всі класи зближали до себе, спільні для них (національні), і навпаки – уникати всього, що ці класи могло роз'єднувати (соціального моменту). Звідси відомі прикмети всеукраїнства – його шовінізм, теорія «здорового національного егоїзму» (дивіться статті в «Раді», присвячені жидівському питанню і браку послідовного демократизму⁹).

Залицяючись до попівства, панове кооператори, намагаючись «прибрати до рук» і «зубрів землі»¹⁰, зітхаючи до «молодшого брата» і підморгуючи до «крепкого селянина», намовляючи його до «боротьби з жидівством»¹¹, всеукраїнство у своїй тенденції «объять необъятное» дійшло до того еклектизму у своїй програмі, який наражував його демократизм на найповажніші небезпеки, й опинилося в тому стані «хитливої рівноваги» між різними класами, яка загрожує йому швидким і повним занепадом.

З конечности за своєю суттю всеукраїнство мусить також бути ворожим до соціал-демократії. Розуміючи боротьбу за національне визволення краю як боротьбу всенародну, що має єднати всі класи в одне, відкидати все те, що може їх роз'єднати, проголошуючи «гармонію клас», всеукраїнство не може терпіти поруч із собою ідеологію, що базується на принципі класової боротьби. Звідси всі ці зітхання і прокльони на адресу соціал-демократії, яка одержує епітети «непевних тельбухів»¹², «плагіяту російського нігілізму», «босяцької доктрини»¹³ та інші, які завжди висять на язиці кожного «щирого» українського публіциста, тобто йдеться про «посрамление» соціал-демократії.

Цьому хаосові у всеукраїнських думках відповідає хаос і в тактиці, як тільки всеукраїнство переходить на ґрунт політичної діяльності. Будучи конгломератом людей, які належать до різних клас суспільності, допіру шукають своєї соціальної бази, не маючи за собою жодної суспільної сили ані політичних традицій, всеукраїнці не можуть мати чіткої послідовної тактики. Звідси їхня лояльність, опортунізм, союз вчора з трудовиками, нині з кадетами, флірт із Євлогієм¹⁴ і увесь той «доморощений»

⁸ Українська Хата. – Ч. 7-8 м[инулого] р[оку].

⁹ Досить переглянути українські буржуазні видавництва. Скільки там місця відведено Хмельницьким, Головатим або «рогатій худобі», а скільки – соціально-економічним питанням?

¹⁰ Рада. – Ч. 270 м[инулого] р[оку].

¹¹ Рідний Край. – Ч. 12 м[инулого] р[оку].

¹² Рада. – Ч. 11 м[инулого] р[оку].

¹³ Українська Хата. – Ч. 8 м[инулого] р[оку].

¹⁴ Рідний Край. – Ч. 45 м[инулого] р[оку].

«здравый смысл» та міщанська сентиментальність¹⁵ у вирішенні політичних питань, які вони приносять із собою на арену політичного життя.

За цією характеристикою всеукраїнства не може бути двох думок, як має ставитися до цієї течії соціал-демократія. Ідеологія всеукраїнства ворожа самим підвалинам пролетарського руху. Затирання класових різниць перечить принципіві класової боротьби. Шовінізм всеукраїнства з його тенденцією викопати провалля між робочими класами різних націй захитує другий принцип соціал-демократії – принцип міжнародної солідарності. Зрештою, основа успішності пролетарського руху – самостійність політичної організації робітництва – не може погодитися з тенденцією всеукраїнства запрягти всі класи, а значить і робочу, до воза своєї «національної ідеї». Тому ця ідейна течія в нашій суспільності стріне з нашого боку гостру, рішучу й безоглядну боротьбу з нею. Отже, першим нашим завданням у нашій національній політиці, яке насувають нам змінені умови нашого життя, є боротьба з всеукраїнством.

Передбачаємо закиди з патріотичного боку: як, ви голосите хрестовий похід на українську інтелігенцію, котра працює для добра свого краю? Ви проти її культурної роботи? Ви є ворогами пробудження національної свідомості нашого краю та ин.?

Мусимо застерегтися. Україна проходить тепер процес творення власної національної культури. Всяка буржуазна культура несе масам, з одного боку, просвіту, з другого – запаморочення. Вона не може бути позакласовою. Усім своїм апаратом впливу на маси, словом, пресою, літературою, штукою, законами, публічною опінією, Церквою вона впливає на маси, формуючи їхні політичні, соціальні, етичні та інші погляди і переконання, прищеплюючи їм свою ворожу масам ідеологію.

На всій буржуазній культурі витиснуто її (буржуазії) каїнову печать. Це і є процес запаморочення, який є другою стороною кожної буржуазної культури. Досі український народ був відрізаний від цього впливу буржуазної культури, бо своєї не мав. Ео ipso¹⁶, був забезпечений як від додатних, так і від від'ємних впливів.

Тепер почався процес «приобщення» цих мас до своєї, *in statu nascendi*, культури з її додатними й від'ємними впливами. Зрозуміло, що вплив української культури не може бути занадто шкідливим, бо наша буржуазія не є ані «дужою», ані «міцною», проте він є, і з ним мусимо рахуватися.

«Робота української інтелігенції розвиває національну свідомість», – скажуть нам. Але що це є – національна свідомість? Розвивати національну свідомість – це, кажучи виразною мовою, будити почуття своєї національної відрубності, прав своєї нації на самовизначення, конкретизація цього права в певних політичних постулатах, ставлення до інших націй, методи і шляхи реалізації цього права та ин.

Коротше кажучи, ця ідея національної свідомості, яку ширять наші національні демократи, завжди виступає під певним конкретним соусом. Цього не треба забувати.

Під яким – на це запитання ми старалися відповісти в нашій характеристиці всеукраїнства, яка допровадила нас до вимог боротьби з цією течією.

Та боротьба з всеукраїнством дуже важка, хоче, на перший погляд, це може видаватися смішним. Важка вона завдяки комплексу умов нашого національного і політичного життя. Передусім спільний національний гніт, що тяжить над усіма класами нашої суспільності, перешкоджає широким масам пізнати ворожість до них буржуазних груп та сприяє ширенню ідеології спільної акції віх клас для боротьби з гнітом.

¹⁵ Які особливо яскраво виявлялися в час дебатів над «націоналізацією родин» і шукання «союзників» для українського руху.

¹⁶ Тим самим, само собою (*лат.*).

По-друге, українська буржуазна інтелігенція виступає легально, отже, має ширше і легше поле для ширення своїх думок, ніж ми. Зрозуміти ворожість цієї української інтелігенції, класовий характер її ідеології для широких мас ще й тому важко, що лише допіру почався процес пов'язування різних течій всеукраїнства з класовими інтересами різних груп української суспільності. Крім того, ця боротьба ускладнюється тим фактом, хоч як це звучить парадоксально, що українські буржуазні групи не творять сильну економічно класу. Там, у підбитих націях, де національна буржуазія є сильною економічно групою (наприклад, у Королівстві Польському), протилежність класових інтересів пролетаріату й буржуазії досить гостро виявляється у цьому плані, аби могла мати поважний успіх ідеологія міжкласової «національної солідарності».

У наших стосунках така ідеологія, безперечно, має ліпший ґрунт.

Не мало ускладнює боротьбу з всеукраїнством і *відсталість усього політично-го життя Росії*. Ворожість якоїсь ідеології чи політичної партії маси пізнають не (або не тільки) через голу критику їх. Маса повірить у цю ворожість лише тоді, коли на власні очі побачить її на прикладі, у практиці життя. Атмосфера *свобідної політичної боротьби*, яка дає змогу різним політичним напрямам перейти до вільної суспільної діяльності, яка на практиці *зіштовхує їх із конкретними* питаннями дня і змушує дати на них *конкретну* відповідь. Атмосфера свободної політичної боротьби, яка змушує представників кожної політичної партії, кожної течії змінювати свої загальні ідеї на конкретну «осязаему» для мас ходячу монету поправок, резолюцій, голосувань і законопроектів. Лише ця атмосфера дає масам можливість пізнати ворожість цієї ідеології для них.

Лише у процесі цієї боротьби абстрактні ідеї і програми одягаються у плоть і кров. Як лакмусовий папір мусить бути затоплений у певний хімічний склад, аби набути синього чи червоного кольору, так і кожна політична партія чи течія мусить пурнути у вільне політичне життя, аби могла свій колір показати. Умов вільного політичного життя у нас ще нема. Тому ще довший час широкі маси не пізнають класову суть всеукраїнства.

Але навіть тоді, коли ці умови настануть, боротьба з всеукраїнством не буде легкою. Найбільше шансів виявити свою позицію у різних питаннях мають партії, які «роблять політику», партії урядові. Ступінь «сопричастия к власти» має велике значення у справі визначення справжньої суті тої чи тої партії. А тим часом українство на довший час засуджено бути напрямком *опозиційним* – становище, яке якнайліпше надається для того, аби ховати своє політичне обличчя.

Мимо того всього, ця боротьба з всеукраїнством є для нас конечною. Користати з кожного виступу наших буржуазних груп чи то в Думі, чи на конгресах, на виборах, щоб пояснювати масам класовий характер ідеології тих груп, плиткість їхнього демократизму, всю їхню однокісність і шовінізм, протиставляти свою виразну позицію в національному питанні, аби з'єднувати прихильні нам елементи серед інтелігенції і пролетаріату, – ось головні наші завдання в цю хвилю, праця, якою спричинимось також до тої диференціації української буржуазної інтелігенції, яка вже в нас починається.

Уже плануються течії, на які має розпастися всеукраїнство, – дрібно-буржуазна, помірковано-поступова («Рада»), революційно-демократична (українські есери), правих («Світова Зірниця»), відвертих шовіністів («Рідний Край»), клерикалів та ин. Національна ідеологія цих різних течій починає допасовуватися до класових інтересів різних груп нашої суспільності. Наша ціль у національній політиці – втрути-

тися як самостійний чинник у боротьбу за національне визволення, яку розпочинає українська суспільність. Для організації ж українського робітництва у самостійний відділ й організаційної єдності має бути ідейна єдність. Для організаційного розмежування з буржуазією мусить бути ідейне розмежування. Тому нашим завданням і має бути поглиблення цього процесу диференціації, вивільнення з-під впливу всеукраїнської ідеології прихильних до нас елементів.

Нашою ціллю, історичною місією соціал-демократії є «внести роздор у рідну хату», а ця ідейна диференціація спричинить і пришвидшить той момент, коли зуміємо «врізатися» у «дружний всеукраїнський концерт» зі своїм пролетарським барабаном – хай наша мелодія і буде різати вразливий слух п. Горденка!

Зрозуміло, що для того, аби ідейно розмежуватися в питаннях національного життя, нам треба мати власну вироблену ідеологію, яку можна би було протиставити всеукраїнській. Треба чітко сформулювати основні постулати нашої національної політики з пролетарського погляду, освітити всі явища національного життя (ставлення до інших націй, націоналізм, інтернаціоналізм, спеціальне жидівське питання та ін.) марксистською ідеологією, протиставити всеукраїнському розумінню національного питання, його ролі, формулюванню національних вимог, шляхів до їх здійснення своє. З цього випливає друге завдання – теоретична праця над висвітленням усіх питань нашого національного життя з погляду соціал-демократії. Висвітлити ці питання (стисло теоретична робота) і понести результати цієї роботи в маси й популярні видавництва¹⁷.

Висунувши деякі нові завдання в національному питанні, життя створило й деякі нові методи досягнення наших завдань. Існування Думи, деяка можливість легальної політичної і культурної діяльності відкрили нові шляхи політичної акції і для соціал-демократії. Самою пропагандою й агітацією наших національних вимог обмежитися не можна. Маси прийдуть до переконання ворожості 3 «іюнського» режиму їхнім національним вимогам не через логічні доведення, а зі зростанням національної свідомості і шляхом особистого досвіду й практики. Коли у стремлінні домогтися здійснення елементарних національних прав (рідна мова в суді, у школі) вони наштотвхнуться на абсолютизм і російські націоналістичні партії, тільки тоді в їхніх головах з'явиться ідея політичної боротьби навіть за елементарні національні права. Для цього мусимо вести пропаганду наших елементарних національних вимог, освітлюючи їх світлом соціал-демократичної науки, висловлюючи свою окрему позицію. Далі – розгорнути широку агітацію з приводу різних подій, пов'язаних із національним питанням (закриття «Просвіт», думські дебати в національній справі, холмське питання, з'їзд Ліг освіти та ін.), аби поглиблювати національні вимоги мас, пояснювати їм зв'язок між елементарними національними вимогами і гаслами автономії України та демократичної республіки, зв'язок між частковими проявами національного гніту і сучасним політичним режимом. Разом із тим критикувати буржуазні українські групи щодо їхньої позиції в національному питанні. Далі, на ґрунті широко розвиненої пропаганди й агітації *створити широкий народний рух* за наші національні домагання, який мав місце в Королівстві Польському, аби, наприклад, питання про українську школу з педагогічного питання стало предметом широкого стихійного руху народних мас, що вилився б у протестах, петиціях до думської соціал-демократичної фракції та ін. Виступ на арену боротьби за національні права

¹⁷ Зразками популярних брошур у національній справі можуть бути: Люксембург Р. W obronie narodowości («На захист національностей (польськ.), а також брошури австрійсько-німецьких соціал-демократів, наприклад, Бавера: «Deutschum und S[ozial] d[emokrat]ie» («Німецькість і соціал-демократія» (нім.)).

пролетарських мас змусить і наші буржуазні групи посісти певну позицію в їхній боротьбі й виявити свою суть. Безпосереднє зіткнення в Думі мас, які борються зі своїми ворогами – російськими націоналістами, правительством, виявить наочно їхню ворожість національним інтересам українського народу.

Між іншим, такі петиції до соціал-демократичої фракції змусили б і наших російських товаришів виробити виразнішу позицію щодо українського національного питання. На Стокгольмському з'їзді тов. Плеханов сказав: «Нашего брата, великоросса, знающего другие виды угнетения, но не испытывающего **национального** гнета, можно было бы, допустим это, не без некоторого основания заподозрить в недостаточно внимательном отношении к тем случаям, в которых проявляется этот последний» (засідання, 16 с.).

Вищезгадана наша діяльність (петиції та ін.) змусила б наших російських товаришів бути трохи *«внимательней»* до національних потреб нашого українського пролетаріату. Ця діяльність – агітація, пропаганда, теоретична праця, боротьба з всеукраїнством – приєднає до нас прихильників серед українських народних мас і допоможе здійснити наше завдання в національній політиці: організацію українського пролетаріату в самостійну фалангу в боротьбі за національне визволення, яку почала українська суспільність.

Говорячи про способи здійснення нашого завдання, про *позискання* мас українського пролетаріату для нашої національної ідеології, не можна обминути такого засобу для здобуття цього, як наші «Просвіти». Чи ми маємо йти туди? Позбутися цього питання тим, що це, мовляв, буржуазні інституції, не можна.

Фактом є, що «Просвіти» є місцем, де гуртуються, куди йдуть робочі маси. Фактом є також, що у переважній більшості «Просвіти» є демократичні. І це, зрозуміло, є *conditio sine qua non*¹⁸ нашої участі в них. За сучасних умов не можемо мати самостійних робітничих українських товариств. Не йти в «Просвіти» – означає віддати робочі маси, що туди йдуть, під неподільний вплив нашої національної демократії. Цього робити не можемо. Звичайно, всеукраїнська ідеологія відбивається і на діяльності «Просвіт»: вони замало уваги приділяють (у видавництвах і на лекціях) економічним питанням, занадто захоплені історизмом та ін. Але це не означає, що боротьба з національною демократією у «Просвітах» не має для нас виглядів. Досвіду, підпріятого на широку скалю, під цим оглядом зроблено нами не було. А нам ця боротьба у «Просвітах» із націонал-демократією не видається безрезультатною. Сильна кількістю і якістю соціал-демократична меншість у «Просвітах» змусить заряд товариства рахуватися з собою і під час вибору тем для лекцій, і у видавничій діяльності, і загалом в усій роботі «Просвіти». Звичайно, що мітингових, агітаційних промов на лекціях там виголошувати не дозволять, але і в чисто робітничих клубах у Петербурзі, наприклад, таки промов не почувєте, а це не перешкоджає їм проводити свою важливу працю – бути *провідником* соціал-демократичної ідеології в маси. Зрозуміло, що прокламацій нам видавати не дозволять, але ж видала недавно київська «Просвіта» книжку Б. С. «Труд і капітал», яка не раз виходила і в соціал-демократичних виданнях. Чому б ми не могли видати ще подібні? Окрім впливу групи соціал-демократів, членів товариства, можна домогтися також впливу слухачів на заряд через запитання про бажаний характер і теми лекцій, через анкети про це, а також через представників, які спеціально вибирали б слухачі до заряду, до комісії, аби впливати на їхню діяльність у бажаному для себе дусі. Може, з цієї усієї роботи нічого не вийде. Можливо. Але тоді, коли, наприклад, заряд «Просвіти» не

¹⁸ Неодмінна умова; *букв.* «умова, без якої не» (*лат.*).

захоче приймати до себе представників від слухачів, буде ігнорувати їхні вказівки щодо характеру роботи і вперто проводитиме далі свою «всукраїнську» просвітню роботу, тоді ця робоча маса конкретно, на практиці пізнає «демократизм» нашої ендеції і вартість для робочих мас її «просвіти». А це набагато більшою мірою, ніж абстрактна пропаганда, збудить у масах думку про *самоорганізацію* робочої класи. Зрештою, постійні зносини соціал-демократичних членів «Просвіти» як лекторів, як бібліотекарів тощо допоможуть нам заснувати легальні гуртки наших прихильників, які можуть стати центром нашої вже нелегальної пропагандистської агітаційної праці серед робітників.

Ми не є прихильниками легальної діяльності за всяку ціну. Ми йдемо у «Просвіти» не для співдіяння з ендецією, ще раз повторюємо це, а для боротьби з її впливом на маси, для ширення в масах своїх думок і поглядів у національній справі (та й не тільки національній). Історія національних рухів у соціал-демократичному освітленні, національна політика австрійської соціал-демократії, суть національного питання – ось теми, які чи в лекціях, чи у брошурах допоможуть масам визволитися з туману всеукраїнської ідеології, яким тенденція обкутує кожне питання національного життя¹⁹.

Коли ця робота зіткнеться з непереможним опором чи адміністрації, чи заряду «Просвіти», тоді нам нема чого залишатися.

Ми залишаємося у «Просвітах» доти, доки ця робота є можливою, і ні хвилини довше. Бо співдіяння з ендецією, видання книжок «про грім і блискавку» або відчити про Антона Головатого, може, саме в собі і є роботою, гідною сякої поваги, але із завданням соціал-демократії не має нічого спільного.

Ми закінчуємо нашу статтю. Історична хвиля, що висунула перед нами завдання, які ми тут спробували виділити, кладе на нас великий обов'язок і велику відповідальність перед малосвідомими ще темними масами українського пролетаріату. Національний момент мусить посісти належне йому місце в нашій політичній акції, аби лишень, як сказав Реннер, не «виняткове» і «переважне». Від того, як ми дамо собі раду з новими завданнями нашої національної політики, залежить багато.

Лише тоді, коли візьмемося вирішувати ці завдання з енергією і доброю хіттю, свідомі великої місії пролетарської партії, лише тоді перестане існувати питання: чи буде втягнутий український пролетаріат у міжкласову національну чи міжнаціональну класову партію?

Виконуючи ту роботу, головні пункти якої ми тут окреслили, будьмо певні, що в боротьбі української суспільності за національне визволення український пролетаріат виступить не під синьо-жовтою хоругвою всеукраїнства, а під червоним прапором революційної соціал-демократії.

¹⁹ Зрозуміло, що ми не повинні обмежуватися лише справами національного характеру, а торкатися також соціального, політичного, економічного, але ця діяльність не є темою цієї статті.

ПОВСТАННЯ В ЕСПАНІЇ

«У Барселоні панує порядок», – так звучать останні телеграми з міста, яке прикувало останнім часом до себе увагу всього світу. Династія Бурбонів, яка своєю лайдацькою господаркою допровадила країну до збройного повстання, може вже не тремтіти за своє існування. «Конституційний» міністр-президент Мауро, приймаючи тепер подяки коронованого кретина, довів якнайліпше, що європейська буржуазія на всякий поважний захват пролетаріату, що загрожує її безмежному праву розпоряджатися працею і кров'ю народу, має лише одну відповідь: гармати і розстріл. З дикою кровожерливістю, яка нагадує героїські вчинки генерала Галіфе та Міна, погана еспанська солдатчина розправлялася з повстанцями. Десятки, соті, а може, й тисячі – хто їх лічив! – чоловіків, жінок і дітей було розстріляно без суду й слідства або напхано ними королівські мордовані, звідки один шлях – на шибеницю або на каторгу!

На одному з мітингів відомий французький анархіст Себастьян Фор сказав, що, на його думку, всі люди, окрім експлуатованих клас, діляться на три розряди: на людей, які крадуть, – буржуа; на людей, які вбивають, – військові; на людей, які брешуть, – попи. З комбінації цих «розрядів» із видатною перевагою третього елементу складається сучасний політичний режим в Іспанії. Через господарювання цієї банди Іспанія має повне виснаження своїх продукційних сил (у країні – 68% анальфаетів) і зубожіння людности. І як може бути інакше в країні, де бюджет культів коштує понад 50 мільйонів народних грошей щороку, де 60% державних доходів витрачають на сплачування позичок на військові видатки, де правительтво, замість зменшення податків, підтримує паразитські елементи населення і вдається до колоніальних авантур? Одна з них (філіпінська) закінчилася військовим розгромом, втратою багаті колонії, фінансовою кризою і доведення країни до ступеня третьорядної держави. Не встигла ще піти в небуття ця ганебна війна, як еспанська буржуазія з лайдацькою безсоромністю знову жадала кривавої жертви від народу для своїх колоніальних експериментів. Вона і її правительтво були свято переконані в осялячому терпінні мас. Але цього було вже забагато для еспанського пролетаріату, який завше вів перед у тих хронічних розрухах, ареною яких є нещасна країна вже кілька років. Барселона – головне місто найбільш промислової і зреволюціонізованої провінції – на нову авантюру правительтва відповіла повстанням, яке перекинулося на інші провінції. Повстання мало антидинастичний, республіканський і, що зрозуміло в такій попівській країні, антиклерикальний характер. Резервісти відмовилися йти на війну, міста вкрилися барикадами, пішли з димом кубла ледарів і дармоїдів.

Ми вже згадали, як відповіло на революції правительтво Мауро. Для європейської буржуазії нема засобів занадто підлих, ані занадто брутальних, ані занадто кривавих там, де йдеться про помсту своєму *смертельному* ворогу – пролетаріату. Порядок наведено, тонзуровані хулігани співають «Te Deum»¹ за визволення країни від «космополітичної банди злочинців», а орган Божого намісника «L'Osservatore Romano»² пише з почуттям внутрішнього самовдоволення: «Артилерія, що замітає

¹ «Тебе, Бога, славимо (прославляємо, хвалимо)», християнський церковний подячний славень (*лат.*).

² «Римський оглядач», офіційний друкований орган Святого Престолу (*ім.*).

вулиці Барселони, за одним ударом влучає у двох ворогів людськості, її спокою і добробуту – анархію і антиклерикалізм».

Хоча революцію придушено, але нас, поодиноких борців великої армії соціалізму, не повинні бентежити ні перемога «буржуазного порядку», ні огидливий канкан одягнених у мундир і сутану переможців. Еспанське повстання має надзвичайно важливе, симптоматичне значення для справи революційного пролетаріату. Як оповідають газети, відмова резервістів іти на війну ніде ще (навіть у Росії в час революції) не мала такого масового характеру, як нині в Еспанії.

Тому і цей «страйк резервістів», і це повстання мають величезне, страшне для буржуазного світу значення. Події в Еспанії були першою (якщо оминати Росію), вжитою на широку скалю спробою активного протесту пролетаріату проти міжнародних авантур буржуазії. І вони свідчать, що між ті фактори, від яких досі залежала справа війни чи спокою в Еспанії, вдерся новий фактор – **воля пролетаріату**. У комплексі політичних сил, боротьбою яких відзначаються міжнародні взаємини, з'явилася і заявила право на існування нова сила, голосу якої в цій сфері досі ледве було чути, заявила про своє право активно й рішучо з явною тенденцією реалізувати це право в усій його ширині. Віднині в шарлатанських комбінаціях міжнародної дипломатії не можна вже буде ігнорувати цю силу, цього нового фактора.

Події в Еспанії, які свідчать про зростання свідомості революційного пролетаріату, зростання його як **політичної сили в міжнародному житті**, є грізним memento mori³ усьому буржуазному світу. Для зростання класової свідомості міжнародного пролетаріату, зростання свідомості непримиренної ворожості його інтересів пануванню буржуазії, зростання в ньому **почуття власної сили** еспанська революція буде колосальною рушійною силою.

Кров робітників, проллята на вулицях Барселони, пролита не дарма, хоч революцію і придушено. Прокляття буржуазного світу в тому і є, що з кожною своєю новою перемогою він усе ближче і ближче наближається до неминучої смерті.

La révolution est morte, vive la révolution!⁴

³ Пам'ятай про смерть. У Стародавньому Римі ця фраза звучала під час тріумфального ходу римських полководців, які поверталися з перемогою (лат.).

⁴ Революція померла, хай живе революція! (фр.)

ПЕРШОГО ЛИПНЯ

Університет замкнено. Коцка вбито. Українських академіків заарештовано. «Гайдамацький напад» на університет відперто. Канібальська польська преса, чуючи добрий луп, уже клацає зубами і жадає «строного виміру справедливости». Правительство зарядило «безсторонне» доходження, покликавши собі на поміч «вшехпольських» кровопроливців як свідків і шпигунів.

Нова закривавлена сторінка з великої історичної драми українського народу...

Не будемо спинятися на дикій шовіністичній вакханалії різних «Słów»¹ і «Gońców»² etc., на їхніх наклепах на нашу академічну молодь.

Не маємо бажання бабратися в цьому багні брехні, бздурств і інсинуацій. Нас вони образити не зможуть. Люди, для яких найвідповіднішим способом політичної боротьби ще недавно були масові денунціяції (за похвалювання вчинку Січинського!), люди, які для знищення своїх противників не погордять послугами таких лицарів із-під темної звизди, як Раковський, люди, які із спенсіонованих шпигунів роблять собі національних героїв, – такі люди морально так низько впали, що образити вони нікого не потраплять.

Не будемо також спинятися на тому, хто був безпосереднім винуватцем кривавих подій. Це майже з'ясовано. З'ясуватися з часом може ще більше. Треба розуміти, що не завдяки слідству, а мимо нього.

Ми застановимося над іншим питанням: де шукати причини львівських подій?

За ними не доведеться довго шукати тому, хто докладно пригадає собі ту ситуацію, в якій опинилася університетська справа в кінці червня, коли вибухнули відомі події.

Боротьба українського студентства в Галичині за власний університет датована не від учорашнього дня. По бучі 1907 р. польська преса писала, що гвалтом українці нічого не зможуть домогтися від поляків, що доперва тоді, як університетське життя ввійде в нормальну колію, можна буде взяти українські жадання під дискусію. По 1907 р. в університеті запанувала тиша. Які ж були наслідки цього спокою? Єдиним результатом завішення зброї з боку наших академіків була (з початком 1910 р.) акція університетського сенату і польської парламентарної репрезентації за визнання львівському університету **винятково польсько-го характеру**.

Усі пам'ятають, яке страшне заворушення і неспокій викликав цей новий замах на ті мінімальні права нашої мови у львівському університеті, які вона там посідає, серед усіх верств української суспільности.

У хвилину, коли ці заходи Сенату і Кола польського у Відні, особливо коли для їх підтримки розпочали «вшехпольські» академіки облогу університету, набули характеру відвертої провокації, обурення української молоді досягло найвищого ступеня. Воно готове було вилитися в найнесподіваніші форми, коли негайно на сцені з'явилися «пацифікатори».

---

¹ «Слово», газета (польськ.).

² «Гонець», «Вістун» (польськ.).

Геройськими зусиллями української парламентарної репрезентації, цих «пацифікаторів» *par excellence*³, кризу відтерміновано. У Відні розпочалися пертрактації між правительством, українськими і польськими послами, які мали полагодити університетську справу. В університеті знову запанував *Waffenstillstand*⁴. Українська молодь заспокоїлася. Молодь чекає. Вона свято вірить у «батьків народу», вірить у панів Гохенбургера і Штирка.

Але спокій, який настав в університеті завдяки старанням українського клубу, – це і була єдина ціль, яку мав на оці п. Гломбінський, починаючи перемовини з правительством й українським клубом.

Ціль досягнуто, і п. Гломбінський не потребував більше грати комедію. Він заявляє, що про виділення українських катедр з університету не може бути й мови, що українська справа є настільки важливою, що без порозуміння з соймовим польським колом над нею дебатувати неможливо. Конференцій більше не скликали.

Виявилось, що всі ці переговори Кола (свідомо) й українського Клубу (несвідомо) перли до одної мети: приспати бойову енергію і бачність нашої молоді і відкласти полагодження університетської справи *ad Calendas graecas*⁵.

Українські послы zobачили себе *n+1* раз одуреними спритними *Geschä tsmacherami*⁶ з Кола польського і ц[ісарсько]-к[оролівського] правительства.

У цю хвилю зважилися українські академіки, допроваджені до розпуки, вирвати цілу справу з рук парламентарних «пацифікаторів» у власні руки. Бачачи, що університетській справі знову загрожує доля бути похованою на кілька літ, академічна молодь зважується на рішучий крок, який, завдяки провокаційному захованню намісництва, ректора і «вшехпольських» студентів, довів до кривавої сцисії 1-го липня.

Для того, хто крок за кроком стежив за тим, як розвивалися університетські справи в останні місяці, і хто міг критично орієнтуватися в ситуації, події 1-го липня не були несподіванкою.

Цілковите ігнорування, намірене зволікання з українською університетською справою з боку Кола польського, провокаційна поведінка Сенату і «вшехпольських» студентів, зрештою, ця проклята австрійська *raison d'état*⁷, яка змушує кожне віденське правительство ставитися до повної диспозиції галицьких *Machthaber-ів*⁸ і, *eo ipso*⁹, не зважати абсолютно на потреби нашого народу – ось були дійсні причини львівських подій 1-го липня.

І даремно всі польські газети силкуються звалити відповідальність за криваві події на українських послів, роблячи з них духових інспіраторів цих подій, якихось Касандр або кровожерливих Маратів. Це наші народовці виглядають революціонерами, які підбурюють молодь до насильства? Ви самі не вірите в це, панове. І хто ці революціонери? Може, ті, які від гарячих промов проти правительства тікали з парламентських комісій, аби, крий, Боже, кохане правительство, на яке перед хвилиною вшалося псів, не зосталося в меншості?

³ Переважно, особливо (*фр.*).

⁴ Перемир'я (*нім.*).

⁵ *Бука.* до грецьких календ (у греків календ, тобто відзначення першого дня кожного місяця, не було); *перен.* на невизначено довгий термін (*лат.*).

⁶ Ділок, махінатор, спекулянт (*нім.*).

⁷ Інтерес держави (*фр.*).

⁸ Владоможець, можновладець, державець, володар (*нім.*).

⁹ Тим самим, само собою (*лат.*).

Або, може, ті, які не раз і не двічі рятували і п. Бека, і п. Бінерта своїми голосами (п. Василько et consortes¹⁰)? Або, може, ті, які недавно в Палаті панів маніфестували зворушливими словами свою прихильність до «скіпетру Габсбургів», який був і є для нашого народу лише довбнею для вибивання податків? Із цих людей польська преса хоче зробити підбурювачів. Їх, цих лояльних патріотів і безпринципних політиків, хочете ви, панове, пошити а Робесп'єрів і Сен-Жюстів? *Z tego by się nawet koń śmiał!*¹¹

На українській парламентарній репрезентації дійсно тяжить **почасті** відповідальність за львівські події, але лише **посередньо**, і вона лежить не там, де її шукає польська преса.

Що дало змогу правительству ігнорувати домагання нашого народу й абсолютно не рахуватися з його парламентарною репрезентацією? Хитлива, компрометуюча себе на кожному кроці, нині опозиційна, завтра за дрібні обіцянки – така, що підпирає правительство, опортуністична політика українського клубу у Відні спричинилася значною мірою до того, що правительство перестало цілком рахуватися як із клубом, так і з потребами нашого народу.

Не переоцінюймо значення парламентарної репрезентації.

У комплексі причин, якими українці завдячують ворожому до них ставленню правительства й **ігноруванню** ним українських жадань, тактика посольської репрезентації грає далеко не першу ролю. Але певну ролю вона грає. І саме цій опортуністичній, безпринципній політиці українського клубу, яка зробила з нього посміховисько для цілого парламенту, мусить він завдячувати те, що всі його скарги, домагання і перестороги в університетській справі в парламенті залишалися голосом вопіючого в пустині. Цій тактиці мусить клуб завдячувати, що йому не вдалося зробити навіть того мінімуму в українській університетській справі, який могла б зробити щиро опозиційна, консеквентна парламентарна репрезентація, що налічує близько 30 членів.

Натомість Коло польське зробило все, що могло.

Спробу Відня втрутитися у внутрішні справи королівства Галичини і Володимирії відперто з усією рішучістю. Пан Гохенбургер перепрошує Коло польське, яке бере всю справу у свої руки.

А далі що? А далі все буде так, як у таких випадках буває.

«Гайдамакам» буде вимірено «справедливість». Обурені українські послы знову понесуть у парламент свої «ruthenische Klagen¹²». П.Будзиновський знову під сміх авдиторії буде погрожувати обдертям пір'я австрійському орлу. «Діло» знову буде комунікувати про «загострення парламентарної тактики» українських послів, здивована суспільність побачить усоте, що ці панове, скажу історичними словами п. Василька, знову sind gennart worden¹³!

Сумна картина! Тим більш сумна, що ситуація здається безвихідною. Був спокій серед молоді, і справа з українським університетом заглухла. Почалися бучі, і п. Гломбінський заявляє, що по таких подіях він у жодні пертрактації у справі українського університету вдаватися не може.

Становище справді, здавалося б, безвихідне, якби на сумнім тлі останніх подій не було однієї яскравої точки, однієї яскравої плями. Цією світлою точкою є **гото-**

¹⁰ І товариші; і спільники (*лат.*).

¹¹ З цього навіть кінь сміявся (*польськ.*).

¹² Русинські (українські) скарги, нарікання (*нім.*).

¹³ Одурені; осмішені (*нім.*).

вість української молоді до боротьби за свій університет, готовість, яка 1-го липня сплутала всі рахунки п. Штирка і Гломбінського, готовість, яку наші академіки заманіфестували власною кров'ю.

Цієї крові ми не повинні лякатися. Де є боротьба, там мусять бути жертви. Мусять, мимо моралізаторських вигуків благородних лицемірів про «некультурні» способи боротьби, за які вхопилася наша молодь.

День 1-го липня вивів справу українського університету поза межі Галичини і зробив із неї з краєвої, внутрішньої справи «państwa polskiego¹⁴» п.Павліковського дражливу квестію, на якнайскорішій залагодженню якої залежить цілій державі.

Своїм виступом 1-го липня українська молодь зробила цю справу настільки актуальною, настільки пекучою, що сумніватися в її швидкому залагодженню не можна.

Треба лише, аби студентство наше не відступало з поля боротьби і провадило її далі, змагаючи до своєї мети. Яким шляхом? Це вже його справа. Лише треба мати волю до боротьби. Wo de Wille ist, findet sich auch der Weg¹⁵.

---

¹⁴ Польської держави (*польськ.*).

¹⁵ Де є воля, там знаходять і дорогу (*нім.*).

РОСІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Хто поверхово стежив за зигзагами нашої буржуазної політичної думки в пореволюційний час, тому не може не впасти у вічі її нова, чимраз дужча, чимраз виразніша течія. Ми назвали б її *провінціоналізмом*.

Разом із занепадом революційного руху все частіше стають у буржуазній пресі голоси, які спершу несміливо, а далі цілком відверто беруть під сумнів корисність революції для «української справи». Революційність наших «демократів», які були не революціонерами з переконання, а лише революціонерами гіпнозу, випарувала так само зненацька, як і з'явилася, тільки-но минув «революційний чад». І тепер у цілій нашій буржуазній публіцистиці нема жодного осла, який не вважав би за свій найсвятіший обов'язок копнути труп революції. У парі з тим іде приповідь зайнятися своїми домовими, краєвими справами, відкинувши набік пусті зрадливі надії на всеросійський визвольний рух.

Ці думки й погляди не заслуговували б на увагу з нашого боку, коли вони й надалі не залишилися б приватною власністю тих політичних немовлят, які є їхніми творцями. Та в дійсності так не є. В дійсності ці ідеї обчислені на широкий колпортаж і з часом можуть внести певну політичну деморалізацію та баламутство в ширші верстви нації. Те, що від цих і їм подібних поглядів не забезпечений і пролетаріат, ліпший тому доказ – успіх демагогічної ідеології старої ППС, яка радила польським робітникам не пов'язувати справи свого визволення з революцією в цараті, якого там, як твердили теоретики ППС, не було, нема й бути не може.

Боротися з цим провінціоналізмом є нашим завданням. У цій статті хочемо висвітлити: чи і якою мірою революція в цараті прискорить визволення України з-під національного гніту?

Під революцією розуміємо тут: по-перше – втягнення низів суспільності в коло нових досі чужих їм політичних інтересів і потреб та боротьба за реалізацію цих потреб у державі, або *збільшення політичної активності мас*; по-друге – збільшення впливу цих низів на все публічне життя, реалізація їхніх потреб через таку чи інакшу зміну державного устрою, або *демократизація країни*.

У цьому сенсі революція в цараті почалася задовго перед 1905 роком і не скінчилася з тимчасовою перемогою реакції.

Кожний, хто цікавився хоч трохи історією національних рухів, мусив зауважити, що майже скрізь політична революція тягнула за собою більш або менш інтенсивний національний рух підбитих народів. Так було в Австрії, Росії і Туреччині. У Бельгії фламандський національний рух зачинає набувати поважних розмірів лише з демократизацією виборчого права. Очевидно, між цими двома соціальними фактами мусить бути якийсь причиновий зв'язок.

І він справді є. Більш або менш свідомим політичним життям маси в Росії починають жити з перших років ХХ століття. 1902 р. – рік перших хлопських бунтів. 1904 р. – рік війни і перших масових робітничих страйків. 1905 р. – рік революційного вибуху. 1906 р. – рік першої виборчої кампанії і першої Думи. Усі ці літа – літа

небаченої досі активності народних *низів*, уперше привели їх en masse¹ в сцисію з державним механізмом, існуючою політичною системою, вивели думку пролетаріату і хлопства за межі фабрики й села, поставили її перед низкою нових питань, питань *політичного* характеру.

Для мас постала гостра, нагальна потреба розібратися в цьому хаосі нових явищ, які так зненацька заскочили їх, зорієнтуватися в цьому вирі політичних подій, у який втягла їх історична хвиля. Відтоді, як люд став здобувати вплив на суспільній арені, мусила в нім збудитися і цікавість до суспільних питань. З хвилиною, коли маси почали приходити до активного політичного життя, на одне з перших місць висунулася потреба *усвідомлення мас, їх просвіти*. Ця потреба є наскільки характерною для наших часів, настільки є нагальною, що їй не можуть уже опиратися навіть реакційні земства, контрреволюційна Дума, яка виступає саме тепер із проектом загального навчання. Цій потребі назустріч ішли і всі політичні партії, що мали коріння в масах (як революційні, так і реакційні), що закидали села й міста своїми відозвами й брошурами; задовольнити цю потребу мали й ті безчисленні популярні газети, видавництва, просвітні товариства і клуби, що з'явилися, як гриби після дощу, в час революції. Ця потреба – загальноросійська – наблизити культуру до мас або маси до культури в нас, у специфічних умовах українського життя, набула спеціальної форми – форми стремління до *націоналізації культури*. Що освідомлювати народ на Україні можна лише в українській формі, до цього додумалися навіть демагоги з «Союза русского народа».

Таким чином, збільшення політичної активності мас в усій державі видвинула на порядок денний потребу в загальному навчанні, клубах, популярній пресі, зробила в нас неминучим змагання до *національної* школи, до *національних* «Просвіт», до *національної* преси. Вже й тепер, при першому подуві революції, коли український народ шойно вчора виступив на арену політичної боротьби, ця потреба в поширенні прав української мови в публічному житті виявилася, правда, ще в нездецидованій, але все ж у досить широкій акції українського громадянства (преса, просвіта, видавництво, думська акція). Але згодом, зі зростом цієї політичної активності, коли потреба в національній культурі стане поволі свідомою потребою *масового руху*, який спершу, однак, не переступить межі чисто культурних вимог як ціли, приватної ініціативи самої суспільності як засобу².

Ідеологом цієї чисто культурницької фази масового національного руху в краю є почасти «Рада», яка із завзяттям, гідним ліпшої мети, відпекується від стремлінь реакційної преси надати лояльному українству політичного характеру, почасти газета «Киев» з її «племінним» або «етнографічним» супроти політичного націоналізмом.

Тільки на цій культурній стадії українство не засохне. Бо як тільки маси відчують потребу національної культури, то й відчують гніт над нею. Досі маси не могли прийти до думки, що здійснення її елементарних національних вимог у рамках існуючої політичної системи неможливе з тої простої причини, що не було зроблено *масової спроби* такого здійснення. Лише коли культурницький рух стане масовим, коли *маси* наштовхнуться на правні рогацьки, виникне *масовий* рух за їх знесення, за знесення того ex lex³ становища, в якому перебуває тепер українство. Виникне масовий політичний національний рух.

Ця хвиля буде днем *краху* культурницького українства.

¹ Усі разом, у великій кількості; цілком (*фр.*).

² Евентуальну програму цього руху знаходимо в ч. 2 «Світла» (стаття «Приватна діяльність»).

³ Поза законом (*лат.*).

Уже й тепер український національний рух, слабкий і неорганізований, репрезентований нечисленними гуртками, інстинктивно покидає культурницький шлях і стремить розсунути ті правні рамки, у які втиснено українську національну енергію (наприклад, думські виступи українських послів, ембріони політичних партій). А чим ширше ставатимуть кола, котрі відчуватимуть жагу задоволення національно-культурних потреб, тим ширшою ставатиме площа терть між ними і державою, тим глибшими будуть ці конфлікти, які вже матимуть форму не конфліктів тої чи тої «Просвіти» з Сенатом, а лише конфліктів українських мас із усією політичною системою. І з тих конфліктів мас на ґрунті їхніх культурних потреб народиться масовий український політичний рух, з'являться масові національні партії. Про руйнівне для існуючого *політичного* устрою значення українства починають уже здогадуватися ті, кому залежить на утриманні сучасного політичного status quo⁴ в Росії і загалом *російського характеру* держави. Український рух, ще слабкий, уже викликав реакцію серед російської суспільності, яка стремить у той чи той спосіб опанувати його, ворожого собі, силою й одні (правительство) – через його бруталне знищення поліційними засобами, другі, націоналісти, шляхом організації суспільних сил для боротьби з ним, інші («Союз русского народа») – змагаючи відвести від себе його в інше русло (боротьби з «ляхами» і «жидами»), найкультурніші (деякі з к.-д. із Погодіним на чолі) – через кастрацію українського руху, намагаючись законсервувати його в культурницькій стадії, не даючи йому шляхом поступок у шкільництві – просто в політичну силу. А виступивши на дорогу політичної боротьби, наш край перебуде ту саму менш-більш еволюцію, що й Галичина. Спершу боротьба вестиметься проти правних обмежень, які стоять на дорозі свobodному культурному розвитку українського народу, свobodі приватної ініціативи. Далі – шляхом власного досвіду маса прийде до переконання, що без здобуття впливу в законодавстві й органах місцевої самоуправи, без опанування матеріальних засобів і публічної влади у краю задовольнити свої культурні потреби самою приватною ініціативою неможливо. Так почнеться боротьба за вплив у земствах, органах міської самоуправи, Думі. Зрештою, прийде на порядок денний жадання (аналогічне жаданню галицьких українців – «поділ краю») поширити компетенцію органів місцевої самоуправи і створити ті «обласні земства», до яких додумалося вже «Новое Время» (від 3.10.10 р.), – жадання *автономії краю*.

Отже, один бік революційного процесу – збільшення політичної активності *низів* – допровадить у нас до *масового національно-політичного руху*. Не менш важливі перспективи перед українством відслонені і другий бік революційного процесу – збільшення впливу низів на ціле публічне життя або, коротше, демократизація держави в краю. Демократизація Росії значить більше або менше опанування народом органами публічної влади – земств, муніципалітетів, Думи – знову на Україні чисто механічно форми їх українізації. Бо всяка організація нижчих верств населення на Україні мусить бути за формою українською або бодай віддавати певну данину національному моментові. Організації кооперативів у краю, думських клубів послів з України, Селянської спілки, зрештою почасті відділів «Союза русского народа» на Волині – ясно про це свідчать. Уже й тепер, при перших непевних кроках на шляху демократизації Росії, пресія української національної стихії помітна і в Думі, і в земствах, які під впливом ще неорганізованої, несвідомої національно стихії почувають себе вимушеними розширити свою діяльність у напрямку заспокоєння національних

⁴ Будь-яке фактичне або правове становище, яке існує на цей час або існувало в минулому і про відновлення або збереження якого йдеться (*лат.*).

потреб українських мас (земські петиції про українське шкільництво, організація земських газет, діяльність українських послів 1, 2 і 3 Дум, виступи кадетів і трудовиків у Думі в обороні українства⁵). Ця пресія набуватиме чимраз інтенсивнішого характеру в міру того, як українські низи заповнятимуть ці органи публічної влади, а акція цих органів для задоволення національних українських потреб набуде планового і ширшого характеру. Те, що демократизація краю і держави є разом із тим збільшенням суспільної ваги українського елемента з його тенденціями визискати у своїх національних цілях політичну владу, чудово розуміло правительство, яке в 1906 році «роз'яснило» українських козаків, а в 1910 р. замкнуло перед дрібною поліцією на Україні двері «зreformованого» правобережного земства⁶.

Опанування українським національним елементом органами публічної влади надасть національному руху на Україні плановість, організованість і уділить йому небачену доти силу розмаху.

У цьому й полягає значення для українського національного руху боку революції, яку ми назвали демократизацією Росії⁷.

Але вплив революції на національний рух у краю не обмежиться цим. Та сама революція, яка викликала масовий національний рух на Україні, приведе йому і нових союзників. Так само, як лише революція скристалізувала противенства класових інтересів у політичні партії, так само лише вона скристалізує в політичні партії ті противенства краєвих («обласних») інтересів, факт існування яких не наважується заперечувати тепер навіть централістична «Речь»⁸. Так само, як революція з'єднала буржуазні групи на ґрунті їхніх класових інтересів, так та сама революція починає вже єднати їх на ґрунті їхніх територіяльних інтересів. Уже тепер постають одна за одною різні *краєві* партії (Балтійська конституційна партія, Краєва партія Білоруси і Литви, Сибірська група в Думі). Утворення надбалтійської партії німецьких «октябристів» є лише питанням часу, має свою партію польська шляхта з України. Той самий характер – єднати певні групи населення лише на ґрунті їхніх краєвих, незалежно від національності, інтересів – мала відома акція «Przeglądu Krajowego»⁹ на Україні. Постануть такі краєві партії і на Україні (ми бачили вже їхні ембріони – думські українські громади, які єднали не лише послів-українців, а послів з України, як ось Штенгель та інші. Економічні особливості нашого краю висунуть у нас на порядок денний вимоги самостійної господарської політики для України. З другого боку, зростання політичної свідомости всіх клас української суспільности відкриє їм зв'язок між їхніми груповими інтересами й тою економічно руїною краю, причиною якої є політична централізація держави. Наслідком цього буде боротьба за автоно-

⁵ Між иншим, дрібний, але надзвичайно характерний факт, свого часу занотований «Радою», який показує, що ця пресія національної стихії зростає в парі зі зростанням впливу і значення мас загалом. У 1906 р. київське земство видало книжку для боротьби з холерою українською мовою. У 1910 році таку книжку знову було видано, лише того разу по-російськи.

⁶ На виборах до 2-ї Думи українських козаків, згідно з розпорядженням Сенату, було усунуто з курії земельних власників, аби віддати в ній перевагу російському елементові.

Як свого часу писала «Речь» від 06.06. цього року, причина, яка спонукала членів Державної Ради під час обговорення земської реформи в західних губерніях рішучо противитися зниженню виборчого цензу, була та, що «наплив до земств дрібних земельних власників на Правобережній Україні вважається *дуже небезпечним*». «Земство може стати занадто демократичним і *українським*». «Ця остання небезпека, – пише далі «Речь», – особливо непокоїть членів Державної Ради».

⁷ Наскільки демократизація Росії зміцнить вплив у державі українського елемента, свідчить факт, що при теперішньому низькому рівні свідомости в краю в 1-й Думі з 96 послів, вибраних із восьми українських губерній, 68 були українцями.

⁸ Областные противоречия // Речь. – 1909. – Ч. 229.

⁹ «Країнний огляд» (*польськ.*).

мію, яка в тій чи іншій формі є в інтересах майже всіх клас нашої суспільності. Між іншим, і буржуазії. Але боротися за автономію, за національний утиск, *сама* вона не потрапить. Вона шукатиме союзника в масах. Її стремління опертися на маси, прикрити власні апетити інтересами краю і його людности (особливо зі зростанням національної свідомости цієї людности та її політичного значення) змусить буржуазію піти у своїй політичній акції як у краю, так і в державі на поступки національним вимогам тої маси, яку вона схоче позискати для себе і як політичного союзника, і як консулента.

Не можна відкинути й того (як свідчить досвід австрійських народів), що російська буржуазія на Україні за ціну здобуття автономії так само легко зречеться своєї національності, як у 70-х роках це зробила і жидівська буржуазія в Угорщині за ціну здобуття конституціоналізму й релігійної толеранції. Кому такі гороскопи здаються занадто сміливими, можна пригадати, що до 70-х років вся міська буржуазія в Угорщині була винятково німецькою (зглядно жидівською). Революція, яка дала імпульс до політичного й національного самовизначення всіх клас суспільності, не мине і грізної торговельної буржуазії на Україні, яка зі зростанням національного руху також піднесе синьо-жовтий прапор. Скоро цей прапор стане прапором її споживачів. Цей прапор послужить їй добрим захистом у боротьбі зі своїми неукраїнськими конкурентами і збільшить її вигляди в цій боротьбі. Симптоми того, що боротьбу української дрібної буржуазії з російським і жидівським (почасти польським) капіталом вестимуть під гаслом національним і що вона виллється у форму національної боротьби, маємо вже й тепер. Пригадаймо собі похід українських народовців на кооперативи, стремління деяких груп надати їм антисемітського характеру, агітацію професора Ліктя, який уже відверто веде «борьбу русского и *малорусского* капитала с еврейским» під національним прапором і проголошує об'єднання українського капіталу «на деловой и в то же время *национальной* почве»¹⁰. З розвоєм і поглибленням цього процесу такі спорадичні факти, як різні «українські кав'ярні» або «пральні», оголошення про які іноді можна прочитати в українській пресі, набудуть характеру масових явищ, а *акція таких одиноких* спритних підприємців, як, наприклад, фірми «Титан» або чайної фірми «Караван», які спекулювали на національних почуттях українського народу, виллються в інтенсивний за своєю суттю і характером чисто дрібнобуржуазний рух на Україні, гаслом якого стане войовниче «Свій до свого!». Перехід же цих зденационалізованих груп до українського національного табору страшно зміцнить його політичну силу.

Отже, масовий національно-політичний рух, поглиблення розмаху національної боротьби, перехід (евентуальний) до українського національного табору зденационалізованих верств – ось яких змін можна сподіватися у суспільному житті нашого краю в ближчій чи дальшій будучині. Але це все з'явиться, як ми пробували довести, внаслідок зростання національної свідомости мас на Україні, підвищення політичної активності і демократизації Росії, коротше кажучи, внаслідок еволюції.

Усі ці моменти є потрібними премісами для завоювання національних прав українським народом, перетворення його в модерну націю. Бо, як справедливо каже Реннер¹¹, «українці в Росії, безперечно, творять у соціальному розумінні особіну національність, але з погляду політичного вони ще не є нацією». Бо лише *масова* воля і *масовий* чин є політикою. Поки українство не виходить поза межі думки й почуття,

¹⁰ Київ. – №4.

¹¹ Der Kampf der öster[eichischen]. Nationen um den Staat (Боротьба австрійських націй за державу – Ред.).

доти української нації не буде. Зробить її модерною нацією лише масовий чин, рух ширших верств за здійснення своїх національних вимог, який несе з собою революція.

Та ж сама революція, яка прискорить момент національного визволення на Україні і перетворить «малороссов» на модерну націю з її поділом на класи, **створить *eo ipso*¹² й умови для нормальної класової боротьби українського пролетаріату.**

Факт першорядної ваги для української соціал-демократії. Факт, якому мусимо присвятити пильну увагу в нашій агітації і пропаганді. Факт, ясне розуміння якого врятує український пролетаріат від впливу тої наївної і дитячої ідеології, яку ми назвали вище провінціалізмом.

Наші висновки не є жодною фантазією. Ми лише стреміли простежити далі ті шляхи, на які вивела українство революція і якими воно йтиме далі з дальшим розвитком революції.

Як математик, що, як тільки пізнає функціональну залежність між сталою і змінною, легко може собі уявити графічно шлях, яким ітиме остання залежно від зміни першої, так ми старалися на підставі тої залежності між національним українським рухом і революцією, яка вже виявилася досить у 1905-1906 рр., намалювати ту «криву», якою піде він із дальшим розвитком визвольного руху.

Вихор революції на хвилю роздер ту важку заслону туману, яка закривала від нас незнану будучину, і показав той шлях, яким має йти національно-політичний розвій нашого краю.

Нехай тепер хмари реакції знову заволікли безпросвітним туманом і будучину, і голови наших доморідних політиків, ми знаємо, що там, за цим туманом, лежить широкий шлях, який приведе український народ до визволення з національного ярма і створить нормальні умови для класової боротьби українського пролетаріату.

Але ми також знаємо, що розірвати цю заслону і відкрити цей шлях, здолає лише революція.

---

¹² Тим самим, само собою (*лат.*).

ПРАВЕ УКРАЇНСТВО

Праве українство... Коли б два-три роки тому ми відважилися говорити про щось подібне, то з певністю були б укаменовані нашими «демократами» і «поступовцями».

Тепер не те! Тепер такої небезпеки нема. Життя розбило і цю ілюзію, як і багато інших. Існування правого українства нікому не вдасться заперечити, як це робила вся наша преса спершу, ані замовчати, як це вона робить тепер¹.

Це факт, котрий, зрештою, мусила констатувати з жалем у серці й «Рада» – той часопис, який найзавзятіше з усіх ширив блягу про «широ демократичну» суть українського національного руху².

Але де ж усе-таки те праве українство? У чому воно виявляється? Де його соціальні основи, програма й борці?

Зрозуміло, що кожний європеєць, який народися і виріс в атмосфері інтенсивного політичного життя, який звик кожному суспільну ідеологію оцінювати за її реальною політичною силою у суспільстві, даремно оглядався б на всі боки, шукаючи за тим правим українством. Він міг би вважати його навіть за міт або плід хворобливої фантазії соціал-демократичних публіцистів, яким за всяку ціну треба мати і «боротьбу клас», і власну буржуазію, ще й до того ж реакційну, і які через брак такої мусили б виссати її з пальця.

Та із західноєвропейською (а навіть російською) міркою до явищ суспільного життя підходити не можна. Усе українство взагалі ще не виросло в політичну силу (найліпший доказ цього – реакція України на недавні шкільні дебати в Думі). Усе українство тепер є лише комплексом менш або більш впливових ідейних напрямків, котрі щойно починають пов'язувати себе з практичним життям і тим часом репрезентуються пресою.

Тут саме й належить шукати це праве українство, а не у вирі політичного життя, де його можна розгледіти через збільшувальне скло.

Найбільш консеквентний і повний вираз цей напрям новітньої української політичної думки знаходить у часописах «Рідний край» і «Київ»³.

До них ми і звернемося.

Класа, інтересам якої служать обидва органи, – *дрібна українська буржуазія*.

Це цілком зрозуміло, бо інших клас (ані шляхти, ані великої буржуазії), які могли б послужити *тенир* базою для правого українства, у краю нема.

По революції, по страшних ударах, завданих робітництвом і старій монархії, і заможним класам, починається процес похапливої самоорганізації і самовизначення всіх буржуазних верств суспільности, самоорганізації економічної й особливо по-

---

¹ Найяскравіший представник ідей правого українства – часопис «Київ» – бойкотований *усією* нашою пресою (за виїмком «Рідного краю»), що ніколи не подає про нього жодної звістки.

² Справа з українсько-союзною газетою // Рада. – Ч. 267.

³ Мимо російської мови, бойкоту й ігнорування часоп[ису] «Київ» майже всією українською (і російською) пресою і мимо деякої неясности та плутанини в її фразеології, вона все ж твердо стоїть на ґрунті свого (хоч трохи примітивного) «етнографічного» «малорусского» націоналізму. Тому цей часопис із повним правом можна вважати *українським* органом, а погляди – плодом *української* політичної думки.

літичної, аби на тій арені відвертого політичного життя, на яку вперше виступила Росія по 1905 р., посісти відповідне місце і не залишитися відіпхнутим у кут.

Не минув цей процес і дрібної російської буржуазії, як і польської. Тепер він починається і на Україні. Українська дрібна буржуазія також починає рухатися та шукати собі вигідного місця під сонцем.

На першій сторінці кожного числа «Киева» можна прочитати його гасло: «Часопис виступає за національне об'єднання корінного населення Росії взагалі і полудневого українського краю зосібна».

Що розуміє «Киев» під цим «корінним населенням»?

Передусім українське населення. «Для нормального свого розвою краю потрібні тепер, як і перше, не невиразні «не помнящие родства общерусси», лише «національно свідомі маси»⁴. Але той був би дуже наївним, хто б на підставі наведених слів подумав, що групі професора Ліктя, яка видає «Киев», дійсно йдеться про ширші українські маси.

Якого характеру ці маси, на які хоче опертися у своїй акції «Киев», про це довідуємося з особної брошури професора Ліктя, яка містить у собі його політичне credo і разом із тим пояснює цілі та завдання нового органу. У цій брошурі⁵ читаємо: «Ми будемо боронити інтереси дрібних і середніх сільських господарів, особливо ж «хозяйственного крестьянства», інтереси промисловців, особливо ж дрібних і середніх, як тих, як *найбільш* потребуючих оборони; інтереси торговельної класи, також головно дрібної і середньої, вкінці тої частини інтелігенції, праця якої безпосередньо стикається з життям й інтересами хліборобської, промислової і торговельної класи».

Предметом особливої дбайливості колишнього трудовика є тепер «хозяйственный мужик», «хуторянин» і «кулак». Цей останній, «герой нашого времени», улюбленець аграрної політики контрреволюції, є також і героєм правого українства. Очевидно, як «найбільш потребуючих оборони»! Служити йому закликає українську інтелігенцію професор Локоть, а «дурну байку про «кулака», який обдирає село», радить кинути до коша як злосливу і брехливу вигадку⁶.

Немов для того, щоб не позоставити ні в кого жодних сумнівів щодо справжнього соціального змісту його ідей, професор Локоть виразно відгороджує себе від демократії. У тій самій брошурі кількома рядками нижче читаємо: «Оборону інтересів робітничої класи ми вважаємо завданням настільки особним, спеціальним, що сполучати його із накресленим нами завданням було б практично недоцільним». «Суспільно-політичне об'єднання»⁷ українського міщанства є єдиною ціллю його оборонця. Під цією програмою підписується і «Рідний край»⁸, за яким «найголовніше завдання українства» (читай: українського міщанства) полягає в тому, щоби «згромаджувати свою свідому національну силу».

Що ж має об'єднати цю розпорошену слабку і темну з політичного погляду дрібну українську буржуазію, в ім'я яких цілей?

Для боротьби зі своїми конкурентами інших національностей – однодушно відповідають «Рідний край» і «Киев»: «Средством» для цього об'єднання має служити **націоналізм**.

І це зовсім зрозуміло. Національна приналежність, націоналізм у його специфічно міщанській формі («не купуйте в німців», «не купуйте в жидів» та ин.) – перший

⁴ Киев. – Ч. 14.

⁵ Локоть Т. Национализм и евреи // Киев. Розділ «Программа», 1910. – С. 1910.

⁶ Киев. – Ч. 11.

⁷ Киев. – Ч. 16.

⁸ Рідний край. – 1909. – Ч. 192.

крок новонародженої дрібної буржуазії всіх країн і народів, є для неї дуже важливим **конкуренційним фактором**.

Особливо стосується це торговельної буржуазії. Кожна ознака, що є характерною для її консументів (буде то фарба шкіри, релігійна чи національна приналежність), що лучить їх в одну групу і, що найважливіше, **відділяє** від інших груп як **ворожих**, є надзвичайно важливим атутом для дрібної буржуазії в її економічній боротьбі з «чужинцями». «Створити для себе опору в цій боротьбі на ґрунті **національної свідомості** великої української народности»⁹ стає, таким чином, програмою «рідно-краєвців» і «київців».

Не дивно, отже, що у своїй акції ідеологи нашого міщанства заодно мусять апелювати до «національних почувань» українського народу.

Хто ж є той ворог, з яким має битися наша буржуазія під національним прапором?

Тут стрічаємося з досить дивним, на перший погляд, явищем. Націоналізм наших міщанських публіцистів виливається **лише** у форму антисемітизму.

На перший погляд, може видаватися незрозумілим, чому агресивність нашої буржуазії звернена не проти іншонаціональної буржуазії на Україні загалом, лише проти жидівської?

Та це можна легко пояснити. Саме тою самою (частково) причиною, чому аналогічний (у своїй суті) рух дрібної польської буржуазії в Королівстві також має антисемітський характер. У Королівстві цілком нема російської буржуазії, на Україні ж – та дрібна маломістечкова буржуазія, проти якої закликають вирушати в похід «Київ» і «Рідний край», є переважно жидівська. Конкуренція російського дрібного капіталу не відчувається так сильно, як конкуренція жидівського. Ще й інша причина зневолює ідеологів нашої молоді буржуазії лагідніше ставитися до російського міщанства.

Річ у тім, що це міщанство на Україні є також сильно антисемітично налаштоване. З нього найбільше рекрутує своїх членів «Союз русского народа». І поміч цього міщанства, яке не є таким небезпечним конкурентом, як жидівське, в **політичній** боротьбі з цим головним ворогом української дрібної буржуазії є для останньої, слабкої і неорганізованої, просто неминучою konieczністю.

Не дивно, отже, що «Рідний край», який не дуже перебирає у виразах, як лише мова заходить про жидів, абсолютно ніде й ніколи не виступає проти російського капіталу, а «Київ» не пропускає жодної нагоди, аби не проповідувати єднання української і російської буржуазії, немовби між ними і справді була повна гармонія інтересів.

Вищезгаданими причинами треба пояснити загалом невиразність національної програми як «Рідного Краю», так і ще більше «Киева».

Правда, два органи стоять на ґрунті основних національних постулатів українства (націоналізація школи, судів та ин.). Позиція «Рідного краю» з цього погляду не залишає бажати нічого у своїй ясності. «Київ» також думає, що час уже «надати українській народній мові свободу в її природному розвитку, wraz зі зростанням культурних потреб народних мас, що вимагають відповідного вислову в мові»¹⁰. Але всі ці вимоги посідають далеко не перше місце в агітації шановних часописів і не мають зовсім політичного характеру. «Київ» проголошує теорію «етнографічного», або «племінного», націоналізму і різко відмежовує себе від **політичного** націоналізму різних «автономістів» і «україноманів».

⁹ Київ. – Ч. 16.

¹⁰ Київ. – Ч. 27-28.

У цьому відношенні з ними згоджується «Рідний край», який стверджує, що «найголовніше завдання українства має бути не у високій *політиці*, а в тім, щоб згромаджувати свою свідому національну силу»¹¹.

Що це за політика?

«Українці *вірять*, – як запевняє пан В. Ш. у ч. 8 «Киева», – що російська суспільність, а з нею і правительство, коли не тепер, то незабаром *зрозуміє* цілу несправедливість і шкоду для Росії насильного зросійщення 27 мільйонів російських українців». А що, як не зрозуміє? Що тоді? Чи сам «Київ» вірить у намальовану ним ідилію, в те, що російське правительство добровільно зречеться репресивної антиукраїнської політики? Чи він поважно думає, що «великоросійський націоналізм є далекий від експлуатації полудневої галузі російського народу російського народу на річ самої північної»?¹²

Ні. Професор Локоть є зареальним політиком, аби вірити в усі ці фантазії.

У частині 14 власного часопису, як два на два – чотири, доведено, що така експлуатації України Росією є дійсним фактом, що причини експлуатації треба шукати в політичній сфері, що, таким чином, усякі спекуляції щодо великодушності «великоросійського націоналізму» є пустим базіканням. Навіть більше у ч. 11 «Київ» припускає, що в недалекій будучині історичний розвій України поставить на порядок денний питання краєвої автономії.

А мимо того, він є противником політичного націоналізму.

Що це має означати?

У 7-му числі часопису читаємо: «Для цієї верстви (української буржуазії) ідея будь-якого сепаратизму, і культурного, і тим більше політичного, буде зовсім чужою, навіть ворожою, бо *розвиток буржуазії вимагає повної її солідарности з російською буржуазією і, звичайно, з державною владою, з ідеєю твердості і єдности цієї влади*».

Da liegt der Hund begraben!¹³

Наші апологети «кулачества» не є *засадничими* противниками ні автономії, ні політичного націоналізму загалом, а лише думають, що це питання не на часі, що, «поки реальних сил (для боротьби за автономію краю) нема, може бути лише питання *про їх утворення*» (ч. 11). Зміцнення і зростання «рідної» буржуазії є, на їхній погляд, найважливішим завданням краєвої політики. А це зростання не є можливим без єдиної і сильної російської держави. Це розуміють або відчують слабкі ще буржуазні елементи України. «*Лише зміцніла українська буржуазія у змозі не ставити більш поважно питання національної і краєвої автономії*» (ч. 12).

Ставити ж тепер це питання на вістря меча й ворогувати з російською буржуазією – це означає, не здобуваючи жодної користі, зражувати собі цінних союзників, яких має у своїй боротьбі з жидівством українська буржуазія в державі і правих елементах краю.

Опірч того, для професора Ліктя, Нема et Со¹⁴ ясно, як день, що з автономії краю, яка створить більш сприятливі умови для розвою місцевого промислу і торгівлі, передусім скористають ліпше організовані й сильні капіталом російська й жидівська буржуазії. Аби ривалізувати з ними на цьому полі, українська буржуазія мусить найперше також організуватися і зміцнитися, а «при сильній конкуренції жидів ство-

¹¹ Рідний край. – Ч. 42.

¹² Київ. – Ч. 25-26.

¹³ Тут собака похований!, *перен.* Ось у чому річ (суть справи)! (*нім.*).

¹⁴ et Compagnie (*фр.*) і К^о (і компанія).

рення у Західній і Полудневій Росії російської торгово-промислової класи є дуже важким» (ч. 25-26). Отже, першим завданням для української буржуазії є не автономія, а знищення цих конкурентів. А проти цих конкурентів, проти «жидів» ідеолог українського буржуа є безпощадний. Тут він є цинічний, відвертий і нетерпимий.

Антисемітизм не є чимось новим у Росії. Але передреволюційний антисемітизм відрізняється від пореволюційного. Передреволюційна Росія, що не залишала місця для вільної ініціативи суспільності, знала лише «правительственный» антисемітизм, так само, як знала лише «правительственный» патріотизм і націоналізм.

Але протягом останніх літ народилася і виросла молода російська (й українська) дрібна буржуазія на Україні. Їй тісно стало в районі осілості, у районі зятятої конкуренції міщанських елементів. Тоді на сцені з'явився новітній антисемітизм. З другого боку, по 1905 р. стала можливою політична акція самої суспільності, й антисемітизм починає набувати і в нас європейських форм – не боротьби з жидами погромами і правительственными репресіями, лише самими силами антисемітично налаштованих суспільних груп (організація кооперативів, преси, політичних партій та ин). Цього характеру набуває і наш український антисемітизм. Суть західноєвропейського антисемітизму «Киева» та «Рідного краю» майже одна й та сама. Коли читаєш ці органи, іноді здається, що перегортаєш сторінки з програми австрійських християнсько-соціальних або з книжки Дрюмона «La France juive»¹⁵. Лише з тою різницею, що залежно від характеру жидівського капіталу на Заході й у нас: європейський антисемітизм провадить боротьбу з фінансовим капіталом, український – з дрібною жидівською буржуазією.

Характерно, між иншим, що наші два заступники «крепкого селянства» і міщанства так неподібні один до одного у деяких другорядних пунктах своїх програм, але щодо пункту антисемітизму виявляють зворушливу однодушність.

Зараз по виході нового союзника «Рідний край» привітав його теплим словом, а в перших числах «Киева» ми здибуємо відомого ріднокраєвця – п. Нема.

Schöne Seelen finden sich!¹⁶

Програма «Рідного краю» і «Киева» щодо жидівського питання – однакова.

У ч. 3 (1905) «Рідного краю» читаємо, що жидів скрізь уважано за народ «дуже шкідливий», і, поки наші люди неоднаково з жидами озброєні тими здібностями до життя, **доти не можна давати жидам однакових прав з иншими людьми.**

Що розуміє «Рідний край» під цими «нашими людьми», видно з попередніх статей того самого органу¹⁷. Там разом із антижидівською кампанією підноситься гасло **націоналізації торгівлі** як спосіб боротьби з жидівськими лихварями і крамарями, рекомендується утворення власної української дрібної буржуазії.

Очевидно, ця дрібна буржуазія і є ті «наші люди», в інтересах яких провадяться юдофобські геци на сторінках «Рідного краю».

Те, що їх душить жидівська конкуренція і що вони б охоче її позбулися за всяку ціну, – це цілком зрозуміло. Те, що під пануванням «рідного капіталу» буде ліпше дійсним нашим **людям**, себто широким верствам українського громадянства, видно зі слів того самого п. Нема, який радить українському міщанству боротися з жидами «не погромами, а **тими самими** здібностями, які мають жиди: спритністю, освітою, ощадністю та спільністю (кагальністю)». Коротко кажучи, всіма тими прикметами, за які він сам вважає жидів за «народ дуже шкідливий»¹⁸.

¹⁵ «Єврейська Франція» (*фр*).

¹⁶ Гарні душі знаходять себе (*нім.*).

¹⁷ Рідний край. – 1908. – Ч. 40 та наст.

¹⁸ Рідний край. – Ч. 3.

Ще яскравіше цей буржуазний характер українського антисемітизму виступає у вимогах «Рідного краю» за знесення району осілості. «З українського погляду», за словами п. Нема, «було б добре, коли б жидам було дозволено жити по всьому царству, тоді на Україні залишилося б їх менше. **Економічна боротьба** (української буржуазії – Д. З.) не була б такою важкою, і наші люди змогли б посісти місця в різних виявах економічного життя»¹⁹.

Твердження п. Нема, що економічна боротьба українського народу зі своїми гли- таями, замість жидівських, буде легшою, – лише пуста демагогія, і нічого більше. Але цілком певно, що зі скасуванням меж осілості і частковою еміграцією жидівського капіталу з краю до Росії конкуренція цього капіталу на Україні ослабла б. А це дало б змогу «нашим людям» п. Нема «посісти місце» жидівських визискувачів.

У цьому й полягає соціальний зміст юдофобської кампанії ріднокраївців.

Ще виразніше говорить професор Локоть. Він також проти рівноправності жидів. Ця рівноправність для нього є «зрадою інтересів слабших суспільних груп» (ч. 29-30), очевидно, тих, речником яких є професор. Навіть більше: «законодавство не має відступати перед жодними обмеженнями, хоч би як жидівство зі свого крайнього націоналізму не лементувало про насильство і страждання» (ч. 25-26). Колишній революціонер цілком поділяє навіть думку «Нового времени», що жиди не мають права бути в російському парламенті. «І коли б Дума розв'язала справу саме в цьому сенсі, ми не бачили б у цьому нічого страшного» (ч. 20). Далі йдуть вимоги процентових форм для жидів у школах (в інтересах представників ліберальних професій) і знесення меж осілості. Між иншим, остання з таким характерним застереженням: «Про жодну рівноправність жидів не може бути ані мови зі знесенням меж осілості. Це знесення має бути важливим лише для міст, село ж має залишитися вільним від жидів. Право набування нерухомої власності, особливо земельної, має бути для жидів суворо обмежене»²⁰.

Тут чітко виступає специфічний український антисемітизм. Як ідеолог українського міщанства професор Локоть нічого не має проти того, щоб жиди забралися з українських міст. Але як ідеолог **сільської** української буржуазії він ласкаво дозволяє жидам виселитися в **російські** міста, аби лише не в **українські** села.

Ясно виражений антисемітизм літературних заступників нашого міщанства наближає їх до правих партій у державі²¹, які також більшою чи меншою мірою юдофобсько налаштовані. У тому самому напрямі діє також і спільна для них ненависть до демократії та її революції, яка для нашого дрібного буржуа є нічим иншим, як «ображеною і мстивою хвилею жидівського нахрапу»²² (дивіться статтю «нововременского» публіциста Н.Гофштетера, який знайшов собі притулок в органі професора Ліктя).

Тому обидва органи нічого не мають проти режиму 3-го червня. У ньому «наші люди» почувають себе, як риба у воді. Передусім уся аграрна політика правитель- ства контрреволюції (особливо діяльність Селянського банку²³), безперечно, має на оці інтереси саме тої групи суспільності, оборонцями яких є «Рідний край» і

¹⁹ Слово. – 1909. – Ч. 5.

²⁰ Київ. – Ч. 25-26.

²¹ Навіть до «Союзу русского народа», див. у ч.267. Ради ст. д. Рнатовича.

²² Київ. – Ч. 33.

²³ Цей банк свідомо сприяє переходу дворянських земель до рук **заможних** селян через підвищення доплати при позичках від самого купця. До 1907 р. понад 90% проданої банком землі переходило у власність громад. У 1910 р. лише 8½% продано у власність приватних власників – «крепких селян».

«Київ». Будь-що-будь, а все ж, шукаючи опори для хитливої монархії у верствах дрібної сільської буржуазії, ця політика пришвидшує той процес «розпорошення великих маєтків на дрібні, який так лежить на серці «Рідного краю»²⁴.

Аграрну політику Столипіна вітає і заступник «хуторян» – професор Локоть. Бо «вихід із громади і сприяння хуторянському господарству набагато більше задовольняє масу «хозяйственного» селянства, ніж нездійсненні (й небажані їм – *Авт.*) обітницькі соціалістичних земельних програм²⁵. Окрім того, наші праві українці є завзятими прихильниками «твердої влади», яка своєю залізною рукою здавила революцію і поклала кінець всяким «несбыточным мечтаньям» про конфіскацію земель, які такі немилі й українським глитаєм, і професору Локтеві, і пану Немо²⁶. За цю тверду владу охоче чіпляються ці панове у своїй боротьбі з демократією, і ще недавно «Київ» (ч. 17) висловлював їй подяку за недопущення в земство «голооти» (у новому законі про земство в західних губерніях).

Чи буде дивним після всього сказаного, що для «Киева» «солідарність законодавчої влади з бюрократією є явищем не лише природним і нормальним, але й, безперечно, конечним»²⁷?

Ця солідарність із бюрократією ще більше потрібна дрібній буржуазії в її боротьбі з жидами. Виймкові закони проти жидівства, недавно прийнятий Думою і Радою закон про обов'язкове святкування неділі (явно не вигідний для жидівської торгівлі) не є останньою причиною, яка жене духовних лицарів українського міщанства, яке народжується, в табір переможців 3 червня. Не дивно, що професор Локоть пише: «тому державному ладу, що віками уперто провадив політику економічних обмежень жидів, своє «гаряче спасибі»²⁸. Зрештою, та свобода коаліцій, яку толерує теперішній політичний устрій, для дрібної буржуазії є сповна вистачальною, і кооперативний антисемітизм на Україні ніколи так буйно не розвивався, як власне за контрреволюції.

Так, ідеологи дрібної буржуазії мають за що дякувати Столипіну!

Що дивного, коли вони кричать *urbi et orbi*²⁹, що «роля політичної опозиції в Росії вже відіграна». Тепер настав час «творчої праці»³⁰. Тої самої думки і ріднокраєвці. Пан Немо пише: «Безоглядна опозиція дразнить правительство і ширші верстви суспільности. Але гірше від усього є те, що опозиція підкопує енергію і бажання віддатися великій і в цю хвилю можливій *практичній праці*»³¹. Ясно, як день, що ні для широких верств селянства, ні для пролетаріату цієї змоги «практичної праці» нема в рамках третьочервеневого режиму. Але вони вже є для дрібної буржуазії, і вона з розпущеними хоругвами і барабаним боєм переходить до табору Столипіна.

Правда, столипінський режим має деякі тіньові сторони для нашої дрібної буржуазії, наприклад, антиукраїнська його політика, на яку особливо ремствує «Рідний Край», і дуже відвертий його шляхетський характер. Але національний момент, як це ми старалися з'ясувати, не відіграє *тепер* першорядної ролі в ідеології наших буржуа. Що ж стосується шляхетських симпатій правительства державного пере-

²⁴ Рідний край. – 1909. – Ч. 3.

²⁵ Київ. – Ч. 4.

²⁶ Київ. – Ч. 14.

²⁷ Київ. – Ч. 4.

²⁸ Київ. – Ч. 4.

²⁹ Місту (Риму) і світові. У Стародавньому Римі так починалися оголошення Сенату, пізніше і донині – благословення та послання Папи Римського (*лат.*).

³⁰ Київ. – Ч. 21.

³¹ Київ. – Ч. 14.

вороту, то, мимо того, ліквідація великої посілості на річ дрібної все ж, хоч і поволі, відбувається. Революційного ж способу цієї ліквідації пп. Локоть і Немо бояться не менше, ніж Маркови і Пуришкевичі³². Тому і «Київ», і «Рідний край», і класа, якій вони служать, охоче дарують сучасному режиму деякі другорядні дефекти (за їхніх поглядів) за ті великі плюси, які він їм дає. «Вона може сперечатися і з великою земельною посілістю, і з дрібною або пролетарською демократією, але пристати до радикальних напрямків вона, зрозуміло, не зможе ніколи»³³.

Демократичне представництво в парламенті, конфіскація великої земельної власності, жидівська рівноправність – ось ті головні вимоги демократії, які так ненавидить дрібний буржуа і які роблять із нього союзника Столипіна.

Для повної картини правого українства треба згадати ще про його релігійні симпатії. «Рідний край» (ч. 10, 1909 р.) дуже дбає про «розвиток *релігійного* і національного почуття народу», а «Київ» друкує прихильні рецензії на клерикальні книжки і має спеціальний відділ «Життя Церкви». І в цьому нема нічого дивного, бо релігійний момент, як і національний, дрібна буржуазія легко може використати (і фактично його використовує) як конкурентний фактор. Недарма австрійські антисеміти називають себе «*християнсько-соціальними*» і є вірними синами Католицької Церкви. Недарма і жидофобська кампанія п. Немоевського, цього пугала всіх польських попів, знайшла повне визнання на сторінках клерикального «Dziennik Powszechnego»³⁴.

Ми скінчили характеристику правого українства. Дрібнобуржуазність як його соціальний підклад, антисемітизм щодо жидівства, «правість» у сфері політики, на решті, поміркований націоналізм і клерикальні симпатії – ось його істотні прикмети.

Праве українство, безперечно, не є жодною політичною програмою, багато в ньому незрозумілого, недоговореного. Але, попри все, його основні ідеї, безумовно, відповідають інтересам (хоч часто і вузькозрозумілим) тої класи, яку воно хоче представляти. Безперечно, ця течія в нашій суспільності має будучину. Зі зростанням сили і значення «рідної» дрібної буржуазії всі характерні прикмети правого українства мусять набувати чимраз більшої ясності й виразності.

Передусім мірою того, як буде поволі загинати соціальна й політична сила шляхти в Росії, буде слабнути й та опозиційність дрібної буржуазії до існуючого дворянського режиму, яку можна спостерігати тепер (порівняйте виступи правих селян у Думі проти державної Ради). Разом із тим, як наше міщанство буде грубшати в тілі, буде рости і його антисемітизм. *Mit dem Essen kommt der Appetit!*³⁵

А по-друге, ця сама причина неволитиме його міцніше чіплятися за «тверду владу» і цензову монархію, яка потрапить дати собі ради з безглуздими мріями голоти.

Так само буде розвиватися буйно і націоналізм нашого міщанства, який тепер оберне своє жало не лише проти жидів. Ренер говорить про національний рух на Угорщині: «*Ким* є той, що бере участь у русі, з політичного погляду, вирішує те, чим він *мусить* бути економічно й національно, а не те, про що він мріє або що йому вмовлено. Тому рух ремісників приводить конче на порядок денний націоналізм, хоч його вожді хочуть відвести його в малярське русло»³⁶.

³² Рідний Край. – 1909. – Ч. 3.

³³ Київ. – Ч. 4.

³⁴ «Загальний щоденник» (польськ.).

³⁵ З їжею приходиться апетит! (нім).

³⁶ Springer R. Grundlagen und Entwicklungsziele der öst[erreichisch]-ung[arischen] Monarchie. – S. 214 (Шпрингер Р. Засади і цілі розвитку Австро-Угорської монархії. – С. 214 (нім)).

Подібно і в нас. Український націоналізм, який ледве помітний у «Киева», трохи яскравіший у «Рідному краю», звернеться неминуче зі зростанням сили українського міщанства і проти його *російських* конкурентів. Утопією було б думати, що професору Локтеві вдасться відвести його в русофільське русло. Вже й тепер «Рідний край» ремствує на національну нетерпимість центру. Вже й тепер «Київ» пише: «Наскільки для нас, південців, цілком законним є певний *національний егоїзм*, настільки ж для росіян обов'язковою є *певна поступливість* «Югу Росії»³⁷. Вже й тепер професор Локоть, апостол згоди й любови між російською і українською буржуазією, мусить докоряти «великоросійському націоналізму» за те, що він (чинячи спротив знесенню межі осілости) «бесспорно, обижаєт Малороссию»³⁸. Вже тепер він скаржитися на «несправедливу економічну політику центру»³⁹.

З часом, коли ці противенства економічних інтересів між двома буржуазіями вийдуть наверх, а зі зміцненням соціальної сили українського міщанства повстануть ті «реальні сили» для агресивної боротьби проти російського капіталу, цю боротьбу поведуть по цілій лінії. Ідилія професора Ліктя трісне, як мильна булька. Україна виступить у добу крикливого, сумбурного й демагогічного руху, на змісті якого витисне свою печать дрібна буржуазія. Хто схоче шукати аналогії цьому рухові, може знайти її в молодіжному русі на початку 90 років п. в.

Цей рух, який відкриває нам у перспективі праве українство, безперечно, як і це останнє, знайде в нас свого завзятого ворога. Нам доведеться боротися з ним в землях і в Думі (за демократизацію виборчого права) і проти його антисемітського та релігійного туману, і проти його націоналістичної демагогії.

Тому соціал-демократія повинна заздалегідь роз'яснювати правдивий характер правого українства і його ворожі робітництву цілі.

Але, мимо того, народження правого українства ми вітаємо як явище поступове. Все, що розбиває «єдине» українство на його складові частини, все, що сприяє самовизначенню і самоорганізації клас у нашій суспільності й тим самим боротьбі між ними, вітає соціал-демократія. Кожний виступ на арену національної боротьби нової класи зі своїм націоналізмом доводить широким масам, що національна, як і всяка інша масова боротьба, є боротьбою клас, у якій кожна соціальна група іде своїм власним шляхом. Втягнення нових груп нашої суспільності у сферу активної національної політики пришвидшить момент масового руху проти національного гніту і створить міцний фундамент для класової боротьби українського пролетаріату.

³⁷ Київ. – Ч. 25-26.

³⁸ Київ. – Ч. 4.

³⁹ Київ. – Ч. 14.

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ І РОСІЙСЬКА СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТІЯ

Питання про сполучення всіх пролетарських політичних організацій в Росії в одну загальнодержавну партію є вже розв'язане для всіх с[оціал]-д[емократичних] партій, окрім нашої. Деяке політичне оживлення, яке, здається, настає в цараті, знову ставить перед українською соціал-демократією це питання у всій своїй величині.

Свого часу, коли велася боротьба між російською партією і «Бундом» про умови їх з'єднання, «Іскра» перенесла цей чисто організаційний спір на ґрунт загальних дебатів про жидівську національність. Аби довести своє право на певну організаційну самостійність, «Бунд» доводив, що жиди є нацією зі своїми специфічними прикметами – мовою, особливим складом соціальних сил та ін. Збити ці докази «Бунду» старалася «Іскра», яка твердила, що «ідея жидівської «національності» має виразно реакційний характер» і ще до того «є в противенстві до інтересів жидівського пролетаріату»¹.

Не всі російські соціал-демократи були тої думки, але, так чи інакше, їхнє ставлення до організаційних претензій «Бунду» було в досить великій залежності від їхніх поглядів на жидівське питання взагалі.

Не підлягає жодним сумнівам, що і ставлення рос[ійських] соціал-демократів до поодиноких с[оціал]-д[емократичних] організацій загалом значною мірою впливало з їхнього ставлення до кожної з тих національностей, серед яких працюють ці організації, зокрема. Вже з самої цієї причини (крім всяких інших) мусить бути цікавим для нас: **як ставиться російська соціал-демократія до українського питання?**

Як, можуть запитати, та ж рос[ійська] соціал-демократія не робить жодної різниці між націями, та ж вона визнає їхнє право на самовизначення, отже, між іншими, і українцям?

Усім **націям** – цілком слушно. Але тут постають поважні сумніви: чи не є для російських соціал-демократів і «українська нація» ідеєю «виразно реакційного характеру»? Чи не поставить рос[ійська] соціал-демократія і над нашою нацією, як це вона робила (ба й робить) з жидівською, великий знак запитання?

А це питання є цілком виправдане. Писала, прецінь, с[оціал]-д[емократична] «Зоря»², що однією з ознак поняття національності є «певні традиції окремого **державного** права», а українці, як відомо, таких традицій не мають? Отже, таким чином після геніального відкриття «Зорі» не мали б жодного права бути записаними в Index³ національностей! І стара «Зоря» не є з того погляду жодним білим круком серед рос[ійських] соціал-демократів. Цілком недвозначно висловився і тов. Мартов на 2-му з'їзді РСДРП. Перелічуючи місцевості, котрі «за своїми побутовими умовами і **складом населення**» відрізняються від «властиво російських», він зарахував до таких лише Фінляндію, Польщу, Литву і Кавказ, навіть без «і т. д.»⁴ Отже, очевидно, Україна для Мартова бодай є за складом населення чисто російською провінцією? Висновок, який робить усякі претензії українців називатися нацією абсолютно безвиглядними.

¹ Іскра. – Ч. 51.

² Зоря. – 1902. – Ч. 4. – С. 51.

³ Тут: список, реєстр, вказівник (*лат.*).

⁴ Протоколи 2-го з'їзду РСДРП. – С. 170.

До російської нації, очевидно, зараховують нас і ті численні автори різних популярних с[оціал]-д[емократичних] партійних брошур, котрі, як це робить, наприклад, автор брошури «Наши требования»⁵, повчають свою аудиторію, що в Росії «живуть, oprіч росіян, багато інших націй: поляки, жида, фіни, вірмени, грузини і т. д.» Щастя, якщо автор залишив місце для українців у цьому широкому «і т. д.», але що як ні? Дуже можливо, що вони є для автора просто «русскими». Тієї самої думки дотримуються з певністю і бесідники рос[ійського] с[оціал]-д[емократичного] клубу в Думі, котрі на Холмщині й Правобережній Україні відкрили ніколи не існуючий там «русский народ» (пор. промови т. Покровського в справі земського законопроекту для захід[них] губ[ерній] і т. Гегечкорі в холмській справі). В існування українського народу, очевидно, не вірить і тов. Самойлович (як і його товариші зі «Спілки»), який повідав (на Стогг[ольмському] з'їзді) urbi et orbi⁶, що «украинский пролетариат совершенно обрусел»⁷. Очевидно, і нація також? Бо тов. С[амойлович] говорив не лише про міський пролетаріат, а й про пролетаріат на Україні загалом. Узагалі ж назви «українець», «малорос» уживаються в рос[ійській] партійній літературі дуже рідко, і то лише в урочистих «случаях». Звичайно ж, українці фігурують як «хохли» (див. дописи в «Іскрі», які аж миготять подібною назвою) – назва, позичена, безперечно, з політичного лексикону доктора Дубровіна або «Нов[ого] врем[ени]», від якої давно відмовилися навіть урядові комунікати і яка, без сумніву, має в собі відтінь погорди до української нації як до чогось нижчого, меншшвартичного⁸. Якщо зіставити ці слова про «хохлів» і «хохлацьку мову» зі словами тов. Аксельрода про «некультурність» жидівської мови⁹, мимоволі згадуються ті «примітивні люди», про котрих пише Кавтський («Кишинівський погром»), що «їх оточення, їх мислення, їх *мова* видаються їм чимось природним, і, навпаки, усе, що відхиляється від цього, – неприродним і обридливим». Так думають примітивні люди і ... російські товариші.

Вікова політика царату на Україні, політика гвалту, крові й насильства, яка стремилася знищити всякий натяк на самостійність українського народу і запевнити всіх і вся, що є лише «єдиний русский народ», трафіла, здається, переконати і російських соціал-демократів.

Як бачимо з кількох наведених прикладів, питання про визнання українців з боку російської соціал-демократії за окрему націю не є таке просте, не є жодна Selbstverständlichkeit¹⁰. Та з повним правом сміємо сказати, що для багатьох російських товаришів питання, чи є українці нацією, є ще спірне. Цей факт має велике значення при виясненні позиції російської соціал-демократії в українському питанні. Бо, дійсно, якщо українці не є нацією, то всі ті гарні пункти партійної програми, які стосуються справ національних, українців цілком не обходили б.

Та припустімо, що так не є.

Припустімо, що ми є підвищені до рангу нації і в той спосіб маємо повне право на охорону і протекцію славнозвісних 3-го, 7-го, 8-го і 9-го пунктів «Програми РСДРП».

Що ж дають ці пункти для тої класи, інтереси якої репрезентує наша партія?

⁵ Наши требования. – Ч. 3.

⁶ Місту (Риму) і світові. У Стародавньому Римі так починалися оголошення Сенату, пізніше і донині – благословення та послання Папи Римського (*лат.*).

⁷ Протоколи Стогг[ольмського] з'їзду. – С. 23.

⁸ Між іншим, уявімо собі, скільки шпальт істеричних вигуків про «український шовінізм» присвятили б нам російські соціал-демократичні органи, якби нам впало в голову уживати назви «кацап» або «москаль».

⁹ Аксельрод Л. К нац[иональному] вопросу.

¹⁰ Щось само собою зрозуміле, *букв.* Самозрозумілість (*нім.*).

Не будемо тут говорити про всі недоречності, про невиваженість цієї програми для забезпечення вільного культурного розвитку нації. По-перше, це не є нашою темою, а по друге – на це вказувалося не раз і не двічі як у нашій, так і в бундівській та польській партійній пресі. Обмежимося тут лише кількома цитатами з О.Бавера.

Як відомо, §19 австрійської Конституції (який «забезпечує» народам держави «розвій їхньої національності і мови») є дуже подібний до пункту 8 російської соціал-демократичної програми. Цей параграф називає Бавер «eine wertlose Redensart»¹¹. «Коли польська більшість галицького сойму, – пише Бавер, – відмовляє українцям у новій гімназії, то українці не можуть оскаржувати їх у суді, покликаючись на основні державні закони. Хто має право вносити оскарження, коли українська нація не є уконституційована як правна особа?» Уконституційовання нації як правової особи – про це якраз думав і «Бунд», коли на 2-му з'їзді вносив свою поправку про ті «*інституції*», які забезпечують повну свободу культурного розвитку всім націям Росії», і яку було відкинуто під час голосування *всіма* голосами проти п'ятох бундівських.

Рівно ж зрозуміло висловлюється Бавер і про автономію націй, ту автономію, що її, як чорт боїться ладану, бояться російські товариші.

«Національна автономія, – читаємо в тій самій книзі Бавера¹², – самовизначення націй є *конечним* у конституційній програмі робітничої класи всіх націй у державі національностей». І далі: «У капіталістичній суспільності національна автономія є *конечним* жаданням робітничої класи, яка змушена провадити свою класову боротьбу в багатонаціональній державі».

Так говорить про автономію націй найвидатніший с[оціал]-д[емократичний] теоретик у національній справі.

Какой бы шум вы подняли, друзья,

Когда бы это сделал я?!

коли б щось подібне наважився стверджувати так недвозначно хтось із соціал-демократів, які мають щастя народитися і працювати в Росії? А може, аби збити докази Бавера, російські товариші стверджуватимуть, що Росія є *національною* державою? Це б не удалося навіть тоді, коли не вважати за нації українців і жидів.

Наведені вище цитати ми могли б доповнити низкою інших із Бавера, Ренера, Кавтського, які перевернули б догори ногами цілу карткову будув національної програми російської соціал-демократії.

Та, повторюємо, це не є нашим завданням. Тим більше, що і самі російські товариші не так уже міцно тримаються своєї програми (надали ж вони автономію Королівству Польському й Литві!). Нас цікавить тут інше питання: як інтерпретуються згадані пункти партійної програми щодо українців?

Звичайно, той був би дуже наївним, хто б думав, що «хохли» мають бути з національного погляду зрівняні з іншими культурними націями. Не кажучи вже про автономію, якби російська партія стала на позицію тов. Мартова, Україна не мала б одержати навіть і «краєвої самоуправи» (п. 3-й), бо п. 3 партійної програми наділяє такою самоуправою лише «місцевості, котрі відрізняються особливими побутовими умовами і складом населення». На переконання Мартова, ні особливими побутовими умовами, ні складом населення Україна від Росії не відрізняється.

¹¹ Пустопорожня балаканина (*нім.*).

Bauer O. Die Nationalitätenfrage u[nd] d[ie] S[ocial] D[emokrat]ie. – С. 280 (Бавер О. «Національне питання і соціал-демократія»).

¹² Bauer O. Die Nationalitätenfrage u[nd] d[ie] S[ocial] D[emokrat]ie. – С. 319 (Бавер О. «Національне питання і соціал-демократія»).

Коли б, як читаємо в «Зорі»¹³, виникла потреба висловитися зрозуміліше в цьому (національному) питанні, то довелось б розглядати долю кожної нації осібно. Чи можна поважно ставити в одні клямки фінів, поляків, українців, жидів etc.¹⁴? Ясно, що визнання за Фінляндією лише права на обмежене самоврядування означало б апробувати нечуване зламання міжнародного права, здійснене російським царем у відомому маніфесті 3 лютого (1899 р. – Д. 3.). З другого боку, **дивно було б вимагати такої автономії для українців, які не потребують її ані для свого матеріального, ані для духового розвитку**. Так само більш ніж безпідставно ставити поляків і жидів на одну дошку в політичному плані. Перші творять майже виключне населення території, забраної в них російським правительством. Вони не раз виявляли стремління здобути назад свою політичну незалежність і, що найголовніше, страшно терплять під гнітом русифікаторської політики. Другі тим часом **ніколи політичної самостійності в Європі** не посідали.

Як вам подобається ця «соціал-демократична» аргументація?

Фінляндія дістає автономію на підставі *міжнародних трактатів*, Польща – тому, що мала колись **державну самостійність**, Україні ж автономія непотрібна «ні для її матеріального, ні для духового розвитку», пише «Зоря», щоб бути консеквентною, мусила б сказати: бо вона (Україна) не може покликатися ані на «державну самостійність», ані на «міжнародні трактати».

Що за глибина думки! Чого варті всі твори Бавера і Кавтського разом у порівнянні з цією геніяльною і до грації простою (все велике є просте!) аргументацією російських товаришів!

І вони мають, скажімо, смілість, запевняти нас, що їхня аргументація, яка ґрунтується на **«історичних правах»**, є чисто соціал-демократичною, а наше обґрунтування постулату автономії **класовими інтересами** українського робітництва є «дрібнобуржуазним націоналізмом».

«Кожна нація, – читаємо в тій самій «Зорі»¹⁵, – яка знаходить перешкоди для матеріального і духового розвитку її трудящої класи через насильний утиск її національної культури іншою нацією, **має право на автономію**». Кількома рядками вище ми довідалися, що Україна не потребує автономії. Ergo¹⁶, українська трудяща класа, а значить і ціла нація, не терпить жодного національного гніту?

Ми думали досі, що подібні відкриття можна було прочитати лише в «Нов[ом] вр[емени]» або «Прикарп[атской] Русі». Як видається, їх можна знайти і на сторінках с[оціал]-д[емократичного] органу.

Що за зворушлива національна солідарність усіх ідейних напрямків російського народу по цей і по той бік кордону!

Ще далі, ніж «Зоря» в 1902 р., пішов у своїх висновках тов. Т.¹⁷ у 1906-му – мусить, прецінь, бути поступ у думках і в російській соціал-демократії!

Т. Т. пише, що «завдяки близькості російської мови до української навіть факт національного гніту на Україні (колосальним поступом російської соціал-демократії т. Т. визнає «факт національного гніту на Україні!» – Д. 3.) не заважав і не заважає ані розвиткові продукційних сил, ані розвиткові класової боротьби на півдні Росії».

У чому ж тоді полягає національний гніт?

¹³ Зоря. – 1902. – Ч. 4. – С. 50.

¹⁴ Та ин., скорочення від *etcaetera* – та інші, тощо (*лат.*).

¹⁵ Зоря. – С. 51.

¹⁶ Отже; тому, внаслідок цього (*лат.*).

¹⁷ Вестник жизни. – Ч. 9.

І далі: «Той ступінь організації пролетаріату на Україні, той ступінь його свідомості, який спостерігається тепер, зовсім не є у великій залежності від того, якою мовою проводять навчання у школах і чи існує повна свобода української преси».

Ну, це принаймні зрозуміло. Англійська приказка каже: «A fool's bolt is a soon shot»¹⁸.

Те, що мала лише в голові обережна «Зоря», те випаляв «мудрий» тов. Т.

Чи ж мають українці претендувати на якусь там автономію, коли для товаришів російських ще не зрозуміло, чи варто боротися за свободу української преси і школи!

Правда, тов. Т. далі каже, що проти національного гніту на Україні все ж треба боротися, бо соціал-демократія бореться проти *всякого* гніту.

Але кажучи, що національний гніт у краю не стоїть на дорозі ані класовій боротьбі робітництва, ані його організації, ані розвою продукційних сил, разом із тим урочисто заявляти, що соціал-демократія мусить проти цього гніту боротися, – це порожні і негідні соціал-демократа фрази!

Ми воліли б уже бути у становищі «Бунду». Йому бодай старалися (успішно чи ні – інша річ) довести, цитуючи і Кавтського, і Маркса, що жиди не є нацією. Нам цього не доводили. Але ця думка, подібно до *reservatum ecclesiasticum*¹⁹ єзуїтів, завше є у російських товаришів. Нестійкість нашої національної програми нам ніколи не доводили (не можна ж уважати такими доведеннями «откровения» тов. Т.!). Ми розуміємо польських товаришів (з СДКП і Л), які там завзято поборюють соціал-патріотичні мрії ППС про невіддільну Польщу, – вони ж мають за собою солідні праці Мархлевського й Р.Люксембург. А що мають, яку теоретичну зброю російські соціал-демократи, поборюючи ідею автономії України, котра (як і всяка інша нація) має за собою авторитет Бавера та Кавтського і деяку літературу (хоч і не багату)²⁰ українських соціал-демократів?

Пусті фрази про те, що «не діло пролетаріату проповідувати федерацію і автономію»? Або апелі до «державних традицій»? Та ж це не є соціал-демократична зброя! Як можна взагалі поважно брати війну із засадою автономії російських товаришів, котрі в 1904 р. кричали, що «не діло пролетаріату проповідувати федерацію і автономію, а два літа пізніше (в Стокгольмі) *одногласно і без дискусій* приймають постулат автономії Польщі?

Де ділася ваша «принципальність», російські товариші? Де ділася ваша «консеквентність», коли перед роком ви «проповідували» у вашій пресі федерацію (!) балканських держав?

Своєї «правди» в національному питанні російська соціал-демократія нам не доводила, лише *декретувала* (в більш або менш мудрих заповідях), забуваючи, що правду, прецінь, не декретують! А всім незгідним із її інтерпретацією соціал-демократичних догм (у застосуванні до націон[ального] питання), подібно до Католицької Церкви, вона погрожувала вилученням.

Не з солідним теоретичним багажем підходять російські соц[іал]-демократи до українського питання, а з ідейною спадщиною вікової русифікаторської політики царату, яка проти їхньої волі і свідомості втискала в їхні голови думку, що української нації «не было, нет и быть не может».

¹⁸ Що в дурня на умі, то й на язиці (*англ.*).

¹⁹ Канонічне (церковне) застереження, захід для захисту інтересів Католицької Церкви. За угодою, укладеною 25 вересня 1555 р. в Авгсбурзі, лютеранство стало офіційним віровизнанням. Але, переходячи в нього, католицькі архієпископи, єпископи і прелати втрачали свій сан, посаду, церковні права і бенєфіції (майно, прибутки тощо) (*лат.*).

²⁰ У всій російській соціал-демократичній літературі знаходимо лише три статті, присвячені спеціально українському питанню: дві у «Вестнику жизни» й одна в «Іскрі».

Хоч ми занадто не звинувачуємо російських товаришів. У такому своєму поступуванні вони мають обставини, які злагоджують вину.

Як довідуємося з ч. 58 «Іскри» (січень, 1904 р.), «для більшости пригнічених націй Росії національне питання **достигне** і виявиться в усій своїй повногі лише при політичній свободі. Тому нашій партії можна ще **зачекати** з виробленням повної національної програми».

Відтоді, як були написані ці рядки, національне питання ставилося майже на кожному конгресі партії і «благополучно» зникало з порядку денного. Ясна річ, що воно ще «не достигло» ... бодай у головах російських товаришів.

Розуміємо також, *чому* російським соціал-демократам можна ще «зачекати» з виробленням націон[альної] програми. Це **тому**, що (як сказав т. Плеханов у Стокгольмі) «нашого брата, великоросса, знающего другие виды угнетения, но не знающего национального гнета, можно бы было – допустим это – не без некоторого основания заподозрить в недостаточно внимательном отношении к тем случаям, в которых проявляется этот последний».

Як далеко у російських товаришів посувається це «недостаточно внимательное отношение», буде видно далі.

Яким би дивним не здавалося нам таке ставлення російських соціал-демократів до українського питання *в теорії*, ще дивнішим є воно *на практиці*.

XIX століття випровало на арену історії низку нових націй, які досі в історичному житті нічим себе не виявляли. «Капіталізм, – читаємо в уже цитованій праці Бавера²¹, – і його наслідок – новочасна держава спричинилися скрізь до поширення культурної спільности, визволяючи маси з пут всевладної традиції і кличучи їх до співдіяння в зростанні національної культури. У нас це значить **пробудження неісторичних націй**».

Цей процес, який почався для Австрії в XIX. ст., «повторюється нині в усіх націй великої російської держави»²². На сторінці 448 Бавер спеціально говорить про «пробудження українців у Росії».

Цей процес відродження нашого краю поставив перед соціал-демократією низку нових завдань. Як же розв'язує їх соціал-демократія у своїй щоденній діяльності? Як ставиться вона до українського питання *на практиці*?

Відповідь буде така сама, яку дав Стахович на запитання кореспондента «Прикарпатской Руси»: яке ставлення к.-д. партії до українського питання?

«Яке? – сказав Стахович. – **Властиво ніяке**».

Ні розвій української преси, ні постання українських партій, ні зростання національної свідомости в масах – все це для російських соціал-демократів не існує. Вони стоять безпорадні перед силою нових подій, що зненацька заскочили їх, безсилі їх зрозуміти, нездатні до них пристосуватися. Над ними тяжить ще буржуазний світогляд, від якого ще не виемансипувалися. Характерною ознакою цього світогляду є негачія ідеї еволюції у сфері явищ соціальних. В інших сферах життя буржуа ще визнає закон еволюції форм, але для світу соціального – за ніч! Хіба лише до часів капіталізму.

У смутному передчутті, що єдиною можливою еволюцією капіталістичного устрою є соціалізм, буржуа проголошує засаду стагнації суспільних форм, серед котрих йому так добре живеться. Те, що існує, мусить надалі бути!

Елементи цього буржуазного способу думання помітні й у ставленні рос[ійських] соціал-демократів до українського питання. На стор. 272 своєї «Nationalitätenfrage»²³

²¹ Bauer O. Die Nationalitätenfrage u. d. S.-D.-ie. – С. 216.

²² Ibidem. – С. 446.

²³ «Національне питання» (нім.).

Бавер каже, що найголовнішою хвилюючою статтею Енгельса (з націон[ального] питання) в «N[eu] Rhein[ische] Zeit[ung]»²⁴ була та думка, «що нації, які не мають жодної історії, не сміють надіятися на жодну будучину». Так само думають і російські товариші. Донедавна вони бачили, що українці були нацією неісторичною. «А коли так є, так має й надалі бути», – вирішили рос[ійські] товариші, і якраз цим логічним блудом, цією спадщиною буржуазного способу мислення і треба пояснювати їхнє ставлення до української нації. Про те, що «коріння сучасних національних рухів глибоко сидить у тенденціях розвою сучасної суспільності» (Кавтський – *Der Kampf der Nationen und d[as] Staatsrecht in Österreich*²⁵), вони й не чули. Про те, що «пролетаріят не тільки не ставиться ворожо до цих національних рухів, але якнайживіше є зацікавлений тим, аби їхній хід наперед не стрічався з жодними перешкодами», вони не знають.

У національній сфері російська соціал-демократія визнає лише засаду стагнації, жодні «тенденції розвою» її не обходять.

Розвій суспільно-політичного життя в пореволюційній Україні приніс багато несподіванок усім тим, котрі дивилися на сю провінцію «єдиної і неподільної Росії» як на «властиво російський» край. Разом зі зростанням національної свідомости в масах, постає українська інтелігенція, «національна ідея» прокладає собі дорогу до дрібної буржуазії. Народжуються й розвиваються українська преса і її масовий читач. Різні класи, з яких уже складається нація, вступають між собою в боротьбу. Постають різні політичні течії, які чимраз більше зв'язуються з практичною діяльністю і в моменти сильного напруження національної енергії консоліднуються в політичні партії. В цьому партійному угрупованні, в ідеології партій яскраво відбивається як *специфічна* економічна й соціальна структура України, так і її *відмінний* національний характер. Своєрідні взаємини соціальних сил у краю, національний момент надають політичній фізіології України відмінний від Росії вираз (кооперативний націоналізм, своєрідні форми антисемітизму, російського націоналізму, «всеукраїнства» etc.). Сей трохи відмінний характер політичного життя в краю, русифікаторська політика царату створили в українського пролетаріату *специфічні* інтереси, які вимагають *особливої* оборони, *специфічні* завдання у сфері пропаганди і агітації (боротьба з буржуазним націоналізмом і національним гнітом). Національна окремішність краю ставить і особливі вимоги щодо *форм* пропаганди й агітації.

Сі обставини, саме життя, а не особливий шовіністичний бзик, як думають російські товариші, покликав до життя і українську соціал-демократію. Але російська соціал-демократія є *ворогом* національних організацій пролетаріату. «Національні організації, – за компетентним поясненням т. Єгорова на 2-му з'їзді, – є лише зло»²⁶. Трохи детальніші пояснення дав на тому ж 2-му з'їзді тов. Русов (с. 71). «Для нашої партійної роботи, – казав, – треба, по-перше, бути соціал-демократом, а по-друге – знати місцеву мову, а *коли не знаєш*, мати *перекладача*».

Як же виконала російська соціал-демократія та її «перекладачі» своє завдання на Україні?

Спершу щодо боротьби з буржуазним націоналізмом. Буржуазний націоналізм на Україні чимраз вище підносить свою голову. Він виявляє явну тенденцію стати вождем загальнонаціональної опозиції, вождем, що не терпить біля себе жодних конкурентів. Він уже починає прищеплювати робітничим масам отруту своїх ідей. Він має свої «Просвіти», газети, видавництва, які роблять у масах свою роботу. На наших очах він

²⁴ «Нова райнська газета» (нім.).

²⁵ «Боротьба націй і державне право в Австрії» (нім.).

²⁶ Протоколи. – С. 95.

вибивається в силу і силу, шкідливу, боротьба з якою в добре зрозумілих інтересах українського робітництва є для нас *конечною*.

Як же реагує на сей факт російська соціал-демократія?

Ніяк.

На жодних її конференціях, у її пресі, видавництвах – ніде не знайти найменшої спроби вияснити своє ставлення до буржуазних течій в українстві або взагалі взяти для дискусії питання краєвої політики. Боротися зі шкідливим впливом наших народо-вців у масах вона також не вважає потрібним. Усе се робить «шовіністична», «дрібно-буржуазна» та ще як там її називають українська соціал-демократія. Російська партія на се не має часу. Вона є зайнята «общерусскими» справами, друкує майже в кожному числі своїх органів кілометрові статті про взаємини партійні у Фінляндії і ні словом не обізветься про ту українську партію, яка мала під своїм впливом сорок членів у 2-й Думі, яка десятками тисяч своїх газет заливала і заливає Україну, які немало спричинилися до сіяння в головах селян і робітників цього націоналістичного туману, з яким так завзято бореться... на словах рос[ійська] партія.

Що се – доктринерство, сліпота чи просто глупість?

Жодної єдності в політиці рос[ійської] партії щодо буржуазних українських груп у таких умовах бути не могло. Київський комітет партії міг, припустімо, вступати з ними у виборчі компроміси, Полтавський – боротися з ними. Склалася б у дійсності неможлива ситуація, якби різні організації російської партії (очевидно, ведені «пролетарським» інстинктом) не трималися стосовно українських буржуазних партій однієї тактики: *вони їх ігнорували*²⁷.

Про те, до яких геркулесових стовпів доходить ігнорация російських товаришів усього українського, свідчить, наприклад, факт, що тов. Троцький, пишучи про неославістський рух (тов. Т. видавав «Правду», спершу орган «Спілки», звичайно ж, російською мовою, отже, від нього мусило б уже вимагатися ліпшого знання краєвих стосунків), каже, що *українська буржуазія сей рух підтримувала*²⁸. Не беремо у свою оборону українських націонал-демократів, які не скрізь і не завше консеквентно проводили свою антинеославістську політику. Але все ж сказати те, що сказав тов. Троцький, означає не лише бути анальфаетом в українських справах. Се значить сі справи *свідомо ігнорувати*. Не можна инакше, як *свідомим ігноруванням*, назвати вчинок того самого тов. Троцького, коли він, перелічуючи соціал-демократичні організації, котрі були представлені на Софійськiм з'їзді (*на яким був і тов. Троцький особисто*), *обминує нашу партію*²⁹. Орієнтація інших соціал-демократів щодо українських справ не є ліпшою від тов. Троцького.

Взявши се все до уваги, а також наведені вище сумніви тов. Троцького щодо існування національного гніту на Україні, можна вже собі уявити, в якій спосіб борються з сим гнітом на Україні російські соціал-демократи. Про те, що національний гніт у краю гальмує культурний розвій населення і справу організації пролетаріату та шкодить пролетарській боротьбі в усій державі, такі «соціал-демократи», як тов. Троцький, не мають найменшого уявлення. Як ми бачили, вони просто се заперечують. Про національний гніт, про специфічні українські вимоги даремно ми шукали б у всій популярній літературі російської соціал-демократії на Україні, у її відозвах, листках, не кажучи вже про теоретичну пресу, яка не може такими «дрібницями» займатися. То-

²⁷ Нам кажуть, що українські партії є ослабкі, аби йти в рахубу. Рація. Але російська партія не приділяє їм навіть тої уваги, на котру вони, відповідно до своєї сили та впливу в масах, заслуговують.

²⁸ «Соціал-демократ». – Ч. 15-16.

²⁹ «Соціал-демократ». – Ч. 15-16.

вариш Русов на 2-му з'їзді³⁰ сказав, що виняткове становище пригніченої нації дає чудовий матеріал для агітації. Використати цей матеріал, за тов. Русовим, є «обов'язком кожного чуйного і доброго революціонера». Ну, ми зі спокійною совістю можемо сказати, що російські соціал-демократи на Україні є дуже поганими революціонерами.

Українське національне життя дає силу кричущих фактів національного гніту (зрозуміло, що російські товариші їх не знають, бо української преси не читають, а російська таких фактів *свідомо* не занотовує). Ці факти можна би було чудово використати для зреволюціонування мас, для роздмухування іскри національного незадоволення в полум'я політичної революції. Як же використовує ці факти російська соціал-демократія?

Вона їх ігнорує.

Вона може писати у своїй пресі і про польську Вжесню, і про бунт у польській гімназії³¹, але такий факт, як відома історія з «російським Грайсом», був компетентно нею промовчаний.

Не більшу увагу присвячує національним потребам українського робітництва і думський соціал-демократичний клуб. Під час обговорення проєкту про земства в захід[них] губерніях тов. Покровський говорив про якусь «русскую крестьянскую масу» (і звідки вона там взялася, т. Покровський?).

А коли дебатувалася холмська справа, т. Гегечкорі, що говорив від імени клубу, спершу згадав про «насильства самодержавного правительства над *польською* нацією», потім про «*жидівське* населення» краю, аж наприкінці – про головний об'єкт холмського експерименту – *українське* хлопство. Але дивним робом і це останнє перетворилося в устах соціал-демократичного посла в «*русское* население Холмщины». Під час обговорення бюджету Мін[істерством] нар[одної] просвіти багато говорили про зло русифікаторської політики в школі на Кавказі (тов. Чхеїдзе), в Надбалтицькiм краю (т. Предкальн), про українські ж школи, в котрих від 200 літ провадиться убивчий процес задурювання широких верств селянства і пролетаріату, *не було сказано соціал-демократами нічого*. Замість того, аби буржуазній критиці русифікаторської системи на Україні протиставити критику пролетарську, дати своє соціал-демократичне обґрунтування національним українським постулатам, робітничі послі воліють мовчати і слухати Лучицького, який протестує проти національного гніту в ім'я «історичних» (!) прав України.

Так само були соціал-демократи німими свідками диких нагінок на українській рух з боку єпископа Евлогія, гр. Бобринського та інших політичних шарлатанів. Що дивного? Прецінь, ще тов. Мартинов на 2-му з'їзді довів, як два на два – чотири, що виділяти спеціальні інтереси якогось пролетаріату – це стреміти до його відособлення!³² Ось що пише сам російський соціал-демократ про політику фракції щодо національного питання³³. «Далеко не все було зроблено ними (соціал-демократичними послами) для агітації в промовах, інтерпеляціях з того багатого матеріалу, який дає сучасна дійсність; бракувало популяризації наших програмових жадань у сфері національного питання. *Національні* організації нашої партії (тепер згадали і про національні організації! – Д. З.), будемо сподіватися, допоможуть нашій фракції заповнити і цю люку».

³⁰ Протоколи. – С. 66.

³¹ Іскра. – Ч. 18.

³² Протоколи. – С. 69.

Недавно опубліковане в «Раді» (ч. 9) інтерв'ю з товаришем-послом Кузнецовим не змінює ні на йоту слушності всього нами сказаного. Слова т. К. є лише його *приватними* думками, котрим різко противляється як *слова і діла* партійного загалу, так і діла самого т. К. у Думі.

³³ Александров. Соціал-демократическая фракція в III Государственной Думе. // «Соціал-демократ». – С. 64.

Будемо сподіватися...

Те саме, таке саме ставлення, можна, на жаль, сконстатувати в діяльності російських соціал-демократів і щодо форми їхньої агітації в краю. Навіть для «Союза рус[ского] народа», навіть для чорносотенних земств на Україні вже стає поволи зрозумілим, що вбити якусь ідею українському хлопові чи робітникові успішно можна лише тоді, коли її буде пояснено його мовою.

Російські соціал-демократи сього ще не розуміють. Усі свої відозви вони видають на Україні тою самою мовою, якою говорять в Архангельській губернії або на Сахаліні, і думають, що вони «розвивають класову свідомість українського пролетаріату».

В Австрії соціал-демократа, який не знає мови місцевого населення і не хоче її знати, а, мимо того, мав би претензії вести серед пролетаріату того населення соціал-демократичну роботу, певно, викинули б за двері. В Росії («самобытная страна») він може належати навіть до головного комітету «Спілки».

Перечитайте «Издания Комитетов» російських соціал-демократів *на Україні*, зміст котрих публікували роками в «Іскрі». Знайти в них хоч одну *українську* відозву, хоч одну *українську* книжку важче, ніж виграти 200 тисяч корон у державній лотереї. Почитайте «справоздання» з їздів їхніх краєвих організацій на Україні, особливо резолюції «О работе среди крестьян» або «Об издании периодических листков». Ніде ні разу не підноситься бажання видавати українську популярну літературу. Єдиний раз (це було в Стокгольмі) тов. Катрин запропонував внести в порядок денний з'їзду «об издании литературы на различных языках». Автор пропозиції поніс заслужену кару за свою сміливість: пропозиція, як лаконічно йдеться у протоколах, «была отклонена». І се все не є випадок або непорозуміння. **Се – система.** Коли до ред[акції] «Іскри»³⁴ звернулася «група українських робітників» із проханням видавати для українських селян і робітників брошури українською мовою, редакція **відмовила** «з огляду на обмеженість наших «средств» і потребу присвятити всі сили утворенню «общей» літератури».

Ми багато вже чули про «общерусскую» літературу, про «общерусские» інтереси цілого пролетаріату. Лише російські соціал-демократи трохи дивно ці останні розуміють. Справедливо сказав один бундівець, що вони «спершу викинуть із цих «общерусских» інтересів усе, що стосується пролетаріату тої або іншої нації, і думають, що те, що залишиться, і буде власне «общерусскими» інтересами».

Нам кажуть, що «украинский пролетариат совершенно обрусел» (слова т. Самойловича в Стокгольмі), а тов. Т. у тому самому «Вестнику жизни» стверджує, що українській свідомий пролетар «гораздо охотнее» і «гораздо продуктивнее» читає по-російськи, ніж по-українськи. Нам кажуть, що він **розуміє** по-російськи³⁵.

Се останнє, звичайно, нічого не доводить. У Празі чеські робітники розуміють по-німецьки, а у Львові польські – по-українськи. Чи це означає, що серед чеських робітників треба агітувати по-німецьки, а серед польських – по-українськи?

Щодо «обрусения», то має слухність тов. Т., що свідомий український робітник, зрусифікований школою російського правительства й агітацією російської соціал-демократії, ліпше розуміє по-російськи, особливо наукові речі й книжки. Але чи розуміє тов. Т., що такий спосіб «приобщения» до соціал-демократичних ідей можливий лише

³⁴ Іскра. – Ч. 9 «Почтовый ящик».

³⁵ Те, що ця думка про «обрусение» українського народу, який ніби чудово розуміє по-російськи, що до нього треба агітувати по-російськи, поділяє багато російських соціал-демократів, є *offenes Geheimniss* (*букв.* відкрита таємниця; секрет Полішинеля (*нім.*)), про котру всі знають і ніхто не говорить публічно.

для *одиниць*, а не для маси? Чи знайомі йому слова Ренера³⁶: «Перехід від однієї нації до іншої відбувається зглядно без болю, а почасти навіть з користю для індивіда лише в однієї класи – в інтелігенції... У всіх інших клас денационалізація вимагає насамперед *духової і матеріальної деградації*. . . Широки маси мусять, з правила, спершу зробитися позбавленими всякої культури, поки якась інша культура прийме їх». Політика денационалізації означає *«для половини населення принаймні два покоління анальфабетизму й економічної наперизації, з якої можуть врятуватися одилиці, ніколи маси»*³⁷.

Але що означають ці слова для російських товаришів? Росіяни взагалі є нацією «самобытной» з усіх боків. Чому не мають бути «самобытними» і російські соціал-демократи?

Опріч цього, це твердження про «обрусение» українського робітництва щодо сільського пролетаріату абсолютно не має слушності. Не можна цього стверджувати так категорично і про міський пролетаріат на Україні. Міський пролетаріат на Україні «обрусел»? А звідки ж беруться ті маси робітництва, які вчащають на виклади «Просвіти» в Києві та в інших містах краю? А з кого рекрутувалися наші організації у всіх *містах* Полтавщини, в Києві та інших *містах* Правобережжя? А некваліфіковані робітники? А з кого складається той процент «малоросів» в українських містах, який виказує навіть урядова статистика? Чей же не з рантьє?

Ні, та бляга, яку ширив у Стокгольмі т. Самойлович, цілком розминається з правдою і може бути пояснена лише його партійним патріотизмом. Зрештою, російські соціал-демократи самі суперечать собі. Досить прочитати дописи, які друкуються в соціал-демократичних органах в українських *містах*. Беру перший на вибір (ч. 74 «Іскри» з Мелітополя). Спершу йде список літератури, ширеної комітетом, – усе російською мовою. Далі оповідається, як реагують на агітацію селяни й робітники. І... *horribile dictu*³⁸! «Обрусельй» пролетаріат, за звітним самої «Іскри», реагує *по-українськи!* Таких дописів можна було б навести не один і не два. Що ж дивного, що цей «обрусельй» пролетаріат *не розуміє* своїх вчителів? У «Голосі соціал-демократа» у ч. 13 «З району Спільки» читаємо, що «Голов[ний] Комітет «Спільки» складає популярні (!) бібліотеки з видань «Донской речи» та ин. (популярні! – певно, так само популярні для українського робітника, як «Баба Палажка» – для орловського хлопа). «Голос соціал-демократа» читають *охоче*, але *багато чого не розуміють* (чому, російські товариші? – *Д. З.*). Ч. I «Правди» (орган «Спільки» російською мовою) розійшлася *добре*, всі тішилися виходом популярного (!) органу, але ч. 2 брали *неохоче*.

Чому, російські товариші?!

Зрозуміло, які можуть бути наслідки такої політики російських соціал-демократів на Україні.

Коли перед п'ятьма роками тов. Самойлович сказав свою відому заяву про те, що наша партія не має рації існування з огляду на «обрусение» українського пролетаріату, українські робітники вислали протести проти цих слів, підписані сотнями «обрусельх» пролетарів.

І чи знають російські товариші, де вони ці протести друкують? У *«Раді»*.

Чи зрозуміють російські соціал-демократи фатальне значення цього факту?

³⁶ Springer R. Grundlagen und Entwicklungsziele der öst[erreichisch]-ung[arischen] Monarchie. – Wien u[nd] Leipzig, 1906. – С. 97 (Шпрингер Р. Засади і цілі розвитку Австро-Угорської монархії. – Відень і Ляйпциг, 1906. – С. 97 (*нім*)).

³⁷ Ibidem. – С. 98.

³⁸ Страшно сказати (*лат.*).

Робітники *протестують* проти соціал-демократії і знаходять свою оборону ... в буржуазній пресі! Наведений факт є символом шкідливості усієї національної політики російських соціал-демократів у нас в краю: *через ігнорування національних потреб українського робітництва, вона жене його в обійми націоналістів і дає їм чудову зброю проти соціал-демократії.*

Чи ви, товариші, вважаєте це нормальним явищем?

Ми ні. Бо ми думаємо, що *скрізь і завше* відстоювати інтереси пролетарської класи має соціал-демократія. І лише *одна вона*.

Факт, щойно наведений нами, є фактом симптоматичним. Нині українські робітники несуть свої листи до редакції наших націонал-демократів, а завтра вони віддадуть свої виборчі бюлетені першому-ліпшому націоналістичному демагогові, який буде лементувати за «рідний край» і вшати псів на соціал-демократію. Нині українські робітники підтримують своїми грішми Мануйлівську «Просвіту», а завтра вони віддаватимуть їх до кас буржуазних партій!

Чи така політика корисна для всього пролетарського руху взагалі?

І сі самі російські соціал-демократи, які ігнорують національні потреби українського робітництва, які обслуговують лише «общие» інтереси пролетаріату, які відмовлять йому в соціал-демократичній літературі його мовою, які женуть його в табір його ворогів, – ці самі товариші кажуть нам, що *ми* є націоналістами, що *ми* розколюємо пролетаріат!

Словами вашого Крилова могли б ми вам відповісти, шановні товариші: «Чем кумушек считать трудиться, не лучше ль на себя, кума, оборотиться?» Час уже російській партії зрозуміти, що національне питання, що різниця мов не є, як вирішив колись Синод німецьких єпископів, «лише наслідок гріха і відпаду від Бога³⁹». Час їй зрозуміти, що причина національної боротьби лежить не у «Вавилонським стовпотворінню», а «у великих економічних і соціальних змінах, які привели неісторичні нації на арену історії»⁴⁰.

Хай російські соціал-демократи прочитають собі слова того самого Ото Бавера, який чей-же є не меншим соціал-демократом від різних Єгорових і Русових: «Чи ми можемо вибити владним класам їхню найважливішу зброю, якщо ми усунемося від всякої участі в національній боротьбі? Чи служить така тактика національного ревізіонізму найважливішому завданню соціал-демократії – визволенню робітництва від усіх буржуазних партій?»⁴¹

Нам скажуть: а прецінь, мимо того, російська партія з'єднала під своїм прапором маси українського пролетаріату на Україні. Отже, російська мова не стоїть на перешкоді організації пролетаріату?

Сей закид нагадує нам розмову двох англійців. Один сказав: «А бачите, Байрон був калікою, а, мимо того, був геній. Отже, каліцтво ніскільки не пошкодило йому стати великим чоловіком?» Другий відповів: «А звідки Ви знаєте, наскільки геніяльнішим був би Байрон, якби він не був калікою?»

Не думаємо відбирати в російській партії її заслуг у соціал-демократичній роботі в краю. Але хто знає, яких би розмірів досяг соціал-демократичний рух на Україні, якби всі ті робітники, які «не розуміють» або «неохоче» беруть «популярну» соціал-демократичну літературу, діставали б її рідною мовою? Чи так би легко переходили села Волині (де були, прецінь, організації Спілки) до «Союзу русского народа»? Хто знає,

³⁹ Bauer O. Die Nationalitätenfrage u. d. S.-D.-ie. – С. 298.

⁴⁰ Bauer O. Die Nationalitätenfrage u. d. S.-D.-ie. – С. 275.

⁴¹ Ibidem. – С. 566.

якби соціал-демократія звертала більше уваги на національне питання, чи не були б тоді всі ті робітники, які тепер ходять до «Просвіти» слухати виклади про «рогату худобу» або «Антоня Головатого», членами соціал-демократичної партії?

На початку статті ми згадали про наше з'єднання з РСДРП. Російська партія завжди визнавала національні організації пролетаріату за зло. Якщо комусь бракувало доказів за принципом національних організацій, то діяльність РСД на Україні надасть йому їх, скільки він захоче. Коли ми підкреслюємо специфічні національні завдання українського пролетаріату, нам кажуть, що ми розколюємо робітництво. Коли хочемо внести дражливу національну квестію в порядок денний, нам кажуть, що вона «недозріла». Коли треба агітувати за національні вимоги, російські товариші покликаються (як тов. Александров) на якісь неіснуючі «національні організації». Коли ми домагаємося української соціал-демократичної преси – нам відмовляють!⁴²

А коли ми для обслуговування специфічних національних інтересів українського пролетаріату, котрі *ігнорує* російська партія, закладаємо власну організацію, нам кажуть, що ми є «шовіністи»!

Чи Ви думаєте, російські товариші, що ми боїмося слів ?

Ціла ваша діяльність на Україні доводить у сотий раз, що в краю, так із різних поглядів відмінним, як Україна, серед його пролетаріату успішно працювати може лише та соціал-демократія, що виростає з нього самого, що живе його життям, що говорить його мовою.

Від цієї засади, від засади національних організацій пролетаріату, ми не відступимо. Відступити не можемо. Ми прагнемо, аби соціал-демократичні армії пролетаріату Росії були в одній партії. Але коли перед нашою партією постає дилема: або поповнити самогубство, або не з'єднуватися з російськими соціал-демократами, то ми волиємо останнє. В нашій партійній політиці (як і в усякій іншій) ми будемо керуватися лише *класовими інтересами українського пролетаріату*. Ми потрафимо, з одного боку, показати на двері його непроханим опікунам із націоналістичного табору, з другого ж – товаришам, які стоять на мильній дорозі, сказати те, що ми сказали в цій статі. І не вигукаючи про «шовінізм» збити нас з нашої позиції.

Чи признає ж колись російська соціал-демократія наш організаційний принцип?

З цього погляду ми оптимісти. На Стокгольмському з'їзді Антонов сказав: «Товариші», та ж ні для кого з нас не секрет, що багато наших організаційних принципів «потерпело крушення»⁴³. З'їзд мовчав. Бо саме на ньому буди прийняті до партії *національні* організації жидівського, польського і латиського пролетаріату лише під фірмою *територіяльних*! Що ж? Людям часто важче буває зрезигнувати зі слів, ані ж із суті речі. І в цьому випадку російська соціал-демократія зробила те саме, що й Католицька Церква, запозичуючи догми й урядження поганства і надаючи їм лише католицький шильд.

Маємо надію, що принцип національних організацій, який уже переведено в життя в Австрії і Німеччині, стане засадою і РСДРП.

Маємо надію, що з бігом часу організаційний принцип російської соціал-демократії, який уже почав хитатися в Стокгольмі, остаточно «потерпит крушення». Ми принаймні хочемо, щоб се сталося якнайскоріше. Бо се – в інтересах успішності класової боротьби як українського, так і цілоросійського пролетаріату.

⁴² Іскра. – Ч. 9.

⁴³ Протоколи. – С. 379.

«НАША ДУМА»

«Наша Дума» була одним із тих метеорів на нашому партійному горизонті, які зникали майже в той самий час, коли і з'являлися. Лише два числа цього часопису вийшли у світ, але, мимо того, спомини про «Нашу Думу», безперечно, належать до найкращих споминів про «дні весни» нашої партії, які додають віри в її силу й міць. Ідея популярної і доступної за ціною та змістом газети для мас зародилася в Петербурзькій групі української соціал-демократії. Вона мала перевести в життя ці ідеї. Центральні інституції партії у заснуванні «Нашої Думи» не відігравали жодної ролі, як також не допомагали їй в діяльності. Тоді, у березні 1907 року, Петербурзька група українських соціал-демократів була досить численна, майже не було жодного вищого наукового закладу, ні чоловічого, ні жіночого, де ми не мали б своїх членів. Загальне піднесення політичного настрою в державі, пов'язане з відкриттям другої Думи, притягло до активної праці в групі й деяких старших товаришів. Власне сі старші товариші і декілька нас, академіків, і заснували «Нашу Думу». Протягом короткого часу ми мали вже все потрібне для видавництва: відповідального редактора, співробітників і гроші. У ті дивні часи, коли ще не було тої апатії і зневіри, яка тепер підточує наш рух, кожна думка дуже швидко перетворювалася в діло. Навіть вдалося нам здобути місце кореспондента в Думі. Ціллю газети, як свідчить її заголовок, була агітація в масах щодо питань, порушених у Думі. Люди, до яких перейшла вся редакційна частина підприємства, були: тт. К. Не-я, Б., Л., В.Мазуренко, покійний Мацієвич, Ш-ко, Прилуцький і я. Товариш Ш-ко (який тоді був нелегальний) особливо як адміністратор зробив для нас безліч цінних послуг. Нам вдалося також знайти помічників у групі, які стали нам у пригоді як коректори й експедитори. Редакція містилася на Сергіївській вулиці, дуже тихій, в аристократичній частині Петербурга. Місце було досить вигідне: недалеко і від Таврійського палацу, і від локалю соціал-демократичної фракції. Я поселився в помешканні редакції, на мене перейшла й адміністрація газети, і загалом різне листування. Разом зі мною в редакції, властиво в адміністрації, працювали дві товаришки-курсисти. Загалом наша маленька групка жила сей тиждень, що видавалася газета, інтенсивним життям: відбувалися редакційні наради, читалися статті, ходилося до друкарні, до Думи. Роботи ми мали всі досить. Увечері, звичайно близько 7-8 години, ціла публіка збиралася в редакції на Сергіївській. Дуже час в той час заходили до нас і ті два посли, яких нам вдалося перетягнути до себе, – тт. Вовчинський і Федорів. Обидва тепер на засланні. Вони тримали нас у курсі справ, які були темою нарад у Думі і соціал-демократичній фракції, переказувати звістки з провінції. У них «Наша Дума» позискала собі цінних співробітників: тов. Вовчинський помістив у ч. 2 дуже цікавий і гарною мовою писаний лист до своїх виборців; тов. Федорів також передав нам для розміщення одну статтю, якій не судилося бути видрукованою через закриття газети. Часопис став одразу ж дуже добрим. Друкували ми його кількістю 5000 примірників. Мимо того, що як перше, так і друге число було сконфісовано, жодний примірник не потрапив до рук поліції. Сим ми завдячуємо геніальним адміністративним зді-

бностям тов. Ш-ка, який часто навіть ночував у друкарні і так витранспортовував «Нашу Думу» у провінцію, що, коли поліція приходила конфісковувати до друкарні, вона вже не знайшла там ні «Нашої Думи», ні Ш-ка. «Нашу Думу» читали не лише наші читачі. Пригадую, що багато примірників узяв із собою один член селянського Союзу, яки їхав до Катеринославщини. Навіть місцеві газетярі приходили до друкарні й купували газету для кольпортажу в самому Петербурзі. З їхніх оповідань я довідався, що робітники фактично купували й читали «Нашу Думу». Нам вдалося, як я вже сказав, прихилити до себе товаришів-послів Вовчинського і Федорова. Опріч того, тов. В.Мазуренко оповідав мені, що товариш-посол Алексинський обіцяв йому дати статтю про автономію України і що він лише потребує деяких матеріалів, які ми й почали збирати для нього. Статтю не було написано, бо «Нашу Думу» закрили. Про симпатію, якою тішилася «Наша Дума», свідчить, наприклад, і такий трохи комічний факт. Як відомо, відразу після відкриття тої Думи петербурзькі українці заходилися біля організації думських українців в окремих клуб. До найвидніших думських українців належав, безперечно, о.Гриневич. Одного разу, коли я сидів у редакції, приходив до мене священник, називає себе Гриневичем і каже, що має до «Нашої Думи» справу: він давно вже виношує ідею закласти свою газету, але, коли ще та справа здійсниться, не знати, тому він просив би нас надсилати тим часом «Нашу Думу» деяким майбутнім передплатникам його газети. Говорячи це, він витягнув із кишені грубий шматок усяких листів і карток. Це були листи до о. Гриневича від різних селян, козаків і священників, які, почувши про його намір видавати газету, просили надсилати їм на їхню адресу. Я, зрозуміло, пропозицію о.Гриневича прийняв і мав наступного дня віддати ці листи панночкам для відписування адрес. Коли другого дня, заки це було зроблено, знову приходив о. Гриневич. Він мав того разу трохи заклопотаний вигляд і сказав мені, що те, що він зробив учора, зробив на власну руку, і що тепер його фракція («Українська громада»), дізнавшись про його вчинок, зажадала від нього повернення листів: керманічі «Громади» не бажали, аби адреси їхніх передплатників дісталися до соціал-демократичного органу. Се мені здалося кпинами, тому я відповів о.Гриневичу, що він мені дав адреси для відписування, і я це зроблю та поверну йому листи, але не скоріше, як будуть відписані адреси. Я бачив, що моя відповідь не дуже сподобалася о.Гриневичу, але він не мав що робити. На всі ті адреси, які я отримав, ми надіслали «Нашу Думу». Листи були переважно з Правобережжя, до того ж адреси не були підкреслені, а раз були в середині листа, раз у кінці, так, що їх треба було відшукувати, а разом із тим, хоч би й мимоволі, ознайомлюватися зі змістом листів. А зміст деяких із цих листів (у них мова йшла про характер і напрямок майбутньої газети) був дуже характерний для політичного обличчя кореспондентів о. Гриневича, а частково і його самого. Від не одного з цих наших несподіваних передплатників ми потім отримували листи.

Не забувала про нас і поліція, особливо таємна. Передусім її привів до редакції тов. Вовчинський, який ходив до нас, як я вже сказав, майже щодня і за яким, як за послом, ходило «за штатом» не менше, ніж п'ять шпиглів. Приходили вони й до самої редакції. Час від часу мені доводилося приймати якихось у найвищому ступені темних осіб, які раз приходили від «демократичної фракції», раз – від «трудої групи», домагалися якихось посад, ждали якихось преференцій. Я скоро пізнався на сих панках і без подальших розмов випроваджував їх за двері.

«Наша Дума» померла не своєю смертю. Нам, українцям, часто і слушно закидають, що ми завжди любимо без потреби покликатися на «незалежні обставини». Але, що стосується «Нашої Думи», можна зі спокійною совістю сказати, що лише сі незалежні обставини, які задушили наше газету, перешкодили їй розвинутися у добрий і добре читаний у масах орган. Як я вже сказав, гроші на видавництво ми мали, сили також. До видавництва вдалося нам приєднати кількох товаришів-послів. Своїми статтями і листами вони з часом могли б зробити з «Нашої Думи» власний орган, який мав би маси читачів, бо через послів газета вже почала зв'язуватися з масами (ми друкували в ній накази, надіслані до товаришів-послів). «Наша Дума» мала перед собою будучину. Але на другому числі газету було припинено, а скоро за тим закрито і друкарню, де її друкували. Скоро по тому я виїхав із Петербурга. А відтак Думу розігнали, заарештували соціал-демократичну фракцію, тому вже про жодне відновлення нашого підприємства не було чого й думати. Наш думський метеор спіткала та сама доля, що й інших. Але все ж, хоч би як була мала ця роль, яку він відіграв у нашому партійному житті, він її відіграв з честю, тому тепер, у ці «погані дні, болотисті дні» партійного життя, до речі буде згадати і про нього, про один із ясних днів весни нашої партії, у який так багато вірилося, багато сподівалося і багато працювалося.

1906 РІК У КИЄВІ

Якщо наша партія переживала колись момент напруженого, сповненого віри у свою будучність, інтенсивного життя, то, безперечно, такими моментами були 1905 і 1906 роки. 1905 рік я провів на Півночі, тому й участі в житті нашої партії не брав. Лише короткий час, у жовтні 1905 р., я провів у Києві, та й то опинився там цілком випадково і не за своєю волею (був переведений із П[єтербурга] до київської тюрми) і, одержавши амністію, зараз повернувся до П[єтербурга] Близьку участь у партійному житті на Україні почав брати лише з 1906 р. Від січня цього року я оселився на постійно в Києві.

1906 рік! Се був кошмарний рік у житті Росії, рік останнього децидуючого бою між ще не зломленою революцією та ще безсилою реакцією, рік сильного фахового руху і локавтів, експропріацій і карних експедицій, щоденних «ілюмінацій» на панських фільварках і воєнно-польових судів. У житті робітництва сей рік відзначався сильним стремлінням до самоорганізації з початку року і загальною апатією та зневірою в кінці. Особливо інтенсивним був у сей період фаховий рух, що як скрізь, так і в Києві захопив навіть найіндиферентніші верстви пролетаріату.

Тим клапаном, що дав вихід нагромадженій організаційній енергії мас, був закон 4 березня про союзи. Правда, сей закон мав багато дефектів, але тоді адміністрація не наважилася ще надавати йому того «распространительного» толкування, яке пізніше цілком задушило фаховий рух робітництва, і союзи росли, як гриби. Зорганізувати союз, вести підготовчу роботу треба було, одначе, нелегально. Робили се, звичайно, у такий спосіб: скликувалися невеличкі збори із десяти, п'ятнадцяти, двадцяти осіб, виголошувалися агітаційні промови про значення самоорганізації, союзу, професійної боротьби для робітництва, відтак читався проект статуту, який мав бути поданий на затвердження з детальними коментарями кожного пункту. По тім провадилася дискусія, приймався проект і вибиралися делегати. У руки сих делегатів, вибраних від різних груп одного й того самого фаху, і переходила вже справа заложення союзу і збирання податків від своїх гуртків. Сі підготовчі збори відбувалися, звичайно, або в лісі, або частіше за Дніпром. Іноді на такі збори ми їздили на кількох човнах, до того ж треба було вважати, аби не звернути на себе увагу поліції (явної і тайної), яка обсаджувала своїми агентами всі пристані на Дніпрі.

Для характеристики тодішніх умов партійної роботи варто додати, що часто нам удавалося відбувати такі збори, на котрих були присутні 20 і 30 людей, навіть у місті, в помешканнях робітників. Звичайно, ми не упускали нагоди при закладанні союзів провадити і політичну агітацію. Особливо вразливими на таку агітацію стали робітники відтоді, як почалися нагінки на фаховий рух. Я пригадую собі кількох уже немолодих робітників, котрі ще на початку року ставили мені на біржі запитання: «Поясніть нам, товаришу, для чого робітникові потрібна «політика»? Наприкінці 1906 року вони вже були добрими соціал-демократами. Спільно з російськими і жидівськими товаришами ми заклали в той час кілька фахових союзів. Цілком самостійно зорганізували ми каретників. Се було діло рук тов. С. із Томська. Увесь час свого існування союз був під нашим впливом. Політична робота

велася партією на біржах в агітаційних і пропагандистських гуртках та на вічах (так званих «масовках»)¹.

Біржу ми мали спільну з росіянами і жидами (другу біржу, тільки нашу ми мали на Шулявці, третю – на Подолі). У той час (перша половина 1906 р.) біржа була завше повнісінька. Масовки робили щонеділі, також у свята. Пересічно на них бувало до п'ятдесят людей, але я пам'ятаю кілька віч, які налічували сімдесят і більше учасників. Масовки відбувалися, головню, в Голосіївському лісі, за Дніпром або в Святошині. Предметом обговорення були здебільшого питання, пов'язані з думського діяльнiстю. Ставлення до Думи в організації було негативне. Вибори до неї, як відомо, були нашою партією, як і іншими соціал-демократами, бойкотовані. Партійний апарат функціонував цілком добре аж до осені 1906 р. Усією роботою в місті кермував так званий «Виконавчий Комітет», опріч нього, йому підвладні були два (а пізніше три) районні комітети – подільський і міський. Улітку зреформовано статут організації в демократичному дусі. Зв'язки ми мали переважно серед ремісників (каретники, слюсарі, фротери-богомози на Подолі). Улітку ми налагодили зв'язки з великими заводами (Гретера, Криванка), але поширити тут роботу не вдалося. Час «безглузких мрій» вибив. У липні Думу розігнано, і почалися арешти. Один за одним арештовано кількох найвидатніших і найдіяльніших товаришів. У одного з них забрано, між іншим, протоколи засідань Виконавчого і районних комітетів, які могли б дуже скомпрометувати товаришів, що залишилися на волі. Кожний, що залишився на волі, міг сподіватися щодня арешту, члени комітету не ночували вдома. Організація зазнала удару, який за кілька місяців допровадив її до смерти.

Увесь час нашої роботи ми були у якнайтісніших стосунках з іншими революційними організаціями Києва. Особливими були стосунки з «Бундом», який всякі свої зв'язки на провінції з засади передавав нам.

Стосунки із російськими соціал-демократами іноді бували напружені, але до суперечок доходило лише на теоретичних зборах. У практичній роботі ми не наступали одні одним на ноги. А на біржах, наприклад, мені часто доводилося передавати російським товаришам, *за їхнім бажанням*, наші відозви на села. Між іншим, вони масами брали від нас для поширення «Виборзьку відозву», котру лише наш комітет видрукував по-українськи, як рівно ж і відозву соціал-демократичної фракції «До армії і флоту». (Друкарня наша функціонувала цілком добре). Ці прихильні стосунки з російськими соціал-демократами наші товариші дуже добре вміли погоджувати з партійним патріотизмом. Можу сміливо сказати, що товариші з нашої організації мали цілком здоровий і ясний погляд на значення і завдання національних організацій. З сього огляду характерним є факт, що на загальних зборах членів наш і київської організації проект ЦК про злучення з РСД *був відкинутий* як такий, що не забезпечує самостійного життя нашої організації. Разом із тим висловлено бажання вступити до РСД на федеративних засадах.

Заховуючи свою незалежність у справах пропаганди й агітації, наша організація в усіх питаннях, які вимагали координації всіх соціал-демократичних (згл. революційних) сил Києва, завжди виступала солідарно з російськими і жидівськими товаришами. Інституцією, яка кермувала спільною акцією усього київського робітництва, була

¹ Опріч того, ми мали робітничий клуб (нелегальний), де збиралося по 10-20 людей (між іншим, і жовніри), читали газети, відбувалися відчити. Пригадую, я мав там два відчити: один – про наше ставлення до Думи (я боронив позицію бойкотистів), другий – з приводу 45-літнього ювілею скасування панщини. В університеті ми мали також дуже сильну групу.

так звана «Коаліційна Рада», рада з представників комітетів: нашої партії російської соціал-демократії, партії соціалістів-революціонерів, «Спілки», «жидівської соціалістичної робітничої партії (так званий «Серп»), «Бунду» і «сіоністів-соціалістів». У ті бурхливі часи кожний мав стільки роботи, що збори коаліційної Ради часто-густо відбувалися вночі. Найважливішим із цих засідань було засідання, скликане для організації протипогромної акції. Тоді в Києві всі чекали погрому. По-перше, це було «в видах правительства», яке, розігнавши Думу, мусило ж показати революції свою силу. По-друге, вже були помітні і деякі симптоми майбутнього погрому: начальник краю генерал Сухомлінов раптом опустив Київ, що траплялося щоразу, коли «ліберальний» генерал не хотів брати на себе відповідальности за те, що може статися в місті. Самооборону було зорганізовано дуже добре. Загалом «сполучена бойова організація» мала приблизно (точні цифри вже не пригадую) до 10-15 бомб і до сотні «дружинників», озброєних у найрізномірніші системи револьверів, починаючи від Лефаше і «бульдога» та закінчуючи бравнінгом і «парабеллумом». Місто було поділено на райони, у кожному з яких сидів бойовий відділ, готовий щохвилі вийти на вулицю. В помешканні одного товариша-бундівця було зроблено «централю», яка була сполучена з деякими постерунками телефоном. Згідно зі складеним планом, жодний район не смів розпочинати активних виступів без згоди «централу».

Через осібних делегатів централю регулярно інформували про настрій у районах. Пригадую, як я з тов. Леоном (бундівцем) сиділи деякий час в централі, відтак пішли ревідувати бундівські й наш відділ (наш бойовий відділ, який мав штаб-квартиру на Подолі складався з 20 револьверівців). Місто було повне народу. На Подолі був «хресний похід», на вулицях було багато війська. В натовпі була сила підозрілих суб'єктів, настроїв був напружений... До погрому, однак, не дійшло, але той день, 28 липня, буде пам'ятний у житті київського робітництва, і, може, ніде так ясно не виявилось, що робітництво, мимо партійних і національних різниць, потрапить виступати солідарно, як один чоловік.

Від літа 1906 року, як я вже зазначив, організація зникала. Останньою спробою провадити широку роботу була спроба організувати безробітних. Стагнація в промисловості. Локавти страшно помножили кількість безробітних у Києві. Було утворено Раду безробітних, у якій із дорадчими голосами брали участь і представники від політичних організацій. Наш комітет видав для безробітних велику відозву (поросійськи) із закликом до організації. Але неможливі умови партійної роботи, які вже тоді давали про себе знати, не дали нічого зробити на цьому полі: було лише утворено їдальню для безробітних. До сього ж періоду, періоду занепаду організації, належать і наші спроби (які, однак, ні до чого не doprowadили) зав'язати стосунки з жовнірами і видавати нелегальну газету.

Стосунки з провінцією мали в нас характер уривочний, час від часу ми надсилали туди відозви, літературу, посилали агітаторів, провели кілька страйків, відбули кілька віч. Із занепадом організації в Києві стосунки з провінцією цілком припинилися.

Розгін Думи, арешти, нагінка на професійний рух – цілий арсенал репресій, які вживала тріюмфуюча реакція для придушення робітничого руху – негативно відбилися не лише на цьому остатньому, але й на психіці робітників. Розчаровані в успішності масової акції, робітники кидалися в обійми нових «вождів пролетаріату», різних «махаєвців», «максималістів», «анархістів-комуністів», «синдикалістів» і взагалі людей, у яких стиралася межа між революціонером і звичайним бандитом. Ся течія захопила і кількох наших товаришів, Пізніше, вже в 1907 р., я зустрівся в тюрмі з одним моїм колишнім партійним товаришем, гарним, енергійним, темпе-

раментним, молодим хлопцем. Він був тепер анархістом і одержав 4 роки каторги за експропріацію. Загалом же в ті часи на експропріацію дивилися трохи іншими очима, ніж тепер.

На жаль, я не маю письмових документів – свідків нашого руху в 1906 році. Всі вони: протоколи загальних зборів, засідань районів, комітету, – лежать в архіві київського жандармського управління. Тому й ці спомини можуть мати лише фрагментарний, неповний характер. Але все ж і ці спомини дають право сказати, що ми жили тоді повним життям. Се був час найінтенсивнішої видавничої діяльності партії («Боротьба», «Вільна Україна», брошурки). Як з організацією з нами рахувалися всі. У своїй роботі ми мусили розсунути рамки нашої організації й не обмежуватися у діяльності лише серед українських робітників. У нашій організації було немало росіян, кілька поляків, навіть один латиш. Найважливішою наукою для кожного з нас, хто працював у Києві в 1906 р., мені здається є та, що наша партія як національна організація українського пролетаріату, безперечно, має право на існування не лише в селах, а й у *містах*. Мій київський досвід у 1906 р. переконав мене, що коли для здобуття міцної позиції в місті нам і стоїть щось на перешкоді, то це «щось» треба шукати *не в нас, не в ідеї нашої партії*, лише поза нами. Зі зміною політичних стосунків мусять відновитися і наші організації в містах.

АВСТРИЙСКАЯ RAISON D'ÉTAT¹ В ГАЛИЦИИ (Письмо из Галиции)

29-го декабря минувшего года собрался во Львове «единственной польский сейм на земле бывшей Речи Посполитой», чтобы решить вопрос, который теперь занимает в Галиции всех и каждого, – вопрос об избирательной реформе.

Чтобы понять все значение этого вопроса для края, в особенности для его украинской части, необходимо бросить взгляд назад, к тому времени, когда был заложен первый камень существующей политической системы в Галиции, – к 1867 году.

1867 год принес с собою крах старого немецкого централизма. Разбитая внешним врагом, раздираемая междунациональной борьбой внутри, Австрия была вынуждена для установления хоть какого-нибудь *modus' a vivendi* между её народами поступиться принципом централизма. Самую солидную брешь в этом принципе было немецко-венгерское соглашение 1867 года.

Это соглашение, отдавшее в полное распоряжение мадьяров Транслейтанию, в Цислейтании должно было гарантировать господство немецкого элемента. Однако провести эту идею в её чистом виде не удалось. Вскоре как немцам, так и венграм пришлось искать себе среди подчиненных им народов союзника, опираясь на которого можно было бы уже без всякого стеснения держать в повиновении прочие нации или «орды», по выражению тогдашнего премьера гр. Бойста.

В Венгрии привилегированной нацией стали хорваты, в Австрии эта роль была предложена полякам.

Известные слова адреса львовского сейма на имя императора «zu Dir, Majestät stehen wir und wir wollen stehen» (при тебе государь, мы стоим и хотим стоять) были ответом на предложение.

Этими памятливыми словами, определяющими и до сих пор отношение галицких поляков к короне, договор был заключен. Вчерашние революционеры стали верными подданными Франца-Иосифа, а в награду за свою лояльность сделались наследственными опекунами галицких украинцев.

С этого момента и начинается та полонофильская, враждебная украинцам политика Вены, которая в короткое сравнительно время создала из Галиции старую польскую республику в миниатюре. Вся политическая власть в крае находится в руках поляков. Наместник Галиции – поляк, краевое правительство (*Landesausschuss*) состоит из 5 поляков и 1 украинца, все 76 «старост» (уездные начальники) – поляки, 7/8 членов сейма – поляки. И не только в крае, но и в государстве поляки – нация привилегированная. В то время как украинская половина галицкого населения выбирает 28 депутатов в парламент, поляки посылают их 78. Почти в каждом кабинете заседает два министра-поляка, министр «для Галиции» также непременно поляк, портфель министра финансов скоро станет наследственным в польском коле. Самым важным, однако, приобретением поляков в Австрии является автономия Галиции. Эта автономия оставляет далеко за собою автономные права других «коронных земель». Например, в то время, как везде в Австрии учителя гимназий назначаются министерством, в Галиции их назначает областной школьный совет, состоящий в

¹ Державний інтерес (інтереси); система цілей і завдань політики держави (*фр.*).

громадном большинстве из поляков. Дальше, в то время, как открытие гимназий во всем государстве зависит от центрального правительства, в Галиции ни одна из них не может быть основана без согласия сейма – другими словами, без согласия поляков. Можно бы было привести целый ряд законов (в роде знаменитого *Lex sala*²), которые значительно расширяют автономию Галиции по сравнению с другими провинциями империи.

Если вспомнить, в чьих руках находится политическая власть в крае, то станет ясным, в чьих исключительно интересах эта автономия установлена.

Освободившись от докучливой опеки Вены, поляки стали почти безконтрольными хозяевами края. Как это обстоятельство отразилось на благосостоянии другой, украинской, половины галицкого населения, об этом пусть свидетельствуют факты. Например, поляки имеют в Галиции 50 гимназий, украинцы – 5 (пять). Причем из-за одной из них (в Станиславове) украинцам пришлось вести долголетнюю борьбу, приведшую в свое время к сецессии украинских депутатов из сейма! Достаточно хотя бы бегло пересмотреть бюджет Галиции, чтобы бросилась в глаза поразительная несоразмерность между суммами, служащими удовлетворению потребностей и нужд польского и украинского народов. По бюджету 1911 года краковская академия наук получает 112000 кр. субсидий; украинская же академия «Научное общество имени Шевченка» – 17000. На долю поляков приходится и львиная часть всех субсидий на благотворительно-просветительные цели. В рубрике «Театр и изящные искусства» из общей ассигновки в 214000 кр. польские театры и общества получают 186000, украинские – 24500. То же самое и в области народного хозяйства. Например, на издание польских экономических и сельскохозяйственных газет расходуется сеймом 14600 кр., на издание украинских – 1000 кр.

Пришлось бы переписывать целые страницы из «Отчета бюджетной комиссии», чтобы дать понятие о той политике «национального эгоизма», которая с таким успехом проводится в жизнь галицкими поляками.

Сорок лет этой политики польской шляхты, держащей власть в крае, вместе с полным пренебрежением экономическими интересами крестьянства, принужденного массами выселяться в Америку, привели Галицию в состояние нищеты, беспощадной национальной борьбы и политического хаоса.

Эта же политика и была причиной теперешнего кризиса.

Долгое время удавалось полякам благодаря своему влиянию в парламенте и при дворе игнорировать «украинские жалобы», как они иронически называли речи украинских депутатов о невозможном положении в Галиции. Да и само центральное правительство – было ли это правительство бар. Гауча или гр. Штирка, все равно, – не особенно спешило навстречу украинским требованиям. Поляки, о которых в венских политических кругах говорят, что они «*sind für jede Regierung zu haben*» (готовы служить всякому правительству), действительно, были покорными рабами всякой власти, лишь бы она не посягала на *status quo* в Галиции. Опираясь на них и балансируя – более или менее удачно – между немцами и чехами, ни один австрийский премьер не ощущал особенной потребности считаться с незначительной сравнительно группой украинских депутатов.

Однако обстоятельства мало-помалу изменились. Австрийские украинцы перестали быть, по «поэтическому» выражению гр. Бойста, «ордою». Они стали, – вернее, становятся, – лидерною нацией, все более и более сильною культурно, эко-

² «Салічна правда», фіксований перелік правових звичаїв.

номически, а значит, и политически. С ними серьезно *volens nolens*³ приходилось считаться и полякам, и правительству. Ряд событий: аграрные волнения, убийство наместника гр. Потоцкого, университетские беспорядки, окончившиеся кровавым столкновением 1-го июля 1910 г. и массовым процессом украинских студентов, наконец, украинская обструкция в сейме, – все это заставило венские правящие круги пристальнее присмотреться к украинскому вопросу. Мало-помалу из вопроса чисто галицкого, местного, украинский вопрос вырос в вопрос, разрешение которого стало необходимым в интересах всей империи.

Если примем во внимание еще международный момент, играющий свою роль в польско-украинско-австрийских отношениях, то станет вполне понятным желание Вены уладить во что бы то ни стало национальные отношения в Галиции.

Безусловно, под давлением Вены, хотя поляки это и отрицают, начались и последние польско-украинские переговоры о соглашениях. История этих переговоров показывает как нельзя яснее, что ни о какой, собственно говоря, «угоде» польские политики и не думают, а если и вступают в переговоры с украинцами, то, во всяком случае, не по своей инициативе. Главным пунктом, около которого вертится весь вопрос о соглашениях, является реформа избирательного права. Реорганизация сейма, этого главного источника и опоры шляхетского господства в Галиции, сделалось важнейшим требованием украинцев.

Агитация в пользу избирательной реформы в Галиции началась почти с того времени, когда Австрия получила всеобщее избирательное право при выборах в парламент, то есть с 1906 г. От 1908 г. социал-демократия устраивает ряд демонстраций, отправляются депутации с соответственными петициями и пр. Демонстрации разгонялись полицией по способу, очень близко напоминающему русский, а депутациям, являющимся к наместнику и председателю сейма, отвечали, что «все будет сделано для скорейшего осуществления реформы».

Эта комедия тянулась до осени 1910 г., когда украинские депутаты в сейме были вынуждены прибегнуть к технической обструкции. Сейм был распущен, и особой «перманентной» комиссии было поручено выработать проект избирательной реформы. Недавно этот проект, автором которого является г. Стажынский, увидел свет. «Реформа» превзошла всякие ожидания. Основа её – сохранение всех преимуществ, которыми до сих пор пользовалась шляхта при выборах в сейм. Почти четвертая часть всех мандатов (44 на 192) отдается кучке земельных магнатов. Сохраняются курии, число их увеличивается на две, вводится плюральность голосования. Громадные, совершенно не соответствующие её политическому значению преимущества получает и городская буржуазия, в то время, как масса городского пролетариата избирает в своей курии 10 членов сейма. Да и этот десяток избирается вместе с крупным мещанством, голосующим в двух куриях. Наконец, сельское население, составляющее до 0,8 всего населения края, получает согласно проекту менее половины общего числа мандатов (80 на 192).

В таком виде представляется проект, выработанный в результате компромисса всех польских партий в сейме, не исключая и «людовцев» (народников), которые из «любви к отчизне» пожертвовали несколькими мандатами по сельской курии, лишь бы уменьшить количество украинских депутатов.

Нет ничего удивительного, что этот замечательный проект встретился с оппозицией украинцев. На заседании подкомиссии сейма по вопросу об избирательной реформе, украинцы потребовали 33% всех мандатов. Желание, принимая во внимание,

³ Хоч-не-хоч; мимоволі (лат.)

что число украинского населения в Галиции если не равняется, то немногим лишь меньше польского, очень скромное. Поляки ответили на это требование отказом. Украинцы покинули заседание.

Таким образом, война была объявлена.

К ней мы еще вернемся, здесь же заметим следующее. Вся история с последними переговорами показывает, что современные польские политики в Галиции все еще смотрят на украинцев глазами своих прадедов. Когда, более чем 250 лет назад, украинский народ также требовал себе равноправия с польским, один из виднейших государственных деятелей тогдашней Польши, кн. И. Вишневецкий сказал: «*Lepiej nie żyć, niż gdyby chłopstwo miało nami rządzić!*» (лучше не жить, чем позволить мужичью править нами!).

Те же, в сущности, слова, почерпнутые из лексикона политической мудрости XVII ст., являются и теперь лозунгом современных Вишневецких – Потоцких и Гломбинских. Они все забыли и ничему не научились. Они готовы бороться с украинцами до последней капли крови из-за текста железнодорожных билетов, забывая, что на украинский вопрос можно взглянуть не только с точки зрения галицкого захолустья, а также исходя из интересов всей Польши. Лежит ли в общепольских национальных интересах преследование украинцев в Галиции, – над этим не ломают себе головы польские политики.

Край нуждается в новых школах и дорогах, деньги на которые должен дать сейм; край ожидает от него борьбы с принимающей чудовищные размеры дороговизной, а сейм... должен дрожать перед обструкцией 15 украинских депутатов!

Можно ли представить себе более яркую картину банкротства той системы, которая так блестяще началась в 1867 г.?

Настоящее положение делает до очевидности ясным, что господству польской шляхты в Галиции приходит конец. Последние события показали, что без соглашения с украинцами нет сейма. Без соглашения с ними автономия края – пустая иллюзия. «Не теперь, то в четвер», а будет вынуждена шляхта или поделиться своей властью с украинской и польской демократией, или же... вести край к полному хаосу и разложению, на что, однако, вряд ли согласится центральное венское правительство.

Оно в последнее время начинает несколько косо поглядывать на всех любимцев в Галиции. Недавно бар. Гауч заметил, что «государству очень дорого стоит польская лояльность». Не являются, по-видимому, фантазией и слова, сказанные, как уверяет «*Vaterland*»⁴, императором Францем-Иосифом о поляках, «переставших будто бы быть фактором в политических соображениях монарха». Правда, все эти фразы пока только фразы, и поляки до сих пор являются всесильными в крае и в государстве. Однако, эти фразы не лишены известного симптоматического значения. Дело в том, что, особенно в последнее время, австрийский «государственный разум» стал попадать все чаще и чаще в конфликт с польским, что проявилось особенно резко в поддержке москвофилов поляками. Неославянская комедия, в которой полякам принадлежала одна из главных ролей, также с достаточной ясностью вскрыла противоречие политических интересов Австрии и Польши. Это обстоятельство, а также анархия в Галиции позволяют надеяться, что крах существующей политической системы в крае не за горами. Как скоро он наступит, это другой вопрос.

Как бы то ни было, а старая австрийская *raison d'état* в Галиции переживает моменты острого кризиса, чреватого самыми неожиданными последствиями.

⁴ «Батьківщина» (*нім.*)

P. S. Письмо это было написано перед самым началом украинской обструкции в сейме. Обструкция началась на первом же заседании, когда выяснилось, что в числе вопросов, поставленных на обсуждение сейма, вопроса об избирательной реформе не было. В обструкции принимали участие фактически только лишь 12 украинских депутатов. Москвофилы по обыкновению уселись между двумя стульями: не желая дразнить поляков, они не хотели производить обструкции, не желая же попасть в число врагов избирательной реформы, они не могли принимать участия вместе с польским большинством в заседаниях. Поэтому они... покинули поле битвы и в сейме не появляются. После первой же десятиминутной обструкции, начались опять переговоры между украинским и польским клубами. Положение украинской стороны является особенно неблагоприятным, так как, соглашаясь на 33% мандатов, украинцы сделали максимум возможных уступок, между тем, как поляки вряд ли согласятся уступить им более, чем 26–27%.

«РУССКАЯ ИДЕЯ» В ГАЛИЦИИ (Письмо из Галиции)

С некоторого времени украинские области Австро-Венгрии стали предметом усиленного внимания русских националистов. Интерес к галицким делам в России начинает повышаться с 1906 г., когда русской дипломатии пришлось волей-неволей повернуться фронтом на запад. С этого времени в русских газетах все чаще и чаще встречаются заметки о Галиции, а с 1908 года, после поездки в Галицию известного *commis voyageur*¹ неославизма гр. В. Бобринского, «подъяремная Русь» положительно не сходит со страниц националистической прессы.

«Угнетения русских в Галиции», «преследование православия в Австрии» и т. п. вопросы стали излюбленными темами в «Нов[ом] вр[емени]», «Свете» и им подобных органах печати. Галицкие «русские» стали героями дня. Их возили на показ в Петербург, Киев и Москву, их считали авангардом русской культуры на Западе, носителями «русской идеи».

Националистическая шумиха, поднятая вокруг москвофилов (так называют галицких «русских» у себя дома), в достаточной степени затемнила и без того довольно смутное представление русского общества о галицких национальных отношениях и об апостолах «русской идеи».

Цель настоящей статьи ответить на вопрос: что же такое собственно представляет собою эта «русская идеё» и её пропагандисты в Австрии?

Прежде всего необходимо оговориться, что русских в общепринятом смысле ни в Австрии, ни в Венгрии нет (за исключением нескольких тысяч так называемых липованов, переселившихся на Буковину в XVIII ст.). Да и не может быть, как это видно хотя бы при беглом взгляде на этнографическую карту восточной Европы. В недавно вышедшем в Праге по инициативе д-ра Крамаржа сборнике «Slovanstvo» находим карту славянских земель, на которой все пространство, обнимающее восточную Галицию, часть Венгрии, Буковину, правобережную и левобережную Украину, Новороссию и отчасти Кавказ, окрашено одной краской, служащей для обозначения «малороссов». Если бы даже Галиция и не была окрашена в «малорусскую» краску, то и тогда было бы ясно, что в этом крае, отделенном от великорусского племени громадным пространством земель, населенных украинцами, неоткуда было и взяться русским. И действительно, население восточной Галиции и Буковины говорить на том же языке, что и холмский или полтавский украинец, и ни в каком случае – ни этнографически, ни филологически – не тождественно с обитателями какой-нибудь Тульской губернии. Называет себя население австрийской Украины то украинцами, то русинами и никогда русскими.

Все это бесспорные факты, и однако в Галиции... действительно есть люди, называющие себя «русскими».

Что же это за люди?

Галицкие «русские» – это политическая партия или, вернее, группа, известная здесь под именем москвофилов.

---

¹ Комівояжер, роз'їзний агент збуту товарів за дорученням певного підприємства (фр.)

Теоретической основой партии является учение о «триединой Руси». Москвофилы думают, что русские, украинцы и белоруссы – один народ, что украинский язык – не язык, а жаргон и что литературным языком для украинцев должен быть русский. Теория не новая и достаточно уже обоснованная известными филологами: г. Флоринским – в науке и гр. Бобринским – с думской трибуны.

Согласно этой теории, москвофилы выставляют целый ряд практических требований: признание русского языка областным (*landesüblich*²) наряду с украинским, польским и немецким, введение этимологического, вместо общепринятого в украинском языке фонетического, правописания и, в особенности, введения русского языка в школы как языка преподавания. Просвещение, – читаем в одном издании москвофильского «общества имени Качковского», – должно преподноситься украинцу не в «выкованном штучно украинском языке, а в высокообразованном литературном русском языке, способном найсильнейше передавати высокия чувства и глубокия мысли». И дальше «малороссы должны для своего собственного блага стремиться привити всем своим землякам знание и усвоение общерусского литературного языка».

Иными словами, главнейшая «просветительная» задача москвофилов заключается в руссификации галицких украинцев. Конечно, «для их же собственного блага»!

Презирая сами украинский язык как жаргон «пастухов и свинопасов», носители «русской идеи» в Галиции совершенно последовательно стараются привить галицкому крестьянину презрение не только к своему языку, но и к своей культуре. Вот, что, например, читаем в одной из книжек издания общества Качковского о величайшем украинском поэте: «Шевченко – средней руки поэт... Шевченко не может быть национальным нашим вдохновителем», потому что, во-первых, «он был безбожник», а во-вторых, «он более всего и в своих сочинениях занимается крепачством в России...».

Подобныя «высокия чувства и глубокия мысли» стараются привить москвофилы украинскому народу в Галиции на своем «высокообразованном языке». А что всего удивительнее, так это то, что на свою руссификаторскую работу москвофильския общества получают ежегодно довольно крупную сумму, ассигнуемую польским сеймом.

Однако одной руссификацией дело не ограничивается. Как сторонники «культурного единства» с Россией, москвофилы всеми силами стараются зажечь в сердце галицкого мужика любовь к «русской культуре». Это достигается отчасти посредством «бурс» (общежитий), где воспитываются десятки украинских детей в презрении к обычаям, нравам и языку своих отцов, отчасти посредством читален, брошюр и газет. В москвофильских же газетах мы постоянно находим перепечатки из «Киевлянина», «Нового времени», «Московских веомостей», «России», «Света» и тому подобных газетных представителей русской культуры. Эта литература составляет единственную духовную пищу москвофильского юношества. Перечитывая статьи «Галичанина» или «Прикарпатской Руси», приходишь к убеждению, что вряд ли по ту сторону Збруча найдутся такие рьяные апологеты официальной России, как здесь. За последнее время не было ни одного деёния воинствующего русского национализма, который бы не был встречен громким одобрением на страницах москвофильской прессы. Закон о равноправии русских в Финляндии, проект о присоединении Выборгской губернии, обрусение Холмщины, закрытие

² (Загально)вживаний у певній країні; такий, що відповідає звичаям країни (*нім.*)

«Просвित» – все это приводило в восторг носителей «русской идеи» в Галиции. «Галичанин» в свое время поместил очень сочувственный некролог Крушевану, а деятелей освободительного движения в России эта газета иначе не называла, как «жидовско-революционной сволочью». Не отстаёт от неё и «Прикарпатская Русь».

Культ любви к России Меншиковых и Пихнов является, таким образом, после «просвещения» следующей очередной задачей галицких «русских».

Что касается роли их в местной политической жизни, то она ограничивается (кроме борьбы с «мазепинцами») или пассивною помощью полякам в их борьбе с украинцами, как это было, например, во время последней обструкции в сейме, или же открытой защитой шляхетского режима в Галиции. Последнее имело место, например, в мае 1908 г. в парламенте, где москвофильский депутат г. Глибовицкий произнес свою известную речь, полную похвал галицко-польской администрации, против поведения которой при выборах протестовали украинские депутаты. Эффект речи был необыкновенен: г. Глибовицкий удостоился рукопожатия польского министра Абрагамовича, а один из старейших австрийских парламентариев, сидевший в рейхстаге около 20 лет, Э. Пернерсторфер, сказал, что «такой подлой речи он еще не слышал за всю свою долгую жизнь»...

В последнее время москвофилы развивают особенно интенсивную деятельность. Специальное внимание обращено на учащуюся молодежь, для которой они выписывают учителей из России. Многих гимназистов и студентов они отправляют учиться в Россию, между прочим, в житомирскую духовную семинарию. Основываются разные «просветительные» и экономические общества, устраиваются паломничества крестьян в Почаев и Киев для выслушивания проповедей арх. Виталия – одним словом, «культурное» единение «Руси подъяремной» с «Русью державной» идет полным ходом вперед.

Нет ничего удивительного, что пропаганда в Галиции русской культуры, так своеобразно понятой, встретила деятельную моральную и материальную поддержку со стороны русских националистов. «Прикарпатская Русь» сама откровенно признается, что гр. Бобринский «путем денежных пособий» поддерживает москвофильскую агитацию (см. «П. Р. », № 617, пр. г.). Так же точно из опубликованной самими же москвофилами в 1909 году переписки их виднейших деятелей с различными русскими высокопоставленными лицами совершенно ясно вытекает, что для своей агитации москвофилы не брезгали и казенными «пособиями». «Темные деньги», таким образом, не знают границ там, где дело идет о скреплении «культурного» единства «обеих ветвей» русского народа.

Как своеобразно понимают иногда галицкие «русские» это «культурное» единение, показывает, между прочим, тот факт, что во многих шпионских процессах (Ольги Грабарь, Мончаловского, Добрянского и др.), благодаря удивительному стечению обстоятельств, замешаны были сторонники «культурного» объединения с Россией...

Несколько странным после всего сказанного представляется на первый взгляд сочувствие, которым пользуются москвофилы со стороны польского и даже либерального русского общества. И симпатии этого последнего совсем не платонические. Еще недавно мы были свидетелями, как в Праге представители, между прочим, и русского либерализма братались с делегатами... галицкого черносотенства. Еще недавно мы читали в одной из больших московских либеральных газет по поводу слухов о сближении с Австрией, что условием русско-австрийского сближения должно быть содействие Австрии москвофильскому движению.

Где причины этого?

Что касается галицких поляков, то причины здесь совершенно ясны. Прежде всего москвофилы, как выразился недавно д-р Белинский, – «przyjemni w obsowaniach», т.-е. «милы в обращении». В переводе на общепонятный язык это значит, что они более податливы и уступчивы в политике, чем украинцы. Кроме того, москвофилы, которые с яростью борются против прав украинского языка в общественной жизни, являются тем самым, до некоторой степени, союзниками поляков. Наконец, – и это самое важное, – пути польского и русского национализма в украинском вопросе сошлись. Каждому из них необходима поддержка другого. Это обстоятельство и является главной причиной польско-москвофильского союза. Вот что, например, можно было читать в №194 «Gazet'ы Narodow'ой» за прошлый год: «Украинцы в Галиции дразнят Россию и усиливают преследование поляков, потому что в уступках украинцам Россия видит покушение на свою целостность и внутреннее спокойствие... Дальнейшие уступки украинцам были бы безцельны, неразумны и неполитичны... Россия считала бы совершенно справедливо эти уступки провокацией».

Отсюда прямой вывод: чтобы не страдали «наши братья на Висле», будем поддерживать тех, поддержки которых требовали от нас в Праге, т.-е. москвофилов! И эту поддержку поляки действительно им оказывают: гр. Потоцкий в свое время выбрал 6 москвофилов в сейм, а в провинции еще и теперь при выборах в уездные советы поляки и москвофилы идут рука-об-руку.

Статьи, подобные приведенной выше из «Gazeta Narodowa», можно встретить в любой польской газете. Попыток встать на противоположную точку зрения в польской прессе почти не встречается. Недавно лишь «Dziennik Petersburski»³ попробовал заговорить о «союзе с украинским народом» и о важности его для всей Польши. Однако подобные трезвые голоса тонут в море близорукоего политиканства галицких заправил, отождествляющих благо польского народа с благом кучки польских плантаторов в Галиции.

Что касается русских либералов, то я уже отметил их роль на пражском съезде. Признавая гг. Глибовицких представителями галицких украинцев и ведя с поляками переговоры о правах польского и русского языков «на всем пространстве земель, заселенных обоими (только обоими? – Д.) народами», включая сюда и Галицию, русские члены «согласительной комиссии» тем самым недвусмысленно заявили, что украинского народа как особую национальную индивидуальность они не признают, а за представителей галицкой его части считают друзей гр. Бобринского и Крамаржа.

Такое отношение русского либерализма к москвофильству не удивительно. Ведь объявил же недавно *enfant terrible*⁴ русского либерализма, П. Струве, крестовый поход против украинства! А кто считает украинство вредным, тому непременно будет симпатичным москвофильство. Правда, высказывалось мнение, что враждебность русских либералов к украинскому движению (а значит, и их москвофильские симпатии) основываются на недоразумении и что, в сущности, «культурное самоопределение украинцев ничьим интересам не вредит».

Однако подобные воззрения (между прочим, их высказала недавно «Южная заря») свидетельствуют только лишь о крайней наивности или же политической близорукости их сторонников.

³ «Петербургский щоденник» (газета) (польск.)

⁴ Букв. жадлива дитина; перен. людина, поведінка якої жахає всіх (фр.)

Если культурное самоопределение ничьим интересам не противоречит, то почему же из-за него в Австрии люди разбивают себе головы? Если противоречит, то почему же из-за какой-нибудь чешской гимназии свергаются целые министерства?

Украинский вопрос не есть вопрос педагогики, который решается посредством логики, красноречия и научных диспутов. Прежде всего украинские национальные требования (школа и пр.) вредят, безусловно, интересам всех врагов культуры, независимо от её формы. Кроме того, от удовлетворения (или неудовлетворения) этих требований зависят интересы целых, и не только реакционных, групп русского общества. Это ясно понимают русские либералы. Отсюда их вражда к украинству и их москвофильские симпатии.

Каковы результаты москвофильской пропаганды в Галиции?

До сих пор москвофильское движение является преимущественно интеллигентским. В массах оно слабеет, клонится к упадку и, если бы не посторонняя рука, давно бы уже сошло с политической арены. Вообще, за исключением горсти интеллигенции и священников да крестьян наиболее темных горских уездов, все украинское население Галиции находится в украинском лагере.

Украинцам принадлежит громадная часть всех культурных и экономических учреждений; украинцы обладают наиболее развитой прессой; украинский язык является одним из областных языков края, языком преподавания низших, средних, а отчасти и высших учебных заведений; подавляющее большинство парламентского представительства украинского населения в Австрии (29 против 2 москвофилов) – также украинцы.

Последние выборы в парламент вообще открыли картину сильного упадка политической силы москвофильства.

Москвофилы разделяются на две партии: так-называемую «группу короля» и «новокурсников», которые более резко подчеркивают свои национальные требования. Первая из двух партий оказалась в результате выборов совершенно сметенной с политической арены: ни один из представителей её не был выбран, и партия, имевшая в распущенном парламенте трех депутатов, в новом не имеет ни одного. Что касается «новокурсников», то хотя они и сохранили число своих мест в парламенте (2), однако сила и значение их в крае сильно пошатнулись. Это видно хотя бы из того, что на Лемковщине, которая издавна слышет твердыней москвофильства, «новокурснику» Куриловичу с трудом удалось отстоять свой мандат в борьбе с украинским кандидатом. Число голосов, поданных за москвофильских кандидатов, по сравнению с 1907 г. уменьшилось на 25%, число выбранных депутатов – на 60% (2 вместо 5).

И это несмотря на колоссальную «моральную и материальную» поддержку зарубежных друзей. На те деньги, которые были истрачены на выбор двух москвофилов, их можно бы было, как заметил депутат Цеглинский в делегациях, избрать в любой провинции Австрии.

Не лучшими результатами могут похвалиться москвофилы и в своей «просветительной» деятельности. Вот какие итоги москвофильской агитации подводит «Галичанин», которого никак нельзя заподозрить в желании очернить москвофильское движение. В №219 этой газеты за минувший год читаем: «В течении этих 10 лет (1901–1911) несколько десятков интеллигентов и нескольконадцать (за «русский» язык цитаты слагаю с себя всякую ответственность – Д.) мужиков изучили русский литературный язык настолько, что одна часть из них владеет ним совершенно в письме и слове, другая же может с полным пониманием читать русскую книгу... А

народ, в своей громадной массе, как говорил по-малорусски, так говорит и дальше».

Не правда ли утешительные результаты? И мнения, приведенные выше, не единичны. Недавно, напр. (см. «Пр[икарпатская] Русь», №629 м. г.), бывший председатель одного из отделений общества Качковского назвал язык, которым пишутся издания общества, язычем и жаргоном, а распространение русского языка – «вредным и гибельным». Еще откровеннее высказываются несчастные объекты москвофильской агитации. «Не обдаровуйте нас литературным (т.-е. русским – Д.) языком, – просит один крестьянин в письме в редакцию той же газеты, – вы пишете до нас так, щоб мы темни розумили вась добре». Другой корреспондент, также мужик, пишет: «Прыйшов в лити (летом) до нашої читальни якийсь (какой-то) студент за Львова и почав читати литературни кныжки. Наш бійко (бійко – горское украинское племя – Д.) слухае, слухае, а в кинци тайком пидсмихається и каже: правду говорят украинци, що то якийсь Москаль (русский), бо годи (нечего и думать!) його зрозумити» («Галичанин», один из февральских номеров эт. г.).

Так пишут москвофилы, в москвофильских газетах, о себе самих...

В приведенных цитатах я должен сделать, однако, некоторые поправки: относительно тех москвофилов, которые владеют русским языком «в письме и слове».

В том, как они владеют русским языком «в слове», я имел приятную возможность убедиться, будучи на съезде общества имени Качковского зимою прошлого года.

Среди двух или трех сотен собравшихся, а между ними было много интеллигенции и священников, никто не говорил между собою по-русски. Все пользовались чистым украинским языком. Весь же русский язык их ограничивался произносимым, вместо приветствия, словом «почтение», которое они выговаривали как «поштэные», и «господин», выговариваемым как «хосподын» с сильным оканием. По-русски пытались говорить лишь ораторы. Они, действительно, говорили на том «чистом литературном языке», на котором у нас говорят фельдфебеля из малороссов или волостной старшина, когда ему приходится изъясняться с начальством. Слушая этот невозможный волапук, приходилось употреблять героические усилия, чтобы не нарушить торжественность собрания гомерическим смехом.

Не лучше «владеют» русским языком москвофилы и «в письме». Можно было бы привести целые страницы из их прессы для характеристики того «литературного» языка, на котором она пишется. Ограничусь немногим. Вот, например, в одном (171-м) номере «Галичанина» помещена телеграмма из Глазго: «Бастующие вытолкали стекла у возов, выезжавших из ремизы». Не правда ли по-русски? А вот еще: «В Триесте по случаю холеры был запрещен ввоз и перевоз употребленного белья и употребленных кроватей» (№ 170). В другом номере, в телеграмме из местности неблагополучной по холере, газета приводит точное число «несчастливых приключений» (несчастных случаев!) и «подозренных заболеваний». В уставе одного москвофильского и издательского общества значится, что цель его «посредством общего деловодства содействовать производству своих членов»...

Не правда ли, язык Пушкина и Гоголя! И подумать только, что на развращающую «деятельность» этих комедиантов ассигнуются тысячи крон львовским сеймом. А сколько плывет из-за границы!

Прежде чем закончить корреспонденцию, я хотел бы кратко выяснить причины возникновения москвофильства. У крестьян, разумеется, ни о каких проблесках русского национального самосознания говорить не приходится. Они улавливаются

на удочку москвофильства лишь грубейшей демагогией. Интеллигенцию приводят в лагерь москвофильства разные причины: систематическая агитация в бурсах, дремлющей в душе каждого члена угнетенного народа рабское чувство стыда за свой язык и нацию и, наконец, привитое долгими веками неволи недоверие к силам своего народа. Это, так сказать, идейные москвофилы. Но таких немного среди них. Большинство же обращается в новую веру под влиянием причин совершенно иного сорта.

Я не дал здесь полной характеристики москвофильства. Да это и не было моею целью. Я хотел лишь представить возможно полнее суть «русской идеи» в Галиции. Апология официальной России и руссификация – вот главное содержание этой «идеи». Ослабление силы украинского национального организма – её неблагодарная миссия. Как я уже сказал, москвофильство, держащееся на поверхности политической жизни лишь крайнею темнотою крестьянских масс, демагогией и «пособиями», клонится к упадку. Оно, наверное, давно бы исчезло, если бы в своей борьбе с украинством было предоставлено собственным силам. В действительности дело обстоит не так. В действительности москвофилы являются лишь шахматными фигурами в руках довольно опытных и ловких игроков.

Этой своей стороною москвофильский вопрос входит в среду более общего вопроса об украинско-польско-русских отношениях вообще, которому, если представится возможность, будет посвящена одна из следующих корреспонденций.

ЕЩЁ О РУССКОМ ЛИБЕРАЛИЗМЕ (Ответ г. Вл. Жаботинскому)

Что меня особенно удивило в статье г. Жаботинского, напечатанной в 7–8-й книжке «Украинской жизни», так это то обстоятельство, что она написана... «инородцем».

Русский либерализм, верный старым традициям, по-прежнему «безмолвствует» во всем, что касается украинско-русских отношений. С его молчаливого согласия монополию в этом вопросе захватила, как известно, правая печать. Как бы это, однако, ни было печально, с фактом нужно считаться и пока что вести наши споры с русским либерализмом хотя бы и в отсутствии обвиняемого.

Должен сознаться, что доводы г. Жаботинского, к сожалению, не заставили меня изменить мои взгляды на русский либерализм, высказанные в №5 «Украинской жизни». Некоторые из аргументов, приводимых г. Жаботинским, основаны, как я постараюсь ниже показать, на недоразумении, некоторые же, как я опять-таки постараюсь показать, противоречат одни другим. Прежде всего в моей статье я везде говорил об отношениях украинцев к русскому либерализму или наоборот. Г. Жаботинский говорит о «нас» («мы») – о всех инородцах. Такая постановка вопроса, по-моему, неправильна. И неправильна потому, что украинский вопрос – вопрос исключительной важности для России и с иными инородческими вопросами не может быть сравниваем. Уже это взятие украинства за общую скобку с прочими недержавными народами по существу дела неправильное, ослабляет силу аргументов г. Жаботинского. Одними из них он старается доказать, что вопросы внешней политики вряд ли явятся стимулом к будущему русско-польскому союзу. Доказывая это, г. Жаботинский тем самым опрокидывает и мое утверждение о возможной враждебности к нам русского либерализма. Мне кажется, что как бы «туманна», по выражению г. Жаботинского, ни была область внешней политики, русско-немецкое (если хотите, русско-австрийское) соперничество на Балканах представляет собою довольно яркое пятно в этом «тумане», которое становится все яснее, все ярче и – *rebus sic stantibus*¹ – не обнаруживает ни малейшего желания исчезнуть. Очень характерно, что единственная причина, способная, по мнению г. Жаботинского, бросить Австрию и Россию в объятия друг другу (консолидация Турции), как-раз в настоящий момент, более чем когда-либо, проблематична. А если так, то парадирование польским козырем со стороны России – в интересах своей балканской и вообще славянской политики – не является невозможным. Нет, по-моему, никакого противоречия и в том, если бы Россия в целях приобретения симпатии славян с одной стороны покровительствовала полякам, а с другой – отрицательно относилась к требованиям украинцев. Такая политика несколько бы не ослабила морального престижа России на Балканах, где об украинцах имеют не больше понятия, чем о ботуках, а если и имеют, то как о «ветви русского народа».

Не опровергает моих предположений о будущей роли поляков в России и указание г. Жаботинского на сравнительную малочисленность их. Удельный вес какой-нибудь

¹ *Букв.* речі в тому ж положенні; юридична формула, яка виражає принцип, згідно з яким міжнародна угода чинна доти, доки обставини, за яких вона була укладена, залишаються без змін. У разі зміни обставин, угода втрачає своє попереднє значення і може бути розірвана в односторонньому порядку. Така можливість легкої відмови від угод підриває надійність міжнародних відносин і розв'язує руки країнам-агресорам (*лат.*).

нации в государстве определяется не только её количественною величиною, а и другими моментами: еще до недавнего времени, напр., несколько сот тысяч австрийских итальянцев играли в Австрии большую роль, чем 4 миллиона украинцев. Кроме того, не следует забывать о сильном польском «Besitzstand'e»² на Литве, Белоруссии и Украине, где поляки составляют – во многих местах – наиболее экономически сильный и культурный элемент населения, которому русский либерализм уже теперь не прочь протянуть руку. И притом как-раз в тех самых целях, на которые указывал я. Вот что, напр., можно было прочесть в известной статье г. Старосельского в IX кн. «Русской мысли» за 1911 г.: «Представляя лишь верхний слой населения, обособленные от главной его массы социальными, национальными и религиозными различиями, поляки могли бы быть привязаны разумной и справедливой политикой к центральной государственной власти, поскольку они в ней видели бы защиту от угрожающих их существованию иноплеменных противников, крестьянства и еврейского капитала».

Аналогичные идеи можна найти во многих русских либеральных газетах и журналах. Даже если оставить в стороне пресловутых гг. Струве и Кашкарова. Принимая все сказанное во внимание, думаю, что сомнение Г. Жаботинского в возможности для русских поляков занять «амплуа» привилегированной нации вряд ли обосновано. Повторяю, однако, здесь еще раз: единственное, на что я претендую, это большая вероятность моих выводов.

Г. Жаботинский старается дальше доказать, что русский либерализм не раньше выступит против украинства, «чем изменение культурно-политического Besitzstand'a станет реальным, конкретным, осязательным фактом».

Здесь, очевидно, мы имеем дело с недоразумением. Что русское либеральное общество – в общем и целом – еще не выступило против украинства и именно вследствие слабости еще украинского движения, – на это как-раз указывал я в моей статье. Я как-раз писал, что только лишь «по мере роста и укрепления украинства прежний индифферентизм русских либералов и переходит в явную враждебность»; между г. Жаботинским и мною в этом отношении лишь та разница, что г. Жаботинский считает гг. Струве «исключительными образцами», я же считаю их выступления симптомами. Вся разница между ними и прочими либералами та, что гг. Струве поняли значение украинского движения для России и уверовали в него сильнее других, сильнее, быть может, некоторых украинцев. Ведь это не случайно, что те из русских либералов, которые наиболее решительно выступали в защиту украинства, в силу его почти совершенно не верили. Пусть читатель вспомнит думския речи по украинскому вопросу гг. Милокова и Родичева. Я вполне согласен с г. Жаботинским, что масса учится только на фактах. Но только масса. Думать же, что и русские политические партии либералов не пошевелинут пальцем «ради защиты позиций, которым фактически еще долго ничто не угрожает», – значит, отрицать возможность дальновидной политики, опирающейся на учет настоящего и предвидимого будущего. В особенности относительно этого последнего мы не имеем никаких оснований предполагать большую дальновидность у официальной России, чем у либералов. Кроме того, на особенную впечатлительность русского (независимо от партийной принадлежности) по отношению к нам влияет и то особенное значение среди инородческих вопросов вопроса украинского, на которое я указал выше. Г. Жаботинский совершенно прав, говоря, что «великоросс, в смысле национальной удовлетворенности, так богат, что многое из того, чего мы добиваемся, имеет в его глазах не большую ценность, чем обглоданная кость под столом миллионера». Однако, в этом своем утверждении г. Жаботинский прав только до тех

² Наявність майна, економічний актив (нім.)

пор, пока он не включает в это «мы» украинцев... Это обстоятельство и объясняет, почему гг. Струве появляются у русских сравнительно скорее, чем где бы то ни было.

Если г. Жаботинский хочет ссылаться на «национальную» психологию русского, то она скорее, мне кажется, может быть моим аргументом. Мне не приходилось встречать больших консерваторов в национальном вопросе, чем русские. «Освободиться от мнений, изредка считаемых нами за истину, не каждый в состоянии», – говорит большой знаток человеческой психологии Рене Декарт. Русские «издавна» считали, что «хохлы» – «ветвь» русского народа. Об этом их учил Иловайский, об этом они читали в газетах – даже либеральных, в этом отчасти, к сожалению, убеждали их и сами «хохлы», не всегда с достаточной ясностью подчеркивающие свою национальную особенность. Что удивительного, если они теперь не желают приучиться к иной мысли? Вот почему «психологически» даже крайний либерал в требовании автономии для Царства Польского увидит меньшую несообразность, чем в требовании украинизации народной школы на Украине.

Именно национальная психология русского, от которой не свободны и либералы, скорее в состоянии «отталкивать» его от украинства, чем «притягивать».

Считаю нужным также отметить, что на один из существенных моих аргументов, приведших меня к заключению, что либеральная Россия будет для нас тою же «societas leonina»³, что и нынешняя, – г. Жаботинский не обратил внимания. Имею в виду так называемый «общественный национализм».

Не свободно письмо г. Жаботинского и от одного противоречия. С одной стороны г. Жаботинский называет г. Струве предтечею тех, «welche kommen werden»⁴. А в конце статьи он пишет следующее: «Необходима интенсификация национальных движений. Тогда, я уверен, рука-об-руку с этими последними пойдет и русский либерализм». Таким образом, с одной стороны, вместе с ростом украинства русский либерализм обратится против него, а с другой – выходит, что он пойдет с ним «рука-об-руку». Как это примирить?

Пойдет ли в далеком будущем русский либерализм с украинством – этого и не берусь предсказывать. Во всяком случае, такое «хождение» рука-об-руку предполагает наличность большого государственного смысла. Обнаружит ли его либеральная Россия, – увидим.

Задачу же украинцев, по моему мнению, является: во-первых, не считать индифферентизм русского общества по отношению к украинцам за скрытое благожелательство; во-вторых не считать выступления Струве, Кашкарова, Старосельского, Никольского и им же несть числа за «исключения» и, наконец, постепенно приучать украинское общество к таким взглядам на русский либерализм, к которым, по моему глубокому убеждению, раньше или позже приведет его сама жизнь. К тому же не нужно забывать, что ответ на вопрос, «как произойдет национальная эмансипация безчисленных народностей в Российской империи – с помощью русского либерализма или вопреки ему», – в значительной степени зависит от того, что под «эмансипацией» понимать.

Во всяком случае, русским либералам в их отношении к нам надлежало бы всегда помнить слова великого, так мало понятого, Маккиавелли: «Если лечить болезнь в зародыше, она скоро и легко исчезает; если же дать ей развиваться так, что каждый её заметит, тогда нет средства для борьбы с нею».

³ Букв. левове суспільство. Йдеться про співтовариство, в якому один учасник отримує значно більшу частину прибутку, ніж його частка у майні співтовариства, або й увесь прибуток (лат.)

⁴ Які прийдуть (нім.)

УКРАИНА В НОВЕЙШЕЙ ЕВРОПЕЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Давно уже прошли времена, когда вся Европа была полна шумом гигантской национальной борьбы, доносившимся с далеких степей Украины; когда взоры всего цивилизованного мира были прикованы к отчаянно отстаивающему свое существование народу. Давно воспоминание о великой исторической трагедии почти изгладилось в памяти современной Европы, занятой новыми заботами, новыми вопросами.

Богатая – на пяти европейских языках – литература о Мазепе была последним эхом отшумевшей песни...

С тех пор об Украине в Европе забыли, так основательно забыли, что украинцам приходится доказывать не только свое право на существование, но даже и самый факт своего существования!

Лишь в самое последнеё время отношение к нам европейского общественного мнения вступает в новую фазу.

Не далекий и даже не ближний, а ближайший Восток начинает теперь привлекать внимание пытливого европейца. Некоторые европейцы изучают славянские языки (англичанин S. Watson и немец O. Bauer), чтобы основательнее понять и предугадать то будущее, в сторону которого аволюционируют новые, пробуждающиеся от долгого сна, полные свежих сил и молодой энергии, народы Средней Европы. Взвав предметом своих специальных исследований кроатский, сербский, албанский и пр. вопросы, европейская публицистика теперь не могла уже пройти безучастно мимо украинского народа. Несмотря на все пророчества ученых пифий, доказывающих, что украинского народа «не было, нет и быть не может», или же – когда доказательства не удавались – «условливавшихся», что его нет, – несмотря на все это, возрождение Украины становится все более и более бесспорным фактом.

На этот факт обратила наконец свое внимание и европейская пресса. В результате – мы имеем на нескольких европейских языках ряд книг и статей, посвященных непосредственно или посредственно этому новому, а в сущности очень старому вопросу.

И что особенно интересно: Украина и её народ, привлекают к себе внимание не только благородных идеалистов, как, напр., Бьернсон, но также и политического мира. Это последнее обстоятельство представляется особенно важным, потому что интерес, проявляемый со стороны политического мира к какой-нибудь нации, является до некоторой степени патентом её живучести. Полные искренней симпатии к угнетенному народу слова великого норвежца, конечно, были принимаемы каждым украинцем с чувством глубокой признательности; однако они не могли дать ответа на старый и вечно новый тревожный вопрос: имеет ли наш народ, с блестящим прошлым и печальным настоящим, светлое будущее, или нет? «Замовкло» ли все на степях Украйны или она в состоянии еще заговорить человеческим языком?

Мнения Бьернсона и нескольких других великих друзей украинского народа свидетельствуют лишь о их благородстве, но не о будущем этого народа. Они доказывают лишь, что украинский народ – с точки зрения абстрактной справедливости – имеет право на существование. Однако, как известно, ни «справедливость», ни «право» в

вопросе о существовании и будущем народов особенной роли не играют. Мир дарит своим вниманием только те народы, которые могут гордиться или своим вкладом в общечеловеческую культуру (норвежцы), или своим политическим значением (албанцы). Поэтому если бы Украиной интересовались только такие люди, как Бьернсон, то это значило бы, что украинский народ в сущности для Европы не существует; что интерес к нему ограничивается тесным кругом ученых этнографов и разных, по выражению Наполеона, «идеологов».

В действительности однако дело обстоит иначе. Политический мир Европы, её пресса и публицистика все более и более начинают заниматься Украиной. К этой европейской публицистике я теперь и обращаюсь.

Сначала однако несколько слов об анкете по украинскому вопросу, опубликованной несколько лет тому назад в венской «Ukrainische Rundschau»¹ (тогда еще «Ruthenische Revue»²). Анкета, которая, касаясь, собственно говоря, лишь одного частного вопроса – указа 1876 года, – имела безусловно свое значение. Прежде всего, хотя бы ради имен людей, принявших в ней участие. Среди них мы встречаем, напр., такие имена, как Ив Гуйо, А. Леруа-Болье, Бьернсон, Бухгольц и много других. Анкета была своего рода демонстрацией цивилизованного мира против попытки вычеркнуть украинский народ из числа культурных наций. Полное признание за Украиной права на самостоятельное развитие своей национальной культуры и осуждение всего, что может тормозить это развитие, – вот содержание почти всех ответов анкеты. Однако этим и исчерпывается её значение. Конечно, для нас может быть очень приятно, что люди науки – немцы, скандинавцы, французы – единодушно признают за украинцами право развивать свою культуру, но существует ли для Украины возможность когда-либо реализовать это право? Являются ли украинцы жизнеспособным народом, или лишь объектом, на котором добрые люди могут демонстрировать свои добрые чувства? Об этом мы тщетно старались бы узнать из анкеты.

Для этого нужно обратиться к другим источникам.

Эти источники довольно скудны. К тому же они могут быть использованы мною далеко не в полном объеме. Украинский вопрос не представляется еще таким актуальным, как, напр., юго-славянский. Поэтому книжек, посвященных этому вопросу специально, почти нет в западно-европейской литературе. Об украинцах говорится лишь «по поводу» или в связи с более важными, более актуальными вопросами, волнующими современность. Сведения о нас приходится вылавливать, выуживать в европейской публицистике. Иногда они оказываются в совершенно неожиданном месте. Собрать весь материал по украинскому вопросу на иностранных языках – имею в виду также довольно богатую газетную литературу – для одного человека вещь если не невозможная, то крайне трудная. В настоящей статье я ограничусь лишь наиболее характерным и важным из того, что появилось за последнее время об украинском вопросе на немецком, французском, английском, чешском и польском языках.

Немцы (преимущественно австрийские), писавшие об украинцах, ограничиваются главным образом украинским вопросом в Австрии и Венгрии, лишь между прочем касаясь русской Украины. Роль украинского народа в политической эволюции придунайской империи, – вот что их особенно интересует. Австро-Венгрия переживает в настоящее время тяжелый внутренний кризис. Основы государственного

---

¹ «Український огляд» (нім.)

² «Рутенський (Русинський) огляд» (нім.).

стройка монархии, заложенные в 1887 году, явно начинают колебаться, грозя тяжелыми последствиями для всей разноцветной империи Габсбургов. Пробуждение так называемых неисторических народов – украинцев, сербов, словинцев – совершенно изменило соотношение сил различных наций в Австрии. А между тем австрийское правительство с усердием маньяка старается сохранить *status quo*, основанный на разделении наций на разряды. Система «коронных земель» отживает свой век, а реформа Австрии – на основе национальной автономии – является неотложной потребностью. Какую роль в этом процессе суждено играть австрийским украинцам? Останутся ли они навсегда илотами австрийской (*recte*³ польской) государственности, или им также суждено завоевать свое «место на солнце»?

Полную глубокой симпатии к украинскому народу и веры в его громадную жизненную силу статью написал по этому вопросу старый австрийский парламентарий Э. Пернерсторфер – «*Ein Freundeswort an die Ruthenen*»⁴ – так называется эта статья, помещенная в восьмой книжке «*Ukrainische Rundschau*» за 1908 год.

Когда-то украинцы были совершенно безсильны в Австрии, – читаем там. Теперь, после введения всеобщего избирательного права, их положение изменилось. «Теперь их голос, неслышный до сих пор, звучит отчетливо. Теперь знает Австрия, а также и за граница, что в восточной Галиции живет народ, борющийся за право дышать и жить. Народ, хотя живущий бедно и убого, но не менее одаренный, чем другие народы Австрии. Народ, скрывающий в себе, насколько я могу судить, потенциальную энергию, которая хочет и может себя проявить». Удивляет особенно то глубокое понимание условий, среди которых приходится бороться галицким украинцам, – у выросшего в совершенно иной обстановке австрийского политического деятеля.

В борьбе за переустройство Австрии в демократическую, основанную на равноправии наций, страну, Пернерсторфер отводит украинцам видное место.

Благодаря своей решительности и энергии они могут стать, по образному выражению автора, «ценным инструментом в австрийском концерте народов». Оканчивается статья следующими словами: «Я ни к какой нации не чувствую ненависти, но особенно люблю украинцев!», – этот народ, в котором удивительно смешаны сила с мягкостью и мечтательностью. Я хотел бы дожидаться момента, когда и для них зацветет солнце».

Дополнением к статье Пернерсторфера может служить появившаяся в том же журнале (№ 5–6, 1911 г.) статья одного, пожелавшего остаться неизвестным, югославянского политика.

Заглавие статьи «*Südslaven, Polen und Ruthenen*»⁵ дает уже представление о её содержании. Автор смотрит на украинцев как на силу, которая в союзе с юго-славянами сломит существующий австрийский *status quo*, основанный на привилегиях с одной и гнет с другой стороны. Южнославянский вопрос, точно так же, как и украинский, становятся, по мнению автора статьи, все более и более важными внутренними вопросами Австрии. «Украинцы, – читаем там, – несмотря на москвофильскую агитацию и поддержку москвофилов со стороны поляков, остались при своей австрийской точке зрения и вследствие этого стали фактором, с которым должно считаться каждое, сознающее свои цели, австрийское правительство». Силы обоих народов в Австрии нельзя недооценивать: в союзе с другими мелкими нациями они

³ Правильно, насправді (*лат.*).

⁴ «Дружне слово до русинів» (*нім.*).

⁵ «Південні слов'яни, поляки і русини» (*нім.*).

могут стать «основой национально-автономистской партии», задачей которой было бы создание новой, опирающейся на принцип национальной автономии, конституции Австрии.

Выводы «южно-славянского» политика, исходящего не из фантастических «славянских симпатий» обоих народов, а из хорошо понятых их национальных интересов, имеют безусловно реальное значение. В то время, когда я пишу эту статью, в бюджетной комиссии парламента идет обструкция юго-славянских и украинских депутатов: идя каждый своей дорогой, представители обоих народов встретили одного общего врага и принуждены были взяться за одно и то же оружие.

Совершенно иную оценку украинцев как политического фактора находим в книге одного германского политика и публициста проф. П. Самассы «Der Völkerstreit im Habsburgerstaat»⁶. Если два политика, мнение которых я привел выше, один – соц.-демократ, другой – представитель угнетенной нации, видели в украинцах союзников в борьбе за политическую и национальную свободу народов Австрии, то для проф. Самассы украинцы прежде всего – враги поляков. А следовательно – возможные союзники немцев. Кроме того, очень важным представляется роль украинцев как политического фактора, вследствие их отношения к неославянской комедии. Во враждебность поляков к славянофильству проф. Самасса не верит. Слишком сильна в польском обществе славянофильская струя, чтобы можно было её не заметить. Теперь, когда прусское правительство еще более обострило свою политику уничтожения польского элемента в Познани, поляки совершенно недвусмысленно ударили в славянофильский барабан. Из всех славян, таким образом, пока что одни украинцы остаются глухи к призывам Бобринских и Крамаржей. Если австрийское правительство поэтому продолжает все-таки старую политику покровительства полякам за счет украинцев, то оно делает, по мнению проф. Самассы, громадную ошибку. В борьбе с польским и москвофильским влиянием в Галиции украинцы были бы силою, на которую можно было бы опереться. «Было, без сомнения, ошибкой немецких партий, что они при обсуждении последней избирательной реформы не поддерживали более энергично украинские требования. И положение каждого правительства было бы прочнее, если бы украинцы не вышли при проведении избирательной реформы так явно обделенными». Враждебное же отношение к украинцам правительства толкнуло их в оппозицию. Проф. Самасса не придает особенного значения ни украинскому вопросу в Австрии, ни польско-украинской борьбе. Галиция, по его мнению, только лишь Nebenkriegsschauplatz⁷. Однако он все же видит в украинцах полную энергии нацию, способную причинить немало хлопот австрийскому правительству. Нужно добавить, что книга проф. Самассы вышла еще в 1910 г. (в Лейпциге), и, насколько можно судить из того, что теперь пишет её автор, его взгляды относительно второстепенности украинского вопроса для Австрии сильно изменились. О русской Украине проф. Самасса говорит лишь мимоходом. Одако полное развитие украинской культуры в России и даже автономии Украины представляется ему весьма вероятным.

Может быть, самое интересное, что до сих пор написано об украинцах в немецкой литературе, заключается в известной книге О. Бауэра «Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie»⁸. Книга эта переведена на русский язык и, вероятно, знакома интересующимся национальным вопросом. Поэтому о ней только несколько

⁶ «Прогистояння народів у Габсбурзькій державі» (нім.).

⁷ Другорядний театр воєнних дій; другорядна арена війни (нім.).

⁸ «Національне питання і соціал-демократія» (нім.).

слов. Следя за историей австрийских наций, Бауэр приходит к заключению, что тот самый процесс, который назван им «пробуждением неисторических народов» и который давно уже происходит в Австрии, начинается и в России. Не представляют в этом отношении никакого исключения и русские украинцы: Россия так же точно, как и Австрия, непременно должна придти к такой форме государственного устройства, которая гарантировала бы всем населяющим её нациям равноправие и автономию. В преобразовании России в государство равноправных наций украинцы сыграют, по мнению Бауера, значительную роль.

Переходя к английской литературе, должен оговориться, что наиболее интересный материал – английские газеты – не мог быть мною использован. Книг же по украинскому вопросу в Англии не существует. Косвенно касается украинского вопроса известный английский публицист Scotus Viator (Setton Watson) в своей интересной книге «The future of Austria-Hungary and the attitude of great powers»⁹ (London, 1907). Автор рассматривает значение украинского элемента с точки зрения сил, враждебных Австрии, прежде всего неославизма. По мнению S. Watson'a, относящегося с большой симпатией к Австрии, неославизм черпает свои силы среди чехов и среди «несчастливых украинцев, жертв польского и мадьярского фанатизма».

Неблагоприятная для украинцев избирательная реформа, с одной стороны, и глупые религиозные преследования венгерских украинцев – вот та благоприятная почва, на которой могут дать хорошую жатву семена неославизма. Борьба с этим последним можно лишь при полном признании равноправности всех входящих в состав Австрии наций и при гарантировании их автономии. Подобно цитированным немцам, S. Watson видит историческое призвание украинцев именно в борьбе за новую Австрию.

О русской Украине – правда, всего несколько слов – говорит тот же автор в другой своей книжке, посвященной южно-славянскому вопросу «The southern slav question and the Habsburg monarchy»¹⁰ (London, 1911). Украинский народ и его историческое значение S. Watson оценивает точно также с точки зрения его отношения к неославизму, который автор называет «панмосковитизмом». «Нетерпимое (intolerant) отношение к польскому и украинскому (ukraine) вопросам», по мнению автора, является главным препятствием, о которое должен споткнуться неославизм. Эти немногие слова показывают, что английский публицист как следует разобрался в сложных национальных отношениях России и правильно оценил значение украинского вопроса.

Совершенно на иной, более симпатизирующей России, чем Австрии, позиции стоит известный французский политический деятель А. Chéradame. В его, вышедшей в 1901 г. в Париже, книге «L'Europe et la question d'Autriche»¹¹ находим также несколько слов об украинцах. Chéradam, подобно S. Watson'у, также занимается судьбами австро-венгерской монархии, учитывая значение сил, действующих за и против её сохранения. Среди этих сил, опять-таки подобно своему английскому коллеге, он находит и украинцев. «Именем русинов, – пишет француз, – обозначают население в действительности идентичное малороссам Киевской губернии. А это позволяет предполагать, что галицкие русины – часть малорусского народа. Петербургское правительство – поучает г. Chéradame своих читателей – не признает малороссов за особую нацию и относится враждебно ко всему, что могло бы разбудить

⁹ «Майбутнє Австро-Угорщини і позиція великих держав» (англ.).

¹⁰ «Південнослов'янське питання і Габсбурзька монархія» (англ.).

¹¹ «Европа і питання Австрії» (фр.)

в них дух партикуляризма. Возможно, – прибавляет автор, – что такое отношение России к малороссам, как некоторые утверждают, соответствует её действительным интересам». Все это, однако, не мешает г. Chéradam'у правильно оценивать значение украинцев в Австрии. «Галицкие русины, – читаем в его книге, – находятся в привилегированном положении по сравнению со своими братьями в России, вследствие этого они – убежденные австрийцы». Повторяя мысль Пернерсторфера и Watson'a, г. Chéradame смотрит на украинцев как на «фракцию великой партии федералистов в Цислейтании», помогающей преобразованию страны в федерацию народов. По мнению автора, как бы плохо украинцам в Австрии ни было, они никуда от нее бежать не собираются и ни о каком изменении существующего международного status quo не думают, исключая незначительной группы москвофилов, которым г. Chéradame не придает никакого значения. Хотя петербургское правительство не признает «малороссов» за нацию, г. Chéradame, очевидно, думает иначе: в доказательство к книге приложена довольно удачная карта Украины.

В оценке значения украинского элемента как одной из сторон существующей и борца за новую Австрию Chéradame, как видим, сходится почти со всеми немецкими и английскими публицистами, цитированными мною выше. Что касается специально русских украинцев, А. Chéradame считает их народом, способным при благоприятных условиях к всестороннему национальному развитию. По его мнению, присоединение Галиции к России вызвало бы интенсивный рост национального самосознания среди масс украинского или, как он его называет, малорусского народа.

Все перечисленные публицисты, каждый независимо один от другого, пришли почти к одинаковым выводам относительно исторической роли австрийских украинцев. В оценке этой роли сходятся: немецкий социал-демократ с юго-славянским националистом, английский австрофил и французский немецфоб. Что касается русских украинцев, то, не входя в детальное рассмотрение вопроса, многие из названных авторов смотрят на них как на нацию, способную сыграть в будущем значительную роль в истории России. Особенный интерес представляет, конечно, мнение О. Бауэра как человека, специально занимающегося национальным вопросом в России, владеющего как украинским, так и русским языками.

В совершенно иную атмосферу попадаем мы, просматривая литературу по интересующему нас вопросу у «братьев-славян» – чехов и поляков. Недавно вышедший чешский сборник «Slovanstvo» может дать достаточное представление о той путанице, которая господствует среди чехов в их взглядах на украинство. Подробная рецензия на эту книжку помещена в сентябрьском номере «Украинской жизни», куда я и отсылаю читателя. Что касается чешской газетной литературы, то она не оставляет никакого сомнения в том, что за особую нацию чехи украинцев не признают и всего охотнее видели бы их потонувшими в русском море. Почти вся чешская пресса (исключая социалистической и реалистической) систематически называет украинцев «русскими», иногда, в минуты просветления, «малороссами». Орган д-ра Крамаржа даже изобрел специальное наименование – «Ruteni»¹². Ни для кого не являются тайной и чешские симпатии к галицким «русским». Такое отношение чехов к украинцам, впрочем, старая историческая традиция. Еще Палацкий, чешский национальный апостол, выступая – в революционный период! – с проектом разделения Австрии на национальные провинции, хитроумно включил украинцев в одну «на-

¹² Рутени, русины (чеськ.).

циональную» область с поляками! Было бы заблуждением, однако, думать, что чехи не верят в способность украинского народа к самостоятельному развитию. Верят, и даже очень. Некоторые (среди них не последнее место занимает и д-р Крамарж) даже склонны приписывать «украинскому сепаратизму» чисто меньшевистские размеры. Все это, однако, не мешает «братьям-чехам» писать об украинцах то, что они пишут, и называть их «русскими»: *Der Wunsch ist der Vater des Gedanken*¹³.

Как раз почти буквально то же самое можно сказать об отношении польской политической литературы к украинскому вопросу. Сообразно её отношению к украинству всю польскую публицистику можно поделить на два разряда: одни – очень немногие – верят в будущее украинского движения и говорят, что верят; другие верят, быть может, еще сильнее, но пишут совершенно обратное. К числу первых безусловно прежде всего принадлежат Людвик Кульчицкий, выпустивший несколько брошюр по украинскому вопросу и издающий симпатизирующий украинцам еженедельник во Львове. Другим польским публицистом, признающим большую потенциальную энергию украинства, является Леон Василевский, автор книги «*Ukraina – sprawa ukraińska*». Сюда же мы должны занести «*Krytyk'у*» и социалистическую польскую печать. Остальная польская пресса старается замолчать украинское движение или представить его как *quantité négligeable*¹⁴. Искренность польской прессы, издающейся над «украинством» (непреренно взятым в кавычки), представляется уже хотя бы потому подозрительной, что подобные доказательства о ничтожности украинства можно читать почти в каждой польской газете два или три раза еженедельно. Здесь не место объяснять причину этого явления (отчасти я пробовал сделать это в предыдущих статьях). Достаточно будет сказать, что возрождение Украины стоит поперек всей официальной линии польской политики. Украинский народ как самостоятельный фактор не находит себе места в господствующей схеме польской политики. Ergo¹⁵, – нужно, чтоб никто его не заметил. Вот каково происхождение издающихся над украинством статей польских газет, убежденных более чем когда-либо, что они пишут вздор. Перлами польской публицистики по украинскому вопросу, а вместе с тем и образчиками, могут служить пресловутые «*Un danger pour l'Europe*»¹⁶, приписываемая перу г. Равиты-Гавронского, однако им не подписанная, и недавно (№8–9) появившаяся в «*Świat'e Słowiańsk'om*»¹⁷ статья того же автора, на этот раз подписанная его полным именем. Передать содержание этих статей довольно трудно – это какия-то «записки сумасшедшего», заставляющие серьезно сомневаться в нормальности умственных способностей их автора. Краткое содержание одного из этих памфлетов мне пришлось уже дать в одной из книжек «Украинской Жизни».

«*Summa summagum*»¹⁸ – украинский народ начинает быть нацией, о которой все более и более говорят в европейской прессе. Во многих книгах можно встретить упоминание о нем как о народе, о котором, предполагается, должен знать каждый интеллигентный читатель. Напр., Свен Геден в своей прекрасной книге «*Warnungsruf*»¹⁹, испортившей столько крови «Новому времени» и «Русскому Географическому Об-

¹³ Бажання – батько думки (нім.).

¹⁴ Мізерномала величина; перен. щось не варте уваги (фр.).

¹⁵ Отже; тому, внаслідок цього (лат.).

¹⁶ «Загроза для Європи» (фр.).

¹⁷ «Слов'янський світ» (польськ.).

¹⁸ Остаточний вислід (лат. букв. сума сум)

¹⁹ «Клич застереження» (нім.)

ществу», говоря о России, не забывает указать и на украинцев. Тот же S. Watson в своей капитальной книге «The southern slav question»²⁰ опять-таки, говоря о России, не забывает вставить несколько слов о «Юкрэйн» (Ukraine) как о крае, хорошо известном его читателям. Оживление интереса к украинству и знакомство с ним заметно также среди широкой немецкой публики. В то время как еще сравнительно недавно «Ruthenen»²¹ непременно смешивали с «Rumänen»²², а «Ukraine» – с австрийской провинцией «Krain»²³, в настоящее время подобные глупости можно услышать сравнительно редко. В Европе все более и более утверждается взгляд на украинцев как на богато одаренный народ, имеющий все данные быстрого развития. Напр., Ив Гюйо в вышеупомянутой анкете признает, что «культура украинцев была гораздо выше, чем культура Москвы». Польский проф. Ф. Гуляк в своем исследовании «Galicya» высказывает мнение, что «народная культура украинцев гораздо богаче польской».

С изумлением и глубоким интересом начинает всматриваться современная Европа в громадное пространство земли, населенное этим удивительным народом, который некогда проявлял такую громадную живучесть и такой колоссальный организационный талант, – словно не веря, чтобы такой народ мог навсегда сойти с исторической арены. Теперь, когда этот народ опять подает признаки жизни, европейские ученые, политики и публицисты мало-помалу принимаются за исследование новой нации. И почти все они приходят к одному и тому же пониманию значения украинского вопроса. Все они – как друзья, так и враги украинского народа – видят в нем сильную преграду реакционным течениям в славянстве (панславизм, неославизм). Они смотрят на него – как в России, так и в Австрии – как на пионера новых форм сожития народов, форм, основанных на равноправии и уважении к их освободительным стремлениям.

²⁰ «Південнослов'янське питання» (англ.)

²¹ Русини, українці (нім.)

²² Румуни (нім.)

²³ Крайна, або Країна (словен. Krajina), велика область із центром Любляна у Словенії (нім.).

«POINT DES RÊVERIES»!¹ (Письмо из Галиции)

Балканская буря, вызванная стремлениями четырех государств расширить свои границы, сильным эхом отозвалась в Австрии и в особенности в Галиции.

Не говоря уже об экономическом и денежном кризисе, свирепствующем в крае, война вызвала сильное политическое возбуждение, охватившее все – даже низшие – слои галицкого населения и не улегшееся еще до сих пор.

Водоворот событий, грозивший увлечь за собой монархию, поставил как перед украинцами, так и перед поляками ряд чрезвычайно важных вопросов, требующих решительного и немедленного ответа.

Когда я пишу эту корреспонденцию, ответ обеих сторон уже известен читателям. Как и следовало в конце концов ожидать, этот ответ проникнут сознанием глубокой важности момента и правильным пониманием интересов обеих наций. Однако каждая медаль имеет свою обратную сторону. И если украинцы во время последних тревожных событий сразу заняли вполне определенную позицию, то, к сожалению, нельзя этого сказать о другой стороне. Поведение польских политиков в течение кризиса всего удачнее может быть сравнено с поведением известных персонажей крыловской басни, которые

Везти с поклажей воз взялись

И вместе трое все в него впряглись.

И действительно, события последних дней не только показали полный идейный разброд в едином, казалось, польском лагере. Они обнаружили одновременно, что польский национальный организм разъедаем одной застарелой болезнью, могущей быть опасной не только для него самого и для украинцев, но и для государства. Правда, в конце концов традиционная политика, формулированная в словах «Bei Dir, Majestät, stehen wir»² взяла верх, но долгое время трудно было ориентироваться, о ком собственно думают поляки, выговаривая эти сакраментальные слова...

В особенности приходится это сказать о вшехполяках: «равнение направо» долгое время было лозунгом, который гг. национал-демократы старались навязать всему польскому обществу в Галиции.

Чтобы понять как следует причины более чем удивительного поведения поляков в только-что минувшие тяжелые дни, необходимо обратиться к... украинскому вопросу.

Если французская национальная мудрость велит – при разрешении загадок частной жизни – руководиться принципом «cherchez la femme!»³, то наилучший способ разобраться в мистериях польской политики – это постараться «поискать украинца». «Украинец» определяет отношение поляков к правительству, к дуали-

---

¹ «Жодних мрій (панове)!». Слова російського царя Александра II, сказані 23 травня 1856 р. до членів польської делегації, які висловили сподівання, що він поверне Польському королівству автономію (*фр.*).

² З Вами (*букв.* При Вас), Ваша Величносте, стоїмо (*нім.*).

³ Шукайте жінку. Вираз із твору Александра Дюма-батька «Могікани Парижа». Вживається, коли поведінка людини є незрозумілою, не може бути пояснена логічно (*фр.*).

стической системе монархии, к чешско-немецкому соглашению и даже к вопросам внешней политики.

В зависимости от того, как отразится на положении украинцев та или другая политическая система или комбинация, определяется и отношение к этой последней поляков.

То же самое произошло в данном случае.

В бурные дни 48-го года зародился существующий строй двуединой империи, и вот, еще не умер монарх, министры которого подписывали знаменитое немецко-венгерское соглашение, а австрийский status quo обнаруживает все признаки внутреннего разложения. Одновременно и по эту, и по ту сторону Лейты.

Народы, обделенные при всеобщем, тайном и явном, но – увы! – не равном дележе в 60-х годах минувшего столетия, осмелились «почтительнейше» напомнить о своем существовании. Напомнили об этом сербы и хорваты, словенцы, румыны и, наконец, украинцы. Уже это, по мнению наций привилегированных, было «безтактностью». Но дело этим не ограничилось. «Обездоленные» начали требовать себе не только теоретического (это за ними и без того признавали основные законы), но и действительного равноправия в империи. Это была уже непростительная «наглость», с которой приходилось однако так или иначе считаться.

Пришлось с нею считаться и полякам в Галиции. Всеобщее избирательное право, вероятность ослабления чешско-немецкой борьбы, наконец, общие интересы монархии – все это в течение всего нескольких лет усилило значение украинцев как политического фактора в Австрии. Все, кроме совершенно безнадежных политических кретинов, поняли, что status quo должен быть изменен как на севере, так и на юге; что монархия, если она хочет жить, должна искать иного базиса, чем в 1866 году.

Поняли это и руководящие круги в Галиции: диспропорция между юридическим и фактическим соотношением сил отдельных наций слишком бросалась в глаза; намекали об этом кое-когда и из Вены.

Не о радикальном пересмотре существующих межнациональных отношений думали, конечно, в австрийских правительственных кругах; на подобную мысль могли бы там набрести только лишь после какого-нибудь нового Мадженто или Садовой. Имелись в виду лишь кое-какие уступки, могущие засвидетельствовать хотя бы добрую волю господствующей нации. Однако и этого было достаточно, чтобы вызвать у поляков ту фронду против Австрии, которая недавно окончилась политическим скандалом.

Привыкшая держать украинцев в ежовых рукавицах, польская шляхта давно уже бросала темные взгляды туда, где с «гайдамаками» умеют обращаться еще «деликатнее». Чудный сон о «сильной руке» не раз смущал патриотическую совесть лояльных подданных Габсбургов. Недавно еще г. Равита-Гавронский с удовольствием вспоминал о русско-польском Waffenbrüderschaft⁴ и о генерале Кречетникове, так блистательно расправившемся с «общим врагом»... А исторические традиции, как известно, часто оживают снова, в особенности когда для этого имеется соответственная почва.

Такая почва нашлась. Подготовилось развитие украинского движения по обеим сторонам черно-желтой границы. С этим движением нужно было бороться. Обстоятельства сами подсказали полякам, где искать себе союзника. И они его нашли так

⁴ Братерство по зброї, бойова співдружність (*нім.*).

же, как и он их. «Вечный мир» между недавними врагами был заключен в Праге в 1908 году.

С этого момента изобретатели новой «ориентации» обнаруживают особенно кипучую энергию. Первою их задачей была реализация одного из условий «пражского договора»: поддержка москвофильства на галицкой почве. Инициатором москвофильской политики в Галиции был наместник Пининский, его продолжателем – гр. А. Потоцкий. Их политика продолжается и теперь. Судейские должности в Галиции заполняются москвофилами, их же при поддержке поляков избирают в уездные советы, им отдают польские помещики церковные приходы при осуществлении своего «права презенты», не забывает о них и сейм, и областное правительство, выплатившее недавно ассигнованную сеймом субсидию «обществу имени Качковского», преследующему руссификаторские цели. Москвофильство «органично» развивается. И что удивительного? Провозгласила же недавно одна демократическая газета («Gaz[eta] Wieczorna»⁵, 16/VIII), что «для нас, для польского общества, если бы оно руководилось исключительно национальным эгоизмом, успех рублевой пропаганды в Галиции в настоящий момент мог бы быть только на руку».

«Только на руку»... и в особенности в настоящий момент! Настоящий, чреватый смутным будущим момент, когда сегодня казавшийся еще таким прочным (как, например, турецкий) status quo завтра может оказаться разлетевшимся подобно карточному домику, наполняет предсмертным страхом всех сторонников status quo, от изменения которого могут выиграть лишь группы и нации, которым нечего терять. При таких обстоятельствах разбить украинский национальный лагерь поддержку москвофильства действительно более чем когда-либо «на руку» польской шляхте! Наоборот, предаваться фантазиям, могущим лишь усилить позицию украинства в Австрии, – преступление с точки зрения интересов польской «нации». Потому что, если украинцам нечего терять, а если и есть, то все-же можно садиться за игорный стол, польской же шляхте и буржуазии есть что терять! Она может потерять свой «стан обладания» в Галиции, в Австрии вообще, а также и на прочих землях бывшей Речи Посполитой; она может потерять (в Царстве Польском) и свои русские рынки. Стоит ли при таких малоутешительных перспективах ставить все на карту и дать себя увлечь «бессмысленным мечтаниям»?

Кто знает, какие сюрпризы в состоянии принести «настоящий момент»? Лучше всего, как советует Роллан в «Столпах общества», «in kühlen Zimmer sitzen und den Rücken nach der Seite wenden, von der die Störung kommt»⁶.

С ясностью, не оставляющей желать ничего лучшего, сформулировал новую польскую «ориентацию» г. Ст. Козицкий в «Gazet'e Warczawsk'ой»: Политические изменения в положении народов зависят от двух факторов: от их внутренней силы и от международных отношений... Достигнуть чего-нибудь можно только лишь... внутренним, культурным развитием. Расчет на европейские осложнения – глупость. Мы должны себе искренно сказать, что здесь – на почве международной политики – point des rêveries! » (цитирую из «Dzien[nik] Poznań[ski]»⁷, 28/VII).

Подобные взгляды, проповедуемые к тому же с полной откровенностью, внесли совершенную дезорганизацию в польское общественное мнение, разбив его на

⁵ «Вечірна газета» (польськ.).

⁶ Сидіти в прохолодній кімнаті і повернутися спиною в бік, звідки йде неспокій (нім.).

⁷ «Познанський щоденник» (польськ.).

части, из которых каждая хотела чего-нибудь иного, а все вместе были так же мало способны к какому-нибудь общему действию, как крыловские лебедь, щука и рак.

Хаосъ только увеличился, когда национал-демократы начали придавать словам С. Козицкого слишком распространительное толкование. «Порвать с прошлым», по рецепту г. Козицкого, – это, конечно, следует, – писали вшехпольские газеты. – Но этого мало: не мешало бы еще приобрести симпатии вчерашних врагов, – это принесло бы значительную пользу полякам, так как, по словам «Dziennik’a Polsk’ogo» (26/IX), «у тех политиков украинских, которые на интернациональных комбинациях опирают свои притязания на специальные привилегии в Галиции, исчезла бы почва под ногами». А вырвать украинцам почву из-под ног – это альфа и омега польской политики! Совершенно логически поэтому – раз недопущение консолидации украинского элемента – *suprema lex*⁸ – пришлось обратиться к политике, которая наиболее успешно могла бы такую консолидацию парализовать. И, нужно отдать должное их гражданскому мужеству, поляки не задумались перескочить через все традиции своего прошлого... В этом отношении единодушие было полное между поляками из Галиции и Царства Польского. Лозунгом новой политики стали оппозиция тройственному союзу и сближение с Россией. В начале осени у известного председателя пресловутой «Рады народной» Т. Ценьского состоялся съезд, в котором приняли участие некоторые «подоляки», «станчики», вшехполяки, а также и гости из Варшавы – Дмовский и Дымша. Эти последние представили собравшимся милости, могущие политься, как из рога изобилия, на поляков в случае сближения Австрии с Россией, и просили, чтобы галицко-польские депутаты объявили с парламентской трибуны одушевляющие их добрые чувства к восточному соседу. Результатом этих совещаний были известные речи в делегациях ех-наместника гр. Пининского и ех-министра Енджеевича, принятые с большим удовлетворением вшехпольскими кругами и которые одна независимая газета назвала «политическим скандалом». На этом дело не кончилось. Одновременно открылась кампания – сперва лишь газетная – против тройственного союза, т.е. против той политической системы, которой Австрия обязана своим сильным международным положением и с падением которой она стала бы игрушкой своих соседей. Кампания эта, однако, не ограничилась газетными статьями. 3-го ноября происходил во Львове насчитывавший несколько сот членов конгресс вшехпольской партии. После обсуждения избирательной реформы конгресс занялся выяснением международного положения и позицией поляков. С рефератом на эту тему выступил вождь вшехполяков проф. Грабский. Господствующее мнение на конгрессе склонилось к тому, что все свое внимание, все свои силы поляки должны направить прежде всего против Пруссии. Некоторые ораторы доказывали, что положение их соплеменников в Пруссии гораздо хуже, чем в Царстве Польском, и что главная задача поляков – бороться против нового экспроприационного закона в Пруссии, чего бы это ни стоило. Как увидим позже, – хотя бы ценою разрыва между Австрией и Германией.

Так говорили во Львове, а всего несколько дней перед тем (23-го октября) парламентское коло польское приняло по поводу непрекращающегося брожения в Галиции известную резолюцию, которая, по словам «Simplicissimus’a»⁹, «благодаря

⁸ Найвищий закон (*лат.*).

⁹ Сатиричний тижневик, який виходив у Мюнхені в 1896 – 1944 рр. Назва видання пов’язана з ім’ям головного персонажа роману Ганса Якоба Кристофеля фон Гримельсгаузена «Пригоди Симпліциссимуса» (1668 р.) (*лат.* «Найпростиший»).

своей неясности бросила яркий свет на существующее положение». Вот главные пункты этой резолюции, за которую её авторы удостоились похвалы самого г. Янчевецкого:

1. Польское коло одобряет позицию, занятую его членами в делегациях по отношению к проекту правительства об увеличении военных кредитов... однако, приняв во внимание, что одна из дружественных монархий держав (Пруссия) продолжает по отношению к нашим соплеменникам политику, противоречащую принципам права и справедливости, проводя в жизнь экспроприационный закон, коло констатирует, что это последнее обстоятельство не способно оказать решительного влияния на отношение кола к настоящей международной политике монархии.

2. Сознывая все последствия могущего произойти международного конфликта для польского народа, коло предостерегает польское общество от работы подстрекателей, выходящих из кругов, которые стоят вне нации.

Если вспомнить тот момент, в который писалась эта резолюция, и принять во внимание, что в такой момент коло не нашло ничего лучшего, как протестовать против Пруссии и грозить Австрии оппозицией против тройственного союза, то невольно удивишься, каких понятливых учеников нашли себе в коле польском Дмовские и Ценьские!

Действительно, «eine Erklärung, deren Dunkelheit auf die Verhältnisse ein grelles Licht wirft»¹⁰!

Однако и это показалось полякам недостаточно ясным. И они опять посылают своих депутатов в делегации говорить речи, долженствующие окончательно развеять всякие сомнения относительно того, как ведут свою политику польские государственные деятели. Выступили тот же г. Енджеевич и вождь людовцев Стапинский. Первый без обиняков заявил, что если бы антипольская политика пошла в Пруссии далее, то «мы должны были бы высказаться против настоящего направления иностранной политики Австрии». То же самое заявил в комиссии для иностранных дел 8-го ноября г. Стапинский, громивший «драконовские мероприятия» Пруссии и... упорно молчавший о многих других, не менее для поляков неприятных вещах.

Нечего и говорить, что прусский экспроприационный закон, достойный, конечно, всякого осуждения, был только лишь предлогом для всей кампании против Тройственного союза. Потому что иначе трудно себе объяснить, каким образом польские трибуны, считающие несовместимым с достоинством нации поддерживать политику союза с Германией как с государством, угнетающим поляков, одновременно старались «сблизить» Австрию с её другим соседом?

Настоящую причину, почему поляки так горячо желают этого сближения выболтала недавно польская «Венская корреспонденция», писавшая следующее: «Логика и политическая практика говорят, что взамен (за русскую дружбу) Австро-Венгрия должна была бы избегать всего, что могло бы казаться враждебным действием по отношению к официальной России. Если официальная Россия не признает особой украинской нации, то со стороны Австрии было бы враждебным шагом учреждение на своей территории университета, долженствующего служить для создания украинской национальности». Здесь и «зарыта собака»! Лишенная поддержки Германии, изолированная Австрия вряд ли бы смела мечтать даже в своих внутренних делах (особенно в Галиции) о какой-либо самостоятельной по-

¹⁰ Пояснення, темнота якого кидас на стосунки яскраве світло (*нім.*).

литике – вот тот несложный ход мыслей, который привел поляков к их новой «ориентации» и который, как я уже сказал, окончился для них скандалом.

Польская пресса начала уже в своем усердии договариваться до таких вещей, как, например, заявление, что «поддержка тройственного союза, – принимая во внимание возможность австро-русского конфликта, – не может быть польской национальной политикой» («Sl. P. », 11/XI). Далее, что «еще большой вопрос», не лучше ли было бы для поляков находиться «в большой компактной массе под русским скипетром» («Gazeta Narodowa»¹¹, №207) или что перенесение границ Царства Польского за Варту и Карпаты «означало бы наше усиление и консолидацию» («Monitor», 17/XI).

Это было уже черезчур даже для лояльных на три фронта поляков. Против вшехпольской ориентации поднялась сильная оппозиция в крае – и не только среди украинцев, но и поляков – прежде всего среди социал-демократов, потом среди национал-демократической фронды и прогрессистов. Кроме того, открыв черезчур скоро свои карты, вшехполяки и их друзья сильно подорвали позицию кола в Вене.

К тому же кризис, грозивший всякими неожиданностями, повидимому, начать ослабевать.

Пока монархия переживала тревожные дни, когда она не была уверена в прочности своего положения ни на юге, ни на востоке, не была уверена даже в поддержке северного союзника, еще можно было косить глазами по сторонам, ища нового объекта для засвидетельствования своей лояльности. Но вот кризис миновал, германский канцлер произнес свои известные слова в рейхстаге, и поляки, одно время вообразившие себя мышами на тонущем корабле, принуждены были убедиться, что корабль не тонет и что он будет плавать еще довольно долго...

Руководящие круги в Галиции учли это очень скоро и так же быстро приспособились к новой ситуации.

«Słowo Polskie»¹², главный застрельщик новой «ориентации», начало бить отбой, и представительству польского народа в Австрии ничего более не оставалось сделать, как снова засвидетельствовать Австрии свои «традиционные» преданность и уважение. Это и было сделано 9-го ноября в довольно туманных резолюциях, принятых на соединенном заседании парламентского и сеймового польских клубов.

Корабль не потонул, и сконфуженные мыши принуждены были вернуться назад... Увеличится ли благодаря этому вера в их лояльность – это вопрос, над которым, вероятно, теперь думает не один зарвавшийся польский политик.

Только сильное возбуждение широких масс населения могло заставить вшехполяков и их друзей свернуть с намеченной было ими дороги. Но ведь массы что-нибудь значат только в момент сильного напряжения, в момент кризиса. В нормальных отношениях господами положения в крае будут опять гг. Ценьские и Грабские и, наверное, примутся снова за свою двойную игру: лояльность по отношению к правительству и поддержка москвофильства в крае. Больше – они уже принялись за свою работу. Вопросы об украинском университете и об избирательной реформе, в последнее время начавшие было налаживаться, снова встретили сильную оппозицию поляков и сеймовое коло в особом заседании заявило свою полную солидарность с резолюцией парламентского клуба 22-го мая, протестующей против учреждения украинского университета во Львове. Одним словом, «гроза минова-

¹¹ «Національна газета» (польськ.).

¹² «Польське слово» (газета) (польськ.).

ла, и буря промчалась», ergo¹³ – можно опять приняться за свои эксперименты над «братним народом», не особенно считаясь с ослабевшим давлением сверху.

Минувший кризис, как бы то ни было, окончился возвращением польского «блудного сына» в родительский дом. Однако, кто поручится, что полные отчаяния слова г. Козицкого не станут когда-нибудь общим лозунгом буржуазного польского общества в Галиции?

Когда-то бывшие революционным элементом господствующие классы в Польше, обезпеченные ростом неисторических наций – литвинов, украинцев, белорусов, цепко держатся за существующий status quo, изменение которого открывает им будущее, полное хаоса и неизвестности. И теперь вместо «песни легионов» мы все чаще и чаще слышим в польском обществе старушечьи причитания г. Козицкого или проповедь о моментах, когда «действие бывает ошибкой, а сознательная пассивность – добродетелью» («Kur[ier]Warsz[awski]»¹⁴, 6/XII).

Покачто лебедя, шуку и рака удалось в Галиции «привести к одному знаменателю». Но это случилось, собственно говоря, тогда, когда уже выяснилось, что оттуда ехать не придется и что «воз» останется на месте. Сохранят ли свое с таким трудом достигнутое единодушие благородные животные и в будущем, когда «воз» все-таки придется сдвинуть с места, – большой вопрос.

В этом и заключается трагическое значение минувшего кризиса для поляков и их положения в Австрии. Трагизм этого положения станет еще ярче, если сравнить двусмысленную политику польского общества во время последних дней с ясной, твердой и решительной позицией, занятой всеми украинскими партиями Галиции на историческом отныне съезде 7-го декабря.

---

¹³ Отже; тому, внаслідок цього (*лат.*).

¹⁴ «Варшавський кур'єр» (*польськ.*).

РУССКИЙ ИМПЕРИАЛИЗМ И УКРАИНСТВО

Теперь уже ясно, что русский либерализм гораздо национальнее и ,отстаивание национального быта во всей его полноте мы условимся называть национализмом, гораздо националистичнее реакции.

П. Струве («Patriotica»)

Программа современного украинства нуждается в пересмотре. Каждый год, каждый месяц русской политической жизни делает такой пересмотр все более настоящим и необходимым. Конечно, ни от какой программы нельзя желать, чтобы она была, по словам проф. Погодина, выражением «действительных требований масс», потому что, в таком случае, русским либералам пришлось бы, напр., выбросить из своей программы требование всеобщего обязательного обучения. Поэтому, говоря о пересмотре программы, приходится иметь в виду не принижение её до хаотического национальные сознания широких украинских масс, а нечто совсем иное. Я вряд ли ошибусь, если скажу, что еще со времен Драгоманова и до сих пор главная и самая важная часть политической программы украинства совершенно совпадала с программой русского освободительного движения. Настолько совпадала, что даже Драгоманов старался облечь украинские национальные требования в общероссийский мундир, советуя, напр., бороться за автономию «на почве не национальной¹, а государственно-административной.

Вера украинца в русское освободительное движение была еще сильнее, пожалуй, чем у некрасовского мужика в своего барина:

«Вот приедет барин,

Барин нас разсудит», –

говорил некрасовский мужик. «Получите конституцию, а остальное приложится», – утешали и утешают украинцев русские, и долгое время против этого собственно возражать не приходилось. Теперь, правда, пока еще спутанную по рукам и ногам, с задернутым вуалью лицом, но мы уже видим её, мы уже можем различить черты грядущей, новой России, мы уже слышим её еще неуверенные шаги.

Кое-что об этой «прекрасной незнакомке» мне пришлось говорить в №5-м «Укр[аинской] Жизни» за прошлый год. В настоящей статье я хочу сказанное дополнить. И хочу остановиться над явлением, которому, быть может, придется заполнить еще не одну главу русской истории. Имею в виду империалистический либерализм, блеснувший таким ярким фейерверком в только что минувшем году.

Громкие аплодисменты оппозиции, приветствовавшей в Думе слова премьера, пугавшего «интернациональными осложнениями» те державы, которые посмеют выступить со своими «второстепенными интересами» на Балканах, заявление депутата Государственной Думы г. Маклакова, что он «не боится войны», хотя и не желает её, наконец, хвалебный тон всей либерально-оппозиционной прессы, обсуждавшей слова декларации о внешней политике, – недвусмысленно вскрыли империалистические тенденции русского либерализма. Если бы у кого-нибудь и после этого

¹ См. «Чудацькі думки про українську національну справу». – Львів, 1892. – С. 253.

осталось сомнение относительно подобных тенденций, тот пусть прочитает статьи г. Дорошевича, писавшего в «Русском слове» целые акафисты «Богу войны», тот пусть прочитает «Утро России», объявлявшее, что «дух славянства, а с ним вместе и русский дух – за войну!»² Если бы и этого показалось мало, то стоит лишь вспомнить подозрительное и упорное молчание либеральной прессы о русской политике в Персии, Монголии и в особенности в турецкой Армении. Политика капиталистической (и притом не всегда мирной) экспансии становится политикой русского либерализма, причем после столкновения с Японией и разложения Турции цель этой политики опять переносится на Ближний Восток. В настоящий момент «западную цивилизацию» на Балканах представляет Австрия (и отчасти Италия), поэтому кн. Бисмарк, собственно говоря, повторял лишь известную мысль Маркса, утверждая, что «дорога России в Константинополь лежит через Вену». Подобные же идеи проповедывал один из пионеров панславизма, ген. Г. Фадеев, еще в 60-х годах минувшего столетия. Теперь они стали азбукой неославистов, – я хочу сказать: настоящих неославистов, а не дилетантов в роде д-ра Крамаржа. При таком понимании задач внешней политики «славянская солидарность» совершенно естественно стала главным козырем воинствующего национализма.

«Братья-славяне» стали внезапно в центре внимания почти всего русского общества, пророк «великой России» начал писать о «скреплении естественной связи с славянством вообще и с западным в частности», «Русское слово» выкапывает из забвения старый проект ген. Скобелева, рекомендующего воевать с Австрией не полками, а политической национальной славянской пропагандой. Задачи внешней политики на время объединила противоположные полюсы русской общественной жизни, связав прочным «альянсом» вчерашних политических противников. Дебют новых союзников мы видели в 1908 году. Некоторые разногласия, наступившие позже между членами труппы, удалось впоследствии примирить г. Сазонову, и, как мы могли убедиться в последние месяцы, миру и согласию в среде новых союзников ничто почти уже не угрожает.

Какое же значение имеет все это для украинцев?

Очень большое.

Перед Россией лежат две дороги, если она хочет преследовать, в целях ослабления своего конкурента на Ближнем Востоке, «славянскую политику». Для того, чтобы эта политика имела хоть какие-нибудь осязательные результаты, мало представлять себя славянскою державою *pro foro extremo*³. Необходимо радикальные изменения принципов внутренней национальной политики. Наименее желательными объектами славянской политики, симпатии которых желательно бы было иметь за собою русским империалистам всяких направлений, являются австрийские украинцы и поляки. Первою дорогою для приобретения их симпатий было бы полное равноправие всех населяющих Российскую империю национальностей, а значит и украинцев. Однако, именно последняя возможность и является несколько проблематической. Проф.

² Справедливое замечание о наличии в русском либерализме довольно сильного империалистского течения автор, к сожалению, подкрепляет иллюстрациями, не лишенными спорности. Ни за одной из названных им газет нельзя, конечно, признать руководящего значения и даже постоянства мнений; отношение же думской оппозиции к известному месту декларации, имевшему, без сомнения, в виду Австрию и её попытки лишить Сербию некоторых плодов войны, едва ли можно поставить в прямую связь с империалистическими вождениями русских национал-либералов. К слову сказать, и международный социалистический конгресс в Базеле признал, что социалисты Австрии должны продолжать оппозицию против стремления Дунайской монархии напасть на Сербию («Р. Б». – XII. – С. 246) – *Ред.*

³ *Букв.* для зовнішнього застосування (для публіки) (*лат.*).

Погодин в последней книжке «Укр[аинской] ж[изни]» заявил, что ему «дорого национальное единство русского народа». Еще дороже оно для г. Струве и «Утра России», потому что для политики империализма, любящего прикрывать свои интересы интересами нации, наиболее удобной формой государства является национальное государство. Уже это обстоятельство заставляет многих русских империалистов, хотя бы и либерального толка, с некоторою недоброжелательностью смотреть на попытки – хотя бы только в культурном отношении – «расколот русский народ». Еще другое соображение препятствует русскому национал-либерализму поставить по всей его широте украинский вопрос в России (и только такая постановка этого вопроса могла бы создать из России притягательный центр для более взыскательных в национальном отношении галицких украинцев). Казалось бы, что удовлетворение минимальных желаний украинцев в России – единственный способ избавиться от иногда довольно неудобной украинской оппозиции неославянскому движению. Однако вступить на этот путь русским либералам значит порвать с правыми элементами в неославизме, т. е., другими словами, отказаться от активного участия в международной политике. На это гг. Милюковы не пойдут. Они скорее «условятся» считать украинцев несуществующей нацией, чем расторгнуть союз с гр. Бобринским, что они и доказали на пражском съезде пять лет тому назад. Просто психологически невозможно брататься за границей с Дудыкевичами и поддерживать их врагов у себя дома. Если кадеты начнут действительно поддерживать русских украинцев, то как они будут «целоваться» в Праге с Глибовицкими, как «единственными представителями» галицко-украинского народа? Двойная игра, наверное, сказала бы мало полезную кадетам, а усидеть между двумя стульями им так же мало удалось бы, не компрометируя себя, как и галицким полякам. Решительно же стать на сторону украинцев – это значит сказать *adieu*⁴ и октябристам, и правым, и, как увидим ниже, полякам. К тому же такому шагу помешало бы традиционное недоверие либералов к силе украинского движения.

Они еще слишком мало верят в украинское движение, чтобы стараться привлечь его на свою сторону. Необходимость союза с правыми элементами неославизма отнюдь не исчезнет даже и в либеральной России. Тон в украинской политике всегда будут задавать даже не кадеты, а скорее левые октябристы, близкие к графу Бобринскому. Их воля, их взгляды на украинский вопрос будут *massgeland*⁵ как во внешней, так и во внутренней политике. Так же, как и теперь, кадеты, гонимые необходимостью идти с ними в ногу в своей заграничной «славянской политике», попадут и во внутренней украинской политике в зависимость от них.

Я забыл сказать еще об одном важном, третьем, моменте, определяющем отношение русских империалистов к украинцам. Это – поляки. Мне приходилось уже говорить в «Укр[аинской] Жизни» о тенденциях, замечаемых в русском обществе, к соглашению с поляками. Эти стремления можно смело назвать господствующими во всех влиятельных и «делающих политику» кругах русского общества. О необходимости русско-польского соглашения пишет «Русская молва», г. Столыпин в «Новом времени», Баян в «Русском слове», г. Вергун в «Голосе Москвы», Кашкаров в «Утре России», о нем пишут г. Струве, Евреинов, писал ген. Скобелев. Необходимость привлечения симпатий поляков – в целях успешности внешней политики России – стала положительно общим местом в русском обществе. А такое «привлечения симпатий поляков», в особенности галицких, совершенно немислимо при поддержке укра-

⁴ Прощай(те)! (фр.)

⁵ Авторитетный; визначальний, вирішальний (нім.)

инского движения. Ведь если поляки и идут на уступки гг. неославистам, то только лишь постольку, поскольку новое движение несет им помощь с одной стороны против Пруссии, с другой – против «прусской интриги» – украинского движения. Поддерживая украинство, Россия оттолкнула бы от себя галицких вшеполяков и подоляков и потеряла бы всякую аттракционную силу для польской Галиции. Эта последняя причина увеличивает собою число остальных, препятствующих русским либеральным империалистам безусловно стать на сторону украинцев: поляки представляются им гораздо более ценным объективом славянской политики.

Таким образом, три причины, обуславливаемые империалистическими тенденциями русского либерализма: необходимость нацонального государства, поддержки правых империалистических элементов и заграничных поляков вызывает индифферентное, если не враждебное, отношение к украинцам русского национал-либерализма. Вот чем грозен для нас либеральный русский империализм, высоко поднявший свою голову в последние пять–шесть лет!

Вообще последние годы, когда русский либерализм выступил в качестве активной силы на политическую арену, принесли Украине много разочарований. Летом минувшего года г. Меньшиков открыл довольно трагические гороскопы перед Россией, если она «не проявит какого-нибудь еще неслыханного искусства власти» над покоренными ею народами («Новое время». – 4/III).

Я не верю в астрологию, ни в гороскопы, но я думаю, что вряд ли либеральная Россия может думать о блестящем будущем, если в своей национальной политике начнет с того, что уже показало свою практическую непригодность в Австрии: с политики подразделения наций на привилегированные и нации «второго сорта». По крайней мере, попытки найти какую-нибудь новую формулу национальной политики либеральная Россия до сих пор не обнаружила. Потому что нельзя назвать новую рекомендуемую для всех (кроме польской) наций России формулу чисто отрицательного характера: уничтожение ограничений, тяготеющих над нерусскими национальностями. А дальше этой программы, в особенности по отношению к украинству, русский либерализм не идет. Причем не признается даже за украинством права самостоятельного политического фактора хотя бы в борьбе с крайним национализмом. Не признает этого права г. Юрист (см. декабрьскую книжку «Укр[аинской] ж[изни]»), считающий национальные политические партии «ненормальным явлением»⁶, не признает этого права и г. Изгоев из «Русск[ой] мысли», не признает этого, в сущности, и проф. Погодин, требующий, чтобы украинские деятели заручились сперва (путем плебесцита, что ли?) согласием народных масс с их программой.

Два десятка лет тому назад, когда Драгоманов писал свою программу в «Чудацких думках», можно еще было принимать как догмат, что украинцы найдут себе верных союзников в русских либералах. Тогда либеральная Россия была совершенно terra incognita⁷, а зародыши организаций русских либеролов (земства) – на темном фоне тогдашней жизни – были такими яркими звездами, что даже трезвых людей, как Драгоманов, вводили в заблуждение относительно их настоящей политической физиономии. Теперь не то. Теперь «национальное лицо» либеральной России стало ясное. Правда, эксперименты в социологии невозможны, но возможны предположе-

⁶ Здесь автором допущена существенная неточность. Г. Юрист в своем ответе вовсе не отрицает права украинцев образовать политические партии; он отрицает только – правильно или нет, это другой вопрос – целесообразность образования таких партий при современных политических условиях в России – *Ред.*

⁷ Невідома, незвідана земля (у давні часи цей термін використовувався у картографії); *перен.* невідома галузь, справа тощо (*лат.*).

ния и догадки. Как математик, знающий формулу отношения между постоянной и переменной, может предсказать величину этой последней в зависимости от изменения первой, так и мы, следя за тенденциями, развиваемыми русским либерализмом теперь, можем представить себе его отношение к украинству в будущем.

Соглашение с поляками, так называемый «общественный национализм» (о чем я уже говорил в пятой книжке журнала) и, наконец, либеральный империализм со всеми его для нас последствиями, – вот те «постоянные», функциональную зависимость от которых украинской политики русского либерализма можно проследить даже в настоящее время.

Эти тенденции либерализма русского, может быть, нельзя было предугадать двадцать лет тому назад (разве по аналогии с другими государствами), но теперь их увидит даже невооруженный глаз. Это-то и является, по-моему, главной побудительной причиной для пересмотра украинской программы, опирающейся, применяя уже раз употребленное мною выражение, на безусловную и непоколебимую веру в «барина».

В настоящей статье я не думаю давать хотя бы и общих только принципов новой программы (для этого необходимо бы было более основательное исследование политических отношений в России и вне её). Я хотел лишь обратить внимание украинского (и русского) общества на необходимость поискать новых, более соответствующих действительным потребностям украинской нации, формул. Я хотел лишь указать на то, что если изменились те предпосылки, на которых опирал свою программу Драгоманов, то должна измениться и сама программа. Какою будет эта программа, в значительной степени зависит от самого русского общества. Как заметил один из участников анкеты, опубликованной в декабрьской книжке «Укр[аинской] жизни», «недоверие среди украинцев уже посеяно». Его возбуждают как те, которые выступают агрессивно против минимальных украинских требований, так и те, которые упорно не хотят обращать на них никакого внимания. В меньшей степени, но все-же несут некоторую ответственность за это «недоверие» и те из русских общественных деятелей, которые видят разрешение украинского вопроса исключительно в отмене ограничений, тяготеющих над украинским словом, или в освобождении от полицейской опеки частичных проявлений инициативы украинского общества. Не такими программами, не такими формулами приобретаются симпатии угнетенных наций.

Во всяком случае украинский вопрос – в интересах самого русского общества – нуждается в более внимательном к нему отношении со стороны русской политической мысли.

Я окончу статью пожеланием, чтобы русское общество ближе и серьезнее ознакомилось с украинским движением, постаралось понять его и его движущие причины так же глубоко и ясно, как это удалось кн. С. Д. Урусову в его ответе, помещенном в 12-й книжке «Укр[аинской] жизни» за прошлый год.

Может быть, тогда русское общество перестало бы смотреть на украинцев как на «энтузиастов» и с бóльшим вниманием отнеслось бы к их нуждам.

УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОЕ СОГЛАШЕНИЕ (Письмо из Галиции)

Умерший в крови и грязи 1913 год для Галиции, более чем для какого-нибудь иного края Австрии, был полон громадного, еще не вполне оцененного значения. Бешеная борьба партий внутри каждого национального лагеря и обоих лагерей между собой, банкротство и материальная руина края, голод и неперебирающая в средствах агитация извне, казалось, должны были бросить край в состояние полного хаоса и разложения. Вместо этого новый год приносит нам украинско-польское соглашение, которое, конечно, далеко от того, чтобы создать рай из несчастного края, но которое, безусловно, будет способствовать оздоровлению местной политической жизни и – что особенно важно – междунациональных отношений. Тут, очевидно, нам суждено было присутствовать при одной из тех политических «мистерий», которыми так богата Австрия и которые совершаются только в государствах жизнеспособных и сильных... Ни систематическое обрабатывание общественного мнения вшехпольяками, ни травля ими украинцев, ни усилия вшехпольских союзников из лагеря гр. Бобжинского – ничто не помогло. Не помогла и пресловутая пассивность правительства, ставшая в Австрии государственною добродетелью, – усилия сторонников реформы все-таки увенчались успехом.

Прежде чем перейти к самой реформе, бросим беглый взгляд на историю последних попыток «угоды». А она, эта история, не лишена довольно характерных черт.

Агитация за избирательную реформу в Галиции начинается в 1907 году. Более широкие и конкретные размеры принимает она однако лишь в марте 1908 г., когда собрался новый, выбранный под лозунгом избирательной реформы сейм. Начались долгие и утомительные, несколько раз прерывающееся и возобновляемые опять переговоры между представителями обеих наций. В марте минувшего года казалось, что соглашение, наконец, будет достигнуто: обструкция была довольно убедительным аргументом, даже для наиболее архаических политиков из польского клуба. Однако выступление польского епископата перевернуло все кверху ногами. Убежденный сторонник соглашения, наместник М. Бобжинский, ясно отдававший себе отчет в необходимости заключить мир с украинцами, должен был подать в отставку. Новый наместник Корытовский начал с того, что при новых выборах в сейм старался обезсилить польских людовцев и помочь так называемому антиблоку, что ему до некоторой степени и удалось. В новоизбранном сейме (о чем мне приходилось уже писать в «Укр[аинской] ж[изни]») число сторонников антиблока достигло таких размеров, что о проведении реформы против их воли нечего было и думать. Правительство с своей стороны ничего, чтобы парализовать фронт епископов, не сделало и вообще обнаруживало необыкновенную пассивность. Впрочем, обвинять правительство в совершенной пассивности было бы не совсем справедливо. Оно было в это время сильно занято... усердными попытками подкупить вождей людовой партии деньгами так называемого «диспозиционного фонда», чтобы хоть таким способом сломить упорство единственных серьезных борцов за избирательную реформу в польском лагере. Хотя эта афера окончилась скандалом как для графа Штырка, так и для его слишком болтливого союзника министра Длугоша, тем не менее желаемый

эффект был достигнут: «единение и солидарность» польских партий в вопросе о соглашении были достигнуты ценою капитуляции партий блока перед центровцами, подоляками и вшехполяками. Игру испортила, однако, опять обструкция украинцев, перенесенная на этот раз в стены самого парламента. Обструкция как ответ на тактику оттягивания, принятую правительством и поляками, повела к новым переговорам. В ноябре сближение между обеими сторонами настолько успешно подвинулось вперед, что 5-го декабря был даже созван сейм. Однако и на этот раз торжествовать пришлось не оптимистам. В двух важных вопросах – о составе областного правительства и о числе двумандатных округов – мнения разделились, и украинская обструкция началась с новой силою. Только в последние дни истекшего года удалось прекратить обструкцию украинцев и привести обе договаривающиеся стороны к окончательному соглашению. В основу этого последнего был положен проект, выработанный правительством в значительной степени под диктовку победителей из лагеря подоляков и центра. Лишенные такого важного орудия борьбы, как парламентская обструкция, имея дело уже не с враждующими между собою «блоком» и «антиблоком», а, наоборот, с объединенным польским лагерем, украинцы пошли на некоторые уступки. Что склонило их к этим уступкам, пока что, не зная закулисной стороны переговоров, трудно сказать. А вместе с тем трудно и оценить целесообразность сделанного ими шага. Повлияли ли на примирительное настроение украинцев только что указанные выше причины, общее ли положение дел в крае, государстве и за его границами, неизвестно. Кроме того, как я уже заметил, осталась скрытою от глаз публики закулисная сторона соглашения. Многие ведь зависят тут не только от числа украинских членов областного правительства, но также и от того круга дел, которыми они будут заведывать. Так же точно громадное значение имеет не только число украинских избирательных округов, но и их конфигурация: «геометрическая» сторона реформы и пр. Впрочем, справедливость заставляет отметить, что существенных изменений в проект Бобжинского правительством не внесено.

Мне приходилось уже сравнивать проект реформы Бобжинского (от которого незначительно лишь отличается правительственный) с существующей избирательной системой. Поэтому в настоящей статье остановлюсь лишь на тех изменениях, которые были внесены Корытовским в проект, выработанный блоком. Эти изменения легко увидеть из следующей таблички:

Число депутатов в сейм

По проекту блока	По проекту Корытовского
«Вирилистов».....13 (4 укр.)	без изменения
Крупн. земельн. собств.....45 (1)	–
Средн. земельн. собств.....8 (4)	отменен
Цензовая город. курия.....44 (5)	46 (6 укр.)
Город. курия всеобщ. голос..12 (3)	без изменения
Торговые палаты.....5 –	–
Ремеслен.....2 –	–
Сельская курия.....99 (45 укр.)	105 (48 укр.)

Как видим, разница между двумя проектами довольно незначительная, что касается численного соотношения мандатов. Та же самая куриальная система, с почти теми же самыми куриями и почти с тем же самым числом депутатов перешла из одного проекта в другой. Исчезла только никому не нужная курия средней земельной собственности да несколько изменился в пользу поляков состав областного прави-

тельства: вместо 5 поляков и 2 украинцев оно будет состоять из 6 поляков при том же количестве украинцев.

Число двумандатных округов в компромиссном проекте – 14.

На первый взгляд может показаться несколько странным, для чего употребляли враги реформы такие героические усилия, чтобы уничтожить проект блока, когда новый проект так мало от него отличается. Загадка была бы неразгаданною, если бы в Галиции знали, что такое принципиальная политика. Допускать, однако, это последнее обстоятельство было бы и рискованно, и наивно. Вшехполякам, центровцам и подолякам не столь важно было иметь на два или три мандата больше, как то, чтобы реформа не была проведена против их воли. Перед Корятовским реформу «делал» блок, ненавистный, предательский блок, десятки раз (по мнению «Słow'a Polsk[iego]») предавший шляхетское отечество «гайдамакам». Допустить до победы блока, до укрепления его престижа в общественном мнении – на это не мог согласиться ни один «истинный поляк». Кроме того, ведь инициатором всего дела реформы был Бобжинский, отъявленный и опасный противник вшехполяков, к тому же политик, державшийся совершенно иных взглядов на общее значение украинского вопроса, чем польские покровители москвофилов. Поддерживать блок значило поддерживать Бобжинского и тем самым общий курс его политики. На это не могли пойти вшехполяки, ни их союзники. Теперь иное дело, теперь реформа является делом «всего польского лагеря». Хвалиться своей «zyczliwością» к украинцам могут теперь не только Бобжинский, но даже и гг. Ценьские и Гломбинские. Кроме того, реформу удалось еще – насколько было возможно – ухудшить и удалить со своего поста неприятную для них особу бывшего наместника. Как видим, антиблок знал, что он делал, когда вел свою отчаянную кампанию против избирательной реформы и её инициатора, когда отважно прятался за епископские мантии...

Какое значение имеет только что заключенное польско-украинское соглашение, которое, если не произойдет ничего непредвиденного, несомненно, будет принято сеймом? Значение громадное. Для края, для государства и для польско-украинско-русских отношений вообще.

Для края реформа означает, во всяком случае, победу демократического престижа. Правда, эта победа далеко не полная. Господство шляхты далеко не сломлено, хотя такой решающей роли в местной политике, как до сих пор, ей уже не придется играть. В городской партии громадная часть, по крайней мере одна треть, плательщиков налогов не получила права голоса. Всеобщее голосование в курии сельской обезценено заведенной одновременно плюральностью. До смешного мало представительство городского пролетариата. Все это так, и, несмотря на это, реформа все же – громадный шаг на пути демократизации Галиции, так как, не говоря уже об увеличении в сейме влияния городских классов в ущерб шляхты, более чем вдвое увеличивается представительство украинцев. А это последнее обстоятельство – безусловный выигрыш демократии. Потому что можно как угодно критиковать политику и тактику украинских партий, которые войдут в сейм (часто эта критика бывает, безусловно, справедлива), но все это не изменяет того факта, что представительство украинцев в сейме выйдет исключительно голосами крестьян, интересы которых требуют полной демократизации местного управления и законодательства, приспособления их к нуждам широких масс. Защищать интересы этих масс украинские политики просто будут вынуждены для своего собственного самосохранения как организации, если не хотят уступить место конкурирующим партиям. Новый сейм откроет если не новую эру в жизни Галиции (что было бы слишком оптимистично),

то, во всяком случае, эру серьезных изменений в теперешнем шляхетском хозяйничаньи в крае.

Отдельные позиции областного бюджета, экономическое положение крестьян, разделение всевозможных правительственных субсидий в целях экономического преуспевания края, дорожное дело, школьная политика, распределение материальных средств на культурные потребности обеих наций (театры, научные и просветительные общества, музеи и пр.), эмиграционная политика сейма – все это должно будет измениться с введением новой избирательной системы. Политика сейма, которая до сих пор была национально-польская и классово-шляхетская, теперь будет становиться польско-украинской и демократической. Галиция из края чисто польского становится краем польско-украинским, в котором впервые получает сколько-нибудь решающий голос в управлении четырехмиллионная крестьянская масса восточной Галиции.

Другим важным последствием реформы будет общее оживление политической линии и прогресс партийной дифференциации. До сих пор «борьба с поляками» и почти полная невозможность позитивной плодотворной законодательной работы для украинцев в сейме препятствовали такой дифференциации, соединяя часто искусственно в одной партии людей и группы с совершенно неодинаковыми интересами. Теперь в основу партийных группировок будет положен не только национальный, но и классовый момент. Возникнут новые направления политической мысли, новые группы, консолидируются новые партии. К тому же результату приведет метаморфоза, которая по логике вещей совершится с национал-демократической украинской партией. Господствующей партией, конечно, она, как, например, в Буковине, еще далеко не сделается. Но она станет партией, соучаствующей в управлении краем. Из её среды будет рекрутироваться подавляющая часть сеймового украинского представительства, её члены будут сидеть в областном правительстве, в разных областных учреждениях и пр. Партия получит некоторую частицу власти в свои руки, а это неизбежно вызовет уклон в сторону оппортунизма, что в свою очередь, повлияет на возникновение новых (или новой) более непримиримых партий.

Если для поляков реформа означает довольно значительный ущерб их влияния в крае, для украинцев – соответственное его увеличение, то для москвофилов реформа равнозначна приговору к политической смерти. Поэтому-то москвофилы так отчаянно боролись против реформы. Правда, они боролись якобы во имя всеобщего избирательного права и против «реакционности» проекта. Но все эти фразы в устах москвофилов не что иное, как самого низкого сорта политическое шарлатанство. Люди, которые печалились по поводу оправданий Бейлиса, люди, являющиеся сторонниками и апологетами официальной России, люди, печатающие в своих газетах объявления таких газет, как «Россия» и «Почаевский листок», вообще не имеют никакого права ни говорить о демократии, ни выдавать себя за её защитников. Единственная причина москвофильской оппозиции реформ – опасение окончательно потерять почву под ногами, ибо никто лучше их самих не знает, что москвофильская демагогия в крае черпает свою силу в невозможном положении крестьянских масс, а главное – в полной безнадежности какого бы то ни было улучшения этого положения. Реформа, которая даст возможность хоть какой-нибудь положительной работы для улучшения положения демоса, вырвет с корнем возможность москвофильской агитации. Здесь мы, однако, переходим уже к общему значению «угоды» для польско-украинско-русских отношений вообще.

Каждый интересующийся галицкими делами легко мог заметить, что их значение не ограничивается ни Галицией, ни Австрией. Русские националисты знают об этом лучше, чем кто-нибудь иной. Ни для них, ни для внимательных наблюдателей здешней жизни не было тайною, что в расколе польских партий на две части – сторонников и противников соглашения с украинцами – отражалась в сущности борьба двух враждебных «ориентаций» польской политической мысли: москвофильской и, если можно так выразиться, украинофильской. Последняя из этих «ориентаций» нашла себе сторонников прежде всего в лице энергичного Бобжинского и социал-демократов, а также некоторых отдельных выдающихся поляков (Л. Кульчицкий), а отчасти в партиях блока. Они представляли собою поляков «мудрых по шкоде». Иные польские группы (антиблоки), не поумневшие, к сожалению, и «по шкоде», держались свято традиций Тарговицы. Соглашение с русскими, как настоящими, так и с их галицким фальсификатом, стало лозунгом политики этих людей, стремившихся общими усилиями стереть с лица земли «общего врага»: «мазепинство» по терминологии «Нового времени», «гайдамацтво» по терминологии польского «Нового времени» – «Slow'a Polsk'ogo». Недавние открытия «Нового времени» о соглашении покойного Столыпина с польскими политиками, которым обещались некоторые облегчения взамен за поддержку москвофилов в Галиции, проливают яркий свет на тарговицанскую «ориентацию» партий антиблока и на их упорное сопротивление осуществлению дела реформы. Теперь этой «ориентации» нанесен чувствительный удар. Значение москвофилов будет по проведении реформы сведено к нулю, и всем этим гг. Марковым, Дудыкевичам и прочим «przujęmnum w obcowaniu» джентльмэнам придется снизойти до роли... гороховых шутов гг. Бобринского, т.-е. до роли людей, лишенных всякого влияния на массы. А с политиками, лишенными всякого влияния, едва ли захотят договариваться даже гг. Ценьские и Абрагамовичи. Не говоря уже о том, что не эти последние будут отныне задавать тон местной политической жизни. Не хочу сказать, чтобы реформа за одним махом вымела москвофильскую ориентацию в польском обществе. Для этого она, к сожалению, имеет в нем слишком глубокие причины. Хочу лишь отметить, что попытки в роде вышеприведенной Столыпина, все меньше и меньше шансов на осуществление будут находить на галицкой почве, все более и более будут отходить в область «безмысленных мечтаний». Не предсказывая будущего, полного всякими неожиданностями, можно с уверенностью утверждать, что только что заключенная «угода» – решительная победа того направления польской политической мысли, которое, правда, путем не особенно больших уступок, но вполне определенно стремится к длительному соглашению с тою частью нашей нации, которая стоит под знаменем украинства. Факт в высшей степени важный для всего украинского народа.

Еще большее значение вообще для развития украинской нации будет иметь реформа, дающая возможность более успешного, чем до сих пор, культурно-национального прогресса, хотя бы для галицких украинцев. Без влияния на русских украинцев этот факт, разумеется, остаться не может, повышая их национальную сознательность.

Выше я упомянул вскользь о значении «угоды» для государства, и нужно быть слепым, чтобы этого значения не дооценивать. «Угода» в сотый раз показала, как правы были те галицкие политики украинские, которые не отчаивались в тяжелые минуты в возможности лучшего будущего для своего народа в границах государства, в котором они жили. Галицкая «угода» точно так же, как и мадьярско-хорватская, показывает, что Австрия, хотя медленно, но неуклонно подвигается вперед по дороге

к полному равноправию населяющих её наций. Это равноправие – тенденция исторического развития наддунайской монархии, о которую могут себе разбивать головы те или иные шефы кабинетов и парламентских клубов, которую могут на время задержать, но никоим образом не овладеть ею совсем. В свое время Маркс удивлялся трусливой, непоследовательной, но упорной и постоянной оппозиции австрийской политики тогдашней носительнице реакционного принципа в Европе. Ту же самую трусливость и непоследовательность, но вместе с тем и упорное стремление к раз намеченной цели выказывает австрийская политика при разрешении национальной проблемы. Австрийский Ванька-встанька после галицкого соглашения снова принял вертикальное положение...

Вышесказанным не думаю исчерпать всего политического значения компромисса. Это значение вполне выяснится в будущем. Что соглашение не создаст из Галиции рая – не подлежит никакому сомнению. Что оно не разрешает радикально национального спора, также ясно. В особенности если принять во внимание, что много очень важных украинских национальных постулатов (в том числе основание университета) совершенно не обняты компромиссом и довольно далеки от своего осуществления. Еще далее от своей реализации явятся социальные требования крестьянских и рабочих масс в крае.

Все это не позволяет трезвому политику предаваться радужному настроению. Однако для политика, который оценивает совершающиеся события не лишь по конкретным приобретениям той или иной партии или нации, а также по заложенной и реализующейся в этих событиях тенденции исторического развития, только что заключенная «угода» будет чрезвычайно важным этапом в истории как украинского, так и польского народов.

Она выведет широкие массы на арену политической жизни и будет важным этапом по дороге к достижению пока еще далекой цели: всеобщего избирательного права и полного равноправия обеих населяющих край народностей.

НАЧАЛО КОНЦА (Письмо из Галиции)

3-го мая 1791 года, в тяжелую годину для Речи Посполитой польской, варшавский сейм принял известную «конституцию», которая должна была влить новые силы в дряхлеющий организм республики. 3-го же мая 1913 года, сто двадцать два года спустя, появился в официальной «Газете львовской» императорский указ о закрытии галицкого сейма.

Сколько болезненных воспоминаний в уме каждого поляка должна вызвать эта сама собою напрашивающаяся аналогия между одним и другим 3-м мая! Сколько тревожных сопоставлений и зловещих прогнозов! Сколько тяжелых сомнений в будущем своей нации!..

Как тогда, так и теперь вопросы, стоявшие в порядке дня сейма, были не только лишь вопросами чисто местными, внутренне-государственными. Как тогда, так и теперь дело шло о возведении нового фундамента, новой основы для мирной и согласной жизни обоих народов. Конституция 3-го мая – тогда проект избирательной реформы – теперь хотели, хотя бы отчасти, сломить привилегии магнатов и расширить понятие гражданина на широкие слои польского и украинского населения. Они должны были связать украинцев тесными узами с западной культурой.

Дело возрождения в 1791 году было задушено. Теперь мы присутствуем при том же самом зрелище. Оппозицию против реформы ведут те же самые Феликсы Потоцкие и Ксаверии Браницкие под именем Абрагамовичей и Чарторыйских; так же, как и старые, составляют новые «торговичане» незначительное меньшинство в крае, и – что придает особенно зловещий характер картине – так же, как и тогда, к их работе присматривается с нескрываемым удовольствием тот же самый *tertius gaudens*¹! История повторяется...

Чтобы оценить всю бессмысленность упорства «оппозиции» против проекта избирательной реформы, принятого большинством польских партий и украинцами, достаточно указать, что настоящая избирательная система в Галиции существует ни много, ни мало как пятьдесят два года.

Эта почтенная цифра даже для такого отсталого края, как Галиция, что-нибудь да значит. И действительно, хотя благодаря упорству шляхты политическое господство в крае до сих пор принадлежит ей, но взаимоотношение социальных и национальных сил за эти пятьдесят с лишним лет кардинально изменилось. Прежде всего сильно понизился удельный вес крупного землевладения. Вследствие парцелляции шляхетских имений сократилось более чем на сотню число избирателей по этой курии. Вместе с тем сократился и процент прямых податей, вносимых крупным землевладением, по отношению к общей платимой краем сумме. Если еще в 1860 г. этот процент составляли 25,6, то в настоящее время он едва превышает 12. Наоборот, экономическая сила городской буржуазии заметно возросла. Во многих больших городах (с населением более 20000) за десятилетие между 1890 и 1900 гг. количество населения увеличилось на 20, 30 и даже 60 процентов. Податная сила буржуазии возросла в три раза. Вместо 14,4% в 1860 г. города Галиции платят теперь 40,1% общей

¹ Третій, який радіє (*лат.*).

суммы прямых налогов, собираемых в крае. И, несмотря на такое наглядное перемещение центра социальной тяжести в сторону городов, они до сих пор посылают в сейм лишь 28 представителей, тогда как курия крупного землевладения – 44.

Резко изменились и национальные отношения в крае. Рост городов означали одновременно и рост в них украинского элемента (в вост. Галиции). В промежутке между 1880 и 1900 гг. число греко-католиков увеличилось: во Львове – с 14,5% до 16,5, в Перемышле – с 7,5 до 14,4, в Станиславове – с 7,3 до 13,4, в Самборе – с 4,5 до 13 и т.д. Процент увеличения украинского населения если и не вполне совпадает с этими цифрами, то во всяком случае едва ли далеко от них отстает. Рост украинского элемента в городах, возникновение и быстрая организация украинской мелкой и средней буржуазии, усилившее размах и силу украинского национального движения в крае, наконец, возникновение украинского фабричного пролетариата, – все это не могло не увеличить удельный вес украинцев в крае. Логическим последствием этого факта было усиление украинских позиций в парламенте. По сравнению же с теми 26,4% всех галицких депутатов, которые посылают украинцы в Вену, то жалкое число мандатов, которыми они пользовались по милости поляков в сейме (21 на 149 избираемых), представлялось совершенным анахронизмом. Парламент – при последней избирательной реформе – учел изменившееся соотношение национальных сил в крае, должен был его учесть и сейм.

Еще настоятельнее требовали изменений существующей избирательной системы так называемые «виды центрального правительства». Дело в том, что система безусловной поддержки польского элемента, оппозиционной России, дала совершенно неожиданные результаты. Новая «неославянская» ориентация вшехполяков и подоляков и рост поддерживаемого ими москвофильства, заставили венское правительство искать более надежной опоры в крае. Кроме того, реформа была необходима и в интересах нормального функционирования парламента.

Реформа стала необходимой... Но отнюдь не для шляхты. Несмотря на рост сознательности и организованности демократических элементов, политика сейма как была, так и осталась польско-шляхетской. 30000 крестьян ежегодно покидают край, эмиграция принимает ужасающие размеры, но сейму некогда об этом думать. Единственным средством остановить эмиграционный поток было бы развитие местной промышленности. Но как раз этого-то и боится большинство сейма. Фабрика непременно повлияла бы на повышение заработной платы сельских рабочих, что, разумеется, невыгодно галицким плантаторам. Не на руку им и «радикализация» края: ведь они только и держатся у власти благодаря слабости городской демократии. Не в интересах этих господ лежит и просвещение широких масс населения: более 1000 «громад» в Галиции не имеют школ или остаются без учителей, 15000 учителей принуждены устраивать чуть ли не революцию, чтобы обратить милостивое внимание сейма на их нищенское положение. Единственно, о чем заботится сейм, – это создать из Галиции, хотя бы в миниатюре, печальной памяти «clarum regnum Polonoium»², которое старая песня называла:

Coelum nobilitorum

Et infernus rusticorum.³

К этой благородной цели стремится большинство принимаемых и принятых сеймом законов: закон дорожный, охотничий, о так называемых «рентовых оселях», придуманный специально в целях колонизации украинской части Галиции

² Ясне королівство Польське (*лат.*).

³ Небо панське і пекло селянське (*лат.*)

мазурами, закон о бюро посредничества труда для борьбы с крестьянскими стачками, закон об уездных советах, отдавший власть в так называемых «радах поветовых» в руки шляхты и её ставленников и т. д. Занятый насаждением в крае «панского рая», сейм не забывает и о другой, не менее важной, своей исторической миссии: о борьбе с украинством. Прекрасной машиной для этой цели является бюджет. Вот несколько цифр, взятых из «прелиминария» областного совета на 1913 год. На украинские частные семинары предлагает совет ассигновать 12000 кр., на польские – 75000. На «театр и искусства» украинцам – 24500, полякам – 196096 кр. В рубрике «благотворительность» для украинцев – 2000, для поляков – 30615. В рубрике «исторические памятники» предложена общая сумма – 330534 кр., из которой на украинские памятники приходится 1090 крон! Эти сопоставления можно бы было продолжать *ad infinitum*⁴. *Ad infinitum* продолжалось бы и хозяйничанье шляхты в крае, если бы не призраки финансового банкротства, ставший перед Галицией вследствие невозможности правильного функционирования сейма. Невозможность функционирования сейма означает невозможность декретировать новые местные налоги (так называемые «прибавки к податям»). А это обстоятельство ведет к экономничанию, иногда ценою неудовлетворения насущнейших нужд края. Уже в «прелиминарии» на 1913 г. областной совет был вынужден, в целях покрытия дефицита, «счеркнуть» по отдельным рубрикам целые миллионы крон. Так, в рубрике «санитарные дела» счеркнуто более 1 милл. крон в расходах, в рубрике «благотворительность» – около 70000 кр., в рубрике «просвещение и искусство» – 1755626 кр., в рубрике «общественная безопасность» счеркнута сумма в 559477 крон, «путей сообщения» – 1953000 и т. д. Если так, как теперь, будет идти и дальше галицкий областной совет, вероятно, вынужде будет по примеру чешского выпускать на улицу обитателей домов для сумасшедших вследствие недостатка средств на их содержание.

Все указанные выше причины: рост сознательной и организованной городской и сельской демократии, заострение национальной борьбы, неспособность сейма стать выше узко плантаторских интересов шляхты, – привели к тому, что реформа избирательной системы стала неизбежной. Тут, однако, мы встречаемся с одним необыкновенно характерным – чисто галицким – явлением. Несмотря на то, что сознание необходимости реформы проникло в самые широкие слои как украинского, так и польского народа, несмотря на то, что большинство польских партий за реформу, реформы до сих пор нет. До самого последнего времени даже партии, сочувствующие реформе, в решительный момент не колебались идти под команду разных политических проходимцев и крикунов, у которых было достаточно наглости отождествлять свои групповые интересы с интересами польской нации.

Так было во время украинской обструкции в сейме, которую не хотели поддерживать людовцы, так было при переговорах об украинском университете, когда г. Грабский с «*czytel'neю akademick'ою*»⁵ навязал свою точку зрения колу польскому, склонявшемуся уже к более толерантному разрешению вопроса. Едва-едва не случилось так и теперь. Причина лежит в том, что в вопросе реформ момент политический тесно связан с национальным. Демократизация края означает в то же время его украинизацию. Если бы поляки сами были «неисторическою» нацией, демократизация могла бы быть им только лишь на руку. Но они – нация «историческая», с сильным земледельческим классом и растущей буржуазией. Поэтому расширение прав демо-

⁴ До безмежности, нескінченно (*лат.*).

⁵ Академічна бібліотека-читальня (*польськ.*).

кратии неизбежно суживает их «stan posiadania»⁶. С другой стороны, поляки – очень своеобразная «историческая» нация: они – «историческая» нация, лишенная своей государственности. Если бы они располагали государственным аппаратом, то и рост демократии не был бы им так страшен. Во-первых, они всегда были бы уверены в «польскости» миллионной еврейской массы, принимающей национальность господствующего народа. Во-вторых, они располагали бы довольно действительными средствами для «защиты» своей национальности, какими пользуются, например, пруссаки и венгры. Не имея же своего государственного организма, а с другой стороны все-таки принадлежа к «историческим» нациям, поляки несут все дурные и ни одного хорошего последствия своего оригинального положения. Вынужденные уступать стихийному напору украинцев и евреев, причем последние иногда переходят на сторону украинцев, они не в состоянии бороться с этим напором теми средствами, которыми располагает более счастливая «историческая» нация. В этом и кроется причина польской неуступчивости в вопросе о сеймовой реформе. Призрак украинизации не дает спать не только князю Чарторыйскому, но и д-ру Лео и даже г. Стапинскому, лидеру людовцев.

В последний момент, однако, очевидно, какой-то дух сошел на большинство польских партий и заставили их, несмотря ни на что, несмотря на бешеную агитацию вшехполяков, подоляков и клира, заключить компромисс с украинцами.

О колоссальном историческом значении этого компромисса скажу в конце статьи. Теперь же несколько слов о самой «угоде».

Правда, избирательная система, легшая в основу соглашения, еще не стала фактом. Отчаянным усилием истинно польских армян – Абрагамовичей, Залеских и пр., – удалось и на этот раз провалить дело реформы. Но на этот раз их игра им не удалась. Большинство не пошло за ними. Сейм распущен, новые выборы, вне всякого сомнения, принесут победу сторонникам компромисса, и проект избирательной реформы будет принят новым сеймом приблизительно в том самом виде, в каком его приняли украинцы и партии блока. Разумеется, этот проект далеко не идеален. Но по сравнению с тем, что есть теперь, проект представляет громадный шаг вперед. Принцип, положенный в основу распределения мандатов, – средняя пропорциональная между процентами населения и процентом прямых налогов. Принцип этот проведен, однако, непоследовательно. Иначе, – даже согласно польско-официальной статистике, – украинцы должны были получить 30% всех мандатов, а не 27,2%, как стоит в проекте. На прилагаемой таблице показано распределение мандатов по отдельным куриям согласно существующей избирательной системе и проекту.

При сущ. изб. сист.	Согл. проекта
Курия круп. землевл.....44	45 (1 укр.)
Курия средн. землевл..... –	8 (4 укр.)
Сельская курия.....74	99 (44 укр.)
Большие города.....28	44 (5 укр.)
Курия общего голосования в гор..... –	12 (3 укр.)
Курия торг. и пром. палат.....3	5
Курия ремесл. палат..... –	2
Вирилисты.....12	13 (5 укр.)

Общее число поляков и украинцев теперь должно быть 166 и 62. В настоящем сейме число украинцев едва превышало одну треть последней цифры.

⁶ Власність; те, чим володіють (*польськ.*).

Согласно проекту, число членов областного совета увеличивается до 7. Украинцы получают в нем 2 места. Вместе с тем создается в сейме род украинской курии, которая выбирает сама (без поляков) членов областного совета, сеймовых комиссий и некоторых областных учреждений.

Проект, безусловно, не удовлетворяет всем требованиям демократии. Прежде всего сохранены вирилисты (епископы, ректоры университетов и пр.), заседающие в сейме без выбора; сохранены курии, причем их число увеличено с 4 до 7. Создана новая курия средней земельной собственности – опора политического консерватизма, многие города приклеены искусственно к сельским округам, чтобы утопить городской фабричный демократически настроенный пролетариат в крестьянском море. Созданы в Восточной Галиции 17 двумандатных округов со специальной целью форсировать путем террора и подкупа москвофильских и польских кандидатов в украинских округах, в некоторых куриях введена плюральность голосования, ничтожно число представителей городского пролетариата и пр. Однако, несмотря на все эти недостатки, проект не лишен известных положительных сторон. Прежде всего, введена всеобщность голосования. Никого, кроме женщин, проект права голосования не лишает. В городах создана новая курия всеобщего голосования, в которой избирательным правом пользуются все до сих пор его не имевшие. В сельской курии вводится не только всеобщее, но и прямое и тайное голосование: для нее эта новация имеет особенно важное значение. До сих пор явность и посредственность голосования в сельской курии не раз помогали польским помещикам быть выбранными в сейм голосами украинских крестьян. Теперь этому должен быть положен конец. Ограничивается и политическое влияние шляхты. Если до сих пор отношение числа представителей помещиков в сейме по числу городских представителей было 44 к 28, то теперь оно равняется 53 к 56. Если настоящий сейм совершенно не знал курии всеобщего голосования, то в будущем число депутатов, избранных всеобщим голосованием, должно составлять почти 49% всего состава сейма. В национальном отношении реформа делает существенные уступки украинцам: увеличение числа украинских членов областного совета, суррогат украинской курии в сейме и закрепление постоянного числа украинских мандатов, количество которых почти в три раза будет превышать теперешнее число сеймовых украинских депутатов.

Всего этого было достаточно, чтобы шляхетское отечество было объявлено в опасности. Застрельщиками выступили подольские зубры, к ним присоединились патентованные защитники «польскости», – антисемитски настроенные национал-демократы, взявшие себе в союзники сионистов, по-прежнему, как и в 1908 году, предложили свои услуги врагам реформы «подъяремные» москвофилы. Когда оказалось, что эта «невеличка, але чесна» компания недостаточна для того, чтобы привести к гибели с таким трудом налаженный компромисс, выдвинуты были из-за кулис епископы-вирилисты. Им, наконец, удалось совершить «богоугодное» дело и спасти край от «радикализации» и «анархизма». Часть краковских консерваторов, готовых голосовать за реформу, но все еще колеблющихся, спряталась за епископские мантии и, как «верные католики», объявила, что голосовать за реформу после veto⁷ епископов не будет. Этим судьба реформы была припечатана. После дезертирства консерваторов стало ясно, что необходимого квалифицированного большинства (трех четвертей) в сейме проект не получает.

⁷ Вето, право, яке означає повноваження особи чи групи осіб в односторонньому порядку заблокувати ухвалення того чи того рішення (*лат. букв. забороняю*)

То самое *liberum veto*⁸, то старошляхетское «*nie pozwalam!*», которому Польша обязана не одним бедствием в прошлом, одержало и теперь победу, к величайшей радости «Нового времени» и прочих опекунов «подъяремной Руси».

Если, однако, *excessus defensionis*⁹ вшехпольско-подольско-сионистко-москвофильско-епископской коалиции и можно назвать победою, то разве лишь Пирровой победой.

Что в Галиции нашлась кучка политических дегенератов, старающаяся повернуть назад колесо истории и хоть на несколько месяцев отсрочить свою неминуемую смерть, – не удивительно. Но гораздо важнее тот факт, что большинство польских партий заключило с украинцами компромисс и за этот компромисс готов честно бороться вместе с украинцами против врагов реформы. Событие, все последствия которого теперь вряд ли даже можно предвидеть!

Не касаясь здесь значения реформы сейма для будущего края, для его экономического и вообще культурного прогресса, не касаясь и влияния, какое окажет польско-украинское соглашение на положение и значение галицкого представительства в парламенте, мы вкратце остановимся на выяснении значения компромисса для всей суммы польско-украинско-русских отношений вообще. Избирательная реформа поставила перед польским обществом более принципиальный вопрос: в каком направлении должна идти польская политика – по линии ли, указанной Дмовским и пражскими коммивояжерами, логическим следствием чего была бы борьба «на ножи» с украинцами, или же в союзе с последними?

С полною моральною сатисфакцией можем констатировать, что большинство польской нации и её политического представительства избрало второй путь. Если бы партиям компромисса удалось до конца отстоять свои позиции, то это значило бы, что москвофильской ориентации поляков (по крайней мере в Галиции) нанесен смертельный удар. Это было бы первым важным последствием компромисса. Вторым, не менее важным, была бы политическая смерть украинского москвофильства. Чужая, что только отсутствие надежды на улучшение своей доли в Галиции гонить украинского крестьянина в их партию, гг. Дудыкевичи всеми силами стараются помешать всякому расширению прав украинцев и улучшению их положения в Галиции. В 1908 году, по компетентному свидетельству председателя «Рады народовой» (организации, которая, между прочим, ведет избирательную кампанию) г. Ценьского, москвофилы пользовались поддержкой этой организации, яростно боровшейся с украинцами. В 1913, продолжая служить своим господам, москвофилы усердно борются и против компромисса. Сеймовая реформа, открывающая для украинцев возможность реальной работы в сейме для улучшения экономического и социального положения украинского крестьянина, вырвет почву у демагогической агитации москвофилов и сведет их роль в крае к нулю.

Наконец, выступая против вшехполяков и подоляков, партии блока срывают с них ту национально-польскую маску, которою они до сих пор прикрывали все свои проделки по отношению к украинцам. Польский «*interes narodowy*»¹⁰ перестал бы быть синонимом гнета и насилия.

⁸ Вільне вето, право кожного депутата своїм «вето» припинити обговорення питання в сеймі або й роботу сейму загалом. Усі рішення мали ухвалюватися одногосно. Такий принцип утвердився в Речі Посполитій Польській 1589 р., а 1666 р. був розширений на воєводські сеймики. Вільне вето скасоване 1791 р. (*лат. вільне забороняю*).

⁹ Надлишок оборони; перевищення меж необхідної оборони (*лат.*).

¹⁰ Національний інтерес (*польськ.*)

Нельзя быть настолько наивным, чтобы ожидать какого-то рая от проектируемой реформы. Но одно несомненно, что она введет существующую национальную борьбу в легальные рамки. А поражение галицкого москвофильства (как нашего, так и польского) и его сиятельных покровителей уничтожит одно из самых важных препятствий для кооперации обоих народов, преследующей как местные, так и более широкие цели.

В своей прекрасной речи, произнесенной в начале апреля на заседании сеймового польского кола, депутат Яворский сказал: «После долгой внутренней борьбы большинство польских партий признало, что наступил момент, когда держаться старых взглядов уже нельзя. Ни одного политика не должно пугать неизбежное, и мы хотим лишь, чтобы никогда не теряла своего значения одна категория: необходимость соглашения между обоими народами, чтобы дальнейшая борьба велась не вследствие разницы политических aspirations обоих наций. Пусть поляки и украинцы идут в национальных вопросах под разными знаменами, но когда эти знамена в великих национальных движениях мирового значения шли бы разом, тогда мы поместили бы на обоих знаменах слова: *nil desperandum*¹¹!

Сто двадцать два года назад Сташиц спрашивал своих соотечественников: «*Czy niema dla reczty Polski ratunku?*»¹² Подобный же вопрос задали себе и теперешние галицко-польские политики, а заключая компромисс с украинцами, дали и недвусмысленный ответ на вопрос. «*Ratunek*»¹³ есть, и лежит он не в теориях Дмовского и его сторонников в Галиции, а в честном соглашении с украинцами.

В том, что большинство поляков в Галиции пришло, наконец, к этому убеждению, заключается одновременно оценка силы украинства и залог светлого будущего обоих народов.

1913 год – год компромисса – будет записан в истории как год, в котором началась новая глава многострадальной истории польско-украинских отношений.

---

¹¹ Ніколи не втрачай надії, не зневірюйся (*лат.*).

¹² Чи немає для решти Польщі порятунку? (*польськ.*)

¹³ Порятуюнок; допомога; спасіння (*польськ.*).

НЕМЕЦКИЙ ПУБЛИЦИСТ ОБ УКРАИНСКОМ ВОПРОСЕ

Otto Hoetzsch. Russland. Eine Einführung auf Grund seiner Geschichte von 1901 bis 1912. – Berlin. – I.13.

Объемистое сочинение в 550 страниц, посвященное истории России за последние 8 лет или, вернее, характеристике России на основании последних лет её истории, заслуживает самого серьезного внимания иностранцев. Для них особенное значение имеет отдел, трактующий о национальном вопросе в России. Значение взглядов автора на этот вопрос приобретает тем большее значение, что не с «птичьего «d'oiseau»¹, как говорил фельдшер Успенского, видел он Россию. Он провёл в ней целых десять лет, встречаясь со множеством людей, внимательно изучая страну. В этом отношении особенного внимания заслуживает мнение Готцша об украинцах, которым посвящена особая глава и много отдельных замечаний в разных местах книги.

Россия для автора не Азия, но и не Европа. Россия – Россия, что, впрочем, не мешает ей быть типичным «государством национальностей». До 1905 г. поверхностный наблюдатель мог не заметить этого важного факта, после 1905 года, когда у всех почти народов России «развязались языки», факт стал ясен для всех. Одно из важных мест в ряду национальных проблем отводит Готцш украинской.

«Различие между этими обоими элементами русской народности (украинцами и великороссами – Д. Д.) и теперь еще бросается в глаза, несмотря на то, что русское правительство пробовало даже отрицать существование малорусского диалекта. Если поэтому какой-нибудь путешественник по югу России нигде не встретится с малорусским языком, то это не значит, чтобы его не существовало. Этот язык был и есть, и, несмотря на весь гнет, на этом языке успела уже сложиться современная литература. Всякий же более внимательный наблюдатель легко заметит этнографическое различие между великороссами и малороссами... Уоллес же правильно заметил, что мы имеем здесь дело с двумя различными нациями, отличающимися между собою сильнее, чем англичане и шотландцы. Малоросс – более чистый тип славянина, и поэтому гораздо доступнее (европейцу. – Д. Д.) по своей народной психике, проявляющейся так непосредственно в его песнях и думах, во всей, совершенно малорусской, казацкой романтике. Он, как и его великорусский брат, так же демократичен, так же восприимчив и переимчив, одинаково способен к культуре, но более поэтичен и индивидуалистичен, чем реалистический общественик русский. Для европейца гораздо труднее понять полный противоречия синтез финского и славянского элементов в характере русского, отличающегося мягкостью и вместе твердостью, способностью пассивного сопротивления и недостатком активной воли и выдержки» (С. 21–22).

Различие между двумя нациями не ограничивается областью этнографии. «Этноически, лингвистически по своей природе стоят «кацап» и «хохол» как две различные величины один против другого. Однако в этих названиях встречаем две

¹ Комічність цього поєднання слів полягає в тому, що воно означає «з пташиного птаха» (oiseau – птах). Російському вислову «с птичьего полета» (з пташиного лету) у французькій мові відповідає «à vol d'oiseau» (*букв.* з лету птаха) (*рос., фр.*).

противоположные политические идеи»: идеи централизма и федерализма. Говоря о переяславском договоре, автор особенно подчеркивает то обстоятельство, что уже на второй ступени своего государственного развития Россия опиралась на принцип федерализма (С. 23–24). О политических стремлениях украинцев и вообще об украинском вопросе автор говорит в главе «Die ukrainische Frage»² (С. 462 и след.). Признавая, что руссификация Украины предпринимается с громадной затратой сил и энергии государства, Готцш совершенно не верит в успех этой работы, заранее осужденной на неудачу. Автономия края – лозунг большинства украинских партий – имеет, по мнению Готцша, несравненно более важное значение для России, чем аналогичные лозунги иных её народов. Поэтому-то она встречает такой отпор не только со стороны правительства, но и самого русского общества. «Требования со стороны отдельных наций, – читаем на С. 451, – самостоятельности в школе и церкви, в суде и администрации шли (в годы революций. – Д.) так далеко, что, удовлетворяя их, Россия как государство должна бы была совершенно преобразиться: из концентрированного, великорусского, единого государства в слабо связанную унию автономных наций». Ни одна из наций не думала в 1905 г. отпадать от России, но вместе с тем было очевидно, что «каждая либеральная уступка сама собою становилась концессией идеи государства национальностей», способствовала развитию и укреплению национального самосознания негосударственных наций. Автор иллюстрирует этот факт на примере украинцев (С. 451). Радикальные изменения в конституции, которые принесло бы с собою осуществление самоуправления Украины, породили недоверие к украинцам среди русских либералов. «С существованием русского государства (в его настоящей централистической форме), – пишет автор, – эта программа не мирилась. Это видело не только, разумеется, правительство, но и великорусский либерализм совершенно централистически построенный и делающий уступки автономизму лишь там, где бывает к тому вынужден: в Польше и Финляндии. И «Союз освобождения», кадеты-централисты (что не равнозначает с национализмом), и журн. «Освобождение» П. Струве никогда не признавали оправданность украинских надежд на автономию. И если Струве в 1912 г. писал: «Я совершенно убежден, что малорусская культура по сравнению с русской представляет лишь явление локального характера, провинциальную ветвь последней. Существование малорусской культуры мыслимо лишь как часть культуры общерусской, и всякое изменение в этом факте возможно лишь при полном изменении политической и социальной структуры России», то он был выразителем всего русского либерализма, не исключая его крайней левой части» (С. 467). Русская либеральная политическая мысль натолкнулась на, казалось, непримиримое противоречие: «каждое исполнение национальных требований, каждое расширение либеральных реформ грозит единству государства и хотя, конечно, не разрывает сейчас же государство на части, однако ослабляет силу его удара и целостность вовне; делает более трудным утверждение его мирового значения» (507). В этом и лежит причина, по мнению Готцша, той неуверенности и непоследовательности, которая так характерна для национальной политики как русского правительства, так и либерализма. Никто не знает, какие концессии нациям могут быть сделаны без вреда или опасности для государства, какие нет. В той же самой причине заключается и слабость неославистского движения. Неославизм в смысле панрусизма – мертворожденный плод. Неославизм в смысле признания равноправности всех славянских народов, по мнению Готцша, несовместим с су-

² «Українське питання» (нім).

ществованием русского государства. Укрепление неославизма, благодаря переходу на его сторону поляков, ослабляется отрицательным отношением к нему украинцев, которым неославизм готовит рол безсловесного объекта для компенсации соседей (448). Автор не дает решения национальной проблемы в России и не считает себя в праве делать это. Но те меткие замечания и выводы, которые встречаются в книге, позволяют читателю все же составить себе довольно ясное представление национальной проблемы.

Особая глава посвящена литовцам, белоруссам, полякам и пр. Эти главы я оставляю однако в стороне, как критику взглядов автора, могущую нас завести очень далеко.

LEON WASILEWSKI. UKRAINA I SPRAWA UKRAIŃSKA

Kraków: Spółka nakładowa «Książka». – S. XII+219.¹

Еще не так давно можно было найти в украинских газетах специальный отдел под заглавием «De Polonorum in rebus ukrainicis ignorantia»². Эту неосведомленность поляков относительно всего, что касается «bratniego»³ народа до недавнего времени можно было оправдывать. Пока украинское движение пребывало в области сентиментального украинофильства, оно не возбуждало интереса к себе со стороны широких кругов польского общества. Теперь положение радикально изменилось, вернее – изменяется. Украинский вопрос не сходит со страниц петербургской, киевской, варшавской, венской и даже парижской прессы: очевидно, он уже перерастает рамки местного, чисто локального вопроса. Железною логикой своего внутреннего развития украинский вопрос выходит за границы узкого провансальства и зарисовывается как вполне реальная сила, с которой соседям украинцев *volens nolens* приходится считаться, а значит, и знать её.

Удовлетворение этой последней потребности польского общества, которая особенно настоятельно ощущается в Галиции, и составляет цель книжки г. Василевского. «Ukraina i sprawa ukraińska» («Украина и украинский вопрос») – это история Украины и украинского движения от его начала и до наших дней. Правда, история довольно поверхностная. Автор её – добросовестный хроникер, тщательно собирающий все, что ему известно в данной области, и только. Попытки понять и осветить те глубокие причины социально-экономического характера, которые обуславливали прихотливые зигзаги украинской истории – политическую смерть нации и её возрождение, – у автора не находим. Впрочем, и сам г. Василевский признает, что его книжка есть лишь «собрание наиболее общих и необходимых сведений из этой области» (С. XI, предисловие). Украинские князья, уния с Польшей, борьба с нею и с Россией, галицкая Украина, политическая смерть Украины и её возрождение, краткий очерк украинской литературы и публицистики – вот важнейшие моменты и темы, затронутые в книжке г. Василевского.

История Украины представлена автором в общем и целом довольно верно. Ему совершенно чужда историософия г. Сенкевича, считающего украинский народ бандою хулиганов и профессиональных разбойников (см. «Ogniem i mieczem»). Однако автор все же несвободен от некоторой тенденциозности, в особенности там, где он говорит о польско-украинских отношениях в Галиции. Главным аргументом поляков против украинского требования о выделении Восточной Галиции в самостоятельную область является, как известно, смешанный польско-украинский национальный состав её населения. Этим же аргументом пользуется и автор «Украины». Стремясь доказать, что в восточной Галиции имеется 33,7 % польского населения, г. Василевский, ничтоже сумняшеся, причисляет к полякам всех евреев, которые во многих городах восточной Галиции составляют большинство.

Грешить некоторою неполнотою также взгляд г. Василевского на причины польско-московфильского союза в Галиции. Относительная слабость московфилов и меньшая опасность с их стороны для польского «Besitzstand'a»⁴, конечно, имеют свое

¹ *Леон Василевський. Україна і українська справа.* – Краків: Видавничка спілка «Книжка» (*польськ.*)

² «Польська необізнаність в українській справі» (*лат.*)

³ Братнього (*польськ.*)

⁴ Наявність майна, економічний актив (*нім.*)

значение в польско-москвофильских симпатиях, базирующихся на принципе *divide et impera*⁵. Однако поддержка областным правительством руссофильства имеет и другие причины. Эти причины нужно искать в общем направлении польской политики, ищущей соглашения с Россией. Поход против украинства и кокетничанье с москвофильством является следствием молчаливого договора *facio ut facias*⁶.

Одно из главных достоинств книги г. Василевского – полное признание самостоятельности украинского народа и его культуры. В этом отношении русским прогрессистам, не могущим до сих пор отрешиться от взгляда на украинство как на «вариант» русской культуры, до г. Василевского очень далеко. Другою характерною чертою «Украины» является последовательно проводимая автором точка зрения на украинский вопрос как на вопрос политический. Особенно верной нужно признать не очень лестную оценку автором старого и нового украинофильства, которое он называет «литературным направлением». В этом отношении было бы очень полезно прочитать книжку г. Василевского всем сторонникам «Триединой Руси». Между прочим, автор приводит несколько интересных фактов из галицкой жизни, проливающих свет на происхождение этой внов оживающей теории, которая отрицает за украинцами право считаться самостоятельным народом. «Когда, в 1816 г., – читаем на С. 90. – правительство (венское) предприняло реформу казенных школ, комиссия, которая должна была решить вопрос о введении местных языков в начальных школах, пришла к заключению, что «украинский народный язык есть лишь наречие (*odmiana*) польского, лишь жаргон, не могущий претендовать на употребление в школах». И дальше: «Отношение польского общества (в Галиции) к украинскому движению изменялось в зависимости от постепенного развития политических тенденций среди украинцев. Первые попытки горсти украинской интеллигенции выделиться из общепольского лагеря (*obozu*) были встречены большинством поляков как сепаратистские махинации, направленные против Польши. И немало энергии было посвящено на доказательства, что никакого украинского народа нет, что украинский язык не что иное, как наречие польского, и потому не может рассчитывать на самостоятельное развитие, и т. д.» (С. 167).

Как видим, аналогичные «доказательства», встречаемые теперь на страницах русских газет и журналов, *ist eine alte Geschichte*⁷; причины их возникновения одни и те же, и лежат они, конечно, вне сферы филологии и этнографии... Если бы каким-нибудь образом Украина входила в состав независимого Чешского королевства, то нам, наверное, пришлось бы доказывать, что украинский язык не есть наречие чешского.

Несмотря на отрицательное отношение автора к теперешнему содержанию украинского движения, г. Василевский верит в его будущее, так как «национальное самосознание проникло глубоко в крестьянские, рабочие и мелко-буржуазные украинские массы»...

В общем книжка г. Василевского, несмотря на отмеченные выше недостатки, заслуживает серьезного внимания, и мы усиленно рекомендуем её всем тем, которые хотят взглянуть на украинский вопрос не с точки зрения «обитателей провинциального захолустья», как выражается автор, а с точки зрения «интересов всей Польши и всей Украины»...

⁵ Поділяй і володарюй (*лат.*)

⁶ Роблю, щоб ти зробив (*лат.*)

⁷ Стара історія (*нім.*)

СТАТТІ ТА ЕСЕЇ
ВІСНИКІВСЬКОГО ПЕРІОДУ

ДРАГОМАНОВ І МИ

Опублікований вище лист Драгоманова схоплює в короткій формі суть тих його поглядів, які мали такий фатальний вплив на нашу політичну думку. Хочемо зазначити своє відношення до них тому, що власне вони наклали свій відпечаток на ідеологію офіційного українства останніх п'ятдесятьох років. Ними, сими поглядами, перейняті й досі в нас по цей і по той бік кордону радикали, соціялісти і монархісти.

Чи вплив сих поглядів був такий спасенний? Загальна думка є, що так, але в цьому випадку, як, зрештою, в багатьох інших, не має рації *communis opinio doctorum*.

Думки Драгоманова, як вони висловлені в «Листі» (а ширше розвинені в усіх його творах), зводяться до трьох основних точок. Перша – се признання спасенности московських культурних впливів, і то не лише для наддніпрянців, але й для галичан; друга – гадка, що Україна бореться не з чужою державою, не з пануванням чужої нації, лише з певним політичним режимом (царатом); і третя – що національно-державні інтереси народу повинні підпорядковуватися класовим інтересам цієї чи іншої верстви.

Драгоманов уважає, що Галичина лише б виграла, якби, подібно російській Україні «познакомилась з російсько-великоруською літературою, наприклад, з Гоголем, Тургенєвим, Островським, Герценом, Некрасовим, Белінським, Добролюбовим і ин.».

Чи це був з боку Драгоманова тільки утилітаризм? Думаю, що ні, бо коли російську дорогу до світової культури як найприступнішу можна було б ще ряяти киянам, то для галичан, особливо в той час, ся дорога не була ані приступніша, ані корисна. Пересічному галичанинові тих часів далеко легше було присвоїти собі провідні гадки нашої цивілізації, користаючи з оригінальної і перекладної літератури в німецькій мові, яку тоді, та й тепер, кожний інтелігент знав добре, вже напевно ліпше від московської. Але Драгоманов радив инакше... Отже, кермували ним, очевидно, не утилітаристичні причини, але якісь інші.

Сі інші – се було його засадниче переконання про велику вартість московських культурних впливів. Чи сі впливи дійсно були такі цінні? Прочитаймо цю характеристику ідейних цінностей, які давала російська література:

Як не є велика, а в деяких своїх здобутках навіть геніяльна, наша література, оглядаючи її всю за цілий вік під певною точкою погляду, не можна увільнитися від враження, що пригнітає душу. За її талановитою мистецькою шкаралупою і за гуманітарними поривами, якими вона пересякнута, криється не дуже привабливий зміст: моральна слабкість, гріх, розпуста, зло й безсильність, блазенство, неприйняття світа... Наші класики, в суті речі, не класики, бо не здатні виховати з юнаків сильних, енергійних і морально здорових людей. Пушкін – майже єдиний виїмок... Акт обжаловання проти духа нашої літератури... безпощадний. Що характеризує героїв нашої літератури? Моральна слабкість і зіпсутість і змагання виправдати цю зіпсутість вадами самого життя в його підставах; мрії про будучину і повна нездатність здійснити ці мрії в теперішності; нездібність до активної, розумної і творчої боротьби; безчинність і будистське непротивлення злому; часто-густо таки це саме зло і жадова загальної руйнації; виправдуван-

ня всякої нечести і всякого упадку звабливою засадою «все або нічого», а що божественна повнота «всього» не дана недосконалому людському світові, то лишається «нічого».

Ось Грібоедов з його занадто «мудрим» Чацьким, який гострий на язик, але який в кінці збочує з дороги «пошлости», ганебно втікаючи перед нею. Лермонтов зі своїм злим і шкідливим (і навіть не демонічним) «Героєм нашого часу». І всі його герої злі, мстиві і злочинні... Гоголь, що викликав з нашого життя всіх покрак, квазімодів і підляків... Тургенев зі своїми Рудіними, «зайвими людьми», з «Гамлетами Щигровського повіту», з непевними і позбавленими волі героями. Герцен, що здійснив собою рудінський тип... Большевицький максималізм його «Листів з Італії і Франції» з проповіддю загальної руйнації західноєвропейської культури, і слабкість, дрібничковість, підлість і самозакоханість у «Минулім і думках»... Гончаров із його лінивим і безчинним Обломовим і позбавленим волі Райським. Достоевський з усіма своїми «Ідіотами», «Бісами», епілептиками, бузувірами та екзальтованими мрійниками. Чехов зі своїми «сумерковими героями», змученими, недужими і безсилимими.

Так характеризує російську літературу росіянин професор А. Яценко і не в якомусь закутному чи «вархольському» органі, лише в берлінській «Книзі», органі, в якому гуртуються поважні літературні сили Росії¹. Полишаючи деякі пересади, а часом і зовсім хибні характеристики (як, наприклад, Лермонтова, який, чи не через своє шкоцке походження, відмінно від інших був геніальним жрецем культу енергії, боротьби і людської гідності), чи не можемо підписатись обома руками під словами професора Яценка? Чи дивно, що він не знаходить у російській літературі «радості життя, енергії волі, здатності до боротьби, відважності»? Чи вплив такої літератури міг бути корисний? І чи не дивно, що сього всього, що тепер вже бачать навіть самі росіяни (між іншим, голос Яценка не самотній!), а давніше бачило багато європейців (наприклад, Шпільгаген), не бачив українець Драгоманов, який довший час жив в Європі?

Вкажуть, може, на гуманітарний характер російської літератури, на одушевляючий її дух протесту проти соціальної несправедливості? Нехай! Але невже навіть під тим оглядом можна поставити Некрасова на одну дошку з В. Гюго («Les Miserables»²!), Златоврацького – нарівні з Золя («Жерміналь») або з Дикенсом («Олівер Твіст»)? Виховуюче значення цих європейських письменників – навіть в указанім щойно сенсі, – коли не перевищувало, то в кожному разі дорівнювало виховуючому значенню російських авторів. А під деяким оглядом навіть цілком певно перевищувало, бо коли в російським гуманітаризмі був лише безплідний жаль, в європейським слідні нотки активного протесту (наприклад, такі типи, як Жан Вальжан у Віктора Гюго, герої «Погрому» і «Парижа» у Золя).

І ще одне: Драгоманов недобачав національно-шкідливих впливів російської літератури. Він не бачив того самозакоханого, нетолерантного до всіх чужинців націоналізму, який віє від російської літератури: у Пушкіна з його «Клеветниками Росії», у Тургенева з його «віскуством» і «грає воропає», у Достоевського, в якого кожний немоскаль – або дурень, або шахрай, у Герцена, якого аж розпирала ідея російського месіянства, нарешті у Белінського. Прочитаймо, наприклад, сю тираду останнього в листі до Анненкова (з приводу антиросійських віршів Шевченка і Куліша):

¹ «Русская книга». – Берлін, 1921. – Ч. 4, квітень.

² «Знедолені» (фр.).

«Хохлацкий патриотизм... Охъ, эти мне хохлы! Либеральничают во имя галушек и вареников с свиным салом! И вот теперь писать ничего нельзя, все марают (у цензуре – Д.). А с другой стороны, как и жаловаться на правительство? Какое же правительство позволит печатно проповедывать отторжение от него власти... Вы помните, что верующий друг мой говорил мне, что онъ верит, что Шевченко – человек прекрасный. Вера делает чудеса, творит людей из ослов и дубин, стало быть, она может и из Шевченка сделать, пожалуй, мученика свободы. Но здравый смысл в Шевченке долженъ видеть осла, дурака и пошлеца, а сверх того – горького пьяницу, любителя горелки по патриотизму хохлацкому. Шевченко послали на Кавказ за эту литературу солдатом. Мне не жаль его! Будь я его судьей, я сделал бы не меньше»³.

Так писав духовий провідник та ідол поступової Росії, подібно писали й інші, і таких авторів Драгоманов поручав своїм землякам...

Звичайно, не можна бути дріб'язковим і не треба давати собі псувати бочки меду ложкою дьогтю. Але ми бачили, що сих ложок було більше, бачили також, який на смак був цей мед для самих росіян, що їли його досхочу...

Що шкідливих впливів російської літератури не добачали тоді його земляки, це можна було їм дарувати, але не Драгоманову, який знав і європейську літературу, і Європу з власних очей. Адже тоді вже, а навіть перед часами, в які жив Драгоманов, розлягалися помітні голоси проти шкідливих впливів Росії, її літератури. Наприклад, Мішле (гляди полеміку з ним Герцена), Гюго (його промови в збірнику «En exil»⁴), нарешті хоч би одинокого європейця-москаля – Чаадаєва. Слова, якими він картав Росію (не царат!) і ціле московське *mentalité*⁵, лишають далеко поза собою вигуки українських «шовіністів». І були це не «верхоли», але люди, з яких є гордий цілий цивілізований світ. Але Драгоманов не зважав на їхні голоси. Тут, як і в багатьох інших, він був рішучо більше росіянином, ніж європейцем.

Професор Яценко закінчить: «Коли переходить перед нами ця довга галерея убогих тіней, всіх цих зламаних і зіпсутих представників нашої інтелігенції, як дивуватися тому, що з нами сталося те, що сталося!» Коли ми пригадаємо вихований на рекомендованій Драгомановим російській літературі тип українського інтелігента наших часів, напів анархіста, напів будиста, також не будемо дивуватися тому, що з нами сталося...

Ще більш уємний вплив на розвиток нашого націоналізму мали політичні теорії Драгоманова. На його думку, завдання України було боротися не за свою національно-політичну незалежність, лише за зміну режиму в тій самій чужій державі, поза якою він не представляв собі існування своєї країни. Він є «проти виходок на Росію... у принципі». Він проти того, аби «по уряду про усю Росію, про цілий народ «московський» судити». На його думку, «отримати політичну свободу в Росії український народ... може не шляхом сепаратизму, а тільки... шляхом федерації»⁶... Досить пригадати собі фразеологію українського національного руху до 1917 р. і цілу опортуністичну політику Центральної Ради і Директорії супроти Москви, щоби переконатися, що драгоманівщина в тім усім *magna pars fuit*⁷.

Позитивне драгомановська програма мала лише те, що в досі наскрізь культурницьким українстві будила політичні тенденції. Але, будячи ці тенденції,

³ Цит. з Розанова – «Религія и культура». – СПб., 1901. – С. 83.

⁴ «На вигнанні» (фр.).

⁵ Ментальність (фр.).

⁶ Драгоманов. Политические сочинения. – Москва, 1908. – Т. I. – С. XXXI.

⁷ Становить велику частину (лат.).

Драгоманов звертав їх свідомо й консеквентно в бік служіння чужій державній ідеї. Він боровся з національним гнітом і централізмом, але не бачив ніякої суперечности між зовнішніми державними інтересами Росії і України: обидві країни були для нього одне, яке протиставляло себе як цілість решті світу. Під тим оглядом між Драгомановим, Грушевським і Леніним нема ніякої різниці; тут – його пропаганда мала, безперечно, від'ємний вплив на формування української державницької ідеології.

Кажуть, що на свій час ці ідеї були виправдані. Що тоді не було сил, які діяли би в напрямку здійснення незалежницької програми. Можливо, але се річ зглядна. Деякі з наших публіцистів гадають, що таких сил ми не мали і в 1917 році. Чи се значить, що голосити сепаратистичні програми перед війною було не на часі? Чи се значить, що помилялася РУП, видаючи свою «Самостійну Україну»? Коли відосередкові сили на Україні була ослабі, треба було їх викликувати й зміцнити. Одинокий логічний висновок! Крім того, Драгоманов, як сам признавався, ніде не бачив сил навіть для зміни царського режиму⁸, а все ж ся зміна була його програмою! Ще більше! – в тодішній Росії і Україні не було майже жодних сил, які б діяли в напрямку соціалізму, а все ж Драгоманов був соціалістом! Отже, коли він не виступав з самостійницькою програмою, то не через її «утопійність» для того часу (бо навіть «утопійні» гасла можна взяти за програму-тахітум і бодай їх пропагувати), а тому, що, будучи демократом і соціалістом, він ніколи не був самостійником, ніколи не мав для України окремого державно-правного ідеалу.

«Тодішні часи» тут ні при чім. Додуматися до такого ідеалу міг Драгоманов уже й тоді. За його ж пам'яті було і польське повстання, і угорське, і хорватське проти Угорщини, і ірландське, і італійське. Але Драгоманов взорувався в уложенню своєї програми не на цих національних рухах, лише на соціальних. Він дивився на українство скоріше як на верству, і то досить невідому верству, яка мріє лише про соціальний егалітаризм, ніж як на націю з власною політичною програмою. Впливи Росії тяжіли над ним сильніше, як європейські.

Сим своїм поглядам Драгоманов лишився вірний, нічого нового в сьому відношенні не знаходимо і в «Пропашім часі», бо Драгоманов і перед тим поборював політику царату на Україні, але одиноким висновком для нього як перед, так і потім було, що треба боротися проти царату, але не проти чужої державної ідеї.

Зрештою, коли би в «Пропашому часі» й були ідеї, які перекреслювали б попередні погляди Драгоманова, то для оцінки його впливу на нащадків се був факт іррелевантний, бо всі його прихильники живуть власне не ідеями «Пропашого часу», але ідеями інших творів Драгоманова, які містять суть його поглядів.

Він закидав тодішньому українському націоналізмові в Галичині (який він, згідно з москалями, глумливо звав мазепинством) нежиттєвість і примітивний романтизм. Може, він мав рацію! Але забував, що через романтизм переходив майже кожний національний рух. Сьому романтизмові завдячуємо ми не лише оселедцями й вишиваними сорочками, але й «Тарасом Бульбою» і «Гайдамаками». Коли сей романтизм був би в нас ліпше плеканий, може б, нам не треба було шукати аж у чужих літературах за такими перлинами, як «Мазепа» Гюго або Байрона, «Войнаровский» Рилєєва. Плекання такого романтизму, певно, було б кориснішою і реальнішою річчю, ніж – як се радив Драгоманов – заложення «опозиційної» партії в Галичині, яка б мала виступати «проти попів». Сей романтизм треба було тільки змодернізувати. Замість сього, Драгоманов пішов за туманними гаслами туманного соціалізму, який

⁸ Исторична Польща и великодержавна демократія. – С. 266.

і привів його до думки, що остаточно «лучче йти до московської демократії, як до українських козаків»...

Тут підходимо до третьої точки драгомановських поглядів у «Листі» – до ставлення соціальних інтересів однієї верстви понад національні інтереси народу як цілості. Він радить боротися лише «проти панів, попів і уряду». Боротися з самодержавієм – се було добре, з цілою пануючою нацією – «шовінізм»! Для нього «забезпечення мас народу (інтереси верстви! – Д.) – се такий здобуток для країни і національності, для якого варто навіть багато перетерпіти», навіть – утрату власної державності⁹. Він не бачив простої правди, що «забезпечення мас народа» чужою владою в остаточнім рахунку все вийде на некористь сим же масам, як, наприклад, зламання політичних привілеїв козацтва Москвою (яке «угнітало народ»), що скінчилося запровадженням кріпацтва. Бо се «забезпечення мас народа» немислиме без того, аби в його руки не перейшла і політична влада, а на се ніколи не годиться та чужа сила, яка це «забезпечення» приносить, – навіть тоді, коли сією силою є пролетаріят, як про се свідчить приклад російсько-українських відносин останніх років. У практичній політиці такі ідеї є катастрофальні. Хто підпорядковує політичні інтереси нації соціальним інтересам верстви, той завше жертвуватиме першими за сочевичну юшку «соціальної революції» або «визволення працюючих», принесене на чужих багнетах, і які вже через те саме є замаскованою формою нового грядучого рабства.

Певно, що можна назвати заслугою Драгоманова домагання активно боротися за соціальні потреби українського демоса, але він підпорядковував цим соціальним інтересам інтереси того ж самого демоса як члена окремої раси і тим ослаблював його відпорну силу в тій боротьбі народів, яка шаліла в цілій Європі і яка вже тоді заповідалася і в Росії.

Сі уємні впливи драгомановської ідеології слідно в нас скрізь. Коли провід революції захопили в нас люди, які мріяли не про власну державність, але про «торжество соціалізма», не про консолідацію сил нації, лише про зміцнення «спільного революційного фронту» з Росією, в їхніх словах і ділах бачимо цілу ідеологію Драгоманова.

Коли читаємо апологію «сменовеховства», то в ній чується погроза Драгоманова, що «коли українофіли не вилізуть з 17-го у 19 вік, то живому чоловікові лучче йти до московської демократії».

Коли наші збанкрутовані політики виклинали колись «сепаратистів», вірили в демократичну, а тепер у «третю Росію», то в їхніх аргументах чутно того самого Драгоманова, який був проти того, щоб «по уряду про цілий народ судити».

Коли згадаємо антидержавницьку, напіванархістичну ідеологію наших соціалістів, яка привела їх до Леніна, то й тоді прийдуть на пам'ять слова драгоманівської програми «паліївців», «голоти», яка «і Москви не тікала, чуючи там і під царем голоту ж».

Коли ідея власної державності жертвувалася в нас усяким «інтернаціоналізмом», то і тут стає в пам'яті Драгоманов, для якого всякий націоналізм треба було поставити «під контроль космополітизму»¹⁰.

Коли наслідком хвиливої невдачі визвольних змагань втомлені душі знову починають голосити «спільність культурних і політичних інтересів» поневоленої і пануючої нації, то і тут дзвенить рефрен Драгоманова, якого «ні наука, ні практика... не пересвідчили...», – що Росія і Русь зовсім два окремі народні тіла.

⁹ Восточная политика Германии. – С. 132.

¹⁰ Листи на Наддніпрянську Україну. – С. 17.

Драгоманова виставляють у нас апостолом нової України. Він ним не був. *Ukraina militans*¹¹ не має в собі нічого з його ідей, а головне – нічого з духа сих ідей. Драгоманов виставив примат соціалізму і космополітизму, вона – примат нації. Він – еволюцію і гуманітаризм, вона – боротьбу і національний егоїзм. Він російський Схід, вона – латинсько-германській Захід. Він – «паліївщину», вона – мазепинство.

Розуміється, зробив Драгоманов багато для нас, але коли зважити з сим усім темні сторони його науки, не знати, що переважить. Він став ідеологом України, але іншої. Тої, яка в особах нещасних провідників нашого відродження, плутаючись у нетрях інтернаціонального націоналізму, войовничого пацифізму, анархічної державности, вільнодумної релігійности, соціалістичного гречкосійства, еволюційної революційности і федеративної самостійности, – скінчила крахом... Як кожна течія, що в момент гострих національно-суспільних потрясінь займає середню лінію, як французькі жирондисти, російські «кадети» або меншовики.

Драгоманов був її правдивим батьком, цієї України. І хоч *pater semper incertus est*¹², то тут ця приповідка не має застосування.

Він зрадив себе своїми листами.

---

¹¹ Україна воююча (*лат.*).

¹² Батько завжди непевний є (*лат.*).

ЩО ТАКЕ НАЦІОНАЛІЗМ?

Націоналізм, течія, що називає себе якраз сим ім'ям, – нова течія на Україні. Бо всі інші напрямки нашої громадської думки від цієї назви та її змісту досі старанно відхрещувалися.

Що ж таке націоналізм?

«На вершинах суспільности так само, як у глибині провінції, у сфері моральности та сфері матеріальній, у світі комерційнім, промисловім і хліборобським і аж до верстатів робітницьких, нас затрує чужинець, неначе той паразит»¹.

Так писав один із найвизначніших французьких мислителів нашого часу, даючи яскраву формулу націоналістичної доктрини, метою якої є *боротьба з чужим в ім'я свого*. Цю формулу може прийняти всякий, у тім і український націоналізм. З тою лише різницею, що головними противниками нашої доктрини *всередині* нації є, з одного боку, імпортований соціалізм, лише не німецький (як у Бареса), а російський, з другого – не фінансові барони (як у Бареса), а донедавна – ще сильне феодальне монархічне дворянство. Назовні нашим противником, як і для французького націоналіста, є завойовницький імперіялізм із Півночі: *там* – його інвазії датуються ще з галльських часів, *у нас* – від XII віку. Опріч Півночі, загрожені ми й з інших боків, але, як у Франції, *не на Італію й Англію*, так і в нас – *не на Захід* була зосереджена оборонна енергія нації в останні часи. Розуміється, ся енергія скеровувалася також і проти Заходу, але по Хмельниччині Захід є для нас тим, чим Англія – для Франції по Столітній війні, частина нашої програми, але не її суть, тим менше її цільсть.

Отже, всередині соціалізм і монархізм.

Ми не є людодіди. Ми не є анархісти, не фанатики класократії і ніколи не стояли за бунт для бунту. Але ми не є фанатиками тої чи іншої форми правління, а відстоюємо «примат зовнішньої політики над внутрішньою», який винайшов не, як думають монархісти, «один із найбільш галасливих представників українського інтелігентського націоналізму», лише незнаний українським історикам німецький історик Ранке, який внутрішній устрій держави підпорядковував вищій цілі – утримання державної незалежності. Про се пише найвидатніший із новочасних істориків Німеччини Герман Онкен: «Політична організація внутрішніх сил мусить підлягати зовнішньому наказу життя, не навпаки. Се відрізняє її (сю засаду) від усіх доктринерів певної форми правління, які не зважають ні на особливості становища нації навні, ні на географічне становище, ні на оточуючий світ сусідів, ні на вплив всіх цих чинників»².

Монархія з чужим принцом при існуванні сієї системи в Середній Європі могла б кілька літ тому ще бути запорукою незалежності України, тепер монархія з українського роду, що вже присягнув на вірність державі російській, такої запоруки не дає, тому ми проти неї...

Ми ніколи б не виступали проти класи, яка, претендуючи на провід у національним житті, довела б свою корисність для нації, яка, як італійська аристократія, що

¹ Maurice Barrès. Scènes et doctrines du nationalisme (Моріс Баррес. Картини і доктрини націоналізму). – Т. II. – С. 160-161.

² Oncken. Über die Zusammenhänge zwischen äusserer und innerer Politik (Онкен. Про взаємозв'язки між зовнішньою і внутрішньою політикою (*нім.*)). – 1918. – С. 16.

гинула по Шпільбергах та інших мордовнях, боролася б за незалежність нації, яка, маючи своїх Пушкарів, як Георга Дожу, що підняв повстання проти «панів», коли Угорщина вела тяжку боротьбу за незалежність, здавила б і се повстання, і зовнішнього ворога, яка, як Орлик, клялася б *спершу* «боронити інтегральність території» України, а тоді вже «свобод війська Запорізького», яка спершу думала б про «*patria*»³, а потім вже про «*libertates*»⁴ свого стану⁵... Але чи наша аристократія має з сією щось спільного? Аристократія, яка ставить інтереси стану над інтереси держави, яка братається з тюремниками наших Шпільбергів, яка лише вмє нарікати на невдячність «черні», замість того, щоб гартом і мудрістю здобути її і незалежність країни своєї? Чи всі сі, колись «жадною толпой стоящі у трона» наїзника, які ледве маленьку іскорку давньої величи видобули з себе в 1918 році, аби при першій небезпеці її згасити, є кандидатами на провідників, перед якими могли б ми схилитися?

З почуттям болю і жалю відповідаємо: «Ні, тисячу разів ні! Вони є мертві для нації, лише як одиниці можуть служити їй. У масі ж затрують душу народу ідеологією Переяславщини в її найгіршій інтерпретації».

Чи ми їх уважаємо за чужинців? Ні! Як Кисіль, вони – кість від кости нашої, лише кістки українські обросли в них чужим м'ясом, а найголовніше: душа їхня стала чужою нам і краєві. Боремося з ними як із тими, що стоять на дорозі державного визволення країни, і маємо право і обов'язок робити се, як ті французи, які в Столітню війну боролися з шляхтичами, що складали присягу англійському королеві...

Соціалізм? Ми не є «реакціонери», і ніхто більше за нас не тішився б, коли б наше робітництво досягло чисельної і моральної сили, наприклад, англійського робітництва, придбало собі його політичний змісл і активність. Але наш соціалізм – се соціалізм Сходу, се бунт невільника, який прагне нового «доброго пана». Се соціалізм фелаків, що вже не мають відваги сказати, що нація – се нісенітниця, але ще не мають відваги проголосити, що «нація – се я», це *моя класа*. Через се повстають вони проти всякої своєї держави і через се не можуть ніколи створити власної. Їхньою доктриною є туманний космополітизм, їхня відпорна сила – слабка, їхня програма – не аксіома, а теорема, що її треба довести, замість віри, вони мають хиткий розум, що відступає перед силою аргументу, підпертого аргументом сили. Їхнім ідеалом є не нація, велика та дужа, сильна всередині і навні, упоєна власною працею і енергією, лише плем'я, лише рівний поділ «благ» і *пан*, все одно свій чи чужий, який сей поділ забезпечить. Вони є експонентами чужинців і їхньої науки, затрують душу нації наукою міжнаціонального братерства, що розслабляє.

Сі обидві науки – монархізм і соціалізм – такі безсилі, обидві зиркають поза межі держави. Перші – заслабкі, аби організувати плебс, тому шукають, як Австрія, що помирала, в 1849 році проти мадярів, чужої помочи проти збунтованої «черні». Другі – се гайдамаки без політичного ідеалу, тому й також спрагнені чужої організуючої сили. Як у давній Польщі, де «найясніша Імператорова» була прибіжищем і шляхти проти хлопства, і хлопства проти шляхти... І одні, і другі все готові кидати чужому Цезареві кожного визнавця нової національної релігії, який голосить месіянство власного народу.

І одні, і другі тому так люблять «Європейський Схід» із його аморфністю, де добре себе чують лише раби татарського монархізму або татарського колективізму.

³ Батьківщина, вітчизна (*лат.*).

⁴ Вольності (*лат.*).

⁵ Pacta et Constitutiones Legum Libertatumque Exercitus Zaporoviensis etc. (Договори і Постанови прав і вольностей Війська Запорізького і т.д. (Конституція Пилипа Орлика) (*лат.*)) – Lausanne. – 1916. – С. 19.

Гаслом соціалістів є земля і воля, як у давнину говорили: *panem es circenses*⁶ – все одно, який цісар їх дасть. Гаслом монархістів є порядок, символом – ліктор із різками. Кличем націоналізму, натомість, є земля (супроти монархістів) і власна влада супроти «волі» під чужим пануванням соціалістів.

Чи се значить, що націоналізм висить у повітрі, що він – безкласовий? Ні, лише ми тримаємося погляду Шпенглера на націю: «Jeder Stand erlebt den Rest der Nation nur in Bezug auf sich selbst»⁷. Колись аристократія була нацією, потім стала буржуазія, тепер в Росії – «пролетаріят». І ми б прийняли і одну, і другу націю, коли б сі наші класи схотіли нею залишитися. Але вони цього не хочуть, бо нація – се не Інтернаціонал і не давній Європейський Схід. Коли за сей ідеал не хочуть стати ні шляхта, ні робітництво, то взяти його реалізацію на свої плечі мусить селянство – та «класа, яка несла, починаючи від 1917 року, тягар боротьби за визволення країни, яка веде перед у продукції країни, яка переповнена стихійним і щойно осудженим патріотизмом. Селянство, уживаючи мови Шпенглера, є у нас тим *станом*, у яким відбувається пробудження свідомості *нації*, станом, душа якого найсильніша і яка всі інші «durch die Macht ihres Erlebnisses im Banne halt»⁸.

Чи ми є фанатиками села? Ані крихітки. Вважаємо абсурдом замикатися в його вузькі рамки, але почин перетворення України з нації-каліки в модерну націю вийде з села, національна стихія якого засимілює чуже почасти місто і дасть керунок його політиці як політиці цілої нації, як се сталося у селянській Франції, у фермерській колись Америці, в Сербії, в Болгарії та ин.

Провід у сім русі, у сформуванні класи в націю мусять взяти *націоналісти різних станів*, як провідниками національних рухів XIX віку були німецькі студенти й ремісники, італійські змовники, польські офіцери та інтелігенти балканських народів. Допомогати їм буде спільна традиція, мова та спомини про спільні терпіння і спільні зусилля.

Се щодо нашого *quid*⁹. Ще важливіше ділить нас наше *quomodo*¹⁰ від інших українських ідеологій. Соціалісти стоять за *соціяльну революцію*, монархісти – за *соціяльний порядок*, за *національну еволюцію*. Ми – за національну революцію, протиставляючи першим наш націоналізм, а другим – нашу революційність¹¹. У сім є засаднича різниця в нашій програмі навні. На нас нападають за «контра» в нашій програмі, за його «негативізм». Так, *контра* є, і не випадково!

«Та сама мова, спільні легенди, – каже Барес, – ось що становить націю. З'явилися чеська, ірландська та інші нації... Як вони самоутвердилися? *Через ненависть* до сусідів. Погляньте на всі народи, які вийшли з-під турецького ярма, – що роблять вони спершу? Сербі, греки, болгарі переслідують себе взаємно»¹². Про сю ненависть говорить і Шпенглер, і Данте, і Мак'явеллі. Вона живе у творця модерної Німеччини Бісмарка, який сильніше ненавидів своїх противників, аніж любив своїх компатріотів, у Ласалю, який дужче ненавидів третій стан, аніж любив четвертий. Ся ненависть – рушійна сила, яка у вогні боротьби творить нації, яка створила гол-

⁶ Хліба і видовищ. Слова з X сатири Ювенала, який передавав ними прагнення сучасного йому римського люду, протиставляючи їх прагненням людей у героїчному минулому (*лат.*).

⁷ Кожен стан сприймає решту нації тільки в стосунку до самого себе (*нім.*).

⁸ Силою пережитого зачаровує (тримає в полоні) (*нім.*).

⁹ Хто; що (*лат.*).

¹⁰ Як, яким чином, у який спосіб (*лат.*).

¹¹ Думки про національну революцію я спершу розвинув у «Нашім Голосі», Львів, листопад 1910 р., у статті: Закопанець Д. Новий революц[ійний] фактор і соціал-демократія.

¹² Barrés. Ibid. – С. 203.

ландську націю з ненависти до Іспанії, французьку – з ненависти до Англії, чеську і мадярську – з ненависти до німців, італійську – з ненависти до Австрії, українську – з ненависти колись до Польщі, а тепер творить її з ненависти до Москви... Культ цієї ненависти – ніщо інше, лише усвідомлений досвід поколінь, які боролися за своє визволення; формулювання його прагнень; капіталізований досвід віків, який хоронить націю від злиття з чужинцем, створюючи конечну передумову всякої здорової і дійсно незалежної нації. Се відворотний бік патріотизму, який без неї є безплідний і нездатний. І тому кожний, хто старається перекреслити сей досвід поколінь, хто забиває цей сентимент у душі нації, працює над її духовим, а потім політичним уярмленням. Бо лише з сього сентименту народжується той патос боротьби, який веде націю по дорозі до визволення... Забивати «contra»¹³ може лише доктрина, яка проповідує **наднаціональний** патріотизм («Інтернаціонал Європейського Сходу»), бо сю доктрину таке «contra» лише ослаблює, але доктрина націоналізму черпає в ній світогляд боротьби, який веде націю по дорозі до визволення.

Сим моментом відрізняється націоналістична ідеологія від *третьої течії* в українській політичній думці – від «провансальства», від тої анемічної ідеології, яка заклятими переконаннями, з мусу лише підносила прапор боротьби з *усією* ворожою нацією, вважаючи і сю ненависть шкідливою, і боротьбу небажаною. Як в отамана Сірка, в цім українстві жило дві душі – мирно-космополітична і націоналістична. Се українство, як Сірко, приймало раду:

*Хай першая твоя душа напише
Їм кров'ю те, чого так прагне друга,
Тоді вже зрозуміє всяк твої
Нові глаголи.*

Сірко відповідає, що:

*Все життя писав
Їх кров'ю людською, а врешті що?
І одержує репліку:
Вагаючись писав...
Непевною рукою¹⁴.*

Се вагання і ся непевна рука – те, що відрізняє наше провансальство від націоналізму, який іде до своєї мети, не знаючи вагання, сумнівів, переконаний у тім, що лише закон боротьби панує у світі, і що се є добре.

Наші «історики» доводять, що від своєї метрополії відділилися сполучені держави Північної Америки «не під гаслом націоналізму: «Бий англійців!», а під гаслом політичним: «Творімо всі мешканці Америки власну державу». Але се історична неправда. Ідея власної державности в головах провідників постала щойно в процесі боротьби, і то досить пізно (як у Богдана Хмельницького). Стимулом же розпочатої боротьби було: «Бий англійців!». Мова, віра чи рідна земля були смолоскипами, киданими націоналістами в маси, аби полум'ям ненависти запалити душі й аби (часто несвідома мета) в сім полум'ї зродилася душа нової нації.

Такою є наша доктрина. Вона ставить «patria» понад класу, а революцію проти чужої нації вважає єдиним і конечним шляхом до звільнення країни. Вона вважає, що збудження національного патосу і скерування його в два русла: любови до краю і ненависти до чужини, – се єдиний шлях для нашої нації. Вона думає, що лише власна незалежність, лише максимальний вияв сил нації забезпечить найкра-

¹³ Проти (*лат.*).

¹⁴ Черкасенко С. Про що тирса шелестіла.

ще розв'язання соціального питання. Що лише вільна нація знайде вірну дорогу до своєї експансії навні. Що лише вільна нація знайде найліпшу форму своєї внутрішньої організації. Вона вірить, що, як по занепаді панства на Заході, так і по занепаді російського цезаропапізму, процес дальшої дезуніфікації Східної Європи ітиме лише під гаслом воюючого націоналізму. Що без нього з накинутим чужинцями ідеалом у сфері культурної, соціальної і політичної творчості нація звиродніє і знидіє. Звідси відмежуємося ми від соціалізму, монархізму і демократичного провансальства як від доктрин, які не хоронять націю від отруйних впливів чужої віри, і, зменшуючи її відпорну силу навні, гальмують кристалізацію окремого осередку національної волі на Україні.

Момент, що тепер наступає на Україні, вимагає консолідації всіх сил, що можуть віддати себе для послуг новій ідеї націоналізму. Не про єдиний фронт антиподів говорю тут. Говорю про консолідацію всіх людей, однаково настроєних, *людей одного темпераменту*. Від нашого героїчного в масі, але хирлявого на верхах провансальства відколюється певний заступ людей, перейнятих націоналістичною ідеєю, але збриджених протухлим духом кволого лібералізму, що запанував в офіційному синьо-жовтому українстві... По тамтім боці відколюється група людей, що давно відвернулася від жовто-блакитництва, але патос якої не вмщається вже в умираючі комуністичні доктрини, шукаючи за новою дорогою. До консолідації *цих елементів* повинен стреміти націоналізм. Всім їм бридкий ветхий монархізм, усім бридке мляве офіційне самостійництво, і в усіх них живе ще дух революції. Дати їхній енергії *одну* програму, *одну* ціль і *одне* стремління – ось найшляхетніше завдання модерного націоналізму.

Під сим гаслом може лише перемогти нація, під ним вийти переможно з хаосу нашої доби, зі звалищ поламаних програм, знищених настроїв, моря проллятої крові...

ДО ЗАВДАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

У сій короткій замітці маю на меті торкнутися пекучого питання: чи український націоналізм має обмежитися лише виховною роллю, тобто плеканням національної свідомости, любови до рідного краю, чи мусить виступити як окремий політичний чинник у житті українського народу? Питання ніби двох відповідей не допускає, але в дійсності бачимо багато українців, які звать себе націоналістами та тримаються ще й сьогодні тої думки, що націоналізм мав обмежитися на лише культурно-вихованою роботою.

За браком місця не буду розглядати, що таке націоналізм, не буду наводити потрібної літератури, лише зазначу, що метою націоналізму усіх відтінків є: 1) добробут; 2) всебічний розвій; 3) слава свого народу (народ-нація). Залежно від обставин, у яких цей останній перебуває, домінує якесь одне із зазначених завдань. Якщо нація поневолена і є в стані матеріального та культурного занепаду – націоналізм на початку має виконати тільки перші два завдання. Коли ж се останнє більш-менш здобуто, переважає третє. У кожному разі націоналізм – окрема ідеологічно-політична течія, яка служить своїй нації, стоїть на охороні її інтересів. Тому і націоналізм мусить мати організацію своїх поборників, як усяка инша течія, що ставить собі якусь життєву мету. Називати себе націоналістом і не належати до організації націоналістів – анахронізм. Се те саме, що називати себе вояком і не брати до рук зброї.

Українська нація перебував у стані боротьби за політичну, культурну, економічну, взагалі за **повну незалежність** як передумову подальшого свого розвитку та добробуту. З сього випливають і специфічні завдання українського націоналізму – бути одним із чинників (на мою думку, **головним**) у сій боротьбі.

Українським націоналістом є той, хто вирішив посвятити себе служінню нації та її ідеалам, і то не словами, а чином. У програмах груп та організацій українських націоналістів метою є: 1) самостійна соборна Українська держава; 2) добробут українського народу. На першому місці – політична мета. І се цілком природно.

Все решта має поки відійти на другий план. Передусім мусить бути звільнена українська земля від усіх окупантів. Се найголовніше завдання. Передчасно сваритися за вирішення соціальних та інших питань і дробити силу нації, бо ворогів багато і то спільних, а се вимагає нашого найвищого напруження та залізної організації.

Отже, тому, хто дбає про визволення свого народу, доводиться працювати в напрямі творення сили (розбудження національної свідомости) та організації її так, аби вона якнайкраще і найкорисніше була зужита, а потім – ведення, керування самою боротьбою. Завдання ускладнюється тим, що треба вступати в боротьбу, маючи неготові сили, та разом творити й організувати їх, ще більше: боротьбу доводиться вести постійно з дня поневолення, бо ворог безупинно натискає, треба боронитися, щоб лише у відповідний момент перейти до наступу.

Погляньмо ж на сучасний момент боротьби нашого народу, в якому стані є його сила та організація її, яку позицію займав він на полі бою та який його провід. Се нам покаже, що треба робити.

Почнемо з сили. В сій ділянці попередня праця наших будителів, визвольна боротьба та досвід за час революції аж до сьогодні не пропали даремно. Можемо з

радістю стверджувати, що український народ у цю хвилю горить ненавистю до ворогів, прагне власної держави і виявляє активність, незважаючи на страшний терор. Треба лише дбати про розвиток активності, винищити з корінням дух фаталістичного квієтизму – «якось буде». Се в теперішню добу є найголовнішою болячкою, на яку хворіє навіть значна частина української інтелігенції, ухиляючись від політично-суспільної праці.

У набагато гіршому стані організація сили. Окупанти не тільки нищать усякі зародки організованого життя, але своїм утиском не дають можливості навіть виховати ширші маси для розуміння вагомості організації. Майже всі активні елементи пішли в підпілля, а тому їхня діяльність значно ускладнена. Найголовніше – нема єдності проводу ані навіть зв'язку та порозуміння. Кожна організація веде працю на власну руку. Та не тільки в краю, а також і на еміграції, де нема жодних перешкод для порозуміння і координування.

Позиція, яку відстоював український народ на полі бою з ворогами, є переважно офензивна, бо лише в менших частинах України, відірваних від головного тіла, вона є оборонною. Але вороги сильні, і за кожний крок уперед доводиться вести впертий бій.

Що торкається проводу, то тут справа чи не найгірша. Різні «Державні центри» з їхньою орієнтаціями підтверджують це. Спроба торік досягти між політичними партіями та організаціями порозуміння з метою утворення єдиного проводу виказала, якими далекими є вони від цієї думки. Розгардіяш панує далі.

Таким чином, бачимо, що творення сили іде само собою. Сьому допомагають наші вороги.

Найбільшої ж уваги та праці вимагає тепер організація сили та одного авторитетного, кваліфікованого проводу. На сі два моменти треба звернути особливу увагу, в цьому полягає вся праця українського націоналізму.

Не будемо широко зупинятися над формою та способами організації, лише вкажемо на головну засаду.

Організацію треба так побудувати, щоб могла якнайкраще, з найменшими труднощами досягти головної мети – політичної незалежності нації. Тому се має бути політична організація, здатна в сучасних обставинах вести і розвивати боротьбу та у відповідний момент завдати вирішальний удар ворогові. Се є той принцип, на якому треба будувати організацію сили. Організацію проводять звичайно політичні партії. Се могло б бути і в нас, коли партії утворили б один провід.

На жаль, через поглиблення у своїх програмах соціального моменту сучасні українські партії дійшли до антагонізму. Вони не відважуються пересунути соціальний момент до певного часу на другий план, щоб спільними силами здобути політичну самостійність нації. Мимоволі питання: чи не головну роллю тут відіграють персональні інтереси та дрібна амбіція ватажків чи претендентів на ватажків різних «державних центрів»? Ось чому організація партійним шляхом ділить національні сили та порушує єдність проводу. Навіть під час збройної боротьби наші партії не були солідарними між собою!

Який же вихід із цієї ситуації? Утворити силу, яка змусила б сі партії підпорядкуватися спільному авторитетному проводові на час, поки цього вимагають інтереси нації.

Досить безнадійних спроб, як було торік. Удалося зібрати за одним столом представників кількох політичних груп, але після нарад протягом кількох місяців виявилось, що ніяк не можна помирити сі екстремі. Не можна знайти порозуміння навіть

між партіями, які стоять на республікансько-демократичній основі, бо ... (отаманія!) не хочуть стати поруч, кожна хоче верховодити, незважаючи на жодні обставини. Вже навіть були зліпили з трудом спільну політичну платформу, та не було доброї волі, почали один одного поборювати в пресі. «Розсварилися і розійшлись». Деякі ж партії на пропозицію взяти участь у нарадах відповіли відмовою та майже наказом підпорядкувалися їхньому «державному центрові». Інші мотивували своє ухилення важливою причиною: у нарадах бере участь така особа, як N, якій, звичайно, не поставили жодного річевого закиду, а насамкінець заявили, що вважають справу «несерйозною». Так скінчилася ця N-на спроба звести їх до громади. На нашу думку, всі групи та організації українських націоналістів, як рівно ж і неорганізовані націоналісти та особи, що інтереси нації ставлять вище за класові чи персональні, мусять зіллється в одну політичну організацію і примусити решту політичних партій підпорядкуватися спільному політичному прововоді, як се було в інших народів.

За успіх промовляє життєвий досвід. Партії настільки слабкі ідеологічно і чисельно, що досить з'явиться сильній та морально здоровій організації, як вони без примусу поплентаються за нею, боячись бути зігнорваними.

Потреба в проведенні політичної роботи та вихованні дійсних політичних та громадських працівників (а не партійних!) вимагає, аби націоналізм виступив чинно, як окрема політична організація.

За творення нової політичної організації каже також і майбутнє. Треба дати вихід свіжій думці, бо в дотеперішніх партіях панує стареча рутинна. Там переживаються чужі, старі, як світ, думки, від яких давно вже відмовилися б і самі автори. Там панують різні містичні слова – «монархізм», «демократизм», «соціалізм»...

Треба пробудити живу критичну думку, яка веде до творчості, а не гнітити її різними мітами. Давній досвід мусить бути базою лише для подальшого шукання та розвитку, а не вічним недоторканим законом.

ДОН КІХОТАМ МОНАРХІЗМУ¹

Не є моїм звичаєм займатися особистою полемікою, на жаль, такою в нас поширеною. На сторінках ЛНВ-ка, редагованого мною ось вже скоро чотири і пів року, міг би я, коли б хотів, звести порахунки з особистими на мене нападами: з боку «Нової України». «Діла», «Культури», «Землі і Волі», «Вістей», «Комуніста», «Хлібороб[ської] України» та ин. Але я цього по змозі уникав. Так само не реагував на нападки хліборобів-«державників»: ні на випадки в їхньому журналі, ні на листа до мене В.Липинського, в яким такі слова, як «хам» і «гад» конкурують із ще елегантнішими висловами шляхетного «войовника». Не скористався я рівно ж із запрошення «Студ[ентського] Вістника» відповісти на ординарний виступ того самого «лицаря» в сім журналі. Та коли він, спровокований моїм ігноруванням його «полеміки», «ляпнув» свій шедевр у передмові до окремого видання «Листів до любезних земляків», я вирішив відповісти йому кількома словами для характеристики цілої течії хліборобів-«державників» і для того, аби вони нарешті побачили, що на цій полеміці добре не вийдуть.

Отже, як усякий ідейний полеміст, п. Л. починає ... з моєї метрики («паспорт єсть»?) і з тріумфом стверджує, що я не є українець, бо ... народився в провінції, що її московські колоністи прозвали «Новоросією». Липинський має рацію, як і п. міністр Гломбінський, що нашій сільській депутації, яка домагалася українського шкільництва для Холмщини, відповів: «На Хелмщизне, о іле вем, нема русінуф, а о іле сон, не повинні биць». Засоромленим українським послам (в тім числі й холмщакам) довелося лише замовчати й схилити голову перед авторитетом людини науки.

Але віддаючи п. Л-му належне як людині науки в справах, що з наукою не мають нічого спільного, я дозволю собі йому дещо відповісти. Отже, другий мій капітальний гріх (окрім першого – невластивого уродження) є той, що я «зрадив хазайновитих і заможних батьків, ставши соціалним проти них революціонером», а потім зрадив російських соціалістів, ставши соціалістом українським.

Ну, тут уже Ваша «wiedza»², пане Вацлаве, не дописала. Російським соціалістом я ніколи не був, чого не можуть сказати про себе деякі *Ваші найближчі співробітни-*

¹ Від редакції. Вмішуючи сю формально «особисту», а в дійсності суспільно-важливу відповідь доктора Д.Донцова на передмову п. Липинського до окремого видання своїх «Листів», редакція одночасно з глибоким жалем стверджує, що пристрасна праця над конструюванням дуже цікавої й корисної теоретично, але у висновках шкідливої, нереальної й суто інтелігентської політичної концепції («хліборобсько-монарх[ічної]»), *знищила* в українській культурі в особі п. Липинського В'ячеслава Липинського – історика з ласки Божої, людину із загостреною історичною інтуїцією і, що найголовніше, – з *історіософським еросом*.

Коли зважимо, що наша історіографія є й дотепер диким полем (сумлінні, але історіографічно нездарні й безкрилі праці професора Грушевського), що українська школа, за Аркасом, не має жодного державно-виховного підручника з історії, що історичні праці В'ячеслава Липинського, першого плугатаря на дикім полі нашої історіографії, були єдиним історично-виховним чинником для українця-громадянина і державника, то можна уявити собі всю невіджалуваність цієї втрати. Українські «монархісти» можуть пишатися: знищивши в особі В'ячеслава Липинського, *найбільшого сучасного державно-національного історика*, вони залишили українську молодь на поталу «марксистам» Багаліям і решті «українізованих» московсько-жидівських колег малоросійського «краснаво професора».

² Знання (*польськ.*).

ки, колишні активні члени «Українського Союзу Російської соціал-демократическої робочей партії» (названої для «хохлів» «Спілкою»), що складалася з москалів і жидів, видавала свої публікації по-російському й боролася з «українським шовінізмом». Вам і Вашим приятелям приємно це забути? Вірю, але ж нащо ж Ви їхні гріхи приписуєте мені?

Але тут йдеться не лише про мене. Таких, як я, «зрадників своїх батьків», на Україні було більше – сотні й тисячі. В ту глупу ніч перед відродженням нації до української (не до російської, пане Вацлаве!) соціальної демократії йшло все здорове, все чесне й сильне в нації, всякий, хто хотів прислужитися національній справі не самим нишпоренням у поживквих фольантах. Ніхто з нас сього не вішає на великий дзвін, бо це був наш обов'язок, бо нема в нас тієї несмачної автореклами, якою переповнені Ваші «Листи». Не заперечуємо ми й рації існування тих, що, сидячи за фольантами, уважали себе, як модерні Дон Кіхоти, казковими «войовниками» й «лицарями», але нехай же не думають, що вони, що лише ся праця мала якусь вартість. Нехай не осмішують себе, обпльовуючи ім'ям «зрадництва» цілу молодь перед і під час першої революції, якої вони ані її поривів своїм старечим мозком не в змозі зрозуміти.

Кажете, що я «невідомо з яких причин» опинився за кордоном. Але всі ті, що перебули 1903 і 1907-1908 роки, як я, у Петербурзькій в'язниці або в Лук'янівці, знають, чому я опинився за кордоном. У кожнім разі не добровільно й не на те, аби приємно проводити час у краківських музеях чи веселих домах... Кажете, що я зрадив соціал-демократію? І тут Ви помиляєтеся, пане Вацлаве. Я не зрадив партії, лише хотів її зіштивнілу постать зробити звиннішою, хотів, щоб вона приготувалася до великих грядучих подій, висунувши на чоло гасло політичної незалежності. Партія за цим гаслом не пішла, видаляючи мене зі своїх рядів за «авантюричні гасла», які її висланці лише чотири роки по тім поїхали реалізувати в Берестю... Але я можу потішити п. Л-го: синодик моїх зрад у нього не повний. Я зрадив партію, а ще й самого царя, якому урочисто присягнув у 1894 році служити вірою і правдою. Але цього вже не беріть мені за зле, бо мої предки не присягали в Переяславі цареві (як, здається, Ваші). Бо хоч якийсь полковник Донцов і був у Богдана Хмельницького (є він навіть в «Ogniem i mieczem»³ Г.Сенкевича), але я не мав часу дошукуватися, чи був він мій дійсний предок, чи такий, як Петро Дорошенко – всім теперішнім Дорошенкам. Отже, Ви могли, навіть се був Ваш «лицарський» обов'язок, чекати триста літ, поки Ваш суверен звільнить Вас від присяги й дозволить стати українським незалежником, я ж не мав цих скрупулів й тому трошки поспішив. Визнаю, що це провина, але чи вже така велика?

А втім боюся, що Вас не переконаю. Бо важко переконати людину, яка українській «зрадницькій» генерації 1905 року протиставляє таких лояльних і чесних лицарів, як... генерал Залеський, який в ім'я «реальної, не фантастичної традиції політичної української» «служив вірою й правдою державі Російській». Тут, очевидно, провалля, якого не засипати жодними аргументами: для Вас українською традицією є: «Боже, царя храни!», й служба державі і цареві російським, для нас – боротьба з ними; для Вас – нав'язати ще неіснуючий «союз» із Росією, для нас – уже існуючий розірвати...

Та й сим не вичерпуються мої зради. Я зрадив ціле офіційне українство, як його представляла наша преса перед війною, й поборював його не постфактум (як тепер ви), а тоді, коли воно було в силі й коли се було потрібно. Ви зачали виступати

³ «Вогнем і мечем» (польськ.).

проти української «демократії» лише на еміграції, а перед тим були *своя людина перед нашого провансальства*, готова йти, як писали в «Z dziejow Ukrainy⁴», слідами Антоновича «гęка w гęке z przedstawicielami tego ludu⁵», цебто з тими демократами, яких Ви аж тепер лаєте, коли вони лежать на землі. Отже, коли тут і можна говорити про чийсь метаморфозу чи зрадництво, то, в кожному разі, не про мої. З офіційним українським табором, з нашим «провансальством» я ніколи не йшов рука в руку і їхньою людиною ніколи не був... І перед моїм розривом із соціал-демократичною партією і по ній у моїй ідеології все було негативне ставлення не тільки до царату, але й до цілого російського суспільства (не відкидаючи соціалістичного відламу), й до рідного провансальства. Між Вашою ж колишньою ідеологією, коли Ви йшли рука в руку з провансальством, коли Ви «жалували», що Хмельницький не доконав соціального перевороту, вважаючи це за «блуд» його політики («Z dziejow»), і теперішньою є ціле провалля.

Тепер перейдімо до ближчих часів. Отже, моя чергова зрада хліборобів-демократів! Вона представляється так (деякі речі добре собі пригадати, пане Вацлаве!). На з'їзді партії в квітні 1918 року мене разом із Міхновським, В. Степанківським, С. і В. Шеметами і В. Липинським вибрано до Головної Управи партії (ані Скоропис, ані Д. Дорошенко, теперішні хлібороби-«державники» до цієї партії не належали). Вже на еміграції у швейцарським Берні я дістав, здається в 1919 році, так звану лілову брошулку, Проект Програми партії хліборобів-державників, підписаний В. Липинським, С. Шеметом, О. Скорописом і Д. Дорошком, з проханням прилучитися до нової партії і пропагувати її ідеї, «проект програми» серед нашої еміграції. Я поминаю вже, що сей вчинок був крайньо нелояльний супроти мере, члена Головної управи Хліб[оробсько]-дем[ократичної] партії. Моя адреса була відома, отже, коли б інші члени Управи Хліб[оробсько]-дем[ократичної] партії задумували утворити нову організацію і до неї втягнути й мене, то їхнім *обов'язком* було б перед тим порозумітися зі мною, аби спільними силами такий проект (наскільки би я до нього пристав) випрацювати. Замість сього, для цієї організаційної передвступної праці притягнуто двох осіб, що не лише з Управою, а й навіть із партією нічого не мали спільного. Ся крайня нелояльність була однією з причин мого відмовного становища. Другою – персональний склад нового угруповання, а найголовнішою – «єдинонеділимський» зміст «проекту програми», де говорилося і про «союз» із Росією, і про костомарівські «три Русі», й іншу архівну україно-фільську мудрість. Отже, я відповів відмовою, і це і є моя «зрада» партії хліборобів-демократів, у програмі якої не було ні одного з тих абсурдів, які знайшлися в проекті хліборобів-«державників».

Далі я «пристав до партії «Заграви» в Галичині, аби і її потім зрадити... Трохи нестисло, пане Вацлаве! До «Заграви» я не приставав, лише *створив* її, редагував орган групи і в трьох четвертинах заповнював його сам, виробив і програму ідеології «Заграви». Се по-перше. А по-друге – я не кидав «Заграви» (хоч це і загрожувало мені як чужинцю немилими наслідками), лише *«загравісти» кинули мене*. Спершу вони жадали, аби я (по пам'ятній афері Тютюнника) перемінив ідеологію журналу на «зміновіхівську», в чім я відмовив. Далі вони зачали підготувати вступ групи «Заграви» до трудовицької партії. Я боровся з сим, доки міг, обстоюючи сам лише ту лінію групи, яку з самого початку її постанови ми *всі* прийняли. Коли ж величезна більшість почала явно працювати над ліквідацією групи і над її злиттям із трудови-

⁴ «З історії України» (польськ.).

⁵ Рука в руку з представниками того народу (польськ.).

ками, я з групи виступив. Моєю програмою було: 1. Маси і молодь. 2. Робота в краю. 3. Самостійна організація. Метою ж більшості стало: 1) Захоплення інституцій. 2) «Висока політика» (маніфести і Ліга націй). 3) злука з трудовиками. Очевидно, тут мостів бути не могло. Під впливом нагінки зі сторони польської, большевицької і «трудовицької» настроєних «загравістів» «Заграва» потонула, але чи мають право щурі, що тікають із корабля називати зрадниками тих, що на ній залишилися?

Тепер, нарешті, про найголовнішу мою зраду – зраду гетьмана. Спершу, отже, Донцов «вкручується між гетьманців»... Ні, се не Донцов «вкручувався» до них. «Вкручувалися» ті його міністри» (теперішні хлібороби), які запобігали всіх і вся протекції, починаючи від генерала Гренера і посла Мума і закінчуючи мною, аби їх зробили міністрами, які вірно служили гетьманській ідеї, боячись з'явитися на привселюдній панахиді по гетьмані Мазепі в річницю Полтави в Софійській катедралі в 1918 р. через те, що не було на це благословення московського патріярха. «Вкручувалися» ті, які пішли на службу гетьманові тоді, коли на це був пляцет Національного Союзу та ин. Щодо Донцова, то він пішов до гетьманців *перший* серед національної української інтелігенції на *заклик* гетьмана, приймаючи посаду, яку йому давали і не запобігаючи про неї, тоді коли «зрадою» вважалося те, коли на гетьманців тикали пальцями і погрожували їм обрахунком... Донцов пішов до гетьманців не тоді, коли за прихильність до гетьмана роздавалися посади послів. Пішов, повторюю, на перше візвання тоді, коли інших, у тім числі і пана Вацлава Липинського, *треба було довго переконувати* «зрадити демократію». «Вкручувалися» ті, яким залежало на посаді, а не на ідеї гетьманській, які (теж теперішні партійні товариші п. Л-го) по знаній розмові кореспондента однієї берлінської газети з прем'єром Лизогубом про «федерацію» з Росією висловлювали (між иншим, і переді мною) готовість моментально долучитися до нового курсу, хоч тоді ані Ено ще не сидів в Одесі, ані взагалі не було причин для цього «тактичного кроку»...

Донцов виявився лихим організатором і «нічогісінько не робив для пропаганди ідеї гетьманщини». Сей закид роблять мені і пан гетьман, і пан Вацлав, і я, може, докладніше відповів би на се, коли б не мав поважних сумнівів щодо компетенції якраз цієї сторони робити мені такі закиди. Щоб я цю компетенцію визнав без застережень, інакше повинна була б виглядати тепер і хліборобсько-демократична партія, і ціла держава українська. Урешті-решт для пропаганди гетьманської ідеї заложив я спеціальний популярний орган, в яким писати закликав кілька разів усіх членів Головної Управи хліборобів-демократів, але «ліниві і нелюбопитні» політики хліборобські ані разу з достарченої їм змоги пропагувати гетьманську ідею не скористали. Пам'яті гетьмана Мазепи єдино сей орган присвятив окремий номер, а єдиний публічний відчит у пам'ять Полтавської річниці в Києві зробив я... Коли за се на мене йшли доноси до гетьмана (лояльно ним переслані мені) зі сторони російських кіл, я се розумію, але коли проти такої пропаганди підносять голову «державники» українські, то се лише кидає своєрідне світло на них же. Для вас гетьманщина була Переяславом, і лише Переяславом, та ще ліквідацією аграрної революції, для мене – Полтавою і рахуванням із доконаним фактом у сфері земельних відносин. Це й були ті мої «окремі й не такі, як у всіх у партії, індивідуальні переконання», про які згадує у своїх споминах пан гетьман і які він слушно називає «чисто революційним ставленням до ідеї і фактів».

У своїх споминах, між иншим, пише пан гетьман, що «за його (мій) націоналізм я боронив його від його ж безпосереднього начальства». Лояльно стверджую правдивість сих слів, як рівно ж і те, що без такого ставлення пана гетьмана я ні хвили не міг

би залишитися на своїм пості. За таке ставлення я відплатив йому такою самою обороною особи гетьмана і його політики перед його прихильниками з Хліборобсько-демократичної партії, які (українська вдача!) раз на нього молилися, раз впадали в істеричний шал, присягаючи його (очевидно, на словах) замордувати.

«А сам створити нічого не зумів», – пише пан гетьман. Не входжу в цю справу з поданих вище причин, натякну лише, що почасти це було тому, що **твори-ли інші**, якраз ті, перед якими мусив мене брати в оборону сам пан гетьман, які «творили» зовсім в іншому напрямку. Був, наприклад, у Києві в 1918 році такий пан А.Маляревський. У своїх споминах в «Архіві громадянської війни» він пише, що його ідеєю було «створення нової здорової і сильної **Росії**», що з тією метою він «поєхав на Юг» (тобто на Україну) і «перекрасілся на время в українські цвета», уважаючи, зрештою, українство «чимось зовсім непотрібним і штучно плеканим». Отже, цей самий п. А.Маляревський залишився начальником пресового бюро при штабі гетьмана. І від таких Маляревських аж роїлося в гетьманській палаці. Коли додати до сього тих українців, які вирікалися мазепинства або на перший кивок згорі готові були іти на «федерацію», то стане хоч почасти зрозумілою справа, чому люди інших переконань, ніж пан Маляревський, Липинський та інші, «самі нічого створити не зуміли». Пан гетьман каже, що, мимо цього, він «власне за його (Донцова) націоналізм боронив його до самого кінця». Розумію тяжке становище, в якому опинився пан гетьман, розумію, що йому треба було лавірувати навіть межі німецькими союзниками (в порозумінні з ним я не раз організував пресову кампанію проти того чи іншого планованого кроку німців, шкідливого для України, але якого гетьман відвернути не міг), але, рахуючись із цим, я теж стояв при нім «до самого кінця».

Але коли цей кінець прийшов... «Наступного дня після занепаду гетьманства, – пише пан гетьман, – Донцов надрукував статтю, повну різких і несправедливих проти мене випадів, але я, **пізнавши вже його, не був сим ні огірчений, ні здивований**». На це можу відповісти: коли майже наступного дня по урочистих запевненнях, що він ніколи не зрадить прапора незалежної України, пан гетьман проголосив «федерацію» з Росією, віддаючи край у руки російських добровольців, **я, не пізнавши його (так, як він мене), був сим і огірчений, і здивований...**

Щодо памфлетів, то справа була така: у самий розпал громадянської війни, коли війська Директорії облягали Київ, я, тікаючи перед «федеративними» шпильцями, заніс до редакції «Ради» статтю, підписану знаними вам моїми ініціалами, в якій різко осуджував «федеративний» маніфест і висловлював симпатії повстанню. Сю статтю було видруковано, як кожний може ствердити, не «наступного дня по занепаді гетьманщини», лише коли вона стояла ще міцно і коли виступи проти неї каралися... Але, може, пан гетьман згадує про інший памфлет? Був і інший, той, який, дійсно, з'явився по занепаді гетьманщини в київській «Трибуні» під титулом «Гомункулос», але який я, як і перший, даремно носив майже по всіх наших редакціях під час повстання і який ні одна з них не хотіла друкувати, окрім «Трибуни», яка тримала його аж до занепаду гетьманщини. До речі, за сей памфлет, коли я вже був у січні 1919 року у Відні, пан посол гетьманський В.Липинський складав мені gratulacii чи не тому, що тоді вже став послом УНР і перебував під сильним впливом М.Василька, з яким безперестанно конферував?

Я сказав: до самого кінця. І справді, ні один український самостійник по «федерації» не міг залишатися з гетьманом, який, до речі, пізніше сам визнав свою помилку. Київ, переповнений бандами російської добровольщини, Пуришкевич, оваційно вітаний Протофісом, російські триколори над українським клубом, аре-

шти і переслідування українців, навіть гетьманців, – так виглядала ся «українська» держава по федераційнім маніфесті! І треба, справді, розраховувати хіба на бездонну глупоту читачів, щоб умовляти їх, що повстання було повстанням проти *української* держави.

Коли Ви вже збираєте дані для моєї особистої біографії, то можу подати Вам, пане Вацлаве, до відома, що під час цієї «федерації» і я не сидів у віденському «Grand Hotel'ю»⁶, а три тижні, аж до вступу військ Директорії, ночував кожную ніч деінде, уникаючи арешту, що добровольча банда раз шукала мене в українському клубі, спізнившись лише на п'ять хвилин, раз – вдерлася, шукаючи за мною, до професора Яновського та ин. Під час випадкової зустрічі зі мною в Берні швейцарським у 1919 році пан гетьман запевняв мене, що він не давав наказу на мій арешт. Нехай, але сей наказ не був таємницею, мої колеги-журналісти, росіяни (праві!), застерігали мене, зустрівши на вулиці, про наказ на арешт. А зрештою, коли такого наказу з боку гетьманської влади й не було, то се свідчить лише тим яскравіше, *в чийх руках знаходилася влада в «самостійній» українській державі*. І що значила тоді повага українського гетьмана в Києві. Не гетьманщину зраджували ми тоді (її вже не було), ми зраджували графа Келлера і російські триколори, до яких хлібороби-«державники» хотіли нас завести практично в грудні 1918 року, а теоретично – за кордоном у своїх публікаціях тепер.

Таке розуміння «федеративного» маніфесту, зрештою, не є моє особисто. У своїх *«Очерках русской смуты»* пише *генерал Денікін*, що він спершу негативно ставився до спроб «гетьмана самостійної і ворожої до Росії України» нав'язати контакт із Доброармією. «Но когда министр иностранных дел нового украинского правительства Афанасьев в телеграмме ко мне (3 ноября) заявил, что «украинские силы в согласии с Доном и паралельно с Добров[ольчей] армией направлены на борьбу с большевиками и на *восстановление единства России*», я ответил тотчас же: *«Раз Україна стала на путь русской государственности, предстоит необходимость войти в соглашение по вопросам единого фронта, единого командования для борьбы с большевиками и единого российского представительства на международном конгрессе»*⁷.

Ось за що ми зрадили гетьманщину – за те, що вона стала на ґрунт російської державности, і треба мати дійсно якесь татарське поняття про лицарськість, аби думати, що лояльність до гетьмана самостійної України може нас зобов'язати служити гетьманові, який працює разом із Денікіним для «восстановления единства России»!

З цих причин пішов я і багато зі мною від гетьмана, жалюючи, що він не вмів використати єдиної нагоди створити українську державу, нагоди, яка для нього не повториться більше, як ще менше для полтавців-острянців та інших авантюристів...

Такі, отже, є мої зради. Я зрадив хліборобів-«демократів» через те, що вони *радикально* змінили свою програму... Я зрадив і гетьмана через те, що він прийняв програму генерала Денікіна. Я зрадив «загравістів» через те, що вони стали «діловцями». Як се безконечно глупо!

Між иншим, видається мені, що головна причина напастей Ваших на мене, пане Вацлаве, лежить власне в сій, кажучи милою вам федеративною мовою, «атвергнутаю любові» Вашій, бо люди з жіночою психікою, до яких належите й Ви, *сього* ніколи не прощають. Кілька разів зверталися Ви і Ваші до мене: раз до Берна з Вашим проектом ліловим, кличучи до себе, раз у Відні в 1921 році через особу, яку тут не хочу називати (Ви знаєте, про кого мова), раз у Львові у 1922 році, коли Ви

⁶ «Великий готель»; тут: готель у Відні, неподалік оперного театру.

⁷ Очерки. – Т. IV. – С. 192.

зверталися до хліборобів-«демократів», раз у Швейцарії, коли п. інженер К., колишній гетьманський ад'ютант, пропонував мені редагування газети в Берліні (пізніше «Укр[аїнське] Слово»). Щоразу я відмовляв, не вірячи ні у Вашу ідею, ні в її представників. Звідси й гнів Ваш. Коли б я захотів піти до Вас, Ви б дарували мені все, як «діловці» дарували «загравістам» усе, коли ті пішли до них, лаючи їх перед тим на чім світ стоїть.

Такі самі мудрі є Ваші обвинувачення в «зраді» Союзу визволення України. Цю справу пояснював я в особній листівці, яку видав у 1915 році і до неї не маю що додати. Щодо мого «полонофільства», то по чотирьох роках моєї публіцистської праці у Львові говорити про нього може хіба лише той, хто тікає з криком: «Тримайте злодія!». На візу польську я чекав у Відні сім місяців, Ваші ж емісари безперестанно порхають до Варшави і назад, не потребуючи для цього і семи днів. Зрештою, в полонофільській «Політиці» не було статей Донцова, лише статті п.Липинського. Рівно ж не залицявся до польських монархістів у краківським «Czas'і»⁸. Зрештою, можу Вас запевнити, що боротися з полонофільством, будучи самому чужинцем, тут, у Львові, є тяжче, ніж у прекраснім Райхенау. Можу також запевнити, що боротися *річево* з ворожими собі течіями серед галичан рівно ж набагато тяжче, ніж як се робите Ви – ділити їх на дві частини, «з яких одна частина служить у польській та большевицькій контррозвідці, а инша ще чекає своєї черги».

Закінчую. І даю Вам пораду: будуйте пам'ятники нерукотворні Залеським, Долгоруким і Келлерам, містіть їхні портрети, видумуйте найкращі форми «союзів» між Росією і Україною, пертракуйте (як Ви самі зізналися) з російськими монархістами, Протофісом і Пуришкевичем, Ніколяями й Кирилами, обпльовуйте в безсиллі люті найгарніші традиції українського незалежницького руху, обпльовуйте велику визвольну боротьбу 1919-1921 років, протиставляючи їй ідеали Тарговіці і «лояльності монарху», п'ятнуючи анархізмом кожний здоровий національний рух проти Росії, лише зоставте в спокою молодь, якої Ви не розуміли тоді, як самі були молодим, і яку розумієте ще менше тепер, коли самі стверджуєте, що хвороба Ваша поступає наперед.

Для того, аби називати противників «гадами», «каналіями» та ин., не треба бути ані «войовником», ані «лицарем», се зуміє, не знаю, чи ліпше від Вас, але, напевно, зуміє, зробити й перекупка на жидівським базарі у Києві. Чи не розумієте Ви, що, конкуруючи з нею, робитеся смішним, що осмішуєте і свою ідею гетьманську, і компрометуєте пана гетьмана, в якого ще вірите; що викликаєте лише у власних приятелів знизування плечима або почуття жалю і поблажливого милосердя? Зрозумійте, що інспіраціями, в які самі не вірите, зраджуєте лише Вашу безсилість в річевій полеміці.

«Щоб могла постати Україна, всі місцеві сили, що хочуть своєї держави, мусять відділитися від сил, які підтримують держави метропольні». Се сказав ідеолог хліборобів-«державників». Сієї самої думки дотримуємося й ми, і тому ні один із тих, що прагнуть незалежності своєї країни, не піде з Вами, хоч би Ви у своїй ординарності самого себе навіть перевищили.

⁸ «Czas» (*польськ.*) – «Час», консервативне інформаційно-політичне видання, яке виходило у Кракові (1848 – 1934), а пізніше (1935 – 1939) у Варшаві.

ДО СТАРОГО СПОРУ

Рівночасно в обох наших культурних осередках, у Києві та Львові, здійнялася дискусія на тему нашої культурної приналежності. «Схід чи Захід»? – так ставлять питання у Львові («Політика»). «Європа чи Росія?» – так формулюють питання в Києві, де воно стало злобою дня. Його обговорюють у журналах, на відчитах, у часописах, йому присвячують спеціальні книги, як М.Хвильового «Камо грядеши» та ин.

Правда, з огляду на цензуру «рабоче-крестьянського» уряду, що дуже нагадує часи Миколи I, питання не ставиться так гостро на словах, але по суті – так. Назовні спір іде про «пролетарську літературу», про «просвітянство» та «халтуру», але на ділі – про найбільш тривожну справу на Україні: як рятувати національну культуру, що душиться за кільчастим дротом, яким себе відгородила Росія від Європи? Як боронитися від того здичіння смаку, ідейного спрощення й зарозумілого нецтва («комчанства»), які приніс із собою большевизм на Україну?

Хвильовий відверто каже: «Ахіллесовою п'ятою українського пролетарського мистецтва є не стільки відсутність відповідної критичної літератури і критики, скільки відсутність самої літератури, що її варто було б критикувати». І далі: «Нове мистецтво утворюють робітники і селяни, тільки з умовою: вони повинні бути інтелектуально розвиненими... Хто того не розуміє, той дурень»... А звідси два висновки: перший (який *робить* Хвильовий) – треба вчитися в Європі і другий (якого він ще не робить) – від Росії нам нема чого вчитися.

Ті самі висновки роблять і інші. «Європу ми знаємо не безпосередньо»... «Ми споживаємо Європу через російське видавництво «Мисль» – воно для зручності перекинуло сюди філію і друкує в Києві більше, ніж ДВУ»... Європа нам потрібна, бо лише в атмосфері «суворої життєвої конкуренції, суворого мистецького добору» може розвиватися всяка культура, але не (знову недоговорений висновок) в атмосфері російської касарняної одностайності. Європа нам потрібна, бо нові пролетарські письменники, як і просвітянський «сатана в бочці», «орієнтуються винятково на примітивність свого мислення»; «бо становище в нас таке, що людині, коли вона засвоїть певні принципи, що є офіційні, багато й багато прощається за бездарність»... «Не засвоївши й не перемігши в собі основних об'єктивно корисних традицій європейської (та й української) культури, ми навряд чи зможемо дати твори ширшого, не хуторянського масштабу»... А висновок знову той самий: нам потрібна Європа, *via*¹ Росія ми Європи не досягнемо, від Росії вчитися нема чого².

Росія давно вже здерла всі плащики з комуністичної доктрини, давно поставила спір між «комунізмом» та «капіталізмом» у його дійсну площину – в площину спору за гегемонію в Європі між нею та її супротивниками. Тепер, нарешті, й українці, хоч пізно, але ще не запізно починають догадуватися, що не між «капіталістичним» Заходом та советською Росією мають вони вибирати, але просто між двома типами культур, між двома засадами – засадою Окциденту і російського «євразійства». Недурно серед київських «москвофілів» зчинився страшний галас, що «європейці»

¹ Дорога, шлях; через (у просторовому значенні) (*лат.*).

² Шляхи розвитку сучасної літератури. Диспут 24 травня 1925 року. – К., 1925.

підривають самі підстави советського ладу. Не дивно, що стаття Хвильового, яка започаткувала цілу дискусію, подіяла, мов свого часу «Лист» Чаадаєва.

Не знати, чи доведеться українському наслідувачеві Чаадаєва писати незабаром свою «Apologie d'un fou»³, але питання поставлено, і його вже не задушити. З приводу наново здійсненого в Києві й у Львові спору про Схід і Захід, хочу зробити тут кілька зауваг.

Коли ближче приглянутися до суперечок межі прихильниками різних «орієнтацій», то побачимо, що *їхня суть не полягає ані у Сході, ані в Заході, а зовсім у чомусь иншому*, в одній проклятій болячці нашого життя, що дилема, яку ставлять диспутанти, несвідомо для них самих зачеплює иншу, поважнішу і грізнішу...

Що вражає в наших «москвофілів» і «європейців», так це те, що одні у Росії, другі на Заході брали не найліпше, але все і, як правило, найгірше, несуттєве, другорядне, найкаламутніше з того джерела, з якого пили. Коли це був «москвофіл», то брав із російської культури все розкладове, анархічне. Коли «європеєць», то залюбки розкошував не в тім, що було сильне, динамічне в західній цивілізації, лише конче в тім, що вже скам'яніло, знепорухніло, звигідніло, зміщанилося.

Ось наші «москвофіли». Хто був їхнім Богом у Росії, в кого з росіян училися вони нових і творчих ідей? У Грановського, Леонтьєва, в теоретиків здорового націоналізму? Ні, в народників, у Толстого, в учителя опростачення, суспільного атомізму, німецького анархізму. Хто з російських поетів володів думками українців? Ані патріотичний Тютчев, ані Лермонтов, поет неспокою, тривоги й пориву, закоханий у жорстоку борню за буття, лише класично зрівноважений Пушкін, поет нудної млости Надсон, співець перечуленої, слабонервної «людяности» Некрасов і інші «нитики». З Достоевського знали лише плакальника за «уніжених і аскарбльонних», але не того, якого подивляв Ніцше.

Приклад Достоевського особливо цікавий. Він симптоматичний. Достоевський був той, хто радив не дуже захоплюватися пасивною масою, протиставляючи їй активно-творчу меншість, хто радив «не класти лаврових вінків на вошиву голову» мужичка і не плутати «народність» із «простонародністю». Але чи щось із сих цінних думок засвоїли собі наші «москвофіли»?

Достоевський ставив своїм землякам у приклад Англію за те, що вона не мала російської «слабосердності», проголошував цілком у дусі Великого інквізитора або Кальвіна, що «правда (ваша повинна бути) вища за ваш біль». Достоевський пристрасно тужив за людьми «прочної ненависті, в протиположність нам, русским, как известно, людям весьма непрочної ненависті». Він же був завзятий ворог космополітизму і всіх «общечеловесков». Він учив, що кожна велика нація повинна носити в собі «гордіє і заносчівіє мечти», щоби накинути їх світові. Достоевський, нарешті, був апологетом війни, яка повинна була для нього «освіжити повітря». Він думав, що «скоріше мир, довгий мир звірить і робить жорстокою людину, ніж війна», що «теперішній мир скрізь і завше гірший від війни, до того гірший, що навіть неморально стає нарешті підтримувати його». Він картав якнайбільш прокляту рису російської вдачі – «податливість і готовність на саглашеніє» з ворожими думками... А чи що з сих цікавих і сильних ідей засвоїло все, їм протилежне, все, від чого тхнуло розкладом, всі декадентські ідейки повільного «поступу», пристосування до існуючого погодження з оточенням. У нас навіть ще тепер виправдують тих провідників українства, що тоді голосили «космополітичні» й «гуманні» ідеї, які, мовляв, у той час були зовсім виправдані... Так, ніби «в той час» уже не було навіть серед тих росіян, на яких вони взорувалися, думок, різко їм протилежних.

³ «Апологія божевільного» (фр.).

Правда, Достоєвський був виїмок, але все ж не єдиний. Опріч названих, до цих винятків належали і Розанов, і Самарін, і ще дехто. В їхніх думках відбивався той сильний, трохи татарський, первень у російській розхлябаності, який допоміг Москві створити велику імперію, і якраз цей єдиний здоровий первень переочували наші «москвофіли» в захваті перед усім антисупільним, декадентським, антипатріотичним, плебейським.

І так було до останнього моменту. Що зробили большевицькі придворні співаки з Леніна на Україні? В несмачних українських одах на честь продовжувача діла Петра I на Україні знайдете лише сердолюбного приятеля бідного люду, що сміється й плаче з ним, – карикатуру червоного Торквемади. Читайте наших «радянських» письменників. Із цілого гасла російської революції: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся залізом і кров'ю під владою Советів» – наші «москвофіли» (або їх більшість) засвоїли лише пасивне «єднайтеся» і «визвольтеся», але не активне «влада», перелицьоване «Де згода в сімействі».

Десять років перед останньою російською революцією звертався до європейських колег Д.Мерезжковський: «З пильною і тривожною увагою приглядається ви (першій) російській революції, та все ж не досить тривожно, не досить пильно: те, що відбувається в нас, страшніше, ніж здається вам. Ми горимо, в тім нема сумніву... **Російська революція не лише політика, але й релігія, ось що найтяжче зрозуміти**»⁴... Цю, власне, «релігійність» російської ідеї переочили наші «москвофіли». Коли вони грілися коло цього «вогню», то лише для того, аби упекти свою малу печеню – «щастя трудящого люду», «федерацію», «українізацію», «з'єднання». Нерв сієї революції, її патос, хоч би й чисто від'ємний, залишився чужий нашим «москвофілам». Не творче, організуюче, не месіянство, не релігійність Сходу перейняли в нас від Москви, лише те, що свідомо нищили в своїм народі будівничі російської ідеї – розкошування в терпінні, пасивне мрійництво, безпочатковий егалітаризм – усе, що відповідало «ніжній» душі українця.

З чисто **соціального** гасла комунізму російські большевики зробили свою **національну** ідею, ідею панування Росії над світом, як Достоєвський зробив національну російську ідею із слов'янофільства. Наші «москвофіли» засвоювали східні ідеї рабськи, не творчо, не переробляючи їх для себе, не кермуючи з цих ідей чогось органічного свого, як москалі з візантинізму, а потім із марксизму. Жодна східна ідея не стала творчою на Україні – ані слов'янофільство, ані большевизм, а їхні звістуні в нас усе були люди випадкові. Маяковський, Кручюних та інші російські письменники ще довго перед війною і революцією дивували світ своїми літературними вибриками. Тому, коли вони тепер стали співцями пролетарської революції, то се було лише використанням сприятливої ситуації, наповненням *своїм* міцним змістом випадкової форми. Але що *сказати* про наших раптових прихильників Леніна та советської «українізації», які ще вчора були російськими кадетами «із малорософ», що сказати про таких «пролетарських письменників», як Гнат Хоткевич, Христя Алчевська або Микола Чернявський та інші милі, симпатичні і донесхочу знані нам учорашні «просвіт'яни»? Хіба тут може бути мова про органічне прийняття большевицької ідеї? Але й ті, що прийняли комунізм ніби щиро, досі борюються в суперечностях і сумнівах, механічно лучачи з новою ідеологією свою «селянськість» – таку їй далеку, чужу, а часто й ворожу. Тут було інше: насильне втиснення свого змісту в чужу форму.

Прийняття найгіршого, не найліпшого зі Сходу, прийняття лише його зовнішнього, «програми», але не патосу, що се зовнішнє міг надхнути, механічне, не органіч-

⁴ Merezhkovsky D. Das Reich des Antichrist. – München: Drei Masken Verlag, 1921.

но-творче, невільницько-пасивне засвоєння чужих думок, чужої форми – ось головні риси нашого «москвофільства». Коли перейдемо тепер до наших «європейців», побачимо буквально те саме. У нас постала ціла група (за межами України і в Галичині), яка точнісінько так, як «москвофіли» від Сходу, бере лише найгірше від Заходу, і каже, що се «правдива Європа». Мішаючи анархію з революцією, вони висунули твердження, що суть європейства – лад і порядок, громадська карність, послух владі, традиціоналізм, повільний поступ, врахування обставин, відкидування крайностей та вміння годити суперечності. Націоналізм, революціонізм і ширення ненависти – се, мовляв, «від Сходу», на сім не можна опертися, се треба відкинути. Висновок: треба годитися з існуючим станом на західних землях в ім'я оборони перед «диким Сходом».

Се було досить своєрідне розуміння Заходу. Наші «європейці» вилучили зі своєї доктрини «революцію» і «ненависть», але хіба вони не знають, яку величезну вагу надавали «умінню ненавидіти» Шпенглер, Карлайл, Стендаль? Хіба вони не знають, як високо цинив цю здатність людської душі Мак'явеллі? Чи вони не читали в Бареса, що ця «ненависть до сусідів» була єдиним чинником, який утримував новопосталі балканські держави при існуванні? Наші «європейці» рекламують у своє виняткове посідання Сореля, Лебона і того самого Бареса, але розуміють їх знову відповідно до своєї «м'якої» української душі. В них вони бачать лише ідеологів суспільної єрархії, культу «землі й мертвих» предків, ірраціональної любови до рідного краю, але инша, так само істотна, частина їхньої ідеології залишається для них замкненою, як правдивий Достоевський і правдивий Ленін для «москвофілів». Вони не хочуть бачити, що Барес був апостолом крайнього «шовінізму», як вони висловлюються, і культу відплати за 1871 рік, що Лебон уважав перевероти, правда, за щось «алогічне», але конечно саме через їхню алогічність. Вони не второпали, що Сорель був завзятим пропагатором «революційного міту», легенди «останнього бою», останнього поррахунку, без якої, на його думку, мертва всяка ідея... Якраз сі думки викпивали наші «європейці». Вони знали Захід лише в його найгіршій виданні, пристосованім до тісного розуму лояльного громадянина, що звик продавати свої картки при виборах, платити податки, не виходити поза рамки конституції, а протестувати лише в часописах і на вічах.

Були це з певного погляду, може, й гарні речі, тільки се не був жодний європеїзм, лише карикатура на нього. Дух Окциденту стільки ж мав спільного з сією орієнтальною потульністю, як і з революційною махновщиною. Наші лоялісти забувають, що європейцями були не лише Гладстон, але й Кезмент, не лише Метерніх, але й Кошут, не лише Едвард VII, але й Кромвел і Джексон, що приготував «бандитський напад» на Бурські республіки, Нельсон, що збомбардував Копенгагу, не лише Людовік XIV, але й Сен-Жюст.

Наші «європейці» люблять в європейській літературі переважно «людяне», зворушливе і смутне – Золю, Бічер Стоу, Гюго, Аміеля, Барбюса. Але чому вони так мало знають, наприклад, Монтеня, який писав про смуток: «Не люблю його ані ціню... Ся прикмета лише шкідлива, завше боягузлива і підла». Про одну збірку Марка Вовчка писав європеєць (без наведення) П.Мериме: «Не хочеться вірити в сю дійсність, вона викликає більше жаху, ніж жалости. Оповідуючи про якесь страшне становище, на Корсиці кажуть: «Si vuol la scaglia!» («Се вимагає каменюки!»). Таке почуття відчуваєш, читаючи першу новелу сієї збірки «Козачку»⁵... Але в наших «західників» така реакція на явища називалася або «романтикою», або просто «бандитством», наші «за-

⁵ Савченко Ф. Козаччина у франц[узьких] письменників та козакофільство Мериме // Україна. – 1925. – №5.

хідники» вчили, що «нація твориться... за лінією стримування природних імпульсів, але не розперзаного гасання під їхнім впливом.

Наші «західники» перестерігали проти «розпечення до націоналістичного жару національної свідомости». А ось що писав кардинал Мерсьє, в якому ніби втілювався неприєднаний дух давньої Європи: «Моліться щодня за сі двісті п'ятдесят тисяч людей і за начальників, що їх провадять до перемоги... У вашім імені посилаю я їм вислови нашої симпатії і запевнення, що ми молимося ... за успіх їхньої зброї і за спасення їхніх душ»... Се говорив кардинал до своїх вірних на Різдво 1914 р. **під німецькою окупацією**. І далі: «Релігія Христа зробила з патріотизму закон: нема досконалого християнина, який не був би досконалим патріотом». Патріотизм для нього – це найвища ідея, якій коритися має все: журба про особистий і родинний добробут, бажання миру і щастя. В разі потреби Церква благословляє війну, бо «коли для нашого земного життя війна – се кара, то вона несе з собою й щось, що очищує душу». Є люди, які запитували: «Нащо наражати Бельгію на сі страшні втрати багатств і людей? Чи не вистачило б запротестувати проти чужинецького нападу словами?» Але кардинал відкидав із погордою таке рішення, бо жадав «відплати» Німеччині, бо «утилітаризм не є нормою громадянських чеснот християнства ні для одиниць, ані для народу». Право його нації на незалежність було для нього «абсолютним правом», а якщо хотіти підпорядкувати все праву, справедливості і правді означало підпорядкувати все Богові, то патріотизм «набирає релігійного характеру»⁶.

Се був Захід ХХ віку, такий самий, як за часів Савонароли і Лютера. Гордий, упертий, непохитний у своїх догмах, заціпний та ідеалістичний до шпіку кости, задивлений лише у свою ідею, лояльний, коли вона того вимагає, революційний, коли в цьому є її потреба.

Наше західництво виглядало инакше. Кожний спонтанний вибух вважало воно до бунтарства. Йому, сим «бунтарським інстинктам», протиставляли в нас «плекання протилежних їм інтелектуальних і етичних сил», а розуміли під сими «етичними силами» – пропаганду «сменовіхівства» на ґрунті 14 березня. Як європейську чесноту поручали в нас повагу до Церкви, а розуміли се як автокефалію (їхньою мовою – «усамостійнення») Православної Церкви в Польщі, яка «стала пекучою потребою не лише для сієї держави, а й для самої Церкви та її вірних». Говорячи про «ідеали західної демократичної цивілізації», розуміли під ними «щирю й лояльну співпрацю для добра Речі Посполитої». Не дивно, що Шевченка, майже єдиного в нас виразника «фавстівського» духа, детронізують наші «західники» за «емоційний» характер його філософії, уважаючи його вплив «шкідливим», радячи «покінчити з культом Шевченка» в його теперішній формі... Дійсно, се були європейці! Лише ті, з якими боровся доктор Штокман у «Ворозі народу» Ібсена, або ті, яких представляють педагоги з «Frühlingserwachen»⁷ Ведекінда або професор Флахсман Ернста.

Наші «західники» нехтували всім яскравим, активним, яке видав Захід і якому завдячує своєю перевагою над іншими частинами світу. Вони засвоїли собі його засади, але приложені до «домового вжитку», а ідею, що їх одушевляла, без містики, без заборчого патосу, без «фанатизму».

Схід мав, як казав Мережковський, свою релігію, і без неї не могла Москва видати ані царизму, що підкорив собі шосту частину земної кулі, ані большевизму, який поважно загрожував існуючому ладу в Європі. Наші ж «москвофіли» взяли з нього лише вузько провінціальный ідеал класового «добробуту», мертву шкарлупу без ідеї. Мав

⁶ Un Évêque défenseur de la cité. Letters de S. E. le Cardinal Mercier. – Bruxelles, 1919.

⁷ «Весняне пробудження» (нім.).

свою ще більше блискучу релігію Захід, ту релігію експансії, без якої не існувала б ані європейська матеріальна цивілізація, ані готицькі катедрали, ані Британська імперія, ані римське християнство, ані європейський патріотизм. Але наші «європейці» взяли з нього лише свій вузько провінційальний ідеал «порядку» і «срархії». Відкидаючи «містику» Заходу і Сходу, вони не вміли перетопити їхні ідеали у вогні власного національного патосу, зробити їх органічно своїми. Всесвітня слов'янофільська або комуністична ідея перетворилася в мозку москаля в російський хрест над Св. Софією і в Третій Інтернаціонал зі столицею у Москві. Всесвітня ідея Римської імперії перетворилася в німецький мозку в Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation⁸, а пізніше в Mitteleurop⁹, в наполеонівську імперію – у Франції. Російська західна орієнтація виявилася в обмосковленні західноукраїнських земель, східнопольська орієнтація – в латинізації «східних кресів». Наше «москвофільство» знайшло свій вираз у беззастережній капітуляції перед Москвою, «європейство» – в «автономізмі». У своїй цікавій промові 25 лютого на академії на честь митрополита А.Шептицького отець-доктор Г.Костельник звернув увагу на се саме явище в духовнім житті Західної України. Тут також було механічне засвоєння ідеї, не її «самостійна переробка», брали її як «взір», як «канон», «плагіят» (майже всі греко-католицькі богословські книжки були перекладом, як перекладами є українська марксистська література на Великій Україні). Не старалися в нас поставити саму в собі велику ідею – Унію, «на власні ноги», вона «пригожим припадком родилася, пригожим припадком жила (за Австрії), а непригожим – пропадала (в Росії)», як пригожим припадком стали комуністами Хоткевичі й Чернявські, як непригожим припадком із занепадом російського більшовизму зникнуть вони. Наша Унія була не «єдністю у вірі», як єдністю у вірі був європейський католицизм, але власне «унією», чиясь філією, прилученням до чогось, як «унією» є український комунізм, причіпкою до російського. В обох випадках ми були крайні провінціали, дбали не про суть ідеї, яку нібито засвоювали – чи то була східна, чи західна, а лише про її формальний бік. Із вузькістю хуторянина відхрещувалися від того, що надавало ідеї розмаху, сили, душі. В обох випадках не вміли ми органічно сплестися з ідеєю, зробити її не на словах, але на ділі своєю.

Коли ми були «західники», то вже конче з латинізацією обряду. Коли «москвофіли», то силоміць вбивали в антиколективістичний череп нашого мужика комуну або есерівщину. **Ні одні, ні другі не мали волі перемогти в собі провінцію, не мали віри** в право творити власне, поставити над своїми деталями своє універсальне, навпаки – пристосовували їх до чужого. І «западинки», і «москвофіли» чули себе, як казав Винниченко, «органічною частиною єдиного цілого», навіть у сні не марячи створити зі своєї ідеї цілість. Ні в одних не було власної всеобіймаючої догми релігійного характеру, без якої ніякий «взір» ані «канон» не допоможе і без якої не перетривати ніяких «непригожих припадків». Що дивного, що цією несамостійністю ми просто провокували чужі ідеї силою себе нам накидати?

Тут я підходжу до правдивої суті нашого спору. Не йдеться про Захід чи Схід. Наші західники і москвофіли дуже до себе подібні (тому-то вони так часто і переходять з одного табору до іншого), йдеться про іншу дилему, яка настирливо домагається розв'язання. Питання: не Захід чи Схід, тільки – додаток чи суть; **провінція чи нація?** Бо абстрагуючи від тої чи іншої орієнтації, поки ми не наллємо форми,

⁸ Священна Римська імперія німецької нації (нім.).

⁹ Середина Європа, німецький геополітичний проект кін. XIX – поч. XX ст. створення з країн Центральної Європи буферної зони, яка була б під політичним, економічним і культурним впливом Німеччини та відділяла її від Росії (нім.).

яку прийняли своїм міцним змістом, що глядить у майбутнє, поки органічно не зростемося з нею, ми все будемо іграшкою в руках чужої ідеї. Світ може рахуватися з нацією, що живе ідеями Леніна, якими б абсурдними вони й не були, але ніколи не рахуватиметься з нацією, яка живе перекладами з Леніна... Світ міг би рахуватися з нацією, що має свою відмінну релігію, що стоїть посередині між Римом і Візантією, але лише коли вона надасть сій мішанині рацію буття яскраво вирізьбленою, маркантною за своєю формою, якою є, наприклад, англіканство – теж щось посереднє між католицизмом і протестантством. Росія нищила Унію власне через цю її невиразність, тому, що не була вона сконсолідованим твором. Перед римським католицизмом у Польщі царат зупинився, бо бачив у нім страшнішого, рівновартного противника, але перший вилім у нім (маріявітство) він у ту ж мить використав для нападу. Так сама нова Польща не стрималася перед запровадженням автокефалії Православної Церкви в польській державі. Отже, йдеться не про Захід чи про Схід, лише про органічність і силу ідеї, яку засвоює нація.

А сю органічність і силу може дати нам лише Захід. Бо від нього маємо підстави нашої культури, від нього концепцію особистости, родини, власности, авторитету, від нього маємо все те наше локальне, на чім колись збудуємо наше загальне. Лише на Заході є та яскравість, стильовість, визначеність, вирізьбленість форми, яка дозволить нам протиставити себе східній аморфности, не дасть розпуститися в ній. Се зауважили вже мудріші москалі. К. Аксаков писав колись: «Історія Росії не знає лицарства з його кривавими чинами, ані нелюдської релігійної пропаганди, ані виправ хрестоносців, ані взагалі ефектного драматизму пристрасти». В Росії є лише «пристрасть» заперечення і нівеляції, не творення, і тому, коли черговий вибух минав, коли всім Цицеронам пообтинали язика, а Коперникам повиштрикували очі (з «Бесів»), тоді залишалося тільки або мріяти про «далеку загірну комуну», або повертатися «вспять». В одній полемічній статті проговорився один советський автор: «Хтозна, може, пролетаріятові краще вже заразитися класовою *окресленістю західноєвропейського буржуа, ніж млявістю російського* «кающевася дворянина»¹⁰. Я б сказав – «млявістю» цілої російської культури, «дворянської» і «подворянської». Що, як не ся «млявість», викликала тривожні гукання, що ними повна російська література, за чимось незмінним, за догмою? Надаремне шукав у Росії чогось *«прочного» і «твердого» той самий Достоевський, нарікаючи на «русскую лень», на «наше унізітельное бессіліє проізвисті ідею, наше атератітельное паразітство в ряду народів». «Я дивуюся, – писав він, – що нам пропонують діяти так, щоб усе провалилося. Се в Європі природно бажати, щоб усе провалилося, бо там пролетаріят, а ми – лише аматори і, по-моему, тільки пилім-с». «Пиль», «дим» (Тургенева), замість ясних догм, – ось що бачили в Росії її світліші уми. «Наші малярі у Ватикані, – пише Тургенев, – Рафаеля уважають мало не за дурня, але самі *безсилі і безплідні аж до гидоти*, а в самих фантазія дальше «Дівчини коло криниці» не сягає, хоч ти що!» Успенський нарікав, що пересічний росіянин «сам особисто... не має поняття про те, що мудро, що гупо, що добре, що зле». Таку людину, «мов тоненьку галузку, хитають подуви ззовні», така людина стає *«людиною чужих впливів, чужих наказів»*. Москаль – це людина передовсім «безвольна», з якої немов «вийнятий хребет»¹¹. «Ми потребуємо *дисципліни зовнішньої*, бо не маємо внутрішньої дисципліни» (Б.Кістяковський). А ось що каже у Маркевича княгиня Кіра, що в західнім католицизмі знайшла моральну підпору, яку не дала їй Росія: «Там – узда, там – дисципліна. (Там) *знають твердо*,*

¹⁰ Життя й Революція. – К., 1925. – №11.

¹¹ Характеристика Єсеніна // За свободу. – 1926. – Ч. 25.

чого хочуть і куди йти, у нас (цього) ніде нема, нікому себе в руки віддати, а в цім для мене єдиний рятуюнок. У нашій російській суспільності, де чеснота (la vertu), де виконання морального обов'язку – винятково справа особистого темпераменту, а не якихось *твердих, усталених засад*, є лише два виходи: ганьба або ... школа тупої і безплідної озлобленості» – царська нагайка або большевицька «свобода».

Ні, сього морального гарту, морального стрижа, стилю, дисципліни не знайти в російському трясавицьку. Тому в нім і панувало то одне, то друге самовладство. Все йшло за наказом згори. Спершу можлива була церква – лише синодальна, тепер – лише «жива». Давніше наказували співати «Боже, царя храни», тепер – «Інтернаціонал». Давніше допускали лише церковні шлюби, тепер жадають лише цивільних. Давніше силоміць голили бороди і вбирали в німецькі кафтани, тепер – за чистий ковнірець і плекані нігті йдуть «під стінку». Давніше наказували нам голити оселедці, тепер силоміць запроваджують «українізацію», чіпляючи кожному жидові на Україні примусового оселедця. Давніше забороняли всякі робітничі професійні спілки і всякі парламенти, тепер – до сих спілок вписували примусово, а участь у виборах стала обов'язковою.

Ніхто не скаже, щоб сі кінські курації виховали москаля ідеальним громадянином, а поголовна майже безвірність інтелігенції в Росії, де ще недавно панувала примусова церковність, і крайня релігійність американця, яка в такий чудний спосіб виявилася в «мавпячій процесі» і в постаті Браяна, показує безсилість «зовнішньої дисципліни» дати народові тверді моральні догми.

На сім моральнім болоті нам не збудувати душі нації. Здані на цю «курацію», може, неминучу серед російської анархії, ми завше залишимося «галузкою» Успенського, яку термоситиме той, хто схоче, завше залишимося «людьми чужих впливів і наказів», нацією без догмата. Хвильовий говорить про «азіятський Ренесанс», зараховуючи й Україну до Азії, та про поміч Європи, потрібну для сього Ренесансу. Химери! Дня Ренесансу треба вільної конкуренції талантів, а де ж се дозволить офіційна ідеологія?!

Європа! Але «важко говорити про Європу в нас, коли з сотень наших молодих письменників ... тільки три наші «щасливці» три місяці студіювали Європу за державний кошт. А Європи за три місяці, не знаючи мов, навіть не лизнеш!»¹² Росія все або руйнувала Європу, або, коли чулася слабшою, замикалася від неї на три колодки.

Не Хвильовий має рацію, Достоевський. «У нас, – казав він, – все так неподібне до Європи у всіх відношеннях, що *європейських наслідків неможливо досягнути на нашій ґрунті*». Але можна досягнути їх на Україні під Росією. Мріяти про це – ломити голову над квадратурою кола. Ми співчуваємо тій жменьці, що старається розірвати зачароване коло російщини і хоч трохи зачерпнути свіжого повітря з Європи. Але тяжко, щоб з цього щось вийшло. Росії засадничо ворожі свободні засади окцидентальної цивілізації: Леніну так само, як «западникові» А.Герцену, Пугачову так само, як Аракчєєву. Всі вони завше уважатимуть Рафаелів за дурнів, а за ідеал – свою моральну розхлябаність, яку вони називають «широкою натурою», та свої царські чи большевицькі кошари, які називають «свободою». У Росії неможливий свободний розвиток думок ані вільний розвій національності. Ми вже багато потерпіли в стичності з нею, забагато всмоктали в себе її «м'якотілості», засильно перейнялися її духом, щоби не набрати охоти раз із тим усім порвати. Перед революцією позичений у Росії шаблон «общественной критики» (головним представником якої був С.Сфремов) заморозив у нас такі таланти, як Леся Українка, Коцюбинський і Кобилянська. По

¹² Гадзінський В. Шляхи розвитку сучасної літератури. (Замість рецензії) // Життя й Революція. – К., 1925. – №9. – С. 63-65.

революції той самий шаблон каже кидати до коша все сміливе, відважне і сильне, бо «на ідеологічній ділянці поступок бути не може. І якої б кострубаті форми радянська думка не набувала, треба, щоб це була радянська думка, а не якась інша». Не треба дивитися на Європу: «Ми її знищимо, ми, молодь, ми через кілька років ... будемо мати таку культуру, що не ми в Європи, а в нас Європа буде вчитися»¹³...

Се вже простацька зарозумілість ігноранта, що належить на большевицькій Україні до доброго тону, се те «вопіюще нецтво», «непоборне міщанство, яким зачинає перейматися так звана пролетарська література» і яка є кончею в атмосфері монополізації думки. Дорошкевич у диспуті сказав: «Не засвоївши і не перемінивши в собі основних об'єктивно-корисних традицій європейської (та й української) культури, ми навряд чи зможемо давати твори ширшого, *нехуторянського* масштабу»¹⁴. Се правда і в сім ціла суть, що не лише наша література, але й ціла наша національна ідеологія ніколи не вийде з-за дужок «хуторянства», себто провінціалізму, поки ми не зачнемо її будувати на європейських засадах, а се доти буде неможливе, доки ми спершу ідейно, а потім і політично не відірвемося раз на все від спілки з Росією.

Наші комуністи виправдовують очевидне фіяско своєї спілки з Росією тим, що, мовляв, «український пролетаріят ще й досі не дав потрібного селянським та інтелігентським письменникам компаса». Добра мені ідеологія, що жадає від маси, яку хоче вести, компаса, замість самій його їй дати. А що тоді, як сей «компас» захоче всунути нашій еліті не пролетаріят, а село? А зрештою, Раковський давно вже заявив, що український пролетаріят заслабий чисельно і якостево, аби надавати тон українському життю, що він сам потребує компаса від Росії. Отже, чи не в сій орієнтації на чужу ідею й полягає причина кризи – не тільки української літератури, а й цілої нашої духовности взагалі? «Російські ж критики (як Троцький, Луначарський) не раз зазначали, що письменник не може ... емоційно переконати читачів у правдивості своєї ідеї, коли він нею органічно не живе, коли сам на ній не будує власної психіки, власного світосприймання»¹⁵. «Дисгармонія між розумовою теорією та емоціями», штучне приймання чужої ідеології – ось причина нашої кризи, а її не позбудемося, поки сієї дисгармонії силоміць не розірвемо.

Се питання про розрив із Росією тепер більш тривожне, ніж коли снілося ідейним і всяким иншим рекламістам українізації, молдавізації та жишовізації України. Бо хоч і давніше сильні були «мляві» східні впливи в російській культурі, то все ж вони трохи паралізувалися європейським поверненням, що надав Росії Петро I. Тоді Росія, хоч засадничо ворожа Європі, не чулася передовою сторожею Азії. Вона з притиском, хоч невдало, симулювала свою приналежність до «сім'ї європейських народів»: скликала противоєнні з'їзди в Гаазі, приборкувала разом із «європейським концертом» повстання в Китаю... Тепер справа змінилася. Підсичувана слов'янофілами, западинками і соціалістами, давня ворожість до Заходу дала рясні плоди. Сама побита й обкраяна Росія не була вже в силі дужатися зі смертельними для неї впливами окцидентальної культури – свободи особистости й організації, та зачала собі шукати союзників на Сході. Столиця держави, що більше ніж двісті літ лежала на самому західному кордоні, перенеслася на більше, ніж пів тисячі кілометрів на полудневий схід. Тепер вона ближча до родинного міста Леніна, столиці колишнього ханства Казанського, ніж до Києва. Росія виступила як «авангард Азії». Постійними гістьми Москви стали китай-

¹³ Шляхи розвитку сучасної літератури: Диспут 24 травня 1925 року. – К., 1925.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Якубовський Ф. Майбутнє належить підземним річкам // Життя й Революція. – 1925. – №10. – С. 77-80; «Шляхи розвитку». – С. 59-60.

ські генерали. Кремль зароївся халатами середньоазійських мулл, висланців Кореї, Монголії і Персії. Московські канцелярії стали пристановищем величезних штабів пропаганди проти Європи серед народів Азії, «пролетарська» поезія відверто піднесла клич боротьби не проти європейського капіталізму, лише проти європейської цивілізації взагалі.

Сей «євразійський» напрям у політиці відбився і на культурнім житті. Позасновували «інститути» для вивчення Сходу, Україну силоміць втягають у «азійський Ренесанс», в новий культурний Інтернаціонал, їй кажуть учитися не в «згнилої» Європи, лише в грузинів, татарів, жидів і башкирів. Із творчістю сих народів знайомиться українського читача докладніше, ніж із культурним життям Заходу. Україна, що все ж чулася країною, яка бодай межує із Заходом, побачила себе далекою причіпкою якоїсь Евразії, таємної, брутальної, огидної потвори, що силоміць всмоктує її в себе, мов у слизьке трясовисько. Пам'ятник-велетень Леніна, який має стати на кавказьким хребті, вказуючи Росії, замість створеного Петром західного моря, шлях на Схід, має бути символом цієї зміни, яка загрожує нам страшними наслідками...

Схід чи Захід? Очевидно, Захід! Але не той ближчий, з яким лучитися кажуть нам наші «західники», не механічне засвоєння його доктрин, лише на тих, узятих із Заходу «деталях», які ми вже маємо, органічно створити власну універсальну ідеологію, той «релігійний патріотизм», який один виведе нас із болота «хуторянства» і провінціалізму. Фавстівська культура для Шпенглера передовсім Willenskultur¹⁶, та, що ламає перешкоди і сама різьбить свої форми, наповнюючи їх своїм змістом, а не компіляцією. Наші європейці її однобічно розуміють, москвофіли – зовсім ні. «Минуле і майбутнє однаковою мірою – феномени далечини. Звичайно дбають про двох або про жодне... Про мертвих і ненароджених, або лише про щастя цієї години»... Наші ж москвофіли нагадують того щедрінського вихреста-татарина, який «по распорядженію начальства пазнал істиннава Бога». Вони беруть собі девіз Семенка: «Я повторюю чужі слова і кажу, що се мої, що се з душі», гадаючи в пасивнім «плагіаті» чужого знайти своє «майбутнє» і переплачуючи се своєю безплідністю і душевною роздвоєністю. Наші «європейці», галицькі і наддніпрянські, відрізняються від москвофілів лише тим, що чуже «майбутнє» приймають не активно, не «з підскоком», але пасивно, силкуючись погодити з ним своє європейське «минуле», замикаючи очі на неможливість такого погодження. Закінчать і ті, і ті ідеалом «щастя цієї години»: самозакоханим «комчванством» без розмаху – одні, філософією «для домового вжитку» – інші. Правда, вони ніби й опозицію роблять чужій ідеї, але, позбавлена широкого ідеалістичного розмаху, ця опозиція все залишається, як казав Белінський, «хохлацьким ліберальнічанієм во ім'я горелки і галушек со свінним салом»... Обидві дороги не допровадять до мети, бо обидві, в суті речі, не шукають за тою волею накинути себе оточенню, яка є суттю «фавстівської» культури.

А тим часом ніщо, лише ся воля надхнути великим власним ідеалом західні форми нашої культури в активній боротьбі з усіма ворожими впливами зробить нас із провінції нацією, яка ані боятиметься вже Сходу, що посягає на її душу, ані Заходу, що її хоче використати лише для себе.

Р. S. Стаття була написана, коли я одержав останні українські советські часописи, які, попри менш або більш дотепні відповіді на мою статтю про «Українсько-советські псевдоморфози»¹⁷, дають багато матеріалу для розуміння кризи, про яку тут

¹⁶ Культура волі (*нім.*).

¹⁷ Донцов Д. Українсько-совітські псевдоморфози // ЛНВ. – 1925. – Т. 88. – С. 231-237.

мова¹⁸. Тут стверджується, що, дійсно, ідеться не лише про літературну, але й про кризу ідеологічну взагалі, викликану появою на політичній овиді пролетарських верств. Се викликало, своєю чергою, у пролетарятчиків «перегрупування сил», як висловлювалися колись військові звіти. На них «натискають рештки давньої і нової парости буржуазії, що НЕП їй дозволив піднести голову, а українізації – заговорити досить голосно й вимогливо». Наслідок – «ідеологічні ухили», «загублення перспектив революційного руху і революційного будівництва», «переляк перед куркулем», «зневіра в творчих силах пролетаріату». Наслідок – комуністичний «молодняк у сліпім куті. Ні плужани, ні гартованці зараз ясної перспективи перед собою не мають... Хто об'єднає? Хто кермуватиме? Неясно». Іде «сутичка двох соціальних сил». Куркулізм «завжди й хутко може розквітнути. І ... він уже цвіте».

Словом, «компаса» як не було, так і нема. У Пилипенка виривається, між иншим, таке цікаве речення: «Кризю ми маємо ідеологічну, що породжує різні організаційні плани, з новими гаслами – з тим, наприклад, азійським Ренесансом. Бо що таке той азійський Ренесанс як гасло? Бажання знайти для себе якусь перспективу, якусь мету для пропаганди. Що таке «романтика вітаїзму, що з України мусить перекинутися у всі частини світу й відіграти там *не домашню роль, а загальнолюдську?*»¹⁹ Се – бажання підіграти себе, знайти базу для життя й творчости. Очевидно, що авторові таких гасел *загальних наших комуністичних перспектив не досить* (опріч першого, всі підкреслення мої – Д. Д.), що він пручається, шукаючи опертя, шукаючи, за словами одного з героїв М.Горького, «зацепкі, без каторой жить неважно».

Се й є те, про що я говорив. Туга вийти з рамок провінції («домашньої ролі!»), знайти свою універсальну ідею, туга за шпенглерівською «далечиною» (за «перспективою!») і свідомість, що вже прокинулася, неvistачальности для нас «комуністичних перспектив». Іншими словами, прагнення не пасивного прийняття чужої, а активного накинення світові своєї ідеї.

*Eppur si muove!*²⁰

Харківські «Вісті» сумніваються, чи націоналізм ЛНВ-ка (або фашизм, як вони його через брак іншої назви охрестили) знайде вихід із кризи, бо на Великій Україні панує комунізм, а «інтелігенція галицька – з такого матеріялу, що кулю з неї виліпити важко». На цей нахабний закид, я гадаю, інтелігенція галицька, коли мине советська дурійка, сама відповідь. Що ж до Великої України, то там справи приймають вигляд, який не повинен смутити жодного націоналіста і жодного ворога Росії.

Свою статтю закінчить Хвильовий уступом: «Коли треба буде і будуть на те можливості, то будьте спокійні: ми знайдемо місце не одному пану Донцову в «штабі Духоніна»... Певно, певно! Але не сі «перспективи», що відкриваються в Совдепії для різномудців, найстрашніші. Найстрашнішою є та *моральна смерть*, яка чекає там кожного, кому переконання або просто почуття самоповаги не дозволяє присягати на кожну букву ленінського Корану. Найстрашнішою є примусова мовчанка тих, які хотіли і могли б не одне сказати, проклинаючи годину слабкості, що змусила їх зігнути коліна перед «Месією зі Сходу»...

¹⁸ Культура і Побут. – Ч. 7-11; Вісті. – Ч. 35.

¹⁹ Хвильовий М. Камо грядеши. – Харків: Книгоспілка, 1925. – С. 37.

²⁰ І все-таки вона рухається (обертається)! (*im.*). Вислів приписують італійському вченому Галілео Галілеєві. Вживають для підкреслення руху вперед, неуникнення змін у розвитку суспільної думки, непохитної впевненості в чомусь.

КРОК УПЕРЕД

(До «літературного» спору)

Принадлежит ли Россия к Европе? К сожалению или к удовольствию, к счастью или к несчастью, – нет, не принадлежит.

Н. Данієвський

У нас до того все особенное, всё не похоже на Европу во всех отношениях, что европейских результатов невозможно добиться на нашей почве.

Ф. Достоевський

В географическом отношении она (Россия) всегда была державой европейской, но одного географического положения мало для европеизма страны.

В. Бєлінський

– *Ceterum censeo*¹, що єдиний рятуюнок для України – се порвати культурний зв'язок із Росією і «йти в науку» до Європи.

Такий рефрен усіх виступів чимраз більшого гурту зазбручанських письменників, що підняли активну боротьбу проти давнього і нового (комуністичного) «моस्कвобєсія» на Україні. Офіційна боротьба іде між «марксизмом» і «куркульством», між «Європою» і «Просвітою» у вузьких рамках літературної дискусії, але її зміст – далеко глибший, а наслідки цієї літературної дискусії тхозна, чи не стануть колись у такій суперечності з відірваними теоріями диспутантів, як із теоріями Русо – гільйотина.

Непорозуміння зачалося віднедавна. Спочатку все було ясно. Мов нехотючи, відкрили ми з початком минулого віку нашу «благословенную Малоросію», як Містраль – свій «солодкий Прованс», і були щасливі надміру, коли нам удалося увійти до каталога «літератур слов'янських народів» поруч із болгарською, сербською і, здається, албанською... Для домового вжитку!

Потім коло наших забаганок значно розширилося. Ми захотіли ступати в ногу з великим визвольним рухом, що почався 1848 р. для Середньої і 1861 р. – для Східної Європи. Скасування панщини, «права людини», «ідеї всесвітньої людськості» – ось які гадки піднесла нова українська література. Правда, все се було «перелицьоване», і часто тяжко було відрізнити, де закінчуються Некрасов і Надсон, а де починається Марко Вовчок і Олесь. Росія була ще «Месією грядущого дня», як орєкли її Єфремов і Коряк, але все ж се був уже вищий щабель. Се була перша спроба вирватися з рамок «Провансу», хоч і *via*² Москва.

---

¹ Зрештою, вважаю (*лат.*). Вживають як початок фрази з нагадуванням не забувати про потребу боротися з нестерпним злом.

² Дорога, шлях; через (у просторовому значенні) (*лат.*).

Ширші овиди пробували показати Шевченко, Леся Українка та ще дехто, але без великого успіху. А «Жовтень» по короткім ваганні, перескочивши через «декадентів», понісся битим шляхом ідеалів «всесвітньої людськості», правда, трохи змінених («применительно к революції»), і опинився разом із цілою нашою літературою у сліпій вулиці.

Бодай стверджують се з тривогою ті на Великій Україні, які мають очі, щоб бачити, і вуха, щоб слухати: образи потускніли, барви зблякли, теми водностайнилися, а виходу не видно.

– Хвороба зросту, криза пролетарської літератури! – кажуть критики. Але де там! Коли й криза, то старшої дати: чи ж не вважають себе самі «гартованці» і «плужани» спадкоємцями в простій лінії Франка і звольгаризованих Шевченка й Стефаника? Чи ж «народолюбство» Поліщука так засадничо різниться від «народолюбства» Винниченка, а чи пореволюційний Копиленко не є той самий передреволюційний Григоренко? Чи ж не криком кричить ціла наддніпрянська критика, що майже по шістьох роках советського панування на Україні «нас» заїдає ...«Просвіта», та сама «сторозтерзана» Просвіта, яку вже десять разів поховали?! Ні, вони самі, коли не знають, то хоч прочувають, що діагноз поставлено фальшиво.

Народолюбство – ось, на мою думку, назва сієї хвороби! Гаслом, ідеєю, змістом цілої нашої літератури від 60-х років було се народолюбство, або *«філантропія», як казав до Прометей Гефест. «Ось що придбає собі ти за свою філантропію!»* – каже, приковуючи титана, висланець Зевса, і тою еволюцією, яку перейшло поняття «філантропії» від Есхіла аж до нас, можна зміряти цілий безмір занепаду і виявлення народолюбницької ідеї, ціле зникчменення душевного напняття нашого fin de siècle³ а³ та його літератури.

– Ах, ви все про *зміст?* – закинуть проникливі критики. Ні, не про *зміст*, про инше! І Захід мав своїх «філантропів», і вони проповідували любов до скаліченої людськості, лише у них жив ще дух того, хто викрав вогонь від заздрісних олімпійців, у них той «вогонь титана ще не згас». Візьмімо першого-ліпшого окцидентального «філантропа», наприклад, знану авторку «Uncle Tom's Cabin»⁴ Бічер-Стоу, з дня смерти якої 1-го липня ц. р. минуло тридцять років. Чи ж вона не була «філантропкою», чи ж не з нею порівнювали в нас Марковичку, чи не любила вона «уніженних і аскарбльонних»? А тим часом... Як її представляли президенту Лінколну, коли вже на добре билися Північ із Полуднем, Лінколн сказав: «Так, се є та маленька жінка, що викликала сю велику війну»? І він був недалекий від правди. Її книжка в перші три місяці розійшлася в 600000 примірників і, заогнивши пристрасті проти рабовласницького Півдня, посередньо спричинилася до сецесійної війни. Але не се важливо, важливо те, що до північної армії віддала двох синів наша «філантропка» та що в найдраматичніший момент боротьби вона писала: «Коли б ся боротьба і вирішувала аж доти, доки в країні не залишилося б жодної хати, де б не оплакували хоч одного мертвого, коли б змарновано всі назбирані неоплаченою працею невільників скарби, коли б кожна крапля крові, витиснута канчуком, мала би бути викуплена ціною крові, проллятої шаблею, то й тоді могли б ми сказати, схиливши в покорі чоло: «Справедливі і певні путі Твої, о Царю святих!»

Як бачите, і перед сією «філантропкою», як перед тим Сірком Черкасенка, «непевний і страшний простягся шлях через широке море крові»⁵. Сей шлях був шля-

³ Кінець століття (*фр.*)

⁴ «Хатинка дядька Тома» (*англ.*)

⁵ Черкасенко С. Про що тирса шелестіла: трагедія. – К., Б. р. – 170 с.

хом до ідеалу, але американка стискає серце і йде ним, українець – відступає назад, бо йому «хочеться обняти увесь світ, усіх людей – і ворогів, і друзів», передовсім забити в собі «звірячий початок»⁶...

У сій убогій формулі – цілий діапазон тої «філантропії», якою була надхнута українська література, ціла шкала її настроїв, вершина її ідейности, шпиль її патосу. Що ж дивного, що її ідейність почала никнути, а патос слабнути?

Або як у «Рубачі» Франковім. Там теж є Бог, абстрактний Бог людей, «виплід їх власної уяви», що вимагав кривавих жертв, але культ його, на думку автора, є лише «омана для дурноголових» **рабів**. Злобно кепкує він із сих рабів, що для сього Бога – «їх танці і кадила, їх сльози і кров», «в ім'я майбутнього, якого не знають, убивають теперішнє, те, що бачать і чують», чекаючи, «чи скоро поведуть їх на заріз на честь того колоса». Наші народолюбці инакшим уявляли собі свого бога. «Танці, кадила і сльози» могли ще вони принести йому в жертву (і ними повна наша література – гопаківська, «божоматірна» і та сльозава, яку Гете прозвав «шпитальною»), але життя, але «теперішнє» зложити на вівтарі свого Бога в ім'я «майбутнього, якого ще «не бачать», надхнути свою посвяту не смертельною поезією великого душевного ідеалізму, – цих образів наша література не давала. Все це було для неї ультрафіолетовою містиккою, хоч інші руки й уміли на цій канві вишивати узор, що їх подивляли віки. **Свою** ідеєю жертвувало наше письменство своєму милосердю – не навпаки...

Що ж дивного, що ця література ще за життя почала мирати? Що дивного, коли її «філантропія» з'їла її «прометеїзм», коли її спершу **активний** протест виродився в зужите кліше? Герой Есхіла, прикутий до скелі, не вимовив і під тортурами слова покути. Він знає, що «Зевса не переконати, нерадо слуха він», хіба лише того, хто, як він – Урановому родові, з рук владу вирве... Наші ж Прометей тільки скаржилися на муки. Що ж дивуватися, що сей до знудження повторюваний мотив не міг запліднити їхню творчість новою ідеєю, окрилити незнаним розмахом.

Атрофія сієї душевної здібности, атрофія стремління розширити поле своєї влади, стати із закутого Богом і паном і засудила нашу літературу на безплідність. Невгасима жага далекого й непевного **майбутнього**, головна прикмета фавстівської людини, висміювалася в нашій задемократичній суспільности. «Бажання слави», якою б горіла душа, знищення супротивної ідеї – се ж був той «звірячий початок» у людині, який треба було задушити?... А однак **саме з сих емоцій било** джерело найсильнішої поезії, їм же завдячує світова література своїми найгеніяльнішими досягненнями й найцікавішими сюжетами майже цілого Шекспіра, Гомера, Есхіла, Байрона, Сервантеса, Гете. Чому ж, як **не цьому не смертельному людському стремлінню** до виявлення себе, до повалення всіх перепон, до слави, до панування завдячують своїм постанням і своїм драматизмом вічні постаті Ахілла, Макбета, Дон Кіхота, Фавста й Цезаря?

До сих постатей, до сих досягнень і до сих архитворів мистецтва замикав нам дорогу плазун «філантропії». З двох первнів життя – пасивного та активного, з маси і сили ми відхрещувалися від останньої і клякали перед першою, поволі спускаючись з Олімпу «любоби до всіх, що їх гнетуть окуви», до найзвичайнісінького філістерства.

У каламутній й літеплій водичці сієї «ідеології» здеформувалася всяка міцна гадка. І то в давній так само, як і в новій літературі. Коли в нас хочуть вивести на сцену Прометей, то завше, замість нього, виходять якісь чеховські «лішні люди»

⁶ Idem.

⁷ Черкасенко С. Про що тирса шелестіла: трагедія. - К., Б. р. – С. 170.

у Пахаревського, як і в деяких авторів із «Червоного Шляху». З Макбета конче ви-йде «Гамлет Шигровського уезда», коли, як у того самого Сірка, автор не вагається вкласти в «лицаря» нашого Середньовіччя розхлябану «гуманну» душу сучасного інтелігентського дегенерата. Коли йдеться про сатиру, то, замість Гайне, Свіфта або Рабле, що, відкидаючи якусь ідею, *нищили її цілу*, з голови до п'ят, знаходимо незлобного Самійленка або Остапа Вишню, дотепного, талановитого, але до дрібничок, «літературного обивателя», як казав Щедрін, «непреклоннава аблічителя ісправниківавської неаснавательності і гарадніческава заблужденія», протестанта проти «маленьких вад механізму». Особливо ж відвертають у нас голови від негативно-го бігуна творчої сили, яка рядить світом, яку розумів Шевченко і якій не один геній записав свою душу, аби світити за життя її сліпучо-містичним відблиском. У Середні Віки ся сила була така зваблива, що доктор Фавст, підписуючи з нею свій пакт, зве її «*der irdisch Gott, den die Welt den Teufel pflegt zu nennen*»⁸. Він був «*mächtig, gewaltsam und geschickt*»⁹ – причина вистачальна, щоб іти за ним... Так, як для Франциска з Асизу, – за своїм Богом-вогнем, що був «гарний, веселий, відважний і кріпкий». У нас від усякого Бога відвертали обличчя, коли він приходив у гніві та з мечем у руці. Бароковий стиль нашого мистецтва не дозволяв суворих екстраваганцій, а хто їх робив, того гудили, як Шевченка – Драгоманов і Франко за його панібратство з Єговою. «*Le Beau est toujours bizarre*»¹⁰, – казав Бодлер, «*car le beau ne saurait être banale*»¹¹. Наша підстрижена краса відкидала фантастику, тому й була банальна.

Бридке, зле, заперечуюче, бунтарське, ворохобне стояло по той бік хуторянської естетики. Бо навіть «найвидатніші представники нашої творчої думки – Б.Лепкий, П.Карманський, В.Стефанік, культивували ... духовість розпачливого, ніяким бунтарським закликком не оживленого ліризму»¹².

Дух зла, що знову з'являється в європейській літературі (Bernanos G. *Sous le soleil de Satan*¹³), є незнана постать у нашій. Коли вона туди мимохіть завітає, то завше з обтятими пазурами, по дорозі в Каносу («Каїн» І.Франка). І навіть в улюбленій царині нашої творчості, в еротичі, не виросло нічого подібного до «Дон Жуана» або «Пана» (Гамсуна). Бо любов, як се чудово формулює Ж.Бенда, – се теж «бажання розросту коштом иншої істоти», се «щось цілковито відмінне від *чюлости* (*tendresse*), яка є бажанням принизитися, стати ніжнішим супроти иншого»¹⁴... Бо дорога до неї, як каже Гамсун, встелена «квітами і кров'ю», тим часом коли наша містральська естетика не знала нічого, опріч «квіток» і «*tendresse*».

Ся ж проклята «*tendresse*» як світовідчування звела (опріч одної-двох) на манівці й спроби останніх 20 років перед другою революцією ввести певні корективи в філантропійну мужикоманію, запозичити нові «урбаністичні» мотиви й форми світового модернізму та європейської драми кінця минулого віку. Плитка філософія й тут підкопала форму або зробила її порожньою... Зовнішня імітація Верлена не сховала пирятинського або пациківського змісту, не дописала «обйом і глүбінү содержанія», як сказав би Белінський.

⁸ «Земний Бог, якого світ має звичку чортом називати» (*нім.*).

⁹ «Могутній, насильницький і вправний» (*нім.*).

¹⁰ Краса завжди дивна (*фр.*).

¹¹ «Краса завжди дивна, тому краса не може бути банальною» (*нім.*).

¹² Грицай О. (З нашого письменства) // Рада. – Ч. 62. Щодо В.Стефаніка увага не зовсім слухна, особливо по з'явленні останніх його творів («Сини» та інші, друковані в ЛНВ).

¹³ Bernanos J. *Под сонцем Сатани* (*фр.*).

¹⁴ Benda J. *Lettres à Mélisande*. – Paris: Le Livre, 1925.

Як «Ersatz»¹⁵ демонізму видумали в нас «чесність із собою», але й у ній за найбільш «інfernальними» вибриками крився вузький моралізаторський гедонізм, а за анархістичним бешкетом – глибока туга за втраченим раєм міщанської душевної рівноваги.

А в ті рідкісні моменти, коли (може, з моди?) в нас пробували настроїти свою ліру на титанічний, «месіянський» тон, здебільшого це звучало фальшиво. Ось як у Тичини:

*Воздвигне Україна й свого Мойсея, –
Не може ж так бути!*

Почав, мов Прометей, закінчив, мов гоголівський Поприщін. Пригадуєте той драматичний кінець, де на божевільного, що уявляв себе Фердинандом VIII Еспанським, раптом знаходить хвилина просвітку, коли він згадує свою матір, ридаючи, благає прийти й захистити його, і раптом ридання переходить в ідіотський сміх, а патетика переривається наглим і несподіваним:

«А чи ви знаєте, що в алжирського бєя під самим носом – гуля?!»

Власне, як се finale¹⁶ по цілیم драматичнім підйомі, таке саме враження робить і «не може ж так бути!» Тичини.

Хіба се грізний крик пророка, що чує, як нова сила народжується в нім, що хоче дати свій закон світові? Хіба се скигління за Месією – се не те саме виглядання «ясного сонечка», яке зігріє наші старечі кості, що й в Кононенка і Старицького?

Хіба се «не може ж так бути!» не нагадує давнього семенківського: «О приходь, поки ще не розбився, не згорів, не ізсох я від сліз?» Чи писати так – се значить «спалити весь гній феодальної і буржуазної естетики»?

Ні, «месіянські» теми були взагалі зтяжки для *самостійного* оброблення нашими письменниками – як перед 1917 р., так і потім. А що мода є модою, то вони скінчили плагіатом: не можучи стати Рубенсами, вони стали богомазами, відмальовуючи своїх «Месій», як комуністичний Поль де Кок – В.Поліщук, із московських взірців (дивіться його оди до Леніна). При чім в усім – і в композиції, і в колористиці, суворо дотримувалися невмолених приписів суздальського «мистецтва».

Часом сей «месіянізм» підіймався ще на щабель «вище». Тоді наш Поль де Кок погрожував «безмозгли голови дворян і крамарів» «на смалець перетопити і чоботи намазати». Точнісінько, як Квітка-Основ'яненко чи Гулак-Артемівський, що хотіли «видушити з ляхів весь жир»... Елегантний демонізм Ваньки-Рутютю!

Але В.Поліщук бачить у сім зразок того, що ми можемо «дати у *світову* скарбницю», – «ідею пролетарської революції, втілену в своєрідні культурні та літературні форми». Дійсно, дуже своєрідні форми... Але з ними далеко не заїдете, бо «тільки зміст робить поета світовим»¹⁷.

¹⁵ Заміна; заміник, сурогат (*нім.*).

¹⁶ Завершення, закінчення, фінал (*фр.*).

¹⁷ Белинский В. Полн[ое] собр[ание] соч[инений] – Т. VI. – М., 1900-1917. – С. 439.

Між иншим, цілу важливість «своєрідного змісту» та шкідливість «епігонства» можна пізнати з «успіху» виставлених у Берліні чотири роки тому драм «des ukrainischen (oder nennen wir das Kind beim rechten Namen: russischen) Dichters Wolodymyr Wynnyschenko» (українською (або, назвемо речі своїми іменами, російського) письменника Володимира Винниченка (*нім.*) – *Ред.*). Критика закидала йому «spezifisch russischen Seelenslang» (Berl[iner] Tagbl[att]. – 14.VII.1922) (специфічно російської доброти душі (*нім.*) – *Ред.*) та гадала, що «die Seelengründe zwischen Kiew und Moskau nach diesem Drama nicht sonderlich anders geartet zu sein scheinen» (Die Zeit. – 3.XI. 1922) (здається, що після цієї драми душевні причини вибору між Києвом і Москвою не будуть іншими (*нім.*) – *Ред.*). Чи не через це «епігонство» автора й вийшли його п'єси «reinlich naiv, ungekonnt, künstlerisch unwahr»? (нестерпно наївними, невмілими, мистецьки неправдивими (*нім.*) – *Ред.*).

Ось ми й прийшли: до «кризи», до «епігонства», до «що ж далі?» і до інших болячок сучасної нашої літератури. Лише даремно говориться про кризу *пролетарської* літератури, про кризу *ідеології*. Вона теж є, але не в тім річ. Черкасенко – «контр-революціонер», Франко – у ласці в компартії, між Квіткою і Поліщуком ідеологічне провалля, а між тим... А між тим, усі вони мають щось спільне, і *всім* їм бракує якогось нерва, який оживляв би їхній червоний чи білий патос, надхнув би їх уяву, а стилю надав непогамованого розмаху й яскравости.

Франко був геніяльний поет, а своїм світоглядом – народолюбним, людяним, антипанським, – цілком наближався до *соціалістичної* доктрини, а між тим, де в нього ті сильні ноти, що в цитованім листі «*міщанки*» Бічер-Стоу, або в співця козаччини й *гетьманщини* Т.Шевченка?

Очевидно, тут ідеться про щось інше, не про партійну чи навіть класову короковку, лише про «температуру душі», про її *tonique Spannkraft*¹⁸, яка *може передаватися однією верствою иншій в одній країні, а в иншій – бракувати всім класам, що приходять собі на зміну.*

Се й є суть того нібито літературного спору: не пролетарська ідеологія чи буржуазна, лише «Європа чи Росія»?¹⁹ Орієнтальний світогляд, що кладе натиск на матерію, конкретне, гуманність, спокій, непорушність і вигоду, чи окцидентальний, що підкреслює силу, підбій, розріст, рух і абстрактне?

Усоте повторюю тут, що лише «Європа», лише Окцидент виховує ту «фавстівську душу», що робить її паном світу. Лише на ній, на її світовідчужанні дозрівають великі історичні нації, великі розумові рухи й великі літератури. Гобс («*bellum omnium contra omnes*»²⁰), Адам Сміт («*laissez faire*»²¹) і Дарвін («боротьба за існування») – чи не є вони всі, феодали й буржуа, типовими представниками *одного цілого, британської нації?* Чи Вашингтон та інші герої маленької фермерської (хуторянської) нації, що бореться за визволення, не пройняті тим самим духом, що й погромця еспанців – Т.Рузвелт, Форд, Рокфелер і цілий Hollywood, сі герої невсипущої активності нинішньої країни хмародрапів і Едисона? І чи всі проблеми нашого життя не зводяться до одного-однісінького питання – збудження в собі сього колись нам рідного духа окцидентальної цивілізації, наново? Тої «абстрактної», незалежної від «Вчора» чи «Нині», від «пролетаріату» чи «буржуазії» «психологічної Європи», про яку (з приємністю стверджую се) зачинають говорити не тільки серед наддніпрянської еміграції, але й в краю. В одній харківській публікації, яка недавно щойно дійшла до Львова, читаємо: «Ви питаєте, яка Європа? Беріть, яку хочете: «минулу – сучасну, буржуазну – пролетарську, вічну – мінливу». Бо і справді: Гамлети, Дон Кіхоти чи Тартюфи були в минулому, але вони є і в сучасності, були вони буржуазні, але є і пролетарські. Тут ми нарешті зіткнулися з *ідеалом громадської людини*, яка у своїй психофізіологічній основі вдосконалювалася протягом багатьох віків і є *власністю всіх класів*. І піп Лютер, і робітничий вагажок Бебель належать до одного типу європейської громадської людини. Про сей класичний тип ми мислимо в перманентній інтелектуальній, вольовій та іншій динаміці... Се – *європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. Се, коли хочете, знайомий нам чорнокнижник із Вюртембергу, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами*

¹⁸ Тонізуюча пружність, еластичність (фр., нім.).

¹⁹ Буревій Кость. Європа чи Росія? Шляхи розвитку сучасної літератури. – М.: Вид. автора, 1929. – 39 с.

²⁰ Війна всіх проти всіх (лат.).

²¹ Дозволяти робити, не перешкоджати природному перебігу подій (фр.).

безмежні перспективи. Се – доктор Фавст, коли розуміти його як допитливий людський дух».

І далі: та страшна сила, що є рушійною силою історії, «...і є згаданий нами тип, і є психологічна Європа, що на неї ми мусимо орієнтуватися. Саме вона й виведе наше молоде мистецтво на великий і радісний тракт до світової мети... Класичний тип громадянської людини, вироблений Заходом, вплинув на добробут феодалів і буржуазії. Він вплине й на добробут пролетаріату. Його соціальний сенс у його широкій та глибокій активності. Отже, не можна мислити про соціальний критерій без психологічної Європи²².

Іншими словами: з культурного (і всякого іншого нидіння) нас вирятуює не зовнішня зміна сама в собі (перемога «пролетаріату»), ні саме офіційне прийняття якоїсь доктрини, лише – перейняття духом окцидентальної цивілізації, «вічної і мінливої», з Фавстом і його «безмежними перспективами», як каже Хвильовий, або з його «unstillbarem Dränge in die Ferne»²³, як казав Шпенглер, з його рішучістю «ein Schicksal zu sein und nicht zu erleiden»²⁴. Хоч би проти шляхів, якими ідеться до сієї «Schicksal» – долі, тисяча разів протестували в ім'я людяности Черкасенко і навіть Франко.

У політиці се – «непереможне... **бажання виявити й вичерпати** своє національне (не націоналістичне) офарблення», але «ся ж національна суть мусить себе вичерпати й у мистецтві», яке має «вийти зі становища «вічно-резервного» до світових мистецтв... Коли наші погляди в цьому випадку зійдуться з «чаяніями» нашої ж таки дрібної буржуазії і навіть фашистів, то се зовсім не значить, що ми помиляємося»²⁵.

Ні, не значить. Але ми додамо: коли думку, що наша нація (незалежно від того, яка класа себе з нею утожсамлює) повинна вийти з ролі підсусідків, повинна йти за своїм **непереможним** (ніякими, в тім числі й «марксистськими», аргументами) бажанням виявити своє національне обличчя, коли сю думку засвоять і червоні, «то се зовсім не значить, що ми помиляємося».

І ми, справді, не помиляємося, ані автор «Думок проти течії»: «Від Котляревського, Гулака, Метлинського через «братчиків» до нашого часу включно українська інтелігенція, за винятком кількох бунтарів, страждала і страждає на культурне нападництво. Без російською диригента наш культурник не мислить себе... Він ніяк не може зрозуміти, що нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли знайде їй одній властивий шлях розвитку. Він ніяк не може втямити, бо він боїться **держать**»²⁶.

Цитуючи Плеханова, «щоб з успіхом іти слідами Мікеланджело, треба вміти мислити й почувати так, як мислив і чувував великий флорентинець». Автор каже: мистець «повинен зрозуміти сю абстрактну Європу» (країну напружених **почувань і волі**).

Наша основна вимога – се уміти думати й почувати. В нашу епоху великих зворушень, великих дерзань і великих польотів ми инакше не уявляємо собі художника. Тому ми й тягнемо його до психологічної Європи, тому ми й закликаємо його вбити в собі віковий епігонізм²⁷.

На запитання, «на яку із світових літератур вона (українська) мусить взяти курс?», відповідати відверто: «...у всякім разі не на російську, і се рішуче і без усяких засте-

²² Хвильовий М. Думки проти течії: Апологети писаризму. – Харків: ДВУ, 1926. – С. 44-46.

²³ Невгамовним поривом у далечінь (нім.).

²⁴ Доля бути і не терпіти (нім.).

²⁵ Хвильовий М. Думки проти течії: Апологети писаризму. – Харків: ДВУ, 1926. – С. 48-49.

²⁶ Ibid. – С. 51.

²⁷ Ibid. – С. 88.

режень. Від російської літератури, від її стилю українська поезія мусить якомога швидше тікати. Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою²⁸».

Справа ясна! Від ялових суперечок про класове мистецтво прийшли до запитання: «халтура чи культура»? Від нього – до іншого: «епігонство» чи самостійність, Росія чи Європа, поки що в культурницькім відношенні? Се – виразна антидрагоманівська позиція, бо, опріч кількох протестантів, ціле українство стоїть (у цім питанні) на позиції Драгоманова, сформульованій ним так: «Слово «западні» ідеї пора уже покинути зовсім, а замінити словом «чоловічі», які «усім цивілізованим кругам серед усіх народів общі, значить і росіянам»²⁹. В сю ідеологію вбивається тепер на Україні новий клин, висувається інше credo.

Який же ж сенс цього credo, що розворушило ціле москвофільське муравлиско на Україні і в Росії? Сенс ясний і без пояснень. Жовтень тут ні до чого. Бо ми кульгаємо аж «від Котляревського»... *Досі* не відважимося взяти на свої плечі долю великого народу, в ім'я *власної* правди зажадати від нації нелюдських жертв, протиставити абстрактній справедливості власну волю, а гуманності – тверду мову доконаних фактів. Досі в нас волю, щоб силу мати, заступається волею, щоб жити спокійно і «сито», філософією остаточної стабілізації: все одно, чи в розумінні Івана Перерепенка, чи «чорного переділу». Але відхрещуючись від «великих дерзаній», «ми» не знайшли бажаного спокою. На опорожненім троні сіло чуже божище, і для нього (не для свого!) були «танці і кадила, ... сльози і кров» одурених невільників... Епігони!

Ось у які яскраві слова вбирає цей образ поетка, дивуючись *християнському апостолу*:

*Адже в його листах у кожнім слові
Загонисту вояцьку вдачу видно,
Він словом бив, немов вояк – мечем,
Дарма, що про любов умів балакать.
Він бешкети чинив за справу віри,
Немов преторіянець – за образу
Орла імперії, – єдина зміна,
Що знак ягняти став замість орла³⁰.*

У сім уся суть. Тільки через те й могла католицька культура видати Данте і Мак'явеллі, що, прийнявши знак хреста, затримала в собі «*вояцьку вдачу*» (ecclesia militans³¹) Давнього Риму.

Ніжні українські апостоли засвоїли *тільки* одну сторону революційної ідеї – її симпатію «до всіх, що ллють свій піт і кров», та далека їм була свідомість, що між ворожими вірами є різниця лише в *знаці*, не в агресії, не в жорстокості й силі... Під знаком ягняти стали й вони ягнятами, яких вели до загону, де збігалися всі «епігони», спокійні разом із тими, що воювали під чужими орлами.

Але ж запитають: при чім тут література? При тім, що «овеча» духовість ніколи не дасть людськості нового слова, що на ній не зацвіте пишним квітом ніяка думка, що вона не розв'яже ніякої великої проблеми ані не кине в майбутнє ідеї, якою тремтіли б віки... При тім, що ваш «великий учитель» (з яким ви так поверхнево знайомі)

²⁸ Хвильовий М. Апологети писаризму; цит. за М. Скрипником. До теорії боротьби двох культур // Наша Правда. – 1926. – Ч. VI-VII.

²⁹ Переписка М. Драгоманова з М. Бучинським. – Львів, 1910. – С. 229.

³⁰ Леся Українка. Руфін і Присцилла.

³¹ Церква воююча (*лат.*).

В.Белінський сказав, що «великі поети з'являються лише у великих націй»³². І коли наша література хоче видати колись геніїв, має вчитися від великих націй, а не від Росії...

– Так, значить, ви відважуєтеся на абсурдне твердження, що Росія не є велика нація, та Росія, яка... та інше? – Не я є такий відважний, лише той самий апостол Петро російської критики. Росія, на його думку, була народом-провінцією. Вона «жила ізольованим від людськості життям, чужа інтересам людськості». Правда, від Петра І дещо змінилося, але ж «сі інтереси не можна було перевезти з товарами з-за кордону, їх треба було розвинути з власного життя, а Росії було не до того: вона дбала ... про засвоєння собі не змісту, а поки що лише форм європейського життя»³³. «Є народи, які мають внутрішню історичну вагу, які своїм життям **виражають ідею**. Се – народи гальсько-римсько-тевтонської культури. Є й народи, що мають лише зовнішню історичну вагу, які діють на інших **силою тяжіння**. Се – монголи, турки»³⁴. (Москалів поки що Белінський – чи не через цензуру? – сюди не зараховує, отже, робимо се за нього). Останні «виникли й розвинулися не зсередини..., а ззовні, через налипання, подібно до мінералів, не органічно, а ... хімічно й механічно». Перші народи ставили і вирішували великі проблеми, що пхали вперед цивілізовану людськість, другі – і тут Белінський виразно вказує пальцем на Росію – жили лише своєю «приватною історією» і «місцевими питаннями»³⁵. Такі народи-провінції, «народи, що не мають історії, – ніщо, хоч би й займали собою половину земної кулі, а людність свою рахували на сотні мільйонів»³⁶. «Ми говоримо, – пише Белінський далі, – не про політичне всесвітньо-історичне значення, а про моральне всесвітньо-історичне значення, яке виявляється в науці, мистецтві, сучасно-історичній ідеї самого політичного стремління»³⁷. А такого значення Росія не має ані на думку Белінського, ані, між іншим, на думку Розанова: «Ми, – пише сей, – глибоко повітова нація, певно, з тим «милим і добрим», що завше буває в повіті в порівнянні з «холодною столицею», але повітова». «Повітовість» – се і є цілий наш патос, на яким, наприклад, будували «своє» всі слов'янофіли»³⁸, як і «западники», і «євразійці», і большевики, додаю я...

На такому ґрунті не могло розвинутися ані буйне життя ідей, ані буйна література. Навіть Пушкін і Гоголь для Белінського – письменники «великі», але не «світові», провінційні. Коли б не було Пушкіна, «в історії людськості від сього не постало б найменшої прогалини», чого не можна твердити про Байрона і Шиллера³⁹. Всякі розмови про рівновартність російської літератури з європейськими повинні уважатися (се для п. К.Буревія) «ілі болтовньою, ілі бредом тщеславія»⁴⁰, які в українця, захопленого сією чужою літературою, називатимуться вже не «тщеслав'єм», а лакейством.

«Всесвітнього історичного значення російська література ніколи не мала, та й тепер мати не може»⁴¹. Росія – се нація, яка ще не усвідомила себе, обличчя і цілі якої «ще не дістали означеного образу й характеру... Не з книг почерпав Шиллер

³² Белинский В. Полн[ое] собр[ание] соч[инений]. – М., 1900-1917. – Т. VI. – С. 359.

³³ Ibid. – С. 476.

³⁴ Ibid. – С. 303.

³⁵ Ibid. – С. 123.

³⁶ Ibid. – С. 309.

³⁷ Белинский В. Полн[ое] собр[ание] соч[инений]. – Т. VIII. – С. 140.

³⁸ Розанов В. Около церковных стен. – СПб., 1906. – Т. 1-2.

³⁹ Белинский В. Полн[ое] собр[ание] соч[инений]. – Т. VI – С. 478.

⁴⁰ Ibid. – С. 485.

⁴¹ Ibid. – С. 541.

свою ненависть до приниженої людської гідності в сучасній йому суспільності. Суспільні інтереси сучасної Європи розвинулися на ґрунті тисячолітнього всесвітньо-історичного розвитку»⁴², що ж дивного, коли там постала література зі змістом, «який запліднює собою вік і творить історію і яким перейняті твори Шекспіра, Байрона, Шиллера і Гете». Але де був у російському письменстві «сей всесвітньо-історичний дух, сей рідний, спільний для всіх народів і віків зміст»⁴³? Почасти його принесли шойно Толстой і Достоевський, але й від їхнього «духа» тхнуло, в суті речі, провінцією. Се не був «дух», спільний народам Окциденту, лише орієнтальний гашиш, одна з тих отрут, які від часу до часу давала вживати Європі Азія, щоб, одурманивши її, тим легше обезвладнити... Чи на сих взірцях нам вчитися?

Яку свою ідею дала світові Росія? Може, ідею Чернишевського з його приматом розподілу над продукцією, коли поступовішою уважалося країну, де при менш розвиненій продукції «справедливіше» уряджено розподіл матеріальних дібр? Жебрацьку філософію «Чорного переділу», примата потреби над працьовитістю?

Може, ідею «слов'янофільства», месіянства російського селянина? Сього, за характеристикою Горького, «тяжкого російського народу, що ліниво й недбало лежав на своїй землі, народу, що доп'яв штуки жити навдивовижу по-жебрацьки серед казково багатой землі»⁴⁴?

Чи, може, ідею «непротівлення злу» і примітивної аморфності Л.Толстого, ворожой всьому сильному і гарному? Чи ідею «соціального милосердя» і «жалости», за якими крилося звеличення всього меншвартного? Чи ідею етичного хаосу, де на місце права й обов'язку ставилися примха і «настроєніє», де цілковито затиралося «гібельное различіє между моім і твоім»?

Чи обломовщину, яку «пролетарська» Росія одідичила від феодальної разом із абсолютизмом і месіянством та номадським імперіялізмом? Чи той цілий комплекс «ідей» і «настроїв», зроджених татарщиною і кріпацтвом, який виражається в нечуванім ніде приниженні людської гідності? В сій мішанині з візантійської софістики, монгольської жорстокости і распутінського містицизму?

Чи зможе видобути якусь універсальну ідею, від якої міг би одужати світ, народ, ідеалом якого є аморфність, безформність, ненависть до квалітативного, до індивідуального польоту, до всякої творчости, яка б не була руїництвом? Чи, може, дати сю ідею большевизм із його ідеалом «свободи», на який (властиво на його предтечу М.Бакуніна) влучну сатиру ще в 1848 р. написав Стефан Борн:

*Wir wollen uns in Schnaps berauschen,
Wir wollen unsre Weiber tauschen
Und aufgelöst sei Mein und Dein.
Wir wollen uns mil Kalk beschmieren
Und nackt im Sonnenschein marschieren,
Wir wollen freie Russen sein!*⁴⁵

⁴² Ibid. – С. 172.

⁴³ Ibid. – С. 441.

⁴⁴ Горький М. О русском крестьянстве. – Берлин: Изд[атель]ство И.П.Ладъжникова, 1922.

⁴⁵ Упиймося горілкою,

Обмінняймося нашими жінками,

І нехай зникне моє і твоє.

Обмажемо себе вапном

І голими крокуймо у сонячному світлі –

Будьмо вільними росіянами!.. – *Пер. Ред. (нім.)*.

Ні, за культуру «босяків», «Іванушків-дурачків», «ідіотів» та «лішніх людей» ми дякуємо. Не туди нам дорога! Ні наша література, ні наша духовність не зачерпне там нічого. А коли ми читаємо у «москвобесів», що наш шлях – «через велику російську літературу», що без Пушкіна та Белого «не може встояти світова культура» та що російська література – «найкваліфікованіша у світі література»⁴⁶, то ми лише співчувати можемо нещасливим наддніпрянським читачам, яких повчають про Європу люди, які не знають ані одної європейської мови, ані одної європейської літератури.

– Але ж ви ломитеся до відчинених дверей! – скажуть мені. Хто ж боронить вам користати з Європи та її культури! Ні, користати не так легко. Нарікав же недавно один журнал, що за цілий час большевицького панування в нас тільки трьом «щасливцям» удалося з дозволу начальства поїхати до Європи на три місяці, «а Європи за три місяці, не знаючи мов, навіть не лизнеш». Що ж дивного, що по повероті наші аргонавти «с учьоним відом знатока» повчали очманілих слухачів, що Європа гние та що по-німецьки «самоутвердження» (Selbstbehauptung) буде Selbststandен⁴⁷... І де комуністичний Поль де Кок таке слово винайшов?!

Ні, з такою Європою далеко не зайдеш, се вже просто часи царя Олексія Михайловича, коли московським людям за кордон, «кріме тех, каторіє пасилаються па царскому указу, ехать нікаму не пазволена». З безпеки, що, хто їде за кордон «без ведома, не бив челом государю», той робить се, певно, «для варавскова умишлення»⁴⁸...

Не є моїм завданням оцінювати марксизм «Думок проти течії» та їхнє значення для «єдності пролетарського фронту»⁴⁹, не хочу запитувати, як затріюмфує пролетарська література, коли її «ідеологічні керуючі апарати» «страшно слабенькі, порівнюючи з натиском на них економічно й культурно сильного куркуля», як думає вона виграти «ставку на якість», коли підставою комунізму є підпорядкування якості кількості? Але тут хочу лише ствердити, що постулат «не треба плутати нашого політичного союзу (з Росією) з літературою» – дуже відважний. Та ж усі ті «ідеї», які нас так разять у російським письменстві, є еманцією російського життя або життя – їхньою еманцією (як хочете). В ЧеКа ми бачимо «бесів» Достоевського, а в їхній потульній «шпані» – К.Міхайловського і Златоврацького, в «пролетаріаті» – горьківських «босяків», в Чичеріні, що розсилає ноти і Караханів, – публіциста М.Бакуніна, в «Жовтневім побуті» і madame⁵⁰ Колонтай – «Что делать?» Чернишевського... Як можна відрізнати теорію від практики, Коран від Магомета? Хто відкидає одне, відкине й друге...

Поки що цей процес не зайшов так далеко? Певно, але він зайде! Може, й не під проводом теперішніх хорунжих, що воюють із Кораном, але се не важливо... І тому ми лише вітаємо тую реакцію проти москвобесія (і «просвітництва»), наслідків якої, може, недооцінюють самі протестанти.

Яка класа стане на чолі цього руху, яка поведе за собою націю? Майбутнє се покаже. Нам кажуть, що «та класа, що дала геніяльних теоретиків і практиків революції, не може не дати в скорому часі і своїх більш-менш талановитих мистців». Може... Але цих геніїв українська *робітничка* класа не видала. Її *самостійні* спроби накинути

⁴⁶ Буревій Кость. Європа чи Росія? Шляхи розвитку сучасної літератури.

⁴⁷ Слово-покруч, якого нема в німецькій мові. Це засвідчує слабку обізнаність персонажа з німецькою мовою.

⁴⁸ О России в царствование Алексея Михайловича. – Современ[ное] сочинение Григория Котошихина. – Санкт-Петербург, 1840.

⁴⁹ Цим займається А.Хвиля: Про наші літературні справи. – Харків: Пролетарій, 1926.

⁵⁰ Пані, господиня (*фр.*).

краєві свій уряд (перші харківські спроби) щодо своєї тривалости, сили і популярности не могли йти в заводи ні з Центральною Радою, ні з Директорією. Українському «пролетарятові» приніс «свободу» на вістрю своїх багнетів російський Муравйов. Якби його не було, «пролетарська» ідеологія на Україні «умерла б, не успев расцвeсть».

Але нехай український комунізм тримається самотужки! Припустімо. Чи він довго втримається? Нам кажуть, «наскільки пролетаріят завоював собі гегемонію, настільки і його література повинна перемогти куркулівські тенденції». Невже? Той самий автор згадує (мабуть, 70-ті) роки в Росії, коли «буржуазно-поміщицька література пішла на спад». Але ж се був якраз час буржуазно-поміщицької диктатури. Значить, чи якісь ворожі сили підкопали її, чи вона сама розклалася. Чи «пролетарська» література на Україні забезпечена від подібної еволюції? Ви ж самі кажете, що її вже заливає ворожа стихія! Не тільки «за циркуляром, – як ви кажете, – мистецтва створити не можна», але й за диктатурою. Якраз тепер нова ідеологія «агентів буржуазії», що проявляється в літературі, іде, як стверджує ЦК РКП, «із громадських глибин», отже, має всі прикмети *широкого народного руху*, що має, як і його верства, рости, а не падати. А зрештою, на Україні «не все написане могло побачити світ», і «ось чому художня продукція в журналах тільки почасти виявляє всю могутню енергію збудженої маси»⁵¹. Чи ся енергія ніколи не здолає перемогти ворожу собі ідеологію, навіть коли захитається сила Муравйовського багнета? Гадаю, що справа не виглядає вже так безнадійно для «агентів», що йдуть «із громадських глибин» молодій й морально не вичерпаній верстви, і не так оптимістично для «геніальних теоретиків і практиків революції», які без «союзу» з Росією засуджені на гибель.

Але сі речі не уважаю за першорядні. Справою першорядної ваги є факт протесту проти національного «епігонства» (давніше його звали москвофільством, але новий термін ліпший, бо ширший). Найважливішим є факт боротьби проти «звуколірного» світогляду народів-фелаків, протест, що розпочався і з комуністичного, і з «фашистського» боку і який нищить *усяку* «просвітянщину» – і «буржуазну», і «пролетарську». Важливе стремління вирватися духово з ролі підбрехачів країни варварського абсолютизму та «ісступльонних нігілістических паривов», важлива пробуджена туга за власними «дерзаніями» і «безмежними перспективами», туди, до Європи, яку навіть москалі, на противагу контемплативній Азії, звали «країною волі і розсудку» (В.Белінський), країною «активної, діяльної і пристрасної краси» (Розанов). Важливо, що завдання генія української нації мислиться вже не партикулярно (як у першій половині ХІХ в.) ані епігоністично (як у другій), лише – універсально.

Події змінюють вдачу тих, хто робить їх. Хтозна, чи бурхливі роки від 1914 р. не перетворять психіки нашого народу з психіки народу-плебея на психіку народу-володаря? Чи не є ми свідками авангардних боїв, які виведуть Україну з провінційного закутку на арену, де змагаються світово-історичні народи?

Чи піде сей бій під червоним чи під синьо-жовтим прапором? Щодо сього маю переконання не таке, як офіційні зазбручанці. Але як би там не було, ми вже трохи наближаємося до того часу, коли спір між обома прапорами стане лише нашим внутрішньо-національним.

Безперечно, жовтнева українська література завдала багато заслужених і довгожданих ударів світоглядів передпотопової доби і її мистецтву.

⁵¹ Дорошкевич О. Підручник історії укр[аїнської] літератури. – Харків-Київ, 1924. – С. 295.

Танець життя і смерті – ся «*banalité formidable*»⁵², як його назвав А.Барбюс, знайшов у «жовтневців» декількох міцних інтерпретаторів, що зачепили сміливі проблеми, не знані доти нашій літературі. Письменство по 1917 р. із його релігією чину і пожадань досягнуло рідкісних у нас мистецьких ефектів, дискредитуючи давні конвенційні форми. Се безперечний крок вперед, але чи його тематика довго ще зуміє дотримати раз взятого кроку? Чи за ідеєю не захитається і структура? Се велике ще питання, на яке хай відповідять ті, яким не дають жити їхні, як вони звать, «папутчікі», яких я пропоную назвати по-українськи – **приплетачами**.

Той самий Белінський сказав: «Ніхто не може бути вищим за вік і країну» (за кордонними мудрощами можна лише оформлювати те, що існує в краю, хоч би у зв'язанім стані). А Україна нашого **віку** своєю психікою і соціальним укладом **не є соціалістична**. Кожна революційна ідеологія своєю **декларативною** програмою завше випереджує **дійсну, об'єктивну**. Об'єктивними цілями української революції були: повалення царського й «дворянського» режиму і відірвання від Росії, хоч її декларативна програма (соціалізм), як ви їх розумієте, – значно інша. Так, інша, як іншою була програма Робесп'єра і Бабефа в порівнянні з тим, за що дійсно бився французький нарід від 1789 року. Але все це не перешкодило людям, які відрубали голову Людовіку XVI в ім'я **людськості і народу**, кілька років потім битися під імператорськими орлами за **Францію і націю!** Бо це був той самий, лише реальний, революційний патос, перед яким схилили голови навіть такі революціонери, як Давід, Бетховен і Гайне. Чи подібна метаморфоза неможлива в нас? У цитованій брошурі читаємо цінну заувагу, що «свого часу **національні** війни були революційним, червоним явищем в історії людськості»... Ми трохи пасемо задніх, і тому, може, для нас ще не прийшов наш 1848 рік. Але коли він прийде, коли на зміну винниченкяди прийде відважна, як Кардучі і Кезмент, революційна, але й **національна** (політично й літературно) Україна, я гадаю, що багато її ворогів угледять в жовто-блакитних кольорах «червоне явище в історії людськості»...

Але ідеологи національної України, неприєднано ворожі Росії і большевизмові, мають теж багато придбати від «абстрактної Європи» і стати сучасниками доби, в якій їм судилося жити...

⁵² Дивовижна банальність (фр.).

РОСІЯ ЧИ ЕВРОПА? (До літературної суперечки)

Схід чи Захід? Тема давня у нас, але вічно актуальна. Віднедавна вона не сходить зі сторінок великоукраїнської преси.

На **чий** творчості – Європи чи Росії – маємо виховувати молодь? У коло **яких** ідей маємо вводити нові покоління – в російське чи європейське? Ось запитання величезної ваги!

Але чи ж можна ставити так запитання? Марксистсько-большевицька доктрина се заперечує. Нема, мовляв, осібною кола ідей західної, а осібною – європейської літератури. Нема «психологічної Європи», ані «психологічної Росії». Є тільки класи і класова творчість: буржуазна, пролетарська тощо. Отже, не на Європу чи Росію має орієнтуватися наша духовна творчість, лише на буржуазію чи на пролетаріят.

Гадаю, що ся постановка не витримує критики. Література – се виражений у слові світ людських емоцій. А цілий ряд емоцій – гнів, ненависть, заздрість, любов – чи їх не відчуватиме кожна людина, незалежно від класової приналежності? Такі емоції, як стремління до влади, боротьба з тиранією, однаково зворушать нас: чи коли се буде боротьба речників плебеїв Катиліни чи аристократа Брута.

Чи Луначарський не писав, що однакові «психічні настрої спалахують» у різних класах, що Брут Шекспіра, хоч чужий «класово» пролетаріятові, є рідний за духом як революціонер?¹

Чи советська «Критика»² не кличе большевицьких поетів вчитися у Лесі Українки «культу сильних почуттів» і «мужности», дарма, що вона, як слушно зауважує журнал, була «пророком **буржуазно-демократичної й національної** революції»³.

Та ж маємо «феодального» короля Ліра (Шекспіра) і «буржуазного» «Батька Горіо» (Бальзака). Або тема прометеїзму – чи не є вічна у греків, у лорда Байрона і в селях Шевченка?

Є, отже, нервові вібрації, що ними реагує на зовнішній світ література, які грають відгомонам у душі читача, до якого б класи він не належав. Із сього погляду нема літератури буржуазної чи пролетарської. Світ емоцій – один. Але **трактування цих емоцій** і проблем **різняться** і є залежне не так від класової приналежності, як від тої **культурної спільноти**, з якої вийшов письменник. **Такою культурною спільнотою є нація** або цивілізація, спільна для кількох націй. Бо вищою спільнотою, що панує над народами, є не людство, лише Європа, Азія або Росія...

Європа і Росія – се два культурні континенти, розділені океаном взаємного непорозуміння. Се непорозуміння відбивається і в літературній творчості. Ось чому виправдане таке ставлення питання з Москвою чи Європою, при чім під Європою розумію тут країни окцидентальної культури, яка вийшла з Європи, отже, й Америку.

Що таке Європа? Се континент, який у кількостолітній війні відбив чужинецьку навалу і завоював три інші континенти цілком, а четвертий (Азію) в значній частині.

Се мусить бути, отже, незвичайна раса людей.

---

¹ Історія західноєвропейської літератури. – С. 165.

² Критика. – 1928. – Ч. 8. – С. 78, 84.

³ Там само. – С. 52.

Що се за раса? Се є та, для якої світ є гра пригод, безнастанний підбій. Для якої найвищою цінністю є чин, а світ – спортивною ареною, великою тугою якої все була, каже Шпенглер, туга за великим призначенням (*Sehnsucht nach einem grossen Schicksal*⁴)...

І коли ми звернемося до *літератури Окциденту*, то якраз у ній знайдемо всі маркантні риси європеїзму. Чи то в постаті Дон Кіхота, Фавста, Дон Жуана, Чайлд-Гаролда, Бранда, Валленштайна чи Макбета і аж до Св. Йоани Б.Шоу, до «одержимих» Бернаноса чи «десперадос» Ібаньеса – скрізь знайдете той дух героїзму, найпершими завданнями якого на світі є змагання, ріст і перемога.

До того стремить фавствівська людина. А зродитися могла її жадібна душа лише з цивілізації, витвореної *історією Європи*. Фавст вийшов із схоластики, що вигострила людський розум, Дон Кіхот – з лицарства, Шекспір і Рабле – з Ренесансу, Вольтер – з феодалізму з його боротьбою проти трону, Ібаньес – з далекої луни хрестових походів, Вергарн і Бодлер – з європейського міста. Великі проблеми всесвітнього значення ставила ся література. Виробляла гасла, що організували людськість, одним ударом шпурляючи її на століття вперед, народжувала невтишну тугу, стиль, форму...

Чим була супроти сієї Європи Росія? Росія була *провінцією*, а її література – провінційальною літературою. Ось що писав про се *Белінський*: «Росія жила ізольованим життям, чужа інтересам людськості», а зв'язана з ними тільки «механічно». Народи гальсько-римсько-тевтонської формації мали «*внутрішньо-історичне значення*, виражали своїм життям ідею». Турко-татари і Росія сієї ідеї не мали, вони діяли в історії лише «*силою свого тяжіння*», масою – народи-номади! І тому «світово-історичного чинення російська література ніколи не мала», – каже Белінський.

«Байрон і Шиллер займають певне означене місце в історичнім розвитку людськості... А де місце Пушкіна?.. Не менше від Байрона і Шиллера великий, він, однак, *міг би й не бути*, а в історії людськості не постало би через се жодної вирви». Форма Пушкіна – без закиду. Але за змістом ... не дорівняти йому жодного із світових поетів, що виразили собою момент всесвітньо-історичного розвитку людськості. Бо «поетові належить форма, але зміст – історії і дійсності його народу...»⁵

Глибокі ідеї і глибину змісту відбиває лише суспільність із напруженим, барвистим і різнорідним життям. Росія не була такою суспільністю.

У сім змислі говорив і Чаадаєв, що Росія не дала світові жодної нової ідеї, ні в чім не спричинилася до людського поступу. Та й як могла вона якусь ідею дати? Носієм усякої ідеї є свобідна індивідуальність. *Свобідна індивідуальність* була на Заході, але Росія не знала її.

У найгірші часи європейської історії здибуємо ми деяку пошану до особистости, деяке визнання її незалежности, деякі права, признані талантам і геніям... Які нікчемні й не були тодішні уряди, але все ж Спінозу не відправили на заслання, Лесинга не били нагаями і не віддали в солдати (як се бувало в Росії)... У пошанівку не лише до матеріяльної, але й до моральної сили, в мимохітньому визнанні особистости – одна з великих рис європейського життя... У нас нема нічого подібного. У нас особистість завше була здушена, поглинена державою, общиною, Церквою, родиною⁶...

Тому-то на Заході витворився тип незалежної людини, в Росії ж, як каже Бакунін, – тип «раба і деспота» водночас. Прикмети москаля, підтверджує В.Соловійов, – «проізвол і раболепство».

⁴ Туга за великою долею (*нім.*).

⁵ Белінский В. Литературные мечтания. Русская литература в 40-х годах та ин.

⁶ Герцен А. С того берега. – Лондон, 1855.

Якраз цей тип і переважає в літературі російській. Захід знає Дон Кіхота і Фавста, Росія – босяка Горького й Іванушку-дурачка Л.Толстого, який втечею перед ворогом хоче зламати його волю. Типи, яких жодний Діоген не знайде на Заході. «Лицарськість і лояльність, – пише Емерсон («Essays»⁷), – є головними прикметами типів англійської літератури... Характеризувати ці прикмети можна одним словом – джентльмен. Літературним типом московської літератури був, натомість, бездумний бунтівник і бездумний раб, в обох випадках – хам, починаючи від приниженого і в його загалюканості ідеалізованого мужика і закінчуючи хуліганськими типами Єсеніна. Се ж він, Єсенін, казав про себе: «Я і в песнях своїх хуліган!» У голосі власної Музи чувся йому «кабацкій звон гітари».

Загалом, тип, панівний у російській літературі, – се тип **безвольної людини**, і має він там невичерпаний запас нюансів. Російські класики, як пише наш сучасник, російський професор Яценко, в суті речі, не класики, бо нездатні виховати сильних, енергійних, морально здорових людей. Що характеризує героїв нашої літератури? Моральна слабкість і бажання виправдати сю слабкість хибами самого життя... Мрії про будучність і повна нездатність здійснити ці мрії в теперішності, нездатність до акції, до творчої борні. Чацький Грібоєдова, що втікає перед огидою життя... Рудін та інші Гамлети Тургенева, Обломов і Райський Гончарова – безплідні балакуни і нероби, епілептики Достоевського, звихнені істоти Чехова, «лішніє люди» – ось типи російської літератури...

Се людина без власної волі, що без принуки ззовні кроку не зробить.

«...да как-то устроен русский человек (писав Гоголь у «Мертвих душах» – Д. Д.), как-то не может без понукателя...»

«...русский человек – какой-то пропащий человек... Хочешь всё сделать – и ничего не можешь. Всё думаешь – с завтрашнего дня начнёшь новую жизнь, с завтрашнего дня сядешь на диету, – ничуть не бывало: к вечеру того же дня так объеешься, что только хлопаешь глазами и язык не ворочается, как сова, сидишь, глядя на всех...»

Ось влучна характеристика всіх Рудіних російської літератури. Багато хочуть і нічого не можуть. Непомірний апетит і жодної волі. Оновлення цілого світу в проекті і «хлопаньє глазами» на ділі.

На Заході людина не шукала виправдання своїх невдач поза собою.

У Шекспіра Касій каже до Брута: «Вина, коханий Бруте, не в планетах, а в нас самих, що пасемо ми задніх»... Ся мужня філософія чужа росіянам. За всяку халепу невдах робить російська література відповідальним середовище. Не картати недотеп, а жаліти їх треба – світогляд Гончарова, Достоевського, Чехова. Всі крапки над «і» поставив, очевидно, Лев Толстой. Він просто заперечує особистість, заперечує її здатність осягнути щось власним зусиллям. Герої Толстого – се негачія самого поняття героїзму. Його ідея – се неможливість, непотрібність, безнаслідковість і неетичність боротьби зі світом. Активність у нього – від'ємна риса, пасивність – додатна.

І навіть тоді, коли ці «лішніє люди» зривалися до бунту, все закінчувалося фарсом. У західній літературі бунт – яскравий і сильний. У російській – боягузливий і прихований. Як каже В.Іванов, «русские бунтуют грязно, крававо і аднаобразна. Даже убивают ілі із-за угла, ілі топят»⁸. Як Смердяков, як Раскольніков, як большевики...

На Заході бунт доцільний і яскравий. Візьміть сатанинські постаті Барб'є д'Оревільї, звіробоїв Монтерлана, візьміть Вотрена Бальзака або бандитів Мериме.

⁷ «Есеї» (англ.).

⁸ Иванов В. Голубые пески: Трилогия. – Кн. 2. – Комиссар Васья Запус. (Продолжение) // Красная Новь. – 1922-1923.

Навіть у своїм гріху сі особистості – непокірні до останку. Російські ж бунтівники, каже Достоевський, – «бунтавщікі слабасільніє», «собственнава сваєво бунта не видерживающіє»... Всякий раз, коли його перо малює ворохобників, доводиться їм покутувати свій бунт проти громади добровільним терпінням або смертю (як Раскольников, Ставрогін, Дмитрій Карамазов). Вони заламуються під тягарем свого чину. Й *улюблені герої* Достоевського – се не бунтівники, лише «уніженніє і аскарб-льонніє», або «страдальці», що потульно зносять незаслужене зло, що розкошують у терпінні (Макар Девушкін, Неллі, князь Мишкін). Не співчуття до героя, лише до розчавленого, не до його героїчної душі, лише до його мізерного тіла. Не звеличення чину, лише бідкання над поваленим. А головно – покута перед «народом», перед владою, Богом – все одно, аби не зістати самому із своєю виною, на самоті із власною совістю. Ся потреба упокорення, потреба бути вишмаганим характерна для москаля.

У передмові до творів Достоевського (видан[ня] «Ниви») оповідає К.Случевський зі слів К.Аксакова: «У нього сидів одного разу Достоевський і вів розмову про царя Миколу I, про котрого говорив із найбільшою пошаною. Зайшов МакКензі Воллес, знаний англійський письменник. Достоевський говорив далі про царя. Коли він пішов, Воллес спитав Аксакова: «Чи се не автор «Мертвого дому»?» – «Так». – «Не може бути! Та ж він був засланий на каторгу?» – «Був, ну і що з того?» – «Та як же може він хвалити людину, яка послала його на каторгу?» – «Вам, чужинцеві, се тяжко зрозуміти, – відповів Аксаков, – а нам се зрозуміло. *Ся риса цілком нормальна...*»

Ось є генеза покаянників Достоевського, «собственнава бунта сваєво не видерживающіє», «лобизающіє» руку хижака, що їх катує.

Бо найбільше не терпить росіянин «нераскаянності». «Что такое нераскаянность?» – запитує Щедрін і відповідає: «Це те, за що засилали в Сибір поміщики своїх селян». «Секлі їх, значит, ну, а ані, замест таво, чтобы благодарить за науку, савсем, значіт, нікакова чувствія... Ета било последніє слова крепастнова хіщнічества. Получайте в зуби, і да велічіт душа моя! Ета же последніє слова хіщнічества савременнава» («Хіщнікі»). «Хіщнікі» російські, пише Щедрін, инакші, як деінде. Вони спершу «секлі і істязали, а вслед за тем заставлялі целавать істязающею руку... Прізнаюсь, ученіє, в сілу каторава істязуемий суб'єкт абязиваетсє не только с кротастью прінімать пабоі, но і праізвадіть па етаму поваду благодарственніє теладвіженія, всегда паражала меня сваєю смеластью». Але ся «смілість» характерна для москаля, який передусім хоче зламати людину морально. Се ж і є, між иншим, причина закоріненої в кріпацтві звички большевиків жадати покаянних листів від «сменовіхівців». Се та риса російської вдачі, що так вразила європейця МакКензі Воллеса в Достоевськім. Се ж є й психологічний підклад героїв російської літератури, що каються перед повією, що падуць долі перед некультурним мужиком, що в покорі схиляють голову перед брудом життя. Гоголь⁹ уже підгледів, що в російській літературі нема «ненавісті к преступніку, нет даже донкихотскава парива сделать із нево героя». Є лише бажання – «утешить несчасненькава»: наставлення сердобольних, але пасивних і морально порожніх душ, що не в змозі здобутися на активне, позитивне чи негативне ставлення до людей і до світу... «К дабру і злу пастидна равнадушни».

Мені скажуть: «Ви забуваєте про почуття милосердя, співчуття до принижених і про те нове слово, яке принесла російська література». Але ж гуманність не є особливістю російської літератури! Чи Захід не знає Віктора Гюго, адвоката пригноблених, апостола братерства? Чи Захід не знає автора «Олівера Твіста» або «Хатини дядька Тома»? Ламартина? Або Золя? Але в них який же инший акцент! Емоції, що

⁹ Гоголь Н. Письмо X // Выбр[ание] места из переп[иски] с друзьями.

вони будять у нас, то емоції співчуття до бунтівника, помсти за кривду або, в кожному разі, активного бажання її направити. В росіян – лише гіпертрофована перечуленість і сентиментальна істерика. Ревний жаль над самим собою...

Щоб ви ліпше зрозуміли мою думку, дозволю собі зробити малий відступ у сферу лише позірно іншу. Ось що пише Ромен Роллан про наймаркантнішого представника окцидентальної культури – про Бетховена (в книзі про нього): «Бетховен страждав на меланхолію, яка була для нього таким самим нещастям, як і його хвороба... Але ця меланхолія розплутувала в нім здібність зосереджуватися на одній-однісінькій ідеї – формі суто європейського йоги, повній окцидентальних прикмет сили і **жадобу панування**... Слухачі ридали, коли він грав. Та коли він, скінчивши, споглядав на ці струмочки сліз, він знизував плечима і, сміючись їм в обличчя, мурмотів до себе: «Блазні... Теж мистецькі природи! **Мистці палають, але не плачуть!**» Він був повний погорди до сентименталізму: «Тільки без зворушень, – казав він, розлучаючись із приятелем. – Твердо і мужньо мусить людина глядіти в лице речам. Вона поконеу їх, сміливо заглядає їм у вічі, і вона сміється...»

Так пише Ромен Роллан. І ця окцидентальна риса є властива не лише Бетховенові, а й Расинові й Мольєрові. Цей бетховенівський сміх серед найбільшого пригноблення лунає у Вергарна. Чути цей непокірний сміх і в Бодлера, що гордив ласкою, а слабкість волі мав за найтяжчий гріх. Сміється тим сміхом і Джек Лондон. Для нього головне: «Не страшно вмерти, страшно дати скривавленому тілу заволодіти душею», страшно сквчати і кричати, оголювати з плебейською безсоромністю свої тілесні або душевні рани перед гуртом («Бог його батьків»).

Героїня Джека Лондона («The little lady of a big house»¹⁰) Паола каже про свого чоловіка: «Він такий твердий. Витримає, яку хочете, бурю... Його ніхто ще зроду не міг поставити на коліна... Я б не хотіла сього бачити. Я б умерла з сорому, коли б хтось пожалів Дика!»... Московські автори раз у раз ставлять своїх «героїв» на коліна і не соромляться того. Навпаки, думають, що сповняють тим якусь місію.

Змагатися з долею до білої крові, але не виказувати перед нею своєї людської слабкості – ось психологічне наставлення письменників Окциденту, винесене ними з бурхливої історії їхнього континенту. І якраз цієї мужньої риси бракує письменству московському.

«Мистці горять, не плачуть!» – повторювала за Бетховеном західна література, тому й видала стільки мистців, які змушують і нас не плакати – горіти! Для росіян першим завданням мистецтва було «зворушити», витиснути сльози, викликати пасивну симпатію до тих, що терплять, – заводити разом із ними... Тому-то в російській літературі багато крикливиць і мало мистців...

Що найцікавіше, так се те, що голосіння тих крикливиць залишалися безплідними, не були початком протесту. М.Горький у романі «Серед чужих людей» оповідає про російську манію дискусій. Він чув, як люди довкола нього нарікали: «Життя наше нічого не варте, ми повинні ліпше жити. Але рівночасно бачив я, що ся туга за кращим життям **зовсім не спонукувала їх щось змінити в обставинах**, серед яких вони жили... Диспутовали про нове або про загробне життя, а жили в бруді і свинстві, пальцем не киваючи, щоб се життя зробити хоч трохи стерпнішим, навіть там, де се було дуже легко зробити...»

Такий був тип росіянина в житті, такий і в літературі: перечулений словоблуд і нероба, «тряпичная душа». Той самий Горький писав у іншому місці: «Росіянин люблю-

¹⁰ «Маленька господиня великого дому» (англ.).

ється енергією, але не дуже вірить у неї. Письменник активного настрою, наприклад, Джек Лондон, неможливий у Росії».

Нема цього активного настрою і в самого Горького. Чуковський так пише про нього: «Дивно, до якої чеховської євангельської тихости дійшов цей бурхливий колись поет! Видно, що російський філософ, яким би ніцшеанством він не почав, яким би прокляттям і бунтом, завше скінчить найбільш християнською жалісністю! Його (Горького) цілий світогляд збудовано на цім єдинім догматі: людина – істота, вкрита язвами. Треба вилікувати ці язви, бо нема нічого ціннішого на світі, ніж той каліка, що плаче і стогне...»

Не колишній його бунтар-«буревісник», а каліка...

«Щастя тільки в жалінні. Не судить, а прощайте. Нам треба лікарів, а не суддів. Обвинувачувати не вільно нікого¹¹!»

А ось що казав Достоевський: «Я думаю, найголовніша, найбільш корінна духовна потреба російського народу є **потреба у стражданні**, повсякчасному і невгамовному, скрізь і у всьому»¹².

Потреба, скажу я, виставляти напоказ свій біль, просити ласки, як підцерковні діди, що виставляють напоказ свої скрючені пальці й обрубані ноги. Та огидна потреба виплакати своє безсилля, що його так викпиває Бетховен!

Для Чехова найсимпатичніші були його невдахи, для Гончарова – Обломови, для Достоевського – епілептики, для Толстого – Іванушка-дурачок і Платон Каратаєв, для «бунтаря» Горького найцінніше на світі – се вкритий язвами каліка, що стогне. Що це? Це апотеоза каліцтва, бунт нікчеми проти сильного, інертного проти творчого, виродків проти здорових, проти тих, які не каються і не гнутья, бунт хаосу проти упостатнення, смерти проти життя.

Героїня одного американського роману каже до своїх земляків: «У вас м'язи й усі органи, як у хижаків. І філософія ваша – така сама. Ви проповідуете реалізм і переводите його в життя, спихаєте зі свого шляху і топчете під ноги всіх дрібніших... Се й є причина, що ви проповідуете євангеліє сили... Коли б ви були кволі, проповідували б євангеліє кволих. Філософія – те саме, що й релігія, така сама, як і людина. Вона її творить на свою подобу»¹³.

Отже, коли філософія москаля є філософією кволих, так се через те, що сама ся раса, мимо своїх періодичних пугачовщин, є раса кволих, народ – плебей, який ненавидить усіх сильних і все сильне. Для американця і європейця подоланий – се недотепа і боягуз, для москаля – той, кого треба поставити на перше місце, «вивести на сухеньке» і патичками підперти, щоб не похилився.

Галагад цитує з «Війни і миру»: «Князь П'єр дивився на мужика коло себе – його, цього мужика, розкуйовджена чуприна, що роїлася від вошей, виглядала тепер, мов шапка... П'єр глянув на неї, на **босі ноги мужика**, на великі грубі і **брудні** пальці, і на його обличчі майнула усмішка веселого **задоволення**¹⁴».

Власники сих брудних ніг і цієї нечесаної чуприни **стали в російській літературі, а особливо в Толстого, носіями всіх чеснот, великої правди життя**, вони мали оздоровити світ, Росію, Європу. Їх, сі нулі, протиставляв він великим одиницям – організаторам життя, Платона Каратаєва – Наполеонові, всім, що виділялися з отари, переростали її інтелектом, характером, волею або чистою сорочкою... Звідси його

¹¹ «Речь». – 1915. – 12 і 15 липня.

¹² Достоевский Д. Влас // Дневник писателя. – 1873. – Ч. V.

¹³ London J. The Little Lady of the Big House.

¹⁴ Толстой Л. Война и мир.

непротівлення злу. Маса нетикальна! Толстой не допускає у життя навіть морального примусу у вихованні, бо виховувати інших – се означає намагатися зробити їх подібними до нас, а се деспотизм. Він відкидає всяку соціальну організацію, проголошує культ бездисциплінности. Він не допускає примусу навіть супроти п'яниць і божевільних, бо, мовляв, християнин воліє бути забитим, аніж позбавити когось свободи. Хаосу не вільно рухати ні надавати йому форми. Се – по-перше!

По-друге: все, що над цим хаосом підноситься, має бути знищене, коли не йде на користь загалові, на заспокоєння його найпримітивніших потреб і смаку. Через те глузує Толстой із хореографії, як непотрібної штуки скоро перебирати ногами. Через те соната Бетховена для нього «неприятний шум», набагато краще: «Вніз па матушкє, па Волге». Через те Венера Мілоська будить у нім «законнає атвращеніє перед нагатою». Але коли до його Катюші (з «Васкресенія») назустріч з церкви вийшов «ніщій с краснай зажившей балячкай вмєста носа», вона «пріблізілась к нему і, не виражая ні малейшева атвращенія, напротив, даже радастна, сіяя глазами, трі раза с ним пацелавалась».

Перед безносим мужиком уже не було такого «атвращенія», як перед безрукою Венерою... Неорганізоване вище за організоване, безформна маса вища за упостатнення, матерія вища за ідею... З тих самих причин, що й Венеру, стягає Толстой із постаменту і Шекспіра, Данте й інших.

Про Толстого каже Бердяєв, що «качественнасть и личнасть есть для Толстого грех... Во имя счастливава, чисто животнаво устроєнія жизни отверг он личнасть», обернувши її «в атом, чтобы сделать потом частью безличнаго калектива»¹⁵.

Apotheose des Verlausung¹⁶, ненависть до Венери Мілоської, – се і була, між іншим, частина загальної ненависти російської літератури до Європи. Так і Герцен не міг дочекатися того часу, коли напуватиме донський козак у Сені коня. Так Пушкін ставив російського селянина-кріпака вище від англійського фермера, а Росію Миколи I – вище від цілої Європи, що вийшла з революції. Так пише свої дурні й несмачні карикатури на Європу Еренбург... Так хотів спалити Шекспіра Толстой... Тому хоче задушити її Блок, автор «Скитів»... Тому всі слов'янофіли прагнули її смерті як країни з «пересажденою індивідуальністю»...

Європа як щось яскраве, вирізьблене, свобідне, непохитне, Європа Бетховена, Шекспіра, Венери Мілоської як країна пристрасної краси і яскравої індивідуальности муляла очі авторам Смердякових і Карамазових, безносих Месій і «калік» Горького.

Масарик, що не раз зустрічався з Толстим, оповідає в споминах про нього: «Толстой бачив у бруді певну заслугу. Казав, що християнство є і повинно бути завошіле («ферляуст») та що завошіла людина була йому миліша від фізично чистої»¹⁷.

Коли взяти до уваги цілу толстовську доктрину асоціальности, то зрозуміємо тверді слова, зрештою, не ворога Росії, професора Нецеля: «Ціла Європа мусить тепер сполучитися проти Росії, яку нам звіщає Толстой, бо звідти іде загроза найсвятішим цінностям європейської культури» («Das heutige Russland»¹⁸).

П.Романов запитував: звідки в московській літературі і житті така нехоть до чистого і гарного? Через що там «заслуживает пахвали только тон грубасті, цинічнай разв'язанасті, є папранієм всяких сдерживающих правил ... ета патаму, что ми все –

¹⁵ Бердяев Н. Толстой в русской революции // Духи русской революции // Руль. – 14.11.1924.

¹⁶ Апофеоз (прославлення) вошивості (нім.).

¹⁷ Prager Presse. – 1928. – 9 September.

¹⁸ «Росія сьогодні» («Сучасна Росія») (нім.).

ніщя братія, і нам не на что красива адеться, поетому ми делаєм від, что нам і плевать на всьо ета» («Право на любовь»). Максималізм імпотента. Квасний виноград. «Not zur Tugend gemacht»¹⁹... «Pendant»²⁰ до їхньої релігії жалости: безсильні вони проти релігії сили. «Ніщя братія», вороги краси...

А за опростілим графом і інші... «Хто стоїть вище, – запитував Михайловський, – безграмотний хлопець Федько чи Фавст? Хлопець Федько, бо Фавст – це людина «із звироднілими почуваннями», а «Федько – «людина гармонійна...»

Що важливіше, запитував Пісарев: «Чоботи чи Шекспір?» «Чоботи», – відповідав він, бо їхня корисність очевидна... Так апотеоза маси призвела до *апотеози примітиву*, некультурности в російській літературі. Не тягти масу вгору, а самому до неї знизитися. Наїстися, напитися, у лапті взутися – ось єдине, що є потрібне. Решта ж – танці, Фавст, Венера і піраміди, чиста сорочка, колонська вода і Наполеон – «буржуазные предрассудки»...

Москалі не люблять згадувати про свій Рим, про ставку Золотої Орди, звідки вони позичили свою політичну і духовну культуру. Але шило все вилізе з мішка! Толстой не знав, що робити з Шекспіром, бо не можна було його ні з'їсти, ні ноги ним, мов онучами, обмотати. А ось що писав у XVI в. англійський подорожник по Росії Джилс Флетчер: «Якийсь Нога, татарський мурза в Казані, не хотів прийняти подарунка з перл і клейнодів, що йому їх послав Михайло Палеолог, все запитуючи, *для чого ці речі мають служити*: чи вони охоронять від хвороб, від смерти або інших лих цього світу?» «Здається, – зауважує Флетчер, – що татари цінять речі лише відповідно до їхнього практичного ужитку і до практичних людських потреб, які вони задовольняють»...

Я думаю, що, коли б сей татарський мурза був сучасником Толстого або Пісарева, він так само поставив би кумис над Венерою, так само не визнав би Шекспіра, а визнав чоботи і з тих самих причин...

Західна література проповідувала самоутвердження одиниці, момент волі, чинного формування хаосу, стремління вгору, шляхетність і порив... Російська – заперечення волі, деперсоналізацію, загальну нівеляцію, примітивізацію потреб, хаос, нірвану без руху і бажань, без пристрастей...

У своїм «Zauberberg`у»²¹ Томас Ман писав: «Хто хоче знищити пристрасті, той прагне «Ніщо» (das Nichts)... І дійсно, заперечуючи жадобу життя, росіяни закінчують проповіддю смерті. Бо в своїй підсвідомості вони ненавидять і бояться життя. «Я беру життя таким, яким воно є, – писав Толстой по смерті брата, – як найогидливіший і найбрехливіший стан, у яким все є нісенітниця і обман...»

Про Толстого писав В.Розанов, що святість, яку проповідує автор «Крейцерової сонати», – се «святість поблекших щек, увядших мускулав, ідеал міра с вырванным із нево хребтом, с потухшим взорам», се – «поезія померкшей весни», «слепое вививаніє із міра ево всеоживляющава нерва», «необузданная славесная любовь без любви реальной, радостнай і свободнай»²².

Слідами давньої російської літератури пішла нова. Передусім та, що надала тон російському духовому життю в перших роках нашого віку аж до війни. *Аненський*, у якого явища життя вкриті серпанком смерті. *Брюсов*, для якого дійсність – се сон. А.Толстой, що, як Герцен, гукає на гунів майбутнього, щоб обер-

¹⁹ Не для доброчесности створено (нім.).

²⁰ Пара (парний предмет) (фр.).

²¹ «Чарівна гора» (нім.).

²² Религия и культура. – Санкт-Петербург, 1899.

нути в безлад життя. Для Сологуба ніщо – найвище добро. «Життя? – запитує він. – Се добра, гладка, рум'яна, але бридка жінка» («Мелкій бес»). Вихід єдиний – смерть. Його герої гірші, ніж «лішні люди» Чехова. Вони нікого не люблять і нічого не ненавидять. Се – сновиди, мертві душі. Як один із його героїв (Передонов), «он сматрел на мір мьортвими глазами». У Толстого «брудні пальці» і «нечесана чуприна» мужика викликала «васторг», а герой «Мелкава Беса» Сологуба «смеялся от радости, кагда прі ньом что-нибудь *пачкали*». Для нього «наряднасть і чістата билі прагівни, духі казалісь ему зловонни». Як Толстой над безруку Венеру волів безносого селянина, так герой Сологуба – «всякім духам предпочітал запах унавоженнава поля, *ползний*, по єво мненію, для здоров'я». Толстой проповідував «неделаніє», даючи філософське обґрунтування обломовщині. Герой Сологуба казав, що «бить щастливим значіло нічого не делать і, замкнувшись от міра, ублажать свою утробу»... Другий герой того самого автора «сабірался апраститься і с етай целью прісматривался, как мужикі смаркаются, чешут затилкі ... і сам на деле падражал ім інагда»... Давній ідеал російської культури! Ось репрезентативна постань модерної російської літератури П.Романов. У вступнім слові до одного його роману так його характеризує критик-земляк: «П.Романов есть творцом стихийной неподвижности. И вся изображаемая им жизнь его героїв, их тайные душевные устремления неизменно несут на себе неистребимую печать какой-то деревенской лени, исконного безделия, неизлечимой пассивности, легкомыслия, безопасности, чудовищной неумелости и неприспособленности. И этот недуг ... в конце концов перестает быть чем-то индивидуальным, ширится, вырастает в какую-то общую русскую отравленность, всесветную обреченность, а книга Романова представляет всю страну, её народ, её духовные корни и даже самую землю, не распаханную, слежавшуюся, нетворящую»²³.

Ось, нарешті, останній із цього періоду предтеча революційного – А.Блок. Діяльна краса Окциденту мучить його скитську вдачу, він прагне хаосу. Незадовго перед смертю пише він в щоденнику: «Із Заходу гіркий запах мигдалю, зі Сходу – блаженний запах диму і згарищ»²⁴.

Спрагнений хаосу і смерті душі його млявим запахом трупа гонило від буйного життя, а рідний сморід, дим і згарище були милі, мов опіум для людини, що тратить притомність... Куди йти? Се його не цікавить! Христос, який нібито провадив його дванадцять большевицьких «Апостолів», був «за в'югой невідім». Але саме тому Блок ішов за ними, за цими «апостолами» руйнації! Лише «в'юга», лише метелиця, де так приємно замерзається, де вмирає всяке особисте «Я», куди можна скинути все, що пнеться до неба!

Звеличення хаосу, незрізничкованої маси, журба про злагодження лише її матеріальної нужди, засадниче значення, що надається квестії людського терпіння, покора безвольної людини перед силами ззовні, крайній деспотизм згори як ідеал соціального устрою, біль трагічної душі, знищення і упокорення особистості – ось ті **проблеми** і вартості, ось ті «ідеї», які принесла світові російська література, давня й новіша.

Коли б я хотів охарактеризувати двома словами *цей характер* російської літератури, назвав би його **антигеройчним**. Бо лише там, де упав героїзм, де індивідуальне терпіння ставлять вище від морального наказу, який не рахується з болем чи радістю, можлива така філософія життя...

²³ Романов П. Вопросы пола // Вст[упительная] ст[атья] П.Пильского. – Рига, 1927.

²⁴ За Свободу. – 1928. – 22 квітня.

З тої самої причини нема в Росії драми. Є драматизовані повісті, романи в формі діалогів. Бо не може бути дії в літературі, яка найшляхетнішу акцію бачить в «неделанії». Героїв європейської драми можна подивляти або ненавидіти, над героями російської драми можна лише плакати або сміятися. Одні трансформують емоції, що нас скріплюють, другі – емоції, що нас розслабляють. Тому, між іншим, так мало в росіян повістей із захопливою й багатою фабулою.

Для того нема в російській літературі й еротики. В письменстві західнім пісня про Ерос є «повна чудес і дикого захвату»... Він «не зітхає коло коханки. Він зовсім ніколи не зітхає. Він іде простим шляхом і про се сповіщає всіх»... Ерос – «гірський юнак», який «топче під ноги гори, і розлогі долини розносять луною вісті про нього». Він «володар у своїм царстві весни». Еротика Лондона, як очі його героя, «вабила і наказувала, знаджувала, змушувала й вимагала того, про що співала кров»²⁵.

Така сама мужня еротика є у Зудермана – «sündig wie die Hölle und rein wie der Himmel»²⁶, гріховне, але не банальне, не вульгарне. Коли грішник має відвагу свідомо нести на собі, мов Прометей, Боже прокляття. Такою є еротика З.Лагерлеф (Геста Берлінг), і сієї еротики не знає російська література. Вона визнає тільки зітхання Тургенєва і простацьку розперезаність Арцибашева, трусливу еротичу карамазовщини, яка, як бунту, і гріха свого витримати не може. Еротика фавстівської людини, еротика Дон Жуана є в засаді: *possedci c'est peu de choses, c'est jouir qui rend heureux* (посідати не велика штука, щастя – в грі). І така еротика не могла зродитися в російським письменстві, де «ублажать свою утробу» так чи сяк – перший закон. Революція стала в Росії з боротьби за свободу справою заспокоєння фізичного апетиту, голоду землі, еротика стала справою заспокоєння сексуального апетиту. Славнозвісна теорія склянки води. В західнім письменстві Ерос – се щось гарне, чудесне, хоч і брутальне, активне. В російським – се щось брудне, простацьке, цинічне, неодуховлене вищим поривом, у найкращім випадку – просто пасивне. Тому не знає о російське письменство **сатири й гумору**. Москалі, які зі сльозами милосердя глядять на калік та дурнуватих, не можуть сміятися з них. Там, де бруд викликає не глум, лише «блаженство», а чистість – відразу, там нема місця для свобідного сміху. Жодний Мольєр неможливий у письменстві, яке вірить тільки в тіло і в його потреби, а з нечесаної голови робить не справу соціальної гігієни чи предмет глуму, лише соціяльну трагедію.

Хтось подумав би, що радикальну зміну **принесла** революція. Це помилка. В літературі по 1917 р. бачимо звичайний реалізм, що нічим не відрізняється від буржуазного (Фурманов, Неверов), примітивний натуралізм, спізнені відгуки західного експериментального роману, фотографічний «битовізм»... Бездарні намагання дати тип сильної людини (Фадєєв і Левін), занепадницькій настрій у ліриці, витончений песимізм В.Іванова і штучна бадьорість Маяковського.

Є й сильніші емоції, але вони підозріло нагадують викинені на поверхню по невдалій революції 1905 р. Тоді з'явився один автор «Саніна», тепер – ціла хмара Малашкіних, які, навіть на думку советських критиків, тхнуть порнографією.

Є й **ідеологія бунту**. Але подібна до давніх. Головний із них – се несподіваний чоловік Айседори Дункан, С.Єсенін, що так передчасно і так трагічно скінчив із собою. Його бунт – се російське «озорство», «дебош». Не вогонь Прометея живе в його грудях, не бунт Чайлд-Гаролда, лише – «задор деревенскаво азарніка». Він хоче «каленам прідавить екватар» і «папалам нашу землю-матерь разламать, как калачь»,

²⁵ «The Little Lady of the Big House» і «Sea Woolf».

²⁶ Грішний, як пекло, і чистий, як небо (*нім.*).

і аж «до Єгипта раскарячіть ногі». І все це «пад гармошкі п'янай клікі»... Коли це Мойсей, то з дзвіночками на шапці, що кривить обличчя і висолоплює язик... Клоун!

Опріч того, він зовсім не активний і не свідомий власного бунту, такий, що не витримує і *не розуміє* його. «Стаю і мучаюсь, що не пойму, куда несет нас рок соби-тій». Дивуватися йому нема що. Коли він сипле прокляттями, то це лише бунт раба, якого серйозно ні він сам, ані ніхто не сприймає. Його протест – се просто, як він каже, «півной скандал» хулігана, що упився самогоном революції без великої мрії, без перспектив. Він, як і йому подібні, лише «тянут в будущеє робкій взгляд».

Його творчість так виглядала, як і він сам: «У нього, – пише його знайомий, – такий непевний, нерішучий вигляд. Коли його гарненько струсити, він розвалиться... Дійсно, росіянин!.. Головне, основне в нім – се безволля. Здається, що з нього витягнуто хребет»²⁷, як і з Рудіних, з чеховських скигліїв, героїв «На дні» Горького. Ні стилю, ні вирізьблености, ні свідомости свого «Я».

В однім своїм романі («Перелом») Маркевич, письменник доби Александра III, захоплювався твердістю і вирізьбленістю контурів фізичного і духовного обличчя британця: «Яка свідомість свого «Я» розіллита в обличчя британця! Але се тому, що там уже сто літ по норманським завоювання не залишилося ні одного раба на всім просторі країни... Там, на Заході, зростали цілі покоління в свідомості своєї свободи і гідности. А в нас? Що могло народитися, – запитує він, – у сій країні «чюхонскай помесі, татарскай плеті і масковскава батожья»? У країні рабства, де все залежало від пана і володаря, не могла народитися віра в себе, у вагу власних зусиль, не міг постати *культ волі*... Там усе було настрої і примха. Рятунок – лише в покорі Толстого або «півной скандал» Єсеніна. Або «опрощеніє» як ідеал, або «дайош Європу», аби, зруйнувавши Notre-Dame²⁸, поставити на її місці «лобнае места».

Ось ті риси, ті ідеї, які внесла російська література до скарбниці народів у її пушкінський період, в горківський і большевицький. Без змін. Серед цих ідей нема ідеї величного – є ідея безпосередньо корисного, нема ідеї краси – є ідея «палезнава», нема ідеї сильного – є ідея маси («калектівнава рила», казав Г.Успенський), нема ідеї пориву і чину для чину – є страх життя, «грусть-гаска».

Єдине, що є велике в російській літературі, то се ідея месіянства, але месіянства в ім'я лаптя, самовара і мужицького поту. Се месіянство на ноту Пушкіна – «іль мало нас?» або Блока – «нас тьми і тьми!», поетичний варіант давнього «шапками закидаємо», месіянство грубої маси, сарани, народів-номадів, що діють не силою ідеї, а силою механічного тяжіння. Месіянство Блокового скита «с раскосими і жадними глазами», quaerens quem devoret²⁹, проти всього яскравого і гарного... Месіянство «ніщій братії», «по матушке, па Волге», проти Бетховена, «Іванушкі-дурачка», проти Венери Мілоської... Бунт мільйонів «званих» проти небагатьох «ізбранных», кількості проти якості, народу-плебея проти народів-патрициїв, Федьки проти Фавста. Філософія задрісних невдах.

Сей скок від європейського імперіалізму в азійське наїзництво – се те татарське в душі москаля, яке зауважив Стефан Цвайг, що повернувся з Росії: «Сі контрасти. Ідете сто кроків вздовж якоїсь вулиці (в Москві), і вам здається, що ви в Європі, та

²⁷ За Свободу. - 1926 р. - №25.

²⁸ Собор у Парижі, присвячений Діві Марії, кафедральний храм Паризької архидієцезії. Шедевр готичного мистецтва. Споруджений на о. Сіте, на місці першої християнської церкви Парижа, яка була побудована на місці галло-римського храму Юпітера (*фр.*)

²⁹ Шукаючи кого жерти (*лат.*)

ледве звернете в завулок, і ви зразу чуєтеся перенесеним до Іспагану, до якогось татарського базару...»³⁰

І філософія, що глядить на нас із російської літератури, є понура філософія факіра. Ще автор «Мертвих душ» у листах із Риму подивляв «світлу, неудавану веселість італійського народу». Така радість, писав він, може бути лише у вільного народу, в «П роролі»³¹, не в черні («Рим», уривок). І такої радості не здибував він у Росії, у москалів, що все були народом-черню.

Горький, що знав свій народ, зауважив, що «сміх (росіян) все боляче вражав його»... І тому ставало ясно, «що їм все ж таки ближче *був сум*, аніж радість. Радість вибухає в нашій країні не з себе самої, не міряється власного міркою, її треба щойно видобути з-під намулу. Се засіб, щоб злагодити нашу нудну російську сонливість. Але ця укрита веселість не має власного життя, не існує для себе самої, ось просто тому, що їй хочеться жити, лише виступає під тисненням печалі, має в собі щось *підозріле, неприродне*. Ся вимушена зовнішньою спонуюкою радість пригнітила мене... Я хотів свобідної, легкої, натуральної веселости» – і не знаходив її...

Се, мабуть, одна з причин, чому росіяни не можуть веселитися без горілки... Чому в них, як у того героя Сологуба, все радісне і світле мусить бути «іспачкано»: любов, краса, сила, величне, чому, замість буйної радості життя, поминаючи хвилини наркозу й «пивного бунту», є в них лише страх перед життям. *«Грусть-тоска!»*...

Можна бути прихильником мистецтва для мистецтва, можна любити ті або ті емоції, але не можемо їти вчитися до письменства, яке пропагує культ безволля, що несе негацію самій засаді життя.

Коли наше письменство хоче видужати і сповнити своє завдання, мусить вийти з наслідувань провінції, виплисти на ширшу воду, ad fontes³², до джерел великої культури Окциденту... Лише в його письменстві знайдемо великі *ideї*, в муці і боротьбі повсталі з великої історії, лише там знайдемо цікаві *тунни*, захопливу фабулу, великі досягнення змісту і *форми*. На Заході, в країні пристрасної краси, там, де не в матерії бачать суть життя, а в енергії, якою є й сама матерія, лише в формі спокою. У сій енергії є для Заходу ціла поезія і змісл існування. Лише в літературі Заходу знайдемо не «грусть-тоску», а велику радість життя. Се життя є для Мопасана («Sur l'Еаи»³³) незримо жажливе, вередливе, похмуре, зрадливе й жорстоке. Але ми, хоч і боїмося його, кохаємо його!.. Воно примушує нас думати про нього щохвилі, бо боротьба між ним та нами ніколи не минає... Вся наша істота напружується в цій битві, є на сторожі. Як у душі моряка містичний острах перед вітром і любов до нього – цього грізного бога, пана життя і смерті, і жадоба змагання з ним єднаються в одне, так живе в грудях європейця любов до змагання з життям... «Мене обурює мізерність Всесвіту, – пише Мопасан, – але я тішуся усім, мов той звір... Якщо мій розум констатує нікчемність усього, то моє тіло п'яніє від усіх насолод життя... Я люблю небо, як птах – ліси, як вовк, що гасає, – скелі... Я люблю звірячим та глибоким коханням, зневажаючим і святим, все, що живе, що росте, все: дні, ночі, хуртовини, ранішні зорі, тіло жінок...» Його «хвилює, що він віддається брутальним силам природи»...

Для американського автора знову життя – «це кров, перетворена на шампан», «булькотіння життя, збожеволілого від свідомости, що воно живе».

³⁰ Zweig S. Reise nach Russland // Öesterr. Journal. – Wien, 1928. – 23 October.

³¹ «Народ» (*ім.*).

³² До джерел, девіз ренесансних гуманістів, що закликав повернутися до античних авторів та давніх списків Біблії (*лат.*).

³³ «На воді» (*фр.*).

Що таке «гомо европеус?» – запитував Валері й казав: «Його не можна означити ні расою, ні мовою, ні звичаями, лише прагненням і розмахом волі...» *Ось чого бракує нашій літературі* й нашому життю і чого даремно шукатимемо в письменстві Росії!..

Задалеко завело б мене говорити про чужі впливи в нашій літературі. Але читайте біографії та автобіографії наших авторів, і чи не зауважите ви, що найбільш оригінальними і здоровими серед них були якраз ті, які, передираючись через російський намул, веслували «ад фонтес» західної культури: Шевченко, Коцюбинський, Зеров, Черемшина, Леся Українка, Рильський, Хвильовий... І вистачить, з другого боку, назвати ім'я Винниченка, щоб зрозуміти, як російська культура може вивалашати навіть великий талант.

Російська сирена грає на найменш відпорних струнах нашого серця. Вона небезпечна, гарна, зваблива, особливо для безхребетної слов'янської душі. Але недобре залишатися задовго в її обіймах: вони розм'якшують мозок, знесилюють м'язи, обезвладнюють волю...

Наша література є хвора. Нас довго годували своїми зіллями різні, іноді великі, але все ж провінціяльні знахарі з Москви і Ленінграду і, замість вилікувати, викривили нашу психіку. Російське письменство з його культом безволля і хаосу не дає в нас стверднути давньому варязькому первневі, довкола якого скристалізувалася б сильна й відпорна на всякі чужі впливи душа нації. Коли наша література хоче цю душу оздоровити, мусить її перетопити у вогні і залізі тої європейської культури, в якій викувалася блискуча й міцна душа європейця, яка любить насилувати життя за своєю уподобою...

Ся справа вже переступає вузькі рамки справи культурної, переходячи в питання нашого відродження як нації взагалі. Погляньте на мапу, і вас здивує, що якраз ті малі чи великі – все одно – землі відділилися від Росії і створили свої держави, в яких культури були зовсім чужі російській: Фінляндія, балтійські держави, Польща... Україна, де змагалися за вплив на нашу душу Захід і Схід, залишилася при Росії з карикатурою замість «власної хати». А поки не матиме її вона, не матиме її жодна її частина.

Хай се буде пригадкою для нас! Не визволимося політично, поки не визволимося духово. Поки не відчепимо від себе слизьких лап того спрута, що зветься культурою Сходу, який забиває в нас самий нерв життя, охоту до нього. Не визволимося політично, поки не відродимося духово на ґрунті культури великих народів Окциденту...

DA CAPO¹

З приводу моєї статті «Невільники доктрини»² в XII зошиті київського журналу «Життя й Революція» надруковано «Лист до редакції», підписаний *Бор[исом] Анто-
ненком-Давидовичем, Мих[айлом] Івченком, Гр[изорієм] Косяченком, Єв[геном]
Плузником і Дм[итром] Фальківським*. Ось сей лист (з незначними скорочення-
ми): «У книжці ІХ за цей рік ЛНВ ... вміщено статтю Дм. Донцова «Невільники
доктрини», де автор, аналізуючи наші та групи харківських письменників твори,
характеризує нас як саму «душу комуністичної еліти» на Україні, що в її грудях бо-
реться українська стихія із зовні накинутими нам большевицькими доктринами»,
внаслідок чого «розгублені, роздавлені, знеохочені, зневірені, заражені сумнівами,
озлоблені, з надламанною душею, з розтраченими ідеалами, з загиснутими кулака-
ми, шпурнуті на коліна ворожою дійсністю, розчаровані у своїй «інтелектуальній
вітчизні» – Росії, розчавлені між російсько-большевицьким молотом і українсько-
національним ковадлом, стоять безпорадно сі Гамлети... перед розбитим коритом.

...Передусім нам, письменникам, що виростили з революцією, що разом із нею
вийшли на літературне поле, смішною видається думка Дм. Донцова, ніби «боль-
шевізм» не є властивий українській психіці – досвід класової боротьби свідчить,
що соціально-визвольні ідеї людства властиві всякій пригнобленій нації, отже,
й українській... Заперечувати це може тільки людина, що не хоче бачити тої
величезної творчої праці, що її збудила ідея «большевізму» серед українських тру-
дящих мас, людина, що наперед ворожо ставиться до всього, що в нас, на Великій
Україні, діється, і прагне творчість Радянської України за всяку ціну дискреди-
тувати... Надаремно так само хоче Дм. Донцов виставити нас «розчарованими» у
своїй «інтелектуальній вітчизні» – Росії, бо Росія ніколи жодною вітчизною нам не
була, і зверхністю Росії ми ніколи не чарувалися, але коли Дм[итро] Донцов хоче
ототожити колишню Росію із Спілкою Соціалістичних Радянських Республік, до
складу якої нарівні з РСФСР та іншими республіками входить і УССР, то в цьому
його твердження напрочуд збігається з думками російських шовіністів. А ми якраз у
цій Спілці бачимо єдиний шлях визволення не тільки української, а й інших націй
колишньої Росії, «тюрми народів», якраз таку спілку визнаємо за «інтелектуальну
вітчизну» не тільки для себе, але й для трудящих усього світу. Не випадає нам та-
кож стояти «з розтраченими ідеалами», бо наш ідеал, що об'єднує всіх нас, попри
різницю цінних мистецьких уподобань, є Соціалістична Радянська Україна, що несе
соціальне і національне визволення для української нації, і її суверенна Радянська
держава в усіх її етнографічних межах... Для літератури цієї України ми працюємо».

Хоч мені й видається трохи дивним декларативне заперечення тверджень
критичної статті, але нехай... Тільки чи воно аргументоване? Можна заперечити мої
висновки, мою інтерпретацію, але як заперечити факти, на які я покликаюся? Або
інакше їх освітити? А без якоїсь іншої інтерпретації сих фактів саме голе запереч-
чення не усуне їх зі світу.

¹ Від початку (повторити); знову (*im.*).

² Донцов Д. Невільники доктрини. [Характеристика чільних письменників Радянської України] // ЛНВ. – 1928. – Т. 97. – С. 69-87.

Тим більше, що не лише я сі факти наводжу. Читайте передруковану в цім числі статтю Я.Савченка, читайте розкидані по всіх ваших журналах і газетах статті і замітки, постанови з'їздів у справах літературних – чи в них нема про «роздвоєння» укр[аїнської] психіки, чи сі документи не є один безперервний крик проти «націоналістичного ухилу» в нашій літературі або її занепадництва, себто безплідности в умовах диктатури большевицько-російської думки на Україні? При чім тут Донцов?

Ви кажете, що неправдиве моє твердження, буцімто *большевизм* не є властивий українській психіці, бо «соціально-визвольні ідеї людства властиві всякій пригнобленій нації, отже, й українській» (підкреслення моє. – Д. Д.). Дивна логіка! Чи ж ви не бачите, що у вашім висновку є інший суб'єкт, як у вашій премісі? В одному випадку ви говорите про «соціально-визвольні ідеї людства», а в другім – про большевизм. Що ж спільного має одне з одним? Чи мало є соціально-визвольних ідей (як націоналізм, соціалізм західноєвропейський та ин.), з яких большевизм глузує? Отже, з того, що соціально-визвольні ідеї властиві українській нації, аж ніяк не виходить, що їй є властивий большевизм. Я ніколи й не казав, що соціально-визвольні ідеї чужі Україні, але якраз тому, що вони їй не чужі, чужий їй психіці російський большевизм. Найліпший тому доказ, що большевицька думка *не постала в нас самочинно*, лише щойно по приході Муравйова на Україну. І знову ж се не моє твердження. Загляньте хоч би в писання Коряка про початки большевицької думки на Україні: там пізнаємо, скільки в ній було большевизму і якої вона була бездоганности перед приходом кремлівських Торквемад...

Ніщо, власне, так не промовляє за правильністю моєї тези, як те, що на Україні і тепер потрібний ще цілий апарат політичної та ідеологічної диктатури, треба безперестанної розправи з «уклоністами» дбайливої цензури тощо, щоб все-таки ворожа большевизмові українська думка передиралася на поверхню життя.

Автори «Листа» відпираються від свого російського патріотизму для того, щоб прийняти його в іншій формі – у виді патріотизму советської вітчизни. Я цих тендітних меж не бачу. Ані не зворушує мене закид, що коли я ототожнюю колишню Росію з теперішньою, то, мовляв, моє твердження «напрочуд збігається з думками російських шовіністів». Ну, й що з того, що збігається?.. Ось твердження компартії, що український націоналізм треба нищити, теж напрочуд збігається з думками російських шовіністів!

Кажете, що Україна «*нарівні* з РСФСР» входить у склад Советського Союзу? Де ся рівність – в армії, у флоті, в Держвидаві, в трактуванні українських меншостей в Росії і російсько-жидівських на Україні, в економіці, зовнішній політиці, складі правлячої партії чи уряду? Де вона, ся рівність? Кажете, що ваш ідеал є «суверенна Радянська (українська) держава в усіх її етнографічних межах». Вірю, але раджу цього ідеалу не брати за поважно, бо його не визнає ваша «інтелектуальна вітчизна», Советський Союз, який колосальні простори української етнографічної території досі тримає в РСФСР. Певно, в ім'я тої «рівноправности», про яку згадано в «Лісті»? А ще може й для того, щоб довести, що визвольна ідея української нації цілком покривається з ідеєю большевизму?

Не значить, що через се я ставлюся вороже «*до всього*, що у нас, на Великій Україні, діється», та що я прагну «творчість Рад[янської] України за всяку ціну здискредитувати». Навпаки, ЛНВ був першим журналом, який творчість великоукраїнських письменників інтенсивно популяризував у Галичині й на Західній Волині, передруковуючи твори Панча, Борзяка, Антоненка-Давидовича, Хвильового та ин. Лише що

я розрізняю народжену в муках чесну – хоч часом і заблукану – творчість української душі (до якої я, безперечно, зараховую й авторів «Листа») від «творчости» інспірованих із Москви літературно-поліційних фельдфебелів, наприклад, таких, як Щупак. Між одною і другою творчостями є прірва, така сама, як між ідеалами України і Росії, ім'я якої і в большевицькій шаті давно стало контрреволюційним принципом економічної і політичної експлуатації народів, що рвуться на свободу... Се я й хотів сказати в інкримінованій мені статті й нічого більше. Самими деклараціями, очевидно, сього трагічного противенства не розв'язати...

Я згадав про Щупака тому, що він теж, але вже в іншому тоні, виступив проти тої моєї статті вже в «Прол[етарській] Правді» (16.XII.1928). Щупак дивується, як «Донцов як-не-як, а людина ... з немалою ерудицією вирішив «сфальсифікувати» сучасну українську радянську літературу, щоб довести цілковиту деградацію большевицької ідеї»... Помилка! Я не фальсифікую, фальсифікують советські редактори, як, наприклад, сфальсифікували вони Стефаніка (гл. рецензію на советське видання його творів)³. ЛНВ, навпаки, коли передруковував советських авторів, то не минав із них «ані титли, ніже тої коми». Коли ж навіть незмінені твори советської літератури свідчать проти вас, що я тут винен? Каже Щупак, що моє «завдання було серйозніше, пройняте певним політичним месіянством, а саме спровокувати декого з наших радянських письменників. Адже ж нічого ховати: хитливі є серед наших письменників. Адже є такі, в кого жевріє непережите націоналістичне почуття. То ось, чи не зробити спробу штовхнути декого на шлях цілковитого розриву з рад[янською] дійсністю?» Ні, таких геніальних замірів у мене не було. Ніколи не спекулював і не спекулюватиму на «хитливих» (се теперішній сумний привілей большевизму і його агентів у Львові). Зрештою, це й непотрібне, бо «на шлях цілковитого розриву з рад[янською] дійсністю» штовхає й без того українців сама ся дійсність.

Щупак каже, що «Донцов добре знає, що тут робиться на Україні... Він не може не знати, що большевизм на Україні не є «накиненою Москвою ідеєю», що він є «органічне національне явище»... Що за претензійність! Та ж навіть той, хто повірив би в се «органічне явище», втратив би в нього віру, начитавшись Євгенія Бош, Леніна, Сталіна і «Красной Нови», які водногос кричать про «дрібнобуржуазність» України і про те, що з цією дрібнобуржуазністю без диктатури олігархії з Москви большевизм собі ради не дасть. Зрештою, прочитайте вашу власну конституцію, товаришу Щупаку, коли б большевизм був органічним явищем на Україні, чи ви спихали б більшість української трудової нації до ролі меншости? Чи віддали б ви політичну керму «пролетаріатові» (в теорії), а не селянству? Дозволяю собі думати, що ви й самі в сю «органічність» не вірите. Инакше б ви (і маса інших літературних ваших критиків із вами) не зізнавалися, що багато у вас «хитливих», що «не всі наші поети і прозаїки ... стоять на твердих ідеологічних позиціях» та ин.

Закінчує Щупак грізно: «Хай же Донцов і іже з ним добре зятямять цю відповідь українських радянських письменників. Хай їхня невдача буде для них ... грізним символом усіх їхніх майбутніх невдач, коли тільки вдадуться до будь-яких фашистських витівок, скерованих проти Радянської України...»

Ну що ж, таких некрологів читав я вже більше за Щупака, Хвилю, Затонського. Нема причин до журби й на майбутнє, особливо, коли російський большевизм матиме таких оборонців, як автор статті в «Пролетарській Правді»...

³ Ю. О. [Рецензія] // ЛНВ. – 1928. – Т. 96. – С. 355-359. Рец. [Юрія Окуневського] на книгу: Стефанік В. Твори / До друку підготував І.Лозинський. – Харків: ДВУ, 1927. – (Бібліотека укр. класиків).

Або коли ЛНВ таких ідейних противників, як автор статті про українську літературу в жидівсько-польській «Chwili» за 10 січня с. р. – доктор М. Рудницький. Наша преса скромно промовчала щодо цієї статті. А шкода, вона варта того, щоб познайомити з нею наш загал. Автор стверджує передусім, що української літератури нема, а те, що є, – марне. Ось, наприклад, Богдан Лепкий, що «gotów na każde zawołanie do napisania poezji lub opowiadania»⁴ (що за стиль!). Ось Катря Гриневичева, Купчинський, що доперва «próbują swych sił w powieści»⁵, і то не з власного надхнення, а просто «pod wpływem nalegań wydawców»⁶... Ось Бабій Олесь і Маланюк, що «pragnęliby (очевидно, безуспішно!) za wszelką ceną być wieszczami spiżowego wojującego nacjonalizmu»⁷. Ось і преса наша, що «nie posiada najmniejszego zrozumienia dla literatury»⁸, та ин. Та це питання погляду. Але одне – чому ті самі автори, як Лепкий, Бабій, яких М. Рудницький робив майже геніяльними письменниками на сторінках «Діла», так низько оцінені на сторінках «Chwili»: та ж, читаючи авторові критики в «Ділі» на них і на Галана, можна було набратися віри в небувалий розцвіт нашої літератури, а тут нагло «Chwila»! Що сталося?

Але сим нехай журяться зацікавлені. Нас тут цікавить инше. А саме – цікавий, гідний, лицарський і шляхетний (як і все у цього автора) виступ на шпальтах жидівсько-польської «Chwili» проти ЛНВ-ка. Видається, що винен у сьому занепаді літератури якраз цей проклятий ЛНВ! Ось що читаємо про наш журнал: «Zresztą ukraińska inteligencja w Galicji nie czyta poezji i nie rozumiała jej nigdy. Obecnie oducza ją od tego główny organ «Literacko-Naukowyj Wistnyk, redagowany od wielu lat przez polityka oceniającego wszelką twórczość z punktu widzenia egocentrycznego faszyzmu. Miesięcznik ten redagowany przez Frankę jest dziś zdany na łaskę debiutantów i przygodnych amatorów, a krytyka literacka jest w nim uproszczona do przemilczenia całego ruchu literackiego w Europie. Gdy umiera np. Żeromski tub Przybyszewski, milczy się tam o nich jako o Polakach ze względów demagogicznych, a cała literatura rosyjska z Dostojewskimi i Tolstojami na czele to dokumenta azjatyckiego barbarzyństwa»⁹.

Ось цей шедевр! ЛНВ приносить твори дебютантів... Можливо! Але я певний, що уряджена мною анкета дала б першість перед М. Рудницьким таким «дебютантам», як Карашевич, Мосендз і Маланюк. Зрештою, Рудницькому не догодиш. Не даємо ми його поезій, він нарікає. Дали були колись¹⁰ один його вірш (найкращий, що знайшли), він знову протестував і був незадоволений. Направду, ми безпорадні. «ЛНВ промовчує цілий літературний рух в Європі». І на доказ цього твердження наводить п. М. Р[удницький] те, що ЛНВ ігнорує Жеромського (до речі, це неправда, в книзі Х.27 була стаття¹¹ про нього), Пшибишевського і Толстого. Аж ось коли ми довідалися, що М. Р[удницький] розуміє під Європою Польщу і Москву! Аж тепер

⁴ «Готовий за кожним покликом написати вірш або оповідання» (польськ.).

⁵ «Пробує свої сили у повісті» (польськ.).

⁶ «Під впливом тиску видавців» (польськ.).

⁷ «Прагнули б за будь-яку ціну бути пророками бронзового войовничого націоналізму» (польськ.).

⁸ «Не має найменшого розуміння літератури» (польськ.).

⁹ «Зрештою, українська інтелігенція в Галичині не читає поезії і не розуміла її ніколи. Звичайно, відучує її від того головний часопис «Літературно-науковий вістник», який редагується багато років політиком, що оцінює усяку творчість із позицій егоцентричного фашизму. Цей місячник, редагований колись Франком, відданий на відкуп дебютантам і випадковим аматорам, а літературна критика в ньому спримітизована до замовчування цілого літературного руху в Європі. Коли помирає, наприклад, Жеромський або Пшибишевський, там мовчать про них як про поляків через демагогічні погляди, а ціла російська література з Достоевським і Толстим на чолі – це документи азійського варварства» (польськ.).

¹⁰ Рудницький М. Подорож // ЛНВ. – 1925. – Т. 87. – С. 319-320.

¹¹ Гаймалак П. Нова польська критика про Жеромського // ЛНВ. – 1927. – Т. 95. – С. 136-147.

нам стало ясно, чому в журналі, в якому автор бере величезну, навіть керуючу участь, систематично знайомить він нас із такими репрезентантами Європи, як Сльозкін, Толстой, Тургенєв, Лермонтов, Вересаєв та ін. Ось яку Європу хотів би бачити М. Р[удницький] у ЛНВ! Як шкода, що не можемо задовольнити його бажання... Але нащо накидає М. Р[удницький] нам свої уподобання? Коли він цієї «Європи» даліше від Ібсена, Тагора і Сльозкіна «не брав», то яке має він право твердити, що Моріак, Велс, Моран, Честертон та інші друковані в ЛНВ автори – це не Європа? Чи маємо ми чекати 20 літ, аж М.Рудницький із ними познайомиться?

Та й не це найважливіше, а те, що по прочитанні цієї замітки поляки нарешті довідуються, який орган у нас займається ширенням фашизму, який журнал пересякнутий духом шовінізму антипольського та антимосковського, який орган, мимо доктора М.Рудницького, ані руш не хоче служити ідеї співжиття народів... Так, так! Це прекрасно зрозуміло і «Słowo Polskie», яке в ч. 12 з визнанням переповідає статтю М.Рудницького: «Redaktor «Diła», dr. Michał Rudnicki, kreśli na łamach «Chwili» obraz współczesnej literatury ruskiej... O ile chodzi o ruską twórczość w Polsce, uwagi autora są szczególnie pesymistyczne. Stwierdzając zupełny upadek ruskiej literatury w Polsce, zaznacza dr. Rudnicki, że przyczyną tego upadku jest w pierwszym rzędzie zerwanie kontaktu z twórczością innych narodów przedewszystkim dyktowany głupią nienawiścią bojkot polskiej książki. Redaktor «Diła» pisze»¹² ... І тут іде власне цитований уступ про ЛНВ.

Як бачимо, повна гармонія «Słowa Polskiego» з «redaktorem «Diła» dr. M. Rudnickim»¹³ в осуді українського фашизму і ЛНВ-ка! *Schöne Seelen finden sich!*¹⁴.

Аж тепер знатиме той, кому знати належить, про все: хто фашист, хто шовініст, а хто (як доктор М.Рудницький) «благонамерений» нешовініст, хто (як пише Рудницький про одного поета) *od wielu lat dotrzymuje kompanji synom Wachusa*¹⁵, та ін. Інформації цікаві і стисло наукові. І як ми можемо після цього нарікати, що нашої літературі «brakuje... mózgu krytyka i płodnego pisarza o horyzoncie europejskim»¹⁶, як скаржитися М.Р[удницький] в «Chwili».

Ми б тільки прагнули мати все ж обширніші інформації. Може, oprіч Бахуса та ін., поінформував нас шановний автор і про те, хто з наших авторів є підданий польський, а хто «обцокрайовець», хто ходить, до якої реставрації або приятелює з консулом держави, на руках якої кров Міхновського, Щербаківського та ін., хто думає про видавання нешовіністичного нового журналу з реверансами до сусідських культур або про перебрання «шовіністичного» ЛНВ у свої руки, щоб зробити з нього «європейський» журнал зі Сльозкіними й Еренбургами, та ін.

Аж тоді б ми зрозуміли, яких правдивих критиків ми маємо, аж тоді б зрозуміли ми покійного Гайне, якому в полеміці з супротивниками вирвався болісний крик: **«Und mit solchem Gesindel muss man sich herumschlagen!»**¹⁷

¹² «Редактор «Діла» доктор Михайло Рудницький малює на сторінках «Chwili» образ сучасної української літератури. Оскільки йдеться про українську творчість у Польщі, то зауваження автора є тільки песимістичні. Стверджуючи певний занепад української літератури в Польщі, доктор Рудницький зазначає, що причиною того занепаду є насамперед розрив із творчістю інших народів, накиданий глупою ненавистю бойкот польської книжки. Редактор «Діла» пише» (польськ.).

¹³ «Польського слова» з редактором «Діла» доктором М. Рудницьким.

¹⁴ Чудові душі взаємно впізнаються (нім.).

¹⁵ Багато років складає компанію синам Бахуса (польськ.).

¹⁶ «Бракує... розуму критика і плодovitого письменника з європейським кругозором» (польськ.).

¹⁷ І з такою потолочно доводиться битися (фраза Фридриха II) (нім.).

ЕСЕЇ ПІЗНЬОГО ПЕРІОДУ

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОВІД

Епохальне значення для України філософії Григорія Сковороди зрозуміємо лише тоді, коли бодай коротко усвідомимо дух його часу, дух доби кінця XVIII століття в Європі. Бо наука Сковороди йшла врозріз із духом тої доби, доби натиску войовничого матеріалізму.

XVIII століття, особливо його друга половина, було століттям так званих енциклопедистів, століттям Вольтера і Русо. Їхнім ідеям головно завдячувати треба, що сучасний світ став одним великим домом божевільних. Філософія Вольтера, Русо та їхніх численних учнів, товаришів проголосила першенство людського над Божим, творива над Творцем, проголосила оманність усього духового, єдину реальність матеріального, намацального, доступного тілесним зміслам. Розум людський поставлено понад божественну мудрість, понад ту мудрість, якою тримаються і лад Всесвіту, і лад у людських спільнотах, і лад у людській душі, де панує совість. Замість цієї мудрости, філософія XVIII століття, поставила на найвищий щабель «суверенний людський розум», який присвоїв собі право краяти й перекраювати все в суспільстві, законах поведінки одиниці, без уваги на незмінні закони космосу. Замість постулату: «Да будет воля Твоя», матеріалізм поставив волю людини, волю обмеженого людського розуму. А на місце Заповідей Божих – право нічим не обмежених людських інстинктів. Русо проголошував, що людина сама в собі є добра, народжується безгрішною. Аби лише суспільство її своїми недотепними правилами, своєю непотрібною дисципліною не псувало. Коли ж людина зіпсується, зледачіє, то, за наукою Русо, ніколи не винна вона, а лише середовище: родина, суспільство, держава, загалом «обставини». Іншими словами, людина за свої вчинки не відповідає, має право робити, що хоче, не повинна мати над собою ніякої дисципліни, ніяких зобов'язувальних правил, які стримували б її в егоїстичних цілях або просто забаганках чи примхах.

Так зване людське щастя стало для матеріаліста щастям фізичного добробуту, щастям насолоди тілесного «Я», гонитвою за вигодою, комфортом і забавою – *rapet et circenses*¹. Відповідальність перед совістю, перед законами Божими, почуття честі, обов'язку – все було скасоване філософією того століття. А без почуття цієї відповідальности гинула внутрішня дисципліна людини і, що за тим неминуче йде, в людських спільнотах. Люди оберталися або в худобу, або у звірів. Для худоби потрібний пастух із дрюком, пси і колективний загін, шопа. Для звірів – домптер, аби приборкувати револьвером. Це якраз той стан, до якого приходять суспільство так званих цивілізованих країн нашого віку, яких хрещеними батьками були Вольтер і Русо, а згодом Маркс. Є це стан або так званої демократичної свободи, *організованої анархії*, або *тоталітарна тиранія*.

Початки цієї еволюції були закладені, власне, у столітті, в якому жив і діяв Сковорода. І це свідчить про величезну вітальну силу українського народу, що якраз у той час, коли європейські країни вступили на шлях крайнього матеріалізму, Україна видала Сковороду. Вже тоді він виступив із розтрощувальною критикою матерія-

---

¹ Хліба і видовищ. Слова з X сатири Ювенала, який передавав ними прагнення сучасного йому римського люду, протиставляючи їх прагненням людей у героїчному минулому (*лат.*).

лізму, з гаслом примату духу над матерією. Своєю появою Сковорода став великою перепоною для переможного поступу матеріялістичної доктрини, вплинув на духовий розвій України ХІХ століття, надхнувши між іншими і Шевченка. Відомо, як цей останній ще хлопцем із рукописних зшитків, сховавшись у бур'яні, «списував Сковороду». До поеми «Сон» *мото*: «Дух істини, его же мир не может пріяти, яко не видит его, ниже знает его» – з Євангелія Йоанна. Та навіяні ці слова, мабуть, не тільки апостолом, а, напевно, і Сковородою з його засадою «плоть нічто же, Дух животворить».

Вірші Сковорода були в його часи популярними, їх знали по панських дворах, їх співали лірники. Два з тих віршів переробив Котляревський у «Наталці Полтавці». Мала наука Сковорода вплив на Квітку, на Куліша. Сковорода приготував ґрунт для заснування університету на Слобожанщині, в Харкові. Серед перших поміщиків Слобожанщини, які підписали шістсот дванадцять тисяч карбованців на фундацію Харківського університету, були або учні, або добрі знайомі й приятелі Сковорода. Як пише Костомаров, про Сковороду знав кожний письменний українець у ті часи. А коли він помер, на всьому просторі від Києва аж до Острогозька на Слобожанщині, в багатьох домах висіли його портрети.

Хто такий був Григорій Сковорода?

Він був мандрований філософ, син козака з Лубенщини, народився 1722 р., помер 1794 р. Зростав, коли на Україні жили ще живі свідки шведчини, Полтавської битви, гетьманування Мазепи. Жив у часи, коли ще гетьманував Данило Апостол і Кирило Розумовський, коли Україна мала ще власний уряд, власний устрій, власну армію, закони і власну Києво-Могилянську академію, в якій Сковорода виховувався і вчився. Рано почав подорожувати Україною, Польщею, Угорщиною, Німеччиною, Італією, студіювати богослов'я і філософію. До Московщини не тягнуло його. Повернувшись на Україну, викладає в Харківській колегії, навчаючи етики шляхетських дітей. Потім став мандрівником-вчителем. Навчає по школах, у палатах і хатах, на пасіках і хуторах, у монастирях, на базарах, цвинтарях, дорогах. Писав науково-філософські трактати, вірші, притчі, байки.

Не думаю тут викласти всю науку Сковорода. Застановлюся над її однією частиною, над тою, що *стоїть у зв'язку з життям людської спільноти*. Спинюся на соціологічних теоріях нашого філософа, бо вони є начасні тепер, коли духовна гангрена, що зародилася у столітті Сковорода, загрожує смертю нашій цивілізації.

Проповідував він свої науки не як якийсь відірваний від життя своєї країни теоретик, інтернаціоналіст чи космополіт, а як людина, що часто у своїх творах сповідається у гарячій любові до рідної країни, в якій хотів би жити й вмерти, в любові до її будівничих і великих людей, а особливо до «мужа ізбранна, вольности отця і героя Богдана» – Хмельницького.

Сковорода вчив, що помиляється матеріяліст, який думає, що існує лише світ видимий, сприйманий нашими змислами. Опріч нього, існує ще світ невидимий. І якраз у цьому невидимому світі криється *затасна велетенська сила, яка двигас все видиме*. Сковорода пише: «Розкладай перед сліпим усе, що хочеш і скільки хочеш, все те для нього пусте. Він може тільки намацати щось, а без дотику нічого не розуміє. Скільки разів чуємо ми про повітря. Скільки разів чуємо про воду і про дух. Чи не на повітря спираються птахи? Воно твердіше, ніж залізо, одначе кожний скорше спостереже дерев'яну стіну. А повітря вважає за порожнечу. Чому? Тому, що його не можна так легко сприйняти змислами. Стіну скоріше намацаєш, скоріше спостережеш різні барви. А повітря безбарвне та кріпше від каміння й заліза, а так потрібне,

що дихнути без нього не можна... Так ми слабшу річ беремо за більш дійсну. Чому? Тому, що стіна грубша й густіша нашим очам бовваніє, як уже сказано, а повітря більш укрите і, здається, ніби в ньому зовсім нема сили. Хоч воно жене кораблі, каламутить море, ламає дерева, крушить гори, всюди проникає і все з'їдає, саме залишаючись цілим. Бачиш не такою природа є, як ти вважаєш! У ній якраз те сильніше, що менш показне. А коли щось уже так сховалося, що ніякими зміслами намацати його не можна, то в тому і є найбільша сила».

Коли повітря «за ніщо маємо, за ніби неіснуюче в природі, хоч воно шумить, гримить, тріщить, то як можемо признати те, що очищене від усякої речової грязі, затаєне від наших зміслів, вільне від усяких шумів, трісків і змін, у вічному спокою і спокійній вічності блаженно пробуває». Це «щось» називає Сковорода Духом Божим. У ньому – вся сила, а не в «зовнішній видимості». Від нього й сила наша душевна, сила людини і *сила суспільств*.

Сковорода бере за приклад колос. Чим є колос? «Чи стебло, солома? Ні! Не вони є колосом. Що ж є колос? Колос є сама та заложена Богом сила, в якій заключені і стебло з соломою, і ость з половиною. Це все укрите в зерні і навесні виходить із нього, переінівши свою ветху жовту одіж на зелену. Але ця сила зерна – невидима. Вона діє тоді, коли вже гнила на ньому зовнішність, діє вона, та сила, не мертва земля».

Такою ж невидимою силою є сила невидимого Бога, «Який діє тайною своєю десницею». Велике виростає з нічого, «тому не називай малим те, з чого родиться величне. Маленька щілина в кораблі впускає досередини небезпечну течію. Не думай, що невидне є безсиле. *Тільки прості люди вважають за існуюче лише те, що можна взяти в кулак*. Бомба небезпечна не чавуном (усім видимим), а порохом й укритим у поросі вогнем. Все невидиме сильніше від усього видимого, і від невидимого залежить видиме».

Невидима «думка рухає і керує тілом». Язик – це «видима тінь, це ніби будильник, що дзвонить, сама ж пружина, яка це робить, сама суть – це думка. Думка – це невидна голова язика, корінь тіла. Думка – неослабна пружина, безперервний рух. Поглянь на слабосиле сотворіння – людину. Вона водить ведмедів і слонів. Погляньте на малу скриньку з компасом і на кермо в кораблі – він править течією, а та вказує путь. Мала іскра висаджує в повітря міські мури. З маленького зерна виходить велика яблуня. Шум легенький повітря є випущене з уст слово, та часто воно або ранив смертельно, або оживляє душу й додає їй відвагу. Невидна пружина двигав всю машину годинника».

Все оце – по плоті ніщо, але є сильне укритою в собі внутрішньою суттю. Дух животворить, душа є «*perpetum mobile*»², невгавний рух. Її крила – це думки, погляди, переконання. Вона або бажає чогось, або чогось уникає: бажаючи, любить, тікаючи, боїться. Коли не знає, чого бажати, а від чого тікати, мечеться в сумнівах. *Думки і переконання* подібні до повітря, яке між стихіями невидиме, та *твердіше від землі й сильніше від води*... Так і мислі сердечні невидні, ніби їх нема, але *від тих думок, іскор займається пожежа*. Від цього зерна залежить усього нашого життя дерево».

Назверх ці думки Сковороди – про першенство духу над матерією, невидимого над видимим, Бога над плоттю – видаються, може, заабстрактними, засухими. Але з них впливає ціла незмірна актуальна наука про суспільність, про її життя, про етику, про дороговкази щодо тутешнього земного існування одиниці й цілої національної спільноти.

² Безперервно рухливе (лат.).

У кожній людині, пише Сковорода, є дві натури: «Божа і плотська». Коли людина вірить, що створено її на образ і подобу Божу, то вона прагне жити і поводитися по-Божому, коли ні, то вона є не надлюдиною, а надмавпою, якоюсь супергорилою, без зобов'язань, без етики, стає двоногою худобою». Тоді людина кориться своїй сліпій натурі з її химерами й забанками. А коли з таких людей складається правляча каста – спільнота розкладається.

Всю свою науку Сковорода зосереджує на тій силі, якою держиться суспільність, – на її провідній верстві. ***Серце і розум правителів народу повинні бути вільні від турбот про буденні справи, від дрібних «печалей життєвських».*** Сковорода пише: «Скажімо з сином Сираховим: чим може умудритися той, хто тримає рало? Його думки й розмови про бики, про ниви, про корм для худоби?.. Правда, суспільність без них не населилась, але не можуть вони бути у раді, яка все в ладі тримає».

Та вже чиста катастрофа настає для суспільства, коли його провідники думками й серцем приліплюються не до Божої, а до скотської своєї натури, до видимого й тлінного. Розпад суспільства настає, коли на його чолі опиняться каста фарисеїв, обманців і лицемірів, каста людей, які дбають лише про особисте, про матеріальне, про приват, коли в проводі знайдуться люди безхарактерні, без чести, без совісти, без голосу Божого у своєму серці, ті, які женуть за видимим, заглушуючи в собі голос невидимого. Сковорода каже: коли стається таке, це доказ, що ***правителі влізли не на своє місце, що цілі республіки пропали через те, що правителі їхні створили собі ідола з матерії.*** Що взяли за діло, яке чуже їхній вдачі і духу.

Людина може добре лише ту роботу робити, до якої створена Творцем. Так, як у звіриному царстві. Солодка праця, коли вона природна, коли відповідає природі, вдачі того, хто нею займається. «З якою радістю жене за зайцем хорт! Яке в нього захоплення, коли дано сигнал на полюванні! Як тішиться своєю працею бджола, яка збирає мед! За мед її вбивають, та вона невсипуша в тій праці, поки живе. Солодка її, як мед, і солодша від сота праця. Бо для неї вона вродилася». «З Богом, з природою приємна всяка праця. І навпаки, мертвою стає душа людська, яка запряжена до неприродної роботи. Пес стереже стадо вдень і вночі з вродженою любов'ю і розшарпує вовка з вродженого нахилу, незважаючи на те, що сам наражає себе на небезпеку бути розшарпаним хижакими. Ні кінь, ні свиня не зроблять цього, бо не мають до цього природи». Нахил, охота, природа, сила Божа – це те саме в розумінні Сковороди. Тому гине людське стадо, людська спільнота, коли її охоронцями і пастирями стають люди не з душею вартового зубатого пса, а з вдачею барана або свині. З такою «елітою» хутко розкрадають ті спільноти драпіжні вовки. І то незалежно від того, які високолетні гасла й програми мають ті «барани» чи «свині» в ролі вождів народу. Незалежно від того, як ліплять між собою «об'єднання».

На вершинах суспільної ієрархії, як і на низинах, мають знайтися люди, які займалися б «сродним» своїй натурі ділом. Коли ж хто опинився на місці, не маючи відповідної до того душі, терпить суспільство. «Напоминав я про це, – пише Сковорода, – юнаків, щоб збагнули свою природу», свої нахили, вдачу, поки візьмуться до чогось. «Шкода, що батьки задалегідь не закарбують цього на серцях своїх синів. Звідки буває не раз, що військовий відділ провадить той, хто повинен би сидіти в оркестрі». Нахил до звання, праці, діла не можна здобути «ні куплею, ні просьбою, ні насильством», бо це «дар Духу Святого». Наприклад, дар проповідника або трибуна. Його мав Сократ. «А коли таких промовців не стало в Атонах, тоді джерело, що напувало суспільний сад, джерело мудрости, запаскудило стадо свиней. Постали зборища філософуючих мавп, які, крім маски, крім філософської опанчі й бороди, не

мали в собі того, що є суттю справжньої мудрости». Вони розклали юнацтво ахейське. Бо таким фальшивим вождям духовим не йшлося про хосен для суспільства в їхній праці, лише для себе самих. Коди такі проповідники або провідники дістають віжки в руки і сідають на козлів, тоді з богопошани виходить лицемірство і забобон, з правління – тиранія, з справедливости і правосуддя – грабунок, з воєнної штуки – плондрування й насильство, з науки – знаряддя злоби».

Чи треба далеко шукати в сучасному світі, щоб побачити на трибунах провідників політичних, церковних, пресових, мистецьких та інших – лицемірів, тиранів або тих «філософуючих мавп». Які думають лише про користь для себе, не для загалу. Які не служать ні нації, ні Церкві, ні великому мистецтву, а лише власній крамничці. Які видряпуються на провідницькі трибуни насильством, обманом, підхлібством або купівлею. Яких вабить тільки зовнішній блиск, пов'язаний із тим чи тим званням, або доходи чи матеріальні користі. Чи ж не перед такими провідниками, яких висміює Сковорода, перестерігає й Євангелія? Перед такими, що бундючаться публічно відданою шаную, що люблять перші місця на бенкетах, щоб на зборах їх величали як учителів. Чи ж не з таких провідників виходять Каяфи та Юди? Для останнього навіть праця апостольства стала джерелом особистого збагачення! Сковорода встановлює твердий закон, що «гонити в якімось занятті чи уряді за доходами – це нехвильний знак несродности», невідповідної вдачі, психічної нездатности людини, яка видряпалася на неналежне їй становище, на трибуну, на уряд, що його своєю особою поганить і безчестить.

У збірності з такими провідниками все йде догори дном. Сковорода пише: «Без смаку їжа, без керма корабель, без глузду балачка, без природи діло, без Бога життя – це те саме, що будувати, не вимірявши, не скроївши, шити, без такту танцювати... Нехай вовк буде кухарем, ведмідь – різником, а лошак – під вершником. Це діло чесне. Коли ж вовк грає на сопілці, ведмідь танцює, а лошак (як пес) носить поноску, не можна не сміятися... Тільки ж коли став вовк пастухом, ведмідь – ченцем, а лошак – радником, це вже не жарт, а біда». Це вже суспільний балаган, початок розкладу збірності. Ілюстрації Сковороди можна продовжувати досхочу: не жарт, а біда, коли аферист стає шефом партії, «директор» сільського кооперативу – політичним ідеологом або священиком – той, що «правом і лівом» громадить гроші на купівлю четвертої чи п'ятої кам'яниці для себе.

Сковорода приточує байку про kota, який ловив рибу для всіх котів в околиці, але для нього була це мука смертна – думати не міг про човен та воду, хоч і любив рибу. Звідси постала приказка: «Кіт любить рибу, та води боїться». Це нещастя, каже Сковорода, спадає на всіх ловців, які люблять не саме діло, а доходи з нього й вигоди. Такий кіт, річ ясна, не природній ловець, «бо природному ловцеві більше насолоди справляють самі лови, ніж поставлений на стіл смажений заєць... Той тільки може успішно й добре робити вибране діло, у кого ні втрата доходів, ні нужда, хула, ні переслідування не можуть вгасити його любови до діла».

У цих прекрасних словах Сковороди – влучна відповідь усім «книжникам та садукеям», що закидають мені проповідь абстрактного, незалежного від мети, «гону для гону», «сили для сили». Наприклад, великий воєводець мусить «абстрактно» бути закоханий у війну (якої, може, в цю хвилину й нема), борець за великий ідеал мусить вродитися закоханим не в спокій й ідилію, а в змаг і боротьбу. Хто ж мріє про смаженого зайця, «про чревоугодіє», не про лови, той здатний лише або, махаючи хвостом, вижебрувати того зайця у ловця, або облизуватися, коли з'їдають того зайця ловці.... Як із тим зайцем, так, наприклад, і з ідеалом державности.

Фальшиві провідники сидять на своїх кріслах вождівських так довго, як перед ними лежить «засмажений заєць». Нужда або брак комфорту змушує їх кидати крісла і продавати себе кому-небудь, навіть ворогам свого народу. Тому перші ж переслідування ломлять їх. Тому з тих фальшивих вождів постають перекинчики. Як орел, створений до лету, а гадюка, щоб плазувати, так і люди: одне – до одного діла, друге – до другого. Це вже Богом заложене в їхній природі. Цю природу треба вміти розпізнавати. Запорукою справжньої провідної касти не є її вибір більшістю, а вдача її членів, створених для проводу.

Сковорода каже: «Коли хлопчик зробив іграшку, волове ярмо, накладаючи його цуцикам або котяткам, це зроджує в нім нахил до хліборобської душі. Коли припоює шаблю – нахил до воєнного ремесла. Коли цікавиться божественними співами, заглядає в святі книги, то це нахил до богослов'я. Треба лише пізнати свої нахили: хто до чого народжений. Ліпше бути природним котом, ніж з осячю природою левом». Осел, що вбрався в шкіру лева, – з вибору чи нахабства – царем не стане.

Не треба думати, що кожний може виконувати кожну функцію, кожне діло в суспільстві. Як у годиннику стрілка не може бути коліщатком, ні коліщатко – стрілкою, як у людському організмі не може ніс сповняти функцію вуха, а кишки чи шлунок – функції мозку. «Бог, – пише Сковорода, – подібний до багатого водограю. Над водограєм напис: **«Нерівна всім рівність»**. Ллються з різних рур різні течії в різні дзбанки, що стоять довкола фонтана. Менший дзбанок менше має, та в тім рівний більшому, що рівно є повний. І що є глупіше, як рівна рівність, яку даремно намагаються ввести у світ дурні». Не спинайся до того, що не дано тобі природою. «Хто народжений воїном, дерзай і збройся: з природою (внутрішнім до цього діла нахилом) хутко навчишся. Борони хліборобів і купців (борони націю) від розбишак та від зовнішніх неприятелів... Що є солодше природному воїнові, як воїнське діло? Помститися за кривду, боронити безборонну, страждальну невинність, боронити правду – основу суспільства» – найприємніше для нього діло. «З Богом йому легко буде зносити голод, спрагу, холод, спеку, безсоння, криваві рани і самий страх смертний». Правдивому воїнові замилювання до воїнського звання робить усі недогоди його приємнішими в сто разів від рангів і доходів його звання. **«Ранг носити може кожний, але дійсне діло робить єдино той, хто природний**. Діло і без рангу є ділом, та ранг без діла ніщо, а діло – без Бога». Воллес – віцепрезидентом, Артур Гіс – дипломатом, Винниченко – прем'єром – ось що розвалює спільноту.

Правда, діла можна навчитися. Але до досконалости науки доведе тільки «сродність», тільки вже заложений самого природою до чогось нахил. «Коли його нема, що pomoже наука? Птаха можна навчити літати, але не черепаху. Орла зараз навчиш позирати на сонце, але не сову. Оленя легко привабиш пити з чистих нагірних потоків, але не вепра». Природи не зміниш! Можна їй тільки допомагати: «Тільки їй не заважати ... відгортай перешкоди... Яблуні не вчи родити яблука, лише відгороди її від свині». Скільки-то «яблунь» погинуло на Україні, коли їх почали плекати не природні власники, а рівняні свині!

Хто хоче взяти на плече якесь діло, тим більше діло відповідальне, мусить наперед збагнути свою природу. Берись за діло тільки тоді, коли не пусте славолюбство, не шукання користи, тільки сам Господь кличе тебе вродженою до цього діла любов'ю, як каже Сковорода. Хто одержимий нею, той не зважає ні на які перешкоди та наруги, немов гірський потік або полум'я, тим сильніше рветься він через усі перешкоди до своєї мети.

Так само з іншим званням – бути провідником Божої правди, священником. До такого каже Сковорода: «Стережися срібллюбства! Який ти мені богослов, коли срібллюбчець?». Коли хочеш чим уславитися, будь по суті тим! Що розтліває всяке діло, всяке звання? Несродність!» Хто нівечить і мертвить науки і мистецтва? Несродність! Хто збезчестив чин священничий і чернечий? Несродність! Вона всякому ділу – отрута й убивця... «Учителю, іду за тобою!» – «Не ходи!.. Не досить, що ти розумний і вчений. Мусиш любити своє діло, не відходи від нього».

Погоня за грошима, яка опанувала наш світ і вбила всякий ідеалізм, характерність, справді, як передбачає Сковорода, засушила, змертвечила в нашу добу науку, мистецтво (театр, малярство, музику), культуру, на високі політичні катедри посадила блазнів, туманів або зрадників.

Серце – це безодня думок. А думки – це зерна і джерело вчинкам.

Де скорумповане серце, там ведуть вожді свою спільноту в правдиву безодню занепаду й руїни. Хто кличе в ліси й сади солов'їв і дроздів, на поля – жайворонків, а жаб – у води й багно? Хто тягне до магніту сталь? Хто здійсмає вгору тремтяче полум'я? Це – Бог! Треба коритися його законам. З жаби ніколи не вийде солов'я, ні з черепахи або гадюки – орла. Не вийде з бізнесмена воєначальника, ні зі злодія – судді, ні з чревоугодника і грошолоба – ченця. «Пізнавай свою породу: ти є кінь, вези їздця! Чи ти віл? Носи ярмо! Чи ти хорт?

Лови зайця! Все добре на своєму місці». І все зле не на своєму. Де наступає маскаррад, про який говорить Сковорода, суспільність дегенерує.

Який сенс того розумування? Той, що Сковорода картав маскаррад у суспільному житті. Особливо страшний і шкідливий був цей маскаррад, коли ним займалися правителі нації. Ціле божевілля сучасного світу є в тому, що на командних становищах сидять люди, для цього природою не покликані, яких богом, ідолом є матерія. Скільки бачимо ми на цих становищах, як виражався Сковорода, ослив у левових шкірах! У ролі вождів – бізнесменів і спекулянтів. У ролі проповідників слова Божого – грошолобів. У ролі вихователів молоді – тих, що розтлівають її огидною літературою, повною звеличення скотини в людині. В ролі журналістів – боягузів, які запобігають ласки у слуг диявола та їхніх організацій зі страху втратити гроші за оголошення. Скільки черепак і гадів на становищах, що їх колись посідали орли! Скільки таких, які слова «переконання», «ідеал», «засади» беруть у знаки наведення перестарілі забобони! Скільки письменників, які проповідують як взірець ідеали людського плаза, так званої «малої людини», людини дрібних пристрастей і дрібної душі! Скільки демагогів, які боягузливо схлібляють юрбі, масі так, як ніхто ніколи не схлібляв царям! Які кричать про потребу миру за всяку ціну, хоч би за ціну смерти або рабства мільйонів! Які, поставлені на чоло нації, дбають не про її добро, не про свободу, а про свій інтерес і спокій нинішнього дня.

Як нема «сродности», то всі трибуни, всі кадри – політичні, церковні, пресові, мистецькі, театральні – поробилися крамничками, де робляться інтереси – особисті чи якоїсь кліки, коли на них, на тих трибунах, засіли осли у левових шкірах або черепахи, яким заманулося стати орлами. Вони увірували в матерію, у всесильну потугу грошей, у число, танки, в атомну бомбу або диктаторську палку. Не тямлять, що, як учив Сковорода, там, де вмирає дух, розкладається найсильніше фізичне тіло. Там у непотрібний шматок паперу перетворюється гріш, там падають твердині, розсипаються мрії, розвалюються царства.

Такі провідники – це люди, в яких згас усякий ідеалізм, умер дух. Це ті, як казав Сковорода, «мавпи чеснотливі», «по обличчю святі, по серцю всіх беззаконніші». Це

ті, які над усе цінують срібло й зовнішню пошану, радіють із сусідської біди, в доходах бачать благочестя, щодня цілують Заповіді Божі, а за копійку продають їх, – каже Сковорода. «Це нетопирі, які не вибрали між правим і лівим шляхом, ні чоловічого, ні жіночого роду. Ні теплі, ні студені, ні пес, ні видра. Беззаконники від них бокують, бо носять вони маску святости, чесні відкидають їх, бо бачать їхнє справжнє лице. Лобизають, як друг, продають, як Юда. Нетопирі, що воліють темряву від світла».

Такі вожді легко стають жертвою обману в політиці. Через те, що глядять на зовнішнє, на слова облудної пропаганди, не на те, що за тими словами укрите. Я вже раз цитував цей уступ Сковороди: «Тетервак бачить сітку, а в сітці – їжу... Чи справді він щось бачить?» Він бачить тільки видиме, тільки несуттєві речі, а голови й серця не бачить. Де ж цього діла голова? Це – серце ловця в тілі його, укритому за кушем. Тетервак, дивлячись, не бачить, має тілесні очі, та сліпе серце... Бо серце зриться серцем. Лише той збачиться від нацасті, хто дивиться не на зверхнє, а на суть справи... Напав тетервак на їжу, чи бачить це? Як не бачить? Це і свиня бачить. І падає жертвою своєї жадности й хитрости ловця».

Скільки політиків і вождів наших впали жертвою, як той тетервак, московського ловця, що зваблював їх своєю приманливою «їжею», голосними деклараціями про українізацію, про соціальну справедливість, загальний мир, братерство народів! Скільки є ідей нині політиків Заходу, а з ними скільки мільйонів обдурених і сліпих із народу, які, як той недотепний тетервак, падають жертвою примітивної хитрости московського ловця.

Чому це стається? Тому, що модерні вожді виховуються в житті і школах у науці матеріалізму, тому, що беруть за справжнє тільки зовнішнє, тільки видиме, тільки намацальнє. Тому, що не бачать за фразами і словесними принадами невидиме, сховане за лаштунками обличчя диявола. Сковорода каже: «Прозріть у всякім ділі духу, що в нім гніздиться, – чи він благ, чи зол. Не судіть по лиці...» Часто-густо під янгольською маскою криється обличчя сатани.

Люди, що бачать тільки видиме, не лише дають себе легко обдурити, а нездатні поклонитися нічому великому, ніякому, ще не здійсненому ідеалові, ні прямувати до нього, бо своїми тілесними зміслами не можуть ні його побачити, ні обмацати. Сковорода згадує тих жидів, що їх водив пустинею Мойсей в Обіцяну Землю. Голота ремствувала: «Що то за земля обіцяна? Як може бути те, чого не можна бачити? Це ж байка! Лише погинемо всі в боях. Не хочемо цього! Де водиться, щоб щось було, та ще й сильнє, чого не бачиш? Дай нам вернутися в нашу стару землю (цебто в рабство єгипетське)».

Було їх 600 тисяч тих, що в сліпоті своїй нарікали, і називає їх Сковорода «шістсот тисяч дурнів». Хто не вірить у реальність, здійсненність невидимого, того, чого ще нема, той не повірить у жодний ідеал. Той не змагатиметься за нього. Завжди волітиме сидіти тихо, не рипатися й сконати в країні неволі. «Вся сила в Бозі, не у зовнішній видимості», – пише Сковорода. Хто з Богом, лише той має віру, конечну для чинів, бо віра – це певність невидимого, ще неіснуючого, так немовби воно було вже видимим, існуючим. Там, де серце людини відвертається від Творця і, падши, поклоняється матерії, стає воно дурним, втрачає ідеалізм, псує все своє оточення. Так учить Сковорода.

Він учить більшє. Вчить, що вся наша цивілізація йде до загибелі, бо пішла фальшивою, неправою дорогою, до опанування матерії, до культу матеріяльного добробуту, комфорту, вигоди, забуваючи про плекання духу й ушляхетнення душі. Пише: «Я не раз сам дивуюся, що ми в сторонніх справах занадто цікаві, дбайливі й прони-

кливі, змірили море, землю, повітря, небо, вдерлися в надра землі, шукаючи металів, розмежували планети, дошукалися на Місяці гір... знайшли ... світів незчисленне множество, будуємо дивовижні машини, засипаємо безодні, ... що день, то нові до-свіди, подиву гідні винаходи. Боже мій! Чого лише ми не вміємо!.. Але при всьому тому бракує нам чогось великого». Чим більше тих поступів науки, «тим більше палить наше серце голод і спрага... Це тому, що всі ті науки є лише служничками при своїй пані, хвостом при голові, без якої весь тулуб не існує. Лише до неспокою, до великих бід це провадить, коли наше серце озброюється цими рабнями без їхньої пані. Без неї, як корабель без керманіча. Тому й опановуємо матерії, та *серце наше даємо тій матерії перетворити в її раба*».

Для цивілізації, яка забула Бога, всі винаходи будуть ножем у руках Чингісхана або божевільного. «Що дасть тонка наука без благого серця? Хіба що стане знаряд-дям злости, мечем у руках біснуватого або крилами і рогами у свині...». Ці слова писав наш філософ двісті літ тому, а звучать так, неначебто їх написано сьогодні! Коли весь так званий матеріальний «прогрес» спричиняє інтелектуальний, моральний і фізичний регрес людськості.

Матеріялістична цивілізація, каже наш філософ, обернула людей або в скотів, або у звірів. Не знають вони внутрішньої дисципліни, власної совісти чи Божого слова. А там, де нема дисципліни внутрішньої, неминуче приходить дисципліна зовнішня, дрюк диктатора. Коли хто дерзає без Бога навчати або навчитися, хай пам'ятає приказку: «Вовка – в плуг, а він – у луг». «Доки перстень висить у ніздрі свині, доти не рие». Вийми – і паки безобразить землю». Цей перстень – це не виховання, не наука, це – муштра. Хто самохотно не підлягає дисципліні, не робить того, що потрібно, на того історія знаходить дисципліну ззовні. Народи, які розледачилися, розніжи-лися, втратили охоту до праці, зусилля, війни, власної оборони, ризику й героїзму, звичайно падали жертвою варвара-завойовника, може, менш культурного, та більш твердого, більш дисциплінованого, менш розніженого комфортом, менш розледачі-лого. Так було з давніми цивілізаціями, з Вавилоном, Персією, Грецією, Римом. Так може бути й тепер.

Сковорода каже, що Божий Закон, Божа премудрість – це джерело, це ті обручі, які роблять весь склад і людського, і суспільного організму кріпким і свободним. Коли родина, місто чи держава збудовані на ґрунті цього закону – вони цвітуть і роз-виваються. Коли ж, забувши про цей закон, людина стає звіром або скотом, тоді ні-чим вона від них не відрізняється – ні справедливістю, ні розумом, ні милосердям, ні «взддержанієм», ні самоконтролем. Тоді нічого не виходить із того, що вона робить. Тоді людське життя в суспільностях перетворюється на хаос. Тоді даремно кричати-муть про добробут, солідарність чи «проспериті». Тоді даремно балакатимуть про патріотизм. Хто має за ідола власну кишеню і гроші, для того нема Вітчизни. Той не хоче її боронити, той може її зрадити за шмат гнилої ковбаси. Тоді даремно балака-тимуть про визволення, бо вони є ті коти, що люблять рибу, а бояться води. Вони є ті, що язиком плещуть про визволення рідної країни, проклинаючи або плюгавлячи тих, які за ту країну йдуть у вогонь і воду. Тоді даремно кличуть у Землю Обіцяну, землю свободи. Бо спокійне життя або хоч би неволя під чужим тираном миліша їм, ніж блукання пустинею, ніж боротьба за свободу. Бо, адоруючи тіло, матерію, втративши віру в Бога, втратили віру і в речі далекі й невидимі, в ідеали. Тоді даремно будують твердині, танки й літаки, бо розсиплеться це все, де не ставлять честь понад біз-нес, патріотизм понад гроші, війну понад неволю. Тоді даремно вбираються в пишні шати народних вождів, у мантиї королівські, або в священничі ризи, або в суддівську

тогу – все це буде лише маска, форма без суті, тіло, від якого відлетів дух. Усе це буде тільки жалюгідний маскарад блазнів, які не стримують спільноти від загибелі. Ніщо бо є плоть, не животворена духом. Еліта, від якої відлетів Божий Дух, падає не раз із спільнотою.

Сковорода пише: установи, видимі підпори держави, її правителі – це «невидимих ізвіщеніє». Не однострої і зброя воїна становлять силу армії, а «безстрашність, хоробрість його, дух воїна». Про велич храму рішає «не цегла, вапно, залізо, пісок чи вода, а мистецтво творця», його будівничого, задум останнього. Все тримається творчою енергією, духом проводу. «Хочеш бути царем? Нащо ж тобі вінець, скіпетр, гвардія? Це – тінь, масло – майже ж серце царське!» Завжди невидиме, нематеріальне тримає вкупі й при житті видиме, матеріальне.

Сковорода пише, що хто не думає про Вище, «не мислить горня», того «серце хамське», яке «любомудрствує», цебто філософствує тільки про черево. Під таким проводом, під проводом таких любомудрів із хамським серцем перетворюється людська спільнота на євангельське «стадо свиное», в яке вселилися біси і яке потонуло, кинувшись із кручі у воду. «Серце земне преображає нас у різні нечисті звірі і скоти». Кожний із тим, чиє серце в нім, чий в нім дух. Каже Сковорода, що, коли перейшла в сталь магнітна сила, тоді сталь стає справжнім магнітом. Рута ж рутою перестала бути, як лише з неї спирт і силу вивести, бо це серце і є суттю трави.

Така була філософія, життєва мудрість, якої навчав Сковорода. Навчав про примат духу, серця, внутрішнього горіння над матерією, над скотською натурою в нас. Проповідував примат ідеалізму над егоїзмом, індивідуалізму над отарністю, проповідував тверді Закони Божі, надруковані в гармонії світел небесних, в устрою людського організму, в суспільному ладі людських збірнот, які той закон шанують. Нарешті, в голосі совісти, в наших грудях. Тим законом тримається все над землею, на землі і в нашому серці. Без того закону приходить руїна всього. Горе нації, провід якої, замість того закону, кланяється ідолам матерії.

Смолоскип своєї науки передав наш мандрівний філософ наступним поколінням, передав Шевченкові й Гоголеві. Є це доказ життєвої сили нації, що в годину перших переможних кроків атеїстичного матеріалізму XVIII століття з проповіддю духовости, примату божественного первня в нас виступив український філософ. Виступив проти духу свого часу, підносячи нашу давню, старокиївську традицію духовости й містики нашого вічного Міста, традицію, яка ще була жива, хоч і хилилася до занепаду в його часи, часи останніх днів незалежної Гетьманщини. Доказом невмирущости на Україні цієї традиції, традиції шляхетности, аскетизму, був і той факт, що в епоху тріумфального походу атеїзму на Заході і в Росії, де народився і подавав свій перший крик нігілізм, у половині XVIII століття – ці традиції української духовости знову підніс Шевченко.

Дехто прирівнює проповідь українця Сковорода до науки москаля графа Лева Толстого. Подібности між ними нема. У Сковорода життя і його наука були в згоді. У Толстого цього не було. Користаючи з усіх благ земних великого пана-поміщика, він лише для реклами або для «барського самодурства» ходив босоніж і підперізувався мотузком, для тої ж реклами або й фантазії брався иноді за плуг. Не робив того Сковорода. Всяка афектація й самореклама були чужі йому. Вибрав собі «сродне звання», заняття, до якого тягнула його природа, – учителя слова Божого. Далі Толстой робив із плебсу ідола, навіть у бруді московського мужика чув запах «народу-богосносця». Сковорода не схлібляв ні убогим, ні багатим, ні малим, ні вельможним, хоч серед останніх і мав досить приятелів. Це дозволяла йому його гідність. Нарешті,

Толстой проповідував «непротилеження злу» силою, а у своїй науці про суспільство був типовим анархістом, адоратором тої ворожої всякій організованій силі, всякій владі «свободи», яка логічно закінчувалася наперед анархією, а потім диктаторським дрюком. Український філософ, навпаки, був прихильником упорядкованої, єрархічної суспільности: ненавидів отарний егалітаризм, який заперечував дорогу українцеві індивідуальність, був прихильником «нерівної всім рівности», яка єдино існує в природі і про яку я згадав у його притчі про водограй.

А вже зовсім чужа була Сковороді ідея «непротилеження злу» силою. Сам писав, що коли б відчував у собі нахил до вояцького фаху, то взяв би шаблю і пішов битися з невірними. У своєму діялозі між Архистратигом Михаїлом і Сатаною виявляє Сковорода своє становище в цій проблемі. Михаїл напав на диявола за те, що той свою «отрую ізблював на дім Божий». Сатана відповів: «Не личить небесних воїнств Архистратигу бути сварливу, но тиху, кротку»... Та Михаїл відказує: «О, змію! Зм'якшив еси слова твої більше елея, та є вони стрілами. Не тобі розуміти, що благовременний гнів – це любов Божія, а безвременна милість – твоє серце!»... Від диявола той, хто проповідує ласку й милість тим, хто руйнує Божу правду та її храм. Гнів є правдива зброя на таких. Не байдужість, не потурання таким, не фальшива «гуманність», а чинний спротив.

Еліта нації, як вчив Сковорода, – це не вчені фахівці, як нині думають. Ні, це – вроджені провідники, обдаровані тою вищою шляхетністю, мудрістю і мужністю духу, яка підносить їх на цілу голову вище за масу, зайняту своїми буденними ділами, і за тих фальшивих «вождів», які видряпалися на командні пости підлештуванням до найнижчих інстинктів юрби, самі від тої юрби нічим не відрізняються, крім спириту й хитрунства. Без касти тих вроджених проводарів, вчив Сковорода, верхівка суспільства загниває, а за нею чередою без пастуха стає народ.

Ці ідеї про духову й моральну окремішність провідницької касти, задивлений у Шевченка, а значно пізніше і в Сковороду, я пропагував у низці книжок і статей, починаючи від статей у ЛНВістнику і у «Вістнику» («Маса і Провід», «Партія чи орден» та ин.) і закінчуючи книжками: «Де шукати наших традицій?», «Націоналізм», «За який провід?», «Дух нашої давнини», «Правда прадідів великих», «Поетка вогняних меж» та ин.

Мушу, на жаль, визнати, що для загалу нашої інтелігенції не тільки мое розв'язання проблеми провідної верстви, а й сама ця проблема майже не існує. Та не менше я твердо переконаний, що значною мірою у Шевченка і Сковороди знайдені й розвинені на мій спосіб думки на цю тему є єдино правильні й палючо актуальні.

Р. S. У справі хвороби, яка зжирає здавна нашу провідну інтелігенцію, добру статтю вмістила «Мета» (27. 6. цього року). Часопис картає тих «московських людей», які «стали кланятися московському кумирові» – «оті всі Скрипники, Шумські, Юрки Коцюбинські, Хвильові, Винниченки та інші»... Добре сказано! Лише в інтересах правди треба було б до цього списку додати ще таких «московських людей, які «поклонялися московському кумирові: А.Крушельницького, М.Рудницького і Ф.Федорцева (редакторів «Діла»), К.Студинського (голова Наукового Товариства ім.Т.Шевченка), М.Лозинського (віце-міністра Західної України), М.Чайківського (сина письменника Андрія Чайківського), Петра Франка (сина поета) та інших.

СИЛА КРОВИ

(«Три хвилини Лесі Українки»)

«Три хвилини» Лесі Українки мають *екзотичну тему* – з часів революції у Франції. Є екзотичні теми й у Франка («Мойсей»), і Котляревського («Енеїда»), і у Шевченка («Кавказ», «Неофіти», «Псалми Давидові», «Марія»). Чи зміст твору нам чужий, чи рідний, вирішує не його зовнішня шата, а дух твору й порушені в ньому проблеми.

Деякі драми В.Винниченка виставлялися в 1920-х рр. у Берліні. В рецензіях берлінської преси підкреслювали, що, коли судити з тих драм, то між ментальністю Москви і Києва великої різниці нема. Справді, хоч у Винниченка не було екзотичної тематики (було представлено життя української інтелігенції, як її бачив Винниченко), але дух автора тих творів, їхні проблеми, характер, дійсно, не різнилися від духу і проблематики Арцибишевих і Андрєєвих.

Навпаки, читаючи «екзотичного» «Мойсея» Франка або «Неофітів» Шевченка, ви бачите, що їхня екзотика – це лише шати, що віє від них духом нашої країни, що порушені в ній, може, й світові, але одночасно суто наші проблеми: маси і вождя, власного народу і чужих насильників та ин. Так і з творами Лесі Українки. Під екзотичною шатою зразу побачите українську сучасність, нашу актуальну тематику, наші пекучі проблеми. Сама поетка жила і творила в переломну епоху і нашої, і світової історії, коли усталений віками лад тріщав, ламався і падав. На порозі невідомого, нового... Подібні епохи видвигали низку грізних питань, відповідати на них треба було під загрозою великих бід для нації. Не могла залишитися байдужою до тих питань вразлива, як сейсмограф, чула на найдальші в часі струси, чисто касандрівська вдача поетки.

Тому вона залюбки звертається до проблематики і життя переломних епох, епох, коли падала одна ідея і народжувалася друга, як ось епоха перших віків християнства, епоха зіткнення конаючої Греції і тріюмфуючого Риму, епоха Французької революції кінця XVIII віку. З цієї останньої доби взято сюжет драматичної картини «Три хвилини», сюжет надзвичайно актуальний для України часів Лесі та наших.

Французька революція, яка тяглася від 1789 до 1815 рр., до занепаду Наполеона, глибоким ровом, загаченим трупами, заллятим кров'ю, відділила давню традиційну Європу від нової. Замість Бога поставила на трон людський «суверенний розум», замість володарів із ласки Божої – анонімну масу, замість ідеалу свободи – ідеал рівності. Ця революція була вибухом вулкану, ударом, від якого тряслися трони, падали мури твердинь, змінювала обличчя земля.

З цієї доби взято тему Лесиної драматичної картини. З доби панування терору. Як звичайно буває після зруйнування старого ладу, монархії, різні революційні партії почали поборювати одна одну. Поетка зупиняється на моменті, коли найкрайніша партія монтаньярів («верховинців») розтрощила своїх противників-жирондистів (послів із Жиронди).

Зміст короткої п'єси такий: перша сцена – в одному із революційних клубів, від яких тоді роївся Париж. Натовп людей, гамір, суперечки, промови. Монтаньяр і жирондист у палкій суперечці відбиваються від гурту, закінчуючи на одшибі почату розмову. Один одному закидають стремління завести диктатуру. У жирондиста на-

роджується сумнів: чи принесе бажані наслідки проллята кров безконечних жертв революції? Монтаньяр глузує з нього: головна річ – відтяти противникові голову, а тоді неживого можна обкидати всяким болотом – ось справа й виграна.

– Ні, громадянине, – відповідає жирондист, – до неживої (голови) болото вже не пристає так легко, а надто, як ще й кров її обміє. Кров Цезаря проливши, Брут обмив усе болото цезарських тріумфів. Не думав він про це, меча здіймавши...

Монтаньяр: «А то й не зняв би?»

Жирондист: «Може, б і не зняв!»

Монтаньяр (щось записує в книжечку): «Спасибі!»

Жирондист: «Завіщо?»!

Монтаньяр: «Про те вже знаю я... Скажи: замість болота ти хотів би крові чи все ж пречиста діва-гільйотина для тебе зависока?»

Жирондист: «Це ж до чого?»

Монтаньяр: «Так, ні до чого, жарт! Бувай здоров!»

(Розходяться).

Жирондист дозволив собі сумніватися в спасенности терору. Злочин проти революції готовий. Донос – і жирондист як «ворог народу» в тюрмі. Там, у славнозвісній «Консьєржері», відбувається друга сцена п'єси.

До келії входить тюремник, яким є Монтаньяр із першої сцени. Це – сцена тортур, лише тортур моральних. Для чого – побачимо далі, але Монтаньярові залежить на тому, щоб знецінити в очах в'язня його смерть, перекопати, що його геройська жертва – безпотрібна, що не матиме вона жодного значення для тріумфу його, в'язня, ідеї. Забити останню передсмертну потіху! Коли Монтаньяр сходить у келію в'язня, той пише передсмертні листи до друзів.

«До друзів?» – запитує тюремник.

«Так, усі вони, ті друзі, незабаром тобі у слід підуть. Чи варт писати? Зі смертю одиниці зникає все, зникає й ідея, за яку хтось бився і страждав».

Даремно Жирондист доводить, що ідея – вічна, що вона живе в «замучених героях, що так відважно йшли на муки й смерть».

«А з ними вкупі йшла на смерть ідея, – відказує тюремник, – бо сам скажи, в кому ж було їй жити?»

«В нащадках тих героїв!» – каже Жирондист.

«Та чи ж ті нащадки теж були герої?» – запитує Монтаньяр.

Фокус для ідеї є видатна людина, в якій «збирається її проміння, розсіяне по частках межі нами». Як знищити той фокус, ту людину, то чи не розпорозитися на часточки та ідея вічна, що «потім і ложками не збереш»?

«Якби я був жирондистом, – глузує монтаньяр, – а ще до того почував би себе якимось із фокусів таких, то б не дав на частки розточитися своєму божищу задля тріумфу бездушної якоїсь гільйотини».

Жирондист: «І що ж би ти зробив?»

Монтаньяр: «Ось подивися, у відповідь фокус покажу! – раптом добуває з кишені шнура. – Це я тебе навчити хочу штучки, що зветься «утіканкою», дивись!» ... виймає пилу, перепилує ґрати. «Шнур зачепи за ґак, сам на вікно і вниз по шнуру гайда! Розумієш? Це фокус легкий. Я мудріші вмію».

Несподівано і для читача і для в'язня кат відчиняє жертві двері на свободу! Що за причина зміни? Причина та, що кат волів би все-таки без ножа зарізати свою жертву. Вже на початку діалогу 2-ї сцени на докір жирондиста, що кат хотів би знищити не тільки його тіло, а й ідею виточив би вкупі з кров'ю, Монтаньяр відповідає: «Якби

так без крові я з тебе виточити міг ідею, то кров і тіло хай би пожили». І далі: «Невже ти думаєш, що монтаньяр не вмів поступать без гільйотини?»

Не вірить він у жодну ідею жирондистів, але вірить у *містичну силу крові*.

«Скажи мені, яку ідею скриня та ховала, що звалася за життя Люї Капет? Либонь, ніякої? Чому ж тепер імення це дива справдешнії творить у Вандей та Бретоні?», там, де в ім'я замордованого короля шаліло аж до Наполеона грізне селянське повстання проти республіки. Чому ім'я пересічного володаря під свій прапор стягає партизанів, дива творить? Яку ідею мав він у голові?». **«Не в ідеї, мій пане, сила, а в самій крові!»** «У пурпурі тім благороднім. Здери порфіру з Цезаря, він раптом звичайним чоловіком стане, накинь порфіру крові на Бурбона, і не один повірить, що то Цезар, та й власного ще пурпуру додасть йому на шату. Кров – це так, як пара, що в літню спеку постає з землі, здіймається до неба, а звідти падає дощем на землю, щоб знову парою здійснитись в небо. Мені здається, що кривава пара, що цей потік червоних хвиль ось-ось поняти може й нашу Гору» – партію монтаньярів (Монтане-гора).

Ось чому тюремник хоче спекатися своїй жертви без проливання крові. Та, щоб приспати підозру жертви, він переходить в інший тон, каже до в'язня: «Ти ж мусиш думати, що вже вас обмаль зосталося – ідеї оборонців, вас, фокусів одвічного проміння. А щоб не дать промінню розточитись у порожнечі світовій, ти мусиш перш над усе життя своє глядіти». Згадує славного вченого Лавуазьє, що загинув під ножем: «Який у тім глузд, що голову його ... кат Самсон «до коша» кинув, як шпурля редактор бездарний твір письмаки? О так і ти заляжеш перегном. Хіба ж не краще десь у чужому краю зібрати в фокус розуму живого все проміння вашої ідеї та й кинути її ясним перуном на нашу Гору? Може, розкололася б Гора надвоє й скоріше впала в криваве море без твоєї крові! Ось була б послуга для ідеї! Невже ти так свій розум легковажиш, талант свій зневажаєш?!»

Це софізми, оці теревені монтаньяра, в які він сам не вірить. Він хоче ними вбити в противника ідею боротьби. Це його мета! І він її досягає. Після його монологу запитує розчавлений морально Жирондист: «Скажи мені, де ти береш отруту, що так, не криючись навіть, зумів мені всю душу отруїть? Ти здер порфіру з мученицької смерті. Вся кров моя повстала проти смерті, як у вола на ревищі!»

По тій душевній драмі в'язень починає спускатися по шнурі вділ на волю. Це шпиль акції. Розв'язка настає в третій, останній, сцені – «на еміграції».

Жирондист у Швайцарії. У долині – Константське озеро і снігові верхів'я гір. Його експансивна вдача зле чується на вигнанні. Гнітить його краса чужини. Занадто гарне є його вигнання, він починає тужити за тюрмою. Бо стіни в'язниці були «свідками героїзму, товаришами високих дум і вчинків. Ті мури, мов живі, неначе тямлять і біль розлуки, й тугу поривання, й високе щастя жертви для ідеї, і муку сумнівів, і радість мрії, і смерті неминучої трагізм»... А цієї гори? У них немає мови. Всі наші муки, щастя й боротьба для них – ніщо. Не бринить від них луною ні людський біль, ні людський гнів.

«Не думав я, страшне Консьєржері, що я колись затужу за тобою». Бо «там було життя, між тими мурами, де кожний вечір здавався нам останнім. Одна хвилинка там давала більше, ніж всі три роки, що прожив я тут».

Він не може забути тої ночі, чорної, як горе, коли тікав. І досі тямить, як боявся, щоб шнур не стукав по вікні і не дзвенів по ґратах... «Я тремтів. Не знаю сам, від страху чи від щастя. Це був останній час, коли життя було живе навсправжки».

Прагне знову вирватися з цвинтарного спокою у бурхливе море небезпечної боротьби: «Нехай би кидало мене і розбивало об гострі скелі, та все ж змагався б я, борювся, поривався, тремтів би за життя своє хвилеве, але я жив би!» Він шкодує, що втік, що «зберіг своє життя й думки, а не віддав їх у жертву поколінням, для нього невідомим».

Із сином своєї господині, що йде в гори, у французький бік, емігрант вирушає назад у свій край, де чекає його тривога й небезпека, але де житиме повним життям. Він вибирає не спокійне умирання, а гаряче, пульсуюче життя, хоч би й із короною мученицької смерти на овиді.

Такий зміст цієї драматичної картини.

Написана в 1905 р. у розпалі першої (невдалої) революції в царській імперії, вона виявляє широкий ідейний розмах, глибину думки і, як усе в Лесі, майстерність діалогічного герцю, лаконізм, силу виразу. Чітко окреслені постаті двох антагоністів, яскраве насвітлення кровожерного повітря ненаситної революції і трагічного конфлікту в душі головного героя.

Чим ця річ цікава нам?

Тим, що порушує і старається розв'язати проблеми, якими живе і мучиться не лише Україна й українська еміграція, а віднедавна й багато інших націй, які опинилися в подібному становищі.

У маленькому творі поетки – **дві головні проблеми**. Перша: яким способом чинить переможець, щоб **знешкодити подоланого і вбити його ідею**? Друга: **яким способом подоланий забезпечить своїй ідеї тріумф**? Як розв'язує першу проблему Монтаньяр? Менш-більш так, як сучасні комуністи московські: мертві не мстяться. Масово витеребити противну партію або верхівку противної ворожої нації – і ідея вмере, бо де ж будуть її носії? Без людей нема ж ідеї! Але зараз же закрадаються сумніви: чи кров героїв і мучеників не відізветься в нащадках? Отже, чи не краще знищити ворога дешевшим коштом? Яка ціль терору? Забити людину, відтяти їй голову? Ні, вивести з рядів борців – одних механічно, а сотні інших противників – психічно, самим страхом. Щоб не могли фізично або психічно більше боротися проти ідеї і влади переможця. Коли противника можна вбити морально, морально вивести з рядів борців, чому б з того не скористати? Переконати противника, що його геройська смерть не приспішить тріумфу його ідеї, що для цього тріумфу людина, носій ідеї, мусить дбати про своє життя, його збереження, вивести найбільш активних противників так чи сяк із рядів тих, які борються з силою, що є при владі, – так вирішує справу монтаньяр. А методи різні – одних послати на гільйотину, а інших – на вигнання. В надії, що там запал до борні погасне. Бо найстрашніше йому все-таки – пролягати кров і жертви. Бо де ллється кров? Там, де активний спротив, де комбативний дух. Його забити! Де він завмре, вмирає ідея, хоч зостає людина при життю.

У тім самім дусі, лише більш досконало, чинять московські комуністи. Вони розуміють вагу морального чинника. Тому, вбиваючи масово противників тілесно, не занедабують убити їх морально. Вбиваючи їх тілесно, знають, яку вибухову силу має пролягати кров, тому й проливають її потаємно, щоб ніхто не знав і не почув.

Москаль Всеволод Іванов писав: «Русские бунтуют грязно, кроваво и однообразно. Даже убивают или из-за угла, или топят». Людовіка XVI і Марію-Антуанету стратили привселюдно. Але царську родину московську большевики позабивали боягузливо, як щурів. Масові убивства у Винниці, Катині робили теж боягузливо, потай від світу. Бо знають вибухову силу крові, пролятої прилюдно.

Тому затуляють рота своїм жертвам. Тому обкидають грязюкою героїв і мучеників, підло і боягузливо безчестять їхню пам'ять. Хочуть зрівноважити тим – кинути на другу шалю терезів – величезну, очищувальну вагу пролятої крові. Притьмарити ареол святих мучеників-борців. Щоб їхній заповіт не досягнув «нащадків по ідеї», большевики мають ще інший спосіб – «перевоспитание», систематичне випалювання з душ молодого покоління спогадів минулого, годівля цілих поколінь яничарів – ма-

сове моральне душогубство. Можна ж, мовляв, служити своїй країні, не борючись із Москвою, а в «союзі» з нею! Можна навіть розвивати рідну культуру, «національну за формою, інтернаціональну за змістом!» І скільки політиків, поетів, редакторів, учених не лише на Наддніпрянській Україні, а й у Галичині зляпалися на цю вудку, щоб потім як непотрібна, морально вбита жертва скінчити на Колимі або на Соловках. Способи різні! Фізичне знищення – боягузливе й потаємне, щоб не залишалася нащадкам крилата легенда, як по Базарі, Крутах. Або ідейно-національна деморалізація різними «українізаціями», або моральне паплюження ідеї та її оборонців через наругу над мертвими противниками в пресі або через фарс самобичування і самообпльовування на судових комедіях. Нарешті, через те «перевоспитание», через штучну ідейну стерилізацію прийдешнього покоління, щоб не запліднилося ідеями батьків. Але основа системи одна – вбити людину фізично, зламати морально або обдурити інтелектуально з тією самою ціллю – **вивести противника з рядів борців проти себе. Так чи сяк вбити в них комбативний дух.** Непримиренних знищити або змусити втекти, дурних обдурити, підлих купити, решту залякати. Така метода насильників. Така відповідь на перше запитання.

Як те насильство скидається?

І на це запитання дає у своєму творі відповідь поетка. Творила вона наче в пропасниці. Свою «Одержиму», наприклад, написала протягом однієї ночі. В листі до Л.Старицької-Черняхівської (1912) характеризує свою творчість як «напади божевілля», «бо лише тоді можу я боротися (чи скоріше забувати про боротьбу) з виснаженням, високою температурою ... коли мене просто гальванізує якась **«ідея-фікс»**, якась непереможна сила. Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга – о так уже приходиться демон, лютіший над усі недуги і наказує мені писати».

Так прикута хворобою до ліжка поетка з її бунтівничою думкою віддавалася гострій і глибокій медитації над проблемами оточення у своїх творах, яку слідно в кожному з них. Коли книжки багатьох інших авторів можете читати без упину, сторінку за сторінкою, над творами Лесі ви мусите затримуватися кількакратно на кожній сторінці. Завше вас вразить якась смілива, оригінальна, небуденна думка або її глибінь, і мимоволі спиняється, щоб стежити за роєм думок, що злітають із неї. Так, простуючи серпантиною на гірські шпилі, на кожному закруті стежки мимоволі зупиняється, щоб подивляти далеку перспективу чудового краєвиду, що нагло виринув перед вашими очима.

Сумлінно, із запалом, у вогні поетичного надхнення передуману відповідь дає поетка і на інше запитання, поставлене нею ж у «Трьох хвиликах»: **«Як у боротьбі з чужою силою запевнити тріумф своєї ідеї? Що дає цей тріумф?»**

Відповідь Лесі Українки полягає в однім реченні. Коли розшифрувати глибший сенс лаконічної фрази: «Не в ідеї, мій пане, сила, а в самій крові!», яка серед людей «дива справдешнії творить». Ту силу крові пояснює лицар-в'язень в недокінченій «Осінній казці»: «Нехай би, – каже, – на тортурах тіло рвали, я був би радий, може, лютий біль видобув би крик такий із грудей, що мури затремтіли б і розпалися!.. Як би я охоче йшов на страту! Юрба шуміла б, наче океан, і розступалася б переді мною, даючи путь величності страждання, і в ту ю мить, як голова моя, здійснена високо рукою ката, промовила б до всіх кривавим словом, тиран мій зблід би, він почув би вирок, народний вирок: «Ганьба кровопивцям!» Але тепер спокій панує в краю, як і в темниці. Людська кров мовчить, не кличе до небес про помсту, а тихо ржавіє у м'яких жилах». Не означає це, що Тиран упав би з переляку. Це означає інше: тільки вчинок мучеників і героїв «промовля до всіх кривавим словом». Воно, це слово, чи вона, ця кров, – ось

той *магніт*, що під прапор збирає масу. Той, хто за тріумф ідеї в борні проливає власну кров, той, як каже монтаньяр, хто з'являється заголові «в порфірі крові, тому народ і власного ще пурпуру додасть на шати», піде за ним й у воду, й у вогонь.

Ось у чому сенс слів: «Не в ідеї сила, а в самій крові».

Цебто не в самій меті, яку ви написали на своєму прапорі, – суть і сила, а в чутевому забарвленні ідеї, в готовості цю ідею ставити понад усе інше, понад життя, в готовості за неї пролити кров.

Цим благородним цементом стоять підмурівки всіх потужних політичних будівель, навіть незалежно іноді від того, що собою являла ідея, за яку клали голови. Чим тримається досі більшовизм? Кров'ю своїх противників, яку проливає тепер? Ні, тою, яку пролляли між 1900-1917 рр. його щирі або обдурені прихильники в боротьбі за владу. І тріщати почав він тільки відтоді, як проти нього на терези історії кинули свій «пурпур благородний» пригноблені ним нації, насамперед Україна, яка більше ніж 30 літ уряджує всенародне голосування проти Москви: не виборчими картками, а «плебісцитом крові».

Пурпуровим цементом перших християн скріплено підмурівок Церкви. Тим самим пурпуром зцементовано свобідну Ірландію. Ціною крові купила свою незалежність Іспанія, коли в 1930-х роках розтоптала червоного гада у себе, чого їй не можуть дарувати досі більшовицькі п'ятиколонники під маскою «демократів». І коли українська козацька держава проіснувала майже до XIX століття, то тільки тому, що її міцний фундамент був поллятий кров'ю поколінь лицарів запорозьких від князя Дмитра Вишневецького до Острянина, Наливайка, хмельничан, мазепинців і орликівців. І впала та держава тоді, коли, як пише Леся, кров нащадків «замовкла і не взивала до небес про помсту, а тихо ржавіла у м'явих жилах».

Гете у «Фавсті» каже: «Blut ist ein ganz besonderer Saft» («Кров – це цілком особливий сік»).

Ось перше значення виразу: «Не в ідеї (не в ній лише) сила, а в самій крові». В готовості на жертви й на боротьбу, на тюрми, на хрести.

Ідея може бути не знати яка чудова й гарна, та коли її визнають люди, в яких кров не кличе до небес про помсту, а «тихо ржавіє у м'явих жилах», коли в оборонців і мертвий гнів, і нежива любов, то мертвою стає їхня ідея.

Рахунок монтаньяра був би добрий, коли б прекрасна швайцарська ідилія зламала, приборкала дух борця в жирондисті (чого він у таємниці сподівався). Та рахунок, бодай у цьому випадку, був кепський. Не в тому річ, чи хто є в краю, чи на еміграції. Можна спричинитися до боротьби і з-за кордону і зраджувати країну, не виїжджаючи з неї. Мазепа, Орлик, Войнаровський із-за кордону залишалися грізною небезпекою для окупанта, до того, що Мазепу врятувала лише смерть, а Орлика – його сприт від долі Войнаровського, якого схопили в Німеччині агенти царя Петра, щоб заморити на Сибірі. Бо жив негнугий комбативний дух у їхній крові, страшний тиранові. А гетьмани, що були рейментарями України по Мазепі, не страшні були Москві. Коновалець і Петлюра були замордовані за кордоном, бо жив у них ще і там небезпечний комбативний дух спротиву. Тичини і Рильські навіть у краю стали в найкращому випадку мертвою силою або шкідливою для нації, бо в їхніх жилах уже кружляла кров раба. Хоч як вони й голосять про «квітучу Україну», як б'ються в груди, репетуючи про свою любов до української ідеї. Бо «не в ідеї сила, а в самій крові». Ось чому ніколи не спричиняться до тріумфу української ідеї ті спекулянти, «тверезі і реальні» патріоти, які в 1920-х роках на Наддніпрянщині, а в 1939 р. у Галичині пропонували свою «лояльну співпрацю» Москві, а тепер на еміграції глузують над «без глузду» нібито проллятою кров'ю

повстанців, над «безсенсовністю» жертв, а натомість радять боротися за українську ідею в передпокоях білих чи червоних займанців або волочать ту ідею на продаж по всіх брудних політичних базарах Європи і Америки.

Ось чому до тріумфу нашої ідеї спричиняться головню ті, що, як той жирондист, розуміють, що то є «високе щастя жертви за ідею»... Бо «не в ідеї лиш сила, а в самій крові».

Коли поетка кладе натиск на момент боротьби і жертви за ідею, то, очевидно, говорить про *свою ідею, свою правду*. Яничари, яких страх чи власна глупота жене проливати свій піт чи свою кров за свого ката, за чужу правду, спричиняються до тріумфу не своєї, а чужої правди, скільки б тої крові не лягли. ***Не вийде нічого і з крові героїв, коли їхні несумлінні вожді обдурять їх, замінивши прапор своєї національної правди прапором ворога (марксизму, інтернаціоналізму, масонерії та ин.)***

І ще інший сенс має те речення! Ризикувати, не коритися противникові – чоло йому ставити й остаточно загинути за ідею, вміє *лише людина* з кров'ю святих і героїв або борців узагалі.

Для тріумфу ідеї мусять її двигати люди з особливою кров'ю, з особливим, небуденним ідеалом щастя. Люди, які не прив'язують ваги до особистого, тілесного, тимчасового, люди, розкохані в поезії ризику і боротьби. Хоч би й окуплених стражданнями чи смертю. І кожний з українців, хто так чи інакше вступав на цю хресну путь, у тюрмах і на засланнях, на війні, починаючи від борців РУП початку ХХ ст. через 1917-1921 роки або перед Другою світовою війною в Галичині, Харкові, Києві, або під час Другої світової війни і тепер, там, де тисячі наших «жирондистів» гинуть за нашу Правду, кожний із них зберіг спогади про ті хвилини, як про єдино такі, в яких він справді жив. Повним, небезпечним, хвилюючо гарним життям.

Красу цього життя, поезію ризику і змагу й виголошує Жирондист у третій сцені драми.

«Біль розлуки й туга поривання», краса «високих дум і вчинків», «високе щастя жертви для ідеї», «і муки сумнівів, і радість мрій», життя, «де кожний вечір здавався їм останнім», де кожний із них змагався, боровся, поривався, жив! Ось у чому була для тих людей краса життя і щастя.

З таких і виходять постаті, змальовані Лесею, Жирондиста, Одержимої, Неофіта, Антея з «Оргії» – постаті борців. Лише вони своєї крові «пурпуром благородним» вбирають у пишні шати свою ідею. Вони, *лише такі люди*, її доводять до тріумфу.

Це і є й другий сенс слів Лесі – «не в ідеї сила, а в самій крові».

Сила в людях, у чийх жилах тече ця шляхетна кров борців, у їхній вдачі.

Чи ж не є це провідна ідея і Шевченкової поезії? Про «людей не сукроватої, гнилої, а чистої, святої крові»? Ці ідеї і вплела поетка в драму «Три хвилини».

Перша – що основна мета тирана – вбити в підбитих дух борців, прищепити психіку плебея. Переможе той із двох, який *не дасть у собі вбити комбативний дух*.

Друга – що тріумф здобуває лише ідея, зафарбована в пурпур крові, проллятої для її здійснення.

Третя – що вбрати в ці володарські шати ідею, посадити її на трон можуть лише *окремої породи люди*. Для яких поезія життя не в буденному щасті чи вигоді, а в ризику, борні, змагу.

У цьому є сенс цього твору і в цьому його палюча актуальність для теперішнього покоління, для якого не втратила хвилюючої начасности драматична картина поетки, написана сорок п'ять літ тому.

КОНФЛІКТ ПОКОЛІНЬ

У наші часи більшість дивиться на літературні твори як на радіо, кіно або телевізію, як на щось, що дає розвагу, над чим не треба багато думати. Але така література мало що варта. Варта та, яка є, як кажуть англійці, «thought-provoking»¹, яка у читача збуджує хмару думок, змушуючи не раз відкласти книжку, щоб медитувати над якимось уступом, якоюсь строфою.

Поеткою такої літератури є Леся Українка. Кожна з її драм має за тему якусь важливу проблему життя людини або загалу, переважно *проблему контрверсійну*, якій даються діаметрально протилежні розв'язки, проблему, яка захоплює, збуджує пристрасті, викликає запал і суперечки або й щось більше.

Хочу торкнутися її драматичної поеми «Адвокат Мартиян». Не треба думати, що її екзотична тематика далека від нашого життя. Як Шевченко, вона уживає чужу одягу або для цензури, яка інакше не дозволяла торкнутися актуальних проблем, або щоб взяти вічні сюжети і конфлікти, що повторюються під усяким підсонням і в усяких націях і століттях.

Коли Шевченко пише «Неофіти», «Псалми Давидові» або «Єретика», то це лише чужа одяга, він думає про пекучі конфлікти з життя *його* країни. Подібно й Леся. У «Боярині», «Оргії», «У пущі», «Касандрі» пульсує і тремтить українська сучасність з усіма її турботами, драмами й конфліктами, які тільки треба розшифрувати. Так само в драмі «Адвокат Мартиян».

Дія драми відбувається в Римі, в якому християни вже мають які-такі права і можуть користатися з деяких законів. Та ще далеко до тріумфу нової віри, і відверта її проповідь є небезпечна. Коли б ви в наших часах хотіли шукати подібних кадрів, то, мабуть, зупинилися б над становищем християнської церкви в сателітських країнах СРСР, Польщі, Чехії або навіть у СРСР чи у Тито. Існують легальні християнські громади. У тій драмі Лесі навіть церкви мають кусники землі, нібито як «похоронні товариства», можуть ще навіть процесуватися в обороні громади в римських судах. Але християнин – це щось або гідне погорди, або небезпечне. Небезпечно визнавати його тим, які хочуть бути помічними йому перед Римом, його владою, судами. Це віра гето, до якої не годиться зізнаватися в порядному товаристві.

Таким оборонцем християнської громади є й *адвокат Мартиян*, таємний християнин, який боїться зрадитися в приналежності до нової віри, бо тоді не матиме послуху в римлян. Він випроцесовує сконфісковані державою ґрунти, що належать церкві як погребовому товариству і провадить інші подібні справи за дорученням *брата Ізогена*, знатного християнина, що належить до клеру. Це представники одного табору. Представники іншого – переважно християнська молодь: *Ардент*, діти Мартияна – *Аврелія і Валент*. Драматичний конфлікт, що стається між тими двома таборами, і є змістом п'єси нашої авторки.

Аврелія, як і її брат Валент, вихована в домі батька як християнка, але знову, щоб не компрометувати батька, що таємно допомагає Церкві, є таємна християнка, не сміє вчашати до церкви. *Це її гнобить*. Хочє кинути батьківський дім, втекти до розлученої

---

¹ Пожива для роздумів; спонука думати про нові ідеї або змінювати своє ставлення до чогось тощо (англ.).

матері й до вітчима. Каже: «Для мене, тату, рідна хата в темницю обернулась... Придивись, як я живу: самота цілий день, і навіть слуги як не глухонімі, то чужомовні. Ти їх таких навмисно добираєш, аби не наслухали й не плескали, аби ніхто не знав, що в тебе в домі – звичай християнські...».

Коли Мартіян їй каже, що мусить він *тайтися*, донька відповідає: «Так, я знаю, але хіба мені від того легше? Ти, певно, мусив заховати мене за мурами від християнок, щоб я в товаришок не набиралася палкого духу, щоб необережно не зрадила себе й тебе як-небудь? Якби ж я з ідолянками зійшлася, було б тобі ще більше не до думки. **Ось я й живу неначе у пустині!**».

Батько з обуренням відказує, що має вона в громаді молодих дівчат, які теж зрікаються веселощів, пишноти... Та Аврелія править своє: «Вони живуть так для живої віри. Їм вільно признаватися до неї. **А я для мертвої так гинуть мушу!**... Я вірю, тільки віра тая мертва. Бо я до світу не належу... ні до надземного, ні до земного». Бо й «чим має жити тая віра, тату? Я ж не смію відвідувати в'язнів чи служити убогим, як оті дівчата роблять, що ти згадав...»

Гарячково перебиває її *Мартіян*: «Я допомагаю потаємки вбогим, ти в'язнів не відвідуєш для того, щоб я міг їх із темниці визволити, обороняючи їхні справи як адвокат, неначе до віри непричетний, я через те довір'я маю суддів!»

Та все те не промовляє до серця Аврелії. Ось незабаром буде Великдень, до церкви люди підуть, а ми чомусь «у затишку» маємо те свято обходити...» «Як ми святкуємо отак, замкнувшись від усіх, в той час, як інші єднаються для радощів у гурт, мені здається, наче ми – вигнанці, що й Бог до нас не признається в небі, як ми не признаємось до Нього перед людьми...».

Мартіян вражений докорами доньки: «Колись і я так думав, – каже, – але й громада наша й сам єпископ мене запевнили, що більше значить для церкви ця моя таємна служба, ніж якби я пішов хоч би на смерть»...

Та *Аврелія* не може любити Христа «таємною любов'ю». Пригадує, як багато втаємничив її малу в тайні віри про Бога, що родився у Вифлеємі. У думці верстала тоді вона шлях до Нього, «пурпуром вертеп йому встеляла, вибірні квіти сипала у ясла». Та згасли запал той і думки в неї. «Вони давно погасли, – каже до батька, – ще тоді, як ти наступного ранку мовив нишком: «Дитинко, ти не говори нікому, про те, що я розказував учора»... Наказ ховатися зі своєю вірою викликає в ній образ пишних римсько-поганських свят і обходів – «на вулицях весь ідолянський культ: веселі сатурналії, поважні у теорії жерців, похід весталок, і думаю: ця віра не правдива. **Але чому в ній стільки є краси, а наша правда так убого вбрана? Від цих думок любов моя вмирає...**»

Мартіян упоминає, що коли вона християнка, «то вищу красу повинна тямить, ніж ту, що ідоляни утворили»... О, вона бачила ту вищу красу! Пригадує собі, як у цирк колись узяла її мати. От там побачила вона ту красу, «таку живу, таку страшну», на власні очі. Повернувшись, «цілу ніч горіла, маячила, жахалася, кричала»... Побачила той цирк, де вели християн на муки: «Як дівчина вродлива, молоденька у білих шатах на арені... Як заспівала «Алилуя». Ой нащо, нащо я тоді той пурпур живий угледіла?.. Я розумію, чому тоді ті люди, як безумні, з амфітеатру кинулись на круг, волаючи: «Ми – християни!»

Ось до чого тягне Аврелію! Вірувати й ісповідувати свою віру перед цілим світом ворожим, кидати йому виклик, нехай приймати смерть, та цілим серцем і душею жити в ім'я ідеї. А коли ні, то йти туди, де шумує хоч інше та барвисте й пишне життя! Каже: «Знай же, батьку, що я не можу так. Бо, щоб мовчати, то треба все забути. Коли ж я мушу забути те, що бачила там, у цирку, то мушу піти від тебе пріч. Тоді забуду (ту

дівчину, що йшла на страту в цирку) лілею білу, як сама розквітну трояндою, нехай і не святою, а зате розкішною! Щоб я забула арену золоту, хай золототкані простеляться мені під ноги килими. Нехай заглушить гучний грім музики луно святу Еолової арфи. Я з думки викину кривавий пурпур, як обів'ють мене шовки червоні, як цвіт юнацтва буде, мов безумний, мені волати: «Ми – твої раби!»

Тяжкі є початки усякої ідеї, віри... В катакомбах, печерах, переслідувана або пів толерована, без блиску й визнання у цьому світі... Єдині пишні й звабливі квіти на шляху нової думки чи ідеї – це квіти борців і мучеників, гордий виклик світові, що не приймає вас, і цей виклик на правду може дати щастя чи свідомість, що світ, який душить вас, таки не зможе поставити вас на коліна. Або інше більше щастя, що про нього оповідає Аврелія, – у цирку. Коли відвага, чистота й віра нових борців проломлює нараз усю тупість і злобу здурнілої ворожої юрби і багато з неї, «волаючи: «Ми – християни!», покинуть табір переможця й підуть за світлом нової ідеї.

Але якраз такого щастя не хоче дати Аврелії Мартиян! Всяка ідея, що хоче пересилити іншу, мусить вабити своїх adeptів чимось рівносильним, рівно могутнім, рівно пишним. А коли ні, коли нову ту віру можна славити лише із замкнутими устами, то врозтіч піде вірних стадо. *Аврелія* каже: «Мені уста замкнувши, ти замкнув і серце, і не хочу прислухатися, що там, у ньому, як у темниці, стогне, нехай умре і стогін...»

З гострими словами звертається до батька: «Бути з тобою – це означає віддати і молодість, і душу, і красу, замкнутися і зникнути для світу, а що за теє мати? Рабську долю – *нудне, безглузде, сіре животіння*». Кожний неофіт потребує битися за те, в що вірить. Прагне голосно про Правду говорити, що йому відкрилася. Ось як Одержима тої ж авторки... Це тип людей, які прагнуть повно жити, їм краще всезмагання, муки, ризик, лише не те «безглузде, сіре животіння». І якраз на таке «животіння» за суджує Мартиян у добрій вірі своїх дітей...

Доньку так само, як і сина. *Валент* теж чується чужим і зайвим у домі батька. «Обоє ми невинні, – каже, – що не маєш собі ти з нас ні помочи, ні втіхи. Ми в тебе у домі тільки *бути* смієм, а жити нам не можна, щоб не стати для тебе каменями спотикання на трудному шляху... Ми так марнуєм молоде життя». Через працю батька, через те, що вся родина мусить бути «таємними» учнями нової віри, почувається Валент чужим в обох таборах – у християнському і поганському. «*У школі*, там, були правдиві муки... Школярі у нас всі на «римлян» і «християн» ділились, зчиняли раз у раз суперечки, звади, два табори були непримиренні, як на війні. Мене ж і ті, і ті «меживірком» дразнили, та й тепер молодики так само називають за те, що я з твого наказу, батьку, здаюся байдужим до змагань за віру. Між ідолян і християн одмінком, холодним та оспалим, я блукаю... Ніхто не знає, що в мені кипить!» Коли ж Мартиян зауважує, що Бог його винагородить, Валент відповідає: «За що батьку? Чим прислужився я до слави Бога? Чим сам собі я славу заслужив?» Інший шлях надить юнака. Постає апостола Павла стає йому перед очима – блискуча, сильна, стало в небезпеці, у проповіді віри... Ось так хотів би й жити він: «Ох, батьку, я за таке життя стерпів би все!» Та що ж – «сина-проповідника не сміє у себе мати Мартиян Емілій». Робити те, що робить батько-адвокат, піти його слідами? Не в його це вдачі. Балакати перед трибуналом, де сидять «якісь діди засушені, в пергаментях», шукаючи за параграфами? Не для нього було це! У доказах якихось там порпатися, щоб прихилити до себе ласку того, ким у душі погорджує. У кожного свій хист і вдача. Говорить: «Ось сестра волить як не лілею, то троянду. А я волюю — лавр. Такий я вдався. Я пробував усі мені приступні шляхи до слави. Вірші, проза, драма, наука – все те зрадило. Не маю я до письменства хисту. Чин живий або живеє слово – це талан мій, я – син оратора таки не дарма! Та досі

скрізь цвілим і сірим муром ставала на дорозі обережність. Я не проламувався через мур, шануючи твоє завдання, батьку... Але тепер знайшов нарешті стежку, що вже тобі шляху не переріже. Коли не може здобути лаврів і слави, як Павло-апостол, як провісник нового вчення, то знайде ті лаври він деінде.

Він зголосився у цісарські легіони... «Ісусе Христе!» – скрикує Мартиян, таке робити?! «Є християни в цісарському війську, та служать по неволі», а його син «по волі мав би лити кров, носити цезарські орли, приймать із нечистих рук вінці!» «Бо чисті руки вінців не мають для таких, як я», – відповідає Валент. Коли вже «людських душ не смію боронити від князя тьми, то буду проганяти хоч темні орди варварів північних. Піду туди, *де бій кипить найдужче*, а там уже ніхто не запитає мене про віру. *Там, аби одвага та добрий меч*»...

Мартиян стоїть перед катастрофою родинного життя. Він, якраз він, за те, що вклав у душу дітей зерно християнства, мусить бачити, як вони кидають його... І не з причини, що зневірилися. Ні, навпаки!.. Тому, що ланцюги наклали на їхнє завзяття, на їхній святий порив, на все, що краще у людській натурі, що могло б горіти, мов світоч, у тьмі... Стоїть безпорадний, згрижений сумнівами.

У біді шукає поради в брата Ізогена. Але стрічає в ньому людину, яка його не розуміє. Скаржитися, що діти в нього гинуть, а брат Ізоген думає, що в них якась хвороба, не розуміє Мартияна, що хворі вони не тілом, а душею. По розмові просить Мартиян Ізогена ублагати єпископа, «щоб він дозволив дітей до церкви привести»... Відповідь є: «Тепер не час», бо ось єпископа укинуто в темницю, бо «знов уже такі часи настали, коли для християн закон не батько, а злий вітчим». А на повторне прохання Мартияна ввести його дітей у громаду вірних знову одержує сувору відповідь: «Не можу, якраз тепер повинен ти стояти при своїй повазі в очах ідолян... Ти думаєш, ніхто не буде знати, чийх дітей я в церкву приведу?.. Як тільки вийдеш ти на трибуну, громом загуркоче в юрбі: «У нього діти – християни!» Тоді вже й слова не дадуть промовить, а де ж тепер ми знайдемо оборонця? Крім того, ти ж і в Римі силу маєш, є в тебе друзі при дворі й сенаті...»

У розпачі звіряється Мартиян, що «в глибині душі провину чує перед дітьми». Зерно зродило плід занадто буйний, упавши на добірну цілину, як не зібрать його, то він поляже й зогніє. Приймавши слово, діти заспрагли діла. «Сам ти знаєш, брате, що як нема погожої води вгасити спрагу, то людина мусить хоч з брудної калюжі та напитися або умерти. Діти в мене, брате, не літеплої вдачі – їх Господь не викинув би з уст. Моя дочка святою мрією горіти здатна, з таких бувають мучениці, брате. Мій син одважно, твердої вдачі, не гірший був би з нього провідник». Та з усім тим нещасний Мартиян мече горохом об стіну. Холодно й поважно промовляє Ізоген: «Це може бути, тільки ж наша церква тепер не тим держиться, чим давніше. Під час породи, звісно, ллється кров і рветься крик, але той час минувся. Тепер церква мусить кров щадити і в молоко її перетворювати, і рівним голосом, як рідна ненька, розважно говорити. Наш єпископ не раз наказує дівчатам нашим не рватися до мученицьких вінців, а тихим послухом служити Богу. Та й провідників у нас не бракує». «Як не буде нікого, хто як адвокат боронитиме церкву і єпископа, – каже Ізоген. – Біда буде! Розвалиться наш дім, єпископа засудять на вигнання, церковні добра skonфіскують. Чим же тіла і душі наші будуть жити?.. Ти знаєш проти цього не pomoже ні проливання крові на арені, ні проповіді грім».

Ізоген взагалі проти революційних метод. «Тепер з молодими тяжко. Мов коні, неuki рвуть поводи і не хочуть ніяк ходити в шорах». Ось такий *Ардент!* На сконфіскованій місцині, де їхня церковця мала стояти, уряджено для цезарського культу вівтар

і статую... А той Ардент... Він хоче статую розбити!.. Йому не страшно. Ізоген каже: «Нам же страшно, що він нападєть на християн спровадить, весь клір просив, щоб не робив того». І церква хоче відцуратися Ардента, за непослух його з церкви вилучити, а Мартияна просить у разі чого не боронити Ардента в суді. Мартиян обурений: «Але ж Ардентів батько був мій друг і поручив його моїй опіці, як умирав». Та це все пусте для Ізогена: «Коли ти – раб Христовий і церкви-матері слухняний син», то мусиш стати обік від того безумця.

Мартиян кориться, та в душі гризе його сумління. Оповідає сину Валентові, як він хотів до церкви вести дітей і як відмовив Ізоген. Обурений Валент ладен підняти спір, коли бажають так «гасити душі, то ми посвідчим це при всій громаді! Нехай громада судить межі нами! Я їм скажу промову. Ти побачиш: я імени твого не осоромлю!» Але Мартиян уже безсилий: «Шляхи Господні тасмничі. Хто може їх збагнути? Може, треба і Господу рабів глухонімих?»

Діти відходять від батька, бачачи, що остання спроба порозуміння вбита. Прощаючись, Мартиян благословляє їх. Валент каже: «Батьку, прости! Я бачу, ми тобі розбили серце!» Та батько відповідає: «Я більше винен. Я розбив вам душу, нехай вас Бог помилує усіх!»

У цю ж сцену вплітає поетка паралельну драму сестри Мартияна, що прибуває з хворою донею з Африки. Її батько загинув під час переслідування християн. Оповідає мала Люцила: «Ти, дядечку, не знаєш ... то давно ще, як я була маленька ... все мій тато ходив до церкви та й ходив ... і люди у нас ховалися... А раз ... уночі ... прийшла сторожа, тих людей забрала... І татка з ними... І в темницю татка замкнули ... мучили ... пекли залізом, а потім ... до стовпа його прибили». Від тих споминів залишився у доні й мами жах перед життям. Тужать за спокоєм, без тих страшних ударів. Мати ж для певности почала віддаляти від церкви й віри малу, яка уже засвоїла поганські звичаї і пересуди. Це марновірство – «палюча рана» в серці матері. «Та що ж? – запитує. – Є матері, що можуть самі своїх дітей віддати на смерть за віру, але я...» Смертю батька родина вже сплатила кривавий борг: «Я більше не могла сиротятко мучити», (чи ж) я маю прагнути дитині смерті?!» Під час сцени, яку зараз оповім, коли сторожа вдиратється у дім Мартияна, перелякана такими речами ще з дитинства Люцила від наглого шоку вмирає, і мати зауважує: «Господь мене карає по заслугі! Бо я відступниця, раба лінива!»

У неї ті самі розпач і зневіра, що в Мартияна. З любови до доньки відійшла вона від церкви, і та донька («о, як вона уміла думки читати, щонайтемніші!») одного разу сказала їй: «Ти ненавидиш свою любов до мене», ту любов, задля якої відійшла від церкви, аж завелику жертву принесла...

Під час перебування сестри з Люцилею в домі Мартияна, зчиняється на вулиці галас, крик. Ардент, який доконав свій замір і збурих цезарську статую, втікає перед розлюченою юрбою і стукає в двері Мартияна, щоб його сховав: «Я не дійду... Я весь зіхожу кров'ю ... побитий, скаменований, рятуй мене! Згадай Христові рани!» Мартиян залишається незворушним і не відчиняє дверей, Ардент тікає, кидаючи другові свого батька слова прокляття: «Господь тебе не пустить у Царство Боже! Будь проклятий, Пилате!» Покинутий всіма Мартиян кличе свого помічника Констанція і диктує йому промову в обороні церковних дібр, яку обіцяв виголосити завтра в суді. З переляком помічник бачить, що його патрон за цих кілька годин посивів. Сідають працювати цілу ніч...

Такий зміст драми. Найцікавіша вона тим, що тут і адвокат Мартиян, і його діти – люди чесні й порядні та глибоко переконані в тому, що слушною дорогою ідуть. І

тим не менше між ними є провалля, конфлікт, якого не засипати нічим. З одного боку – Мартиян, його сестра, брат Ізоген, громада, з другого – Валент, Ардент, Аврелія, батько Люцили. Як усе в Лесиних драмах, їхня зовнішня одежа – це тільки символ. Навіть там, де сцена з українського життя. Наприклад, «Бояриня» – це драма з сучасного Лесі життя України. Так, в «Оргії» виведено не конфлікт римлян із греками, а москалів з українцями. Подібно в «Адвокаті Мартияні». Зовсім не йдеться авторці конечно про церкву або конче про християнську віру. Тема ширша. Йдеться взагалі про установу, а вона може бути всяка, наприклад, політична партія, революційна організація, культурна чи економічна установа.

Як постають людські установи? Є ж такий час, що їх нема. Коли там, де вони мають щойно заіснувати, – порожнє місце? Звідкіля ж ці установи – хоч би й Церква – беруться? Звідки взялася хоч би, наприклад, Ірландська держава? Давніше, ще зовсім недавно, її ж не було. Ірландія була колонією Англії, її провінцією. Як постають установи? Передусім народжується якась думка, ідея в голові однієї людини або гурту, виринає візія, яку хочуть перетворити в життя, зреалізувати. Так, ідея церкви була передана апостолам їхнім Учителем. Це був задум лише в їхніх горючих серцях. Цей задум через жертви, пропаганду, переслідування набував популярности, єднав прихильників, які громадилися до купи. Так поставала церква... Подібне було з державою ірландців. Ще не так давно ірландці були просто «англійськими жебраками», як їх називали в давні часи. У них відібрано їхню мову, релігію переслідували, забирали їхню землю, яку обробляли вони в поті чола на бундючних зайдів, нарешті, вони не мали ніякої політичної самоуправи, над ними панував і ними правив чужинець. Думка про створення свобідної Ірландії постала в головах таких ірландських Ардентів, які знали тільки одне – свою нову віру і те, що треба перевертати, нищити все, що мало спільне з чужим кесарем, не дбаючи про наслідки для себе чи своїх близьких. Це здавалося спершу безумством – підіймати бій із потугою великої імперії! Але чим більше під прапором національної революції гуртувалося таких безрозсудливих, тим менш безрозсудливою ставала ідея свобідної Ірландії. Нарешті вона постала в плані фізичному: є ірландський парламент з міністрами, уряд, гроші, герб, прапор та інші атрибути вільної нації. Але зродилася вона, закілчилася й прийшла на світ саме з малого зерна, з глибокої віри й завзяття кількох загорільців, Ардентів (з латинського *ardere*² – палати, горіти).

Дух, віра зродили установу. Прикладів подібних можна було б назбирати більше. Коли з тої віри постає установа, коли ця установа кріпне та міцніє, не раз в очах її прихильників стає вона самоціллю. Тоді таких Ардентів, на завзяттю і крові яких поставала установа, проголошують її шкідниками. Настає година, коли починається конфлікт між двома, що так скажу, патріотизмами. Одні є патріотами своєї ідеї і стверджують, що без неї загине й установа. Інші ж потихеньку, полегеньку стають патріотами установи, хоч би й треба було для її збереження *поступатися ідеєю*. Тоді настає момент, коли з установи вивітрюється дух, який її здвигнув і яким вона трималася. Залишаються тільки спрофановані мури установи, від якої відлетів дух, що її створив. Юрба залишається вірною лише фасаду, зовнішньому в тій установі, її емблемам, барвам, зовнішнім формам. Провід стає чужий вогневі, що одушевляв перших будівничих, дбає вже тільки про установу, незалежно від компромісів, які доводиться робити з чужими кесарями для її утримання. Установа, не її ідея, стає самоціллю, а «вірні» стають патріотами не ідеї, а патріотами бездушною установи. Буває й ще інакше – осягається дрібна частина задуму, ідеї. Тоді одні, що залишилися напівдорозі до мети, боронять за всяку ціну те, що вже досягли, виклинаючи тих, що ідуть уперед, як вархолів, анархіс-

² Палаючий (сяючий, виблискуючий); від *ardeo* – горіти, палати (*лат.*).

тів, які гублять їхні установи. Ті ж, що борються не за частину, а за цілість, бачать, що без тої цілоти впаде й те, що є. Вони ганьблять оборонців установ опортуністами, що ведуть спільноту до згуби. Справа ще ускладнюється, коли серед патріотів установи з'являються кар'єристи, люди безідейні, яким коли і залежить на установі, то тільки, як на дійній корові, на крамничці, з якої для себе особисто можна тягнути зиск.

У цих кадрах, вічних, як вічні є людські спільноти, і можна зрозуміти драму Лесі Українки. Конфлікт Мартияна й Ізогена з дітьми, з молодими – це прастарий конфлікт, про який знаємо ще з часів Євангелії й Христа. Пригадуєте, як обурювалися фарисеї на Христа за те, що зціляв недужих у суботу! Христос робив це якраз у суботу, не раз і не два, ніби навмисно. Бо хотів на очі поставити людям запитання для розв'язки: чи чоловік є для суботи, чи субота – для чоловіка? Фарисеї ж уважали, що хай ліпше гине людина, аби не зазнала шкоди, матеріальної чи моральної, установа суботи. Христос учив інакше.

У драмі Лесі Українки прибічники установи є двох типів. Один – людина не без егоїзму, брат Ізоген. Другий – це Мартиян, найглибше переконаний, що чинить добре, що мусить так чинити. І тим трагічніше виступає вся безпотрібність, я б сказав, уся шкідливість його позиції для самої ж справи, яку він боронить. Бо остаточно чого він досягає? Як бачимо з драми, переслідування церкви триває далі: арештовують єпископа, конфіскують землю церковної громади... Чи жебрання перед римськими судами насправду зрівноважить ті втрати в престижі й у вірних, які через таку тактику зазнає церква? Ідейно запальні, гаряче віруючі, як Валент і Аврелія, відпадають від громади. Вони не можуть бути «меживірками», не можуть бути нікими визнавачами віри, спрагнені великого чину, посвяти, героїки. Коли ж їм того не дають, ідуть до іншого табору. Чи громада Ізогена виграє від того? Чи виграє Мартиян? Що варто виховувати таких «меживіроків», яким навіть не можна активно визнавати й активно боронити свою віру, ні ширити її серед невірних, ні навіть приналежним бути до громади? Їх дражнять ідоляни «меживірками». А чи ж деінде мали вони пошану, престиж? Чи могли єднати прихильників, кликати за собою? Громада чи церква розгублює тільки своїх вірних, коли чинить так, як велить Ізоген і як робить Мартиян. Навіть більше – вони грішать проти звичайної гуманності. Бо Ізоген навіть забороняє Мартиянові боронити Ардента перед судом, Ардента, якого вмираючий батько поручив Мартиянові в опіку... Коли ж накази патріотів установи доводять до того, що Мартиян відмовляє пораненому й переслідуваному вступити до свого дому, то це вже межує з бузувірством... Це вже ставлення суботи над чоловіком. Фарисеї твердили, що коли рятунок людини суперечить певним приписам закону (суботній відпочинок), то її рятувати не можна. Мартияна переконує Ізоген, що коли рятунок людини, близької людини, суперечить приписам громади, людину не вільно рятувати... Зрештою, останнього іспиту Мартиян не витримав. Він, правда, іде працювати, але це вже зламана людина – посивіла за одну ніч, роз'їджена сумнівами... Він бачить, що логічні наслідки його й Ізогена науки ведуть до страшних вислідів і для нього особисто, і для церкви, яка втрачає таких членів, як Валент, Аврелія і, напевно, багатьох інших, їм подібних. Коли ж їх втратить, у що вона перетвориться? Який дух її оживлятиме? Де дінуться її духові підпори? А без них чи не завалиться і вся будова, хоч би її фізично вдалося врятувати? У хвилини розпачу і сумнівів сам Мартиян зізнається, що він забив душу своїх дітей. Запитує: «Чи ж не над людську силу ції жертви? Зректися друга. Допустить свідомо своїх дітей загинути з душею... Чи хто з людей чинив таке?» Сам зізнається: «Християни у мене діти, але тяжко їм у такому домі жити, де нетяжко жити хіба глухонімому». У що обернуться установи з глухонімыми вождями?

На тлі цих сумнівів, на тлі страшних наслідків, до яких доводить та «таємна служба» ідеї, софізмами виглядають науки Ізогена. Він вважає, що Мартіян, калічачи дітей духово, чинить щось добре. Та той не робить собі оман, бо знає, що, «мов ідолянин, дітей своїх на жертву рокував» і «положив їх на вогонь повільний – тепер вони конають»... Так завше буває: там, де по волі від установи відбігають такі, як Валент і Ардент, де залишаються або такі таємні визнавці, як Мартіян, або такі полохливі, як його сестра, або такі софісти, як Ізоген, установа хиріє, а потім загибає. Її підтримує тільки віра й посвята, дух. Де людей віри й посвяти заганяють у кут, де залишаються лише не патріоти ідеї, а патріоти установи, остання пропадає.

Коли від драми Лесі повернемося до життя довкола нас, скільки ж побачимо ми в ньому тих самих постатей, що вивела поетка! Хоч, певно, що імена в них уже інші! Пригадаймо собі, що виграли ті, які старалися не дразнити, як дразнив той Ардент, чужих ворожих церкві цезарів? Приклад Галичини близький. Чи виграли щось ті церковні діячі з Костельником, які нібито для рятування церкви вирішили не йти слідами Ардентів чи Валентів, не провокувати цезаря? Мусили скінчити зрадою... Чи хто з пошаною вимовлятиме їхні імена? І чи не прислужилися набагато більше і справі віри, і тої ж Церкви ті, що, як митрополит Сліпий, «рвалися до мученицьких вінців»? Чи їхній світлий приклад не є ударом у лице усім софістикам Ізогена? Ізоген каже, що то давніше треба було мучеників, бо при породі проливалася кров і рвався крик, а що тепер це не потрібно, як і Арденти. Тепер треба розважно говорити і тихим послухом служити Богу... Яка це омана! Хто може наперед сказати, яка доба настає для церкви? У 1945 році читав я в парохіяльній «Вістнику» при Греко-Католицькій Церкві в Парижі статтю канцлера Лесковича (здається, він так називався). Спогади про Митрополита Шептицького ще з часів, як Лескович був у Малій семінарії. Пригадує, що далеко, далеко перед війною промовляв якось до них митрополит і напоминав, що треба **бути готовими**, бо **настануть ще страшні часи для Церкви**, часи гонінь і переслідувань. Отець Лескович у тій статті відверто зізнається, що дивно їм було слухати таку промову митрополита... Звідки, які гоніння загрожували Греко-Католицькій Церкві серед блаженного миру в Західній Європі, серед, здавалося б бодай для Заходу, усталізованих стосунків політичних? Тим не менше митрополит мав рацію... Але тоді, певно, думав не один, як Ізоген, що не часи тепер «рватися до мученицьких вінців». Та не Ізогени мали рацію.

Російська церква не рвалася до мученицьких вінців, але знайшла «modus vivendi»³ з кесарем. Постає так звана «Жива Церква». І потім сталінська карикатура всякої церкви. Наскільки більший залишився престиж Православної Церкви на Україні, яка мала своїх Ардентів і про угоду з кесарем не думала.

Приблизно від початків ХХ століття на Київській Україні, а в Галичині, завдяки конституційній добі за Австрії, кількадесят літ скоріше утворилися деякі можливості для національно-культурного життя. І ось тоді перед нами вже вималювалося питання, яке трактує Леся у своїй драмі. Становище тих культурних чи навіть політичних українських установ обабіч Збруча нагадувало становище тої «Церкви» в драмі. Ті установи були толеровані, та тільки толеровані. Все під загрозою репресій – менше в Галичині й більше на Київській Україні. Чи були вони чітко сформульовані, чи ні, усвідомлені, чи ні, але перед діячами національно-українського руху постали запитання. Перше – оте, про яке згадує в спогадах о. Лескович: чи перед нами стелиться доба довгого мирного розвитку, поступової еволюції, процесу, як тепер кажуть, чи нас чекає

³ **Букв.** спосіб життя; угода про умови мирного співіснування; сукупність умов, що визначають тимчасові стосунки обох сторін (*лат.*).

доба катастроф? Чи маємо лише не дразнити кесаря і за всяку ціну зберігати існуючі легальні установи, чи готуватися до неминучого зудару нашої «віри» з чужим кесарем? А в зв'язку з тою чи іншою відповіддю на ці запитання, поставало ще грізніше і глибше: якого ж типу людину маємо виховувати – таких Мартиянів чи навпаки – Ардентів, Валентів, Аврелій?

Майже всі внутрішні конфлікти в українському житті цього століття аж до наших днів оберталися довкола цих запитань, які, очевидно, обсервувала наша поетка і які намітила у своїх драмах: «Касандрі», «Одержимій», «Боярині», а особливо в «Адвокаті Мартияні».

Перейдімо в панорамі наше національне життя останніх 50-ти літ або й часів Шевченка: завше побачимо конфлікт тих двох типів – патріотів великої ідеї, віри з патріотами установ, революціонерів, борців із тими, що намагаються для рятування установ не дразнити кесаря і ходити між дощем...

Шевченко... Зустрів він різні відгуки на своє пророче слово, на свій заклик встати, порвати кайдани. Були симпатичні й ентузіясти, але були й такі, що їх своїм словом перелякав на смерть... Радили йому не розбивати своїм вогненным словом царських статуй, «причесати» своїх гайдамаків, щоб не виглядали так по-«хижацьки», щоб не страшили спокійних людей і не каламутили їм совісти, не дразнили кесаря. Радили, коли вже прийшов новий цар, Александр, не писати протицарських поезій. Може, він нам ласку свою пошле. Нащо провокувати його? Куліш та інші, хто так говорив, хто ж це були, як не ті Ізогени? Ізоген нападав на Ардента: «Він кари не боїться, нам же страшно, що він напасть на християн спровадить!» Куліш казав, що Шевченко спровадить напасть на них, на тихих, лояльних, не дасть їм їхньої дрібної праці робити.

У 1914 році, **як вибухнула війна**, репрезентативний орган українських патріотів у Москві «Украинская Жизнь» видав відозву, в якій осуджував усіх українських Ардентів – сепаратистів, самостійників, що думали скористати з війни для розвалу Росії, заявляли свою повну лояльність супроти Москви, проти її ворогів... Бо від необдуманих виступів тих загорільців могли потерпіти лояльні українські установи – преса, товариства просвіти та ін. Їх треба було рятувати... Чи врятували? Зараз же з вибухом війни влада московська позакривала українську пресу і просвітні установи. Не допомогла тактика Ізогена!

У 1917 році стався у Києві так званий бунт Полуботківського полку. Він складався з Валентів і Ардентів. Обурювала їх тактика поступок, вони жадали захоплення влади в Києві, вигнання москалів і проголошення повної незалежності України. Та в уряді сиділи Ізогени і Мартияни... Коли полуботківці обсадили важливі об'єкти столиці, відібравши їх від московської залози, Ізогенів із Центральної Ради охопив жах. Злигавшись із московськими силами, Уряд Центральної Ради роззброїв полуботківців, послав їх на фронт умирати за Росію, а російському урядові заявив свою лояльність. Як Ізоген за свою «Церкву», боялися вони за свої установи, за Центральну Раду... Що ж буде з нею?! Так, вона стане нелегальною установою! Кілька місяців пізніше уряд, перед яким тремтіли Ізогени, впав... Він уже перед тим був фантомом! Хто був тоді на Україні, може оповісти вам, як тією тактикою рятування охляпів, страху виявити свої цілі перед чужими кесарями, тактикою запобігання їхньої ласки, ціною компромісів, а не раз ціною плямування своєї ідеї, скільки тисяч палких, ідейних, бажаючих боротьби, посвяти юнаків морально зламали ті Ізогени, розчавили духово, знеохотили, погасили в них полум'я палкої віри і бажання боротися за неї...

Цією тактикою вони відіпхнули від національної «церкви» тисячі, а може, сотні тисяч так званих малоросів, які, може, пригорнулися б до українського прапору, коли б на ньому були виписані яскравіші гасла, які апелювали б до найкращого в душі людини...

Так було, ще більше, і в ХІХ столітті. Багато українців тоді втікало від музейного українства в ряди революціонерів російських, як, наприклад, Лизогуб, Дебогорій, Мокрієвич та інші. А коли їм докоряли українці перекинчицтвом, вони відповідали: «До вас піти? А де ж ваші фенії?» (фенії – це партія, що в ті часи боролася революційним шляхом в Ірландії проти Англії). Так, як ті Арденти, ті Лизогуби тікали туди, де було хоч чуже нам, зате щось яскраве, сильне. Могли б вони відповісти словами Валента: «Що ж, коли чисті руки вінців не мають для таких, як я... Піду туди, де бій кипить найдужче». Або відповідали б так, як Аврелія: «Ця віра неправдива, але чому в ній стільки є такого, що жертвами, посвятою, боротьбою так вабить?» «А наша правда так убого вбрана, від цих думок любов моя вмирає...». Це страшна небезпека для правдивої віри... Коли вона знає лише Ізогенів, а викидає на смітник Валентів, вони йдуть, де є попит на них. Бо кожна ідея стільки варта, скільки люди, що її репрезентують.

Бачили ми знову тих Ізогенів і Мартиянів обабіч Збруча по 1917 році, а під большевиками на Наддніпрянщині була ж тоді «українізація»! Була Всеукраїнська Академія Наук! Була українська преса! «Розмах життя»! Не рватися до мученицьких вінців! Треба іти і працювати. Щоб необережним кроком не наразити на переслідування ті культурні установи!.. І скільки наддніпрянських і галицьких Ізогенів потекло в тую Країну Обітовану з еміграції чи Львова... Тоді вже непотрібне було ні проливання крові, ні проповіді грім... А схаменулися не скоріше, аж дійсно грім гримнув над їхньою головою. І потюпали ті Ізогени на Соловки, до Азії, в Сибір. А установи, яким у жертву принесли для їхнього рятунку ніби ідею, не раз і честь? Ми бачимо, що з них повиходило! Тепер, по невчасі, й вони теж бачать, що не час був «тихим послухом служити» нібито своїй ідеї... Що час ішов якраз такий, де ллється кров і рветься крик. Де треба було не Мартиянів, а Ардентів...

Таке було й у Галичині по Першій світовій війні. Певно, ви знали не одного адвоката Мартияна, які ховалися зі своєю вірою, коли вона була в них, щоб бути «в усій повазі в очах ідолян». Перефразовуючи промову Ізогена, їм залежало головню на тому, щоб «у Римі силу мати», «друзів при дворі й в Сенаті», чи у соймі... А там «рівним голосом, як рідна ненька, розважно говорити». А тих зайдиголов, Ардентів, напаминати «не рватися до мученицьких вінців», не ляти кров на арені боротьби. Бо ж інакше «розвалиться наш дім» чи там дома «Просвіти». А щоб цього не сталося, так само, як у Лесі, навіть «відлучали від церкви», цебто офіційно відпекувалися й осуджували тих Ардентів, що йшли проти кесаря чужого... І знову бачимо те саме: що сталося з тими домами й установами, які хотіли рятувати? Де вони тепер? Видалося, що не мирна доба стелилася перед нами, а та, яка жадала зберегти не так ті установи, як душі відважні й сильні, тих, що каже про них Мартиян: «Діти в мене, брате, не літеплої вдачі. Їх Господь не викинув би з уст»... Ті діти дивилися в майбутнє ось так, як Шептицький, і готувалися свідомо до страшної розгри. І бідний був би народ, коли б їх не було...

І власне завдяки тому, що вони були, стрічаємося з явищем, якраз протилежним до того, яке було тоді ще в ХІХ столітті або з початків ХХ століття. Тоді це були початки революційного політичного руху на Київській Україні. Більшість патріотів були типу Мартиянів та Ізогенів. Видавали книжечки «про сухоти на рогатій худобі», про «чорний пар та плодозмін» або «Від чого вмерла Мелася?»... Що це було по громах Шевченкової музи? Колись власне від тих Мелась і рогатої худоби втікали тоді Лизогуби до московських революціонерів. Нині, в наші дні, завдяки Ардентам, паплюженим і

виклятим, як колись на Січ, до їхніх крівок у лісі чи в горах збираються і **чужинці**, як колись українці йшли до москалів... Збираються, бо на давнє запитання скептиків: «Де ж ваші фенії, де ваші Арденти?» – їм могли вже відповісти тисячі голосів: «Ми тут, ми йдемо, ми будемо!»

Хоч коли ця нова генерація Валентів вступала на арену історії, чула вона за собою догану, наклепи й крики Ізогенів, які чи ж не сміються з них? Чи не бажали б, щоб вони шезли? Щоб на кін життя знову вийшли ті, що дрижать за свої установи і яким нема діла до великих цілей? Ці типи **Ізогенів і Мартиянів** – різні. Є такі, як Мартиян, – чесні й порядні, тільки наївні. Є егоїсти й патріоти своїх крамничок, яким від справи нації важливіші спортивна площа, дім «Просвіти» чи ВУАН..., все одно, яким духом надхненна. Є такі, що, як мати Люцили, виховують дітей, щоб забули віру. І їхній вплив є страшний на життя нації, що рветься до свободи.

Скажуть: що ж не треба нам таких, які боронять установи, закладають їх, культурні, освітні чи економічні? Не треба адвокатів, щоб боронили, де лише можна, нас перед судом чужинців?

Це все потрібне! Тільки за умов: 1) щоб не казали Ізогени, що тільки це виведе спільноту на шлях свободи; 2) щоб не називали анархістами і не виклинали тих Ардентів, які борються не за ґрунт чи за площу, а за вищу ціль; 3) щоб не посували своєї нейтральності до чужих кесарів аж до того, щоб розбивати собі чола перед ними, як це часто трапляється з Ізогенами; 4) щоб не гасили духу нації, **не нищили** таких Аврелій і Валентів; 5) щоб обмежилися своїми дрібними справами і не накидали себе в провідники народу, що ось уже 50 літ мучиться, терпить і гине в страшній борні за вищі цілі, ніж за ті, що їх придумати можуть нащадки Ізогенів.

У добу, яку переходимо, як бачимо з п'єси Лесі, коли на чолі громади опиняються Мартияни і його протектори, все краще, сильне, шляхетне відходить пріч. У добу, коли йдеться не про дрібні здобутки, як вчить нас поетка, потрібні інші люди в передніх лавах. Треба людей не мертвої віри, не таємних учнів, не Никодимів, а Павлів. Таких, що вміють жити для «живої віри», не літеплих, що не належать «ні до надземного, ні до земного». Треба, щоб «наша Правда» була не «убого вбрана». Треба людей, які вміють горіти для «вищої краси, живої й страшної». Які не звикли тратити в куточку «і молодість, і душу, і красу», людей, які ненавидять «рабську долю, нудне, безглузде, сіре животіння». Треба людей не «меживірків» із замкнутими устами, треба людей, які на правду хочуть «прислужитися до слави Бога» і своєї ідеї. Людей, яким би «цвілим і сірим муром не стала на дорозі обережність», людей, які не шукають «поваги в ідолян», які знають, що напасти не відвернути борцям із душею «меживірків», лише тим, які не хочуть бути «рабами глухонімими», тим, що, як Валерія, «святою вірою горіти здатні».

Леся Українка в усіх своїх драмах виводить протиставлення тих двох типів – і в «Адвокаті Мартияні», і в «Трьох хвиликах», і в «Одержимій», і в «Касандрі», і в «Боярині». Мораль усіх тих творів, що тільки такі типи, як я згадав щойно, не літеплі, творять тривале й велике на землі, які не хилять голову перед чужою правдою.

Закінчу тим, з чого розпочав. Усі установи видимого світу – церква, держава, правляча аристократія, нація, та чи инша установа, – все це витвір не матерії, а духу, таких людей, яких виводить Леся в типах Ардента, жирондиста, Міріям, Касандри. Де цей дух горить, постає їхній задум у фізичному світі. Де він гасне або його гасять, там розпадається й гине їхній світ і в площині фізичній. Так все бувало, так і буде.

У ПЕРСПЕКТИВІ ПІВ СТОЛІТТЯ

*Трудно за згоду, де єднати вогонь і воду.
Народне прислів'я*

Дорогі земляки не люблять романтики і містики. Люблять факти, реальні факти! Отже, почну з фактів, тільки потім дозволю собі зробити з них висновки і, чого особливо не терплять багато земляків, сполучити в одну категорію сповидно далекі собі та в суті речі того самого порядку факти, дошукатися в них однієї духової причини. А наприкінці вказати, чого ті факти вчать визнаців націоналістичного «Вірую», які їм дають категоричні напрямні в питаннях організаційного характеру. Отже – до фактів!

1900 був роком, від якого датують своє існування політичні партії на Наддніпрянщині (в Галичині такі партії виникли в 90-х роках минулого століття). Майже всі вони тривали недовго, а коли приглянутися до причини їхнього короткого віку, то знайдемо, що вона була та сама. А саме в тих партіях гуртувалися люди, які годилися на одну менш або більш визначену декларативну програму, але люди різного духу. Це була мішанина членів різних настроїв, різних вдач, темпераментів, різних світоглядів.

Як відомо, першою партією на Наддніпрянщині була РУП (Рев[олюційна] Укр[аїнська] Партія), очевидно, в тодішніх обставинах нелегальна. Маніфестом нової партії була «Самостійна Україна» М.Міхновського, написана, як би сказали тепер «прогресисти», в дусі «шовіністичному, вузько націоналістичному, ксенофобно-ненависницькому, реакційно-традиціоналістичному і мілітаристичному». Ось що пише про цю партію на її початку один із її членів: «Пристало до неї багато української молоді *найрізноманітнішого напрямку* – від радикально-націоналістичного до соціалістичного... З огляду на цей *мішаний склад* своїх членів, РУП спочатку не мала і *не могла мати виразної програми*. Згуртувалися в ній усі, яких не задовольняло мирне культурництво давньої української громади»¹. Належали до цієї партії і майбутні націоналісти, і «есдеки», і «есери». Автор пише, що, незважаючи на не-виразність програми, гнучкість партійних рамок та толеранцію «Гасла», партійного органу, націоналістична частина, незадоволена соціалістичними тенденціями партії, хутко з неї виступила, заложивши Нар[одну] Укр[аїнську] Партію (з Міхновським на чолі), що в 1917 р. перетворилася в партію «соціалістів-самостійників». Яка прірва існувала між тими двома головними напрямками, свідчить цей самий автор, говорячи про партію «соціалістів-самостійників», що відіграла вона «сумну роллю під час революції на Україні». Чому? Бо «прихильників мала ця партія головно у військових колах. Всякі «отамани» належали до неї». Отже, в розпал революції на Україні, коли треба було насамперед організувати своє військо, правовірні соціалісти вважали за великий гріх приставання з отаманами і шукання опертя у військових колах. Зрозуміло, що люди, такі різні за настроями і світоглядами, не могли ужитися в одній партії. Пізніше відскочили від РУП і «есери», приставши спершу до російських «есерів», інші знову знайшлися в групі радикалів-демократів (Грінченко, Єфремов).

---

¹ Дорошенко В. РУП. – Львів: Вид. ЦК УСДРП, 1921.

У 1904 р. Рев[олюційна] Укр[аїнська] Партія приймає програму соціалізму К.Маркса, затримуючи все ще характер української партії і організаційну самостійність. Та й це не врятувало її від дальшої сецесії. Група членів (з О.Скорописом і Меленевським) заявила гостро проти гасла самостійности, будучи «прихильна тісному контакту з російською соціал-демократією» (В.Дорошенко, згадана брошура). Ця закордонна група РУП «особливо відзначалася своєю ортодоксальністю. Всі вони стояли під сильним впливом російських соціал-демократів і мріяли про з'єднання РУП із РСДРП. Пригадую собі, якими завзятими «іскрівцями» були вони («Іскра» – центральний орган російських соціал-демократів), як пильнували, щоб у виданнях не проскочило щось, що могли б російські товариші взяти за ересь» (В.Дорошенко). Вони (Скоропис, Меленевський та ін.) були проти «прийняття пункту самостійности», заявляючи, що «прийняття цього пункту в корені підсікло б дальший розвій РУП у соціал-демократичному напрямку й унеможливило б який би то не було контакт не тільки з РСДРП, але, що тоді було для нас набагато важливіше, з «Бундом» (жидівською соціал-демократією). Як далі пише В.Дорошенко, та москвофільська група найбільше журилася тим, як би втягнути українське селянство і робітництво «в спільну могутню річку пролетарського руху всієї Росії». Одним словом, варіант А.Пушкіна, щоби «славянские ручьи» зіллялися «в русском море». Люди цієї групи й заснували «Український Союз РСДРП», так звану «Спілку», обласну організацію російських соціал-демократів на Україні, завданням якої було робити там те саме, що робили московські большевики й меншовики, тільки з правом (де інакше не йшло) вживати в пропаганді й агітації «місцеву мову».

Так партія, яка хотіла об'єднати найрізномірніші течії і групи, розбилася незабаром на ворожі частки. Об'єднання людей різної ментальности і різного духу не вдалося утримати. Таке об'єднання ані не збільшувало ударної сили партії назовні, ані не скріплювало її всередині. Люди типу Міхновського не могли зжитися з українськими марксистами. Знову ж із цими не могла зжитися течія москвофільська. Ця течія довго ще побутувала в мозках української соціалістичної інтелігенції: і тоді, коли від українських соціал-демократів і соціал-революціонерів відійшли ліві крила тих партій до большевиків, і тоді, коли в березні 1919 р. наші «есдеки» і «есери» (І.Мазепа, П.Феденко, В.Голубович та ін.) утворили в Кам'янці проти Директорії короткотривалий Комітет охорони республіки для припинення оборонної війни з Москвою і переговорів із большевицьким «урядом» балканського жида Х.Раковського у Києві. Ясно, що таких політиків єднати в одній партії з прихильниками Міхновського була смішна утопія...

Дальший приклад: у 1918-1919 рр. існувала на Україні лише єдина партія, що не називала себе соціалістичною, а навпаки, була до всякого соціалізму ворожою. Це була партія «хліборобів-демократів» (В. і С.Шемети, В.Липинський, М.Міхновський, Д. Донцов та ін.). Але вже на еміграції вона зараз же розпалася. Через ту саму причину: В.Липинський і С.Шемет на вернулися до програми «союзу» з (правою, хліборобською, монархічною) Московщиною, змінивши назву партії на «хліборобів-державників» і притягнувши до себе членів, споріднених із духом їхньої нової програми, – Д.Дорошенка і колишнього «спілчанина» О.Скорописа. Не пристали до нової партії ні М.Міхновський із В.Шеметом, які залишилися на Україні, ні Д.Донцов, який відхилив пропозицію до тієї партії вступити. І в цім випадку видалося неможливим єднати в одній організації людей різного духу. У Галичині було те саме. По Першій світовій війні виникла там Укр[аїнська] Військ[ова] Організація (УВО) з чисто мілітарними цілями. Її «політичний аспект був другорядний, і це було її засадничою

хибою»². Політична капіталізація всіх збройних дій була залишена іншим, практичним опортуністам. На західних землях функцію політичної надбудови УВО виконував одразу «уряд Зах[ідної] Укр[аїнської] Нар[одної] Республіки Петрушевича», а по 1925 р. – УНДО. Аж нарешті «УВО за спонукою Є. Коновальця відмовилося слухати політичні доручення Петрушевича», що йшов «на співпрацю з урядом СРСР»³. Довелося порвати стосунки і з УНДО, бо воно, ця «на західних землях політична надбудівка УВО, стала чимраз виразніше на шлях опортунізму». В 1926-1929 рр. прийшло «до виєлімінування з рядів УВО ненаціоналістичних елементів, зокрема прихильників орієнтації на «Радянську Україну» і соціалістів»⁴. Знову неприродне і штучне об'єднання розбіжних духово елементів призвело до хаосу і розламу організації.

Те саме трапилося із заснованою в 1920-х роках у Галичині партією «Заграда». До неї належали найбільш різнорідні люди від посла С.Підгірського, Д.Палієва аж до його приятеля, советофіла, пізніше ундовця – професора Кузьмовича, радикала Павлова та соціаліста Индишевського. Сполучення в одній партії таких різних елементів і згубило її, а редагований мною двотижневик «Заграда» Д.Паліїв, повернувшись зі своєї таємної подорожі до СРСР, закрив, перейшовши майже зі всіма «загравістам» до націонал-демократів («Діло»), утворивши з ними разом УНДО. Взявши до уваги час, коли виходила «Заграда» (1923-1924 рр.), а також згадані вище інформації «Вісника» про те, які впливи ширилися тоді в УВО (яка без відома багатьох спричинилося до заложення «Заграви»), виразно уявімо собі, що причини, які згубили і цю організацію, знову були ті самі: змішаний склад членів, механічне об'єднання різнорідних елементів і last but not least⁵ – великий вплив давньої і закоренілої виразки в національному організмі – вплив москвофільських ідей. Те саме, що було із «Загравою», сталося і з партією хліборобів-демократів, і з СДРП, і з РУП.

Новітні часи? Те саме! Перший розлам в Орг[анізації] Укр[аїнських] Нац[іоналіст]ів був викликаний подібними причинами⁶. В організації утворилися два центри: Провід українських націоналістів за кордоном і краєва Екзекутива, кожний із власними політичними концепціями. Краєва Екзекутива негативно ставилася до співпраці з легальними партіями, які «поборювали деморалізуючі впливи націоналізму». Не можна було під один дах зводити людей різного духу. Повторилося це і в «ребетівщині», коли вона захотіла звести націоналізм на шлях майстрєнківщини й визнання «сучасної України».

Досить фактів. Якою є їхня причина? Причина та, що кожна революційна, самостійницька група, поки ще вона є в періоді не «ecclesia triumphans»⁷, а щойно «ecclesia militans»⁸, ніколи не знайде для своєї акції апробати і активної підтримки легальних партій, не створить із ними жодного тривалого об'єднання. Ті, кого Міхновський називав музейними українофілами, як і «спілчани» 1900-х рр. або як політики Центр[альної] Ради, «ундівці» й радикали в Галичині, або «прогресисти», «демократи», або просто новокомуністи на еміграції, – всі вони чи в країні, чи поза нею представляють, звичайно, табір прихильників «легальної боротьби», «реальних можливостей», «муравлиної праці», мінімальних цілей і компромісів із кожночасовими «власністьми» і їм «директиви даючими». Все одно, чи тими останніми будуть російська соціал-демократія,

² Вісник. – 1949. – Ч. 5-6.

³ Там же.

⁴ Вісник. – 1948. – Ч. 4.

⁵ Останнє, але менш важливе (англ.).

⁶ Вісник. – 1948. – Ч. 4.

⁷ Церква, що торжествує (лат.).

⁸ Церква, що воює (лат.).

чи мара «Союзу трьох Русей», пошесть марксизму, чи керенщина, або КЦАБ. Коли ті «муравлі» вимахують іноді (на святих) прапором «самостійної і соборної», то це маска, як маскою є поклони в церкві новочасного фарисея. Бо про будень вони все готові ті пишні гасла замінити гаслами драгоманівщини, винниченківщини або скрипниківщини, залежно від «обставин», від «актуальності» самостійницьких гасел або просто від «*Quis ego!*»⁹ чергового чужинецького Юпітера. Їхня політика, звичайно, надхнена передусім патріотизмом своєї партійної крамнички, а замість віри в ідею і конечність боротьби за неї – тою чи тою дозою спекулянтства (В. Винниченко, І. Мазепа, УНДО, Фронт нац[іональної] єдності Д. Палієва, або «Сучасної України»).

Це люди, яким органічно чужа всяка ідея великого формату, всякий постулат відвертої боротьби з чужою силою, далека гаряча любов до свого. Їхні герої – це герої зовсім окремого сорту. Для них, наприклад, у наші часи на Україні «прапороносці української національної революції» – це головно патріоти, які пристосувалися до советської дійсності і тихо працювали в підсоветській літературі, в економічних і фінансових установах, статистиці, техніці, хліборобстві та ин. Ці «творці реальних цінностей» на підсоветській Україні й були правдивими «героями». Певно, були героями «так само» і ті, що боролися збройно за Україну в 1917-1921 рр., але на другому плані. Правда, апологети творців «реальних цінностей» мусять визнати, що не стояли на висоті становища наші демосоціалістичні партії в роки революційні й у минулі, мусять визнати, що були вони «під впливом соціалістичних ідей», боялися «оголошувати боротьбу інтернаціональному соціалізму», зволікали з творенням свого війська, вагалися розпочинати «безкомпромісну боротьбу за самостійність». Але все ж таки це були «герої»! Їхні хитання «не були наслідком безпорадності наших провідних верств, не були наслідком їхньої слабодушности чи зрадливости». Ось як вибілює тих «творців реальних цінностей» один професор, що з психікою музейних українофілів на еміграції вважає себе націоналістом...

Отже, ні! В очах націоналіста ті прогріхи і недотягнення, які перерахував професор, якраз були суттю їхнього духовного складу, випалити який вогнем є завданням націоналіста. Інші того самого складу й психіки оборонці подібних же «героїв» усіма силами намагаються знецінити «стару концепцію героїзму», наприклад, генерала де Кастрі, оборонця Дієн-Бієн-Пу, «історичних і вигаданих Гераклів, Ахілів, Цезарів, Байд-Вишневецьких», бо теперішня модерна людина не любить «давнього, класичного героїзму». Героєм голоти є тепер той політик, що призвів до капітуляції в Індокитаю і хотів уже ліквідувати французьку імперію в Африці. Але наших Швейків прикмети цього «героя» вражають своєю свіжістю, незвичайністю, бо він потрапив виступити проти «національних пересудів», проти «безглуздя класти тисячні жертви». Що з того, що нема в ньому «ні патосу, ні закликів», що «холодом циніка віє від слів» того модерного героя? Він є ідеалом «реальних політиків». Вони «відкривають у ньому свого героя, що ставить знову в центр світової політики» країну, на чолі якої примха долі його поставила, щоб по сімох місяцях того «героя», якому так необережно зробила рекламу наша преса¹⁰, викинути на смітник історії. Як можуть із людьми, подібними до того «героя», єднатися з націоналістами.

У програмних питаннях не може бути ніякого єднання націоналістів із «героями» подібного типу. Не може бути єднання з ними, бо на місце всякої боротьби ставлять

⁹ Букв. хто я. Серед молодших школярів Великої Британії і Співдружності є традиційний спосіб поширювати безкоштовні або зайві предмети. Школяр, який хоче чогось позбутися, кричить «*quis?*» (хто?), а хто перший крикне «*ego!*» (я!), той і отримає цю річ (*лат.*).

¹⁰ Свобода. – 14. I. цього року.

вони згубний компроміс, замість національних традицій – ту чи ту доктрину інтер-націоналізму, замість засадничої боротьби з пануванням зайд на Україні – співжиття з ними або навіть визнання їхньої зверхности, замість ідеалів стародавньої історичної України – перекреслення всіх її традицій, політичних, соціальних і релігійних. Не може бути об'єднання з політиками типу того «модерного героя» ще й тому, що останні, «прогресисти», «демократи», соціалісти, заражені гангреною (сказати б по-англійськи) «лефтизму». Всі вони скоріше чи пізніше скочуються в баюру комунізму як радикали, які приляскували московським більшовикам, коли ті душили свобідну Іспанію, як згадані вище кам'янецькі миротворці, як «сучасні українці» й ин., в баюру москвофільства. Ті, що прийняли доктрину націоналізму, мають бути людьми іншого перекову, іншої психіки, окремого духу, глибокої віри, великого запалу, людьми характеру. Не повинні ані творити об'єднань із капітулянтами, ані толерувати у власному середовищі чужорідний елемент – отих «героїв нашого часу».

Скажуть, що й ті «герої» теж вірують у «вільну, соборну і самостійну»? Та й що з того! Сказано ще в Євангелії: «І біси в Бога вірують і трепещуть». Так і ці «герої»: знають-бо, що, коли встане Україна, про яку снів, яку викликав Шевченко, вони не стануть на її чолі. У справі того об'єднання маємо досі неперестарілу заповідь М. Міхновського, яку багато його фальшивих прихильників нині замовчують. За його часів теж існували ті «модерні герої» як музейні українофіли, які, писав він, «виплекали цілий культ страхополохства, виробили цілу релігію лояльності з нечуваним сервілізмом і безідейністю... Ми візьмемо силою, що нам належить по праву... Нехай страхополохи і відступники йдуть, як ішли, до табору наших ворогів, їм не місце поміж нами. Нас – жменька, але ми сильні нашою любов'ю до України».

Ця заповідь мусить бути актуальна для націоналіста і в наші часи. Є народна приказка: «За Хмеля було людей жменя, та все добрих». Це має бути дороговказом для тих, хто хоче створити ефективну силу націоналізму. Скажуть: «Але ж це диктатура меншости!» Диктатура? До неї стремлять головно ліві течії. Вони ж уважають, що «фашисти», монархісти та інші «реакціонери» є «ворогами народу», як і «куркулі», яких треба позбавити всяких прав у публічному житті. Вони ж заявляють, що «демократичні свободи тільки для тих, які демократію визнають». Хто ж верховодства таких «демократів» не визнає, той – «ворог правопорядку»¹¹... Здається, ясно? Отже, про диктатуру з тими «приятелями» не розмовляємо.

Що ж до панування «меншости», то суспільство завше веде якась меншість, особливо в переломну добу. Чи українські атеїстичні марксистичні 50 літ тому, та й у 1917 р., не були нікчемною меншістю серед приватновласницького й релігійного народу України?

Чи гасло самостійности, піднесене РУП у 1900 р., не було гаслом невеличкої меншости, не кажу вже народу, а навіть національно свідомої інтелігенції тих часів? Чи політичні партії в так званих демократичних країнах не творять невеличкої меншости, за якою йде більшість? Одна меншість веде за собою більшість терором, друга – демагогією й обманом, апелем до найнижчих інстинктів маси (як писав Достоевський: «Во имя зависти, равенства и пищеварения»), треті, апелюючи до шляхетних сторін людської душі – до почуття чести, любови до Вітчизни, ненависти до чужинецької тиранії.

Ось чому тричі мав рацію Міхновський, кажучи: «Нас – жменька», жменька ідеалістів-революціонерів, які відмежовувалися від «роялістів», «сервілістів» і «безідейних». Бо єднання з ними, як свідчать згадані вище приклади, розхитує власну

¹¹ Листи до приятелів. Ред. М.Шлемкевич – Нью-Йорк, 1954. – Ч. 8.

організацію, ослаблюючи її активність. Могікани давнього українофільства мають занадто тверді чола, щоб їх життя могло чогось навчити.

У тисячний раз оповідають свою «казку» безкінечних: «Єднаймося з «мінімумом об'єднаних постулатів»! Єднаймо всіх, хто «не відмовиться підписатися» під різними голосними гаслами.

«Єднаймо всі партії в один міцний кулак»!.. Так ніби сервілістів і прислужників чужої ідеї, драгоманівців, винниченківців, політичних москвофілів або героїв «муравлиної праці» можна зложити в який би то не було кулак, та й ще на большевиків! Так ніби членом самостійницької групи може бути кожний, хто «не відмовиться підписатися» під максимальними кличами.

Ні, ці об'єднані рецепти – вони для «реальних політиків», які пристосовують свої цілі до кожночасових «обставин» або до «генеральної лінії» чергового протектора. Їм, що не мають жодних принципів, мішанина членів різних «принципів» не зашкодить і не допоможе.

Не про них я говорю. За ними завжди стоятимуть верстви інертні, спрагли спокою, кар'єри. Говорю про інші партії, про ті, які знають, що від 1900 р. Україна і світ вийшли з доби стабілізації, мирного процвітання, співжиття народів, просвіти, кооперації, парламентарного крутіства і «Маслосоюзів», з доби «малих діл».

Світ вступив у добу катастроф, воєн, переворотів, злomu старих установ, розвалу держав, династій, еліт, розхитання звичних аксіом, у добу творення догм, відновлення прадавніх традиційних правд, в добу боротьби. Зокрема, Україна вступила в еру, яку заповідав у «Заповіті» Шевченко, коли доведеться рвати відвічні кайдани і зросити рідну землю вражою злою кров'ю, в еру, яка вимагає ідей і людей великого формату, «чистої крові».

Хто це розуміє, мусить, як за Хмеля, зібрати в окрему організацію людей хоч жменю, та добрих, людей одного духу, які справді можуть зробити з себе один міцний кулак. Коли грає в карти, коли хочете вести гру і виграти, то мусите добирати собі карти однієї масті (агутів-«козирів»). Коли захочете «об'єднувати» всі масті, «всякої тварі» – програєте. «Трудно за згоду, де єднати вогонь і воду». Таку організацію я назвав колись орденом. Більше ніж 20 літ тому писав я про це: «Будьте безпощадні до хоруговок на даху». Тих політиків, що йдуть за вітром, які підлаштовують свої «ідеали» до кожної ситуації, до всяких обставин. У переломні хвилини «обставини» так валять у тім'я реальних хоруговок, що вони зовсім туманіють, стаючи повільним знярядям у руках того, хто в імені «обставин» приходять із молотом чи батоном у руках.

Там, де в нації дозріває перелом, у добу загального розгартіяшу духового і морального, в часи захитання цінностей, визнаних одними й заперечених іншими, нічого не дасть механічне порозуміння, тільки збільшить маразм і розклад. У такі переломні години мусить прийти до зудару, мусять з'явитися носії однієї об'єднаної ідеї, гурт нових людей... Знаком часу є віра, а не сумнів, догма, а не партійна програма, характер, а не число. Лебон каже, що «ментальну стабілізацію» в людині і групі витворить лише «прийняття якоїсь гарячої віри»...

Дати нову людину, пана хаосу, новий ідеал може тільки угруповання типу Ордену чину. «Тільки таке угруповання загартує дух загалу, скристалізує думку покоління, випростує його моральний хребет. Лише воно з'єднає коло себе не недовірків, а віруючих» і об'єднає націю. Досвід політичного життя України останнього півстоліття промовисто доводить це.

ПАМ'ЯТІ В.В.РАДЗИМОВСЬКОЇ

*Буває, крізь вогонь меж
Минулі дні вертаються, мов спогад.
Олена Теліга*

Про В.В.Радзимовську як видатну наукову силу згадували в пресі її колеги. Почавши свою наукову кар'єру ще за царату, продовжувала її за незалежної України 1917 р., як і після занепаду держави, але 1943 р. таки мусила емігрувати, щоб знайти смерть на чужині.

Хочу її згадати як людину, подругу моїх студентських часів, бо ледве хто з тих, що знали її тоді, ще живе. Д.Дорошенко, В.Садовський, різьбяр М.Гаврилко, М.Стасюк, О.Назаріїв, П.Крат, летун Л.Мацієвич відійшли від нас. Ця згадка хай буде милим причинком до її життєпису, який, певно, зладять колись її товариші праці та родина. Крім того, цими сторінками хочу сплатити борг людині, яка в один із найтяжчих епізодів моїх «юних днів, днів весни» в буквальному сенсі слова врятувала мені життя.

Пізнав я Валентину Василівну, тоді Яновську, доньку новелістки Л.Яновської, восени 1904 року 17-літньою студенткою («курсисткою») в Петербурзі. Тодішній Петербург роївся масою студентів з «окраїн» імперії – українців, поляків, кавказців, балтійців та ин. Місто мало той самий інтернаціональний характер, що й за часів Шевченка. Залишилася теж і «Академія мистецтв», і «Літній Сад», і пам'ятник, що його здвинула «Первому Вторая», і твердиня, де карався Кобзар, і навіть «Даціяро», мистецька крамниця на Невськім, яку згадує поет, і повно «землячків» по столичних канцеляріях.

Але це вже була агонія імперії Петра і його міста. Відчував це Достоєвський, якого переслідувала «невідступна мрія: «А що як петербурзька мряка піднесеться вгору, а з нею разом і ціле це гниле, ослизле місто і щезне, як дим, а залишиться тільки колишня фінська багнюка?» Зинаїда Гіпіюс відчувала в повітрі Петербурга «смерть і тління», а у скверах – «трупну цвіль». Пророчила:

*Ні! Ти потонеш, мулом зжертий,
Прокляте місто! І хробак,
Болотяний, хробак упертий,
Камінний сточить твої кістяк¹.*

Це було конання петербурзької імперії перед її трансформацією в нову зі столицею в Москві. Це було перед Цусимою, перед погромом на сході, пролог революції 1905-1906 р. У цій революції наше студентство Петербурга, як і польське, кавказьке та ин., брало велику участь і в столиці імперії, і у себе вдома. Перебування на чужині викликало шалену ностальгію, яка спонукала українську колонію над Невою гуртуватися в національні організації, легальні й нелегальні. В. В. Радзимовська, або як тоді ми її звали заочно Віля Яновська, або просто Віля, належала, як і я, до Української студентської громади, яка збиралася в Політехнічному інституті, за містом. Там же бували сходи РУПістів. Легальний «клуб», де зустрічалося щотижня наше студентство, був у «Андріївській школі» на Василівськім острові.

¹ Переклад Юрія Клена // Вістник». – Львів, 1937. – Ч. 7-8.

Познайомив мене з Валентиною Василівною її земляк, мій колега, М. С-ий. У вестибюлі «Імператорської публічної бібліотеки» на Невському стрілися ми з Вілею, яка прийшла з однією своєю подругою. Осіннім вечером сиділи на лавці в прилеглому сквері й довго розмовляли. Від її постаті віяло буйною, повною неспожитої сили стихією української землі, що особливо вражала на безбарвно сірому, понуро тривожному тлі північної столиці. Всіх, що знали тоді Валентину Василівну, чарувала вона, мов спогад нашого далекого сонячного Полудня, як Шевченка – образ Г.Закревської в Кос-Аралі, персоніфікуючи йому пишну природу України.

На тому самому Василівському острові, недалеко від мене, біля Миколаївського моста, мешкала й В.Яновська в польсько-литовській родині студента Каз[имира] Міталя. Там часто я з нею вечеряв (чай із тартинками), як вона поверталася з курсів, що містилися десь коло Знаменки. Багато читали, особливо Лесю Українку, що була нам тим стовпом вогняним, який вказував шлях у добі, коли «якраз погасли всі вогні», а з батьків «не бойової вчилися ми науки». У неї ж відбувалися сходи нашого гуртка українознавства, де ми почали від «Київської Старини». Читали теж РУПівську «літературу», що приходила через Фінляндію. На столику біля дзеркала стояла у неї світлина вродливого студента з лєвовою гривною, світлина її нареченого в Києві І. В. Радзимовського.

Хоч більшу частину свого часу присвячувала В.Яновська «Курсам», науці, але цим не обмежувалася її діяльність. Пригадую один її публічний відчит, здається, в «Обществе грамотности» про Україну (з так званим «чарівним ліхтарем»). Як я уже згадав, вона брала участь у політичному житті студентства. Накопичені тоді під поверхнею (в «підпіллі») сили революції, рвалися нагору. Страйки, політичні замаху, арешти, масові студентські «сходки», майже відверті віча не раз до кількисот людей у замкнених приміщеннях (наприклад, графині Паніної коло Анічкового моста). Така була політична атмосфера, якою дихав Петербург кінця 1904 р.

Відбулася й велика вулична демонстрація 28 листопада. На неї я пішов разом із В.Яновською. Весь Невський проспект, від Олександрівського саду аж за Казанський собор, був вщерть повний маніфестантами. Зброї поліція не вживала, оперувала нагайками й робила кінні шаржі. Треба було тільки вважати, щоб не потрапити під кінські копита, про що я старався й для себе, й для Валентини Василівни. Поверталися ми пішки на наш Острів, коли вже темніло. Пам'ятаю, як вражена була В.Яновська сценами, що ми бачили. Весь вечір вона була мов не в собі – понура, мовчазна, пригноблена. Взагалі її реакція на події й явища життя була сильна, іноді вибухова.

Хоч походила з Полтавщини, не мала в собі нічого з сентиментальної млявості ні з фізичної огрядности чи з солодкавої розманіжености малоросійської «Марусі». Шатенка, вищого за середній зросту, гарна, струнка, випромінювала з неї величезна, стало напружена вітальна сила, небуденна енергія і темперамент. У погляді світилася думка, іноді сарказм та іронія, іноді обурення, часом якась суворість і тверда воля.

На Різдвяні свята вона виїхала додому на свою Тарнавщину, коло Лубень, з наміром повернутися в січні назад. Я провів свята на Кубані. Коли ж приїхав знову до Петербурга, її я там не знайшов. Повернувся кілька днів після «кривавої неділі» 9 (21) січня 1905 р., коли о. Гапон привів великі маси робітництва на площу перед Зимовим палацом над Невою, щоб побачити царя і звернутися до нього зі своїми проханнями. Поліція й військо відкрили вогонь по юрбі, було досить жертв. 13 січня я застав кінні військові відділи, що бівакували на вулицях. Думаючи, що, приїхавши переді мною, Віля могла впасти жертвою «кривавої неділі», я шукав її у столичних шпиталях, куди звозили поранених у той день. Там її не було, але незабаром одержав листа від неї.

Писала, що за участь у розрухах на її «курсах» її звітти видалили, що продовжуватиме студії в Києві та що вона взяла шлюб зі своїм нареченим, якого фото я бачив в її кімнатці на Василівському острові, – з Іваном Васильовичем Радзимовським. Закручений виром українського студентського життя тодішнього Петербурга на порозі революції, я й гадки не мав, що коли-небудь стрінуся знову з Валентиною Василівною. Але це сталося незабаром, і то несподівано. Не з її почину ані не з мого, а з почину петербурзького «жандармського управління».

На початку жовтня мене було заарештовано. Чи з наказу Києва, чи через «літературу» РУП, знайдену в мене при трусі. Мене привезли до Києва в Лук'янівську тюрму (де, між іншим, знайшов київських РУПістів Омецинського й Сікору). Хутко потім вибухнула революція, так звана жовтнева 1905 р., з'явився царський маніфест з обіцянками конституції й парламенту (Державна Дума), а незабаром вийшла й амністія політичним арештантам, і нас усіх було звільнено. Так, завдяки чи то петербурзькій, чи київській жандармерії, знову несподівано зустрівся я з Валентиною Василівною. Вона мешкала тоді на Дмитрівській вулиці зі своїм чоловіком, високим, гарним блондином, який закінчував тоді університет, і з щойно народженими двома близнятами – Євгеном і Люсею. У Радзимовських я пізнав тоді матір Валентини Василівни – Любов Яновську, знану українську новелістку. Пізніше познайомився у них зі старим В.Яновським – батьком Валентини. В кінці 1870-х рр., коли вибухнуло сербське повстання проти турків, він як доброволець пішов до сербських повстанців. Описав свої пригоди в «ЛНВістнику» 1905 року. Київ у жовтні-грудні 1905 р. носив сліди щойно минулих бурхливих днів. Нагору вийшло «підпілля» – наше і російсько-жидівське. Відверто шмирляло вулицями кримінальне шумовиння. Вийшов на політичну арену «Союз русскаво народа» – зародок своєрідного російського «фашизму» або царської «компартії», якісь вояки з фронту з Далекого Сходу в «папахах» бродили вулицями, зачіпали студентів розмовами на політичні теми. Революцію, як сполошеного коня, схоплено сильною рукою за вуздечку, але кінь ще борсався, пручався, ставав дуба, і не знати було, хто кого більше боявся: чи «кінь» – домптера, чи цей – його.

Цю добу свого життя Валентина Василівна присвятила дітям і, як завжди, науці, якій віддавала всю себе. Від активної політики стояла здалека, але не відмовлялася від таких послуг, як переховати якусь «бібулу» чи револьвер та ин. Через лубенців (Пішанський-«Михля») і, взагалі, студентів мав дім Радзимовських стик із революційною українською молоддю, через Л.Яновську – зі старшими громадянами, як редактор «Київської Старини» і директор гімназії Науменко, доцент А.Яніцький, книгар Степаненко та інші. Їхній дім був одним із небагатьох в ті часи осередків національного українського життя в Києві.

Це життя по «свободах» 1905 р. могло подекуди рухатися в легальних рамках. З'явилася легальна українська преса, українські освітні товариства. Запрошений членами Київської РУП, що якраз тоді перемінялася на українську соціал-демократію, співпрацювати в новопосталих її легальних часописах («Боротьба», «Слово» – редакція С.Петлюра, В.Садовський, М.Х.Порш), а також кооптований до підпільного Київського комітету партії, я, повернувшись по амністії до Петербурга, в 1906 р. знову приїхав до Києва. Мав змогу тоді частіше бувати у Радзимовських, їздив раз до Лубень, куди на депешу Івана Васильовича привіз із Києва ліки для нагло захворілої Валентини Василівни, їздив теж раз у село Севериновку коло Білої Церкви, де о. Василій, батько І.Радзимовського, був священником і куди ми всі поїхали на хрестини близнят, з яких Люся була моєю похресницею. Цей рік я знову мав нагоду подивляти

неймовірне завзяття, з яким, незважаючи на родинні клопоти, Валентина Василівна віддавалася своїм улюбленим студіям. Були це часи анемічного українофільства, коли Леся Українка (в листах до О.Коннор-Вілінської) гірко нарікала на безлюддя довкола себе, шукаючи за справжньою людиною в героїці відшумілих епох. З широкого загалу нашої інтелігенції все, що було в ній ідейного, або поринало в революційний рух, або в науку. Останній шлях і вибрала собі, залишившись йому вірною до скону, Валентина Василівна. В 1906 р. чи 1907 р. її чоловік уже мав посаду вчителя в одній із київських гімназій.

Рік 1907 був роком, коли остаточно задавлено революційний зрив 1905 р. Другу «Думу» розпущено, виборчий закон Столипіним звужено, почалися знову арешти. В 1906 р. арештовано, між іншим, Винниченка і Степанківського, наступного року – мене. Я знову опинився в Лук'янівці. Того і наступного року мав я нагоду переконатися, скільки шляхетности й волі могла в разі потреби виявити Валентна Василівна, ця молода жінка, яка щойно починала жити, і яким вірним помічником був її чоловік. Довідавшись про мій арешт, вона розвинула ту акцію, якій завше присвячувалися українські жінки там, де йшлося про опіку над політичними в'язнями. Носити «передачі», приходити на побачення, говорити з адвокатами та ін. – за все це взялася вона з властивим їй завзяттям. Побачення відбувалося в клітці: кроків п'ятнадцять завдовжки, два кроки завширшки, коридор, яким ходив туди й назад вартовий, вздовж коридору, з двох сторін сітки, з одного боку, притиснувши обличчя до сітки, стояли покликані на побачення в'язні, з другого – відвідувачі. І ті, і ті кричали, щоб заглушити крик сусідів. Серед цього галасу можна було іноді сказати щось, чого не смів чути «надзіратель». Наражала себе тим Валентина Василівна на неприємності. Поліція провела у Радзимовських трус і знайшла деякі мої листи, їх кликали на переслухання, погрожували арештом. В одному з часописів, які іноді потрапляли до тюрми, я довідався про трус у них. Боявся, що коли в моїх зізнаннях будуть різниці з їхніми, це може їм пошкодити. Знестися з «волею» нелегальною «поштою» не було вже часу. Одного ранку тюремна «пошта» принесла мені записку від Валентини Василівни. Писала про трус і про те, як я мав узгіднити мої зізнання. Ледве прочитав записку, знищив її, як із брязкотом відімкнулися двері камери і вартовий гукнув мое назвисько: «В жандармское управление!» Кілька хвилин пізніше якби прийшла ця записка, це спричинило б клопоти Валентині Василівні та її чоловікові, бо в тих листах багато було про тодішнє життя в Петербурзі. Про шляхетну вдачу Валентини свідчить, що вона не тільки не мала до мене жалю за цю мою, нехай і невільну, провину, а ще й пізніше писала про це: «Боюся, що листи додали велику, найбільшу біду до діла, і це все страшенно мучить мене». У квітні 1907 р. Валентині Василівні удалося мене витягнути на волю – «на поруки» (за кавцією), як тепер це робиться в Америці, і то лише тому, що я був хворий і що до суду (воєнного) залишилося лише 10 днів. Не думали, що в такому стані я зможу втекти. Але ні хвороба, ні кавція (мої гроші привезені братом) нічого б не допомогли без несамовитої енергії Валентини Василівни, яка (з паспортом і в характері моєї сестри) бігала до прокуратора, до председателя суду, без настирливости, з якою їх умовляла й переконувала, про що пізніше оповіла мені. Валентина Василівна та її чоловік потім переховували мене й уможливили втечу за кордон. Це, власне, й був той епізод, коли Валентина Василівна врятувала мені життя. Кажу це тому, що по голодівці в тюрмі я набув дві недуги: перикардит і перитоніт. Мав сильну гарячку, раз – понад 40 ст[упенів]. У такому стані кари, яку передбачав «мій» 102-й параграф карного кодексу (4 роки каторги й заслання на Сибір), я б не витримав напевно. Тому й кажу, що Валентина Василівна у буквальному

сенсі слова, стягнувши мене з одра смерті, відімкнула мені двері на свободу, в ту весну 1908 року в Києві.

«Щасливий випадок?» – думав тоді. Тепер, коди таких «випадків» накопичилося в житті більше, коли від інших чув я про ще дивніші «випадки», щасливі чи нещасливі в їхньому житті, коли «збіг обставин» не залишав ніякого нібито виходу, а вихід знаходився, або коли вихід був, здавалося, зовсім певний, а виявлялося, що на ділі стан був безвихідний... Коли тепер думається над тим, то починаєш розуміти, що за всіма тими нещасливими чи щасливими випадками, справді, укрита та кермуюча Сила, без волі якої не спаде ні один волос з голови людини. Цікаво, що в першенство надматеріяльної Сили вірують якраз тоді, коли нібито всесильна матерія завдає нам найміцніші удари.

1908-1909 роки, що я лікувався в Татрах за кордоном, я листувався з Валентиною Василівною. Для характеристики того, з якою повагою ставилася вона до своїх обов'язків, в одному листі писала вона, який тяжкий є перехід почати не тільки фізично, але й психічно виховувати дітей. «І тут я, – писала, – відчуваю, що багато ще треба вчитися й думати, бо ще далеко не кожна має право бути матір'ю... Людей бачу мало, якось зовсім не кортить бачити їх. Хочеться відпочити від них, побути на самоті з дітьми». Діти – то була «велика радість її життя». В іншому листі знову нарікала на «мертвих і нудних людей». Але скоро відганяла від себе «духу «унинія», в наступних листах уже писала: «Люди нудні, але нудьгувати нема часу, треба працювати, працювати дуже, дуже багато».

По якомусь році наше листування обірвалося. І весь час моєї першої еміграції я нічого не знав про життя Валентини Василівни.

Побачив я знову свою колишню подругу аж 1918 р. навесні, коли із-за кордону повернувся до Києва. Вона була вже доцентом Київського університету. Радзимовські мешкали тоді на Столипінській (Маловолодимирській) вулиці. Київ я застав по 10-х літах майже незмінним. Тільки наша інтелігенція, яку я бачив в українських редакціях, товариствах, у нелегальних партіях, стала при кермі окремої держави. Але цю державу вона тільки була «змушена обставинами» творити. Перед тим «мусом» усі розмови про відокремлення від Росії п'ятувалися як «провокація» представниками соціалістичної інтелігенції. Ідеї соціалізму й Драгоманова панували в Києві майже так, як і десять літ тому, хоч і помітна була зростаюча опозиція до них. Я став «шовіністом», «ксенофобом» і «правим реакціонером» на жаргоні соціалістів і демократів, крім того, відкидав Маркса й Росію. Це мусило ідеологічно порізнити мене з лівими. Але Валентина Василівна, хоч виростала в атмосфері лібералізму, все ж як людина непересічної інтелігенції відчувала, що «прогресивний» комплекс ідей тодішньої нашої «еліти» не зміг опанувати хаосу подій. А це спонукувало її, коли не згоджуватися з тим, що тому «прогресизмові» протиставлялося, то бодай до того прислухатися. Але ідеологічні розходження не захитали нашу давню приязнь.

У домі Радзимовських зустрічав я тоді В. і Ю. Яновських, братів Вілі, В.Садовського з дружиною, С.Петлюру, Костя Лоського та його сина Ігоря, сестру П.Крата, родину Івана Василевича, Балинських та інших. Події, що змінювали одна одну, мов на екрані образи, в той вікопомний 1918 рік давали завжди притоку до пристрасних суперечок у домі Радзимовських, де, очевидно, брала жваву участь господиня з властивими їй гострою думкою й сарказмом. Про себе говорила мало. Посідала рідкісний дар – уміла слухати й не любила монологізувати. Відразу схоплювала суть справи чи суперечки і реагувала гостро й дотепно влучною увагою, з'їдливим натяком, несподіваною асоціацією. Чи справа йшла про театральну виставу, відчит,

книжку, подію чи особу. До всього ставилася або з пристрасною афірмацією, або з таким же запереченням. У цьому сенсі до неї можна було прикласти латинську прислівку «Aut amat aut odit mulier, nil est tertium»².

Цікавилася нашою емігрантською літературою, стрілецькими львівськими «Шляхами», які я їй читав, дискутувала з приводу різних статей. Відвідав її раз чи двічі в Університеті, де мав нагоду бачити її серед її реторт, в її стихії. Подивляв незрушну певність себе Валентини Василівни, що її ніколи не покидала. Це ж ледве кілька місяців минуло від кривавого візиту большевицької гієни в Києві, а завтра було таке непевне! Але вона правила своє наукове «священнодійство» так, ніби довкола нічого не сталося й не мало статися, уперто й спокійно. Такою я її бачив у революцію 1905 р., коли член її родини – доцент О.Я-кий, швагер її чоловіка, дістав «присуд смерти» від царофільського «Союзу русскава народа». Її сміх хутко розігнав зморщки на чолі «засудженого». Не гірше вміла вона опанувати й свої прикрі внутрішні переживання. Якось усувала їх в іншу площину, не даючи ні горю, ні песимізму відтягнути її від праці.

З моїми думками не раз не погоджувалася, закидала, що у ставленні до Росії я «не відділяв системи від народу, мішаючи їх в одну купу». Досі бачу теж повний гніву й обурення погляд і слова Валентини Василівни, якими стрінула мене, коли прийшов до Радзимовських наступного дня по гетьманським перевороті: «Ви робили гетьмана, так?!» Учаси в підготовці перевороту я не брав, але мене як «правого» підозрювали в цьому.

Це, зрештою, не заважало їй допомагати мені в улаштуванні моїх «тенденційних» відчитів або кепкувати з соціалістів. Раз у товаристві під час дискусії хтось запитав соціал-демократа, колишнього міністра Центральної Ради В.Садовського, чому він нічого не скаже. «А це тому, – перебила Валентина Радзимовська, – що він думає так само, як Донцов, тільки не наважується сказати це відверто». Пам'ятаю й про себе кілька її різких, але дотепних зауваг... Соціалістичні кола настроювали її проти мене, але надаремно.

Батьки Валентини Василівни вже не жили. Під час мого тодішнього побуту на Україні трагічною смертю загинув і батько Івана Василевича – о. Василій. Він приїхав до Києва на кілька днів до Радзимовських, де я й зустрівся з ним.

Коли він від'їхав у свою Северинівку, мені оповіли, що від'їхав у тривозі, бо бачив недобрий сон. Снилось йому, що якісь розбишаки вдерлися до його дому й мордують його. Як завжди в таких випадках, ніхто на це не звернув особливої уваги. Тиждень чи два по тім до мене до бюро зателефонувала рано Валентина Василівна. Схвильованим голосом переказала мені страшну звістку про вбивство о. Василія й просила вистаратися в міністерстві в Ігоря Кістяковського дозволу на перевезення тіла до Києва. Віщий сон справдився. Пізніше скільки я стрічався з подібними випадками! Бачення осіб або подій, віддалених від нас або простором, або часом, і то не лише майбутнім, але й давньоминулим, дар, який одні, як О.Кошиць, звуть «очима душі», «внутрішніми очима», інші – «second sight»-ом³, треті – інтуїцією, це було явище, повз яке, не задумуючись над ним, байдуже проходять інтелігенти нашого зматеріялізованого світу. Ніколи їм у голову не приходило, що той «second sight» і тепер, і в давньоминулі часи давав змогу людям, ним обдарованим, «читати в серцях» інших людей, проникати через матеріяльну заслону в справжню невидиму суть явищ, передбачати грядущі події особистого чи загального життя,

² Жінка або любить, або ненавидить – третього немає (*лат.*).

³ Яснобачення (*букв.* другий зір) (*англ.*).

перестерігати перед ними, як це даремно робили в нас Шевченко, Леся Українка й Франко (в «Мойсеї»).

Ця родинна трагедія сталася в кінці літа. Для Радзимовських була вона болючим вступом до тої загальнонаціональної трагедії, яка сунула на Україну. В тяжкі дні тої страшної зими 1918-1919 рр., коли у Міхновського й у мене виникла думка переконати тих, хто бачив небезпеку, очистити Київ від чужої і «рідної» большевичні та запровадити військову диктатуру, і, коли ми з тою ціллю відбули нараду з начальником корпусу облоги, полковником Є.Коновальцем, для цієї наради на моє прохання уступила нам ласкаво свій кабінет Валентина Василівна. Там у неї і стрінулися ми пізнім вечером 5 січня 1919 р. з полковником. 12 січня я зложив свій прощальний візит родині Радзимовських, а 13-го покинув Київ. Здавалося, що чорна ніч запала над Україною. Я покинув Валентину Василівну сумну і стривожену жахливим і непевним завтра, але, як завжди, безстрашно.

Я був певний, що бачив її тоді востаннє. Але зустрівся з нею ще раз, не після 10-х, як у 1918 р., а по 25 роках уже востаннє.

Січень 1944 року. Львів, куди я приїхав на кілька днів в особистих справах. До цього 1944 р. від 1918-го, мабуть, вічність ціла минула. Тоді російська гіена, розгромлена, побита, зализувала свої рани в московській багнюці. Тепер вона мордувала й гризла живих і мертвих і на Україні, й на всіх просторах СРСР, готова скочити до горла очманілій і осліпленій Європі... Львова я не пізнав, бо людська юрба, яку я оглядав на вулицях, у трамваях, це не був колишній Львів, це був Замарстинів або Знесіння. Та верства, що надавала тон місту, кудись зникла. За ці чотири роки від вибуху війни він так змінився, як не змінився Київ за десять літ між 1908-1918 рр. Українські установи, деякі з них, ще животіли, але замкнуті у своєму гето як ласкаво дозволені концесії, «bis auf Wiederruf»⁴, який міг настати щохвилини. Над містом зависло суворе й жорстоке право нової війни, війни народів, яке (хтось сказав) будило жаль за якими ж лагіднішими війнами цісарів і королів...

У цьому Львові на периферіях міста знайшов я Валентину Василівну, яка мала тепер не 18 і 32, а 57 літ. Я знав, що вона виїхала з України до «Генеральної Губернії», і в 1943 р. мав кілька листів від неї. У Львові мешкала у невеличкому домику з кількох кімнат із сином і його дружиною. Люся кудись на той час виїхала, і я її не бачив тоді. Іван Васильович уже не жив.

Наша остання зустріч відбулася в найбільш гнітючій політичній атмосфері. Здавалося б, що було про що розпитувати – про життя кожного з нас за минулі 25 літ. Але сучасність вимагала такої чуйної і невсипущої обережності, а майбутнє загрожувало на кожному кроці такими несподіванками, що мало часу було, щоб запитувати про минуле, про себе. Та й недовго затримався я тоді у Львові. Оповіла лише Валентина Василівна в кількох словах про свою подорож до Берліна, здається, в 1928 р., про свій арешт по тім, про заборону працювати в Києві за своїм фахом, про напів контрабандну її працю в Педагогічному інституті в моєму Мелітополі (Таврія). Оповіла, як жила під час війни, коли жінка в її віці ровером об'їздила села під Києвом за харчами для родини, жертвуючи взамін свою лікарську допомогу. Мав нагоду ствердити, що, крім незанежаних планів наукової праці, в ній жила одна вперта, невсипуща думка – рятування своєї родини й опіки над нею. Загартована подіями нашої божевільної доби, її воля, яку я подивляв у молодій дівчині, залишилася й тепер незламною. Такою ж, як і тоді.

⁴ До нового повідомлення (нім.).

Після 1944 р. я вже більше не бачив Валентини Василівни. В Канаді в 1948-1949 рр. я одержав кілька листів від неї з Європи. Характерні вони і для душевного стану Радзимовської в ті часи, і для трагедії наших емігрантів з останньої війни.

Писала: «Тут, у нас, не тільки не кланяються ідеалам, а просто перестають бути людьми!» Дехто з «високодостойних» чи з таборів, чи з-за океану, які повинні були б опікуватися «діпістами», не виправдали надій, покладених на них. До одних «дійти не можна» було, другі «влаштовують свої справи» особисті (в листах названі прізвища цих «опікунів»), треті «не приймають простих смертних», четверті, обіцяючи вивезти колег, самі лише виїхали за океан та ін. «Як боляче, як досадно!» Хамство, як завжди, обурювало Валентину Василівну не лише, коли сама терпіла, а й у випадку інших. В одному листі з приводу випадів проти мене в емігрантській пресі в Німеччині, «нахабних і брехливих», вона писала: «Ви звикли до нападів, у Вас уже, напевно, виробився певний імунітет, а на мене це робить таке враження, що мене тягне побити обличчя цим мерзотникам».

Писала, що вона працює в церковній Раді, крім того, з сином – у колишній Подєбрядській академії (УТП), а донька Люся – в Червоному Хресті. Відчуває, «у зв'язку з подіями, гостре бажання виїхати з Німеччини». Єдина особа, для якої вона не щадила слів визнання за її клопоти в справі переїзду Валентини Василівни з родиною та й інших до Америки, була невіджалованої пам'яті пані М.Скубова, жінка непересічного завзяття й виїмкового ідеалізму, – річ у наші дні нечувана. Правда, п Скубова не належала до тих, що обіймали «командні пости», була «free lancer»-ом⁵ допомогової акції.

Доля уперто переслідувала Валентину Василівну. Думала вона (як писала) удатися в справі переїзду до професора Алексиса Кареля, ученого світової слави. Писала: «У мене була ще надія на Алексиса Кареля. Це – вчений, який добре знав мої праці й користувався моїм електродом для визначення концентрації водневих іонів, але цими днями я одержала листа, що він помер». Професор А.Карель, славний учений, француз, що працював і у Франції, і в Америці, додає від себе, закінчив життя у Франції, де властиво не помер, а де йому допомогли «померти» доброзичливі ріднокровні земляки за те, що кохав свою традиційну французьку Францію.

Був особою одіозною в очах «демократичних» приятелів комунізму і ССРСР. Одна з його книг, яку я читав, «L'Homme, cet Inconnu»⁶ – сміливий акт звинувачення, кинутий в обличчя звороднілій матеріалістичній цивілізації модерних мегалополісів, де новочасні учені неукі, нехтуючи законами космосу, працюють над фізичною, душевною й духовною дегенерацією людства. Написана ця книга медиком, ученим знавцем справи й авторитетом в наукових колах обох півкуль. А такі виступи безкарно не залишають у наш «прогресивний», «свободолюбний» вік... Бідна Валентина Василівна навіть не підозрювала, що *rebus sic stantibus*⁷ ледве чи успішною була б його протекція!

⁵ Фрілансер (*англ.*); *іст.* ландскнехт, найманець; *суч.* політик або журналіст, який не належить до якоїсь партії чи редакції; вільнонайманець, який сам шукає собі проєкти, може одночасно працювати на декілька фірм тощо.

⁶ «Людина – це Невідоме» (*фр.*).

⁷ «Якщо обставини залишаються без змін», принцип, за яким кожна міжнародна угода діє доти, доки обставини, за яких він був укладений, залишаються в цілому без змін. Коли ж вони змінилися, угода втрачає своє значення і може бути розірвана одностороннім актом держави, яка його підписала. Легка відмова від угод за умов, що «змінилися», підживляє міцність міжнародних відносин і сприяє розв'язанню агресивних воєн (*лат.*).

Писала ще Валентина Радзимовська, що, незважаючи на неймовірні клопоти в справі переселення, вона знаходила час і на інше: «Я тут зовсім залізла в громадсько-церковні діла, бо і заступниця голови українських жінок Мюнхена, і працюю в церковній Раді». Це останнє є доказом, що індіферентного ставлення до релігії Валентина Василівна не мала. Писала в тому листі, що влаштовує свято Лесі Українки, тої, яка відкрила нам новий незнаний світ і яку ми читали й перечитували в її кімнаті на Василівському острові на Неві в 1904 році.

В Америці, де навіть по тяжкій операції мріяла про дальшу працю, була недовго. В грудні 1952 р. відійшла від нас.

Зустрічався я з Валентиною Василівною у переломні моменти нашого століття – під час першої революції в імперії царів, під час другої революції і Першої світової війни, постання нашої держави та під час Другої світової війни. Відійшла вона від нас напередодні ще страшнішої завірюхи, до якої не всі з нас доживуть, а якої багато не переживуть. На кожне покоління впродовж цього півстоліття вилялася чаша Божого гніву на чимраз більшу кількість людей.

Валентину Василівну захлиснула ця третя навала. Перша її заощадила, друга злегка зачепила.

Тепер, коли через вогонь межі, що ділить нас, згадуємо тих, що відійшли, тих, що не продалися ні в найми не найнялися, що згинули в бою, у тюрмах чи в блуканні за кордоном, гнані тою самою диявольською силою шаманської Москви, чи не час нам нарешті собі усвідомити, що доти не встоїться Україна як окрема індивідуальність ні культурно зі своїм мистецтвом, літературою, наукою, релігією, ні політично як самодержавна нація, ні навіть фізично як окремий народ, доки всі ікла й пазурі не будуть вирвані в московської гієни. Доки та людоджерна нація не буде так виснажена, знекровлена й ослаблена, як, наприклад, колись татарське ханство або Франція по війнах, революції й Наполеона. Доки цей хижак не буде загнаний у залізну клітку. Доки не знайде у своєму серці Україна давню варязьку міць.

РУП

Величезне значення Революційної Української Партії, заснованої в 1900 році, є в тому, що була вона не тільки першою самостійницькою партією, а взагалі *першою політичною партією* на Україні. Говорю про Наддніпрянщину, бо Галичина в Габсбурзькій монархії отримала конституцію п'ятдесят сім літ скоріше (в 1848 р.) від царату, до якого належала Київська Україна, отже, там уже давно політичні партії могли діяти легально.

Політичну атмосферу, в якій зародилася й постала РУП, добре змалювала Леся Українка, коли писала про тодішню революційну молодь:

*...Найкращі дні
Свої провесни ми зустрічали сумом.
Тоді якраз погасли всі вогні
І вкрилось темне море синім шумом.*

*Старі мечі поржавіли, нових
Ще не скували молодії руки.
Були поховані всі мертві, а в живих
Не бойової вчилися ми науки...*

Після Шевченкового «Кобзаря», «Основи», скасування кріпацтва і так званої «добри великих реформ» в імперії прийшов твердий політичний курс Александра 3-го, а по його смерті – його дорадників (Победоносцев та ин.) з оточення нового царя. Тоді лише музейна археологічна й наукова діяльність так званих «українофілів» в російських установах надавала тон українському життю, над яким уже залягла тінь драгоманівщини з її ворожістю до всякого сепаратизму, ідей Шевченка, з її принципіальним москвофільством. У такий час, «коли погасли всі вогні», коли «в живих не бойової вчилися ми науки», з'явилася «Самостійна Україна» М.Міхновського і постала РУП, яка перша понесла ідею і прапор революції в маси української людности.

Нав'язавши студентом контакт із цією партією, я пізнав майже всіх її видатніших членів у студентських колах (декого на еміграції) під час політичної і публіцистичної роботи в Києві й Петербурзі або як «со-узників», у тюрмі. Були це основоположники партії: М.Міхновський, Д.Антонович, Л.Мацієвич (літун, трагічно згинув), Ю.Коллард, далі – С.Петлюра, В.Садовський, Міхура, Понятенко, М.Стасюк, брати Шемети, Скоропис, Меленевський, брати Мазуренки, панна Гамалія, М.Порш, А.Жук, В.Винниченко, В.Степанківський, Ісаак Мазепа, В.Дорошенко, Піщанський (Михля), П.Крат, панна Щербань, Милорадович, К.Арабажин, П.Бергамін, І.Рудичів, Л.Бич, Омединський, брати Сікори, Д.Дорошенко, Матюшенко, Мартос, Галаган, Шабленко, М.Гаврилко (різьбяр), Шадлун, Л.Юркевич, В.Яновська (Радзимовська), С.Тимошенко та інші, прізвища яких вилетіли з пам'яті. Були тут представлені всі землі Наддніпрянщини – від Чернігівщини й Полтавщини до Таврії і від Волині, Катеринославщини і Слобожанщини до Кубані. Стояла тоді РУП у близькому контактi й з галичанами та буковинцями (доктор В.Старосольський, Косевич, доктор Л.Ганкевич,

Ю.Охримович, Ю.Бачинський, О.Безпалко, В.Левинський), які допомагали в не-легальній і видавничій акції партії.

Життєвий шлях цих людей був різний. Були такі, що залишилися вірними ідеям партії. Були такі, що стали потім гетьманцями (насамперед Д.Дорошенко), інші – націоналістами, інші знову – соціялістами, українськими або навіть російськими, були й такі, що стали комуністами, визнавши навіть над собою провідництво московської компартії (В.Винниченко). Це вже свідчить, з яких *різнорідних елементів* складалася РУП (що, як побачимо, й вкоротило їй віку). І, мабуть, мав рацію сл. п. П.Крат, що у своїх спогадах писав: «Про самостійну Україну з нас мало хто тоді думав... Та в наших жилах плила буйна козацька кров. Та буйність могла кожної хвилини відсунути набік холодні політичні міркування»...

Якраз трагедією партії став різнорідний психічно склад її членства і факт, що свою першу брошуру, свій політичний маніфест, вікопомну брошуру М.Міхновського «Самостійна Україна» видала партія, членство якої, за висловом П.Крата, про ту самостійність мало думало.

У тій атмосфері захоплення тогочасної української молоді «сучасними вогнями» зі столиці імперії, захоплення московською літературою, культурою, московським лібералізмом та його «визвольними» ідеями брошура Міхновського зробила враження вибухлої бомби. Все в ній було інакше. *Насамперед її тон* – певний себе, ясний, виразний, відважний, я сказав би, панський, шляхетний, у якому не було й тіні запобігливо-покірного («тактовного») тону супроти (кажучи нинішнім жаргоном) «старшого брата», тон мужній, подекуди трагічний, тон політичного заклик до великих діл. *Друге* – було в «Самостійній Україні» *видиво доби*, в якій живемо ми тепер, а яку звістувач автор уже більше як пів століття тому. Міхновський бачив народження «явищ, що характеризують новий зворот в історії людськості, великої історичної трагедії, званої «боротьбою націй». Ті явища – це збройні повстання зневолених націй проти націй-гнобителів. На цьому історичному процесі будував Міхновський програму і тактику національного визволення своєї Вітчизни. *Третє* – цілковито *новою ідеєю* маніфесту РУП була ідея самостійної України. Бо тоді це ще не було гаслом, утертим від частого повторювання людьми і групами, що вживали його як припинану в свята кокарду і яка до нічого, крім до парадкування, не зобов'язувала. Не мало це гасло Міхновського рівно ж такого забарвлення, як, наприклад, знана праця соціяліста тих часів Ю.Бачинського «Україна ірредента», яка чекала самостійності України як неминучої логічної консеквенції «економічної еволюції» капіталізму і «розвитку продукційних сил». Гасло самостійності Міхновського було гаслом, яким для здійснення закликалося до *моменту наскрізь ідеалістичного* – до завзяття, до духу, до віри, до бойової психіки борців за той ідеал, незалежно від «реальних обставин», труднощів досягнення, незалежно від тої чи іншої «суспільної еволюції».

Ідею самостійності базував він, відкликуючись не до «законів суспільної еволюції», а до великих історичних традицій нації, до її непередаваних прав на незалежне життя, до прав кожної свідомої своєї сили національної спільноти жити власним, ні від кого не залежним політичним життям. *Четверте* – в той час, коли деякі українські патріоти, що неясно мріяли про свободу, думали, що недовір'я або ненависть до всієї московської суспільності було явищем «неслушним» та що «з упадком абсолютизму в Росії упаде її заборча політика», гаслом Міхновського було визволення країни не від гніту того чи іншого (наприклад, царського) режиму, а *від «панування чужинців»*, однаково, який режим у тій заборчій чужині панує. Думка в ті часи серед нашого інтелігентського загалу – цілковито еретична. *П'яте* – цілковито іншою була боронена

Міхновським *тактика нової партії* в досягненні її мети. Він підкреслював, що Україна має свої давні державницькі традиції, але навіть якби так і не було, то й «відсутність державно-історичної минувшини не може мати ніякого значення для бадьорої нації, що відчула свою силу і хоче скористуватися своїм правом сильного». Він розумів, що Московщина – це наш «ворог безпощадний», що «боротьба (з ним) буде довга і люта», але «бойова партія», якою мала стати РУП, мусить стати «до боротьби кривавої і безпощадної», що «ми візьмемо силою, що нам належить по праву». *Шосте* – висуваючи гасло самостійної державности, беручи на рамена партії неймовірно тяжке завдання це гасло обернути в дійсність, Міхновський недвозначно *відмежовувався від угодово і миролобно щодо Росії настроєної тогочасної української інтелігенції*. Коли ця інтелігенція, питав Міхновський, уважала, що є «заступницею суспільства», що бореться за свої ідеали, то чому ми не чуємо про цю боротьбу і навіть не відаємо, за що власне бореться нова інтелігенція? І, апелюючи до історичних традицій «Шевченка, Мазепи, Хмельницького та короля Данила», Міхновський у ролі невблаганного прокуратора виступає проти сучасної йому української інтелігенції, відмежовує від неї свою партію. Та інтелігенція, читаємо в його брошурі, «деморалізувала ціле українське суспільство протягом пів століття», покоління тої інтелігенції «виплекали цілий культ страхополохства, виробили цілу релігію лояльності, ці покоління своїм нечуваним сервілізмом, своєю безідейністю, своєю інертністю відіпхнули від себе низку рухів молоді, що стояла на українсько-національному ґрунті. Ці покоління зробили український рух чимось смішним, обскурантним... Ці покоління самі назвали себе найліпше українофілами, себто людьми, що (лише) симпатизують Україні... Тактика і політика українофілів довела до того, що вся молода Україна з відразою від них відсахнулася... Між молодією Україною й українофілами нема ніяких зв'язків, крім одного страшного й фатального зв'язку – своєю кров'ю заплатити за помилки попередників». *Сьоме* – відмежовуючись від українофілів, нав'язуючи акцію партії до давніх традицій державности і боротьби за неї, Міхновський *відкидав наївні поняття тодішнього «народолюбства»*. Не думав, що, аби звалити царат, а там уже «сам народ знатиме, що робити». Він стверджував (знову велика ересь в очах загалу), що в усякій акції, а особливо в революційній, на чолі мусить стати група, яка знає, до чого народ вести і як. Цією групою в його замірах мала стати РУП. Він стверджував у своєму маніфесті, що «нас мало», що «нас горстка», але все ж *«ми* мусимо стати на чолі нації, щоб *вести* її до великого ідеалу» у «кривавій і безпощадній боротьбі». Вести маємо *«ми»!* Нарешті, в гуртуванні цих «ми» він хотів апелювати до чинника ідеалістичного, до *людей віри, честі і характеру*. Писав у своєму маніфесті, що підіймаємо боротьбу відплати не лише за соціальні кривди, за економічне й політичне гноблення, а за «зневагу» нації і кожного її члена (ідеї чисто шевченківські!). А коли говорив про любов до України, розумів її не як розслаблюючий сентимент, у парі з яким не раз йшло служіння займанцеві, а як почуття, що випростовує хребет і дає моральну, а тим і фізичну, силу для змагу і кари за ту зневагу. Кидав свій поклик не до «пролетаріату», не до «трудящого народу», а до «синів України»: «Нас мало, але кожний, у кого ще не спідлене серце, озветься до нас, а, в кого спідлене, до того – ми самі озвемось!»

Такий був клич, незвичний, несамовито відважний у ті часи, що його кинув до «синів України» Міхновський у своїй невеличкій брошурі «Самостійна Україна». Але хоч пізніші події, події особливо 1917 і наступних років, засвідчили, що рацію мав Міхновський, не інші, але тоді сім'я, кинуте ним, не знайшло відповідного ґрунту. Пригадую, як на мене, тоді молодого студента, і не тільки на мене, діяв його маніфест власне своїм тоном, мовою, виразністю гасла, бойовитістю і шляхетністю. Але не одного цей

тон перелякав, багатьом він був чужий так, як і його ідеї. Те, що мало бути ідеологією нової партії, не зовсім було співзвучне з настроями, якими жили ті, що до партії увійшли. А ті настрої були однакові з настроями, що панували між молоддю панівної нації, – соціалістичними і «єдиномеділімськими». Такі настрої більшості РУПістів підмінювали «міхновщину» ідеологічно, і, замість тіней Мазепи і Хмельницького, над партією зависла зловорожа тінь Маркса і Леніна, ну і, очевидно, їхніх «апостолів» в Українській партії (К.Арабажин, М.Порш, головно).

Це призвело хутко до розколу. Відійшов насамперед сам Міхновський, відійшла ціла група, яка просто приступила до російської соціал-демократії, приставши до тодішньої КПБУ, до «Українського Союзу (Спілки) Російської соціал-демократичної партії», провінційної («обласної») організації «всеросійської» соціал-демократичної партії (очолили «Спілку» О.Скоропис і Меленевський, з яких останній вкінці перейшов до большевиків, а перший – до гетьманців). Решта членів РУП і у своїй акції, і у виданнях нелегальних пристосувалася поволі до так званої Ерфуртської програми та до програми і тактики російської соціал-демократії. У кінці 1905 року партія, відповідно до зміненого ідейного змісту, прийняла іншу назву – «Українська Соціал-Демократична Робітничка Партія». УСДРП, на взір РСДРП. Навіть перейшовши на соціалістичну платформу, вона могла взоруватися, наприклад, на ППС, Польській Партії Соціалістичній, яка, будучи соціалістичною, мала постулат незалежної Польщі. Замість того, в програмі УСДРП був тільки пункт про автономію України в рамках імперії. Мова відозв, брошур і всяких видань партії залишилася українською і збережено повну незалежність організаційну, тобто політично партія виступала як партія окрема, не як філія (як Спілка) російської партії. Поминаючи цю «автономію», партія, властиво, мала тепер лише мету негативну – повалення «самодержавства», царського абсолютизму. Як позитив у неї залишалася вимога, спільна для всіх революційних партій і рухів імперії, – «демократична республіка», автономною частиною якої мала би бути Україна.

Наскільки пригадую, в новій партії не було течії, яка б змагала повернути до ідей РУП і до відвернення від соціалізму. До мого розриву з партією я у київському «Слові» (редакції С.Петлюри, В.Садовського і М.Порша) пробував захитати тоді всевладно на Україні панівний міт «нової демократичної» Росії як нашої союзниці, доводив, що ця ліберальна чи демократична «нова» Росія була б абсолютно нам ворожа. Цю саму думку лянсував я і в «Украинской Жизни» (під редакцією С.Петлюри), але особливого відгуку ні в партійних, ні взагалі в українських колах ці ідеї не викликали. Робив я теж спроби виступати проти психічного й політичного «двоєдушія» тодішньої нашої інтелігенції або її «гермафродитства», як його називав, але не знайшов для тих думок місця в нашій пресі й мусив сам видати на ті теми у Києві дві брошури («Модерне москвофільство» і «З приводу однієї ереси»). Нарешті, рік перед Першою світовою війною я пробував воскресити як гасло дня постулат самостійности і сепаратизму від Росії («Сучасне політичне положення нації і наші завдання», Львів 1913). Але ця брошура (відчит на студентському з'їзді) стріла не лише осуд УСДРПістів (у київському «Дзвоні» і «Украинской Жизни»), не лише виступ проти мене (О.Безпалка) на з'їзді українських соціалістів у Львові, але й привела до мого повного розриву з партією, яка визнала мої думки «антидемократичними», «шкідливими», тими, які закликають на «шлях міжнародних авантур».

Такою наскрізь соціалістичною в переконаннях своїх членів, колишніх РУПістів, застали УСДРПартію 1914 і 1917 роки, позбавлену компасу Міхновського, компасу «Самостійної України». Та «релігія лояльности» в українофілів, яку висміював Міхновський, віджила знову і в заяві лояльности до імперії (заява «Украинской Жизни»

1914 р.), і в заяві львівської радикально-соціалістичної партії з 1939 року, якою вона поручала своїм членам «лояльну співпрацю» з большевицьким окупантом, і в фєдералістичних універсалах Центральної Ради 1917 р., у прочанстві до столиці імперії, і в участі в офензиві Керенського, і в придушенні повстання полуботківців у Києві. Зрештою, коли змушена («наса змушено проголосити самостійність») подіями і неприєднанню большевиків, УНР пішла шляхом «кривавої і безпощадної боротьби», яку передбачав Міхновський, і під гаслом самостійної України, то пішла під проводом людини (С.Петлюри), яка виступила з УСДРП. І під проводом тої людини і козаки, і старшини української армії рекрутувалися з людей, дух яких чужий був духові тих, що залишили колись ідеї РУП, а, навпаки, був духом цієї останньої. Але факт, що і серед РУПівської інтелігенції, що створила УСДРП, і серед нашої інтелігенції взагалі ідеї «Самостійної України» Міхновського були проголошені аж до 1917 року «реакційними», «шовіністичними» (а серед соціалістів взагалі й донині), фатально відбився на боротьбі 1917-1921 рр. Тим більше, що провідні постаті Центральної Ради і їхні товариші в Карлі Марксі, як В.Винниченко, М.Грушевський, М.Лозинський, Ю.Бачинський, так звані «укапісти» і «боротьбісти» (ліві ес-де і ес-ер), перекинулися в табір окупанта.

Фатальний вплив (на вислід визвольної боротьби) відходу української інтелігенції від ідей РУП на позиції соціалізму і політичного москвофільства стверджував ніхто інший, як основоположник РУП Дмитро Антонович, у своєму відвертому листі, друкованому у львівській пресі, здається, в 1927 році, вийшовши з УСДРП на еміграції і заявляючи, що УСДРП і партійці-соціалісти збанкрутували в трагічні роки революції.

Усе це стверджувало, хоч «постфактум», якою фатальною помилкою був відхід тих людей, що творили більшість у РУП, від ідей «Самостійної України», від ідей Міхновського. Слушно пише інший основоположник РУП Ю.Коллард¹: «У різних писаннях українських соціал-демократів часто зустрічаємо погляд, що для нормального відродження України треба було спочатку пройти велику підготовчу працю для соціального розвитку народних мас в «умовах реформованої Росії», а тому й пропаганда «Самостійної України», за їхнім поглядом, була передчасною, не мала підложжя... Цей погляд був хибний та коштував нам дуже дорого, бо вся наша національна катастрофа була причиною того помилкового погляду. Ми ж знаємо, що, як тільки РУП розповсюдила *українською* мовою свої брошури «Самостійна Україна», «Дядько Дмитро», «Чи є тепер панщина?», як у 1902 році у всій Україні спалахнули селянські повстання... В 1917 р. ще ніяких таких «умов реформованої Росії» на Україні не настало, як у листопаді того року на виборах до «Всеросійських Установчих Зборів» *українські* соціалістичні партії зібрали на Україні до трьох четвертин всіх голосів і дістали їх тому, що були вони *українськими* партіями, а не московськими, бо якраз всі російські партії провалилися. У грудні 1917 р. до Українських Установчих Зборів у тих районах, де ті вибори відбулися, *українські* партії одержали дев'ять десятих усіх голосів. Так чому ж би агітація за самостійну Україну ... не могла мати успіху? Могла б мати колосальний успіх, тільки треба було до цього докласти рук та самим вірити в справу визволення України, а не чекати, що те визволення прийде з чужих рук». Ідеї та ідейки «реальних політиків» соціалізму згасили революційно-національний запал широких верств нації і їх знеохотили. Навернення під стяг незалежності і боротьби прийшло з великим запізненням.

Сьогодні, по 60 роках заснування РУП, мусимо підкреслити, яку рачію мав «шовініст», «реакціонер» і «романтик» М.Міхновський та його ідеї, ідеї «Самостійної України», і як страшно далеко за ним опинилася так звана наша «національна свідомість».

¹ Міхновський М. «Самостійна Україна» з передмовою Ю.Колларда. – На чужині. – 1948.

інтелігенція» тої доби, заражена духом «демократичного» москвофільства, соціалізму і політичного опортунізму.

Наука, яку маємо витягнути з того, є величезної ваги для українського національно-революційного руху. Вона показує, що революційна партія не сміє опускати задля «реальних обставин» прапор своєї ідеї, що вона повинна гуртувати довкола нього не мішанину членів різних настроїв, різних поглядів і вдач, а людей *одного духу і характеру*, людей духу мілітантного, комбативного, не людей, чиї серця наскрізь роз'їдені тим «лоялізмом» до всякої чужої сили, про яких із такою погордою писав Міхновський. Инакше з такою партією станеться те, що сталося з РУП. Просякнута психічно чужорідним елементом, така партія дасть своїй ідеї вилиняти, а навіть призведе до заміни свого прапору на цілковито інший. Подібно сталося в 1920-х роках із партією, органом якої була «Заграва» в Галичині. Заснована колишніми комбатантами, подумана в ідеї незалежності України, але, приймаючи у свої ряди і радикалів-соціалістів (Павлів), і советофілів (професор Кузьмович), і соціалістів (Індишевський), і людей взагалі хитливих політично (Д.Паліїв), ця партія хутко розпалася, і її чолові представники просто перейшли до угодовецького табору партії більшості (з органом «Діло»), яка під плащиком «об'єднання» в УНДО просто всякнула в себе «загравістів».

Загалом революційна національна партія має знати, що в усякій країні, в якій паує чужа влада, велика більшість національного елемента завше пристосовується так чи сяк до існуючого чужого ладу і чужої влади, обмежуючись «реальною працею», оскільки є змога займатися лише справами економічної та культурної розбудови, не висуваючи ні далекосяглих гасел (або лише «про форма», для паради), ні вимог боротьби революційної. Така маса людности вибирає і відповідних до того своїх репрезентантів, які часто (як, наприклад, Севрюк у Берліні чи Порохівський у Букарешті) були агентами державної влади або її слухняним зряддям. Були це за вдачею опортуністи, яким не в голові були ні принципи, ні ідеології, ні великі ідеї, ні мілітантний дух, без чого революційна партія втрачає сенс свого існування і гине. Як це і сталося із «Загравою» («Партія національної революції») або з РУП, які, спенетровані людьми, чужими духові партії, або просто відкинули прапор партії, замінивши його на цілком інший (УСДРП), або під плащиком «об'єднання» були змайоризовані опортуністичною групою (УНДО), в обох випадках втративши своє комбативне, націоналістичне, революційне самостійницьке обличчя.

У наш відповідальний час треба пригадати і студіювати історію РУП. Треба знати, що всяка націоналістично-революційна – не на словах, а на ділі революційна – партія мусить єднати *людей одного духу* (а не одної так званої «програми» лише) і мати цивільну відвагу *протиставитися одночасно і Московщині, яку має розвалити, і всім опортуністичним течіям, групам у лоні власної суспільности*, під якими б пишними гаслами ці останні й не виступали. Пригадати треба нині слова Міхновського: не довіряти і не йти спільно з людьми «псевдопатріотизму», зараженими «культром страхополохства», «релігією лояльності» до всіх і кожного, «нечуваним сервілізмом». Пам'ятати треба, що боротьба революційної партії буде «люта і довга», і, нарешті, мати певність і віру, що хоч «нас горстка», що хоч «нас мало», але що «голос наш лунатиме скрізь на Україні, і кожний, у кого ще не спідлене серце, озветься до нас». Власне, акцією «горстки» таких людей досягається об'єднання національних сил, а не об'єднанням різнодухих елементів чи окремих партій.

Апель до «неспідлених сердець» – ось що було в кличі Міхновського нечуване, нове і свіже в його час. І – в наш.

ДУША МОСКАЛЯ І ДРАГОМАНІВСТВО

Без богів ж людська моч – пустяк.

І. Котляревський «Енеїда»

Так звана наша «прогресивна» (або «народолюбна») інтелігенція вже більше ніж сотню літ затруєється отрутою матеріялізму. Просякала остання на Україну і з «європеїзованого» Петербурга і після 1917 р. – з «істинно русскої» Москви. Спустошення, яке зчинила доктрина матеріялізму в душах інтелігентів і пів інтелігентів, виявилось і в їхньому ставленні до Московщини.

З малими виїмками цілковито не розуміла вона духу московського народу. Незглибимою таємницею для неї залишилася *причина, джерело московської сили*, якою вона підбивала народ за народом, сіючи, як у наші дні, містичний страх у серцях бездушних мас, ведених сліпими вождями.

Одні з тої інтелігенції, як М. Драгоманов, просто (навіть із радістю) приймали як факт, що «русин північний», тобто москаль, «один з всіх братів велике зложив государство», а нам про своє й думати не треба. Інші, як П. Куліш, доводили «політическое нічтожество» України і «моральну необхідність злитися в одну державу південно-руського племені з північним» (передмова до «Чорної Ради»). Ті ж, які зупинялися над джерелом осоружної їм московської сили, шукали те джерело переважно в моментах чисто матеріяльного характеру: в чисельности московського народу, в просторах, ним заселених, у нібито догідному географічному розташуванні та ин. або в недогідному становищі народів, підбитих Московщиною (Україна – «чайка при битій дорозі»).

Рідко кому приходила думка, що *сила московського народу – в душі того народу*, його психіці, в якій сполучені брутальність хижака й підступна хитрість лиса. Риси московської душі були закриті для матеріялістів, які дивилися лише на сповидність речей, не на їхню укриту суть.

Советський маршал Малиновський. З нього ті, кому на тому залежить, роблять українця. Але він, як і Хрущов, є чистокровний москаль за походженням, «культурою» і виглядом. Ось як його змальовує довголітній учасник міжнародних нарад і, що тут найважливіше, карикатурист Емері Келен.

Малиновський, пише він, – це людина *«буйволової породи»*. Келен «не бачив у жодному іншому обличчі стільки *брутальної сили*. Низьке чоло..., подібні до скель вилиці, тулуб, наче танк. Людина тупоумна, вперта й брутальна. Очі світяться, мов у *зубастого тигра*. «Герой» Будапешта... Порівняно з цим обличчям, обличчя Тито виглядає, мов курча, яке щойно вилупилося з яєчка». Хто бачив у часописах світліну Малиновського, мусить визнати незвичайну влучність цього малюнка.

У «Новому Русскому Слові», вейнбавмським (8.5.59), знаходимо подібний портрет довголітнього міністра внутрішніх справ СРСР В. Круглова, який «розстрілював власноручно в концентраках за найменшу провину». Сталінові забаглося якось нагло скінчити автошлях Москва-Сімферопіль 16 місяців перед усталеним терміном. Коли на нараді інженерів, де був присутній і автор статті в «Новому Русскому Слові», доводили неможливість «досрочного» закінчення будови, *«колючі вовчі очі»*

Круглова зловорожо блиснули на звітодавця», і «мерзотна лайка загарчала з його пащеки. «Мені не треба талмудистів! – ревів він. – Тут потрібний орел, щоб горляною, наскоком, злістю брав! Щоб його боялися і знали, що *шкуру зідре!* Тут треба таких, щоб за душу хапали, щоб уміли *стиснути по-большевицьки, щоб аж кишки повилазили* ... большевик нікого не щадить...» «Життя – копійка, доля – злодійка», – ричав Круглов, скалячи жовті зуби, оглядаючи нас свердлечим, повним ненависти оком, – пише автор статті. – «Кров з носа, а до червня дорогу закінчи! Груді – в хрестах або голова – в куцах, – ось як по-нашому! Ясно?» І знову огидна лайка синнула з його роззявленого рота: «Дорога має бути скінчена «в срок» за всяку ціну, а інакше...». Він підняв п'ястук... Дорога була скінчена «в срок». Улітку 1950 р. Сталін поїхав автом до Ялти... Безконечний ряд братських могил, жертв «штурмівщини», простягся вздовж автостради, заростаючи бур'яном забуття»...

Ці двоногі потвори з «вовчими очима», «очима тигра», виглядом «буйвола», «брутальною силою», з однією ідеєю в голові – через руїну і кров мільйонів хочуть за всяку ціну діпняти своєї цілі. Якої цілі? *Тріумфу своєї орди*, тріумфу насильства, зла і брехні, тріумфу диявола, слугами якого на землі покликані бути, думаєте, лише самі сучасники, большевики?

Не лише вони! Навіть їхні земляки, які на словах протиставляють їм «віру Христову». А говорю тут не тільки про хрущовську «Церкву» в Москві, але й про «зарубіжну» Церкву московську. В журналі «Русской православной зарубежной церкви в Канаде» єпископа Віталія¹ один автор оповідає, як він зустрів у Канаді якогось нашого земляка, «дивного старця», якому нібито у сні з'явився сам Христос і наказав ... не ходити до українських церков, бо «в них не живе Дух Божий», а щоб ходив лише до церкви московської. Сказав ніби нашому землякові Христос, щоб покався у своєму «гріху», яким є його «самостійництво», щоб відступив від нього і став «русским человеком». Бо «православ'є» тільки із землі «русской» «возсіяє на весь світ»...

І ці богохульні слова московський «православний» журнал у Канаді вкладає в уста Христа! Чим це різниться від блюзнірства Хрущова?

Малиновський і Круглов там готові розтрити голову всякому, хто не скориться московській орді, а єпископ Віталій тут готовий розшарпати душу, наплювати в неї всякому, хто не схоче скоритися московській орді. Чи не те саме обличчя варвара, а може, просто нечистого, визирає на нас із тих біснуватих?

У нормальної людини духове обличчя цих синів диявола викличе огиду, але цієї реакції замало. Треба збагнути, *що дає тим біснуватим їхню силу?* Що? Насамперед те, що вони мають у голові не десять, а *одну-одніську ідею, одну мету*. Вони певні, що з усіма своїми прикметами – жорстокости, брехливости, підступности, насильства і нахабства – є вождами «народа вибраного», вибраного силою Зла, щоб підбити собі під ноги всі народи світу. Ця їхня ідея є в них *непохитна і безсумнівна*, спільна для всіх членів орди – від найвищого хана до найнижчого хама. Одержимість тою непохитною ідеєю модерні науковці називають «positive thinking»², а людина, цим обдарована, не приймає до своєї свідомости ніякого протидоказу ані навіть факту, хоч би цей наочно як явне безглуздя те «positive thinking» заперечував. По-друге, ці біснуваті з вовчими очима мають у душі тверду й незмінну постанову – наглянути здобич обманом чи наскоком дістати у свої пазурі, чи то буде чужа земля, чуже плем'я, чужа святиня, чужа душа. Їх вабить не тільки і не стільки саме присвоєння

¹ Православное Обозрение. – 1959. – Ч. 28.

² Позитивне мислення, психічне й емоційне наставлення, яке фокусується на яскравій стороні життя і очікує позитивних результатів (*англ.*).

собі чужого, як сам грабїж і розбїй. Остання по 1939 р. навала москалів на Європу дала і слїпим безлїч прикладів, як вандали московські без сенсу і користи для себе трошили й нищили чудові скарби західної культури просто через саму насолоду нищення. Цю рису москаля підглянув ще Достоевський, і вона ж тримає вкупі всю розбїйничу ватагу, дає їй імпульс наступу, не дозволяючи ні охлянути, ні розманїжитися і впасти в ідилїю. Одержимий цим, «positive thinking», який не знає сумніву, і з ніколи не заспокоєною вовчою пажерливістю, москаль завше має неслабну волю досягти своєї мети. **Ось у цій психіці москаля, а не в причинах матеріального характеру і треба шукати джерела московської сили, її невсипуючої активності.**

І не треба думати, що ця психіка народилася лише з большевиками. Вона була вже тоді, як почав формуватися етнічно московський народ. Та сама психіка діяла в кожній історичній реінкарнації московського хама і під кожночасною його маскою – грізно-зубастого тигра, чи усміхненого миротворця, пророка комунізму, слов'янського братерства, чи московсько-шаманського «православ'я». Знано-бо, що не раз «сатана приймає вигляд ангела світа» (2 Коринт., XI.).

Повторюю, не треба думати, що ця психіка москаля зродилася з большевизмом. Доба Івана Лютото... Близкуче малює цю постать українець родом А. Толстой³. В одній своїй драмі («Смерть Івана Грозного») описує таку сцену: коли цареві доносять перелякані бояри, що «полки розбиті наші», що поляки йдуть на Москву, оскаженілий Іван зривається на ноги і кричить: «Неправда! Па всім церквям званїть пабеду нашу!» Факт, неприємний для москаля, іноді, здавалося б, катастрофічний, для нього просто не існував. Він не приймає його, не допускає до своєї голови жодного «negative thinking»⁴... **І це давало силу москалеві** й за Іванів, і за Ленїна, і за Микити. Здається, Клавзевиц сказав, що лише той генерал є справді розбитий, хто себе таким визнає...

Кому це видається довільною фантазією поета, хай пригадає історїю, коли воевода московський, князь Пожарський, оточений зі своєю армією козацькими полками (Конотоп!), довідався, що до гетьмана України пристав і хан кримський, Пожарський, виригаючи московську лайку, заревів: «Хан?! Давай сюда і ханїшку!»

Правда, як з цієї Московії XVII столїття визирає Московія XIX і XX столїть?

Там – «ханїшка», тут – «армяшка», «хахльонок»... Там – боярське «давай!», тут – комісарське «дайош!» І не тільки це.

Коли вождя розбитої московської «раті» віддав Виговський татарам, на докори хана Пожарський плюнув йому в обличчя... Це те саме невизнання страшного, наявного факту за існуючий, недопущення до мозку жодного «negative thinking». Це та сама невикорїнена жадоба стоптати смердячим московським лаптем «ханїшек», «хохлят», «полячішек», «немчуру» та ин. Це те саме незнищенне переконання, що сморід московської онучі, гидота московської «матерщїни», оте Віталїївське шаманство, державницька месїанська ідея білого або червоного Чингїсхана, набагато вищі за всю культуру Заходу, за нашу святу Софію, за римського св. Петра чи за Райнський собор... **Ось у цій бузувірській психіці москалів – і панів, і мужиків – і лежить джерело сили Москви.** Не в щасливому географічному розташуванні (яке

³ А. Толстой – російський письменник (з роду Розумовських) першої половини XIX ст., драматург, поет, сатирик. Перу його належить в'їдливо-сатирична віршована історія Росії, яка, за його словами, в заранню свого буття «наглоталась татарщини власть», нею психічно і політично пересякла і чомусь назвала ту свою татарщину «Руссю» – Д.Д.

⁴ Негативне мислення, психічне наставлення людини на гірший бік явищ, подій і людей, очікування невдач, зрад, бачення тільки недолїків там, де инші бачать позитив: «коли чекати на гірше, то не розчаруєшся, коли воно прийде» (англ.).

не все було таке щасливе), ні в чисельній перевазі, ні в якій іншій причині матеріального характеру.

А тепер друге запитання: чому в боротьбі з Москвою по 1917 р. **програло демократично-соціалістичне вождівство УНР?** Відповідь на це вже дав згаданий вище Емері Келен, коли писав, що, порівняно з обличчям московського «зубастого тигра», обличчя, наприклад, Тито виглядає, як курча, яке щойно вилупилося з яйця. Сказане тут про «маршала» Тито дається ще більшою мірою сказати про українських соціалістів, які були змушені проти бажання і волі організувати боротьбу на життя і смерть із пореволюційною Московщиною. Традиції тої України, яка чи в церкві, чи в армії, чи в повстанських загонах, в тюрмах, чи деінде не лише хрестом, словом, пером і мечем, але й серцем протиставилася роками ідеї і акції московської орди і московському Мухамеду, і його Коранові; традиції крутян, Базару, Болбочана, Міхновського, Жураківського, Липківського, Омеляновича-Павленка, Синклера, Отмарштайна, Петлюри, Коновальця і їм подібних назавше залишаться дороговказами «живим і ненародженим». Але в жодному разі не традиції М.Грушевського, В.Винниченка, М.Шаповала, С.Вітика, О.Безпалка та інших вождів української «прогресивної» інтелігенції, запаморочених московською отрутою. Вони справді подобали на тих курчат, що в бур'яні хапала їх шуліка.

Історичним завданням України було відперти навалу Москви, що сунула під стягом соціалістичного народобивства. Але ті, що очолювали тодішню Україну, мали душу, роз'їджену соціалізмом, приголомшену «величчю» «нової, вільної Росії», і були закохані в московську «культуру». Що, яку організуючу ідею могли вони тій навалі протиставити?

Ось «Вірую» головного лідера УНР, висловлене в одній брошурі: «Для українських мас корисніша радянська (советська – Д. Д.) Україна навіть із руським (московським – Д. Д.) націоналізмом на ланцюгу, ніж буржуазно-капіталістична Україна, самостійна, без якого-небудь чужинного націоналізму на ланцюгу»⁵. Іншими словами: соціалістична провінція Московщини (з московським націоналізмом) миліша була В.Винниченкові, ніж державно незалежна Україна, без тіні чужинецького націоналізму, але Україна несоціалістична... Те саме, що писав Драгоманов у «Листах на Наддніпрянську Україну». Він не бачив «ніяких серйозних підстав для українського сепаратизму в Росії», щастя шукав в «автономізмі», якого сподівався **випросити** в «освічених ліберальних великоросів» (москалів)...

Таке саме «Вірую» викладає в березні 1919 р. віршем (він думав, що він – поет) Микита Шаповал:

*Із наших ніг упали вже кайдани,
Із наших очей впала сліпота!
Не запанують в нас Антанти-хулігани,
Ні панська своєрідная орда...
...Нехай розсудять нас залізо й кров,
Під небо піднялась **червона коругов!***

У годину смертельного змагу України з червоною Москвою вождь партії «есерів» мріє, як побити Західну Європу й Польщу під большевицьким червоним прапором! На еміграції організує свою партію, між іншим, як сам пише, з «неофітом московського большевизму» (Жуковським), «представником УССР у Празі» (жидом Гілерсоном) і М.Грушевським, що у Відні видавав тоді антиукраїнську большевицьку агітку «Борітеся – поборете!». І ось ці вожді, закохані в соціалізм, комунізм і

⁵ Винниченко В. За яку Україну. – Париж, 1924.

Московщину та в її червоний прапор, мали вести Україну на боротьбу із «зубастими тиграми» і «скаженими вовками» большевизму!

Неймовірний хаос думок із любови до Росії, соціалізму, наївного «демократизму», комунізму, безбожництва, анемічного драгоманівства, «федералізму» для форми лише і під примусом подій («нас змусили...») причепленої якоїсь «миролюбної» і «братолюбної» «самостійности» – ось була та ідейна саламаха, яку демосоціалістична інтелігенція 1917-1920 років протиставляла одній непохитній, цілеспрямованій, «зубастій», «вовчій» імперській ідеї «нової» червоної Росії. **А брак незламної віри в одну свою ідею зроджував сумнів. Сумнів зроджував страх. А страх зроджував хитливість, крутість, іноді зрадливість і перекинчицтво в тактиці.** І – поразку в акції.

Ліви називали це «реальністю думання», політикою «холодного розуму» і «узглядненням даної ситуації», але це була просто політика безладних заячих скоків політиканів, що втратили віру і загубили путь. Усе в них було: демократизм, потім соціалізм, потім запросини армії цесаря Вільгельма на Україну (М. Грушевським), «самостійність», нарешті, комунізм і «*reddition sans condition*»⁶ московському переможцеві. А попри це все – незмінна їхня злоба на «шовіністів», націоналізм, «сепаратистів», на людей віри і принципу.

Багато з нової еміграції (по 1941 р.), з давніше і зі свіжо анектованих Москвою українських земель, інтоксикованої комуністичною «політграмотою», злучившись із драгоманівцями попередньої еміграції, з групи колишніх націоналістів, що наспіх себе перехрестили на модну «демократичну» віру, витворили задушливе повітря нашої спільноти на чужині. Тим більш задушливе, що драгоманівці, прикриваючись то ім'ям С.Петлюри, то гаслами самостійности, революції, «державного центру», навіть націоналізму, очевидно, «творчого» і «морального», в душі (**щодо ідеї і щодо тактики**) поклоняються ідолам Грушевського, Скрипника, Ю.Студинського або А.Марголіна, ідолам дефетизму і капітулянтства. «В.Винниченко їздив, щоб служити Москві на Україні?!» – обурюються вони. Але ж він це зробив як патріот, мав похвальну думку зробити спробу **виторгувати** в советській владі якісь **поліпшення** в національному питанні. Треба ж було «шукати шлях для **порозуміння** навіть із відвертим ворогом»... Це ж не порушувало ні засад, ні принципів!⁷

Ця тактика «порозуміння», тактика дрібного мінйяла-гандляра (**«виторгувати якісь поліпшення»**) є, в суті речі, тактикою «прометейців», вірних гаслу Драгоманова: «Гей українець просить **не много**» – хоч пів дулі, казав Шевченко...

Це ж є й тактика «державного центру», який не так є центром, осередком центральнофугальних від Москви сил, як сам крутиться довкола московського центру в АКВ («Американського» Комітету Визволення Росії від національних сепаратизмів).

Це ж тактика й «сучасноукраїнських» шабестоїв. Це й тактика деяких «націоналістичних» кіл, що орієнтуються на «теперішню, реальну» Україну, а не на ту «фантастичну», «якої не може бути», з років 1911-1921 чи УПА. Це ж ідея «революційних-демократів», що хочуть будувати Україну «з краєм», зі Скрипниками і «кадрами» червоних апаратчиків. Це ж і тактика «прогресистів», що готуються здвигнути «вільну Україну» з тими, які містять у пантеоні своїх героїв убивцю С.Петлюри. Це ж, нарешті, і ті (навіть із «сучасної молоді»), які «не мають потреби такого крайнього патріотизму», як 30 і 40 років тому, які «не ототожнюють державної незалежності з абсолютною суверенністю», бо мріють про масонську «понаднаціональну

⁶ Беззастережна капітуляція (*фр.*).

⁷ Прометей. – 4.ІІ.60.

світову організацію», тобто захоплені «ідеєю неповної суверенности нації, що стає конечністю»⁸ в їхній спантеліченій уяві.

Від своїх «богів», як давня козацька Україна, відвернулася ця «демократія». Нових ідолів принесли їй із московсько-фінсько-татарського багна і зі смітника європейського анархічно-соціалістичного інтернаціоналізму. За кару прийшла поразка 1917-1921 рр., галицько-наддніпряньська «зміновіхівщина» 1920-х і 1930-х років, на решті – теперішній ідейний хаос демосоціалістичної інтелігенції.

Що це все значить? Це значить, що табір нашої лівиці, які б голосні гасла й не ясніли на його прапорах, відвертається від України «*своїї* правди», «від *великої* ідеї і *великих* діл, від прямування до неї». Це значить, що цей табір свідомо звертає на шлях драгоманівського ренегатства. Недарма єдине, що лучить усі ті різноманітні групи лівиці, – це їхнє однакове спільне ненависництво до кіл, які не зрікаються ні великої ідеї, ні великих діл, які мають за ціль повалити чужі ідоли, а не бити перед ними чолом. Не дивно, що ліві роблять так. Брак віри породжує сумнів. Сумнів породжує страх. Страх перетворює душу людини в душу дрібного гендляря і крутія... Люди такого духового і душевного складу завше дістануть мата у великій шаховій грі з людьми душевного складу – Малиновського, Круглова чи Леніна.

Не в програмі справа, а в психічному укладі рабської душі в однім випадку, душі розбійника – в другому. Їхня зустріч завше нагадуватиме зустріч Червоної Шапочки з вовком, перебраним на бабусю, або з іншої байки – «вовка з ягням над річкою» або, як у тій статті Келена, «зубастого тигра» з курчам. Їх таврував ще Франко як «рабів», як «знаряддя, непридатне» для діла визволення. Хоч гукають вони: «Хай гине тиран!», та «це не є крик душі, тільки брязкіт кайдан, і хоч в душі й ввірветься волі приваб», але «кров їхня – раб! Але мозок їх – раб!» Не патос, не горіння вільної людини, а лише «злоба низька і сердитість рабська». Це люди з роздвоєною душею (як у Сосюри), в якого є «два Володьки – комунар і націоналіст». Як зізнається Тичина, «нема бунтарства» в них, бо кожний із них – «людина з глини», людина, яка, на думку Дивнича, «Вільної України» та Іваненка, «цілуючи пантофлю папи» московського, веде Україну на шлях «відродження».

Цю «людину з глини», розщеплену думкою і роздвоєну душею, людину раба, «малу людину», або «сучасну українську людину», «перевиховану» червоною Москвою, і захвалювали вони як позитив проти «людини визвольного руху» (в МУРі Шевельова, Косача і Самчука). Таку людину «хитливої думки» і крутарської душі гендляря ***і репрезентує тепер наша лівиця, її збанкрутована «еліта».***

Не об'єднанню таких «людин» успішно протиставитися московським «зубастим тиграм» або «скаженим вовкам», як француз Леруа-Больє звав предтеч большевизму кінця XIX ст.

Їхнім гаслом, як ще глузував із них член «квадриги Вістника» львівського Юрій Клен, було:

*У такт іти з добою,
Знівелювати рівень свій з юрбою,
– слухняною всім наказам доби, в якій панує хам.
Ні, не орел є нашої доби
Птах-символ, а папуга.*

Так писав той самий Клен. Папуга, яка бездумно повторює чужі гасла «прогресивної» доби Леніна, Тито, Сартра, Пікасо, звеличників Шварцбарта і Драгоманова, недавно «реабілітованого» в СРСР як ідеолога малоросіяництва.

⁸ Сучасна Україна. – Ч. 24.

Можуть тисячі «папуг» об'єднуватися хоч у яку велику «юрбу», їм не вдасться, як не вдалося й Шевченковим «Сичам», московського чорного «орла повісити на тичині й республіку робить» свою.

Майбутнє нової традиційної України куватимуть не папуги ані їхнє сяке чи таке «об'єднання», а люди нового духу. Коли я писав про цю людину нового духу (в «Націоналізмі», «Дусі нашої давнини», «Літературі нашої доби» та ин.), люди «холодного розуму» накидалися на мене за проповідь «аморальности» і «хижацтва». Але я просто стверджував (і тепер стверджую), що із «зубатим тигром» чи «скаженим вовком» московським не дасть собі ради людина з розщепленим і позбавленим віри в одну ідею мозком, з роздвоєною літеплюю любов'ю, з «волею» раба. Об'єднати націю для цього діла зможуть тільки люди однієї **без сумнівів віри, однієї не роздвоєної, гарячої любови, героїчної душі**. Вони з'являлися на Україні і в 1917-1921 рр., і в 1930-х рр., і після 1941 р. Є вони і тепер, будуть і завтра. Ці люди рвали і остаточно порвуть з отруйною спадщиною драгоманівської «малої людини», «людини з глини». Велика віра збудила повстання Іспанії проти Наполеона в ХІХ ст. і проти большевизму в ХХ ст. Велика віра збудила героїчний дух Франції проти англійського завойовника за Жанни д'Арк, пізніше в Ірландії. Велика віра здвигала на ноги Україну за гетьмана Богдана і за нашої доби. Віра, яка заперечує факти злудливої реальности, яка певна, що може навіть таку «гору», як московська, ввергнути в безодню і перевернути не знати яких міцних чужих перунів, яка не дасть себе захитати і жодному підступові, жодній масці диявола, яка не повірить в остаточність його хвилевої перемоги ані нашої поразки, яка вважатиме пакт із чортом за смертельний гріх.

Сила Леніних, Малиновських, Круглових (а завтра, може, нових Віталіїв і Храповицьких) є силою одержимих дияволом. З Євангелії знаємо, які пута розривали вони! Але теж знаємо з Євангелії, яка сила може їх повалити. До цієї останньої і звернуться ті, які звалють московського «колоса на глиняних ногах». Боян козацтва українського, автор «Енеїди», нагадував нам про це не раз, що «без богів ж людська моч – пустяк».

ПЕРЕД РОЗВАЛОМ ЧЕРВОНОЇ ОРДИ

Маги і бонзи «прогресу і демократії» можуть згубити рештки свого розуму в подиві перед московською потугою; можуть у них викликати істерію ентузіазму або страху московські «songs»¹ і «bombs»², не вплине це, однак, на невблаганний хід подій. А цей останній ворожить неминучий і скорий уже розвал червоної орди.

Шевченків вираз про конаючу «еліту» нації: «Жили ви лютими *звірами*, а в *свині* перейшли». Ось цього небезпечного закруту своєї ганебної еволюції досягнули вже большевики. І це є перший знак їхньої хуткої загибелі.

Створене Іваном І дворянство московське, яке витеребило родову аристократію (тодішніх «буржуїв»), були «звірами». З бігом часу, зі зростом «благоденствія» нової «еліти» настав її розклад: до комплексу «звіра» домішувався комплекс «свині». Він почав сильно переважати, що ми й бачимо і в житті, і в типах агонізуючого дворянства в Достоєвського, Л.Толстого і сатирах Салтикова. Це вже віщувало жовтень 1917 р. У тому році владу в імперії захопили нові «звірі»: Леніни, Сталіни, Дзержинські. Але що нині певні історичні процеси проходять дуже прискореним кроком, то й бачимо, що шлях на край провалля, який (шлях) пройшла колись царська «еліта», проходить значно швидше «еліта» большевицьких «опричників». Перетворюється на наших очах із «звірів» у «свині», а типовою постаттю цього подвійного типу є теперішній тиран – «СССР». Перед 1917 р. і деякий час після цього серед большевиків були «ідеалісти» своєї диявольської ідеї, люди, віруючі в неї. Нині вся большевицька «еліта» – це просто «profiteurs du regime»³, кліка гангстерів, шайка міжнародних розбійників. Єднаючи собі прихильність в СССР і за його кордоном, вони нині апелюють лише до найнижчих людських інстинктів – до почуття страху, продажництва і глупоти. *Стероризувати, підкупити, обдурити* – це лише зброя, якою оперує режим. Тому і його слуги – це люди, спідлені до краю, слуги мамони, жадні грошей і вигод, продажні, брутальні до слабшого, боягузливі перед сильнішим. Видно це, між іншим, на покоління «синків» советських вельмож, як їх не раз малюють самі советські часописи. Напів ще «звірі», а може, й більше вже «свині». Видно це знову-таки з советської преси, на цілім советським побуті й «чиновництві» (урядовому апараті), яке морально гниє, серед якого панує становий егоїзм, гонитва за грошима і неймовірне хабарництво. А де загниває «еліта», дух, що порушує весь організм імперії, там уже показуються всі ознаки розкладу.

Насамперед видихається ідея режиму й імперії. Московщина завжди жила брутальною силою, прикритою якоюсь, переважно вкраденою, ідеєю. Раз то була ідея московського «3-го Риму», центру «правдивої» віри, раз – визволення й об'єднання всіх слов'ян, раз – центру «пролетарської революції», то знову – ідея «боротьби з колоніалізмом». По деякому часі історія зривала кожну з цих брехливих масок Москви, кожну з її месіянських ідей, якими мала ошчасливити світ. Тепер останні з тих масок здерті і діють хіба на найдаліше положені від Москви землі (Африка, Куба). Гола

---

¹ Пісні (*англ.*).

² Бомби (*англ.*).

³ Спекулянти (рвачі) режиму (*фр.*).

ідея «старшого брата», всесвітнього «фюрера», незважаючи на пароксизми шовіністичної скаженини Хрущова, викликає лише сміх навіть серед «молодших братів». Уже не викликає патосу серед тих, кого нею дурили. Так само абсолютно вмер і патос «розбудови соціалізму» серед обдуреного «трудящого люду». Разом із тим нидіє і паршивіє большевицька російська література, яка вже не є таким запальним вогнем для племені активних нігілістів, як була ним література хворого Достоевського, бо-соногого графа Л. Толстого чи духових босяків М.Горького, Маяковського і Єсеніна. З усім своїм порожньо-бляшаним патосом велеречивих і глупих хрущовських фраз правляча большевицька верхівка вже вироджується в такий, що був за останніх днів царату «Союз руссако народа», напастливий, брутальний, глупий і безсилий, якого царофільські паради, маніфестації і шовіністичні самохвальства робили таке саме мінімальне враження на населення, як тепер роблять паради «всесоюзних з'їздів Советів» і біснування Хрущова.

Лише цинічне проголошення гасла «обрусенія» і погрози військовою силою залишилися зброєю цієї звироднілої компартії. Така «еліта», головно серед немосковських народів, не може бути чинником, який організовує ідейно.

По-друге, вона виявляє свою повну нездатність зорганізувати імперію економічно. У секторі ідеологічному зникла сила ідеї. У секторі економічному зник у населення стимул до праці, який не може бути в кріпаків. Звідси по 50 майже роках большевицької тиранії – відсталість економічна, а іноді просто розвал і періодичний голод. У брехливу ж статистику й обіцянки Кремля найглупіші советські «граждане» вже не вірять.

Ці твердження не голослівні. Досить читати советську пресу або передруки з неї в українській емігрантській пресі, щоб переконатися в повній нездарності комуністичного режиму вивести народи імперії з нужди.

За моральним та ідейно-політичним розвалом «еліти» йде розвал самої імперії, тріскання всіх обручів на советській «бочці» – ідейних, моральних і господарських. Самими «планами» й «обіцянками» підкупити людність не вдасться.

А за цим настає ще страшніший для тиранії Москви факт: після того, як Кремлеві не вдалося ні обдурити народи збанкрутованою ідеєю, ні підкупити обіцянками матеріального добробуту і соціалістичного «раю», втрачає поволи свою силу і третій ультимативний спосіб вести ті народи – спосіб терору і страху.

Страх починає зникати, перестає діяти в такій мірі, як давніше. Це видно теж із советської преси, де відверто написано про осоружні й компрометуючі для режиму факти і явища, про які писати давніше не було можна. Не є це жодна «відлига» чи зм'якшення режиму, а просто всі ті фатальні для режиму факти стали такими частими, повсякденними, що нема як їх замовчувати. Їм надається лише брехливого, вибачливого для режиму забарвлення, але це нікого не обдурює. Страх зникає! Видно це з того, що пишуть навіть чужинецькі туристи (наприклад, Гендерсон) про Україну, про підпільний там національний рух. Видно це з останніх подій у Берліні, що показали, яким відважним вогнем ненависти дихають на Москву східні німці і навіть советські вояки немосковських націй та ин. Страх щезає! Терор як остання опора кривавої імперії перестає творити дива. Не є вже силою, що цементує імперію.

Усе разом – нездатність організувати господарство імперії, що принципово забиває всякий стимул до праці, притуплення засобу терору і повна нездатність зцілити СССР якоюсь спільною, надхненою патосом ідеєю (всі досі уживані виявилися брехнею) чимраз більше підмінують і без того хисткий ґрунт большевицької «еліти». Вона тримається лише голою силою і тою спайкою, яка тримає вкупі шайку

гангстерів. А ця спайка при такому розхитаному ґрунті є дуже непевна. Думаю, що вся войовнича істерія советсько-московських верховодів викликана **нічим иншим, як страхом перед своїм занепадом** і грядущим розвалом московської орди, свідомістю, що ворожі їй народи, її майбутні погребники, не дадуть себе **ні підкупити соціалістичним «раєм»**, що перетворився на пекло, **ні залякати терором, ні обдурити** жодною з чергових брехливих месіяністичних масок московського варварства. Нікчемні, без совісти і чести емігрантські дядьки отечества чужого на цей неминучий процес не матимуть ніякого впливу. Не змінить цього процесу занепаду московського червоного царства й злочинна політика деяких західних мафій, що шукають компромісу з дияволом.

Різні ще будуть злети і падіння. Переляк деяких політичних кіл Заходу може призвести «доблесну» армію червоних варварів до самого Райну, як здобуття Москви Наполеоном перед його занепадом. Це не змінить остаточного висліду процесу.

Московська, як усяка инша лавина, спадаючи вділ, може на шляху до провалля вчинити ще багато зла і руїн, **але вона вже котиться до занепаду, до свого безславного кінця**. «Найвищий шпиль і початок до спаду», – слова недоціненої в нас віщунки Олени Теліги. Ці слова цілком добре можна відвести до теперішньої Москви.

ЧИЇМ БУВ СТАРИЙ ВЕЛИКОКНЯЖИЙ КИЇВ?

Думаю, що найближчою суперечкою, яку нам доведеться вести з москалями, буде суперечка за ідейну, духову та політичну спадщину давньокнязівського Києва. У цьому аспекті варто знову порушити питання: **чия, властиво, є та спадщина?** Де вона поділася? Хто її унаслідував або має право унаслідувати?

З неперевершеним цинізмом москалі не перестають стверджувати, що давньокиївська держава була витвором генія московського народу або, коли це становище не вдається оборонити, що була вона **спільною** державою і москалів, і нас. Велике баламутство в це питання вносять два моменти: **назва** Русь і **спільна династія** Рюриковичів. Поминаю тут ці питання, зауважу лише мимохідь, що й Каролінги панували колись над німцями та французами, а Гольштайни-Готорни (під псевдонімом Романових) – над москалями, та це ще не доводить, що французи і німці, згідно німці та росіяни, були «адін народ». Каролінги були династією німецького походження, хоч панували над Францією, як Рюриковичі були династією українського варязького походження, хоч панували (до кінця XVI ст.) і в Московщині. Так само за Карла його французькі землі називалися «Франкія Окциденталіс», а німецькі – «Франкія Ориєнталіс» (аналогія до Північної і Полудневої Русі). Так само, як назву Русь, що спочатку простягалася тільки на нашу територію, ми потім відкинули, так і Німеччина між Райном і Ельбою пізніше відкинула назву «Франкія». Отже, спільність назви не є без аналогії в історії Європи і аж ніяк не доводить про спільність національну. Ще менше доводить цю спільність спільна літературна мова, якою на Заході була довгий час латина, а у слов'ян балканських, дніпровських і волзьких – церковнослов'янська мова.

Хочу тут висунути інший аргумент проти спільності політичної, расової і культурної між нами і москалями в давньокіївській державі – аргумент, почерпнутий мною у знаного російського історика **професора Ключевського**, у нас із того погляду мало знаного, мабуть, тому, що серед фактів історичних він надає велике значення фактові духової натури, волі й почуванням, на що в наш зматеріялізований вік уваги не звертають.

Ключевський доводить, що давня князівська Україна була чимось зовсім окремим від держави Горішнього Поволжя, від держави Ростово-суздальської. Російський учений, правда, вживає давні назви «малороси» і «великороси» або «Північна Русь» і «Південна Русь», але між тими Русями **не знаходить нічого спільного**. Володимир на Клязьмі або Суздаль, з одного боку, і давній Київ – із другого, були для нього формації **чужих за національним духом спільно...** Пише, що ще кілька століть перед приходом Рюриковичів на Україну там склався «досить складний і вироблений суспільний устрій, відлитий у тверді політичні форми», що ще кілька віків перед 862 роком слов'янські племена, заселяючи територію нинішньої України, були вже об'єднані в державну формацію волинянами, які дали їм своє ім'я, і ще в V столітті очолювали карпатський військовий союз слов'ян (за арабськими джерелами), що по розпаді держави волинян окремі племена, які мали своїх князів, були знову об'єднані варягами, Київською Руссю. Щодо горішньоволзької суздальської Русі, етнографічно московської території,

то вона була лише колонією Києва, *географічно від нього відірваною*, далеким додатком до князівства Переяславського.

Вона не була, твердить Ключевський, *ніяким історичним продовженням культурно-політичної формації давнього Києва*. Це була «зовсім нова земля, нова історична сцена, зовсім інша на ній панівна політична сила». На Горішній Волзі складається «зовсім інший економічний і політичний побут, неподібний до київського». Для всякого, хто потрапляв із Києва XII ст. у тогочасний Суздаль, історична сцена змінювалася якось зовсім нагло. Суздаль був твором іншого політичного духу, іншого народу.

У чому була різниця між Північчю і Півднем? Передусім у *політичному укладі*. Варяг на заході Європи, пише російський учений, був піратом, прибережним розбійником, на Україні ж був озброєним купцем. Тому політичними осередками на Україні стали торговельні міста, осередки зовнішньої торгівлі, з їхніми волостями, що були їхньою державною територією, варязькими князівствами. Мав свою дружину князь, але й міста мали свій воєнний устрій і армію. Політичний лад на Київщині не був, стисло кажучи, удільним. Князі не мали удільних князівств для себе винятково і для своїх нащадків, пересувалися з одного княжого столу на інший згідно з досить складним порядком наслідування. Зверхня влада над землею належала всьому роду Рюриковичів, не одній особі. Окремі князі на своїх землях були тимчасовими володарями. Тоді як на Оці або на Горішній Волзі, на Суздальщині усталюється інший політичний лад. Там князь настало мав місто з уділом для себе і нащадків. Земля там ділилася не на городові волості, а на княжі уділи, інша форма політичного побуту. На Київській Русі правили князі, але сильний голос мала торговельно-промислова знать і дружина. Міста князівської Київської Русі мали воєнний устрій, як і за Гетьманщини, «кожне представляло організований полк, що звався тисячею і ділився на сотні, головувала в них (як і за Гетьманщини) воєнно-адміністративна старшина, «старці градські». На Україні і за давнього Києва, і за гетьманів правила аристократія – Рюриковичі з дружиною в одному випадку, генеральна старшина з «Військом Запорозьким» – в іншому. На Московщині царській, як і в князівській Суздальщині, був один деспот, який уже тоді закріплював той самий політичний лад, що пізніше Іван Грозний, а ще пізніше Сталін. Вже Андрій, Юрій син, почав винищувати дружинницьку касту, єднаючись проти неї з «молодшою дружиною». Він проганяв бояр, винищував міську знать (сказати б «буржуазію») старших городів, приєднуючи до себе молодші городи і пригороди, і «простонародіє», старався позбавити впливу місцеві сили і незалежні верстви населення, спираючись на неорганізовану голоту, на так звані «мізинні людей», щоб закріпити свою «рабоче-крестьянську» деспотію.

Інші були культури нашого Києва і Суздаля.

Порівнюючи українські («південні») літописи з московсько-суздальськими («північними»), російський історик В.Соловйов завважує, що українські відрізняються «образовістю», «артистичністю», «поетичним стилем», «драматичністю оповідання», тоді як нема цього в московських літописах, з яких тяжко навіть довідатися, поза поданими фактами, про «причини подій».

Пипін знову ж підкреслює в українських літописах «широкий погляд з ясною історичною перспективою».

Інакшою була, пише історик Ключевський, культура Київської держави, порівняно з культурою московської Півночі, не маючи з Суздальщиною нічого спільного. Візантія принесла на Варязьку Україну християнство з його книгами, законами,

духовними богослов'ями, іконописом, вокальною музикою, церковною проповіддю, громадянські і правничі ідеї, ідеї римського права, мистецтво, будівництво, малярство, одним словом, культуру, прекрасно й оригінально перероблену і пристосовану до свого смаку населенням Київської України. Про цю давньоукраїнську культуру професор Ключевський пише так: «Рештки будівель XI і XII століть у давніх містах Київської Русі, рештки храмів із їхніми фресками і мозаїками вражають своєю майстерністю всякого, чиє мистецьке око виховувалося не на архітектурі й малярстві московського Кремля». Були це, отже, пам'ятники, витвори **різних культурних смаків, різних народів**. Недарма большевики нищать ці пам'ятники на Україні, не торкаючись своїх «Василів Блаженних», щоб витравити з пам'яті нащадків, засуджених бути гелотами «старшого брата», спогади про їхню давню культурну велич, щоб у корінні забити саму думку про наявну відмінність нашої культури від культури завойовника. Зрештою, звідки в ті часи могли зміцнитися культурні зв'язки і впливи між Київською Україною та її, як каже Ключевський, від неї **географічно відірваною** суздальською колонією?

Ростовсько-суздальський край був далекою колонією Київської Русі, між ними не було тісних культурних зв'язків хоч би тому, що, як підкреслює Ключевський, аж до половини XII віку, цебто рахуючи від Волинської Держави, **впродовж 600 чи 700 років**, українські державно-територіальні формації **не мали сполучення безпосередньо з етнографічно-московськими землями**. Звідки ж могла бути якась спільна культура між тими територіями? Заселення первісно фінської території Московщини, зауважує історик, почалося задовго перед XII століттям, і його російська колонізація йшла головно з північного заходу. «Коли ростовському чи муромському князю треба було їхати до Києва», він не їхав простою дорогою, а робив великий об'їзд боком.

У 1015 р. Гліб Муромський їхав до Києва через землі «вище від Твері й Смоленська», в об'їзд. Билина про Іллю Муромця та Солов'я-розбійника запам'ятала часи, коли ще не було «прямоїжджої» дороги з Мурому до Києва: на перешкоді стояли величезні Брянські ліси. За таких обставин, що тривали понад пів тисячі літ, **не могло бути ні успадкування культури з Києва, ні масової колонізації**.

Не могло витворитися й однієї нації на північ і на південь від тих лісів, пише Ключевський: територія нинішньої Московщини була тоді краєм більш «інородчеським», ніж російським. «Від Оки до Білого моря знаходимо тисячі неросійських назв»: це була територія фінських племен, у тому числі й нинішня Тульщина, Рязанщина і сама Москва. Предки москалів обмосковили фінів, оту чудь і мерю, але, каже Ключевський, «чудь, піддаючись обмосковленню, **всією своєю масою, з усіма своїми антропологічними й етнографічними особливостями, своїм характером, мовою, звичаями і віруваннями входила до складу московського народу**». А тому «й чимало **фізичних і моральних рис**» **той фінсько-монгольської чуді прищепилося москалям**. Звідси – «скулистість росіянина», цебто вистаючі, як у монгола, вилиці, звідси й «типовий російський ніс» та ин. Не було між двома народами, отже, ні спільности культури, ні походження расового, ні фізичного вигляду, ні психіки. Щодо типу фізичного, то московський історик думає, що той тип москаля в ті часи ще більше, як нині, різнився від фізичного типу населення Дніпровської Русі.

Окрема природа Московщини, на думку історика, виробила і **своєрідну національну вдачу москаля**. «Химерність клімату і землі не раз розбивала найскромніші сподіванки» москаля, «тому й любить він протиставити химерній природі власну примху, коміть головою кидається в найбільш безнадійні і необчислимі підприємства. Цей нахил випробовувати щастя, грати в удачу і є російське **авось**» (якось буде).

Ось у тому, як каже історик, «чудським загумінку», відтязом від світу, й росла московська державність, **окремо, нічого не маючи спільного з державністю давнього Києва**. Адміністраційний осередок тієї держави довго блукав між Ростовом, Суздалем, Володимиром на Клязьмі і Твер'ю, аж розташувався над Москвою-рікою на південній Суздальщині. Північний князь Юрій Довгорукий був коротко князем у Києві, сина свого Андрія хотів осадити у Вишгороді, та не могли там акліматизуватися москалі. Андрій не терпів пишного українського Півдня і потай втік у свою понуру північну Суздальщину, не забувши забрати з собою принесену з Візантії чудотворну ікону Матері Божої, яка тепер називається Володимирською і яку москалі з таким же правом, як і «Слово о полку Ігоревім», уважають за витвір російської культури. Не подобався Андрієві буйний, барвистий стиль політичного життя Києва ні вічна небезпека від степу. Це просто був князь чужої національності, який не міг по-доброму вжитися в чужий йому громадсько-політичний устрій. Ненависть до цього устрою він незабаром виявив у відомому варварському нападі на Київ і зруйнуванні того міста в 1169 р. Так колись орди вандалів руйнували античний Рим.

По цім погромі Києва Андрій повернувся на свою Північ «з честю і славою», як пише московський літописець, «з прокляттям», як пише наш літописець. З приводу цього нападу Ключевський пише, що «розрив народности вже позначився кривавою смугою відчуження» між Північчю і Півднем. Тільки що був це не початок відчуження, а його дальший тяг, і був це не розрив однієї народности, а збройний зудар двох народів. Бо все сказане Ключевським перед тим – про **окрему етнічну підставу** москаля, **окремішність його психічної вдачі, окремішність мови, різницю культури, соціального й політичного** укладів та ин. між Києвом і Суздальщиною – свідчить якраз про зудар різних націй. Про те, що це був не лише спір династичний двох князів або двох міст однієї держави чи нації, а власне конфлікт міжнаціональний, свідчить сам Ключевський. Оповідає, що 12 літ перед київським погромом, зараз по смерті Андрія Довгорукого, який тоді сидів у Києві, на Україні почалося повстання проти москалів, або проти суздальців, як їх тоді у нас звали. Їх вбивали в містах і селах так само, як у XVII ст. за Гетьманщини, коли по черговім розриві між Україною і Москвою вбивали в наших містах воєвод московських і стрільців.

Сидячи в Суздалі з титулом великого князя, Андрій заходився «ламати» українські, або, як каже Ключевський, «південно-князівські поняття й відносини, одідичені від батьків і дідів». Князі українські ворожо на це дивилися, і Ростиславичі виявили відвертий непослух суздальському погромникові, на що отримали від нього грізне послання в чисто московським дусі: «Не ходиш ти, Роман, в маєй воле, са сваєй братієй, так пашол вон із Києва; ти, Мстіслав, – вон із Белгорода, а ти, Давід, – із Вишгорода». Ключевський зауважує, що в історії Київської Русі «ще вперше великий князь, названий батьком молодшої князівської братії, звертався так не по-батьківськи і не по-братськи до своїх кривних». Це була та московська «культура», той вияв чисто московського духу деспотизму, який відразу ж відштовхнув і насторожив князів Київської Русі. «Цю зміну в ставленні (великого князя), – пише Ключевський, – особливо відчув Мстислав Хоробрий. У відповідь на повторне домагання послуху з боку Андрія, Мстислав обстриг бороду й голову Андрієвому послові й відіслав його назад до Суздаля з цидулкою: «Досі ми визнавали тебе своїм батьком по любові, та коли ти посилаєш до нас із такою мовою не як до князів, а як до слуг і простих людей, то роби, що задумав, а нас розсудить Бог». Тут уперше вдерлася на Україну **чужа московська концепція володаря**, для якого всі, навіть князі, були холопами й підніжками, як у татарського хана. Рівнорядні між собою взаємовідносини князів, як пише

історик, «уперше намагалися замінити політичним підданством нарівні з простими людьми». Хан і решта підданих, безправних рабів, – ось суто московське поняття державности, яке вже в XII ст. зустрілося в кривавому конфлікті з українською ідеєю – володаря і вільного населення. Те саме непорозуміння виникло, коли в 1654 р. козацька старшина мала іменем країни присягати цареві. Цар хотів присяги «*вірних* підданих», а старшина – «*вільних*»... У першій концепції – раби, в другій – свободні громадяни. Два світи, дві культури, дві нації. Недарма Ключевський пише, що «нехить полудневців (киян) до північників (москалів) різко виявлялася вже в XII ст.».

На тодішній Україні важко було ще зміцнити московську деспотію. Там був ще сильний ієрархічний устрій суспільства, була сильна і незалежна князівська верства, дружина, багато старих і впливових городів. На Оці й на Волзі не було того. Населення мало менш-більш номадський характер, ще не встигло «згуртуватися в кріпкі місцеві союзи», тому й на такому політичному ґрунті, каже Ключевський, можна було розвести всяку тиранію. Таку ж тиранію пробував суздальський князь розвести і в сусідів, посилаючи свої «раті» грабувати й руйнувати Новгород і Київ, і «зі свого темного закутка на Клязьмі всюди напинав павутиння інтриг і властолюбства», як пише російський учений. І хіба ж це не образ сучасного володаря Кремля? Безоглядні хижаки.

Але у своїх твердженнях Ключевський посувається ще далі. Він не тільки протиставляє український Київ московському Суздальєві чи Володимирові, а виводить москалів дикунами, порівняно з тодішніми українцями та їхньою культурою. Багато навіть наших істориків представляють київських князів як міжусобників і ворохобників, наслідуючи москаля Карамзіна, який писав про «безсмысленные драки княжескіе». Інакше дивиться на ту добу нашої історії Ключевський. Він пише: «Скільки було в Києві героїзму («удалі»), стремління *любо налізти собі славу, любо голову свою зложити за Землю Руськую*». У давньокиївській історії, як пише він, «так багато руху», так багато блиску, патріотизму. Натомість на Півночі зникало, як пише Ключевський, поняття патріотизму і Землі. Кожний князь, сидячи на своєму уділі, провінціалізувався, «удільні князі Північної Русі набагато менше войовничі, порівняно зі своїми південноруськими предками» – князями України, а «своїми загальними поняттями й способами поступування більше варвари, ніж тамті»... Цінне зізнання з уст московського історика!

Подібні думки можна знайти і в іншого російського історика Платонова. Він теж визнає, що суспільний устрій на Суздальщині зовсім відрізнявся від давньокиївського ладу. Він, а особливо Ключевський, стверджує, що ні політичним ладом, ні соціально-побутовим укладом, ні культурою, ні ментальністю, ні етнічним складом Суздальщина й Московщина, що з неї вийшла, *не були продовженням давньокиївської держави*. Своім духом і устроєм це був *твір иншого народу*. В давньокиївській державі не було нічого московського.

Але коли це було так, то *хто ж одідичив устрєву й духову спадщину давнього Києва?* В писаннях Ключевського ясно просвічує думка, що цю спадщину одідичила козацька Україна. Цебто, що *Київська Русь була такою ж самою Україною, як і Україна Козацька*, а зовсім не твором московської нації. Зовсім мимохідь, але стверджує Ключевський безперервну континуацію української історії від легендарних часів через Київську Русь аж до Козаччини. Пише, що в боротьбі з варварами виробила Київська Україна *тип богатиря*, зафіксований у билинах, – Ілля Муромець, Добрина та інші. А їхнім історичним прототипом був літописний Дем'ян Куденович із Переяслава Руського. *Ці богатирі, як пише Ключевський,*

«були найближчими наступниками варязьких князів і віддалені предтечі козацтва». Іншими словами, каже російський учений, у стародавніх билинних богатирах, і варягах, і князях київських, і лицарстві запорозьким горів і світився той самий дух, дух тої самої української нації, що з давніх-давен ту Землю заселяла, що і хмельниччина, і мазепинщина як устрої були спадкоємцями давнього Києва, що витвором *нашого* національного духу була давня Київська Русь, і тільки нашого. «Історичним виявом степу, – пише Ключевський, – в основному його характері й значенні є козак-«удалець», що був «у боротьбі з поганями історичний спадкоємець київських богатирів». Каже й учений російський Пипін, що «давній Святослав із його чубом і звичаями степового наїзника нагадує нам у нащадках не москаля («великороса»), а скоріше українського козака».

Билинний богатир Святослав, чи Мстислав, чи лицар запорозький були не лише «удальцями», шляхетними войовниками, це був ясно окреслений тип людини, політика й вояка, *тип нашої провідницької верстви*, що правила Україною віками, поминаючи інтервали чужинецької окупації. Був це тип провідника з певним колом понять етичних, соціальних, релігійних, політичних, овіяний духом, з якого зродилися установи кермованої ним національної спільноти, Великого Князівства Київського, Гетьманщини 17-18 ст. Стверджуючи, отже, тотожність типу тих «удальців» Х, XII, XVI-XVIII ст. на Україні, Ключевський тим самим стверджує приналежність того типу до того самого культурно-національного формату, відмінного від формату московського.

Ті самі історики чи вчені російські стверджують і *спадковість культурно-письменницької творчості давньокиївської і козацької*. Ключевський пише, що «цикл билин про могутніх богатирів Володимира Великого зложився на Полудні (цебто на Україні), а там їхнє місце пізніше посіли «думи козацькі»... Отже, і літературні традиції давнього Києва, як і політичні, перейняла не Московщина, а Україна. І Пипін пише: «Ліричний епос о полку Ігоря відзивається не в московській літературі, а в думках козацьких». Отже, ні політично, ні культурно не мав давній Київ нічого спільного з Суздадем чи Москвою, то був витвір зовсім іншої нації.

Що це був за тип того «степового наїзника», давньокиївського богатира, «удальця», про якого як про історичний український тип згадують московські вчені? *Це був попросту тип лицаря, носія нашої давньої культури лицарської*, яка ріднила нас із тодішнім Заходом і так різнила з Московщиною. «Удальство» (Мстислав Удалий) – це те саме, що французька «prouesse»¹, як пояснюють словники, – погорда до небезпеки, відвага, героїзм, прикмети того, хто по-французьки звався «шевальє», а по-англійськи – «гуд найт»², цебто лицар. Тип, який зустрічаємо в «Слові о полку Ігоревім», і в запорозькому «лицарі й кавалері», і в Котляревського «козаку лицаркуватім», і в Шевченкових «лицарських синах», був донесений як ідеал аж до другої половини XIX століття, відродження якого за наших часів із біснுவатим завзяттям поборюють і москалі, і наші апостоли смердів чи «татарських людей». Духом цього типу була надхнена вся наша культура, письменство, історія, суспільно-політичний устрій, вірування релігійні, духом бравури, вірності, лояльності, поняття чести, слави, особистої гідності й свободи. І тип цей був зовсім чужий московській нації. Аксаков писав: «Ми, москалі, не лицарі, ми сам народ, ми – плебс». І, напевно, не знайдемо ми того типу лицарського ні в Андрії Суздальському чи Івані Грозному з його Малютою, ні в Петрі, ні в Леніні, ні в Сталіні з його опричиною. Ось із того

¹ Хоробрість, відвага, подвиг; сміливість (фр.).

² Good knight (нім. Knecht).

плебейського духу, з духу рабської голоти, що завше тягнеться до суспільної нівеляції під одним тираном, зродилася вся політична культура Московщини. Так, як з лицарського духу старого Києва – політична культура України.

Ключевський пише, що суспільні, правні, політичні, економічні установи виникають внаслідок ствердження в плані фізично-суспільнім поодиноких людських думок і почувань. Ті думки й почування, опанувавши якусь практичну силу – владу, народну масу, капітал, переробляють ті думки й почуття в закони, установи, звичаї, масове захоплення. Инакше – з духу нації, втіленого в її провідній верстві, виникає весь її устрій і вся культура. Ключевський стверджує, що і дух давнього Києва, і його установи, і культура – чужі москалям, не були ними перейняті, а були перейняті Козацькою Україною і, очевидно (чого Ключевський не каже), провідною верствою та культурою нашого панства Литовсько-руської держави. Іншими словами: нашим, не московським і не «спільним» був давній Київ, була давня Київська Русь із «удалю» її творців, блиском її культури, цілою пишною будовою колишньої імперії.

Нерозумні нащадки в XIX ст. зреклися тієї нашої історичної спадщини. Зреклися неоціненних скарбів політичної і релігійної мудрости, спогадів, наших глибоко національних традицій. Але без їх відродження немислиме наше національне відродження взагалі.

«Слово о полку Ігоревім» настирливим цинізмом намагаються московські історики привласнити своїй нації. Розумування Ключевського можуть дати нам у руки ще один аргумент приналежності нам цього літературного пам'ятника давнього Києва. Бо, зроджений на території наших предків, у середовищі культурно-політичнім, яке нічого спільного не мало з середовищем суздальсько-московським, лише було таке ж наше, як нашим є середовище козацької України, цей пам'ятник нашого козацького епосу не міг бути витвором іншого, як українського національного генія. Але, очевидно, як у справі національного характеру давньокиївської держави, всякі суперечки вщухнуть лише тоді, коли Україна з Києвом стане українською державою наново. Коли це станеться, нікому в голову не прийде стверджувати, що витвори поетичного й політичного генія нашої Землі мали б бути витвором якогось іншого, а не українського народу. Мусимо здобути на цей останній і рішучий доказ.

«РОЗУМНЕ СЛОВО» ФАРИСЕЇВ

...А розумне ваше слово брехнею підбите.

Т. Шевченко

Фарисеї – це невмируща каста, яка особливо вбивається в силу, коли суспільність розкладається. Існувала вона не лише перед двома тисячами літ у Палестині, існує й тепер у ССРСР, Європі, Америці.

Христос називав їх «безумцями» й «сліпими вождями», лицемірами, побожними назверх, а «всередині повними всякої нечисти». Деінде називає їх «дітьми диявола», а останнє слово по-грецьки значить ошуканець, брехун. У ССРСР, цебто в компартії, брехня панує повсюди. По цей бік залізної заслони є це укрита сила, яка намагається щойно накинути своїй спільноті власну концепцію життя, своє «Вірую» на місце великих традицій Окциденту, Москви ж бояться і подивляють її. Те, що в християнському Окциденті йде невсипуща акція тих укритих сил, які хочуть «рятувати» Захід співпрацею з комунізмом, бачать нині й сліпі. Дехто бачив цю акцію ще в 1917 році, коли деякі банкові доми в Америці («акули капіталізму») фінансували імпрезу Леніна-Троцького з товаришами. Бачив це папа Пій XI перед останньою війною, застерігаючи «владу імущих», що «комунізм у самій своїй суті є фальшем, і що той, хто хоче рятувати християнську цивілізацію, не сміє співпрацювати з ним у жодній справі¹». Була це відважна, але, на жаль, знехтувана пересторога великодержавам Заходу не поборювати націонал-соціалістичного диявола союзом із большевицьким Вельзевулом, який загрожує сьогодні знищити християнський світ.

Коли ж така є ціль большевизму, то як пояснити факт, що фарисеї (так звані «демократи», соціалісти і «пацифісти») переконують західні маси, що свободу, цивілізацію і світовий мир можна врятувати через співпрацю і мирне співіснування з найогиднішою тоталітарною тиранією? Хто дивиться не на фасад, не на заяви тих фарисеїв, а бачить їхні укриті наміри, тому неважко відповісти на це запитання. Той бачить, що ці фальшиві пророки є невинні овечки лише назовні, а всередині вони – кровожерливі вовки (Матв. 7, 15). Той знає, що їм зовсім не залежить ні на свободі, ні на вірі, ні на культурі християнського Заходу, ані на мирі між народами, що зовсім інші цілі тих фарисеїв.

Бо коли рецепт тих солодкоязиких пророків – досягнути стабільності й миру у світі через співпрацю з комунізмом і Москвою – добрий, то чому чимраз глибше западається світ у провалля безконечних і безплідних вершинних і низинних нарад, тероризму, гарячих, теплих і холодних воєн? Чому йде невпинна пенетрація атеїстичного большевизму в нові й нові країни?

Широкі маси людности Заходу, спрагнені спокою, забави і зайняті гонитвою за грошима, вірять у можливість «мирного співіснування» з комунізмом, бо ця віра є їхнім «wishfull thinking»².

Інші вірять у цю можливість через туподумство і страх: «Better red, than dead»³. Але фальшиві пророки ведуть пропаганду за «мирне співіснування» з комунізмом

¹ Енцикліка про «Безбожний комунізм». – 19 березня 1937 р.

² Прийняття бажаного за дійсне (*англ.*).

³ Краще червоний, ніж мертвий (краще бути червоним, ніж мертвим) (*англ.*).

тому, що симпатизують йому. Бо прагнуть його перемоги над християнським Заходом. Тому всі їхні пишні, «розумні слова брехнею підбиті».

Вони кричать проти «підпалачів війни»? Але безупинно підсичують громадянську війну проти Салазара, проти генерала Франко, який перед Другою світовою війною врятував Європу від московського більшевизму, проти грецької і англійської монархії. Вони навіть пробували (безуспішно) заздалегідь запрягти ще вільну Європу в евентуальну війну проти Китаю в обороні СРСР.

Вони проти тоталітаризму і європейського та американського «колоніалізму»? Але мовчки підтримують тоталітаризм і колоніалізм Москви.

Вони за демократію і проти «антидемократичного» режиму генералів? Але забувають про свій демократизм, коли тими генералами є «маршал» Тито або «маршал» Сталін.

Вони проти «антисемітизму»? Але раді йому, коли він звернений, наприклад, проти семітів-арабів.

Вони проти «гноблення народів» і за їхню самостійність? Але їх цікавить самостійність народів Азії, Африки і Малої Азії. Що ж до самостійности християнських націй під тиранією СРСР, то ці «демократи» радять їм пробувати мирним шляхом добиватися «свободи» в спільному «Союзі» і не думати про розподіл кріпосницької імперії.

Вони проти народовбивства, але лише в певних випадках, наприклад, коли його роблять Гітлер чи Гімлер, але не бачать його, коли його роблять Сталін, Хрущов чи Каганович.

Вони засадничо проти терору, але не тоді, коли його жертвами падають борці проти тероризму, як С.Петлюра, Є.Коновалець чи С.Бандера. У цих випадках «демократи» займають не раз гостру поставу проти замордованих, а терористів вибілюють.

І навіть коли жертвою тероризму падає президент Кеннеді, фарисеї зараз же доводять, що його вбили «праві екстремісти», не комуністи, хоч провина останніх доведена незбитими доказами.

Вони вдають із себе патріотів, але патріотизм уважають за «old fashion»⁴, прив'язання і любов до країни батьків, її традицій, віри, змагань – за щось старомодне, яке має в інтересах миру поступитися місцем «ширшому» почуттю, інтернаціоналізму, турботам за інтереси «цілої людськості», справі об'єднання всіх білих, чорних, жовтих і брунатних у «союзі» народів (щось подібне до СРСР), або «федерації» їх, або в хаотичній Вавилонській вежі, Об'єднаних Націях, де поволі збиранину націй хочуть обернути в централізовану деспотію зі «світовим урядом» фарисеїв.

Ці фальшиві пророки висуюють на перший план журбу про матеріальний добробут мас людности, про «цивілізування» їх, чужих і власних «недорозвинених», шляхом преси, радіо, театру, літератури чи телевізії, але головні проблеми тої культури для фарисеїв – це турботи «малої людини», проблеми сексу, перверзій, гангстерства, «call girls»⁵, бестяльських муринських танців, дегенеративного мистецтва «еспанця» Пікасо, або «француза» Сартра, або «німця» Гохгута.

Фарисеї – пророки «гуманности», «людяности», але рідко коли в їхній пресі знайдете протест проти знуцання з людей у країнах комунізму. Більше про терпіння чорних в Африці чи жовтих в Азії. Особливо ж їхня преса вмє мобілізувати так звану «громадську опінію» світу в обороні «гуманного трактування» шпигунів, зрадників своєї країни і їхніх «прибитих горем» дітей.

⁴ Старий фасон (мода, стиль) (англ.).

⁵ Дівчата чи жінки за викликом (англ.).

Вони проти «забобонів». Ці «пророки» і проти «релігійних байок», тому й не вірять в існування диявола, але завжди готові підписати «а gentleman's agreement»⁶ з його «апостолами», метою яких є знищення релігії серед білих націй. Ще й кажуть, що вони за «свободу совісти».

Вони за свободу віровизнання і Церкви. Тільки воліли б, щоб остання виявляла «розуміння» «добрих сторін» нинішніх «модерних» соціально-політичних доктрин, а своє християнське братолюб'є виявляла не так у боротьбі з розтліваючим впливом комунізму на душу людини, як у турботах про її матеріальні потреби і в спільній із Торезом і Хрущовим «боротьбі за мир» (очевидно, на основі непорушності розподілу 1945 р.).

В уста постаті одного свого роману вкладає Дізраелі такі столітньої вже давности, але актуальні в нашу добу слова: «Світом правлять зовсім інші особи, як це уявляють ті, які не є поза сценою» і не знають, що там робиться. Ці «особи» з допомогою фальшивих пророків закорінюються у всіх столицях Європи, Америки, Малої Азії, стараються скрізь здобувати впливи в громадському житті, створюють новий конформізм диявола, безчестячи й оббріхуючи тих, що не визнають ні тих «пророків», ні їхньої «правди», яка є брехнею. Від 1917-го, а особливо від 1945 року, вони ведуть похід проти християнства, його правил життя, понять, ідеалів, проти найкращих історичних традицій Заходу.

В авангарді націй, ворожих Москві і мафії на Заході, стоїть Україна, яка в СРСР і досі не схиляє голову перед темними силами. Цій Україні допомагати є завданням чесною, не спідленою і не охлялою морально еміграції. Завдання це порушив на Заході АБН, а до його завдань долучається ще й інше: демаскування темних сил, які простягають руку порозуміння Антихристам зі Сходу. Ця боротьба як там, так і тут має йти під знаком «Хрест проти диявола», проти облудних гасел, проти брехні фарисеїв. Проти тих, які йдуть за їхніми фальшивими гаслами: чи то будуть чужі приятелі темних сил, чи «ріднокровні» словоблуди. Ці останні ганьблять чин і пам'ять «людини визвольного руху», протиставляючи їй «малу людину», типу «похилених рабів», добираючи до своєї духової «похилої» свої ідеології («реалітетів», «еволюцій», «даних можливостей» та ін.). Вони, які чекають, що в нагороду за терпіння країни само собою «загляне сонце в наше віконце», не знають, що путь до воскресіння веде лише через таку Голготу, де тямить людина, «за що й куди вона йде». Бо тільки там є воскресіння, відродження, де вступають, як Ісус, на шлях виклику і боротьби з «дітьми диявола», брехнею фарисеїв, іродами і каяфами. Тільки таких правда переможе, як було за Христа, за Івана Хрестителя, як було з Шевченком, Жанною д'Арк, Байдою, хмельничанами. Тільки такі мертві, не безсловесні жертви, воскреснуть у нащадках. Так завше було в історії, так буде й тепер. Хвилево тільки перемагають ті, чиє «розумне слово брехнею підбите».

⁶ Джентльменська угода (англ.).

З ХРЕСТОМ ЧИ З СЕРПОМ?

Трудна згода, де вогонь і вода.

Народне прислів'я

Про згоду, об'єднання, міжнародне братерство, свободу народів говорять ті політики, що звать себе соціалістами або «демократами» на Заході, а більшовиками на Сході.

Цей словесний маскарад на Сході вже розшифровано. На Заході ще ні, хоч і тут уже додумуються, що мир тих «демократів» – це санкція тиранії в ССРСР і мобілізація чорної і жовтої раси Африки й Азії проти Окциденту. Що «міжнародне братерство» тих «демократів» – це братерство з Москвою. Що їхнє гасло національної незалежності – це незалежність Занзибару, Гани, Куби, але не України, не Угорщини, не Литви, не Польщі. Що їхня «свобода» – це свобода від великих засад патріотизму, моралі і права, свобода для гангстерів, зрадників, «call girls»¹ і комуністичної пропаганди. Що їхній ідеал, їхня мета – це обернення Європи в хаос, а її людність – у двоногого отару під командою «демократичних» бізнесовців від політики.

Повітря цієї ідейної забріханости, створене «демократичними» фабрикантами так званої «громадської думки», впливає й на «демократичну» частину нашої еміграції.

Виступивши на арену відвертої політичної боротьби в 1917 році, українські демократи і соціалісти відкинули всю ідейну спадщину традиційної дружинницької й козацької України.

За що хотіли вони змагатися? Найбільше – за культурно-національну автономію в рамках «общаго атечества» – «демократичної» Росії. Не за сепаровану від Росії державу свою. Пропагована перед Першою світовою війною ідея сепаратизму зустріла однозгідний осуд не лише преси Росії, але й Наддніпрянщини. «Теорія сепаратизму може відіграти у нас шкідливу роль», – писав соціал-демократичний київський «Дзвін», бо «нова програма Донцова не може бути в нас прийнята широкими народними масами».

На запитання, як досягти своєї мети, демосоціалісти відповідали: «Мирною, позитивною працею, просвітою, в союзі з ідейно їм рідними прогресивними московськими групами».

Ідея боротьби на життя й смерть з усією ворожою нам нацією московською відкладалася як шкідливий «шовінізм» або ширення «ненависництва».

Хто, які люди виведуть націю «із тьми, із смрада, із неволі»? Це запитання взагалі для демосоціалістів не існувало. «Трудова інтелігенція», ті, що «люблять Україну» і «сам народ», – ось хто мав те довершити... До того, що довершити це мала особна батава людей із горіючим серцем, фанатичною вірою у свою ідею, незламною волею, так, як думала наша давнина і як проповідував Шевченко, не домислювалися учні Драгоманова, Маркса чи Леніна. Громи воєн, революцій і визвольної боротьби протверезили не одного з «кривих, сліпих і горбатих» земляків, які потім записали своїм життям героїчні сторінки нашої історії останніх 40 років.

---

¹ Дівчата чи жінки за викликом (*англ.*).

Тепер дегенерація большевизму по Другій світовій війні разом із його елітою відродила знову мазепинський дух на Україні. Та паралельно з тим, як і з розкладом демократичної «еліти» Заходу, буйним чортополохом розцвіло нове «зміновіхівство» на еміграції. Це люди, позбавлені всяких ідеалів, повні злоби до всього шляхетного, великого і героїчного. Це «пересіч», як самі це називають, з душею «малої людини». Це ті, що понад усе ставлять фізичні потреби людини, холодні, воднисті душі, в яких не спалахне жодна «іскра вогню великого».

Як такі не витримують вони фанатизму віруючих, жодних догм і аксіом, схильні міняти їх одну на іншу, залежно від того, яка в цю годину має матеріальну силу. Тому від петлюрівського протибольшевизму легко переходять до винниченківщини, від заперечення містики давнього Києва до прийняття тель-авівської містики Райса. Від націоналізму до сервілізму... Хиляться перед кожним новим ідолом, роз'їдені сумнівами і страхом. Не маючи любови до нічого високого, не розуміють вони ненависти до чужих ідолів. Зате одержимі ненавистю до всього войовничого, вартісного, гарного. Тому їхня політика – «реальна політика», політика хитрунів і плазунів. Афірмація до кінця своєї ідеї і відкинення чужої – це для них «шовінізм» і «нетолеранція», тому каструють вони Шевченка, як «демократи» М. Драгоманов чи Іванейко, соціаліст Арабажин або советчик Багрянний. Все, коло чого вони заходяться, «заходяться по плоті, так що в них то «Так-так!», то «Ні-ні!» (II Послання св. Павла до коринт. I, 12). Тому, не «односторонні», шукають вони «синтези» білого з чорним, шляхетного з підлим, високого з плюгавим, катованих із катами, Христа з антихристом.

Ця остання фаза «зміновіхівства» заслуговує на особливу увагу. Червоні донедавна дурили недоумків такими брехливими масками, як власна «українська держава», як культурна «українізація», соборність, культ обіллятого «московською блекотою» Шевченка. Але коли зі своїм антихристиянством довго обходилися вони без маски, то після останньої війни пропагують уже, що християнству (в московській інтерпретації) по дорозі з комуністами, що вони можуть разом боротися за «мир» (і за неподільність ССРСР), за «свободу народів», коли це відбувається, наприклад, під проводом якогось рясофорного комуніста на Кіпрі, та що для цієї високої мети конче треба установити любовний контакт із європейськими церквами різних віровизнань, а для цього приймати делегації до московського «митрополита», який молився за «Богом даного ССРСР Сталіна...» в ім'я християнської любови і заповіді «всепрощення». І, ніби за помахом палички незримого диригента, весь хор просоветських панегіристів заспівав тепер про цю «любов» і «всепрощення» до ворогів України і її катів. І про конечність контакту як з «реальною силою» з КГБ-ською Церквою Москви, що на своєму стязі несе серп і молот, смерть і голод. Тепер ці демократи стали «настоящими християнами», голосять любов і братолюбіє, але особливо до братів Каїнів і до тих єдинокровних «лжебратів», які, як казав св. Павло, особливо переслідували християн за його часів і тепер. До тих, що ревно служили атеїстичній Москві. І водночас дихають злобою до всіх, які здіймали свій меч або слово проти нових Неронів, проти націоналістичних ширителів «ненависництва» й «аморальности». Водночас вони голосять християнське «всепрощення» Хрущовим, Аджубеям, Шварцбартам, Кагановичам, але ніяк не прощають єдинокровним українським «погромникам», як С. Петлюра, С. Бандера і навіть Б. Хмельницький. Чваняться, що єдино «зміновіхівщина» є голосом справжнього християнства. Вважають, що «Боже великий єдиний» – це саме їхній гімн, гімн перевертнів! Як давніше вони виклинали Д.Донцова за «аморальний» «Націоналізм» (що вийшов із друкарні отців-василіян у Жовкві), так

тепер закликають «зробити вибір між науками Д. Донцова та його послідовників і Заповідями Божими». А вторує їм їхній однодумець – «заокеанський» гітлерівський комуніст, виклинаючи вчення Донцова про «невигаслі джерела вічного Києва» та «містику як джерело політики». Бо цей «догматичний націоналізм десятки схем може зінтегрувати в одну спасенну формулу» для антимосковських сил, «визволити» їх «від турбуючої віри в поступ, в *об'єктивні умовини*».

Ось звідки гнів «зміновіхівських» бонз! Містика вічного Києва, справді, відучить тих, що в неї увірують, служити новим ботам, падати до ніг «об'єктивним умовинам», «реальній дійсності», створеній на Україні погромниками великих традицій нашого вічного міста. Надхне вірою у велику місію нашої землі.

Суть цілої проблематики нашого віку – чи Україна, передова сторожа християнського Заходу, повернеться до стародавніх своїх традицій, чи (як радили деякі демократи) підпише «компроміс із дияволом»?

Його слуги в Кремлі перше пробували наляти своїм анулюючим змістом ідею українського «самодержавства», зліпивши УССР. Потім зробили те саме з українською культурою (московська «українізація», перемалювання Шевченка та ин.), потім кастрували національне «Я» нашого народу, вишкребли з нього антимосковську суть, прищепивши комплекс меншовартости, комплекс «меншого брата». Нарешті, «душу його в пута закувати», в пута диявола. Не лише марксизмом-ленінізмом, але й застриком фальшованого і профанованого сталінського «православ'я». Це вважали большевики конечним з огляду на грізне для них несподіване пробудження войовничого християнського духу в широких верствах нашої нації, особливо молоді.

Треба їм було позбавити науку Галилеянина небезпечного для Москви характеру, відібрати їй її «virilité»², мужність. Звідси проповідь московського «патріарха» про «мир» із сатаною. Звідси симпатії до «апізменту» супроти СССР серед «демократів», на еміграції, проповідь «братолюбія», непротивлення злу, прощення ворогам, навіть не своїм, а Бога й України. Звідси їхнє (зовсім не «братолюбне»!) вульгарне оббріхування націоналістів, УПА, навіть Хмельницького за їхній «шовінізм», «фашизм» і «ненависництво». За те, що націоналізм не заражений, як вони, комплексом інферіорности.

Чи справді ця «гуманність» і «всепрощення» «демократів» є християнською чеснотою? Уже факт, що вони ним хочуть прикрити свою рекламу советським «реальним обставинам», змушує дивитися на їхні «християнські» проповіді скоріше як на новітнє фарисейство, так само вороже науці Христа, як біблійне фарисейство. Це ж їх назвав Ісус «гробами повапненими, гарно помальованими зверху, а всередині повними всякої нечисти» (Матв., 23:27). Це ж їх назвав «дітьми диявола». І ніде в Євангелії не знайти, щоб радив шукати компромісу з останнім.

Хто хоче зрозуміти марність навчання демократичних «толстовців» («непротивлення злу»), «пацифістів» («життя, плоть» – понад «догми» та «абстрактні ідеології»), нехай звернеться до життєвої філософії предків козацьких. Та філософія кликала боротися за нашу «віру, зневажену і сплюгавлену, прислухатися до голосів мучеників», які волають із гробів, вимагаючи за кров свою помсти». Не «жити зганьбленими».

Та філософія кликала йти на всякі жертви, аби не залишатися «кріпаками нарівні з худобою в рабстві» москалів, «народу нахабного з намірами убивчими для нашої отчизни».

² Мужність (про зовнішність); змужнілість (*фр.*).

Ні Шевченко, ні предки наші не думали, що Бог наказує схиляти коліна перед ворогом. Навпаки, стверджували, що саме **«правосуддя Боже подвигає народ до оборони власного життя»**. Вони знали, що меч Хмельницького, що його «шляхетно-уроджені козаки» були **«знаряддям Божої волі»**. Вважали, що «війни з Московщиною **неминучі для всіх народів»**, бо москалі «лютістю перевищують дикунів» і є «ворогами непримиренними усім народам у світі».

Яка це шляхетна й мудра життєва філософія, порівняно із забріханою «гуманністю», «анти шовінізмом» і лжехристиянською «любов'ю» прислужників різних мафій, що воюють із «релігійними забобонами». Можна навести подібні голоси і новітніх мудреців. Наприклад, **кардинала Мерсьє**, славного своїм мужнім спротивом німецьким окупантам Бельгії за Першої світової війни. Ось як писав він тоді і промовляв: «Право, **честь** цінніші за життя». «Визнати абсолютну потребу підпорядкувати **все** праву, справедливості, порядку, правді – це **те саме, що визнати Бога**».

І ще: «Патріотизм – «освячений». Кожний замах на **національну честь** – це свого роду святотатство». Що таке милосердя? «Ті, що вмирають, щоб рятувати своїх братів, щоб охоронити вогнища і вівтарі свого краю, виконують **найвищу форму милосердя**».

І ще: «Коли війна є карою, то є вона теж чинником, що **очищає душі**. Вона допомагає душі досягти вершин патріотизму і **християнської безкорисності**»... Ідеальне благо, право вище **за всі догоди життя**. Не матеріальні блага мають бути на першому місці для того, хто слухає **голосу Бога у своєму серці**.

А коли б хто запитав, пощо нас наражає Бог на ці страшні втрати в людях і майні під час воєн чи революцій, кардинал відповідає: «Утилітаризм не повинен бути ні для осіб, ні для людських збірнот нормою громадського обов'язку в його християнському розумінні». І цитуючи Тому Аквінського, кардинал Мерсьє казав: «Поміщення злочину проти загалу – це чеснота. Садити винного на лаву обвинувачених, ставити речі й людей на належне їм місце – це означає робити лад, привертати мир на підставі справедливості... Як же хочете ви любити лад і не ненавидіти безлад?»

Це відповідь нашим софістам, противникам «ненависництва»! А це – софістам-«миролюбцям», що прагнуть «порозуміння» зі злом: «Хотіти миру – це означає знищити те, що його унеможливорює». Бо **«хоч така зрозуміла публічна помста** може дратувати **вразливість слабодуху**, та тим не менше **є вона висловом** закону найвищого милосердя й палкої ревності».

І ще далі: треба жертвувати всім, **«щоб оборонити або здобути щось, чого не можна зважити, обрахувати або купити»** (це ті «імпондерабілія», за які «слабодухи» проклинали «аморальний» націоналізм більше як сорок років тому!).

Те **«щось»** – це, казав Мерсьє, «право, честь, мир, свобода».

Боротьба за ті ідеальні цінності повна «суворої краси». Бо не завжди світ є в спокою. Господь не раз об'являється людям у природі в «гармонії, супокою, немов урочистий похід сонця в просторах. Та часом голос Його є могутнім і грізним, як гуркіт грому і вибух пороху, як зрив бурі, від якої тремтить земля. В усіх випадках це говорить Господь».

«Покарання насильства, збройна проти нього оборона стали необхідні для привернення рівноваги».

«Замало казати – треба миру задля миру, за всяку ціну, бо це **означало б з однаковою байдужістю сприймати право й безправ'я, правду й брехню, це було б боягузством і безчестям**».

А фарисеям «людяности» і «всепрощення» кидав кардинал Мерсьє сміливі слова: «Я був би негідним єпископського персня ані цього хреста, коли б *під впливом людського почуття боявся проголосити, що порушене право не є правом. Хотіти помститися за зло з поваги до ладу і справедливості є чеснотливий вчинок*».

А в обороні тих, на яких слабодухі фарисеї нападають за те, що з пристрасстю («емотивністю») борються з насильством і злом, кардинал казав: «Чи можна вимагати, щоб бажання помститися за зло було цілком позбавлене пристрассти? Ні (каже св. Тома), *навпаки! Коли моральність боротьби ясна, то пристрассть у гніві стає помічною силою волі*». Найважливіше – «зберегти *сильну душу, що є найвищою чеснотою християнства*».

Вибачати – не завжди вказано. «Замахи на публічний лад не повинні залишатися безкарними. Володар, який усе уласкавлює злочинців, тим порушує громадську безпеку. *Народи, які вибачатимуть несправедливість, не були б гідні свободи*».

Любов до ближнього? О, так, але «мудра доброзичливість супроти ближнього *часто наказує нам бути суворим до нього. Мати на оці треба не його вигоду, а його справжню потребу*».

Завдання Церкви? Церкви не повинні обмежуватися протидією вовкам, які духово нищать їхню паству, повинні рівно ж *протиставитися грабіжникам і тиранам*, які завдають тим, якими правлять, тілесні терпіння.

Милосердя? Так! «Немає християнської справедливості без милосердя та *нема милосердя без справедливості*, а тому, що справедлива відплата є частиною чесноти справедливості, то нема милосердя без справедливої відплати»³.

Вдуматися в кожне з цих правил – значить відкрити наново велику правду християнського Заходу (з Україною), який був сильний тою правдою, поки так звана «еліта» демократична не почала пхати його на шлях декадансу і розкладу.

Мудрість старого Києва, Св. Софії, Могилянської академії вказує, *хто, яка порода, еква людей* мусить стояти на сторожі цієї мудрости. Це «*лицарство*», воскресіння якого і воскресіння нації чекав і Шевченко. І натяк на це саме знаходимо в писаннях кардинала Мерсьє, коли він каже, що правителі духові й світські насичені тою мудрістю, «лицарським» духом. Ідея – основна і в творах Шевченка...

Цей дух – це і є та «іскра вогню великого» Шевченка, що «дає душі убогій силу». Це дух мудрого, шляхетного, суворого й мужнього християнства, що його сили диявола заповзялися тепер згасити або відвертою пропагандою атеїзму, або тою *розводненою* лжехристиянською наукою західних та емігрантських «демократів», наукою, яка оглуплює розум, спіднює почуття, ломить волю або робить з неї знаряддя диявола, розкладає і душу одиниці, і їхню збірноту – націю.

Між тими науками є прірва. І визнавцям однієї традиційної науки старої України так само важко знайти згоду з визнавцем слабодухої науки тих, кого Шевченко називав «плебеями», слугами «чужих богів».

«Трудна згода, де вогонь і вода»... Бо ті другі завше закінчать ренегатством, визнанням знаку сучасного антихриста – советської звізди, серпа і молота.

Недарма в перші роки своєї еміграції наші «революціонери» і «демократи» за знак своєї партії вибрали поруч із тризубом знак серпа й молота всуміш. А тепер демократи балакають про Євангеліє і намовляють до дружби з дияволом («апізмент»), «рахуватися з даною реальністю», «мир за всяку ціну», «життя понад все» та под.).

³ Див.: Варнак Д. (Д. Донцов). Кардинал Мерсьє. З друкарні оо. Василіян. – Торонто, 1956, 2-е видання.

Це в такій переломній добі, як наша, – відвічний конфлікт двох протилежних сил: «сил Архистратига Михаїла», що має «роздавити кумира» зматеріялізованого світу, скинути його з трону, і сил «духів злости піднебесних», сил «пекла» і його ворон (з «Великого льоху»).

Завдання першої сили – об'єднати людей того «лицарського духу», про яких говорив кардинал Мерсьє під час Першої світової війни, а по Другій – єпископ Фултон Шин. Завдання тих сил – сепаруватися в окремий орден, бути «нонконформістами». Особливий рід «нонконформізму», пише він, є конче потрібний нині, а саме: відпір добра тій повені зла, яка інакше змете геть і культуру, і саму націю... Існує небезпека, що кількісне поглине якісне. Наш відламок історії – це розклад на користь маси або тих, які вміють не вести, лише ступати за чимось», доба бітників, зрадників, пройдисвітів, перевертнів і крутіїв. «Мертве тіло пливе за течією. Лише живе тіло може плисти проти течії. Гниле яблуко смакує хробакові, але не людині».

Цим гнилим яблуком є наука комунізму, московського месіянства і їхніх попихачів у західній демократичній мафії. «Як комуністи кермують невеличкою кількістю скорумпованих одиниць, щоб скорумпувати маси, так провідники молоді повинні створити потужну армію, особливо здібних природжених вождів, які не схочуть схилити колін перед фальшивими богами»⁴, які не підуть на службу чи на угоди з тими «богами», ні з їхніми осліпленими або спідленими жерцями, ні з їхньою збаламученою, обдуреною, заляканою або й підкупленою юрбою.

Нонконформізм! Не мир, а меч! Не гасити свого вогню в брудній калюжі «об'єднання» з духовими кастратами. Хрест – не серп і молот, життя – не смерть і голод! Виразне «Так!» – одному, виразне «Ні!» – другому. Повернення від згангрененого світу московського месіянства і забріханої й здеморалізованої західної демократичної мафії до вічних правд лицарського Окциденту, до формації нової провідної верстви на взір давнього лицарства України.

Молоде покоління на Україні, яке пам'ятає лише Другу світову війну (або і її не пам'ятає), росте в цих настроях: погорди до диявольського «Вірую» й до месіянства московського «старшого брата», погорди до здеправованих кадрів імперської тиранії. Це нове покоління росте зі своїм «Вірую», з вірою у швидке воскресіння **вчорашньої** України, яка стане фактом **завтрашнього дня**. Покоління, яке не визнає факту ганьби **сучасної** України. Знак, під яким підіймає вже голову ця нова Україна, є вже не серп, а хрест. Не мир, а меч. Не угода з московською чи хозарською ордою, а поклик до боротьби проти них за велику місію нашого вічного міста, рятування християнської культури Окциденту і, насамперед, його передової багави – України.

⁴ «Монтреаль Стар», 25 липня 1964 р.

«ГРІХ ПРОТИ ДУХУ»

*Який ми гріх вчинили проти Духу,
Що він зламав свій заповіт великий,
Той взятий з бою волі заповіт?*

Леся Українка

Повз цей трагічний запит Доли бездумно й безжурно проходили покоління багатьох оспалих земляків, як і попри такі ж трагічні перестороги Шевченка й Франка. Над останнім із них, над запитом Лесі Українки, зупиняюся тепер. Колись на Україні в темі й неволі:

*...знялась високо
Богданова правиця і народи
Розбіглися, немов шакали ниці,*

що прагнули, «немов леви в пустині», скривавити і знищити нашу Україну. А тоді «свято згоди» між Україною і Духом «гучно відбулося в золотоверхім місті» нашим. Подібне сталося у тисяча дев'ятсот сімнадцятому році... Та й тоді, коли знову над Дніпром «з'явився той Дух величний», що «вогняним стовпом палав у темі», вказуючи дорогу, багато

*Не вірили своїм очам, і врозтіч розбігались манівцями,
І попадали ворогам в полон.*

А тоді приходили:

*Знову тьма, і жах, і розбрат,
І знов настав єгипетський полон.*

Який, отже, ми «гріх вчинили проти Духу»? «Хто розбив нам скрижалі серця, Духу заповіт?» – у розпачі запитувала наша Касандра.

Спробую відповісти на це, мабуть, основне запитання нашого століття. Запитання, на яке мусить знайти відповідь нинішнє покоління, коли не хоче вмерти у «полоні» на власній землі.

Перше: *що це той Дух*, що гріх проти нього на наші голови спровадив біду і страхиття, приниження й неволю? Це той, який записав свій «заповіт» на «скрижалах серця» нашого, як каже поетка. Чи ж це не той самий, який у серці Шевченка писав свої «незримі скрижалі» своїм «незримим пером»? Чи ж це не та «мрія», яка «літає орлом» над поеткою? У якої вона просить «дати їй крила свої», у якої благає дати їй «дихать вогнем». Тої мрії, щоб обернути її у «слово». Щоб дати йому силу «статися тілом»? Це ж ті мрії, які в душі гідної того людини «пронизувалися крізь сон, мов промінь з далеких світів», що:

*З ними тільки світлом розмовляють
І погляд наш привчають вірити в світло
Без плям, без тіней...*

Ці «мрії передсвітні...», деінде пише наша Касандра, – це іскра Прометея, який у своїй «твердині духу»:

*Мов ураган, той без упину
Іскру, вхоплену з неба, в могутній вогонь роздимає,*

що від того вогню *«краще бринять поширані струни»* в руках людини, осяяної ініціацією згори, ніж «срібнострунні, злотистії арфи» в «дитирамбах облесних» профана, співця земних радощів і земних тиранів.

Тільки ж той крик Прометея на струнах (своєї душі) удати здолають лише:

*Руки того, хто у серці іскру небесну ховає,
Рід свій веде з Прометея і предківський спадок шанує,
Тямлячи иншу красу, ніж ту, що на ярмарку завжди
Руки до бубна призводять, а ноги до скоків безладних.*

Це той «дух величний», що «вогняним стовпом палав у темі», це «іскра вогню великого», яка «глибоко у попелі» людської душі тліє, щоб у гідних ласки спалахнути непереможним вогнем.

Це є ніщо інше, як той Дух, до якого молився Шевченко, молилися наші великі предки, який «подавав душі убогій силу, щоб вогненно заговорила», щоб «слово пламенем взялось». Дух, який «везді сий, житні податель», до якого молимося, щоб «прийшов і вселився в ни», «ізбавив нас від всякої скверни» і, як ласку згори, дав вибраним одиницям лікувати хвороби тіла й душі, вгамовувати бурі, а націям – у порох обертати височезні гори потворних імперій – панувати над фізичним світом. Це, пише поетка, «іскра, вхоплена з неба» душею вибранців Долі.

Таким вибранцем Долі був гетьман Богдан, який «хоч малий чоловік», але якого «на велике діло поставив Господь», якому Небо дало силу духу і розум збагнути, що перед ним стояли дві стіни, засадничо собі взаємно ворожі, і дало відвагу прагнути, щоб «одна стіна об другу ударилася», щоб одна «впала, а друга зосталася». Господь зробив із нього велетня, який «отечество найпаче возлюбивий і його ради ні вочто вмінивий спокій, користи і всі привати», який поборював зло на своїй землі «мужнім і прекрасним, лицарської відваги серцем», якому осоружні були угоди з ворогами отчизни. Який був типовим представником того лицарства, касти козацької, якому притаманне було таке чуже голоті поняття чести, яким дорожчою від «милої, клейнодів, живота, обнови» була лицарська честь. Були це «лицарі церкви, правди, мести», «сладостям лицарським всеціло себе вдавши». Недарма Платон уважав погорду до дочасних благ остоею аскетизму і стоїцизму, основною чеснотою вищої касти. Недарма вважав, що «войовники мужеські і суворі мають у своїй душі щось божественне»... Це були ті, яких основними чеснотами були «шляхетність, мудрість і мужність», які дають віру, що не знає сумнівів у свою велику справу, пристрасну любов до свого ідеалу, до своєї «мрії», не до матеріяльного «благоденствія», і героїчну відвагу серця не пактувати з силами Зла, лише валити вівтарі чужих богів. Були вони надхнуті тою велетенською силою Духу, «небесною іскрою в серці», «іскрою, схопленою з неба», яка дає «рукам нетвердим» «стать на ката знову», яка притягає їм на допомогу «силу Архистратига Михаїла», що «вогняним стовпом палав у темі», вказуючи їм шлях до тріумфу й боротьби за їхню велику ідею. Це була та «іскра вогню великого», яку будили в нації її пророки: автор «Заповіту», автор «Мойсея» і авторка «Ксандри», прочуваючи грядучий час останнього змагу із зірваними з ланцюга силами диявола нашої доби. Змагу в ім'я «предків заповіту», в ім'я великої місії Києва.

Це було б з приводу *першого запитання: про який Дух говорить поетка*, що прийшов накреслити в наших серцях «свій заповіт великий» на скрижалях наших сердець? *Запитання друге: який ми гріх вчинили проти Духу*, що він зламав свій заповіт великий, той, «взятий з бою волі заповіт»?

Під «ми» треба розуміти ту провідну українську інтелігенцію останніх майже століть, яка пішла за блудними «современними вогнями» вузькоглядного драгоманівсько-

го матеріялізму, яка, «коли з'являвся їй дух величний, що вогняним стовпом палав у тьмі», як Шевченко і сама поетка, «не вірила своїм очам і врозтіч розбігалась манівця-ми». У цих словах і є вже відповідь на друге запитання. Ця бо інтелігенція *втратила у своєму серці віру в того Духу*, насамперед у всеспасаючу силу тої «іскри з неба», що «могутній вогонь роздимає» в серцях людей.

Ця інтелігенція не мала вже завзяття предків, тої касти лицарської, що «свій рід веде з Прометея і предківський спадок шанує». Ця інтелігенція відкинула «предківський спадок». Цей спадок – і політичний, і духовий – був чужий інтелігенції, яка всю давню нашу літературу, всі її ідеї, містику й езотерику відкидала як «схоластику». Яка задовго до підпалу Москвою книгозбірні ВУАН у Києві радила ту «схоластику» спалити (М. Шаповал) або гукала устами большевицького блазня: «Що це горить? Архів? Музей? А підкладіть-но хмизу!» (Тичина). Або силкувалася стягти з постаменту Шевченка, щоб на його місце поставити московських ідолів (Багрянний). Або топтала осячними копитами пам'ять «незнаних вояків», що зложили голови в ім'я своєї Правди в степах і лісах України. Або, як панегіристи «сучасности», які з «іронією» пів інтелігента глузують із містики давнього Києва, а ідуть під стягом Марксів і Райсів, радячи нам залишити Київ зі Святою Софією і Лаврою та повернутися лицем до Євразії. Що можуть ті «інтелігенти зрозуміти в патосі творчості і містиці Лесі Українки, коли бачать у ній не вищу духом опромінену Одержиму або пророчицю Касандру, а ліричну Марусю, яка «співає про весну і квіти, билінки, берези і кущі...»? Чужі є тій інтелігенції віра у Вищу Силу Духу, що творить дива у фізичному світі, чужий патос горіння для великої ідеї, віра в чудо, чуже бажання демаскувати диявола і боротися, а не пактувати з ним в надії на «еволюцію» і «прогрес». Ось у чому був «гріх проти Духу» тої інтелігенції, яка «чужим богам пожерла жертви». *Ось чому Дух той «зламав свій заповіт великий»...*

Та, читаємо в поетки, «може нам дасться заповіт новий, і Дух нові напише нам скрижалі»... Може! Та це станеться не скоріше, як Україна покидає ідолів чужих, а їхніх недоумних попихачів поставить на своє місце в суспільстві. Це станеться, коли вестиме Україну нова лицарська батава з духом Хмельницького і Мазепи, що «візьме з бою волі заповіт». Тоді лише «і Дух нові напише нам скрижалі».

Майже сорок літ тому лянсував я ідею нових людей із воскреслим духом старої традиційної України, носіїв її великої місії, людей типу тих «лицарів і кавалерів», які існували на нашій землі ще до XVIII ст. Ця ідея нового лицарства рятуватиме Україну та інші нації від влади слуг диявола на Сході, рятуватиме й Захід від Москви і від «софістів, економістів і калькуляторів» власної прокомуністичної «демократії».

Ця ідея вже шириться в незалежній від мафії пресі Заходу. Для українців, не збаламучених пресою москво- і комунофільської «демократії», раджу прочитати знамениту заяву генерала Мак-Артура, однієї з небагатьох блискучих постатей сучасної Америки, в «Лайф» минулого року. У своїй заяві, яку він називає «*великим моральним кодексом шевальєрії*» (лицарства), шевальєрії – слова, зненавидженого «модерною» голотою, але яке червоною ниткою іскриться і горить у творах бояна нашого лицарства козацького – Шевченка. Основні накази того кодексу, пише генерал, зібрані для того, щоб військовому лицарству «дати правила заховання, щоб дати відвагу, коли відвага слабне, збудити віру, коли, здавалося б, не було причини вірити, створити надію, яка, здавалося, вже пропала»... Як це нагадає «контра спем сперо» («без надії таки сподіватись») Лесі Українки, висміюване безглуздими циніками у своїх листах «до приятелів» або й в інших! Читаємо далі з заяви Мак-Артура: «Недовірки скажуть: «Це все слова, гучні фрази, кожний демагог, цинік або лицемір глузують із цих слів». Але як діють ті слова? Вони формують основу вашого характеру для вашого майбутнього призначення бути

сторожами оборони нації. Вони роблять вас сильними, щоб знати, коли ви слабнете, а коли ви слабкі – бути досить відважними, щоб перемогти переляк. Вони вчать вас бути гордими й незламними в чесній невдачі, а скромними й шляхетними в успіху, шукати не вигод, а зусилля і змагань, вчать встоятися серед бурі, панувати над собою, заки навчитеся панувати над іншими, мати чисте серце, дають загартовану волю, імагінацію, силу почуття, ставлять бажання непевних і небезпечних пригод над любов'ю спокою, вчать бути джентльменом... Цей кодекс навчає, що є правда і що брехня, вчить жертвості й шляхетності... Когорта цих людей мусить завше бути готовою стати в обороні своєї країни, коли того вимагатиме час, а коли це занедбає, то мільйони духів у брунатних хаки встануть із могил, вигукуючи грізні магічні слова – «Duty», «Honour», «Country» (обов'язок, честь, Батьківщина)! Але це не значить, що будуть вони підпалачами війни, бо, як казав Плаган, «лише мертві побачать кінець війни».

Як ця тирада нагадує кодекс моральний лицарства козацького! Як нагадує образ Шевченка про лицарів, що встають із могил на оборону правди, справедливості і свободи своєї країни.

Як основа того кодексу – честь, як вона нагадує основу всього світогляду нашого «Кобзаря»! Не так матеріальна біда, як приниження людської гідності викликало в нього гнів. Його обурювало, що «у ярмах лицарські сини», що над ними «поганці панують», що всякий «поганець» смів «над козаком коверзувати», що доведеться їм на Божий Суд «руки в кайданах принести», що козак «не соромиться конать в ярмі», що «нагинався» перед насильником, що без сорому і чести деякі з них «у цариці патинки лизали», що мільйони нашого люду «гнув», як рабів, сатрап чужого деспота, що стільки земляків перетворилися в «лакеїв», «плебеїв», «сміття з помела» чужого тирана, мучився душею, бачачи, як «всякий день стоїть стид наш перед нами»... Цей стид, сором, почуття ганьблення душі вільної людини гриз його вдень і вночі набагато більше, ніж економічний гніт.

Це була основна прикмета лицарської верстви, така далека тим, кого звав «плебеями». Коли «модерне», «прогресивне» плебейство наших днів у своїй «сучасній» пресі торочить про припинення збройної і навіть холодної війни з «сусідами», що винищують нашу націю фізично і на Україні завели жорстокіше від старого кріпацтва і це кріпацтво приймають як добрий, придатний для України «новий лад», коли, розбиваючи лоба перед чужими ідолами, виправдовуються заповіддю «християнської любови», чи не є це повний зник у тих лакейських душах всякого почуття чести, гонору, про який говорить Мак-Артур, чи до їхньої «модерної ідеології» не надавалося б як гасло старопольське прислів'я «не гонорово, але здорово»? І чи можливе якое порозуміння між людьми цього гасла і гаслом Мак-Артура чи Шевченка, які на перше місце ставлять «онор»¹, честь? Або чи можливе воно було між хмельничанами, які чужих панів з України виганяли, і барабашівцями, що з тими панамі хотіли «у супокою хліб-сілі заїдати»?

Правда, Мак-Артур був головно вояком, не політиком. Він не був типом такого генерала, як Кромвел, Бонапарт, Кемаль, Франко, де Голь, Йонеску, або в новітніх часах генерали – шефи політичних хунт Південної Америки, або у нас П.Скоропадський, а в старі часи Хмельницький чи Мазепа. Але він чудово розумів банкрутство так званої сучасної «демократії». Бо у своєму «Слові» перелічував хвороби тої «демократії», де «влада занадто «патерналістична» (батьківсько-опікунча), деякі суспільні згрупування заарогантні, політики скорумповані, де росте злочинство, де занизько падає суспільна

¹ *Франц.* honneur від *лат.* honor – честь, (по)шанування; гідність. У французькій мові літера **h** перед голосним на початку цього слова не озвучується (німе **h**) – *Ред.*

мораль, де звужуються особисті свободи» та ін. І коли в лицарські настроєних колах однодумців Мак-Артурового суспільно-політичного «Вірую» свідомість ростиючої суспільної гангрени вже є, це значить, що ті кола незабаром виступлять під своїм прапором і на політичну арену. А що такі думки не є тільки думки однієї людини, можна навести більше прикладів. Між іншим, приклад генерала Айзенгавера, який теж обвинувачує панівний нині лад у багатьох демократіях як «державний патерналізм», коли держава-опікун стає державою-паном, як лад, де «вбивається характер і мілітантний дух» («fighting spirit»²), і уважає, що «основна боротьба нашої доби – це боротьба за свободу проти регламентації» (Cecil Palmere. «The British Socialist Ill-Fare State»³). Регламентації, додаю, що загрожує західному суспільству і з боку комунізму, і соціалізму, і «демократичної» мафії.

Цей момент – «fighting spirit»⁴ («загониста вояцька вдача» у Лесі Українки), готовість поборювати ворожу силу духово й фізично, цієї прикмети якраз бракує націям, де по занепаді середньовічного лицарства, писав Берк, правити почали «софісти, економісти і калькулятори», «реальні політики». Перед чортівськими силами, які сунуть на християнський Захід, ті «реальні політики» відступають або зі сліпоти, або зі страху, або з симпатії до тих сил. В усякому разі, одні свідомо, інші несвідомо гасять дух спротиву в своїх суспільствах, обеззброюють їх морально й духово. А всі їхні гасла «миру», «співіснування», «братерства народів», «соціальної справедливості» і «гуманності», «рівноправності націй» – все це фальш, маски, за якими криється зовсім щось інше. В політиці, культурі, духовому житті (преса, кіно, право) толеранція розкладу, не раз злочину, підкопування релігії, адорація грошей, насолоди й розваги – і ніколи протесту проти зла. Всі організації тих «реалістів» – ООН, ЮНЕСКО, проекти світового уряду, всесвітнього «миру» (на основі статусу кво), ведуть до загибелі християнської Європи і тріумфу тої чи іншої «Євразії» чи за проектом Сталіна-Хрущова, чи Рузвелта, або Шелепіна, чи за проектом лянсованого «Сучасністю» Райса – євразійської рівнини, яка «має над Заходом безперечну і значну перевагу», з московським або «ізраїльським світовим центром», при чому Україна мала б «орієнтуватися на Схід» і «покласти наголос на своїй близькості до Азії»⁵. І коли ці проекти уперто й підступно стараються зреалізувати західні «євразійці», то тільки завдяки зникнові того «fighting spirit» у суспільстві Заходу.

Коли навіть із деяких високих щаблів сучасної «еліти» Заходу чуємо апробату «світового уряду», або «моральне» визнання вавилонської ООН, де засідають теж слуги диявола, або поради, що «економічна і соціальна доктрина марксизму може бути прийнята, абстрагуючи від комуністичної доктрини про Бога (себто антитеїзму), коли ні проти комунізму й атеїзму, ні проти апостолів диявола в Москві не чути з тих кіл майже ні слова протесту, ні заклику до боротьби з ними, то чи не свідчить це про моральну дегенерацію кіл тої «еліти», про повний зник бажання боротьби зі злом, про бажання через його толерування здобути спокій для себе, фатальні і наївні калькуляції! Бо це капітуляція, прикрита дзвінками, але порожніми фразами про «мир», «соціально справедливість» і турботи про «бідних». Або про те, що «нема різниці між війною справедливою і несправедливою», себто, що нема різниці моральної, коли комуністична голота нищить знак хреста і вимордовує мільйони людей «на нашій, не своїй землі», і тими, які на Україні борються проти чужинецького терору за свою віру і націю...

² Бойовий дух (англ.).

³ Сесил Палмер. Британська соціалістична неблагополучна держава (англ.).

⁴ Бойовий дух (англ.).

⁵ Сучасність. – 1961. – Ч. 1.

Із зануку того духу спротиву Заходу постала й «реальна політика» нашої «демократичної» еміграції. Звідси їхня капітулянтська «ідеологія», проповідь «толеранції до думок і діл інших» (у тому числі й попіхачів Москви), поради шукати «людей синтезу» між боротьбою і капітуляцією, «внутрішнього компромісу», щоб «українська людина перестала бути ворогом іншої української людини», хоча б та інша була чекістом або славословцем Компартії... І щоб, очевидно, перестала картати перевертнів так, як їх картав Шевченко – «лакеями, людоморами», «попіхачами» чужого пана... Для капітулянтів абсурдом є «почати якусь тридцятилітню війну коли не двох релігій, то двох світоглядів – ідеалізму і матеріалізму. Для нас мусить настати процес відідеологізування політичного життя», бо це є «вищий ступінь політичної дозрілості»⁶ і «великого поєднання соціалізму з націоналізмом», потім із комунізмом і атеїзмом. А ідеалом тих капітулянтів є або «титовська Україна», або «правдива демократія» з таким, наприклад, «Платоном на троні президента», як знаний москвофіл і масон професор Масарик із його гаслом «Правда перемаже!», з його республікою, що «нагадувала Швейцарію з її дійними коровами, сиром та добрими годинниками», з його правдивою демократією, засади якої тому «Платонові» «вдалося безболісно втілювати в дійсність».

Ось який був політичний і побутовий ідеал модерних загумінкових Довгочхунів і Перерепенків. Смакуючи цю шлункову «концепцію», так малює нам її наш малоросійський Платон, сидючи «на білому коні» на «сучасній» мажарі⁷. Певно, що ідеали Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, поетів львівського «Вістника», ідеї націоналізму були для тих Довгочхунів єгипетськими ієрогліфами, яких не могли розшифрувати, а розшифровані іншими уважали за «немодерну схоластику». Що ж дивного, що криво дивилися вони на новочасних Навинів Івана Франка, що прагнули з «номадів лінових» зробити «люди героїв», що воліли, щоб їх вели Датани й Авірони, «ошуканці та дурні»? Що за кожної небезпеки, як ті жиди в пустині, ремствували, нащо погнали їх у похід, коли ліпше було б спокійно сидіти в єгипетському рабстві або «хоча б і в неволі», як писав соціаліст Чернецький? Які боялися іти за тим «стовпом вогняним», що з'являвся їм уночі, вказуючи шлях визволення.

Усе щойно сказане характеризує не лише поняття «гонору», чести цих Довгочхунів, не лише поняття, уняте Мак-Артуром у слові «duty» – обов'язок, боронити національну й особисту честь людини, створеної на подобу Божу з «іскрою вогню великого» в душі. Все це нарешті показує, що й поняття «country» – вітчизни – зовсім чуже Довгочхунам, типовим «дядькам отечества чужого», які не знають, що значить «у своїй хаті своя правда, і сила, і воля». Для них центром їхньої Вітчизни може бути і Москва, і Тель-Авів, чужа «правда» може бути прийнята як своя, своя воля може бути волею чужого «підсусідка», молодшого брата, нарешті, своя сила – силою того, хто його, «мов того вола, у плуг запряже». А кому бракує поняття чести, того можна підкупити, хто не має своєї Правди, своєї догми, того можна обдурити, а хто не має поняття того «fighting spirit», того можна стероризувати, залякати...

Це була демосоціалістична, іноді комуністична, «еліта» з її головними представниками: Грушевським, Винниченком, Крушельницьким, Вітиком, Петрушевичем, Севрюком, Залізником починаючи, а закінчуючи сучасними емігрантськими «контактовцями» з висланниками кліки Кремля. Подібних «демократів» назвав Мак-Артур демагогами, циніками і лицемірами. А до цих треба ще додати сліпців, незрячих, задурманених драгоманівською чужою мудрістю. Це вони втратили віру в Духу, його силу й «розбіглись манівцями і попали у полон ворожих доктрин». І за цей власне гріх

⁶ Сучасність. – Ч. 35, Ч. 91 та ин.

⁷ Сучасність. – Ч. 53.

проти Духу відвернувся він від них і від тої країни, яку сліпі вожді вели в провалля в порозумінні з дияволом, «падши, вклонившись йому». На місце тої лжееліти і має прийти на Україні інша, опромінена тим «моральним кодексом шевалерії», про який колись говорив Шевченко, а нині Мак-Артур.

Бо кожному, хто має очі, щоб дивитися, і вуха, щоб чути, ясно, що наша доба – якраз доба «релігійних і світоглядних війн», з яких глузував згаданий вище сліпий неофіт демосоціалізму. Якраз та доба, яку віщував Шевченко, символізована в «силах Архистратига Михаїла», боротьба на життя і смерть сил добра з силами Нечистото, символізованого у воронах «Великого Льюху». Доба, яку візйонувала Леся Українка в поезіях і драмах, доба, яку в «Мойсеї» передбачав Іван Франко, символізуючи незримі сили зла в Азazelі, а збанкрутовану еліту – в тих «ошуканцях» та «дурнях», героях спокою і капітулянтства. Це вже ідуча доба стане боєм на життя і смерть на нашому континенті між традиційними силами давньої християнської Європи й силами орд Евразії та їхніх допомагачів (великою мірою не європейського, а азійського етнічного походження) в Європі й Америці, які, лжехристияни й антихристияни, йдуть, щоб знищити релігію Назорея в Окциденті. А разом із тим обеззброїти його морально, духово й фізично, згасити той «fighting spirit» і запанувати над націями нашого континенту в формі світового уряду на взір СССР. Ця доба якраз буде ще в більшому напруженні й розмірі боротьбою «двох стін» (за Хмельниччини), з яких одна впаде, а інша залишиться.

Підняти ту боротьбу на нашому боці має нова сила – відроджене лицарство. Тобто громада, орден людей, які прийдуть і вже приходять на Україні, як Шевченків Ярема «з крилами за плечима», хто «у серці іскру небесну ховає», окрилені Духом «іскрою вогню великого», осяяні вищою мудрістю, за словами Євангелія, не «бісівською мудрістю» століття матеріалізму, надхнуті вірою в непереможність сили духу, вірою в чудо, не званою недовіркам, вірою, яка, пише поетка, запалює її мрію, а мрія, перетворена в слово, що «пламенем» горить, творить дива на грішній землі. Це є екіпа, орден людей, які йдуть втілити в життя «незримі скрижалі» нового заповіту Духом, вирізьблені в їхніх серцях Його «незримим пером». Це ті, які «іскру, вхоплену з неба, в незримий вогонь роздимають», які «рід свій ведуть із Прометей і предківський спадок шанують», шанують великі традиції своєї нації. Це були ті, які звикли «брати з бою волі заповіт».

Для циніків, демагогів і фарисеїв ця езотерика Шевченка і Лесі Українки, повторюю, звучить як марення хворих. Тим не менше ера таких «маніяків» або «дурних оригіналів», як ганьбили Шевченка подібні ж фарисеї за його життя, вже настає. Найліпшим доказом того є біжуча історія і містика згаданих двох наших віщунів, яким відкривалися таємниці незримих світів, які «іскри, схоплені з неба», прийшли роздмухати в могутній вогонь на землі.

І якраз тому, що сили диявола на землі заражені містичною вірою у свою диявольську ідею, яка надихала їх вогнем запалу і жертвенности, зауважує один французький автор, якраз тому мусять ті, що борються зі злом і анархією нашої доби, бути одушевлені «сильною ідеєю, яка каналізує всі енергії, мобілізує їх і дає їм силу наражати себе на найбільші жертви» (PCC – Formation de chefs et action Catholique Fides⁸). Боротися зі злом? Щоб ясно зрозуміти це, треба в сотий раз пригадати гасло апостола Якова: «Скоріться Богові і протиставтеся дияволу, і втече він від вас»⁹. Але втече лише від тих, хто не має «двоєдушія в серці». Хто має відвагу протиставитися в ім'я своєї ве-

⁸ Навчання лідерів і Католицька акція Фідес (Vіра) (*фр.*). (PCC – Pacific Conference of Churches, the regional ecumenical organization in the Pacific region (*англ.*) – Тихоокеанська конференція церков, регіональна екуменічна організація в Тихоокеанському регіоні).

⁹ 2 Посл. Як., 4.

ликої Правди. Якої? Тої, яку «Первозванний Землі своїй прирік», київській Землі (М. Філянський), прирік Києву на те, щоб він «гримів, сів і цвів, щоб слава в небо підіймала крила» (М.Щербак). Бо доля так судила, щоб «*на гострій грані двох світів ми непорушним муром стали*» (Юрій Клен).

«Містика?» – з глумом питатимуть недоумки з громади «циніків і фарисеїв». Так, містика! І чудово розуміють вирішальне значення тої містики для постання нової України ті, що завзялися її утробити остаточно, ті, які вперто і послідовно вогнем, залізом, землею і водою нищать тепер наші церкви, наші могили, наші безцінні духові скарби в старих книгозбірнях України. Вони знають силу надхненого «іскрою з неба» людського духу! Недавно советський російський автор Васільєв написав книгу «Тасмнічі явища людської психіки»¹⁰, в якій, зупиняючись над тасмнічими силами людської душі (гіпнотизм, сугестія, яснобачення, телепатія, телекінез), автор, не можучи заперечити їх існування, намагається їх пояснити або фізичними причинами, або зараховує їх до забобонів, явищ хворобливих, алкоголізму та ін. Робить це безпорадно і наївно, але зраджує при тім страх перед невідомою незримою силою людського духу. Найцікавіше, що книжка, хоч трактує явища чисто містичні, з'явилася у «Видавництві політичної літератури». Власне! Васільєв і такі ж, як він, відчують, яку величезну *ролю в політиці має містика!* І тому вважають боротьбу з нею одним з основних завдань советської політики, а містику – за основну загрозу для існування диявольського режиму і його диявольської імперії. З тих самих причин зруйнували москалі собор Архистратига Михаїла, бо був він патроном лицарства нашого.

Нова батава людей на Україні, яка прийде, яка вже йде на Україні і яка має довершити велику місію нашого Києва, – це батава нової провідної верстви. Сентиментальні народодлюбці можуть досі лементувати, що спасе Україну «лише народ, демос», маса, бо нібито лише той демос «створив традиції безсмертні», розкрив «скарби нації»... У чому ж для розчуленого народодлюбця є ті традиції і скарби? А дуже просто: «у до болу люблених піснях». І ці малороси й русини навіть у мріях про визволення й традиції додумуються найвище до «рідних пісень», «рідної мови», «рідної ноші» й «рідної їжі»...

Наші традиції є деінде! І відновити їх можуть лише люди нового духу нового лицарства, що його викликали з могил Шевченко, Леся Українка, яка «любила вік лицарства», Франко і поети львівського «Вістника»: О.Теліга, Ольжич, Мосендз, Маланюк, Стефанович, Клен. Це має бути окремий орден людей, спаяних в одне ціле спільнотою духу. Маса ніколи не веде, масу ведуть її вожді – зрячі або сліпі. Так, як армію ведуть Бонапарти, Хмельницькі, Богуни, Болбочани або Омеляновичі-Павленки чи Айзенгавери. Ця каста, іронізував із «демократів» Юрій Клен, не буде:

*У такт іти з добою,
Нівелювати рівень свій з юрбою –
вона буде її вести за собою.*

Будуть це, за пророцтвом Лесі Українки, «закуті в залізо борці або посивілі в науках ченці, світочі свого народу». І хоч «лицарські повинності гірше ярма», та дарма хотіти їх скинути, бо «у кров переходить лицарство» з покоління в покоління.

Люди нового духу – це люди духу старої країни, ті, що твердо вірили, що «правосуддя Боже подвигає народ до оборони власного життя», ті, що були переконані, що вони були «знаряддям Божої волі», люди окремої, духової спільноти, ордену.

Орден? Це гурт людей одного «морального кодексу», людей добору, не механічного об'єднання Вавилонської вежі чи ООН. Один французький автор, розглядаючи проблему «модерного апостолату», писав, що для того, щоби довершити якесь велике

¹⁰ Нов[ое] Рус[ское] Слово. – 7.6.

діло, «треба для перемоги однорідної активної рішучої меншости». «Спасіння через еліту – це єдиний засіб запанувати над труднощами нинішнього часу» (L[eopoldes] de Mondesaignes. «L'Apostolat et le Probleme des Elites»¹¹).

У нашу добу, коли насіння Маркса, Фройда, Леніна розвинулося буйним чортополохом на Сході і сильно починає йнятися вгору на європейським Заході, де «демократичні» маги відверто голосять «релігію» матеріалізму, шлунка, сексу, забави, грошей і вигоди, антипатріотизму й «миру за всяку ціну», хоч би з самим сатаною, коли в побуті, літературі, мистецтві, на радіо, у своїй пресі, в моралі громадській, у праві серед того самого «демосу» ширять розклад і анархію, вбиваючи в душах ту «іскру з Неба» (Лесі Українки), калічачи розум, душу й волю людини, бажаючи перетворити той «демос» у двоного худобу, ведучи свої нації і світ до катастрофи, ідея лицарства починає відроджуватися, як вище навів я приклади, на Заході. Особливо подібне треба підкреслити щодо України.

Уся Україна опинилася під чоботом північного варвара, який заповзявся не лише фізично знищити нашу ворохобну націю чи розсіяти її, але «саму душу нашу в пута закувати», згасити в ній «вогонь небесний той», що приніс на гори київські Первозванний. Найгірше ж, що ця диявольська робота знайшла і знаходить ще стільки Юд і Каїнів у лоні самої нашої нації! Тих, як писала поетка, «невільників продажних без сорому і чести» або просто глупих «самоотвержених малоросів» чи, як казали поляки, «почцівих русінуф»¹². Попри маси тих, що на Україні за своє людське національне «Я» ідуть на героїчний спротив, на смерть і на муки, є там досить ще Тичин, Довженків, Скрипників і Сосюр. Але на еміграції нема терору Компартії (вона має змогу вбивати лише найкращих), ті «дядьки отечества чужого» рекрутуються серед недоумків-кар'єристів і косачів.

Ці модерні москвофіли в ім'я політичного «реалізму» намагаються у своїй пресі вбити в душах еміграції потяг до великих ідеалів, до боротьби за них, до спротиву проти насильства чужих на нашій землі, сіють сумнів, страх або байдужість, бажання схилити чоло й пактувати з апостолами брехні і зла. Вони вбивають у серцях ту іскру з неба, віру в Силу духу. Тому за цей гріх проти духу цей останній відступив від них і, на жаль, від землі, яку ця лжееліта «демократична» задумала представляти.

Та за останні 50 літ на Україні й у духовому і фізичному світі нації народжуються і встають сили, про які мріяв Шевченко. І ці нові, як казали в давнину, «будуть подібні колишнім», тим, чий дух входить у них із старих козацьких могил. Шевченко в яскравих і повних містики образах передбачав прихід цих нових лицарів, які «встали з могил» за останні п'ятдесят літ, нагадуючи, що поза ними «ність спасення» для України. Той самий апель до «мерців», які з могил «за правдою встають», посилала у своїх поезіях і драмах Леся Українка, Іван Франко і згадані вище поети групи львівського «Вістника».

По занепаді давньокиївської держави відродилося українське лицарство в формі ордену запорозького, в контакті з лицарством Заходу. А в кодексі західної шевалерії, так подібним до нашої, між іншим було так: «Ти повинен любити країну, в якій народився», ти «вестимеш проти невірних війну безнастанну і безпощадну» (за що і проти чого!). Нарешті – маєш виконувати свої зобов'язання громадські, «коли вони не є проти законів Божих»¹³. Здається, звичайні і прості правила? Але з ними врозріз ідуть

¹¹ Леопольд де Мондезень. Апостольство і проблема еліт (фр.).

¹² Польськ. *roszcziwy gusin* – добрий, добродушний, порядний русин. Так кваліфікували поляки тих українців, які не виступали проти польського гніту – *Ред.*

¹³ Marie-M.-Martine. *Contes de Chevalerie*. – Gardiens de L'Honneur. Mari M. Martine. Казки лицарства. – Честь гвардії (фр.).

«правила» драгоманівців – давніх і нинішніх «реалістів». Коли ці останні кажуть, що вірять у Бога, то все ж ідуть на угоду з тими, хто брехнею, вогнем і мечем нищить Його на Україні. Коли говорять про боротьбу за «соборну і самостійну», то іншими «еволюційними способами». Коли клянуться в любові до країни, де вродилися, то або голосять і любов до зрадників, і перевертнів, або, як «есер» М.Шаповал, що в ім'я свободи жадають, щоб кожний, хто народився на Україні, мав право вибирати собі національність, яку сам хоче.

Згадані правила західного лицарства були зовсім, як бачимо, іншими. Такі й подібні приписи можна знайти і в писаному, і в неписаному кодексі лицарства запорозького. Вже згадав я, що патроном і західного, і нашого лицарства був Архистратиг Михаїл, цей «рати небесної водитель, полчищ Господа мечоносця», як говорили в часи князя Байди-Вишневецького, заложителя Січі, тому радилося «з оним в душі держатися, якоже образ цей силу тайну носящий есть». Як у цій фразі знайдете і містику Шевченка, і Лесі Українки, що ті лише притягають до себе вищу силу, які вміють її іскру «у великий вогонь роздимать», які «вірять у світло», в силу його проміння «з далеких світів» у своїй душі. В таких лише серцях напише Незримий Дух нові скрижалі нового Заповіту для їхньої країни.

І справді, доки існувало те лицарство на Україні – чи в князівські часи, чи в козацькі, чи часово в 1917-1920 рр. або 1939-45 рр., – доти існувала й Україна, стояли або вставали на ній ті лицарі, що їх викликав із могил Кобзар. І ще одного не треба забувати, що чин лицарський – невідомий зовсім деяким і чужий деяким народам (між іншим, московському і жидівському), на Заході Європи найдовше, бо до XVIII століття втримався якраз на Україні. Ця традиція і дух лицарський так міцно закоренилися в землі нашій, що не вдалося їх виполоти ні сучасним «реалістам», ні таким ненависникам Шевченка, як Драгоманов, Куліш, Арабажин чи Багряний. До повернення до давніх традицій нашого лицарства, до формації ордену нових наших Навинів пристрасно закликав Іван Франко у своєму «Мойсеї».

Перестерігав новочасних Датанів та Авіронів:

*Зрозумійте й затямте собі, ви, сліпців покоління,
Що, як здушите душу живу, заговорить каміння!*

Перестерігав, що як волітиме «спокій» у єгипетській неволі народ, то:

*Замість статися сіллю землі, станеш попелом підлим,
Замість світ свободити від мук, і роздору, і жаху,
Будеш ти, мов розчавлений черв, що здихає на шляху,*

Що, як зійде зі шляху, призначеного Господом, Він:

*Буде бити і мучити вас, аж заплачете з болю
І присягнете в горю чинить Його праведну волю.*

У цього картаючого пророка знайдете й нові скрижалі нового заповіту, відповідь на всі дражливі питання грядучої нової доби. Вести націю мають не збанкрутовані, що прийшли на місце шевалерії, – «софісти, економісти і калькулятори», а наші «Мойсеї» і «Навини». Вести її будуть шляхом героїки, боротьби і посвяти, не шляхом плазування перед фараоном або злочинного «миру» з синами диявола. Що підуть не під прапором облудного інтернаціоналізму чи соціалізму (Франко був виразним ворогом драгоманівства і соціалістичного рабства), під владою «ошуканців та дурнів», які перетворюють націю в «номадів лінивих», у рабів матеріалізму, і всенівелюючої регламентації сліпих вождів, а шляхом ідеалізму, націоналізму, духовности, суспільної ерархії історичної України. Шляхом великого післанництва нації в обороні предківської віри і слави.

Хто студіював цю поему Франка, знайде в ній філософію лицарства, хоч і написану, подібно до драм Лесі Українки, в кадрах чужої історії. Знайде віру в божественну Силу, яка дає силу, відвагу й непохитну волю націям, віру в покликання нової батави («парубоцтва Навина»), віру в місію нашої країни, віру в «невідоме», волю «фантастичне досягнути», забуваючи про «близьке й знайоме», наказ «не гасити святого вогню» у своїх лицарських серцях.

Закликав народ «не статися ласки негідним» божественної, стерегтися, щоб «обітниць своїх не відкликав» Господь.

Учив великої і забутої модерними софістами правди: не вдаватися в службу ідола матерії («добробуту», грошей, «проспериті»), бо «лише Духу кормильців з усіх собі вибирає» Господь. Учив, що, «хто здобуде всі скарби землі і над усе їх полюбить, той і сам стане їхнім рабом, скарби духу загубить».

А ті скарби були найважливішим з усього!

Цікаво, що в поемі Франка є проблиск ідеї про не лише національної, **а й універсальної ваги** велику місію України, її значення не тільки для нашої землі, а й усього християнського Заходу, авангардом якого є Україна в боротьбі з силами антихриста. Франко підкреслює, що призначення України – не лише себе, а й «весь світ свободити від мук, роздору і жаху» силою свого Духу. Тому й пригадує всім маловірам і недоумкам, щоб знали, що згубою буде для України, коли послухає голосу одурманених чужою брехнею «дядьків отечества чужого» і «тверезих реалістів», коли не збагне своєї місії. Перестерігає, що «з Богом на прю виступать непорадно», бо:

*Його вже натягнутий лук, і тятива напнята,
І наложена стрілка на ній –
І це ви є – стріла та!*

Ви – сучасні покоління, а:

*Як стріла вже намірена в ціль, нагострена до бою,
Чи подоба стрілі говорить: «Я бажая спокою»?*

Ціль? Це власне та місія України, про яку я нагадав, цитуючи вище про віщування поетів «Вістника», між іншим, слова одного з них, що на київській Землі, на її горах, на Хрещатику, сама:

*Вічність гомонить, з імлі віків
Здіймає слава соколині крила!
Тут плив народ до світла древньої Софії.
Хрещатику! У клекоті віків
Тебе Вкраїна кров'ю охрестила!
Щоб ти гримів, щоб ти сіяв і цвів,
Щоб слава в небо підіймала крила!*

У закликах цього та інших поетів львівського «Вістника», перед тим Лесі Українки, а ще перед тим Шевченка бачимо, як у містичному прозрінні уздріли вони, як апостол на шляху до Дамаску, того «Духу великого», що «вогняним стовпом світив у тьмі», вказуючи нам шлях.

Хай трагічні заклики цих наших ясновидів вічно стоять перед нашим духовим зором, хай стережуть, щоб не вчинили ми «гріха проти Духу», щоб знайшли давній шлях «козацької нації» нашої, вказуваний здавна патроном Києва, вождя «полчищ Господа мечоносця», щоб «народи, що, немов леви в пустині», шукають нашої згуби, розбіглися, немов шакали ниці. Щоб відбутися з Ним знову те «свято згоди в золотоверхім місті»

ДВІ ПОЕТКИ УКРАЇНИ ПРО «МОДЕРНИХ» КОНТАКТОВЦІВ

Є поетки з Божої ласки, поетки-пророчиці, наші Касандри, як Леся Українка або Олена Теліга. А є й інші – «поетки» з ласки Бажана чи Райса, яких вони та надхнені ними «критики» проголосили «геніальними» за їхні віршовані кривляння, переклади з комуністичних блазнів та гимни сексу й порнографії, яких впишають до московського троянського коня, щоб розкласти еміграцію.

Тут згадаю тих перших, поеток з Божої ласки, з одного погляду, які вже давно перестерігали нас перед проповідниками «дружби» з висланцями підступної ворожої сили. У політиці контактовці є ворогами сепарації України від Росії, відкидають всякі «фантазії» про містику та місію Києва, бо визнають месіянську роллю в Україні тільки за двома народами: за москалями, яких вільно їм називати лише росіянами, і за жидами, яких вільно називати лише «євреями». У практиці забороняється боротьба проти Москви, бо ми з нею, як учив Драгоманов, а за ним Грушевський і Винниченко, – «близнята по роду» і мусимо жити під спільним дахом. У культурі контактовці прихилиються до ідеї «триєдиної Русі», або по-модерному – «многонаціонального советського народу», до постулату «двох рідних націй» і «двох рідних мов», та до ідеї, що культурним світочем для України має бути столиця «великого русского народа» Москва, тепер комуністична, большевицька, з якою треба жити в «мирі» і злагоді... Певно, на всі ці догми вони висувають «аргументи», ті самі менш-більш, які достарчав перед війною «новошляхівцям» большевицький консул у Львові, а тепер Бажан. Усоте повторюю слова Сковороди, що «кожний є тим, чиє серце в нім». Це серце і знаходить для своєї «любви» відповідні аргументи.

Яке ж було те серце контактовців? Не хочачи, давно вже дав на це відповідь ніхто інший, як «геніальний Сталін». Оповідали, що коли йому доніс якийсь його агент, що знана емігрантська авторка пані Кускова розхвалює большевизм, то Сталін запитав: «А скільки вона дістає від нас?» Відповідь була: «Нічого не дістає!» І Сталін кинув: «Ну і дура!» Отже, прихильники большевизму поза межами СРСР можуть виявляти свої симпатії до большевизму лише тоді, коли щось «дістають», а коли ні, то вони просто «дури» (або «дураки», очевидно). Це означає, що одні – найвні телепні, а інші – наймити. В одних нема того «умного серця», як писали в нашу давнину, а в інших – серце лакея. Ці останні – з породи вже оспіваних Шевченком їхніх прадідів духових, що як побачать пана, то «аж потіють та товпляться, щоб то ближче стати коло *самого*: може, вдарить або дулю дати благоволить хоч маленьку». З тих власне, що «товпляться» то перед Кочубеєм, то перед Колосовою й Коротичем, Драчем і Павличком, то перед Бажаном, чи то будуть політики, науковці, літератори, поети та поетки, і складається громада сучасних контактовців у надії або на кар'єру, або славу чи мамону, складаючи свої таланти перед висланцями московського хана, творячи на еміграції разом із Тичинами, Сосюраами чи Рильськими його «хор панегіристів»... Якраз і хочу в цій статті познайомити читачів (властиво, пригадати їм), як до тих «панегіристів», слуг диявола, ставилися дві великі поетки України.

У своїй «Оргії» Леся Українка малює під образом конфлікту Еллади з Римом конфлікт України з Московщиною – акція і діалоги. Те, що це маскування з цензурних

оглядів, – річ очевидна, це підкреслюють усі коментатори, тому дозволяю собі в цитатах замінити «Рим» Москвою, а «Елладу» Україною. Один коментатор наводить на цю тему насамперед уривок з одного листа поетки: «Пора вже й публіку нашу привчити (не говорячи про самих редакторів), щоб не біла поклонів перед усякими nullité¹ через те тільки, що вони вряди-годи удостоюють нам «в хату плюнути», раніше «наплювавши» на неї, забрівши знічев'я з російських сусідських палат до нашого куреня». За приклад бере вона тут Максима Ковалевського, «потурнака», як його називає, а якого українці запрошують на свої свята або на голову своїх товариств. Бо такий зараз же повернеться до свого «потурнацького» жолоба. Нехай би, як пише, ті панове сиділи б собі й далі в «Русских Мыслях», чи як там ще їхні хороми зветься».

Чи не нагадує це запобігання ласки лояльних малоросів перед «потурнаками» царських часів подібне ж запобігання «сучасних» малоросів?

У драмі «Оргія» Хілон, учень співця Антея, приходить спокушати свого вчителя вступити разом із ним у хор панегіристів (славословців) «самого Мецената», щоб увійти у славу в Римі (тобто в Московщині). На це Антей схоплюється обурений і відповідає:

*Ти? Ти вступиш
У хор панегіристів? В тую зграю
Запроданців, злочинців проти хисту?
О, краще б ти навіки занімів,
Позбувся рук, оглух, ніж так упасти!..
І це був мій найкращий ученик!..
Геть! Я тебе нічого не навчив!*

Так відповів шляхетний Антей, і так радить поетка відповідати на залицяння московських «меценатів». А в іншому діялозі на спогад жінки, як іще дитиною її водила мати-танцюристка на оргії «римські», де квітами їх обсипали «римські» глядачі, Антей каже:

*А в тих квітках ховався невидимий
Холодний гад розпусти і зневаги...*

Як нині в похвалах і орденах московських, що ними обсипають новітніх перевертнів, котрі, як Рильські, Тичини чи інші «сучасники», ногами чи пером втинають гопака на честь і славу Сталіна та інших партійних «держиморд».

Коли ж і Федон, другий різьбяр, зваблює Антея йти у хор славословців Москви («Риму»), бо той Меценат «такий привітний і неподібно, що великий пан», Антей відповідає:

*Та з чого ж ти дивуєш?
Що пан вельможний на поріг пускає
Мистця убогого?*

Що вдалося Федонові продати москалям «свій твір найкращий» – статую Терпсихори, обурює Антея. Він каже:

*Бо ти ж продав туди свій твір найкращий,
Де зневажають все, що нам святе...
За гроші чи за славу ти продався
Укупі з твором рук твоїх...*

Для виведених тут і для нинішніх контактовців це – зовсім чужий і незрозумілий їм підхід до справи. Бо Антей апелює до поняття власної і національної гідності, до почуття, чужого всім тим, які «аж потіють та товпляться, щоб то ближче стати коло

¹ Нікчемність (фр.).

самого: може, вдарить або дулю дати благоволить хоч маленьку». Якими громами падають слова Антея на ті лакейські душі!

І знову цитата (із заміною «Рим» на «Москву» і «Елладу» на «Україну»). На квіління Федона: «Чи мав би я весь вік, як ти, сидіти без хліба і без слави?» – Антей відповідає, що повинен:

*Терпіти українець, коли хліб і славу
Здобути може тільки з московських рук,
з рук тих, «що зневажають все, що нам святе».
Не сміємо. А лаври? Ні! Не сподівайся!
Не з рук ворожих їх приймати!
Неславу дозволяють нам носити,
А славу Москва бере, немов податок,
І тая Терпсихора, що продав ти,
Прославить не Вкраїну й не тебе,
Лише Москву багату, що всі скарби стягає
З усіх країн руками Меценатів.
Його колекцію твоїй твір прославить,
А не тебе, ти тільки раб отой,
Що хистом оргію панам скрашає,
Та оргія все ж панська зостається,
Хоч рабські руки вряджують її.*

А на запросини Федона піти з ним на оргію московську, Антей відповідає:

Запобігай вже сам вельможних ласки,

*А я лишуь «без хліба і без слави»,
Як ти казав, та, може, не без честі –*

Це знову відклик до аргументу власної і національної гідності, незрозумілого для контактовців учорашніх, так само, як і сьогоднішніх...

Коли ж Федон удається до останнього свого «аргументу»:

*Антею, це якась дивна затятість.
Українцям не першина приймати
Хвалу чужинців, і яка ж в тім ганьба? –*

відказує Антей:

*Чужинців – так, але не переможців.
Бо переможець лиш тоді похвалить,
Коли подоланий похилить чоло
Йому до ніг і порох поцілує
З-під стіп його...
Ти віддався у руки ворогу, як мертва глина,
З якої кожне виліпить, що хоче.
Та хто ж тобі надхне вогонь живий,
Коли з творця ти творивом зробився?
Іди, служи своєму Меценату... Викинь з думки
Україну, що, мов Андромеда, скута,
Покинута потворі на поталу... Ти закам'янів
Перед лицем московської Медузи,*

як і нинішні контактовці, що, забуваючи про сором і честь, плазують, танцюють і співають на славу й команду московських «меценатів». Що наче «мертва глина» стали в їхніх руках, які з неї «виліплюють, що хочуть», – пропагандистів, приятелів

Шелепіна, конечности для нас мати «дві рідні мови» й дві вітчизни, пантофлю цілувати тиранам, які намагаються духово і фізично дощенту витеребити всю націю «на нашій, не своїй землі».

У тій самій «Оргії» дає поетка слово й москалям (тим «римлянам і меценатам»), з якого пізнаємо їхнє цинічне «Вірую» і суть їхнього «культобману», що його підняла нині Москва, та сама, перемальована на червоне. Так заявляє Меценат, як тяжко «працює» він, щоб подолати «недовірливість» отих «еллінів»-українців до насильника Півночі, як стремить «сполучити в одну родину» дві частини люду коринтського – римлян і греків, псевда на москалів і українців. А прокуратор вважає навіть, що ці останні ніякої науки і культури не створили, «в них навіть мови не було ніколи». Намір Мецената та його прибічників «привчить всіх видатних чужинців», насамперед українських перекинчиків і ренегатів, «Рим, тобто Москву, любити», бо «хто любить, той уподобитись може до любого і тілом, і душею», як це й стараються за намовами своїх політруків наші контактовці. Тішаться ці під римлян замасковані москалі драми, що Парнас і Олімп українські та всі святії гори України тепер їхній імперії дісталися, і тільки тим богам живеться добре, які дістали апробату «генія Риму», тобто Москви (певно «боги «дружби» і «братерства» зі «старшим братом»):

Котрі ж боги йому не покорились,

Ті вигнані були або й розп'яті.

Відомо, як закінчиться драма: Антей вбиває жінку, яка пішла на оргію московську, і сам себе вбиває. Так закінчується драматична поема, повна глибокої і такої актуальної тематики, повна теж актуальності, іронії і неблаганних ударів в обличчя ренегатам, які для слави, кар'єри чи грошей йдуть рабами служити славі того «Риму», в яким вивела авторка Москву... Яка наука для нашої сучасности, обдуреної, збаламученої і заляканої диявольською Медузою Москви!

Леся Українка писала свою поему чи сатиру перед революцією 1917 року. З таким же бичем свого слова і в поезії, і в прозі виступала перед Другою світовою війною проти перевертнів, яких вона називала «партачами життя», і Олена Теліга, з «квадриги Вістника» (як її прозвав Юрій Клен). Картала тих, що відверталися від героїчного в нашій історії.

Герої партачам життя видавалися «дикими і безглуздими», божевільними, бо лакей не визнає «лицарів абсурду», а їхнім вчинкам протиставляє «свою байдужість і терпимість супроти ворогів». Ці «хитрі лакеї» ніколи не мріяли «підтримати велику правду чи знищити велике зло» або «врятувати свою людську гідність», ніколи не виявляли великої відваги. Вони звикли лише всяке лихо «тактовно обминати... Як соняшник, хилять вони свої голови то в один, то в другий бік, залежно від того, в який саме бік падає сонце загальної opinii чи чийогось успіху і де саме можна витягнути максимум користі для себе»... «Під час бурі, гострої напруги двох сторін, коли невідомо, кого чекає перемога, вони готові стати щохвилини на боці, все одно якого, переможця. Руйнуючи все живе, гаряче і незалежне, нищачи власну гідність, лицарі абсурду «переживають усі злети і неповодження своєї ідеї», не втрачаючи віри, готові завше до боротьби за неї, тоді як партачі життя стають «після всіх звірюх біля нових тронів, все одно яких, володарів. Партачі не розуміють, що значить «сказати «Ні!», коли від тебе вимагають речі, противні твоїй гідності або твоїм переконанням». Цей кодекс моралі, як казала, був чужий їй «двоєдушним землякам». «Великі почування і пристрасті» її «лицарів абсурду» заступалися у партачів «дрібними й егоїстичними». Пророками партачів життя були, писала вона, завше люди типу В.Винниченка, які «штовхали молодь нашу на бездоріжжя, на шлях безхребетности

та цинізму». На шлях служби чужим богам, на який хочуть повернути еміграцію «модерні» панегіристи Москви і «дружби» з нею, стараючись стягнути з постаменту і Лесю Українку, і Юрія Клена, і Олену Телігу та інших поетів-«вісниківів» (або замовчуючи їх і славлячи Бажанів).

Картаючи нещадно цю породу слабодухів, дві поетки бичували найбільше одну, але суттєву, рису вдачі тої породи.

Леся Українка закидає їм передусім **брак почуття особистої і національної гідності**. Брак цього почуття дає їм змогу лише обтиратися, коли хтось «плює в хату» їм (або і в обличчя), коли чужинець «зневажає найсвятіше» нації. Брак цього почуття, гідності, притаманний плебеям, провадить до того, що вони готові «порох цілувати з-під стіп пана», робить із них «мертву глину» в руках нахабного чужинця, робить із них співаків-панегіриків тим, хто шмагає їх нагаєм. Брак почуття гідності спонукає їх простиратися додолу перед чужими ідолами, ідолами «модернізму», комунізму, сервілізму і сатанізму. Ті самі слова знаходимо в Олені Теліги. Вона має погорду до «партачів життя» як до людського типу, протиставляючи йому «лицарів абсурду». Має до них погорду за те, що не служать великій Правді своєї нації, за те, що вони – люди безідейні. Має погорду до них за те, що бракує їм відваги, бажання боротьби за Правду свого Бога, за те, що мають у серці лише «хитрість лакея», хоча-чи тишком-нишком «лихо обминути»... І не дразнити сильних світу цього.

Найголовніше, що ці дві поетки, як і Франко, Шевченко, поети-«вісниківів», несли нам ту «іскру вогню великого», яка на «попелищі тліла», іскру «вогню небесного», що кріпив душу, розум, волю і дух (Шевченко), що давав сили той «Духу заповіт», який давав предкам силу гонити геть із нашої Землі «народи ниці», що зазіхали на неї (Леся Українка), які носили в серці «вітер і вогонь» того Духу, що «вітрами й сонцем Бог їм шлях намітив», щоб запалити серця земляків (Олена Теліга). І щоб той великий вогонь знову спалахнув у нашій Києві, визволяючи його і Україну від варварів, яким світили свої каганці контактовці, світили тим, що «сучасними вогнями» збиралися вже за Шевченка і збираються тепер і тут, на еміграції, шукати «братерства на чужому полі» й Україну «повести за віком» облуди, брехні, розпусти, комунізму, інтернаціоналізму, лжепаціфізму і «дружби» з московським дияволом.

Тому й різко негативною була відповідь Лесі Українки закликам тодішніх контактовців, тому хорів панегіристів – славословців Москви. Тому й Олена Теліга гордо відповідала: «Моїх ясних привітів не діставав від мене жодний ворог!» Тому й Шевченко одному з тодішніх панегіристів Москви (Чужбинському), що оспівував славу московської зброї, казав, що «не хоче більше бачити його». Як писав і перед тим: «Блажен муж на лукаву не вступає раду і з лютим не сяде», закликаючи повернутися до вогню, що горів у серцях предків-героїв і що ще тлів у людях того «Холодного Яру», в який перетворив Україну займанець, а цьому останньому і його панегіристам погрожував, що «в день радости над вами розпадеться кара і повіє новий вогонь з Холодного Яру»...

Наші контактовці, як і всі ті, що «товпляться» до столу панів ситуації, осмілені успіхами «паціфістичної» москвофільської мафії у вільному світі. Оглушені облудним ревом ерихонських сурм московських. Тому й злоствують, коли їм кажуть, що й орді тій і їй приязній мафії надходить неминучий кінець, бо не вірять у це. Тому розперізуються до цинізму, бо стають відверто на позицію Москви і проповідують її «правду з чужого поля», ганьблячи всі ідеї українського націоналізму і патріотизму. Щабель за щаблем! І вони, і большевики відкидають насамперед усяку містику України, всяке протиставлення Києва Москві, але визнають місію Москви або проповід-

увану Райсом. Тому далі відкидають ідею української державности і нації і славлять «судьбоносну» місію «братньої» Москви. Тому відкидають усяку боротьбу з московською тиранією і розмовляють за «круглим столом» про «мир» із тими, що збудували той «мир» на мільйонах вимордуваних найкращих людей України. Тому стягають із постаменту (або «перелицьовують» по-своєму) великі постаті нашої літератури і культури – Шевченка, Сковороду, Франка, Лесю Українку, Олену Телігу, Юрія Клена та інших поетів львівського «Вістника» або замовчують їх, трактуючи як неіснуючу групу і захвалюючи Бажана, який в Об'єднаних Націях у 1946 р. домагався видачі низки українських патріотів на катування Москві. Тому б'ють браво тим, які голосили «прокляття» ворогам СССР на еміграції, тому голосять, що ні українська мова, ні культура не могли б існувати без високої протекції московських дикунів, тому й обтираються на кожний плювок у їхнє обличчя і в обличчя України...

Завдання української еміграції – без жалю демаскувати це «чесне товариство» і не допустити шашелям розкладати з Бажанами і Колосовими наш загал. Бо цей загал (якому, як і Україні, чужі ці панегіристи) має перед собою тяжке завдання – готуватися до великої акції очищення України від атеїстичного й антихристиянського месіянства Кремля і від шашелів та їхнього «ідола святого», який несе на прапорі гасло смерті Україні як нації і заглади всієї християнської цивілізації Окциденту.

Згода і єдність може існувати лише з тими братами Іванами з «Великого Льюху», які будуть «катів катувати». Ніколи з тими, що хочуть «катам помагати».

ПЕРЕД КІНЦЕМ БОЛЬШЕВИЗМУ (1917–1967)

Життя кожної звірини, кожної машини, кожної людини і кожної нації має свої етапи, свої «строки», свої злети і падіння. До такого занепаду велетенськими кроками наближається Московщина, до занепаду як світова потуга, до занепаду, початком якого буде новий «жовтень» – розвал імперії.

Це стане, подібно як у 1917 році, часом хаосу, революцій, війн і повстання закріпачених націй проти тиранії Москви. Перед Україною встане знову величезне історичне завдання, як п'ятдесят літ тому. **Як і чи** вона його виконає? Це все залежить від того, хто, які люди це завдання виконуватимуть. У 1917 р. воно не було виконане. Чому? Матеріялісти всю вину спихають на «обставини», на причини матеріального характеру, але не вмюють бачити головних причин характеру духового. І з боку Московщини діяли тоді як причини і обставини, і люди, і так само з боку України. Як виглядало це у нашого смертельного, відвічного ворога й у нас?

Яка тоді сунула на нас сила з Півночі? Та сама, що за Андрія «Боголюбського», та сама, що й у добу «руїни», після Хмельниччини, за Петра й Катерини. Історики (Кониський, Оглоблін та ін.) описують ту силу як брутальну, захланну, дику, варварську, самозакохану, напів монгольську, ворожу Окцидентові й Україні, захоплену своєю уроеною «вищістю» так званого «вибраного народу», своєю диявольською містикією. Частина еміграції, збаламучена московським «контактівством» і західно-демократичним «співіснувальством» із ССРСР, пропагує «дружбу» з «великим російським народом», беручи його в оборону як невинну жертву большевизму. Але для зрячих народна стихія московська за большевиків залишилася та сама, пересякнута тим самим духом, що за царів: з марксизмом, але овіяним духом старомосковської «общини», з деспотією тоді Івана Грозного і Петра, тепер Сталіна, Хрущова і Шелепіна, із взорованим на ідеях монгольських ханів суспільним устроєм – «уравнілювкою», з всемогутнім ханом нагорі, зі своїм оточенням – тоді «опричниками», тепер – партійцями, а надолі – з масою кріпаків, тоді «мізінних людей», тепер «советським народом», без права на свою власність, свою совість, свою думку, свою волю. Про те, що саме московський **народ** підтримав большевизм, говорить уся історія останніх пів сотні літ. Бо коли в перші роки большевизм ще не укріпився, з кого ж рекрутувалися ті банди, які йшли підбивати Україну, як не з народу, з добровольців? І з кого ж, як не з народу, рекрутувався весь апарат ЧеКа, «бойцов» Червоної армії, апаратників та ін., які й у Західній Європі показали своє огидне обличчя катів, садистів, насильників жінок та ін.? Навіть австрійці чи німці під час інвазії російських військ відразу відрізняли під тим оглядом вояків-українців від вояків-москалів. Подібно й під час звірського здавлення угорського повстання 1956 р. окупаційними відділами Москви на бік повстанців перейшли українці, не москалі. В останніх, у тому народі, в його душі номада-хижака незнищено ховалося зерно большевизму, тому він так і прийнявся на тому ґрунті. Весь цей народ органічно відчував свою іншість від Заходу й інстинктивно ненавидів його.

Ось яка стихія сунула на Україну в жовтні 1917 р. З метою? Підкорити наш народ, пограбувати край, захопити під свою владу Європу. Це давало себе відчувати в

усім жаргоні советським («советская *власть*»), а теж і в твердо усталеній конструкції тієї «власти»: передусім «Вся власть – *народу*» (очевидно, московського), далі: хто ж представляє цей народ? «Рабочіє і крестьяне!» Хто ж їхня передова стежа? «Пролетаріят» фабричний! Хто стоїть на чолі «пролетаріату»? Очевидно, «*партія* пролетаріату» – РКП! Хто стоїть на чолі партії? Політбюро, а на його чолі? Той чи інший червоний цар... Точка! Звідси мусите з нами «дружити» або будемо вас бити! «Розумійте, язиці, і покоряйтеся, яко з нами» – чорт! З такими «ідеями», такою метою, таким духом сп'яніла, сунула на наш край та орда.

Що протиставила їй тодішня Україна? І що протиставляла тій орді тодішня так звана «культурна верства» («інтелігенція»), якій довелося в 1917-1921 рр. очолити національний рух «приспаної лукавими» і «в вогні збудженої» революцією України? Психічні настрої тієї інтелігенції багато в чому різнилися від настроїв народних мас. І побутово, й культурно, й політично, й релігійно. Щодо побутово-культурного обличчя сільської маси, знаю його ще з часів чверть віку перед революцією 1917 р. у моїй Таврії. За царською статистикою було в ній до 70% «малоросів», інші – різних націй. Крім німецьких та інших колоністів, було кілька сіл московських, переселених туди з початку XIX ст. деякими поміщиками з Московщини на роздаровані землі в «Новоросії». З цими москалями наші селяни не мішалися, і вони, особливо сезонні московські заробітчани, були предметом насміху і жартів із їхнього жаргону, побуту, ноші й «культури». Їм наше село протиставлялося як чужій національній стихії. Так само ставилися в «реальній школі» мого міста до кількох учителів, «не малоросів», присланих із Московщини. *Такого протиставлення не було в ліберальної чи соціалістичної «національно свідомої» інтелігенції на Україні.* «Рідна мова» і «рідна література», «рідні пісні», «рідні танці» і переважно побутовий театр, на урочистостях «рідна ноша» (селянська, не козацька) були тою окремішністю, яку та інтелігенція протиставляла московській стихії. У сфері культурній Петербург був містом-світочем, російська література і культура були предметом пошани і захоплення. На власному досвіді (реакція преси тієї інтелігенції на мою київську брошуру «Модерне москвофільство» перед Першою світовою війною) зазнав я, що негативне ставлення до російської літератури і культури п'ятнувалося нею як реакційний «шовінізм».

Те саме спостерігалось у *сфері соціальної, релігійної і політичної*. Це був розквіт драгоманівщини. В уяві тієї ліберально-соціалістичної інтелігенції Україну протиставлялося Московщині лише як Баварію чи Саксонію – Пруссії. Ця соціалістична інтелігенція була пересякнута марксизмом, селянська ж маса визнавала приватновласницьку засаду. Маса трималася релігії, а та інтелігенція визнавала її за забобон і схоластику. В масі дримали спогади про козаччину, в інтелігенції ж була засаднича негачія так званого «мілітаризму». *Щодо політики*, то серед небагатьох лише збуджувалася ідея державної самостійності. Загал її залишався нечулим навіть на «Заповіт» Шевченка. Видатні літературні «вожді» тієї доби вважали, що «*найгірше* лихо» нації бачив Шевченко в кріпацтві, соціальному устрою. Державна самостійність? Це в очах тієї інтелігенції була шкідлива фантазія. Про козаччину й гетьманщину хоч і було в Шевченка, але це були лише «романтичні спогади» минулого, нині вже неактуального. Те, що бачили у Шевченка царські жандарми – пропаганду державної незалежності України, того не хотіли бачити наші ліберали й соціалісти. Це була «єресь», яка суперечила «світлій ідеї» гуманності і міжнаціонального братерства. Тому ідею самостійності Міхновського скоро відкинула РУП, як засудили соціалісти мою ідею сепаратизму від Росії. Єдине, про що вони мріяли, без особли-

вого наголосу, – це невиразна провінційальна «автономія». Ось чому навіть по громах війни і революції, змушені подіями, прийнявши «про форма» догму самостійності державної, соціалісти, ліберали, ліві і праві, намагалися відразу злагіднити цю ідею різними додатками, як «від самостійності до федерації», як «Союз народів Східної Європи» (есери, М.Шаповал), федерації або «Союз трьох Русей» (В.Липинський). Усяка містика тій інтелігенції була чужа, і навіть Шевченкове «Слово», яке він поставив «на сторожі», щоб «вогнем пекло холодні душі», щоб «вогненно заговорило», вони розуміли не як у християнській містиці, як «слово, що стає плоттю», її «животворить», а в сенсі «рідного слова». Не маючи власної, окремої політичної ідеї, тодішня ліберально-соціалістична інтелігенція не висувала й постулату гасла *безкомпромісної боротьби* за повне визволення України. Чужий залишився тим людям «Заповіт» Шевченка, а наша Правда, гадали вони, мала, за Шевченком, прийти «не з мечем, не грізним карателем» Зла і Неправди, аз «лагідною маслиною гілкою всепрощення». Тому й твердили, що ворогом України є не Москва, а лише царський режим, який усунути повинні ми *разом із «братнім народом російським»*. Бачити, як Шевченко, що «правда» чужинця є «брехнею підбита», що це лише «великих слів велика сила, більш нічого», вони не вміли. Тому їхні провідники по перших поразках (Винниченко, Грушевський та багато інших) побігли із заявами лояльності бити поклони перед чужими ідолами, кличучи «в ім'я великої ідеї соціалізму забути не одне те, що нам боком вилазить». Були це люди зі скаліченим мозком і охлялою волею. Ось людям тієї психіки і судила доля стати на чолі великої народної стихії України, збудженої нагло у сні революцією.

Певно, були постаті, які зрозуміли, «чії вони сини, яких батьків, ким, за що закуті», які, замість «маслинової галузки» братерства з Москвою, підняли на неї в 1917-1921 рр. караючий меч нашої національної Правди. Були це Симон Петлюра, Тютюнники, Омелянович-Павленко, Отмарштайн, Болбочан, Безручко, повстанці, якими роїлася тоді вся Україна. Були це ті, що впали під Термопілами України, під Крутами, але набагато більше на верхах було Винниченків, Мазуренків, Поршів.

Була велика народна стихія, певно, не з ясною свідомістю, але з міцно закоріненими традиціями давньої України, зі спогадами козаччини, була та національна стихія, яка з усіх уярмлених націй большевизмом ставила йому найдовший опір. Ленін у квітні 1919 р. кричав, що на Україні «нема людей, нема з ким будувати советську владу», що наш Київ не був таким «большевицьким осередком, як Петербург або Москва», що «в Совети на Україні проникали націоналісти, анархісти та інші вороги трудящих» (себто большевиків), що там «панує партизанщина», що «в кожному повіті є банда», що «тільки у квітні 1919 р. на Україні вибухнули 93 кулацькі (себто національні) повстання». За советськими джерелами, боротьба з протибольшевицькими повстаннями на Україні «йшла майже до кінця 1921 року» (а властиво, набагато довше). Уклавши мир із Польщею, Ленін виправдовувався тим, що, «незважаючи на найвищі жертви, ми дістали вільну руку, щоб спрямувати максимум для розгрому петлюрівських військ» і повстанців...¹

Була, отже, та національна стихія з волею боронити своє, була та іскра, що «на попелищі тліла», її треба було роздмухати в полум'я пожежі, освітити вогнем своєї яскравої великої Правди, щоб вибухнула вона «вогнем великим», та цього не зробила та соціалістична інтелігенція. Вона з'явилася з мертвою душею, культом чужих божків, «кастрованою волею, браком віри в ідею історичної України... Для неї політика була тоді штукою досягнення «можливого» і рахування з «обставинами»,

¹ Донцов Д. За яку революцію?

тоді як перемогти в ті роки могли лише ті, що вірили і прагнули «неможливого» та нехтували так званими «обставинами». Отже, не було в тієї інтелігенції гострого протиставлення *своїї національної ідеї* чужій, Києва – Москві. Не було свідомости, що досягнути свого можна було, лише мобілізуючи сили нації *для боротьби*. Не було розуміння, що в тому страшному змагу з ворожою силою йдеться не лише про «соціальні досягнення», а про політичні й головне – не лише про «свою Правду», а й *«свою силу»*, свою владу. Не було ясно сформульованого *ні свого позитиву, ні свого негативу*. Тоді це була доба занепаду білого царату, наша ж доба несе занепад царату червоного. Це знову поставить на порядок денний справу цілковитого визволення України з обіймів московського спрута. *Хто має доконати це? Під яким прапором? Яким шляхом? Ось три основні питання сучасної політики*. Бо, всупереч недовіркам, рятуючи загигаючу імперію, на Україну піде та сама московська орда під якимось новим, напевно, вкраденим стягом, під новою «принадною» маскою, з тією самою суттю-метою – знову поставити на ноги себе як світову потугу. Завданням української політики буде усвідомити це собі ясно і точно. Бо нині та орда є не лише однією з тих, які перед нею нападали на Україну, як половці, печеніги, монголи, хозари, це щось більше. Збаламучені московською пропагандою земляки і західні європейці бачать у Росії частину Європи. Нема більшої нісенітници! Самі москалі знають, що європейською у них є лише маска – маска для недоумків, дух Москви був і є духом східних варварів. Сорок літ тому у львівському «ЛНВ» я наводив заяви про це «світочів» російської думки. Автор некультурної і глупої напасти на Шевченка В.Белінський писав: «У географічному розумінні Росія завше була державою європейською, та самого географічного положення мало для європеїзації країни». Подібно Достоевський: «У нас усе таке особливе, таке не схоже на Європу, що домогтися європейських досягнень на нашому ґрунті неможливо». І те саме Н.Данілевський, видатний проповідник російського месіянства: «Чи Росія належить до Європи? На жаль чи на радість, на щастя чи на нещастя, – ні, не належить». Основоположник російської історіографії Карамзін писав, що «в теперішній вдачі москалів збереглися риси, прищеплені від монголів». Та й в очах колишнього Заходу, наприклад, Олсфієрса, Флетчера, маркіза де Кюстина, в очах князівської і козацької України Московщина завжди була східною варварією, яка нічого спільного не мала ні з християнським Заходом, ні з його культурою. Це відчували самі москалі або нинішні західні туристи, яким іншим, цілком чужим Москві духом віяло від нашого Києва. Ще треба підкреслити у цьому зв'язку одну рису московського духу, яка кидає яскраве світло на те провалля, що ділить дух Москви від духу Києва, – це релігія. Ще в 16 столітті чужі подорожники диспутовали, чи християни є москалі, які стоять у шапках у церкві. А в наші часи знаний автор Розанов співав апотеози «народженню життя» (фізичного). Для нього секс був «святим джерелом життя», апотеозою плоті. Це була «реабілітація сексу», а християнство було для нього «релігією смерти». В Ісусі бачив він «відразу до життя, ворожість до (фізичного) народження». Хоч це не заважало йому любити *«побут православної російської церкви»*, бо в ньому було «багато плоті». На думку критиків Розанова, це було «повернення до юдаїзму». Чи цими ідеями, як і антиєвропеїзмом, антиукраїнізмом, антилицарськістю і номадським первнем обох тих народів, не можна пояснити їхню взаємну психічну атракцію? Чи не пророкував К.Леонтьєв, що після «безстановости» і «безцерковности» вступить Росія на шлях «всесмешення» («уравниловки»), щоб потім «родити Антихриста»? І чи не є це шляхом, на який вступила російська Церква ще за Петра, а тепер за слуги антихриста – Алексея?

У цьому характері московської орди, антиєвропейському, антиокцидентальному й антихристиянському, і лежить її невикорінений антагонізм до Києва, більш небезпечний, як тих орд, які давніше кидалися на Україну. Бо ні одна з тих останніх так не нищила святинь православного Києва і цілої України, як орда московська за Боголюбського, і нині – святинь, що витримали досі навали інших варварів і залишилися цілими протягом тисячі літ. Облудні маски різного сорту месіянства, в яких досі з'являлася Москва на Заході як «оборонниця» слов'янства, то гноблених націй, то пролетаріату, вже зідрані, і вона, напевно, схоче після краху большевизму знову натягнути маску «оборонниці віри», а тоді, не маючи своїх великих традицій, простягне знову руку до православного Києва. Боротьба за знищення всіх традицій України, боротьба за саму душу нашої нації піде дальшим тягом. І у своєму диявольському месіянстві виступить Москва, як і большевизм, невблаганно і безкомпромісно.

«Хто пса хоче вдарити, кий знайде», а коли цей кий випаде по новім Жовтні з рук большевизму, його зразу заходиться взяти «нова Росія». Бо не лише не випустить кия добровільно з рук та сила, але й матиме невгнуту *волю* ним бити. Що це за воля? Це та, яку подивляв Достоевський у москалів. Він, оборонець «уніженних і аскарб'льонних», перейшовши сам заслання, подивляв розбійників, і на троні, і на каторзі імпонували вони йому «своєю страшною силою волі, безмежним завзяттям і жадобою діпняти наглянуту мету». На думку Достоевського, «розбійники – це був найсильніший і найспритніший народ» у Росії. І не тільки на каторзі були вони. Цих розбійників оглядала Україна за Петра, Катерини, большевиків. Вони захочуть стати при владі «нової Росії», і, напевно, багато буде серед них нинішніх червоних. Отже, *володіти Заходом, а передусім Україною, як мета, як «ідея» і розбійницька динаміка в здійснюванні цієї мети – ось що від віків було моторовою силою московської орди*. А по занепаді большевизму його наступники знову заходяться взяти той кий у свої руки.

У ці грядучі дні, *що і кого* має Україна протиставити тій силі, щоб остаточно зламати розгін цієї орди, цих одержимих злим духом «бісів», яких малювали у своїй візії Достоевський і Лермонтов? Яка буде тоді на Україні й поза нею політична обстановка – приязна чи неприязна до нашої країни?

По занепаді режиму в ССРСР, коли почнеться, як по 1917 р., боротьба між окупантами й окупованими націями, це спричиниться до втручання в цю боротьбу політичних сил з-поза ССРСР і територією сателітів. Що це за сили? Офіційна «демократія» від 1941 р. і досі стоїть на проросійських, проімперських позиціях, а деяка її частина – ще й на пробольшевицьких. Ідеєю тих сил буде, в найкращому разі, усунення комунізму, але під прапором спільного фронту націй під ССРСР з російськими «неділимцями», під гаслом якогось нового «союзу» чи «федерації». Отже, з тими силами не по дорозі тим, що змагатимуться за самодержавність України. Кооперація з російськими протибольшевицькими групами в ССРСР? Хто не є сліпий, той за останні пів століття переконався, що в тих силах Україна знайде таку саму ворожість, як у «демократичній» Росії Керенського в 1917 році.

А на еміграції всі угруповання і вся преса так званих національних меншостей з України вороже ставляться до ідеї незалежності України, або трактуючи її «*per non est*»², або, коли це не вдається, оббріхуючи і денунціюючи її визвольний рух. Коли ж доведеться у вирішальну хвилину вибирати між «новою свобідною Росією», але без України і «єдиною й невідомою», хоч би і з большевиками, завше ті меншості

² *Букв.* через не є; *юр.* не можна інтерпретувати правові приписи (правила, положення, інструкції) так, аби певні їхні фрагменти виявилися зайвими, непотрібними (*лат.*).

виберуть останнє. Отже, не по дорозі нам із російською і взагалі «меншостевою» еміграцією.

Нарешті, запитання: чи *наша еміграція* здатна приступити до нового визвольницького руху на Україні, надхнути його безкомпромісною ідеєю і бажанням боротьби за неї? Певно, що такі кола існують серед нашої еміграції. Але, на жаль і на сором, є й інші групи.

Багато є груп на українській еміграції, які голосять засаду «дружби» та співпраці з тими меншостями. Чи спільний фронт визволення з такими українськими емігрантськими групами можливий? Можливий лише для тих, хто знає засаду «тверезої» політики: «Скачи, враже, як пан каже!» І, на жаль, це не фраза, а сумний, навіть трагічний факт у житті нашої еміграції, бо між тими «політиками» є й ренегати націоналізму. Ці групи стають на платформу капітулянтства, вони кажуть: «Коли ССРСР такий сильний, коли Вашингтон, Париж, Лондон, Рим, Квіринал і Ватикан явно стали на шлях співіснування з деспотичною й антихристиянською Ставкою кремлівської Орди, то що ж залишається нам робити? На їхню думку, не лише Україну визвольної боротьби, а й саму «людину визвольного руху» як пережиток треба здати в архів історії, проklamуючи ідеал «малої, пересічної людини». Відкидаючи велику місію України, вони визнають провідницьку місію Москви (або навіть Тель-Авіву, як «сучасники»). Відкидаючи давні традиції України, стараються угробити й великі постаті нашої літератури – її пророків, інспіраторів, уважаючи вже за «не-модерних» Шевченка (Багрянний, Самчук) чи Лесю Українку, Олену Телігу (Кошелівець, Самчук), замовчуючи «квадригу «Вістника» з Кленом, Мосендзом, Ольжи-чем та іншими, які на тлі занепаду нашої літератури перші і єдині майже піднесли прапор великого призначення України, прапор героїки і віри, прапор нової людини, ідеї і боротьби, які поклали початок відродження нашої літератури після солодких і безвольних співів Олеса, Пачовського, Луцького чи сентиментально нудних або лакейських Тичини і Сосюри. Але слуги Кремля є для лівих «братями», тому разом із москалями ведуть вони заїлу кампанію проти націоналістів. Один із «вождів» советофільства на еміграції писав: «Що ж до «націоналізму» як «ідеології» міщухів і спекулянтів або класових шукачів влади й диктатури, як ідеології повзучого фашизму, то вважаємо його для української справи згубним і шкідливим» (І.Багрянний). Є й оборонці московського народу на еміграції, які всю провину за злочини комунізму спихають лише на компартію. Хоч та компартія в ССРСР і голодом, і репресіями найбільше душила Україну, хоч остання робила Москві найбільший спротив, то тут, кажуть ліві, не грав ролю національний момент, а чисто соціальний, і як доказ цитують Сталіна, який колись висловився «проти російського шовінізму». Замовчуючи і теорію (і практику) «старшого брата» і «єдинаво советскаво народа», і гасло «смешенія» мов та ин., і по закінченні війни подяку Сталіна спеціально «русскому великому народу» за перемогу над ворогом Росії. На тих приятелів «невинного» російського народу нема ради, як і на їхніх американських однодумців, – горбатого й могила не випростує. Їхні духові попередники всю провину спихали на царат, чекаючи рятунку для України від московського лібералізму. Коли ці надії завів лібералізм (із Керенським), усю надію поклали вже на московських «братів-соціалістів». Не вийшло? Почали шукати рятунку в комунізмі. Винен, мовляв, тільки режим. А тепер наші москвофіли за порадою американських «демократів» шукатимуть рятунку від комунізму в російській демократії. І все доводитимуть вам, що провина в московському режимі, а зовсім не в народі. І ці, як і «багрянівці», будуть в остаточному конфлікті з Москвою «непотрібною майстру глиною». Є на еміграції «колишні» большевики,

які там грозили Україні, що її «похилені оселі, садки вишневі і церкви зрубають, знищать, рознесуть», яким «програма Комінтерну здавалася доброю», які тут як «революційні демократи» вдають із себе патріотів України. Вони навіть на еміграції вважають «плюсом те, що терором Сталін навіки зліквідував дрібну селянську власність». І всі ці «брати-українці», не гірше від большевиків, оббризкують болотом націоналізм. І всі вони протестують проти «відокремленців», як і проти «ворогів народу». Злочином було б не відокремлюватися від них або шукати серед них союзників у боротьбі за Україну.

Наступне запитання: чи маємо таких, які були б союзниками нам *на Заході*? Певно! Але переважно серед націй, які, нехай і на короткий час, відчули на собі звірячу лапу московсько-большевицького хама. Та не будуть нашими союзниками ті, які монтують тут «мирну співпрацю» і навіть «дружбу» з ССРСР, які разом із ним в Об'єднаних Націях думають запровадити «право і справедливість» або встановити «мир» у світі на підставі «статусу кво», тобто цілоти московської імперії, які в ССРСР визнають лише один «советський народ», які провадять «діалог» з атеїстами і гонителями релігії Христа і борються за «мир» Антихриста. Не в них, а в їхніх противниках може шукати Україна на Заході союзників у своєму великім змагу. Зв'язок із тими групами вже знаходить АБН, і це є одне з його найпочесніших завдань.

У цілий свій зріст встане перед нами, Європою й усім світом запитання: чи Окцидент буде заллятий варварською ордою, чи встане й зруйнує головну цитаделю, звідки йде на вільний світ духовна і політично-соціальна отруя? Час накреслити головну нашу *мету* в цій боротьбі, її *тактику* та назвати ту силу, яка ту мету досягне. Особливо це треба зробити нам, бо в добу пактування «демократії» Заходу зі слугами диявола центром спротиву стає Україна. Вираз «слуги диявола» не є перебільшенням. Коли під час Першої світової війни один дипломат спитав Черчила: як він, що гостро осуджував большевизм, тепер простягає руку союзу й «дружби» з ним? Черчил відповів, що бувають хвилини, коли треба укладати союз навіть із сатаною. Мабуть, він сам тоді не розумів, що казав, але його інспіратори розуміли це напевно. Бо ті, що підіймають боротьбу з Москвою, ведуть боротьбу із слугами диявола, який з'являється у світ як антагоніст Христа й тих націй, що є Його визнавцями. Ті ж, які ведуть політику «нейтральності» супроти «Отця брехні», навіть співпраці з ним, справді співпрацюють із Сатаною, з тим, який рукою своїх слуг у Москві прийшов згубити душу людини. Цей авангард диявола взяв собі як засіб своєрідний московський «патріотизм», як уявляв собі його Лермонтов, як дику «пляску с топотом і свістом» московських «п'яних мужикоф», як бісівську свистопляску, як кругіж вийшло з берегів загарбницької стихії варварів.

Ця стихія, як зауважив, має свою містику, свою віру, свою ідею, є безкомпромісна й одержима шалом боротьби та підбою. Протиставитися тій негативності може тільки сила позитивна, але вища від неї своєю динамікою, вірою у своє призначення і готовістю до боротьби до кінця. Та сила мусить мати (слова Франка) «*віру* в свій національний ідеал, продуманий *до крайніх консеквенцій*», мати *волю* за всяку ціну його досягнути і «вдарить там, де треба вдарить». Хто пса хоче вдарити, кий знайде? Певно – хто має те хотіння, волю це зробити, але не вдасться це тому, хто не має того хотіння, кому бракує волі, запалу і віри, хоч би обставини всунули йому по два кії в обидві руки. Не вдасться це «зміновіхівцям» типу 1917-1918 рр. із браком віри у велику місію Києва, у силу його історичних традицій, з браком динаміки і жадоби вести, без войовничого духу, без ясної, окриленої Вищою силою думки. Зроблять це нові кадри нових людей, що, як прококував Шевченко, вже встають із могил, ті

«Прометеї», «Неофіти», «безверхі козаки», нові «апостоли Правди», які прийдуть рятувати зганьблену дияволом Україну. Це буде та верхівка, яка стане на чолі пробудженої нації. Та, яка здолає всі ще не зовсім усвідомлені енергії маси (щодо цілі) сконденсувати і зібрати в один фокус, внутрішній вогонь, який тліє в її національній душі, надати їй динамізму думки й волі. Протиставити чортівській місії диявола свою позитивну місію, яскраву ідею, її безкомпромісну афірмацію, непохитну волю її здійснити, розбійничому духові орди – свій войовничий дух, свою віру, яка не знає сумніву.

Черговий обрахунок із тією темною силою і, віримо, останній, який буде змістом політичного життя кінця цього віку, буде вже обрахунком світового значення. Як за *простором*, де буде він діяти, так і за його *змістом*. Бо тепер вирішуватиметься не лише доля народів Східної і Центральної Європи, а доля всього християнського Окциденту. По-перше: усвідомити собі, що чергова маска, з якою виступає Москва, – комунізм, має своєю політичною метою знищити нації і панувати над ними, а духовою – знищити християнство. Для Європи, особливо для її авангарду – України, ставка йтиме за «або пан, або пропав». По-друге – силі Москви й комунізму треба протиставити одну свою яскраву ідею, не ідейки політичних полатайків («можливого» і допустимого «обставинами»). По-третє – тріумф нашої ідеї вимагатиме безкомпромісної боротьби з московською ордою на Україні, на еміграції, на всіх континентах, не капітулянтської пропаганди «дружби» зі слугами диявола. Нарешті, цей обрахунок вимагатиме нових носіїв нашої ідеї – Київ проти Москви, які не будуть недовірками, не будуть двоєдушними, політиканами з їхнім «тверезим розумом», яких легко обдурити, не люди з «гуманним» серцем, не пацифісти, не люди «мирно» настроєної волі, яких легко залякати. Не ті, що «путься на чужину шукати братерства братнього», не ті, що приносять мудрість «з чужого поля», що хочуть Україну «повести за віком» брехні й матеріалізму, не «підніжки Москви», які в «дружбі» з нею шукають спасіння, не люди з «овечею натурою», яких жорстоко картав Шевченко і вчив «ненароджених» не йти їхніми слідами. Це будуть зовсім інакші люди.

Це повинні бути люди, які здолають «прозріти в попелі глибоко вогонь добрий», готовий вибухнути пожежею в національній стихії України, щоб ним «світ запалити», світ брехні, насильства і ганьби. Прозріти той вогонь можуть лише ті нові люди зі «смілим серцем», «смілим орла оком», прадавньою мудрістю предків і з їхньою безстрашною відвагою і вірою у свою Правду, у велику місію Києва, які збагнуть ту Правду, «це знання прадавнє», про яке напминав своїх сучасників Франко *«відчутти його, серцем зрозуміти»*, бо:

*Що темне для ума, для серця ясне, явне,
І иншим би тоді тобі здавався світ!
Ти б серцем ріс! Між бур життя й тривоги
Була б несхитна, ясна путь твоя!
Як Той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так ти б мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих:
«Не бійтеся! Це Я!»*

Так промовляли б до нашої народної стихії, збудивши її зі сну, ті люди непохитної віри в Україну, на воскресіння із могил яких ждав Шевченко, щоб повести Україну на її «несхитну путь» «із тьми, із смраду, із неволі», щоб із холодного цвинтарища, в яке намагається Москва перетворити Україну, видобути «новий вогонь з Холодного Яру». В той уже недалекий час, коли валитиметься большевицька тиранія і падатиме московська імперія.

ДЕМОНОКРАТИ ЗАХОДУ, МОСКВА І НАШІ ПРОГРЕСИСТИ ПРОТИ НАЦІОНАЛІЗМУ

Я не раз цитував пророчі слова Е.Берка (британського політика) про наші часи, сказані ним в добу Великої французької революції кінця XVIII віку, що нові правлячі кола в Європі складатимуться незабаром з «економістів, софістів і калькуляторів», тобто з матеріалістів, словоблудів і угодовців-крутіїв. І справді, коли приглянемося ближче до тих, що зуть себе демократами, побачимо, що насамперед відкидають вони духовий первінь у житті, найважливіший, стаючи стопроцентовими матеріялістами. З таких і їм подібних глузував Шевченко, з тих адораторів «современних вогнів», які взяли за суспільність «повести за віком» безбожництва і матеріялізму, з їхнім гаслом: «Немає Бога, тільки я!», тобто тільки фізична людина з її «божками» – шлунком, сексом і грошима, «щастям» і «добробутом», з негачією ідеалізму, з софістично роздвоєною думкою – і білі, і червоні, і праві, і ліві, з гаслом і направо, і наліво водночас, і з тактикою опортуніста, готового пертракувати з кожною ворожою силою, не змагатися з нею.

Коли замаскована під «демократію» мафія має змогу впливати на правлячу еліту, в суспільстві настає анархія: починається систематичне нищення християнської релігії і Церкви... Далі – нищення моралі, одверта пропаганда порнографії, сексоманії у пресі, телевізії, літературі, мистецтві, вульгарність «модерної» жіночої моди... Така сама вульгарність у модах «модерної» і «прогресивної» молоді, шал злочинства і параліч влади... Нарешті, нищення почуття патріотизму (бо це «фашизм»), пропаганда «модерного» інтернаціоналізму і «дружби» з варварським большевизмом; з відчиненням настіж дверей для penetрації московсько-большевицьких «культуртрегерів» у дипломатії, в пресі, в театрах; у відданні московській орді половини Західної Європи і отворення їй шляхів до опанування Тихого океану й Атлантики (Куба, Мальта, Середземне море)... І все це веде до обернення націй і суспільств в двоногі отари худоби, над якою пануватиме той чи інший «світовий уряд», якому легше буде запрягти до свого воза нації, позбавлені патріотизму, релігії, великих ідей і волі спротиву та боротьби з силами диявола.

Щоб прискорити здійснення цього плану, таємні мафії повели завзяту боротьбу з так званим «фашизмом» у цілому світі. У 1945 році ці сили уступили, як відомо, половину Західної Європи Москві, ігноруючи спротив відданих у рабство націй: України, Угорщини, Польщі, Чехії та ін., не даючи їм ні військової, ні моральної допомоги. У 1936 році ті сили явно стали по боці ворогів національної Іспанії, підтримуючи її ворогів – комуністів, большевиків. Навіть голова французьких соціялістів із «народного фронту» Л.Блюм старався втягнути Францію для оборони «демократії» в союзі з большевиками у війну з «фашистом» Франко (з «реакцією»), який боронив свою країну проти ворогів релігії і свободи... Те саме хотів зробити з Францією під час Другої світової війни президент Рузвелт. Недавно з'явилася в часописах замітка про план того президента і сил, йому сприяючих, не допустити по поразці німців, щоб Францією правив «фашист», француз де Голь, а щоб по однорічній окупації країни союзними військами усадовити там якогось другого Блюма... План, на щастя, не вдався, але він існував. Пізніше ті самі сили пробували усунути в Греції уряд «фашистських генералів», які якраз врятували свою країну від планованого комуністичного (офіційно «демократичного») перевороту... Ті самі «демократичні» укрите сили виступили проти

«фашистської» Португалії, щоб у її колоніях африканських запровадити «демократичний» режим. Але проти винищення людности підбитих Москвою націй вони не протестували... І в останніх заворушеннях у Франції, ті «демократи» співчували не де Голеві, а бандитові Кону... Точнісінько так, як ще в 1926 році «демократична» Франція вшанувала як героя большевицького бандита, що забив С.Петлюру, і нап'ятувала як «бандитів» і «фашистів» тих героїв України, які роками в боротьбі з большевицькою ордою тратили мільйони жертв... Одним з останніх в наші часи прикладів цієї акції «демократів» є дика маніфестація «американських» демократів проти Помпіду за те, що посміла Франція вести не їх, а свою політику на Близьким Сході. Їхні «антифашистські демократи» рекрутуються і з-поміж автохтонів, іноді й з чужинців, які ведуть завзяту боротьбу проти «дискримінації» національних меншостей, але, здобувши владу, не раз дискримінують більшість у цьому краю...

Чому ця прихильна Москві і «дружбі» з нею демократія веде таку боротьбу з вищезгаданими «фашистами» в Іспанії, Португалії, Греції, на Формозі, в Україні? Тому, що ті «фашисти» і «реакційні генерали» вірні своїй релігії, а «демократична» мафія має за мету знищити християнство. Тому, що ті «фашисти» високо тримають прапор націоналізму й оборони своєї традиційної Правди, а «демократична» мафія прагне знищити дух патріотизму, щоб під знаком інтернаціоналізму і «дружби націй» привести їх під своє ярмо... Тому, що ті «фашисти» готові в ім'я свободи своєї Батьківщини збройно боронити свою націю і не дати зробити свою країну колонією якоїсь чужої нації, яка уважає себе за «вибраний народ», щоб панувати над «недорозвиненими націями». Таким народом уважала себе Німеччина націонал-соціаліста Гітлера, таким народом уважають себе москалі. У таку ж саму місію свого народу вірять юдеї. Один із них твердить, що пророки через його націю відкрили світові засади, якими всі народи мусять жити, що «Ізраїль є серце націй» та що «його роля в світі така, як серця в людським організмі», його месіянський ідеал був відкритий «для щастя всієї людськості».

Другий автор займається цією «месіянською ідеєю» свого народу спеціально відносно України. Він осуджує печенізькі, половецькі та інші орди, які заливали колись Україну (яка для нього, як для Тисерана, є лише «полуднева Росія»), але звеличує хозарську орду. Пише він, що «доба хозарської експансії на Захід (тобто загарбання чужої землі – Д.Д.) була особливо корисна для прогресу слов'янського Сходу вздовж Дніпра і Дністра», тобто для України, частину якої колись загарбала для себе хозарська орда, яка, всупереч іншим ордам, на думку автора, була «прогресивна нація» і завдяки своєму «вродженому комерційному хистові» була корисна для України, на яку мала нібито «культурний вплив», що досяг своєї вершини у VIII столітті, коли провідні кола тої орди прийняли юдейську віру. Автор твердить, що навіть назва столиці України – Київ – є хозарського походження... (З книг: Й.Епштайн – «Юдаїзм», С.Крос – «Слявік сивилізейшен» і М.Номад – «Политикал Геретикс»).

Ця шовіністична теорія, очевидно, є така ж фантазія, як і мрія Гітлера про український «лебенсраум» для німців. Зрештою, сам автор признає, що впливи хозарської орди в Україні нагло почали никнути з ростом потуги київської України, бо пропозицію хозарських послів, щоб провідна верства України прийняла їхню жидівську віру, була відкинута Володимиром, коли він прийняв з Візантії християнство. А в 962 році великий князь Святослав зруйнував хозарське царство. Тим не менше, це авторове «wishfull thinking» ще живе в наші часи, наприклад, у пропаганді провідничої ролі його нації, у статті Е.Райса, в «Сучасності», яка кілька літ тому поручила ту статтю увазі своїх читачів (без жодної критики). Ці ідеї расової супрематії активізуються також Росією в таємних мафіях «демократії» Заходу. Як у давнокнязівські часи, хозари

даремно хотіли принести Києву свою віру, щоб опанувати його, так само московський Суздаль, що за Андрія «Боголюбського» зруйнував цей Київ і обграбував його святині... Пізніше, в часи козацько-гетьманські, тодішні (і нинішні) хозари й москалі піддали і досі піддають анатемі двох найславніших вождів у боротьбі за визволення України, одні – Богдана Хмельницького, другі – Івана Мазепу. За те, що нібито були вони «розбійники, вори», або «погромщики», а в дійсності за те, що не хотіли вони, щоб Україна стала «лебенсраумом» чужинців... Нарешті, і в наші часи ті самі противники України ганьбили її борців за визволення «шовіністами», «бандитами», «погромщиками» за те, що не хотіли ті признавати диких претензій якогось «вибраного народу» на нашій землі і підносили хрест і меч проти Леніних і Троцьких, Сталіних і Хатаєвичів, Хрущових і Кагановичів, Валюхів і Шварцбартів, які нищили нашу релігію і Церкву, а вимордовуванням штучним голодом і чекістським терором знищили мільйони нашої людности...

Що ці факти значать і на що вказують? Насамперед те, що вищезгадані просоветські «демократи» Заходу, що прагнуть знищити і в себе християнство і націоналізм, обернувши нації в рабів «світового уряду» з часом, хоч прикриваються пишними словами «миру» і «свободи», є, в суті речі, на службі того «отця брехні», яким є диявол. По-друге, й ССРСР, який, знищивши у себе християнську релігію й обернувши в рабство народи, пустився нищити її на Заході, те ССРСР є не союзом советських соціалістичних республік, а *Союзом Слуг Сатани Росії. Найважливішого зі своїх* ворогів вони бачать в Україні св. Володимира, Святослава, Хмельницького, Мазепу і тих борців за правду Києва, які виступили на світову арену по 1945 році. Москва, як про це віщували Достоевський, Л.Толстой, Бердяєв та інші, – це народ-«богоносець» для всіх інших рас, тому вона мріє про Москву, як про «Третій Рим»... Тому їхній «боголюбський» князь Андрій в 1169 році зруйнував вогнем і мечем святині Києва. Як його духові нащадки большевицькі зруйнували київський храм Святого Михаїла, протектора Києва й України. А цар того «богоносного» народу, кат Петро, якого Пушкін величав як «Божію грозу», наказав своїм патріярхам голосити по церквах анатему Мазепі за те, що посмів той підняти меч проти того слуги диявола.

Ці сили, які хочуть або створити під своєю ферулою «світовий уряд», або поділити між собою світ, у службі «отця брехні» іноді ворогують, іноді роблять «приязнь» між собою; західні демонократії і московська орда ідуть під стягом антихриста, антипатріотизму, антинаціоналізму, нищення окцидентальної культури, пропаганди сексуалізму, брехні і гроша, знеславлення культу героїзму і боротьби із злом. Особливим же їхнім ворогом є націоналізм. *Що треба під ним розуміти?*

Я говоритиму лише про той націоналізм, який пропагую впродовж майже шістдесят літ. Отже, про нього і говоритиму тут, бо в останні часи постали групи, які послуговуються тим гаслом, але які, крім назви, нічого спільного з ідеєю не мають. У «Літературно-Науковому Вістнику» львівському я підкреслив, що націоналізм має боротися з «трьома М»: матеріалізмом, Москвою і заприязненою з нею західноєвропейською мафією, що виступає під псевдонімом «демократії». Основні тези мого націоналізму торкалися питань (у книгах і статтях) містики і політики, ідеалізму і матеріалізму, «духа Росії», хреста і меча проти диявола, боротьби не угоди, наших традицій, маси і проводу, Правди прадідів великих, духа нашої давнини, партії чи ордену... Мої тези серед демократів, соціалістів, комуністів, драгоманівців, очевидно, не знайшли відгомону. Значення духового первня було для них «схоластиком», різко окреслена своя Правда і віра в неї було у них «догматизмом», «односторонністю», «відсутністю тверезого розуму». Почуття героїзму було «шкідливою емотивністю і людоненависництвом», боротьба за свою Правду – шкідливим донкіхотством. Деякі емігрантські суспільні діячі

або їхні групи брали собі вивіску, назву націоналізму або проголошували ідеологами націоналізму осіб, які нічого не мали спільного з доктриною націоналізму.

Виступають проти мого націоналізму й ті, які вважають його за «перестарілий», і радять його «доповнити» ідеями, що націоналісти можуть бути ідеалістами, але й матеріалістами, що могли б по упадку большевизму встановити приязні відносини з московською ордою, і то не лише в секторі політичній й економічній, але і в культурній. Очевидно, що для визнавачів такого «націоналізму» мій націоналізм є «перестарілий»... Інші знову декларують, що мій націоналізм відкриває шлях до милої їм «демократії» (тобто демонократії). Інші без слова критики друкують за своїм підписом інтерв'ю з однією советофілкою, яка «доводить», що виступи нашої еміграції проти большевизму лише «шкодять» Україні (Сосновський). І він теж зараховує себе до націоналістів. Інший «провідник ідеологічний» молоді доводить, що Україні потрібна «безкласова суспільність», писати це вільно і в націоналістичних часописах і в ... «Сучасности».

Деякі «самостійники» доводять, що християнська «гуманність» має багато спільного з «гуманністю» комуністів. Цікаво при цьому, що дехто з тих, що вважають себе націоналістами, і ті, що виступають проти націоналізму, повертають або до большевизму, або до драгоманівщини, тобто до давнього московфільства. Один, що виступав проти мого націоналізму (В.Винниченко), скінчив, схиливши коліна перед большевицькими катами. Другий від драгоманівської московфільської «демократії» хутко перейшов до большевиків, спершу ставши соціалістом-революціонером (М.Грушевський). Вороги націоналізму, редактори львівського «Діла» (Ф.Федорців, М.Рудницький), як і «закеанський» ворог мого націоналізму Ю.Косач, теж перейшли до «приязні» з Москвою.

Особливо треба демаскувати тих на еміграції, які у своїх писаннях віддаючи до архіву націоналізм, виступають самі під його маскою. Тоді з цього виходить якийсь «кофі-фрі» націоналізм. Як така «кава» без кофеїну, так і той «кофі-фрі» націоналізм не має в собі нічого з націоналізму, крім назви. Всередині ж – або «приязнь» до Москви, або заперечення потреби неблаганної боротьби з нею (в большевицькій формі ця Москва чи у всякій іншій). Навпаки, пропаганда дружби з Москвою або з тими, які, як і московські політики, вважають і себе представниками «вбраного народу».

Недавно похоронну промову моему націоналізмові (в «Сучасности») написав один з ненависників націоналізму, якому він закидає всім знані «гріхи»: непогамований емоціонізм, розгнуданий ірраціоналізм, волонтаризм, ненависництво, безкритичність, антиінтелектуалізм і т.п., і «голошення абсолютних догм», і «викликання нечестивих». І це все лише на сімох сторінках без жодної аргументації, просто каскада нестримної злоби. Звідки береться ця злоба, зраджує сам автор (І.Лисяк-Рудницький), племінник колишнього «демократа», а теперішнього славословця Москви і большевизму М.Рудницького. Зраджує він причину цього вибуху злоби тим, що вважає себе великим адоратором одного з «найвизначніших політичних мислителів» М.Драгоманова, того Драгоманова, що був переконаним московфілом і ворогом самостійності державної України, адоратором і ширителем у Галичині російської літератури і «культури»; того, що уважав нашу націю за «плебейську націю», а народ московський (у своєму вірші) уважав за провідний у слов'янстві, за «старшого брата»; того Драгоманова, який був ненависником Шевченка і як поета, і як ворога Москви. Автор із «Сучасности» пропагує того Драгоманова, якого так блискуче демаскував свого часу І.Франко; по нім Мухин і автор «Націоналізму». Що ж противники націоналізму протиставляють його фанатизмові, «емоційности» і «донкіхотству»? Відповідь дають ті самі «сучасники». Другий, один із них, вмовляє читачів, що «трудоий народ» московський «погодився б на державну суверенність» України, лише московські імперіялісти «примують» цей

народ іти з ними. Отже, не сміємо «ненавидіти російський народ» ані «високорозвинену російську культуру». Зрештою і Ленін, на думку того автора, не був шовіністом, а з нашими советофілами-українцями треба «розмовляти по дружеськи». А згадувати наше козацьке минуле, «ще як були ми козаками» (Шевченко), – нащо це? Це були «анархисти»! І далі автор перестерігає читачів перед «романтичним бунтарством» і «героїчним безумством» козацької України (стаття Рахманного в «Сучасності», ч.1, за 1970 рік).

Подібну філософію плебея – як протиставлення націоналізмові – дає і перший «сучасник», протиставляючи «ірраціональному» і донкіхотському націоналізмові «позитивні прикмети» нашого «національного характеру». А ті прикмети такі: «Сердечність, теплість, людяність і гуманність», бажання «жити в згоді і любови з людьми», очевидно, тільки не з націоналістичними Дон Кіхотами (Лисяк). Цілоком у душі Драгоманова з його любов'ю до «старшого брата» і з ненавистю до «ненависника» Шевченка або в душі одного нашого передреволюційного поета: «Чому не ймеш віри, брате москалю? Невже ти лякаєшся зради? З тобою недоля нас в кровні з'єднала, не буде між нами розладу».

Що криється за маскою цих фраз? Ніщо інше, як *психіка, душа типового драгоманівства* з його симпатіями й антипатіями. Свою любов до людини він сам називає «антропоцентризмом», бо хоч і прокладає він любов до людини «створеної по образу і подобию Божію», – це не є любов, бо хто проповідує «антропоцентризм», тобто хто ставить в центрі не Бога, а людину, той є стовідсотковий матеріяліст; як ті Шевченкові адоратори «современих вогнів», що гукали: «Немає Бога тільки я!», тільки людина з усіма її плотськими нахилами й уподобаннями. Тоді, каже Шевченко, у мозок, в голову такої людини, «у тую кістяну комору налізуть свині ізнадвору і сопуть»... Тоді в таких людей відпадає віра у вищість духового первня, тоді богом її стає шлунок, секс, гріш, плотське «Я», привата, вигода; тоді для нього мертве є гасло «без надії таки сподіватись», мертвою стає і всяка велика ідея, мертвим стає слово, що «пламенем взялось», що «огненно заговорило», що є «залізом для мечів» у борців за Правду. Такі люди не знають, що в людині є «крила за плечима», що з ними «неба дістав би, коли полетів би»... Таких Ярем завше можна купити всякими обіцянками – «щастя», «фізичного збереження нації», обіцянкою дружби із замаскованим дияволом... Тоді їм огидна містика, героїчний патос, «емотивність», горіння великою ідеєю, як у лицарства козацького Шевченка. Бо їх, противників націоналізму, емотивність є лише сентиментальна «теплість і ніжність». А щастя вони бачать там, де «мир і тишина» і забава. Такі люди з душею «плебея» за часів Шевченка не терпіли, щоб їм оповідали про гайдамаків, бо то ж «розбойники», «пятно в нашій історії». Воліли натомість почути пісню «про Парашу, радість нашу, паркет, султан, шпори». А тепер таким типам осоружне націоналістичне «авантюрицтво», воліли б почути щось «про ту Галю, нашу кралю, бенкет, гопак, хори». Лають вони націоналістів за «ірраціоналізм», за їхні «фантастичні мрії», за те, що «не числяться з реальністю»...

Коли їм з'являються такі постаті як Шевченко, І.Франко, Леся Українка, які передбачали грядучу катастрофу, вони відмахувалися від них і питали (як ті трояни – Касандру): звідки вона знає, що Трої грозить страшна напасть ахайців, коли довкола «мир і тишина»? Касандра відповідала: «Нічого я не знаю, я бачу»... і малювала їм страшне майбутнє, яке кликала належно стрінати... Перед війною, в 1913 році, коли всі демократи і соціялісти в Києві також кпили з пересторог, що незабаром доведеться Україні збройно боротися з московською ордою за повну державну сепарацію від неї, вони кричали, що це божевільні і шкідливі для України фантазії. Де тоді був їхній розум,

розум тих Грушевських, Винниченків та інших, які вірили в дружбу з московським народом? Або тепер, по 54 роках большевицької тиранії, розум тих, які, як згадані вгорі автори-«сучасники», проповідують про дружбу з московським дияволом?

Бо їх, як значиться в Євангелії, плотський розум плебея знає лише те, що обсервує фізичними очима, і тому вірить всякому злодієві, що, як москалі або модерні демонократи, приходять до них у якійсь пишній облудній масці... Так миша жадібно хапає кусник сала («шмат гнилої ковбаси») в лапці, бо бачить лише його, а не укритего за ним смертельного гачка. Дехто з таких «розумних реалістів», запланих у большевицькій лапці, або їхні партійні товариші на волі, у своїх спогадах пишуть: «Тоді можна було думати»... **Кому** можна було так думати? Власне, лише «реалістам» з мишиним «тверезим розумом»... Таких «розумних реалістів» ворог може легко обдурити, як тих «антропоцентристів» звабити обіцянками політичного чи матеріального характеру.

По «емотивності» в серці, по «браку розуму», – третє, що згадані плебеї закидають націоналізмові, – це «авантюризм», «донкіхотство» і «волюнтаризм» – невгнуту волю осягнути боротьбою свою велику мету. Тому ці плебеї завше мають на оці «фізичне збереження нації», хоч під час штучного голоду, організованого большевиками, згинуло стільки мільйонів українців, скільки не згинуло б і під час найстрашнішої війни. Але «пацифісти» є проти всякої війни напастливої, як і визвольної... Це тому, що **їхня воля така сама слаба, як емотивність їхнього серця і як їхній плотський розум.**

Як два перші типи плебеїв можна було **підкупити або обдурити**, так цей тип можна було **заякати**. Вони є ті Шевченкові «свинопаси», яких поет протиставляє типові козака, на їхню думку, «авантюриста» і Дон Кіхота.

Ті вороги націоналізму, які кличуть нас повернути назад до москвофільства і лакейства перед Москвою, ті, які або славлять «велику культуру» московського народу; які сідають за «круглий стіл» переконувати наших Юд або кремлівських Пилатів і фарисеїв, або дозволяють у своїй пресі нащадкам хозарів доводити вищість свого, а нищість нашого «недорозвиненого» народу; які паплюжать героїчні традиції князівського, козацького чи антибольшевицького Києва в його боротьбі в обороні нації і віри Христової; ті, які паплюжать ці традиції як безглузде донкіхотство чи божевільну емоційність, – ці наївно намагаються назвати свою духову імпотенцію «основними психічними прикметами нашого народу». Ні! Це прикмети **певного відламу** нашого народу! «Сердечна теплота» і «щира людяність» й інша нещира сентиментальщина – це прикмети тих, що прагнуть лише миру і спокою, а думають лише про те, щоб «сидіти нишком» під якимсь паном і не дражнити його, а йому служити.

Як я згадав про Шевченка, так і в Лесі Українки є **ясний психічний двоподіл нашої нації**. Бо в кожній нації є двоподіл: і політичний (народ і правляча верства) і психічний. Про цей останній говорю тут. У Шевченка є це козаки і «свинопаси»; козаки і шашелі; Ярема похилений наймит і Ярема Галайда-козак; є два Івани, один, що хоче «катів катувати» і другий – «катам помагати»; одні прагнуть «сидіти нишком», землю орати, другі за свободу тої землі свою кров проливати; одні вірять у свою національну правду, а другі – в те, що «німець», чужинець прикаже; одні з «овечою натурою», другі з натурою лева, борців і героїв; одні «за шмат гнилої ковбаси» готові віддати й рідну матір, другі – за свій край своє життя віддати; одні з натурою вола, другі з натурою орла; одні, що уважають за рідних «братів москалів», другі – за чужих людей; одні з душею Санча Панси, другі Дон Кіхота, Прометей, «Єретика»; одним в голові «наша дума, наша пісня», другим – «завязтий Головатий»; одні з «сукроватою» хровію раба, другі – з «козацькою кровію, чистою, святою»; одні, що караються, мучаться і каються, другі – і тоді не каються; одні кленуть борців за свободу нації, кличуть розбійниками, другі шанують у них героїв, які стають

за святу правду, волю і визволяють «народ темний». Одних зве Шевченко недоумами, рабами, «малими душею», других, як Дорошенка, Мазепу, шанує як світочів нації. Для одних, наприклад, для Драгоманова, слово «ренегат було безглуздя», а для Шевченка – огидним і ганьблячим. І якраз тих других людей, «лицарської, чистої крові», уважав поет за провідників нації, які воскреснуть або, як той «козак безверхий», упадуть на нашу окрадену землю, роздавлять трон чужого тирана й подруть порфіру і визволять народ темний із рабства. Подібне знайдемо у Франка, якого вожді (в «Мойсею») «з номадів лінивих люд героїв сотворять», які і не слухатимуть більше рідних ошуканців та дурнів. Яскраво ця ідея блискає в творах Лесі Українки і поетів «Квадриги Вістника» львівського (1922-1939). Всюди в поетки з'являються лицарі, борці, що мають визволяти «плоху гречкосійську породу», вірні тому духові, що післав нам «волі заповіт», щоб це лицарство виписало його на «своїх скрижальях серця».

Це була б ота «нова людина», якої прихід в Україні я в моїм «Націоналізмі» уважав конечним для постання нової України з традиційною та забутою, психікою лицаря, воюяка, яку ближче схарактеризував я згодом з «Духу нашої давнини», в «Правді прадідів великих», в «Містиці і політиці». Це була суть й основа мого «Націоналізму». Основи психічні такої людини є віра в силу духа над матерією. Людина, що, як Прометей, «мов ураган той безупину іскру вхоплену з неба в могутній вогонь роздимає». Це була прикмета й гетьмана Богдана, наприклад, який «отечество найпаче розлюбив, і його ради ні почто вмінимий спокій, користи і всі привати, з мужнім і прекрасним лицарської відваги серцем». Подібну мову стрічаємо у генерала МакАртура, що «писав моральний кодекс шквал'єрії», найважливішою прикметою якої уважав «файтінг спирит» («загониста вояцька вдача» Лесі Українки), не розмови з дияволом; кодекс, який дає відвагу, коли відвага слабне, збуджує віру, коли, здавалося б, не було причини вірити, і надію, яка, здавалося б, вже пропала. Як то нагадує слова Лесі Українки про «контра спем сперо»! І як це далеке від «мудрости» модерних «реалістів», що ганьблять непотрібне, на їхню думку, «донкіхотство» націоналізму! Як це нагадує Шевченка «іскру вогню небесного», яка дає силу слову, щоб «огненно заговорило, щоб слово пламенем взялось», щоб стало незнищимою силою у світі матеріяльним проти всіх сил диявола... І це все у людей психіки шашелів є «нереальна фантазія» чи «шкідлива емотивність», непотрібна в наш «прогресивний, модерний вік». Сліпороджені реалісти про Шевченка іноді теж згадують, та так, між иншим (згадують же про нього і большевики), але водночас на височину вивінтовують москвофіла і ворога Шевченка – Драгоманова, як ідеолога «Сучасности» і навіть сучасности без знаків наведення.

Друга прикмета активної людини й політика нашої доби, для націоналіста – це яскрава, стисло означена ідея, за яку бореться і до якої реалізації ідеться з уточненням проти кого, хто є наш ворог, яка є наша правда національна. Є при цім і глибока відданість ідеї і ненависть до тих, що її поборюють. Але це в очах модерно-реалістичних шашелів є шкідлива «емотивність», бо ж «ідеї міняються», а модерні «сучасники»-драгоманівці твердять, що наша визвольна ідея звертається не проти «культурної» московської орди як народу, а лише проти правлячих інтернаціоналістів та що із зміною режиму може встановитися ідейне, політично дружнє співжиття з московською ордою. А що «найвищою мудрістю» в політиці є «відідеологізування» політики, тобто зробити нашу ідею без змісту, з одним «за», що нагло переімениться в «проти», а «проти» – в «за», біле в чорне, чорне в біле. Або що висока ідея «світового уряду» має стати програмою людства і дати повну рівність і щастя всім народам, а в тім числі й Україні. Одним словом, здіймання шапки перед ідеєю обернення народів у двоногу худобу з чужоземним чабаном із демонократичною чи кремлівського дубиною антихриста в руках.

Нарешті, третя прикмета «нової людини, нової шквал'єрії лицарства», – це активна і невблаганна боротьба з усіма світо-урядниками, переконаними, що вони є вибраним народом. Ця боротьба для шашелів є «шкідливим донкіхотством», і тому вони радять нам, що треба виступати спільно з ССРСР проти таких «скрайних націоналістів», як генерал Франко, португальський Салазар, французький де Голь, та що той «світовий уряд» є щастям і для України. З такої відідеологізованої ідеології ворогів «вузького і донкіхотського націоналізму» випливають реверанси до «великої російської культури», або що ворогом України є лише большевицький режим, не народ. Або друкування райсівської програми, що його народ, «вибраний народ», має бути центром націй та що Україні треба повернутися обличчям до Азії.

Отже, в анархії, в яку падає світ, готують свою останню атаку проти націоналізму – західна демократія, чортівські сили ССРСР й емігрантські «прогресисти» і драгоманівці-москвофіли. Мусимо їм протиставитися, мусить їм протиставитися Україна, на яку ті сили особливо зазіхають. Мусимо і на еміграції, і в краю протиставити когорту нових людей із вірою в нашу Правду проти диявола; ясну, непохитну ідею, не мішанину їх, бо «двоєдушні люди не тверді в путях своїх» – казав апостол Яків; протиставити войовничий, безкомпромісовий дух колишнього лицарства козацького. Так як вчили нас Шевченко, Франко, Леся Українка і квадрига поетів «Вістника». Так, як вчили ті, що за останні більше як п'ятдесят літ полягли в ім'я хреста і меча, зложили в Україні свої голови в боротьбі із силами Нечистого, з московською ордою.

Це те, що хотів я сказати в цій статті.

П.С. Наприкінці два слова про мій націоналізм, якому сучасницькі й інші реалісти закидають разом із большевиками, всі гріхи у світі. Коли я в 1913 році виступив з ідеєю сепаратизму, проти неї виступили демократи й соціалісти українські разом із большевиками. Коли почався в 1922 році у Львові редагований мною «Вістник», проти нього виступив різко Грушевський і... скінчив разом із другим противником моїм – В.Винниченком, поїздкою «на родину» для співпраці з большевиками. Так само скінчили львівські редактори М.Рудницький, Ф.Федорців. По 1945 році в органі Шереха, Самчука і Ю.Косача виступив проти мого націоналізму Ю.Косач, який незабаром скінчив своїм заокеанським большевикомфільством. Теперішні противники націоналізму теж кінчать або заявами приязні і дружби з «московським народом», або симпатіями до «світового уряду», розмовами за «круглими столами» з ворогами України, або вшануванням Марголіна... Чи це не дивно?!

Але ще (для них лише) дивніше, що по кількох разних угроблюваннях «перестарілого» мого націоналізму, чи його перемалюваннях для себе в «кофі-фрі «націоналізм» вони чують і самі повідомляють читачів про голоси з України, які свідчать, що там підносять чоло якраз ті «перестарілі» ідеї. Там чуємо заклики до людей, *одержимих* пристрасною вірою, сильнішою за знання, вірою у вищу силу Духа і в свою Правду, нехтуючи всякими «реалізмами». Там картають тих, які не розуміють тої святої одержимости, якою горіли наші предки; картають тих, які читаючи про це у Шевченка, нічого не сприйняли від нього... Там чуємо клич схаменутися, чуємо насміх із тих реалістів, що сиплять свої лайки проти націоналізму, на який кидають свою анатему за його донкіхотство і «відсутність реалізму». Чуємо кпини з тих, що так наші емігранти тішаються з мрій про злиття всіх націй в одну і славлять лише «буденну працю» раба, мають в собі рабську безпринципність. Чи емігрантські невільники духа, що вміють безтямно і злісно топтати ідею націоналізму, не відчують, що багато з того, що там прокидається, вже пів століття пропагувалося тут на еміграції? І ці шашелі думають, що «край» є з ними?!

АКТ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

У чому є історичне значення Акту 30 червня 1941 року – проголошення відновлення незалежної України, опанованої двома великодержавами?

Противники цього Акту, противники націоналістичної ідеї і чину взагалі цього значення не хочуть, властиво, не можуть бачити. В їхніх очах це була «романтика» тих, які не рахувалися ні зі своїми силами, ні з обставинами, засуджуючи свою акцію на повну невдачу. Ці закиди стрічаємо віддавна з боку «реальних політиків». Так, перед Першою світовою війною «реальні політики» відкидали ідею сепаратизму як «нереальну», а навіть «шкідливу» для України, щоб лише чотири роки після того проголошувати те гасло, хоч і в здефігурованім вигляді, в Києві... Так було і з «романтичною» і «шкідливою» ідеєю націоналізму в Галичині (за оцінкою «реальних політиків»), щоб ця ідея стала незабаром панівною серед молодого покоління. Так було з ідеєю і українською акцією в АБН, поборюваною «реальними політиками» в контактоських журналах ще й досі, бо ту акцію вела ж тільки «мала група серед всього українського народу»¹. А яке ж значення у «реальних політиків» може мати «мала група» в політиці? І ті самі пустомудрі закиди щодо сепаратизму і щодо АБН «реальні» недоумки робили й роблять досі проти Акта проголошення незалежної України 30 червня 1941 року. Щодо цієї проблеми наводжу тут вислови двох чужинців – американця і француза. Перший, Джон Армстронг, знаний автор англійської книжки «Український націоналізм» 1939-1945 рр., виданої нью-йоркським Колумбія Університетом 1955-1963 рр., пише: «Націоналізм вражає глибоко психологічну субстанцію народу, він здатний стимулювати ентузіазм, який нелегко збудити іншими впливами. Мета, поставлена собі націоналізмом, не притягає стовідсоткового раціоналіста, але та мета має в собі глибокий емоціональний заклик. У минулому столітті світ бачив численні політичні програми, які кілька літ притягали тільки невеличку фанатичну групу захоплених і нагло ставали могутньою силою, коли обставини дозволили їм запалити емоції загалу. Коли рух виглядає так, що має таку потенціальну силу, неумудро було б легковажити ним, хоч би його нинішні вияви були обмежені». Цю динамічну потенціальну силу, на думку Армстронга, мав саме український націоналізм.

Те саме – в книзі одного француза, який займався чужою для раціоналістів і «реальних політиків» проблемою еліт. Він пише про поширювачів християнської віри, але його слова стосуються поширювачів віри політичної. Читаємо там: «Будьте батовою войовників за віру, мусите здобути видиво своєї ідеї в масах, але насамперед мусить бути велика суворість в організації активної групи, бо без неї нема життя, «інтегріте» (суцільности, чесности, прямоти). «Дехто думає, що, тільки роблячи поступки, компроміси на полі засад, можна з'єднати людей до своєї віри. Хоч би навіть через цю непоступливість, непримиренність довелося б спочатку залишитися дуже нечисленною групою».

Одна книга американця з датою 1955 р., друга француза з датою 1930 р. (Л. де Мондесайнес «L'apostolat et le problème des élites»²). Таких думок можна назбирати

¹ Чапленко В. // Нові Дні. – 1967, травень.

² «Апостольство і проблема еліт» (фр.).

набагато більше (я їх наводив багато в моїх писаннях), думок, які для недоумків матеріалізму й раціоналізму залишилися китайською абеткою.

Яке мають вони значення для оцінки Акту 30 червня 1941 р.? Величезне! Чи ми не бачили, якими безсилимими змобілізувати маси, без всякого динамізму видалилися гасла двоєдушної більшості демосоціалізму на Україні по 1917 році? Навіть тоді, коли «обставини» були сприятливими для них, коли впав царат. Але навіть тоді, коли постала власна армія, чи багато з тих «реальних політиків» у розпалі боротьби на життя і смерть не простягали руки большевикам? Хіба не бачимо, що атракційну силу здобули тоді не їхні гасла, а ті «лицарі абсурду», які не рахувалися з «обставинами», ставши на чолі відвертої боротьби, як і ті, що полягли під Крутами, під Базаром, під час Зимового Походу? Ті, що їх очолювали Петлюра, Омелянович-Павленко, Натіїв, Болбочан, Тютюнник, Коновалець! Хіба легендою, гучною сурмою для нащадків не залишилися саме ті «романтики», імена яких (не всіх) я назвав угорі? Нарешті, хіба вічним вогнем, який запалює і запалюватиме нащадків для боротьби, не буде ідея і чин тої «меншости», «непримиренної» у своїй вірі й у своїй акції? І, щоб згадати історичні часи, хіба, наприклад, не залишилися динамічним запальним чинником для України Мазепа і мазепинці? Роль цього запального динамічного чинника відігравав увесь час на Україні і тепер відіграє Мазепа. Це ж його ім'ям охрестили москалі національний рух на Україні кінця XIX і початку XX віку, його вічно живого привиду лякалися вони й тоді, лякаються й тепер. Це ж його духу перелякався Хрущов у Стокгольмі, хоч Мазепа був переможений. Але часто такі в певній хвилині, переможені, страчені, розп'яті, зі страшною динамічною силою встають у душах нащадків, щоб знищити світ Пилатів, Іродів і фарисеїв, щоб здійснити великий заповіт відплати, «отмщення».

Ось у чому полягає історичне значення Акту 30 червня 1941 року. Акт скінчився хвилиною невдачею. Але яскраве проголошення гасла державности – не автономії, не федерації, не союзу з Москвою, а твердо проголошена воля нових «лицарів абсурду» йти «проти всіх», проти всяких «обставин» – ось що запалило душі воїнів УПА, ось що двигнуло їх до чину проти двох великих держав, що займали Україну! Хоч їх була меншість, хоч мали вони могутніх ворогів і заїлих наклепників серед «рідних братів», не ті наклепники, не чужі ідоли, не «реальні політики» мобілізують і нині духу нових «лицарів святих» на Україні. Акт 30 червня був чином, який голосно заявив, що Україна не зрікається свого повного права панувати на своїй землі, ні своєї Правди, незважаючи на жертви. «Контра спем сперо!» Це було вогненне слово, що родить чин. Як писав Франко, «слова – полова, але вогонь в одежі слова» творить дива. Таке слово і Шевченко поставив нам «на сторожі», слово, що «пламенем взялось», що «вогненно заговорило» у віки в душах нових мазепинців. Безкомпромісне проголошення своєї Правди і воля «лицарів абсурду» чином наперекір стихіям «світ запалити», гнилий, zdeгенерований світ брехні й насильства в ім'я своєї Ідеї. Ця величезна динаміка ідейна і динаміка чину – ось що мав у собі Акт 30 червня для нас і для майбутнього й ось у чім його історичне значення. Обпльована «кастратами німими» реальної політики ідея, задушений чин тої меншости завтра стануть реальною силою на Україні. Хоч би як «присипляли лукаві» чужинці та їхні лакеї цю ідею і націю, збуджену у вогні. Непримиренна своя ідея і безкомпромісний чин активної меншости — ось сила, яка збудить зі сну всю Україну.

РЕЦЕНЗІЇ

«Нова Україна»: безпартійний двотижневик громадського, культурного та економічного життя. – Прага, 1922. – т. 77 (березень – липень)

«Нова Україна» є «безпартійний» орган однієї з груп укр[аїнських] соціалістів-революціонерів, партії, що претендувала колись на провідну роль в українській революції. Тим журнал не позбавлений певного інтересу. Якої ж ідеології тримаються тепер наші есери? На це відповідає програмова стаття 1-го числа «Завдання часу». Нав'язуючи до голодової катастрофи, стаття закликає «українське громадянство» в цілях рятування краю від повної руїни... до співробітництва з большевицьким урядом. Ще «за царського ладу, – читаємо в статті, – укр[аїнське] громадянство не покладалося ніколи на урядові піклування про громадський добробут, а завше власними силами провадило свою роботу», закладаючи «Просвіти» і кооперативи. «Ся метода громадської праці мусить бути вжита і зараз. Першим своїм завданням слід ставити вишукання тих форм праці, якими б уже тепер можна було покласти ґрунт для припинення того руїнницького процесу, в який кинула Україну», розуміється, не советська влада, а «семилітня війна». Отже, кооперація і «Просвіти» – ось та політика, яку радить гинучій у путях большевизму Україні революційний соціалізм! Щоб ні в кого не залишилося й сліду сумніву щодо лояльності есерів супроти рос[ійського] уряду, автор статті підкреслює, що він радить працювати з урядом не у валенродівських цілях, «не для політики... або підкопу тої чи іншої влади, а для реальної культурної і господарської праці». Читаючи сі рядки, хочеться запитати: чи треба було аж п'ять років революції, аби зійти до фразеології ліберальних часописів царських передконституційних часів, які також, як і с[оціялістично]-р[еволюційна] «Нова Україна», відхрещувалися від політики і вмовляли в наївних читачів можливість реальної культурної і господарської праці з урядом, з яким боролосся все, що було чесне і сильне в б[ольшевицькій] Росії? Як мало різняться філістери від соціалізму, від ліберальних філістерів...

Є, розуміється, ще й інші тактики: інтервенція закордону або революція, але їх «Н[ова] Укр[аїна]» відкидає як «недоцільні вже тим, що вони не активні, а пасивні». Залишається, отже, активне співробітництво з Советами, очевидно, на основі «нового курсу». Кількома сторінками далі журнал стверджує, що «новий курс», який тепер запанував у Совдепії, «фактично є відновленням капіталізму з усіма його властивостями» (ч. I, с. 21). Отже, виходить, що «активна» тактика наших соціалістів – се працювати з урядом, який відновлює капіталізм! Що «активна» тактика наших революціонерів – се не допускати до жодних революційних «підкопів» під сов[єтську] владу!

У ч. 3 здивований читач знайде зовсім щось інше, як в 1-м. Говорячи про konieczність для українського народу «своїми силами рятуватися від економічної, культурної та політичної загибелі, бути активними» (кооперація та ин.), журнал радить не забувати, «що та акція, стрінувши принципіальний опір московського окупанта, неминуче мусить вилятися в довгу, тяжку, визвольну боротьбу, аж доки остаточно не усунеться самої причини руїни – чужої окупації» (с. 17). Тут же стверджується, що «українській кооперації зв'язані руки і ноги» та що «вже самі перешкоди політичної натури в інтересі закріплення позиції теперішніх володарів виключають самодіяльність трудового населення коло господарської віднови України».

Отже, в 1-м числі заохочується до «реальної праці» над господарською відбудовою краю під советською звїздою, а в 3-м доводиться беззиглядність цієї праці. В однім місці застерігається проти «підкопування» сов[етської] влади і боротьби з нею, а в другім доводиться, що ся боротьба «неминуча», а все разом – се партійна ідеологія людей, які за власним визнанням «найбільше знають дійсні інтереси укр[аїнського] народу» (с. 4). Те саме і в дальших числах: у ч. 4-5 читаємо, що треба конче домагатися «усунення большевицької влади й заступлення її владою народу України», що ся остання «в проблемі економічної відбудови, хоч би й не спромоглася одвернути навалу закордонного капіталу, але, безумовно, зм'якшила б форму його панування в державі». Се на с. 23, а на 18-й читаємо, що «робітництво повинно... не допустити ні до капітуляції московського уряду перед капіталістами..., ні до капіталістичної інтервенції на Схід Європи». Отже, з одного боку, ніби нічого не мається проти «навали закордонного капіталу», говориться навіть про його «панування», з другого – проти цієї навали протестується. Раз жадається «большевицької влади», раз хочеться недоплатити до її «капітуляції»! І все се не лише в однім журналі, а в одній і тій самій його книзі! Сама «Н[ова] Укр[аїна]» підраховує, що внаслідок російської політики на Україні ся остання, замість 33 млн. населення, перед війною мала його в 1921 р. уже тільки 26, що тепер голодує терен із людністю коло 10 млн. та що «як щодо нового врожаю залишиться живими 20 мільйонів, то се буде чудом» (с. 21), але – мимо сього – ми не сміємо «допустити до капітуляції» такого прекрасного режиму! Що за чудова логіка!

Але в одному ся логіка трохи не дописує. У ч. 6 твердить журнал, що укр[аїнський] народ «через свою сліпоту, некультурність, довірливість дався в лабеті хижаків і завойовникові російському» та дозволив одурити себе гарними фразами. Се не так. Правда, що укр[аїнський] народ опинився в большевицьких «лабетях» через сліпоту, через некультурність і через довірливість, але не народу, а його провідників. Де їх шукати, про це наші есери знають, мабуть, найліпше...

У сім самім числі здибуємо *chef d'oeuvre*¹ літературно-політичної творчості партії: меморандум Закорд[онного] Ком[ітету] У[країнської] п[артії] с[оціялістів]-р[еволюціонерів] до президії чеської комуніст[ичної] партії з приводу масових розстрілів рос[ійським] урядом української революційної молоді. У меморандумі написано, що «У[країнська] п[артія] с[оціялістів]-р[еволюціонерів], стоячи на ґрунті радянської влади, вживає всіх сил для здержання не лише молоді, а й узагалі цілого працюючого люду від непотрібних жертв і виступів», але що причини до сих виступів «дала сама окупаційна влада московських комуністів, яка своєю централістичною і націоналістичною політикою... підняла проти себе всі верстви трудового люду України», та що «під терористичним режимом... неважко всякому авантюристові явитися в очах молоді в ролі борця за свободу» і потягнути її за собою... Неправда, як ся гідна мова нагадує судові промови оборонців революціонерів перед царськими судами, де були всі елементи, що їх знаходимо і в «меморандумі» есерів: і реверанс перед режимом («У[країнська] п[артія] с[оціялістів]-р[еволюціонерів] стоїть на ґрунті радянської влади»), і підкреслення, що «ми» боремося не з режимом як таким, лише з деякими його вадами («централізм», «націоналізм»), та що навіть виступи проти сих дефектів «ми» осуджуємо («У[країнська] п[артія] с[оціялістів]-р[еволюціонерів] «уживає всіх сил для вдержання... від непотрібних... виступів»), і, нарешті, обплывування революційного руху (як руху «авантюристів»). Прекрасно звучать і дальші слова «меморандуму», що «невдоволенням селянства і

¹ Шедевр, зразковий твір (*фр.*).

робітництва окупаційною політикою сучасної влади користуються агенти європейського капіталізму..., які приманюють до себе під гаслом національного визволення України запальну молодь, затемнюючи її свідомість і спонукаючи до виступів проти окупаційної влади!» Що ця тирада значить? Що люди, які здобуваються на активний виступ проти большев[ицького] терору, роблять це лише через те, що мають «затемнену свідомість»? Що «ясну свідомість» можуть мати лише автори баламутних меморандумів? Або що значать фрази, що толкують виступи молоді її «неоглядністю» та тим, що «молодь легко піддається впливам»? Чи не нагадують вони аргументів від «неопытности и малолетства», якими рятували «буржуазні» панії своїх синків перед царськими губернаторами або в поданнях «на Высочайшее имя»? Дійсно, як недалеко своєю психологією відійшли наші соціалістичні філістери від філістерів лібералізму! І автори «меморандуму» ще нарікають, що Д[ержавний] К[омітет] чеської ком[уністичної] партії «відповів, що він до поданого меморандуму поставився *zamítavo* (негативно)»! Що дивного? *Weg sich zum Wurme krieucht, der darf nicht klagen, dass er zertreten wird...*²

Так представляються сім зошитів «безпартійного» органу укр[аїнських] есерів. Повна саламаха в думках, безпорадність у питаннях політики, суперечення собі на кожній сторінці, заяви лояльності перед рос[ійською] окупантською владою (якій готові служити за ціну усунення деяких «дефектів механізму»), пересипані істеричними вигуками проти цієї влади, які ніхто не бере поважно, вражаючий навіть у есерів (що мали свого Голубовича!) брак національної і партійної гідності, смішна зарозумілість – ось баланс освідмлюючої праці «Нової України». Чи ся хаотичність впливає з безнадійної, скажімо, невиробленості редакторів чи з їхньої «малоросійської хитрости» – не знати. Але можливо, що й з останньої докорятимуть їм накладання з большевиками, вони покличуться на свої антибольшевицькі статті, закидатимуть контакти з «буржуазією», пошлються на свій «меморандум» та інші заяви лояльності до сов[єтської] влади... Забезпечення на всякий випадок!

Такими есери були і в політиці, і цілком слушно сказав про них сам же видний есер Г[ригорій] Наш, той самий, що тепер пише в «Н[овій] Укр[аїні]»: «Ми не були революційною партією, що непохитно переводить у життя свої погляди, а... добримися сусідами, що намагаються зо всіма жити в згоді: і Бога не гнівити, і чорта не ображати. Ми не були «соглашателями» по суті, але своєю м'якотілістю допомагали створенню для «соглашательства» об'єктивних умов» (гл. «Вільна Спілка». – Львів, 1921. – Жовтень. – С. 30).

Незвичайно трафна автохарактеристика!

«Нова Культура». – Львів, 1923. – ч.1, 2-3, 4 (травень – серпень)

Число органів преси, що роблять пропаганду для московського уряду, збагатилося у нас ще одним. «Нова Культура» має вказати масам «ясний шлях до визволення», розуміється, за рецептом, декретованим у Кремлі. Три досі вийшли книжки складаються з менш або більш удалих віршів (до менш удалих треба зарахувати комуністичне «Клеветникам Росії» П.Тичини), оповідань і бойової публіцистики. Публіцистика мало оригінальна. Звеличення російських і жидівських революціонерів (Рози Люксембург, М.Троцького, Халтуріна) і невдалі спроби застосування Марксової

² Хто повзе (плазує) до хробака, не має жалітися, що буде розчавлений (*нім.*).

науки до галицької політики – більше там нічого не знайти. Останньою справою займається, між іншим, стаття «Смерть націоналізму» (ч. 2-3). Автор відкриває «секрет банкрутства націоналізму», який полягає в тім, що він не може знайти собі класу, на який міг би опертися. Він хоче опертися на селянство, але селянство, як учить Троцький та інші, «в сучасному господарчому життю не може загалом створити своєї спеціальної господарчо-суспільної системи, не може стати представником певної державно-політичної ідеології». Не задовольняє автора і той «рецепт для гальванізування націоналістичного трупа, яку пропагує п.Донцов у «Заграві», бо не хоче він бачити класової боротьби в селі, вважаючи його за «гармонійну єдність». Реєструємо ці погляди не на те, аби з ними полемізувати, бо й сам автор не старається їх довести, лише декретує, а щоб ще раз підкреслити антиселянськість і антиукраїнськість соціалістичної ідеології, яка, безсила захопити на соціалістичні гасла село, мусить шукати опертя в чужім пролетаріаті і чужій державній ідеї. Що ж до «класової боротьби» в українськiм селі чи його «політичної єдності», то автор зле викував останні репетиторії своїх московських учителів: всі бо вони одногласно стверджують, що укр[аїнське] село творить єдиний антикомуністичний фронт. У другій статті «Селянство і революція» (ч. 4) самі «новокультурці» зізнаються, що галицьке село недоступне майже для їхніх ідей, хоч і вважають, що складається воно з самих «пролетарів». Автор зізнається, що «довоєнна пролетарська с[оціал]-д[емократична] партія не мала в цій справі (аграрній) точно з'ясованої думки», що «соц[іалістична] пропаганда на селі – се завдання не таке легке, вже хоч би через те саме, що, завдяки приватновласницькому характеру володіння знаряддями продукції, не для кожного (селянина) очевидним... є існування капіталістичного визиску». Визнає автор і те, що «широкі маси працюючих (на селі) ...дотепер стояли осторонь впливів пролетарської організації... і класової ідеології», а далі – що «вкорінені власницькі інстинкти» сільського напів пролетаря лучать його ідейно з «куркулем» та не дають так легко злапати на соціалістичні гасла. Стверджуючи се, автор, очевидно, не стямився, що цілковито нищить тезу свого колеги про ідеологічну й політичну розщепленість укр[аїнського] села! Не дивно, що в кінці статті він договорується до того, що партії доведеться на селі «робити роботу, чужу для себе, а то й крайньо ворожу». Що, «замість поширювати свої пролетарські впливи, фактично може (вона) підтримувати, скріплювати, а то й організувати дрібноміщанську стихію». Так виглядає «ясний шлях до визволення», поручуваний «Н[овою] культурою». Белетристика (особливо Косинки й Ірчана) місцями сильна й свіжа, але й над нею висить прокляття душевної роздвоєності: штучно прийнятої чужої «казенної» ідеології і стихійного, чуттєвого потягу до «світу левад, верб, полину, м'яти й життя», того світу, що не мав і не має нічого спільного з «казенною» комуністичною доктриною. Се надає новелам згаданих авторів характер чогось недокінченого, половинчастого, внутрішньо суперечного...

Цікаво ще відзначити статтю про «Честь нації» (ч. 4). Боронячись від закиду москвофільства, п. Гр[игоріїв] каже, що це москвофільство «полягає власне в симпатіях до радянської влади», і радить своїм напасникам застосувати сю назву «москвофілів» і до французьких, німецьких, польських, англійських, індійських, австралійських і африканських робітників і селян, які теж не виливають помий на ССРР, а дивляться на неї як на здійснення соціал[істичних] змагань». Те, що в Австралії, Африці й Азії можуть симпатизувати Москві, не дивниця: там мають не більше уявлення про московські відносини, як у Москві – про африканські. Опріч того, не треба забувати, що моск[овська] армія не окупувала ще Сх[ідної] Пруссії,

Шампані та Бельгії. Отже, там можна ще з невідомости захоплюватися Советами. Коли ж цей ентузіазм виявляють українські соціалісти, то вони дуже нагадують ентузіазм осла для свого пана, що їде на нім, підганяючи його канчуком. Се «две большие разницы», як кажуть у милій комуністичному серцю Москві.

**Література, наука, мистецтво (додаток до «Вістей» ВУЦВК). –
Харків. – Ч. 6-9. – 1922 (листопад і грудень)**

Харківський тижневик кидає надзвичайно цікаве світло на мистецьке життя України. Незважаючи на «пролетарську» цензуру, яка сміливо може йти навзаводи з колишньою царською, довідуємося про багато цікавих речей. Там, за Збручем, іде глуха боротьба між українською національною стихією, розбитою большевицькою бурєю і «казьонною» ідеологією, якої, мимо всіх старань її нових прихильників, ніяк не хочуть прийняти маси української інтелігенції. Нові прихильники – се «гартванці» і «плужани», яким доводиться вести тяжку боротьбу, з одного боку, з «буржуазно-міщанською навалюю мистецького непу», а з іншого – з тими, які дивляться на кризу української літератури «через фашистську призму». Проводити свої ідеї в такій атмосфері нелегко.

Тому, між іншим, справа з «пролетарським» театром не дуже посувається вперед. У статті «Театральне бездоріжжя» П.А.Любченко нарікає на те, що «утворення революційного театру здебільшого поки що обмежувалося використанням «революційного» (не завжди вдалого) репертуару для вияву різних «систем» і «мистецьких засобів»... Напрямки: натуралізм, героїзм, реалізм, психологізм, колективна творчість, яка стала найзвичайнісіньким «масовим дійством», в якому колектив – машина, що заводиться режисером, у якому колектив – група заляканих тим же режисером статистів і дрібненьких акторів»... На Україні багато театрів, але, – пише другий автор, п.Ю.Смолич, – не кожний із них можна назвати революційним, «бо не той театр революційний, що дає «революційні постановки» за вимогою або без вимог влади, а той, що живе з революцією одним життям». А якраз сього, сієї духової спільности з комуністичною революцією, прокляті хохли і не мають. Їм «не вистачає сили (я кажу сили, а не матеріялу, бо матеріял – революція) на творення нового» (себто комуністичного), і ось «сучасні театри намагаються «революціонізувати» ті фрачні фалди, які прищикнуто революційними дверима буржуазному мистецтву. До сих фалд прищипають гудзики з серпом і молотом, підбивають їх червоним кумачем «самнітельнаво качества» і прироблюють до робочої блюзи. Звичайно, виходить «фе». І се «фе» і се те зачароване коло, з якого ніяк не можуть вибратися деякі з сучасних революційних театрів». Змінити се тяжко, бо сам автор визнає, що «треба народитись пролетарем», аби засвоїти собі «пролетарську ідеологію навіть у мистецтві», бо «дійти розумом і серцем до зміни класової ідеології не кожний зможе», а особливо, додамо від себе, український гречкосій...

Як у театрі, так і в літературі. Нащо вже патентована комуністична марка «Плуг»! А показується, що й її вважають за «мужицько-дяківську» течію, ледве не за «літературну Вандею»! Авдиторія «плужан» складалася з «української свідомої» молоді, а то й з «малоросів» аж до автокефального синкліту включно». Як не тримався «Плуг» під впливом сієї авдиторії, «все ж таки змінив своє громадське обличчя», і – страшно вимовити – посунувся «направо»! (ст[аття] С.Божка в ч. 8). Ба, агресивність цієї ав-

диторії доходить до того, що на одній вечорниці «частина публіки була дуже занепокоєна промовою т.Блакитного, який зауважив, між іншим, що нині годі говорити про «українську культуру», що... твориться інтернаціональне, класове жовтневе мистецтво... Зате оплесками частини аудиторії стрінута фраза, що комуністичної культури ще нема». Не дивно, що по таких досвідах «плужанам» доводиться говорити, що «діячі радянського мистецтва» є ще «аморфна маса», з якої наразі нічого не зліпити. Не дивно, що вони за всяку ціну стараються прищепити впертому «малоросу» комуністичну доктрину масовим ширенням коли не своїх, то марксових творів (у виданні «Космосу»). Та сам же тижневик стверджує, що видання «Космосу» (призначені переважно для Америки) на Україні мало ідуть: «Що ж до поширення космосівських видань на Україні, то тут через комунікаційні труднощі доводиться обмежуватися поширенням лише невеличкого числа примірників» (у видавництві «Космос», ч. 7).

Радимо пролетарським письменникам із «Плуга» лише відкрити кордони для «буржуазної» української літератури по цей бік Збруча, а побачимо, чи перешкодять їй «комунікаційні труднощі» вибити з книжкового ринку Аусема, Вітфогеля, Касьяненка та інших космосівців...

У цілому «Література, Наука, Мистецтво» роблять надзвичайно приємне враження як доказ повної безсилости (навіть у монопольних умовах) «казьонної» російсько-комуністичної ідеології завоювати українську національну стихію. У сій стихії багато ще старої романтики й духового лінивства та імпотенції, але рятунок не в комунізмі, лише в його переборенні, в розчищенні шляху до нової національно-революційної творчости. Ми певні, що на цей шлях вступить незадовго багато з тих, які тепер уважають себе за комуністів.

***Жовтневий збірник. 1917-1924. – Харків:
Державне видавництво України, 1924.***

Белетристична частина сього збірника (окрім віршів Сосюри) не має великого інтересу. Натомість дуже цікава частина зі статтями про Жовтневу, себто большевицьку, революцію.

На перше місце серед них треба, безперечно, поставити статтю В.Затонського «Вир (Уривки зі спогадів про українську революцію)». Для нас вона особливо займаюча, бо рідко який автор пише з таким безпардонним цинізмом, як у цій статті В.Затонський. Спокійно і майже об'єктивно описує він постанови першого «українського» комуністичного уряду, свої зносини з Леніним, про Берестейські мирові переговори та ин. А цинізм його полягав у тім, що він цілком одверто оповідав про виміри і цілі большевиків захопити владу на Україні, не прикрашуючи свого оповідання звиклим у пропагандистській літературі плащиком прекрасних слів.

В.Затонський вводить нас у саму кузню большевицької політики, де ми й пізнаємо сю політику не такою, якою її *post festum*³ представляють ті, що її робили, лише такою, якою вона була в процесі роблення, і се, дійсно, є цікаве і – хоч що би казали наші прекраснодушні гуманітаристи – дуже повчальне.

«У грудні 1917 р. (пише автор) радянською частиною першого з'їзду Рад України (підкреслюю: радянською частиною, бо в більшості з'їзд був у руках Центральної Ради) було намічено утворення Радянського Уряду України». У той час радила Бе-

³ По святі, після свята (*лат.*).

рестейська мирова конференція, і треба було проти самостійного українського представництва, яке вже було в Берестю, zorganizувати большевицьке контрпредставництво, яке як «правдиве» заступництво України малося на думці накинути центральним державам, скоро вже ті хотіли говорити окремо з Росією, а окремо з Україною. Для цієї цілі як делегата України «ухвалено... вирядити до Берестю Медведєва, що лічився головою ЦВК, бо його важко було терпіти в Харкові: нетактовна, недалека людина, що цілком не розуміла обставин, він робив багато всякого безглуздя і ставив нас у ніяковий стан. До того ж у Берестю як УСД-К він міг навіть бути корисним (як меблі)». Читач здивується, мабуть, нащо ж було таку людину посилати на таку відповідальну справу? Се вияснюється з розмови Затонського з Леніним у Петербурзі (куди він удався): Ленін схвалив його вибір, хоч був про Медведєва ще гіршої думки, як З[атонсь]кий, бо в Берестю (казав він) «однаково Троцький говоритиме за всіх»... Отже, план був простий: «порядного» малороса Медведєва послати як такого, що «мав право» говорити від імені України, але він мав там бути – як правдивий фактум – лише «для меблів», вирішувати ж і говорити за сього «представника» України мав все одно заступник Росії Троцький.

До Центральної Ради большевики спершу ставилися стримано, бо не знали, наскільки вона є сильний противник. Гадали навіть порозумітися з лівими українськими «есерами». Пізніше се ставлення змінилося. З кінцем грудня «розшарування в есерівській (українській) партії пішло так далеко, що одні других почали заарештовувати (заарештовували праві лівих). ЦК більшовиків нічого не мав проти того, щоб підтримати сей процес, причому працю (що за вираз! – О. В.) провадили через лівих есерів (російських)».

У Петербурзі ж З[атонсь]кий стрівся з Михайличенком, який «малював перед російськими лівими есерами всі розкоші України і Централ[ьної] Ради» і «непохвально висловлювався з приводу нашої «большевицької авантюри» оголосити радянську Україну в Харкові». (Тепер сього самого, вже неживого, Михайличенка комуністи рекламують для себе. – О. В.). Розповідає автор і про те, як «з благословення Леніна» планувалася навіть «організація перевороту в Центральній Раді вкупі з українськими есерами лівої течії і лівими російськими есерами», але з цього нічого не вийшло. При сій нагоді З[атонсь]кий пояснює, пощо Ленін кокетував із есерами, які в його очах були не соціялістами, а дрібною буржуазією: «опанувати селянством безпосередньо ми ще не могли. Доводилося впливати через лівих есерів». Зараз по «опануванню» селянства есерів послали під стінку. «Знаючи слабкі струнки есерівських лідерів, особливо Спиридонової, він (Ленін) також іноді не те що співав їй дитирамби, але так уміло висловлював їй свою увагу (уважливість?), що простодушна Спиридонова буквально танула». Скільки таких «простодушних» політиків (і то не лише в спідницях) було тоді й пізніше на Україні? «Між иншим, Ленін висував ідею об'єднання партії большевиків і лівих есерів в одну міцну непереможну партію. Хоч «свою пропозицію про об'єднання партії (Ленін) ніколи публічно не висловлював», та «про се говорилося цілком приватно в найсекретніших розмовах із вершками лівих есерів». Ліві есери ставилися до цього «серйозно». Але «ми, звичайно, знали, що Ілліч серйозно про се не думає. Безглуздя було б дійсно робити таке кровоміство твердокам'яних більшовиків із есерівською розмазною. Але Іллічеві треба було за всяку ціну домогтися об'єднання Рад робітничих і селянських депутатів, що до того часу існували окремо». Коли большевикам чисто провокаційним способом удалося привести до одного спільного засідання Рад робітничих і селянських депутатів, об'єднання Рад дуже легко проведено. Се

сталося, звичайно, проти волі есерів. У Радах вплив здобули большевики, а «Ілліч (каже Затонський) після сього з есерами про об'єднання партії вже більше не говорив».

Цікаво, що оповідає автор про утворення червоної армії. «Що червону армію утворювати треба, се всі (большевики) розуміли, а як, ніхто не тямив. Ну, і мудрували, зрозуміло», аж нарешті видали відповідний декрет. При остаточнім редагуванні декрету (пише Затонський) «я, що абсолютно нічого не розумівся на армійській справі, навіть не слухав, про що йшла мова... Раптом чую голос Ілліча: «Передайте на той кінець столу – хай Затонський підпише, щоб потім Україна не відмовлялася». це характерно (зауважує автор) для Ілліча вміти помічати поруч із найважливішим, основним, всяку дрібницю, коли і її можна використати для справи революції. Ось і в сьому разі Ілліч не забув, на всякий випадок, формально забезпечити єдність майбутніх озброєних сил Радянської Росії і України... Дійсно, як бачимо, Ленін вмів «використовувати для справи»... Росії не тільки «всяку дрібницю», але й дрібних людей, які від імени України затягали зобов'язання, не читаючи їх (як Затонський), або готові були дати себе уживати «як меблі», як знаряддя в руках всяких Іллічів і Троцьких (як Медведев).

З одного боку, «самаатверження малароси», або вірні слуги чужої ідеї, або такі, що вірили в силу гарних принципів, з другого – цинічна, послідовна тактика кремлівського Мак'явеллі, раз – формаліста-практика, раз – галанта, раз – провокатора, а все великого патріота своєї держави: що дивного, що вислід змагання між ними і нами наразі випав так, як випав?

Серед інших статей і спогадів варто звернути увагу на статтю Золотарьова «Жовтнева революція в Києві». Статті Якубського й Доленга на літературні теми не дають нічого нового.

Сосюра В. Місто. – Харків: Вид. «Червоного шляху», 1924. – 60 с.

Усіх модерних поетів Вел[икої] України можна поділити на таких, яким революція завдячує свою поезію, і таких, які свою «поезію» завдячують революції. Останніх винесла нагору хвиля перевороту: без нього ледве побачили б світ їхні твори, які тепер друкуються не за їхню літературну вартість (якої вони не мають), лише за тенденцію. Сих Тредіяковських революції, галасливих, самозакоханих бездарностей, є подостатком на Україні, але Сосюра до них не належить. Разом із М.Хвильовим, Михайличенком та іншими він «прийняв революцію» не як паркановий плакат, який треба лише рабськи скопіювати, аби стати червоним поетом, лише цілим своїм еством, і звідси його трагедія. Він не міг стати, подібно до інших, червоно-«казьонним» віршоробом і, згризений сумнівами, заломився його патос. Бурхливий порив наперед, в незнані далі, в сірі вулиці, в задимлені ранки, у зваблिवу будучину, здавалося, таку гарну, коли воля, думка й почуття єднаються в одне в напруженні, знанім лише великим епохам, – ось чим була поезія Сосюри. І тому в нього так широко й безпосередньо виходять сюжети, які в руках іншого стають віршованою публіцистикою третього сорту...

Але ця ширість і веде до дисгармонії. Революція? О, так, вона понад усе! Але нове фідогерство з благословення червоного Торквемади? З сим поет не хоче миритися, і тоді йому хочеться бити на всі боки,

*щоб вітрини
дзвеніли знову, як шаблі,
аби упали на коліна
і жевжжики, і куркулі...
Тоді він вибухає протестом:
Я не знаю, хто кого морочить.
Але я б нагана знов узяв
І стріляв би в кожні жирні очі...*

яких так багато розплодилося під пануванням непу.

Безсила думка б'ється в сітях безсилих суперечностей. Але ці суперечності криють у собі ще важливіші, ще глибші: вічний антагонізм міських мурів і сільських лук. Певно, місто, особливо велике місто, має також свою повну містерій поезію, і той, хто жив у Римі, Парижі або царським Петербурзі, є навіки струтий сією поезією, але як може її прийняти той, хто мріє про «кавуни на баштані», у кого «серце козаче», якому

*нагадує кожна корова
те село, де я вперше побачив
горобця і зорю малинову,*

якому «так тепло відчувати», що «дружина у мене селянка»? Для нього місто все лишиться кошмаром, перед яким бліднуть пекельні образи міста Достоєвського:

*Місто взяло в ромби і квадрати
Всі думки, всі пориви мої.
Се ж мені заковано стогнати
У його засніженій груді...*

– виривається у автора, і тоді він готовий

*Об мури битись головою,
Розбивать печаль мою об них.*

Тоді він безцільно блукає серед нерозгаданих таємниць чужого життя, безсилий і безпорадний:

*Думаю в ніч молодую,
Меркне цигарки вогонь,
Може, зустріну, знайду я...
Вітер питає: Кого?*

Про се автор ще сам не знає. Але міцність його свобідного вірша, сміливість думки, відвага заглядати просто в очі всякій проблемі: проблемі життя так само, як проблемі гармонійного сполучення форми і змісту вірша, – думаю, виведе його з манівців сумніву. Може, голова поета (як і його таланти) покажуться міцнішою: і не вона розіб'ється об мури чужого міста, лише розіб'є їх...

Се також був би синтез вартий, аби ним зайнявся Сосюра.

Камінський А. Галичина П'ємонт. – Львів, 1924.

Треба подивляти терпеливість нашої читаючої публіки, яка дозволяє звертатися до себе з такими убогими аргументами, якими хоче нас переконати автор свіжої московфільської брошурки. Для автора «зміст і характер цілої історії Східної Європи творить експансія німецького народу на Схід і експансія українського і московського

народу на Захід». Се камінь наріжний цілої «системи» автора, яка виходить із за-
ложення спільности світових інтересів України і Росії... Щодо німецької експансії
– гаразд, але щодо решти, то зізнаюся: мені вперше доводиться чути про експансію
українського народу на Захід. Зізнаюся, досі я ще не чув, щоб українці спершу за-
селили кубанські і слобожанські степи, а з них уже сунули на Поділля, Волинь, Га-
личину, «на Захід». Але п.Камінському се потрібне, бо інакше треба було б визна-
ти, що напрямки експансії української нації і московської якраз ідуть одна напроти
одної, а в жоднім разі не в однім напрямі.

Засвоївши собі штучну концепцію «боротьби слов'янства з германством», автор,
очевидно, мусив кинути до купи українців і поляків. Тому період Локетка, тяжкий
для Польщі, вважає він за «критичний час для слов'янства» загалом, а тим самим
і для України. Польщі автор взагалі не зауважує, бачачи в ній авангард германства.

Єдине, що в книзі правильне, – се оцінка драгоманівщини. Драгоманов «казав
українцям полюбити московство, а москвофілам – полюбити українство»; він «велів
галичанам в українства і московства шукати ідей, ідеалів, сил і науки... На його дум-
ку, диференції між українством і московством – це щось домашнє, внутрішнє, своє.
Гніт у Росії походить від абсолютизму, від правительства. Коли воно впаде, а це му-
сить статися, диференції між українством і московством вирівняються самі собою».

Та поза сими слухними заувагами, брошура вражає безпомічністю своїх думок.
Нічого нового тут для обґрунтування москвофільства не знайдемо. Стрічаємося,
звичайно, з «доводом», що в Росії гнете чужинців не народ, а уряд. Є тут і про
«географічну єдність» України з Росією так, немовби (коли б це й було науково до-
веденим фактом) ця «єдність» вирішувала в історії про єдність політичну. Вистачить
навести приклади Канади, Португалії та Італії, щоб виказати цілу претензійну
смішність тверджень автора. На його думку, Україна «була складовою частиною
однієї сарматської держави. Коли опісля державне життя на «Юзі» зникло, то Мо-
сковщина, будучи частиною полудневої держави, прилучила потім полудневу части-
ну до себе». Все це прекрасно, але коли взяти під увагу, що «державне життя» на
«Юзі» зникло в 13-м в., а прилучення цього «Юга» до Московщини настало щойно
в кінці 18-го, то спільність державних традицій України і Москви, які хочеться до-
вести авторові, виглядатиме досить дивно...

Та не тільки в минулім, але й нині існування самостійної, незалежної від Москов-
щини України було би «фатальне» (для кого, автор не каже), бо українська ідея – то
фікція. Фікція, між иншим, тому, що тепер «реальною є ідея «супердержави». До
цієї «супердержави» змагають, на думку автора, американці, в яких «слідно щораз
виразніше думку утворити з иншим англійським світом одну політичну силу», і в
Німеччині, яка «разом з Австрією, Швецією, Голландією, Мадярщиною і більшою
частиною Швейцарії» хоче утворити другу «державу вищої категорії», нарешті,
подібні «тенденції» спостерігаються і в латинським світі. В наші часи, в часи розбит-
тя ідеї митної унії земель Британської імперії, в часи втягнення Полудневої Америки
в орбіту Північних Сполучених Держав, а не Англії, як то хочеться п.К[амінсько]
му, в часи еспансько-італійської антифранцузької унії, в часи розбиття трьох ве-
ликих імперій і постання низки нових держав, говорити про якісь «супердержавні
тенденції» – значить просто спекулювати на ідіотизм читача. Зрештою, коли б потре-
ба такої «супердержави» дійсно існувала, чому б нею не міг бути для України якийсь
союз націй, що прилягають до Чорного моря, до якого Україна здавна гравітує?

Ще смішніші розумування автора про поділ націй на «великі» і «провінціальні». Се
дуже зглядна річ. За Наполеона, підіймаючи з ним війну на життя і смерть, Англія мала

лиш 7 млн. людности, порівняно з 20 млн. французів, отже, була «провінційальною» нацією. У 18 віці Шведська імперія мірялася з такою «провінційальною» нацією, якою тоді була Москва. Провінційальною нацією була 50 літ тому і Японія, а як те все змінилося...

Не дивно, що по всіх сих «разсужденіях» наш москвофіл доходить висновку: «хто леліє ідею незалежності України, працює для її деструкції», іншими словами, хто леліє ідею деструкції України, працює для її незалежності. Коли так, то не дивно, що автор, а з ним й інші (москвофільські й українські) москвофіли в тій деструктивній роботі, яку провадить Росія на Україні, добачають відбудову її незалежності. Такий остаточний висновок автора, і мене тільки дивує, для чого не видав він своєї «праці» в «Обществі ім. Качковського» або в якімсь Наркомпросі?

До речі, багато «думок» автора веде логічно й безпосередньо до тверджень, висуваних і боронених, між іншим, такими безсумнівними українськими патріотами, як Драгоманов (спільність політичного ідеалу України і Московщини) або Липинський (історична конечність і значення «Богданової» ідеї для наших часів), не кажучи вже про наукових і журналістичних адептів нового українського москвофільства. Зайвий доказ, що всяка українська концепція, яка зрікається ідеї повної політичної незалежності України і повної відрубності українського світу від світу російського, неминує зійде на манівці москвофільства.

Камінський А. Західна Україна і Галичина. – Львів, 1927. – 80 с.

Обидві брошури – се останні енуціяції нашого москвофільського табору. Доктор М. Лозинський піднявся до невдячного завдання – доводити державну самостійність *Kioviae Moscoviticae*⁴, як зазначали колись на мапах «самостійну» Україну. А доводить він се дуже просто. По-перше, Україна є держава, бо називається республікою. А зрештою, хоч ся республіка й не є такою самостійною, як сього хочеться шовіністам, то... й швайцарські ж кантони називаються державами, отже, нащо заперечувати Україні назву держави?! Крім того, не треба забувати, що суверенність – се релятивне поняття, а тому, коли інші конче хочуть нам цю релятивність накинути, то нащо маємо опиратися? Та ж «Тенденція міжнародного розвитку веде до щораз тісніших державних об'єднань (*vide*⁵ розпад Туреччини, Австрії, Угорщини й Росії). Усі ж тепер еднаються в союзи. Отже, й Україна має не відставати, а що «об'єднання з групою буржуазних держав не лежить у сфері реальних можливостей», то хай живе «радянський союз», і коли виникне інша «реальна можливість», доктор Лозинський напише іншу брошуру. А може, й ні, бо «занепад радянського ладу не лежить в інтересах української держави» (чи не тому, що цей занепад приведе до ліквідації жидівської колонізації?), бо «інша Росія не уявляє собі Росії без України». Правда, й теперішня Росія не уявляє собі Росії без України, але се неважливо. Важливим здається те, що доктор Лозинський не уявляє собі України без Росії. Бо «міжнародні сили не заінтересовані в українській державі настільки, щоб при всяких умовах обороняти її» перед різними противниками... Ось, щоб авторові «заінтересувати» ці «міжнародні сили», замість доводити, що Україна не потребує суверенності! Направду, було б більше користи.

⁴ Київ московитський (*лат.*).

⁵ Дивись (*лат.*).

Але се пусте, бо автор таки «всерйоз і надолго» взявся нам доводити, «що в дійсності зв'язок України з Росією в радянськiм союзi є зв'язком рiвнорядних держав». Лозинський хоч цього не доводить, але зате дає слово чести, що так є. Просто треба бути нечемним, щоб йому не повірити. Правда, є в московськiм урядi «русофiльськi» тенденцiї, але се – явища хвилевi, «якi зникатимуть у мiру розвитку українськoї радянськoї державности». Так бодай запевнює нас пан професор.

Словом, нема чого нетерпелитися. Радимо лише д[окто]ру М.Лозинськoму самому поїхати до «Радянськoго Союзу»: все бiльшу вагу має слово самовидця. А «робiтничому т[оварист]ву «Єднiсть» можна погратулювати: видно йому дуже добре ведеться, коли може видавати такi люксовi під кожним оглядом твори, як останнiй.

Коли д[окто]р М.Лозинський належить до новiцiяту москвофiльства, то Андрiй Камiнський є знана фiгура в сiм таборi. Шукати самостiйну Україну, на його думку, – зайва праця. «Се метод утопiйний. Метод страсти, не ума, серця, не мозку», не реальнoї полiтики. Під тим оглядом мiж ним i д[окто]ром М.Лозинським нема нiякiсiнькoї рiзницi. А.Камiнський теж за реальну полiтику. «Коли б поляки (кiлькасот лiт назад) розбили цiлковито руську органiзацiю (державну) i руську культуру на цiлій Русi по Азiю i вибудували на розвалинах свою, як се зробили в Галлiї римляни, було б гаразд», – був би п.Камiнський полонофiлом. Ну, але коли се вдалося Москвi, став він москвофiлом. Сепаратизм? Сепаратизм «є абсурдом як можливiсть», а «як iдея-iдеал – грiхом проти життєвих iнтересiв народу». Бо мiж Москвою i Україною є «гармонiя», а тому треба стремити до «епiтези українства i панрусизму». Се дуже легко, бо «житель України є українцем i руським в однiй особi», – пише автор, думаючи, очевидно, про себе i про сeльробiв.

Дальшiй хiд думки подiбний до д[окто]ра М.Лозинськoго: «iдеї незалежности, самовизначенню... життя протиставить друге явище – основне, iдею наддержави». Се «залiзний закон» (vide знову розпад Австро-Угорщини, Туреччини i Росiї!). Некористi українськoї самостiйности автор доводить фактом... жидiвськoї колонiзацiї, яку, на його думку, запровадив нiхто иншiй, лише самостiйна Україна проти волi Росiї. Iдея українськoї самостiйности – «iдея люксована», а «нам не думати про Лукулловi обiди, а про звичайний житнiй хлiб, кусок сала i чарку горiлки» (i трохи полiтичнoї грамотности!). В iм'я сього iдеалу лояльнiй москвофiл є рiвночасно лояльним громадянином Речi Посполитoї: «Полякам треба сказати так: ви перемогли; ми переможени. Переможця не судять; будемо лояльнi... Отже, лояльнiсть до Польщi».

Иншого виходу для автора нема. Як типовий москвофiл, студiюючи душу галичанина в її проявах, він зрозумiв, «що сам iз себе своїми силами нiчого не докаже; потребує благодати – сили дарованoї», а дарованому коневi в зуби не зазирають.

Автор нiбито проти бiльшовикiв, але не був би москвофiлом, коли б утримався в сiм «проти» до кiнця. Тому, поручаючи лояльнiсть до Польщi, він одночасно пригадає, що «здорова полiтична полiтика диктує помирення i союз бiльшевикiв та закрiпачених i тероризованих небiльшевикiв». За одним замахом радить автор галичанам українiзуватися отак, як Гоголь, Драгоманов i Костомаров, яких він вважає i москалями, i українцями, «свiдомими єдности руських земель i культури». Тому i програма автора: Species: Русь; varietates: москалі, українці, бiлоруси, галичани, лемки, словом, як за теорiєю п.Прушинськoго...

Свiй чудовий елаборат автор попередив вступним словом, у якiм читаємо, що «предкладаючи сю книжку, ми бажали б поставити перед очi провiдну iдею, а саме, що теперiшня фаза iсторiї є сном». Але «полiтик ... мусить свою акцiю... координу-

вати з будучим пробудженням. Наша книжка писана з углядженням реальностей життя після пробудження».

Наука знає випадки, коли людина у сні dokonує чинностей, які dokonуються лише наяву. Але, звичайно, в непритомному стані. У кожному разі ніхто не радить у сні стані братися за перо; навіть і «після пробудження», коли спалося двадцять літ і коли підходить до сучасності з поглядами «времьон Очакова і пакаренья Крима». Перед вступним словом є застереження: «Tous droits de reproduction, de traduction et d'adapotation réservés pour tous pays»⁶. Я на місці автора додав би ще: de représentation et de recension⁷... Без цього застереження автор і його письменницька слава може зазнати великої шкоди.

Обидві брошури д[окто]ра М.Лозинського і А.Камінського радимо набути якнайскоріше бібліотеці Наукового товариства, бо хто знає, чи не захочуть автор витягти їх незабаром із обігу ... «після пробудження».

***Гі де Мопасан. На воді: Оповідання / Переклад М.Шрага. З передмовою
О.Грицяя. – Вид. «Чайка». – Відень, 1923***

Не можна сказати, щоб наша перекладна література була дуже багата. Тому з визнанням мусимо піднести всяку спробу збагатити її. Немало зробила в сні відношенні віденська «Чайка». На жаль, тільки не всі її переклади вдалі. У нас узагалі недооцінюють значення праці перекладача, вважаючи, що перекладати «кожний потрафить». Тим часом добре перекладати – значить вжитися в психологію автора, в нюанси мови його краю, я б сказав, навіть у світогляд певної нації. Але в нас трапляється се рідко, ще рідше можна знайти перекладача, який (се також конечна вимога!) сам був би трохи артистом і... знав не тільки чужу, але й свою мову.

«На воді» («Sur l' Eau») – одна з найтрагічніших речей Мопасана, в якій ясно вже відчувається той тривожний неспокій, який огортав найліпших людей 19 в. і 20 в. перед катастрофою 1914 р. «На воді» – се щоденник подорожнього, його гадки й рефлексії, понурі й веселі, драстичні, дотепні, повні сарказму і тривоги перед тою духовою порожнечею, що оточувала автора. Перекладач неслухно назвав цей щоденник оповіданням. Щодо самого перекладу, то він недбалый. Célebre (славний) буде «знаменитий» лише по-російськи, а не по-українськи, як каже нам вірити автор (с. 9, 21); royale – значить «королівський», а не «царський» (с. 19); traverser – не значить «знищити» (с. 35); á aillens – значить «зрештою», а не «проте» (с. 86); про страви не можна сказати, що вони зворушуючі (с. 31), тут excitant – значить «дразнячий», révélation – значить «об'ява», а не «виявлення» (93); perfide – «облудний», а не «зрадливий» (109); prince de Galles – не якийсь «гальський принц», як хоче автор (114), а так звать французи принца Валлійського, наслідника англійського трону. Не знаючи нюансів багатьох виразів, автор часто досить незграбно ліпить легкі й звинні періоди оригіналу. Головною передумовою доброго перекладу є спершу схопити в уяві поняття, абстраговане від слова, що його виражає, а потім старатися передати се поняття в мові перекладу. це останнє перекладачеві дуже часто не вдається не тільки через ігнорування нюансів французької мови, але й через неvistачальне знання української. Так, знаходимо в перекладі «качалися» замість «гойдалися» (с. 4), «зна-

⁶ Усі права на відтворення, переклад і адаптацію захищені у всіх країнах (фр.).

⁷ Подання (представлення) і звірення (порівняння) (фр.).

менитий» замість «славний» (9), «кишать» замість «рояться» (21), «схожий» замість «подібний» (24), «Вселенна» замість «Всесвіт» (35), «прикинувся» (хворим) замість «удав» (38) та ін.

Гарно і з пієтизмом до пам'яті великого француза написана передмова д[окто]ра О.Грицяя.

Лондон Дж. Оповідання південного моря / З англійської переклала Софія Куликівна. Вільєтка П.Ковжуна. – Львів, 1924. – 144 с.

Ще донедавна поява перекладу з Джека Лондона була би в нас неможлива. Се жанр, яким досі наша література гребувала. Наш літературний смак був інший. Наша новела була або чистою етнографією, або чистою лірикою, яку так і хотілося перекласти на вірші, або психологічними фрагментами, часто потрясаючої сили, але бідними фабулою, в найгіршій випадку – соціальним памфлетом.

До того, чим вабив нас європейський роман, європейська новела, чим у досконалості володіли Стендаль, Мопасан, Гюго, а з новітніх – Фарер і Бенуа, Стивенсон і Джек Лондон, до багатої, займаючої, інтригуючої фабули, до акції, в нас не було зрозуміння. Чи заповільною була на те українська вдача, чи тяжіла занадто традиція, але, опріч Гоголя (коли його зараховували до «наших»), майже ніхто з наших новелістів не може похвалитися такою карколомною фантазією в творенні фабули, такою силою фасцинувати читача інтригою, як згадані європейські новелісти. Скінчили в нас тим, що зробили Tugend aus der Not⁸. Критика разом із Натями Пінкертонами зачала зараховувати до «брукової літератури» всю новелістику з яскравою фабулою, всі «авантюрні» романи, ідентифікувати нудне з поважним.

Тим потрібніше нам у таких становищі познайомитися з перекладною «авантюрною» літературою. Ми маємо вже переклад прекрасної повісти Стивенсона «Острів скарбів», де «авантюра» сполучена з блискучою психологією. Тепер маємо переклад світово знаного Лондона «South See Tales»⁹. Джек Лондон (читачі ЛНВ-ка знають його з двох перекладів, уміщених у нашій журналі) – оптимістичний апостол американізму, бруталної, радісної творчої енергії білої раси, свідомої свого післанництва панувати над світом, для якого життя є спортом, де перемагає сильніший і мудріший. Ся філософія оптимізму і сили є в нас ще новиною, поширення якої серед українців, завше схильних до апатії і зневіри, є річчю дуже пожаданою. А для наших письменників (для тих із них, що здатні до еволюції) література, подібна до писань Лондона, може бути тим джерелом, з якого вони черпатимуть нову життєву філософію, нехить до всякої мізантропії і поняття про інший, ніж прийнятий у нас, літературний жанр.

Переклад зроблено цілком добре як щодо гладкості мови, так і щодо вірності з оригіналом. Англійський текст, видно, не справляє перекладниці особливих труднощів, і вона щасливо уникає Сцилли й Харибди багатьох перекладачів: «вільного» перекладу або кострубатості мови. Їй удалося нагнути українську мову до лапідарності, властивої англійській мові, а мові Лондона зосібна. Заховано і той своєрідний ритм, який можна зауважити в прозі цього автора. Є деякі дрібні неточності, напр[иклад], imputation – се не «думка», ліпше – «наклеп» або «вигадка»

⁸ Доброчесність з необхідности (нім.).

⁹ «Оповідання Південного моря» (англ.).

(с. 29), manifestation – «об’ява», «об’явлення», а не «оживлення, маніфестація», here and there – ліпше було б так і перекласти «тут і там», зам[ість] «рідко» (с. 27). Але се дрібні помилки, від яких невеликий жодний переклад.

«Оповідання Південного моря» – симпатичний внесок у нашу убогу змістом і виконанням перекладну літературу.

Зеров М. Леся Українка: критико-біографічний нарис. – Харків: Книгоспілка, 1924.

Книжка проф[есора] М.Зерова – осібне видання вступу до нового п’ятитомного видання творів поетки.

Зачіпаючи вплив М.Драгоманова на Лесю Українку, автор підкреслює, що коли про цей вплив можна говорити, то хіба про такий, який мав М.Драгоманов на Франка, якому Павлик закидав «відступництво і зраду ідей учителя». Глибший і вирішальний вплив на духовість поетки слушно приписує Зеров її матері, сій стильовій і оригінальній фігурі передреволюційного українства.

До Лесі Українки як до ліричного таланту, а далі як до драматурга підходить автор зі своєрідними, коротко сформульованими, але обґрунтованими поглядами. Сього ж погляду тримається він і на сценічність драматичних творів Лесі Українки. На його думку, «в нашій драматичній літературі нема нічого сильнішого і навіть «сценічнішого» понад «Камінного гостя» та «Лісову пісню». Лише мимоходом згадує автор про впливи, які мав на поетку Ніцше. Ся тема вимагала б спеціальної розвідки. Бо, на мою думку, Ніцше мав на її світогляд сильний і глибокий вплив, без порівняння сильніший від того, який мав автор «Fröhliche Wissenschaft»¹⁰ на О.Кобилянську.

Щодо «антихристиянського світогляду» поетки, я пояснив би собі його чимось иншим, не її антирелігійністю. Християнство було для поетки те саме, що її Єгипти й Вавилони, – символом, у який вона вбирала свою надхнену сучасністю ненависть і любов. У первіснім християнстві картала Леся Українка безсилий гуманітаризм її власної доби, а не християнство як таке. Там же, де християнство виступало перетоплене у вогні римської культури, такій близькій їй духом, у Середньовіччі, Леся Українка не ставилася до нього негативно, навпаки, її тягнуло до нього.

Проф[есор] З[еров] протестує проти односторонньої, на його думку, оцінки поетки як «одинокого мужчини на цілу соборну Україну». «Мало не всі, – читаємо в книзі, – хто тільки писав про неї, виходили й досі ще виходять зі знаменитої Франкової характеристики..., забуваючи, що се формула, яку треба приймати *cum grano salis*¹¹... Навіть такий оригінальний інтерпретатор і тонкий критик, як Донцов, і той певен, що поглядів Лесі «не ставало лагідности, її мові – ніжности, м’якості – її віршам». Я гадаю, що се лише спір про слова. Безперечно, є в поетки нотки ніжної втоми і безсилою резигнації. Але вони не характерні для неї, і за такі хвилини слабкості вона сама себе ненавидить. У кожному разі, нема в них і сліду того розкошування власним терпінням, яке так властиве її сучасникам-поетам. Про це я й думав, пишучи цитований проф[есор] Зеровим уступ. Гадаю, що не инакше думає й він, визнаючи, що в неї не було «тонкослезкої сентиментальности» її поетів-земляків. Проф[есор] З[еров]

¹⁰ Весела наука (нім.).

¹¹ З дрібкою соли; перен. з іронією, глузливо (лат.).

пише: «Коли говорити про мужність Лесі Українки, то, безперечно, се поняття треба брати тільки в значенні латинського *virtus*¹² і ніяк не в розумінні Вайнінгерівського «М». Слушно! Власне так розумів се і я, вживаючи у своїй розвідці якраз того самого слова «*virtus*».

Повертаючись до психології Лесиної творчости, автор пише: «Розуміється, трудно се твердити, поки ще спеціальні досліди все примушують на себе чекати, але мені здається, що в уяві Лесі Українки образ не панував над звуком і не попереджав його. Кожне явище відкривалося їй разом і як видіння, і як звук». Безперечно, без проведення спеціальних дослідів над цією темою, всякі здогади залишаться лише здогадами, але мені здається, що Леся Українка мислила в першій лінії барвами. Леся шукала своїх символів у барвах, бо барви – сей символ руху – так промовляли до її динамічної психіки. Коли я пробую перейнятися її «барвистим» способом уявлення, я легше розумію, чим різниться її поезія від її попередників і сучасників. Взагалі в нашій поезії переважають м'які й ніжні тони, як і в природі: погідна жовтина сонця, лінива синь неба, рожевість і зеленість полів. Який же інший тон Лесиної поезії: в «*Ave Regina*» сльози вона уявляє собі як білі перли, людське признание – як холодний білий криштал, смуток її одягає чорним важким оксамитом, жаль ясніє, неначе кривавий рубін. І сі кольори – біле, чорне і пурпурове – домінують у її символіці. Біле – холодне й неприступне, як срібло, чорне – таємне, мов та чорна п'ятьма, з якої зродилися всі речі, жорстоке, як смерть, нарешті, червоне – барва вогню, пристрасти, крові і помсти. Сі барви, якими міниться і мерехтить її поезія, мають у собі щось, що дразнить і хвилює, як білі ночі Півночі, небезпечне і притягальне, як чорне гірське провалля або червона заграва пожежі. Разом се все будить потяг до непевного і сильного, жадобу величного. Цікаві згадки проф[есора] З[єро]ва про «претензії до неї (поетки), які ставила «літературна громада» – керівники журналів, видавці, її «товариші пера». Від неї прохали літературних оглядів, критичних розвідок, розправ про західноєвропейські письменства, її втягали в «журнальну» роботу, від неї сподівалися перекладів... – тоді як вона вся була переповнена своїми утворами, власними героями, що не давали їй спокою. Фея Равтенделяйн мала обертати млинове каміння...»

Написана з піетизмом до пам'яті поетки, книжка проф[есора] Зєрова є заповіддю глибшого заінтересування творчістю Лесі Українки і його докладного студіювання, яке вже, на щастя, зачалося на В[еликій] Україні.

Филипович П. Простір. – Київ: Вид. «Слово», 1925. – 54 с.

Перше враження, що залишається в думках від збірки поезій Филиповича, можна передати одним словом: безвихідність. Се в змісті, а в формі – хотілося б думати, що ні.

Очевидно, що – бодай на перший погляд – не можна рівняти філософію автора з передреволюційною літературою. Тут є і «голос залізний доби», і Спартак, але се філософія, а не поезія, се «концепт», світ речей із наліпленими на них ідейними етикетками. А такі вірші, як

*Се нові зростають легіони,
Прагнуть волі і незмірних змін.*

¹² Сила; мужність, войовничість, відвага, сміливість, сталість; шляхетність (*лат.*).

*Прапор революції червоний
Має над просторами країн,*

– не зраджують правдивого надхнення. Що більше, в них звучить тон відшумілої доби першої революції, замороженої переможною реакцією в прекраснодушних «марійських» настроях, коли думалося, що «всі люди – брати» та що самою «ніжністю» (термін Винниченка) завоюємо собі «кращий лад».

Та не «громадські мотиви» є суттю поезії Филиповича. Він – типовий представник нашого неокласицизму та його ідеалів. Він не любить екстремів, *juste entente*¹³ речей є його мрія, кохається в ідилії. Але ні ся ідилія не оптимістична, ані його індивідуалізм не зачіпний, як, напр[иклад], у Рильського. Від ідилії Филиповича віє смутком і безвихідністю. (Такі вірші, як «Мономах», – лише прегарні виїмки). Його «мелодія щаслива» бринить «на дні тривожної і тоскної душі», і тому тяжко їй ошукати читача. Він поет, що кличе «радість буйну і весняну», влізаючи «на темний вал одчаю і жаги», які його ніколи майже не кидають. Він усе хоче співати хвилини запалу, але все співає момент, коли він знову є *tristis*¹⁴... Він усе повертається «тихий і сумний,

*Я весь задума і вагання,
Смага губ і втома вій.
І все зливається в уяві,
І все згасає у пів сні,*

в безсонних ночах, серед «осінньої нудьги».

Часом ся нудьга повертається в нього до забутих мелодій передреволюційної доби, як у тамтих, і в нього

*Сходять зерна наук
В гимнах ясній красі.*

Його теж пориває за собою «метелик ясномудрої Мінерви», а навколо ті самі «верби» й «вода», «квітки і трави», «біла вишня», і «ясне сонце», й «ластівки». Є й гимн «роботі впертих поколінь» на «чорній скибі», коли то, корячись чужій жорстокій правді і роблячи з потреби чесноту, славословили ми наш тісний гречкосійний ідеал...

Вірш пливкий і гарний, але не раз хочеться сказати, що се гарна проза. Поет більше розуміється на імагінації слів, ніж на імагінації речей. Зовнішній світ ще не зливається для автора без останку зі світом його почувань.

Оточення з'являється перед ним у цілій яскравості своїх контурів, які автор старанно відмальовує. Вибухового надхнення, коли змислові враження і наші почування зливаються в одне, коли світ перестає бути зовнішнім для поета, – такого надхнення Филипович не знає. Не непокоїть нас і його розмірений ритм. Кожний рядок вірша перетятий на дві частини майже все на тім самим місці, і це заспокійливо діє на наші пошарпані нерви, хоч і не кожному серцю смакуна приносить насолоду...

«Простір», що стелиться перед автором, широкий, і автор вміє далеко обіймати його своїм зором, лише він не свійсько в нім чується. Звідси його філософська поезія, або поетична філософія. Хотілося б, щоб Филипович покинув філософію і повернувся до поезії, а до того йому тільки один шлях – одверто піднести прапор індивідуалізму, який він ще вагається зовсім розгорнути. Тоді він зуміє підвестися високо над простором, який не дає йому злинути вгору, тоді він, певно, знайде в собі й нові слова і новий ритм, на які вже тепер є натяки, та ту агресивність і оптимізм, яких йому тепер бракує.

¹³ Справедливе трактування (*фр.*).

¹⁴ Сумний, засмучений (*лат.*).

Головка А. Бур'ян: повість. – Державне видавництво України, 1927. – С. 354.

Остання повість Головка наробила багато галасу на Україні. Думаю, що не через свою мистецьку вартість (яка невелика), а через свій зміст: для потульного споживача «казьонної» літератури повість, що здіймає заслону з сумної совєтської дійсності, очевидно, мусила мати значення об'явлення.

І дійсно, може, й проти волі автора його фотографія сієї дійсности вийшла напрочуд добра, бо наскрізь правильна...

«От був старий режим, – каже батько Давида (головного героя), – так це його повторення». Що ж се за новий режим?

Той, що «людей старцями робить, пролетарією», щоб «у комуни нанимались». Бо показується, що в совєтськiм селі УСРСР панує такий самий утиск бідноти, як і за капіталізму.

Під революцію палили економії, казали, що не буде панів. А вона порозганяла тих – «нові повилазили» (с. 32). Повстали нові пани, завідувачі совхозів і колхозів, та інші, а кожен із них «живе, мабуть, поміщик так не жив» (33)... Кулаки? Се пусте, се лише назва, «хто йде проти влади або не підтримує її, той кулак, злосний алімент» (81), точнісінько так, як за царату кожний ворог уряду був сіціліст». Але тут усе ж є поступ: за царату, хто не хотів стати «злосним аліментом», мусив не йти лише проти влади, у большевиків він мусить ще й «підтримувати» її.

Є й засаднича атака на комуністичний лад, теж із боку нашого селянина. Один із персонажів каже: «Ні, як хазяїн таки, як розумний чоловік, – хоч ти його не те, що розкулачуй, а не знаю що, – все одно хазяїном буде. А як дурак дураком, як лайдацюга, хоч ти йому щороку по парі волів давай із розкулачки, то так тобі пролетарією і пропаде: або проп'є, або не догляне й здохне в нього... Бо хіба воно йому болить: він же його не нажив. Та й те ще думає инший: не стане, то знову дадуть» (116)... Прекрасна економіка, якої не заглушить ціла тромтадратсько-казьонна большевицька лірика на українській мові.

Мало сієї лірики в обличчю грізних фактів і в Головка. Він, як сам каже, «не соромиться» сієї дійсности (а повинен би був). Що ж нам тут соромитися, – каже Давид, – що ми коростяві? Є й самогон у нас, є й біля влади бандити, є в партії й гниль» (131). Є й старий лад у селі: «На сході перед цілою громадою чоловікові за те, що голосував проти голови сільради, партієць б'є до крови обличчя... Хапає й намагається згвалтувати дівчину начальник міліції... Село затуркане, темне. Ночами п'яний розгул».

Так малює ваше середовище на десятім році знищення капіталізму Головка. Нам, зараженим «буржуазними пересудами», видається, що такої гнилі і сваволі не знайти ні в Німеччині, ні в Англії, ні у Франції, хіба що в давній царській Росії. Якщо так, то се був би цікавий причинок до «психологічної Європи» і «психологічної Росії», над якими тепер якраз дебатуються в російській Україні. Головно ж, що автор, мабуть, і виходу зі становища не бачить. Протестанта Давида – трохи штучна фігура на взірєць Гоголівського Костанжогли – комуністи впишають у тюрму разом із його прихильниками (чудова картина «допиту» в большевицьких тюрмах!). І лише в перспективі показує нам автор чеснотливого «прокурора», що ось-ось їде, аби покарати порок і нагородити чесноту. Але ж чи приїде? «Вот приедет барін, барін нас рассудит!» – се ми знаємо ще з Некрасова. Як побутовий малюнок, повість Головка – цікавий матеріал і документ. Але як мистецький твір – се річ другорядна. Це

фотографія моменту, і ні на щось інше претендувати не може. Занадто тісно сплелася вона з неповторними аксесуарами хвилини, щоб зворушувати нащадків. Та в цьому не вина автора, лише тої критики советсько-української, яка свідомо пхає всі українські таланти на шлях мавпячого копіювання дійсності, не дозволяючи жодних «рефлексій», жодного «суб'єктивізму». Тому нема у творі Головка того абстрактно-широкого, того, уживаючи заяложеного терміну, спільнолюдського, того вібрування вічних сил життя, в яке кожна наступна генерація вкладає свій конкретний зміст...

Ще Белінський (що так в моді у советсько-українських письменників) казав: «І талановиті літератори торкаються життя простого народу. Але ми жадаємо, щоб вони це робили не з любови до мужицького жаргону, не з нахилу до лахміття і бруду, лише для якоїсь мети, в якій видно було б людську думку»... Ось сієї то людської думки – натяку на щось, чим горить людськість від віків, – і не слідно в «мужицькім» творі Головка, коли не рахувати того донесочу нам знаного сльозопроливання над долею «нешасного народу», до якого привчила нас російська література. Знаю, що такою критикою полегшую завдання прихильників Головка, мовляв, не засмакувала буржуєві пролетарська творчість. Але не в тім річ – пригадайте собі хоч би досі популярних у вас Синклера або «Ткачів» Гавптмана, і ви зразу схопите, на що я тут натякаю.

Під тим оглядом вище, на мою думку, стоїть «Можу» того самого автора. Але се він писав тоді, коли прислухався до голосу свого внутрішнього «Я», а не до голосу каззонної критики. Зичимо йому, щоб йому удалося визволитися з її обіймів, бо ми віримо, що Головка – одна з найвидатніших письменницьких сил Наддніпрянщини – може дати щось сильніше. Є певна непорадність і в малюванні постатей, яку закидала Головкові здавна й советська критика (Довгань). Видуманими типами є «чорні характери» (занадто чорні!). Нереально виідеалізовані «позитивні» типи (Давид). Коли згадаємо «ідеальних» комуністів Борзяка, Підмогильного («Військовий літун») або Хвильового («Я – романтика»), то мимоволі впаде у вічі нереальність персонажа Головка: нема в ньому не пороків, а тих людських «ухилень», які роблять із ляльки живу людину...

Немило вражає певна язикова розхристаність: «пожалуста», «жизнь», «братуха» (с. 14), «драстуйте», «рижобородий» (с. 18), «цеповий собака» (с. 40, замість «ланцюговий»), «шустрий» (с. 47) замість «жкввий» або «моторний». Нащо се?

***«Західна Україна»: Альманах. – Харків:
Державне видавництво України, 1927.***

Збірник галицько-українських авторів, виданий у Харкові, на жаль, не представляється цікаво, а найголовніше – оригінально, бо багато з речей, видрукованих в альманасі, ми вже читали деінде. Загальне враження від белетристики – це трафарет. Суть нового слова, яке хочуть принести автори, – це малювання пролетарського побуту, як за часів етнографізму малювання сільського побуту вважалося суттю нашої літератури. Навіть офіційна советська критика не соромиться одверто проголосити, що єдине завдання модерної пролетарської літератури – це наукове «висвітлення побуту» (Білецький у «Черв[оному] Шляху», ч. 3). Ще кусник часу, і за Збручем повернуться до «експериментального роману» в душі Золя... Як на жерців «нової віри» трохи замало! Життя висуває й інші проблеми, oprіч фізичного терпіння і соціальної несправедливості.

А сі мотиви майже винятково панують в альманасі. Поезія (Атаманюк, Бобинський, Ірчан) – се знані і трохи переспівані мелодії.

Загул вражає дивною старомодністю форми, в яку лише з тяжкою бідою вкладає він «новий» зміст (властиво, тематику). Зате в Кічури слідно великий поступ. Колись шніцлерівськи настроений вихованець цісарського Відня кидає тепер прокльони на «згнилу Европу», при чім у сій Європі бачить він тільки «монокль, автомобілі, шантани й рій кокот». Таку Европу, я гадаю, найлегше знайти на Луб'янці. А зрештою, кожний зі свого оточення розуміє й бачить лише те, до чого він сам культурно доріс: «Wie der kleine Moritz es sich vorstellt»¹⁵. У прозі також не бачимо нових мотивів, хіба в Ірчана, який вводить у нашу літературу новий («благонадьожний») жанр – терпіння бідного Янкеля, але й ся прекрасна тема вже оброблювалася Винниченком... Стаття Струханчука – спогади про галицьку армію в 1919-1920 рр., вирізняється наївністю і старанням приподобатися новим панам. Чи се осуд галицько-української літератури?

Але ж певно, що ні! Просто доведеться сказати разом із Коряком: «Що ж поробиш, коли нині становище таке, що люди з більшим хистом, на жаль, не є наші» (Гарт. – с. р. – Ч. І) Може, тому советські журнали залюбки передруковують «старих» не «пролетарських» галицьких майстрів? У «Плужанині» (ч. 9.) з'явився передрук із ЛНВ «Межі» Стефаника, а в «Життю і Революції» – теж передруки з ЛНВ-ка – «Моя автобіографія» Черемшини (ч. 6) і його ж «Марічку головка болить» (ч. 7-8). Передруки, очевидно, без подання джерела.

***Бабій О. Гуцульський курінь: Поема. – Прага:
Накладом Групи української національної молоді, 1927. – 154 с.***

На тлі нашого літературного лихоліття поема Бабія є, безперечно, однією з маркантних появ. Коли не новістю форми, то бодай змістом, його діапазоном.

Вульгарно виражаючись, це жовто-блакитна «війнонька» в поезії, як Gegenstück¹⁶ до червоної «війноньки» Сосюри. Що в поемі слідно впливи наддніпрянської поезії, це поза всяким сумнівом. Інша річ, чи якраз Сосюри це вплив, чи когось іншого. Напр[иклад], думаю, що Бабіїв «Сотник Чабан» – навіяний Тичиновим «Отаманом Чабаном».

Узагалі в цілім світовідчужанні автора багато з «сонячних кларнетів», як, зрештою, й із «жовнярських» настроїв Федьковича (одне від одного не так уже відбігає), а дещо навіть і з О. Турянського («Поza межами болю») або з «Мотрі» Б. Лепкого. Маю на увазі наш своєрідний «синьо-жовтий» підхід до катастрофічного й величного в житті.

Часом дисонансом вривається в загальний тон досить вдала беранжевська іронія. Є кілька місць, де сильним акордом бринять нові в галицькій поезії струни:

Здолайте ви чинити зло, з якого родиться добро...

.....
Любіте зло, борню і тінь.

Я дав і світло, й тьму. Амінь!

¹⁵ Як малий Мориц це собі уявляє (нім.).

¹⁶ Протилежність, контраст, подоба, еквівалент (нім.).

За сих кілька місць можна дарувати авторові трохи публіцистичний характер його патріотики. У кожному разі, тих кілька нових і свіжих акордів, про які я згадав, і задумом, і виконанням рішучо перевищують сю патріотику, розілляту в цілій поемі, і читаються із зацікавленням...

Полишаю тут без відповіді запитання, чи нові (тверді, не тичинівські) мелодії накінула авторові проти його волі візія тих твердих подій, яким присвячена поема, чи його власна духовна конструкція. В останнім разі «Гуцульський курінь» міг би стати етапом до чогось сильнішого.

Переїняття відповідним настроєм при читанні книжки трохи заважає риторика («О радосте!.. О чудо!»), яка, коли б її не було, не ослабила б враження поєми. Не вражає новістю форма діалогу (гл. с. 40, 104 і наст.), в яку вбирається змагання двох світів у душі поета чи його постатей.

Як ефектовну сторону ритміки, що не залишиться без впливу на читача, треба підкреслити її напрасну й цілковиту мінливість. Деякою мірою се передає зигзагувату лінію самих подій, про які оповідається, їхній пошарпаний стиль.

Мав би лише я застереження проти того, що цілий драматизм епохи тут власне оповідається скоріше, ніж відслонюється картинно перед нашим духовим зором. Хотілося б ліпше відчувати бухання гарячкового пульсу епохи, ніж знати про кількість його ударів у хвилину. Було б зарізно (і несправедливо) докоряти поємі, що її написано стилем воєнного дописувача, але так хотілося б, щоб автор, замість називати назвами речі («встає зі сну наш велет сонний сорокамільйонний!»), освітив би цілу околицю наглим блискавичним вогнем, щоб вона сама кричала до нас гомоном своїх барв. Нехай від того потерпіла б хронологія та «історична» точність подій, коли б лише могли ми відчутти їхній глибший, містичний зміст...

Отакий, наприклад, який дає «Розгога» пані Коссак-Щуцької (прошу не сміятися – це поетка!) або у своїх віршах чехи Махар та Пелішек. Трохи з феєричного блиску Шевченкових «Гайдамаків» або гоголівського «Тараса Бульби» чи «Дванадцяти» Блока, або, коли хочете, *Débâcle*'я¹⁷ Еміля Золя, якому тут не пошкодив навіть його натуралізм, повинно б бути в такій поємі. Хай це був би і фільм (це теж мистецтво!), лише щоб менше написів і нагромадження речей, а натомість, щоб як в «українських» віршах Рільке:

*...Stimme war in jedem Ding, und wie
in vielen Glocken hing die Seele jedes Dings*¹⁸.

Та, поминаючи сі застереження, новий твір Бабія, повторюю, залишиться помітною появою на тлі нашої літературної сучасности. В цілій творчості автора «Гуцульський курінь» – се безперечний поступ, проба взятися за більшу тему, деякі нові способи трактування матеріялу. Від самого автора залежить, чи інтенсивною працею над собою удасться йому добре вийти з боротьби (на яку ми звертали увагу з нагоди його збірки «Гнів»)¹⁹ між закоріненими в нашій письменстві старомодними поглядами: і на мистецькі прийоми, і на світ загальом, і тим новим, яке, ломлячи заразу XIX віку, здобуває собі право на життя на Заході. Монтерлан, Валері, наприклад, допомогли б авторові пізнати це нове щодо світогляду, а «старий» Вергарн (якого в нас так мало знають) або й той самий Рільке – щодо поетичної форми.

¹⁷ «Розгром» (фр.).

¹⁸ Голос був у кожній речі, як у багатьох дзвонах висить душа кожної речі (нім.).

¹⁹ ЛНВ. – V. – 1922.

Остап Вишня. Лицем до села. – Х.: ДВУ, 1927. – 171 с.
Остап Вишня. Вишневі усмішки літератури. – Х.: ДВУ, 1927. – 116 с.
Остап Вишня. Кому веселіш, а кому сумно. – Х.: ДВУ, 1927. – 74 с.
Остап Вишня. Моя автобіографія. – Х.: Книгоспілка, 1927. – 32 с.

Остап Вишня – єдиний ширше знаний гуморист на Україні. В його сатири нема відразливої вульгарності Зощенка: на те він «заширий» українець. Ущипливий, але не злобний. Його гумор не той, що постає із засадничого неприйняття сього світу. Він, як Щедрін, що хоч бичував свою «пошехонську старовину», але й прив'язаний був до неї. Те, що він викпиває, є для нього маленькі дефекти механізму, хоч, на думку безстороннього читача, се виглядає инакше... Таке його ставлення ослаблює його сатиричний розгін, притуплює вістря його пера. Але його гумор не вимучений і не випрітий коло редакційного столу. Він виріс серед тих бур'янів, про які він згадує у своїй автобіографії, як польовий квіт – буйний і гострий. Він ніколи не переходить у забійчий сарказм, а в дидактику (без якої не обходилися ні Самійленко, ні Котляревський) – лише зрідка. Коли його можна порівнювати з попередниками, то хіба зі Стороженком. Від Руданського різниться конкретністю, неповторністю зачеплюваних тем. Не знайдете в нього й драстичности і гіперболічности американських гумористів – літературних і кінових, але в надмуханій штучним большевицьким патосом Україні сповняє він неабияку культурну роль: глупа самореклама, претензійне неуцтво («комчванство»), невинуватана бундючність знаходять у нім проникливого, хоч, повторюю, може, занадто лагідного сатирика. Повагом, мов той чумак, походжає він поміж новими большевицькими богами, без реверенції й належної пошани, але це йому дарують, бо він не збирається сих богів перекидати...

Його жанр – мініатюра, і він не береться за ширші речі, як Свіфт або Салтиков, але в сім своїм жанрі він є майстер. Ще більше (і триваліше), може, значення має його сатира на своє «рідне»: вона житиме найдовше.

Луначарський А. Історія західноєвропейської літератури. – Х.: ДВУ, 1926.

Щоби зрозуміти ту жахливу антикультурну атмосферу, що панує тепер на Україні під російським пануванням, вистачить прочитати «Історію» А.Луначарського, бо з неї вчать ся советські письменники, з неї виробляють погляд на літературну творчість Європи.

На цілу складну еволюцію європейського генія відважний «наркомпрос» дивиться дуже просто. Він ніколи не загається наліпити на Данте, Шекспіра чи когось иншого свою російсько-ленінську етикетку, й «історія літератури» готова! Софокл для нього – се «опортуніст», який не розуміє тактики громадянської війни, бо гордо повчає «наркомпрос» своїх читачів: «Ми з вами і тоді за гостру революцію стояли б» (с. 53). Коли хочете знати, хто був Ботичеллі, то довідаєтеся, що він був прихильником «торгового капіталу, що привозить із різних країн мавп, папуг і коштовні вина», се і пояснює такий, а не инший напрям його генія... Лопе де Вега? Представник інтелігенції, «що тоді ще не дозріла» (бо не було Луначарських!), зрештою, був прихильником «торгового капіталу» (137), звідки вже ясна ціла його творчість. Шекспір... Ще піде (бо написав про Брута), але він бідний: життя тої доби було «без змісту», і «провідної зірки взагалі тоді не було», її відкрив щойно Ленін із Луначарсь-

ким; щойно для них, «для нас картина нашої сучасности ясна», щойно вони пізнали, звідки пішла історія і «куди вона йде» (167). Бідний «несазнательний» Шекспір! Але є й «атрадные явления» в європейській літературі, напр[иклад], Русо: «Якби Русо тепер жив, цілком можливо, що й він був би в нас у Політбюро» (218). Аж тепер довідуємося, звідки взяв Сосюра свій геніяльний концепт Шевченка, що був би – якби не вмер – членом В[серосійської] ком[уністичної] партії... Що то значить мати інтелігентних вчителів!

Далі – в тім самім дусі: Герман і Доротея – се просто «куркулі», далі йдуть «меншовики», «кадети», «білогвардисти», як Шене (221). В однім місці (с. 245) оповідається про якогось майнінгенського «ерцгерцога» (sic!), у другім – про «еспанську царицю» (278) і всю отсю галіматю, цілий цей збір нахабного неуцтва, парвенівського всезнайства і чисто советської самозадоволеної «пошлости» підноситься нам як історію європейської літератури! Легко собі уявити, коли таке виходить із-під пера нарком-проса, що творять дії *minoges*²⁰! Легко собі теж уявити жахливий культурний занепад України, якої ДВУ мусить видавати подібний «лубок». Зрозумілим стає й той крик – геть від Москви! – який чимраз частіше лунає на Україні.

**Винниченко В. Сонячна машина. Частина перша. –
Харків: ДВУ, 1928. – 314 с.**

Перед нами, нарешті, лежить ще до виходу у світ широко розрекламована книжка.

Правда, з огляду на те, що вийшла у світ лише перша частина, було б передчасно давати остаточну оцінку твору, і тому тут я лише подам ті зауваги, які слід зробити з приводу цієї першої частини.

Щодо свого змісту, то «Сонячна машина» не є нічим новим, се сполучення двох добре відомих шаблонів: соціального роману з фантастичним забарвленням і науково-фантастичної утопії в стилі Ж.Верна.

Маючи на увазі те, що майже всі безсмертні твори Шекспіра мають навіть цілком позичені сюжети, я не хочу сього ставити у вину авторові. Вирішальним має бути інший момент, а саме: чи Винниченко перевищив своїх попередників обробкою сюжету (як той же Шекспір), чи ні. Коли ми з такою міркою підійдемо до «Сонячної машини» і порівняємо ту частину сього твору (здається, основу його), яка побудована на трохи вже застарій теорії Маркса про неминучу концентрацію капіталу, опанування ним усієї земної кулі, знищення кордонів і, нарешті, останню боротьбу «визискувачів» і «визискуваних», то, певно, «Залізна п'ята» Лондона буде й більш стрункою з погляду логіки і сильнішою, а до того ж, безумовно, переважатиме «Сонячну машину» культом сили, поезією борні.

Фабула приблизно така: великий фабрикант гумових виробів Мертенс, він же президент Німеччини і голова Об'єднаного банку, знаходиться в zenіті своєї могутності після перемоги над рештками прихильників монархії. Останні нащадки німецьких цісарів (батько й син) капітулюють перед ним і благають ласки, але він хоче їхнього пониження (жадає руки принцеси Елізи), і вони, щоб уникнути ганьби, закінчують самогубством своє життя, причому батько залишає доньці, принцесі Елізі, заповіт продовжувати боротьбу.

²⁰ Молодші боги; *перен.* люди, які посідають другорядне соціальне становище в суспільстві (*лат.*).

З сією принцесою й хоче одружитися Мертенс. Принцеса після смерти батька переїздить, згідно з його бажанням, до графів Еленбергів на сталий побут. Син графа Еленберга є начальником особистої охорони Мертенса. У домі Еленбергів таємничо зникає родова реліквія німецьких цесарів. Користаючи з пригнобленого настрою, граф Еленберг-син намагається намовити принцесу до шлюбу з Мертенсом. Вона, щоб помститися, дає свою згоду під певними умовами («корона Землі» і повернення реліквії). Мертенс згоджується. Для здійснення першої умови скликає Всесвітній конгрес, на якому лише представники Європи й Америки створюють Всесвітню федерацію. Проти неї зате виступають чорно-жовті народи Сходу (до яких автор зараховує білих австралійців). Ся конференція змушує терористичну інтернаціональну революційну організацію видати й опублікувати смертний засуд Мертенсові. Життю сієї організації (Інараку) присвячує автор чимало місця.

У домі графів Еленбергів каліка, син лакея, доктор Рудольф по роках праці винайшов «сонячну машину», яка перетворює на сонячний хліб різні рослини за допомогою проміння сонця, новознайденого мінералу і краплин людського поту, до того ж, сей хліб може їсти лише той, хто дав власний піт, або його найближчі родичі. На цьому закінчується перша частина «Сонячної машини».

Щодо «винаходу», то й тут Винниченкові далеко до Ж.Верна, в якого фантазія спиралася на наукових основах, у Винниченка ж винахід сей дуже «пахне» чимось подібним до «Тайни віковичних людей» та ще й із несмачним додатком – чудодійним впливом людського поту.

На перших же сторінках вражає нас постать Мертенса, яка, завдяки своїм оперетково-вulgарним рисам, могла б бути окрасою як бульварного роману, так і советської літератури. Він, очевидно, «грубий», з «бичачою цегляною шиєю», з «куцими товстими руками», з «червоними м'ясистими вухами», «товстими ногами» і «круглими жіночими колінами», а «розхристані майже до живота грубі й червоні груди» вічно «блищать від поту» (с. 11 і 12).

Порівняйте сей примітивно-вulgарний образ хоча б із образом Ван Ренсельєра («Герой капіталу» Синклера), і ви побачите таку саму різницю між ними, як і між їхніми авторами. Може, у вулиці й видавців сей образ і викличе щось (або ненависть, або... заздрість), але на більш-менш освічену людину не зробить жодного враження (якщо не мати на увазі почуття несмаку), тим часом постаті капіталістів у Синклера викликають і без vulgарних рис ненависть і обурюють до глибини душі (навіть не соціалістів) своїми вчинками.

Так само і від постати князя Альбрехта віє дешевим московським лубком.

На с. 46 автор у формі міркувань доньки графа Еленберга Труди (до речі, тип розхристаній, наскрізь штучний, психологічно неможливий, щось на зразок пани Мари в кубі) висловлює низку думок, що своєю «оригінальністю» можуть хіба вплинути на учня IV класу гімназії, але дорослим читачам добре відомі не лише з різних «шедеврів» московської літератури, але й із творів самого автора. Ось кілька уступів: «Чим такі люди кращі за звірів? Звірі набагато кращі за людей. Насамперед звірі страшенно правдиві» (не знаю, звідки автор се взяв). «Потім, звірі добріші за людей», «кінь коня ніколи не вбиває» (певно, Труда не знає про життя коней на волі). Закінчує автор свої міркування á la Толстой, запитом, що раз «звірі не підлизуються, то чому «людина» так підносить себе перед звірами».

Але на цьому автор не спинився, і його Труда змушена ще виявити нам добре відомі з давніших творів автора думки та бажання, трохи чудні в устах молодії дівчини, яка дивним дивом гуляє сама по шантанах, ставить пасторові наївні запи-

тання, а трохи згодом, на с. 47, каже, що хотіла б «скинути з себе всяку одіж, усякі пристойності, приписи, заповіді, лежати на сонці, нічого не соромитися, ніякого гріха не знати, ніякого каяття не почувати, ніяких молитов не робити, обнімати, хто любий, відпихати гидких, мовчати, як мовчиться» та ін. (не різнитися, словом, нічим, напр[иклад], від безрогих, чи що...). Цікаво все ж, що в цій «філософії примітивізму» є нового і чому автор із таким захопленням заповнює нею цілі сторінки. Почавши про людей, автор, природно, не забув і про Бога (адже і «влада» турбується сим питанням) та цілу сторінку зайняв на специфічну, в стилі «Безвірника», критику ідеї існування Бога. Так же «поважно й глибоко» трактується питання про потребу шлюбу (до речі, вже n+1 раз у творах Винниченка), і, читаючи те все, несамохіть вражає, що Винниченко завжди у своїх творах трактує всі подібні питання поверхово, перекручуючи і показуючи тільки те, що є негативного в сучасних морально-правних нормах, і сим лише шкідливо впливає на безкритичну молодь. У більш критично думуючих створюється переконання, що авторові залежить не на відшуканні істини (як великим бунтарям людства), а на зробленні дешевого ефекту (як із постаттю Мертенса).

Се взагалі. Що ж до сього твору, то всі сі міркування нагадують мову «унтера Пришибеєва» своєю неприродністю в устах дівчини, що зазнала вже й кохання, й шумного життя по рестораціях Берліну. Наївність усіх міркувань Труді змусила автора наділити пастора хворобою шлунка і таким чином позбавити можливості щось відповісти на всю ту балаканину.

Порівняйте сю сцену з чудовим твором Лесі Українки «В катакомбах», і ви побачите різницю між орлом і куркою мистецтва. На с. 209 поступування Макса Штора (який є вже дорослою людиною, революціонером) настільки неприродне, настільки нагадує вчинки молодої дівчини з «інституту благородних девиць», що видається непотрібним шаржем.

Також фальшиво звучать в устах того самого Макса-інаракіста, який із бомбою в кишені шукає Мертенса, такі слова на адресу своїх ворогів: «Милі поліцаї, любий Мертенсе, дорогий Штифелю, все є тільки плюск часу в океані вічності», і на закінчення заклик «будьте любовні» (певно, люблячі) до ворогів».

Ще якби Штор був українцем, що співає про «воріженьків», і то типу Винниченка, то з натяжкою можна було б припустити, що в такий момент він так висловиться – у німця се видається чимось диким.

Далі дуже важливий крок принцеси Елізи – її згода, не чекаючи на виповнення умов, першою зробити візит Мертенсові, цілком не умотивована і робить враження несподіванки зовсім незрозумілої.

Се щодо окремих сцен. Щодо характерів і типів, то з огляду на те, що є лише перша частина, не можна сказати ще нічого певного, одначе вже і в сій частині видно суто винниченківську тенденцію віддавати перевагу у всіх випадках не голосу обов'язку, не ідеї (навіть у людей найбільш ідейних), а звичайним фізіологічним переживанням, звирячому первню, який у всіх випадках є вирішальним.

У багатьох місцях твору видно явну ворожість зрадника до соціал-демократів, які в нього є «соціал-лакеями» і з яких («випадково») рекрутуються провокатори (Ринкель).

Боротьба капіталу з працюючими не має в романі поезії борні, тому не робить враження. Захоплюють хіба окремі місця і темп розвитку акції та заплутаність інтриги.

Мова твору, порівнюючи з попередніми творами автора, менш засмічена, проте надibuємо ляпсуси. Кінець-кінцем мусимо сказати, що «Сонячна машина» з погляду

мистецької вартості не є нічим надзвичайним і має дуже багато хиб та шкідливих тенденцій, які змушують нас боятися, щоб і ся «присвята» автора «сонячній Україні» не була подібна до всіх інших благ, якими п. Винниченко ущасливив нашу (і на жаль, його також) Батьківщину...

А ся присвята на творі, який цілком ігнорує національний момент взагалі, видається нещирою позою.

**Винниченко В. Сонячна машина. Частина друга. –
Харків: Рух, 1928. – 235 с.**

Поки що тільки дві серії нового Винниченкового фільму. Але рецензію вже можна (навіть треба!) писати.

Бо друга серія подібна до першої, а дальші, певно, будуть подібні до другої, а всі разом – до інших творів того самого автора, нових і старих.

Лише тема «kolossal»²¹! Змагання двох світів (без жарту!) – «пролетарського» і «капіталістичного». Місце дії – Берлін, час – теперішність.

Світ «пролетарський» представляють знаний нам ще з 1904 р. «любий хлопчик» – студент Семенюк (із «Заручин») – і теж уже знана нам «Зіночка» з товаришами. Але автор (певно, з конспіративних причин) робить із них німців: за фальшивим німецьким паспортом один називається Макс, а друга – Клара. Є ще й другий студент «університету Св.Владіміра» (за паспортом – «доктор Рудольф») і ще кілька курсисток, одна – Галя із «Заручин» (псевдонім – «Сузанна»), друга за документом навіть «принцеса» (але ця вже контрреволюціонерка). Усі разом дуже нагадують те миле товариство, від якого роїлися женевські «brasseries»²² перед війною і яке тепер засіло в Кремлі. Для повноти образу не бракує і симпатичного шварцбарта Наделя – єдиного робітника серед інтелігентського «пролетаріату». Найтиповішим є «Макс». Він «зачісує обома руками волосся» (забуваючи, що людина з німецьким паспортом повинна мати й гребінець), «крутиться на стільці» (в моменти зворушення), «стріпує чубом», «шарпає головою, як загнуданий кінь», і мріє про світову революцію.

Бо належить до Інараку, до Інтернаціонального авангарду революційної акції (здається, так!). Сей Інарак є таємниче товариство для знищення «буржуїв», а складається почасти з Рокамболів, почасти з теж давно нам знайомих членів якогось повітового комітету «Спілки» перед 1905 р., у дні весни автора «Сонячної машини».

Інарак робить замах, які не вдаються, засуджує на смерть спійманого провокатора, який вислизає йому з рук саме тоді, коли сього треба авторові, у спосіб, якому позаздрив би сам Шерлок Холмс. І взагалі, приготовляє «последній і решительний бой», і то з повною погордою до конспірації – телефонічно! Що, як і треба було сподіватися, призводить до провалу цілої багатонадійної організації і до (хвилевого, правда) тріумфу клятої «буржуазії».

Зрештою, інараки не такі вже звірі, як здається на перший погляд. Семенюк («Макс»), як і його прототип із «Заручин» 1904 року, хоч і є «роздратований» революціонер, але «крізь сю роздратованість так і прозирає ніжність, м'якість та щирість» Івана Никифоровича Довгочхуна, «щось молоде з добрими надіями, хо-

²¹ Колосальний, величезний, гігантський (*нім.*).

²² Пивниці, заклади, де продають і п'ють пиво (*фр.*).

рошими мріями і малими силами». Вони більше думають, ніж діють. А коли сувора дійсність вириває їх із їхнього сну, кожний із них жахається (як той «Макс»), «наче наступив на гострий цвях». Але потім знову приходять мрії ніжні-білосніжні: про «кучеряві хмаринки», про те, «як чудесно було б лежати... десь у височезних горах і дивитися в небо», про «тиху затишну хатинку» в степу під вербою і конче, «аби серце із тобою». Бо майже всі інараки страшенно кохаються. Семенюк («Макс») – у Галі (Сузанні), «доктор Руді» – в принцесі, і то не без взаємности.

Як у всіх Винниченкових героїнь і героїв, це суть їхнього життя. Еротика Шніцлера (навіть «Der Reigen²³»), Бенуа, навіть Декобра хай сховається перед інараківською еротикою! Флірт, герць перед битвою двох статей, проблематика кохання з усіма її глибинами, все, що робить із художньої похитливости людський ерос, відкидається українським Арцибашевим як «буржуазний предрасудок».

Тут інша «еротика» – еротика степового огира. Він тільки те й знає, що «хапає», «зминає», шпурляє і здобуває. І все се «при розчинених дверях» (як «доктор Руді») або й просто серед парку.

Або (як другий) «при всіх» кидається на предмет свого обожнювання (на «графівну Фриду»). «Сузанна» теж хоче узяти бідного «Макса», «отут при всіх», за голову, і... вкусити!

Ся сама «Сузанна» (велика пані) «падає на подушки і жадібно, нетерпляче, жагуче простягає до Макса руки» теж властиво при всіх, бо в сусідніх кімнатах бавляться запрошені гості...

І все се «з оголеними плечима», «опуклими грудьми» і «широкими клубами»...

Московський ексгібіціонізм, російське Schürzluften²⁴, як казав Галагад. Як у покою старого кавалера, обвішаному порнографічними картками (1 штука – 10 сотиків).

І се все робиться не на Москві-ріці, а над Шпрее! І сьому «еросові» віддаються не лише звичайні люди («буржуї»), але й інараки...

Дійсно, згнилий Захід!

Коли перейдемо до сього згнилого Заходу, а властиво – до згнилої буржуазії, як її представлено у Винниченка, просто жах огортає! Принцесам тут сняться лише «солодкі оргії», графині продаються, «голі жінки, вино, цинічні розмови, безсоромні оргії»... Автор просто одержимий семи образами!

Князівна крови віддається князеві капіталу і як зрадник «жагуче прагне заплювати, вмертвити, знищити те, що він зрадив, щоб у знищенім знайти для себе виправдання»... «Мізерні... фігурки колишньої аристократії», які «по-рабському, наввипередки складають до підніжжя трону (нового володаря) свої шпаги і свою честь» та ин. Пересаджено? Можливо, але всі сі спостереження, особливо про зраду, здобув автор, мабуть, шляхом інтроспективного дослідю, і тому се йому вдалося...

Але слабше змалювання світу капіталу. Його представляє спершу директор банку, а потім «президент землі» (очевидно, буржуазної) Мертенс. Се «черевага потвора з масними одвислими губами», «погрижене нечистими хворобами, розпухле лице біржового махера». Чи такі є в дійсності? Може, але нам ця постать видається радше подібною до Гриші Зінов'єва або до Літвінова (гляньте на їхні портрети!), ніж до Рокфеллера чи Форда. Та й щодо «хвороб»: мабуть, ними більше заражені темпераментні «пролетарі» (що забувають двері зачинити!), ніж оті прокляті капіталісти.

²³ «Танок», п'єса, за яку її автора, австрійського письменника Артура Шніцлера, звинувачували в порнографії (нім.).

²⁴ Букв. провітрити (трохи підняти) фартух (фартушок) – сигнал дами, що вона не проти (нім.).

Про внутрішній світ Мертенсів, oprіч «одвислих губ» і «черева», не довідуємося нічого. Багато письменників описувало нашу згангреновану суспільність по війні, описували й шакалів капіталу, ось як Т.Манн, П.Моран, Аніта Люс та ин. Але якими живими барвами міниться в них сей світ! Як пульсує в них дійсність, скільки проблем нових і цікавих, скільки дотепу відкривають вони нам...

У автора «Сонячної машини» лише «череву» і «обвислі губи» – *c'est tout*²⁵...

До серця речей він не заглядає. Він досліджує поверховність зовнішніх деталей (трохи ліпше, але те саме робить Еренбург), які здаються йому смішними, і на них зводить цілу свою будову.

Вам се не подобається? Важко. «Не люблю, не слухай (кажуть росіяни), а врать не мешай!».

Або *wie der kleine Moriz es sich vorstellt*²⁶: «на золотім троні по нігті у брильянтах, до підборіддя в шовках, оксамитах засідає всевладний... капітал!»..

Точнісінько так, як ще недавно уявляв собі «тісаря» у Відні Гриць із Задерживостів...

Але «проблематика» існує. Правда, «проблематика», як вона формулювалася двадцять років тому в марксівсько-звільгаризованих брошурках для «несазнательнаво пралетарія»: тут – капітал («череватий»), тут – робітник або «трудова інтелігенція» (в «косоворотці»)... Тут – «президент землі», організованій капіталом в одну цілість, а тут – інак.

Як сю проблематику розв'язати? «Как тут бить, как тут горю пасабить?». Тим більше, що не тільки інак (як ми бачили) залюбки мріє про «тиху затишну хатинку», але й герой капіталу Мертенс марить: «Яке щастя було б кинути це вічне напруження, роботу машини, сю каторгу... влади», схватися «в печері!».

Становище без виходу. Борці на арені, а ніхто не хоче битися. Але вихід є! Як усе в таких випадках, з'являється він як *Deus ex machina*²⁷! Тут – у вигляді «сонячної машини», яку вигадує темпераментний доктор Руді (той самий, який у садку звалтував «принцесу» і якого автор необачно випустив із божевільні, куди його запхали).

Ся «сонячна машина» – се «такий апарат, який усуває зайвих посередників між людиною і сонцем у її годуванні» і «дає людям змогу годуватись самою рослиною-травою, листям, сіном, соломою» майже без жодної праці. Капіталісти і капіталізм разом із найманою працею стають, отже, непотрібними. Правда, не відразу, бо капітал береться спершу на всякі способи, щоб знищити і автора машини, і саму машину. І в цім нереальність концепції автора. Бо капітал скрізь і завше сприяв усякому поступові в техніці, боролися з ним лише маси неосвіченого робітництва. Oprіч того, й сама ідея машини...

У своїм романі «*Dr. med. Arrowsmith*» модний і знаний американець Sinclair Lewis²⁸ висловлює особливу подяку докторові De Kruif за його «філософський світогляд ученого» і за відомості з області бактеріології і медицини, які дозволили авторові роману «перетворити його фантазійні постаті на живих людей».

²⁵ Це все (*фр.*).

²⁶ Як малий Моріц це собі уявляє (*нім.*).

²⁷ **Букв.** бог із машини. Вислів означає несподіване, умисне розв'язання проблемної ситуації з залученням зовнішнього, передше не задіяного у ній чинника. У давньогрецьких і латинських трагедіях «бог» за допомогою захованої за лаштунками машини несподівано з'являвся на сцені і влаштовував неочікуваний поворот у фабулі (*лат.*).

²⁸ Синклер Льюїс (1885 – 1951), перший у США лавреат Нобелівської премії в галузі літератури (1930) (*англ.*).

Але так чинять люди гнилого Заходу. Наші Wunderkind'и все одразу знають. Знає все одразу і Винниченко для сконструювання своєї сонячної машини, і тому власне цілий сей помисел у нього трошки... не дописав.

Тому й «фантазійні постаті», що коло цієї машини крутяться, так і не перемінилися на «дійсних людей»...

Але «менше з тим!» Важливо, що – як тішитися один інак – проблему розв'язано «без крові, без боїв, без великих стрясень», яких не терпить соціалістичний міщанин. Важливо, що нарешті згине доба «труподів» із «незалежною поставою» і «холодною недбалістю в погляді». Важливо, що нарешті запанує ідеал людей-овець, які «жують траву і ржуть від задоволення».

Тим занепадом капіталізму, який нікого тепер не може змусити до праці собі, закінчується II частина.

Ідеї? Ідей тут нема. Є боротьба людей за «широкі клуби», на які одні можуть собі дозволити, інші – ні. В однім «Une heure avec²⁹» Лефевра більше ідей, як у цілій «Сонячній машині». Опріч того, до зануди знана стара «щаблежиттєвська» філософія: як погодити життя в товаристві з інстинктами павіяна з пралісу?..

Маси? Мас нема, бо їх не чується аж ніяк, хоча в задумі це і є «Massenfilm³⁰».

Конструкція? Конструкція третьорядної утопії. Інтрига? Без напняття, що дуже легко розв'язується. Понсон дю Террай зі своїм «Рокамболом» цікавіший. Пристрасті? Теж нема ніяких. Є лише степова «еротика».

Внутрішні конфлікти? Се лише конфлікти між похитливістю і видуманим мозковим «обов'язком», затяжким для травовідної душі інарацьких революціонерів, що мріють про затишне щастя «при ній».

Типи? Типів нема, є маскаррад, є «наші за границей». Є Аверченко або Зоценко, tournés au tragique³¹.

«Бесів» теж нема, як се мало б бути. Є псоти хлопчаків, яких, коли вони нароблять шкоди, беруть за вухо перша ліпша Розочка або правдиві «беси», правдиві Верховенські, які й винаходять усім українським інаракам заняття, «коємуждо по ділом його» і хисту: одному кооперативну школу провадити, другому фільм крутити, третьому романи утопійні писати на задану тему.

Лише я дав би тут інший заголовок. Не «Сонячна машина», а «Сон соціалістичного міщанина».

І рада-пригадка. У дискусії з Кларою Цеткін казав Ленін (у XI книзі «Культури», яка тепер, на жаль, виходить 4 сторінки на 4 місяці): «Я не довіряю сим людьцям, які вперто і постійно займаються статевим питанням, неначе індійський факір – своїм пупом... Се взагалі затемнює думку, затемнює класову свідомість... Не можна дозволити, щоб... статеві питання... стали центральними питаннями у психіці молоді... Революція не може стерпіти оргістичних станів, які личать хіба героям і героїням д'Анунціо».

Поручаємо авторові «Сонячної машини», «Щаблів життя» і «Чесности з собою» сю лектуру...

Сумніваюся тільки, чи він із цієї ради скористає. То лише «фашисти» мусять читати «Ілліча» (для ліпшої боротьби з ним). Винниченко ж – як се видно з роману – нічого, опріч 22-х томів своїх творів, мабуть, не читає. Не дивно ж, що він повторюється.

²⁹ «Одна година з...» – назва рубрики в часописі (фр.).

³⁰ Масовий фільм (нім.).

³¹ Звернувся до трагедії (фр.).

Кравців Б. Дорога. – Львів: «Варяг», 1929. – 48 с.

В останнім зошиті ЛНВ уміщено оповідання А.Крижанівського під заголовком «Дороги». «Дороги» А.Крижанівського і «Дорога» Кравціва (і деякі речі інших із молодшої генерації) – се перші бруньки нової української поезії, її струмки, які колись мають зіллятися в ширший бурхливий потік.

Се та поезія, якою горить кожний пластун і кожна пластунка (одні свідомо, інші – ні). Яка в'яже невидимими нитками їх в одну когорту. Се гимн життю, що пружить м'язи, сталить зір, сильніше каже битися серцю, коли хвилює кров і зливаються в один ритм тисячі віддихів.

Коли думка рветься в незнану мандрівку, в безкраї простори, на незнані герці, коли будиться в душі туга, як гарна тьмяна далечінь, коли ціль – се «острови, що відпливають, коли до них зближаються».

Се давня поезія – змагання з просторами, з казковими смоками, з відьмами, і нова – з реальним чортвинням, що всі стежки перегородило, що нам жити не дає і смерть з усіх усюд загрожує.

Се поезія, що бриніла в незнаного автора про похід Ігоря, про далеку вогкість Дону, що його він шоломом зачерпнути хотів. Се поезія, що відізвалася в «Тарасі Бульбі» і по великій перерві у Лесі Українки...

А по роках останніх змагань робить перші спроби спалахнути серед нового покоління.

Книжка є виданням нового видавництва «Вогні», яке «видаватиме твори молодих письменників і мистців, що вийшли з «Пласту» або опираються об «відроджуючу силу пластової ідеології», якого «завданням помочи всім, що бажають приходу великого майбутнього нації».

**Степанів Олена. Напередодні великих подій. –
Львів: Вид. «Червоної калини», 1930.**

Перша частина «Споминів» присвячена підземній революційній роботі, друга – досвіду світової війни й української революції. Перша – се цікавий образ бурхливої епохи перед 1905 р. у царській імперії. Одне лише можемо закинути авторові – се оборону «Спілки» («Украинский союз рос[сийских] с[оциал]-д[емократических] партий»). У дійсності «Спілка» за першої революції була те саме, чим тепер є КП(б) У, – російською територіяльною організацією для вирвання українських мас із-під впливу української соціал-демократії. Не дивно, що УСД завше була на воєнній стопі зі «Спілкою».

Друга частина «Споминів» обіймає розвал царату й українську революцію і є значно цікавішою від першої. Цікаві описи перших російсько-українських конфліктів в армії під час формування національно-українських частин, конфліктів, які виказували, що, опріч моменту соціального, величезну роль в українській революції відігравав момент національної ворожнечі до росіян, на жаль, не використаний належно нашим проводом. Напр[иклад], на с. 192 автор оповідає, що з Богданівського полку (фатально відправленого на фронт із Києва) можна було зробити мало не цілий корпус, але... «лояльність» українських «революціонерів» супроти Москви не дозволила їм поступати серед революції революційно.

Хто хоче зібрати з оповідання самовидця багатий матеріал для роздумувань над причинами удач і невдач національної революції на Україні, хай читає книжку Галагана.

Повне незнання нашого вчорашнього – мабуть, наймаркантніша риса української інтелігенції. Тому особливо поручаємо їй заглянути до невеликої книжки О.Степаніві, яка старається представити настрої і організаційно-військові змагання галицької молоді напередодні війни. 1911-1914 роки, роки бурі, що наближалася. Таємні організації самоосвіти середньошкільників, перша пластова організація, перші пробіски стрілецької ідеї; дві течії серед молоді: одна, яка числилася з майбутньою австро-російською війною і стреміла до мілітарного приготування нації, й друга, яка вважала сі стремління за шкідливе мрійництво, яке відриває націю від «актуальніших» справ, як, напр[иклад], виборча ординація до галицького сойму... У нас так мало опубліковано матеріалу про кристалізацію військової думки перед 1914 р. і про перші початки стрілецтва, що невеличка книжка О.Степаніві стане цікавим вкладом у майбутню історію стрілецтва.

***Віконська Дарія. Райська яблінка. –
Львів: Книгарня Наук. Т-ва ім. Т. Шевченка, 1931. – 102 с.***

Збірка діалогів на еротичні теми. Але се особливіша, я сказав би, і сексуальна еротика, краса зів'ялих лиць і охлялих м'язів. Авторка дивиться ще дуалістично на світ: душа і тіло, дух і матерія, «чисте» й «нечисте». Одне – треба плекати, друге – відкидати. На с. 44 читаємо: «При духовій гармонії двох осіб змислова буває дозволенім і бажаним додатком. Але там, де змисли стоять на першому місці, нема місця на духові взаємини». Коли б книжка зайнялася лише розвиванням цієї теми (зрештою, неоригінальної), все «було б у порядку». Але тема «Райської яблінки» зовсім инша: розвінчення еросу. Ерос – се (за книгою) гідний осуду «шал», «спалахнувший вогонь», якому протиставляється якесь ближче неозначене «внутрішнє сьайво» (с. 25), реальні зв'язки, якими ерос з'єднує роз'єдане, – се щось нечисте, від них воліє авторка «незриму стяжку, що зв'язує нас навіть тоді, коли ми розділені». «Фізична присутність порушує духові взаємини» (44), а «первісні сили» еросу – се щось, від чого «треба втікати» (45). Наше «внутрішнє єство» може так само любити тілесну постать, як і «дерева, образи і плоди уяви», а впливає ця любов не з інстинкту (гідного осуду), а «з розуму» (63). Важливіша від «матеріальної» дійсности є дійсність «духова» (64). Еля залюбується в «молодїм клені» більше, ніж у своїм коханім (64). Так само молодий поет («Поет») не захоплюється матеріалізованим предметом свого почування, він воліє від нього ілюзію, «плакучий ясен», в яким йому ввижається постать жінки (12), ся ілюзія є у нього «дійсна, як жива людина». Хоч вона і «належить до духової дійсности», – каже поет, – «одначе насолода, яку маю від неї, є чистіша та величніша, ніж коли гляджу на живу жінку», «бо жива жінка занадто розбуджує в нас змисли» (37), ліпше «любов, незалежна від взаємности» (3). Нездорова еротика, що упивається витворами власної фантазії, уникаючи «грубого» контакту з дійсністю...

Сперечаючись із сією теорією «понадособистої» еротики, каже до Ізи Ольга: «...а все ж таки... кожне «Я» тужить завсіди за якимось «Ти». Се ж його природне доповнення... Чи так воно не є?». Іза відповідає: «У якійсь означеній добі життя певно,

що воно так. Але коли друга людина завдасть нам біль, коли ми розчаруємось... і не в силі налагодити з нею взаємини, тоді згодом затрачуємо в собі бажання шукати щастя в особистих зносинах» (71-72). Можливо, – хоч і тут, «розчарувавшись» одною особою, можна «очаруватися» другою, – але нехай. То для чого ж узагальнювати окремі випадки і з хвилевої атрофії якогось почуття творити цілу філософію, яка се почуття негує? Авторка цитує Монтерлана. Я гадаю, що тяжко знайти письменника, еротичний світ якого був би в більшій суперечності до того ж світу пані Віконської, як автора «Les Bestiaires»³². У більшій гармонії з текстом «Яблінки» було б мото з «Крейцерової сонати» або взагалі з Толстого. Бо письменники Заходу не є дуалісти: ні Мопасан, ні Бальзак, ні Мериме, ні Ремарк, ні інші. В той час, коли авторка «Яблінки» хоче на місце ероса поставити скастроване почуття, західні автори одуховнюють тілесне. Для Стендаля любов іде в парі з тим, що він називає «égestisme moral»³³. Українська авторка каже втікати від вибуху «первісних сил» еросу. На Заході ці сили «prendent de l'âme»³⁴, Вергарн віддається надто «corps et âme»³⁵ без хворобливого їх протиставлення, а одна істота любить другу – «comme une proie»³⁶ (Forces Tumultueuses³⁷). У житті кожної людини настає момент перераження, коли він відкриває в собі, як каже Ніцше, «unerwartete Nachbarschaft von Gott und Tier»³⁸. Але заперечувати сю кентаврську породу людини, ділити її на «чисте» і «нечисте» – се проповідують лише деякі російські сектярі («скопці»).

Зрештою, сперечатися про ці речі нема чого. Сама авторка (устами Ізи) слушно говорить: «Мені здається, що це справи наскрізь особистого погляду... Вони залежать від того, чи хто воліє гострі чи ніжні фарби, контрасти чи нюанси, чи має приємність вдихати запах квітів без бажання зривати їх або чи знаходить таку саму приємність, нюхаючи овоч, як інші, коли смакують його» (73). Власне, еротика авторки і є еротика, яка обмежується спогляданням і роздумуванням, а еротична еротика – безактивна активність, безпристрасна пристрасть. І навіть любов до природи і Всесвіту в авторки інша, ніж у письменників Заходу, де частіше є «delire de joie»³⁹, не контемпліяція; де приймається в природі «la loi de sa férocité»⁴⁰ (Вергарн), не стагнації або розкладу.

«On aime tout et ne desire rien»⁴¹ – так наприкінці досить влучно характеризує свою філософію Іза, і має рацію Ольга, коли каже їй: «Холодом віє від таких міркувань» (74). Тому зовсім логічно закінчити свою «Яблінку» авторка апотеозом холодної смерти, бо, де вмирає пристрасть, там вмирає життя і охота до нього. «Нема, здається, ні одної справді великої людини, що бодай часом несвідомо не тужила б за смертю», бо «туга за смертю... не є негачією життя, а саме навпаки» (98, 99), бо є люди, що «не люблять себе як відокремлену особовість» (100)... Можливо, але таких людей треба шукати десь у Бенаресі, Калькуті чи в ясній Полянці... Нам чужа ся апотеоза смерти.

³² «Бестиярії» – роман французького письменника Анрі де Монтерлана (1926). Бестиярії (*лат.* bestia – звір, тварина) – мало захищений і слабо озброєний гладіатор часів Римської імперії; середньовічна збірка творів з ілюстраціями та докладними описами різних тварини здебільшого з алегорично-повчальною метою (*фр.*).

³³ Моральне напруження (*фр.*).

³⁴ Захоплюють душу (*фр.*).

³⁵ Тіло і душа (*фр.*).

³⁶ Як здобич; жертва (*фр.*).

³⁷ Книжка Еміля Вергарна «Les Forces Tumultueuses» («Бурхливі сили»), видана 1902 р. (*фр.*).

³⁸ Неочікуване (несподіване) сусідство Бога і звіра (*нім.*).

³⁹ Гарячкові радощі (*фр.*).

⁴⁰ Закон його лютої жорстокості, кровожерності (*фр.*).

⁴¹ Ми любимо все і не бажаємо нічого (*фр.*).

Авторка говорить про правду «внутрішню, очищену від пристрасти». Така, із звихненим інстинктом життя, є «правда» її книжки, і її еротика, і її стиль. У книзі Таро про Деруледа читаємо: «Для мене є два роди письменників: одні мене поривають, захоплюють, другі – депримуєть, і я від всякого генія волю довір'я до життя (confiance dans la vie)». Ми теж тої думки, і тому не можемо позитивно поставитися до «Райської яблінки».

**Чернява І. На Сході – ми! (фільм прийдешинього). –
Львів: В-во «Стрибожич», [1933]. – 198 с.**

Тема – війна України з Росією. Повість не задовольняє під оглядом мистецьким. Не робить вона враження чогось щирого, глибоко пережитого (напр[иклад], такого, як робить Ремарк чи Двінгер). Нема в ній війни ні двох народів, ні навіть армій, лише штабів чи одиниць. Нема атмосфери війни ані пояснення, чому два народи ріжуться між собою, нема атмосфери, напр[иклад], розіллятої у «Війні і мирі» чи у «Вогнем і мечем». Є деякі вказівки на неї (маніфестації вуличні), але це не є белетристика, се репортаж, газетна хроніка. Цим дефектом взагалі грішить повість. Нема в ній зображення подій і душевних станів, є лише звіт, що не є мистецьким засобом.

Маленьке оповідання Мопасана (здається, «Пер Мільйон», франк-тирер 1871 р.) є більш надихане непримиримою ворожістю, ніж цілий роман «На Сході – ми». Бо в Мопасана мистецький підхід до речі. Не робить враження чогось грандіозного військовий звіт: «двомільйонна армія російська склала зброю», «маршал Хвиленко вдарив на Курськ» (106) та ин. Читач нічого при тім не відчуває. Коли хочете порівняти, яке враження залишають батальні сцени, коли в них описуються не зовнішні перипетії, лише внутрішня динаміка душевного стану акторів, прочитайте Стендала або Мериме «Здобуття редуту» і порівняйте з романом Черняви.

Щодо ідеології, не можемо її в авторовій інтерпретації поділити. Він хоче говорити про силу, її апотеозу, та говорить про щось инше. У нього звеличення «свинства» (47), краси топання чужої землі, насолода «пустирів смердючих із чужими трупами» (49), апотеоза «вандалізму», «нешляхетности» (47), гвалтування жінок (82) – абсолютно несмачна сцена та ин. це не філософія завойовника, це філософія гієни. Не ідеологія шляхетного здобувця, а ідеологія номада. Не Кірлінга, не Шпенглера, ані навіть Жозефа де Местра (навіть із його апологією ката), не Ніцше, ні Бісмарка, ні Мольтке, ні Клавзевіца, ні Наполеона. У останніх теж деякі прикрі речі виправдуються, але вони ними не чваняться. У останніх є насильство, але й шляхетність, так само, як і у полковника Лоренса, напр[иклад], «Бунт у пустині». Ідеологія сили є і в «Слові о полку Ігоря» (навіть насильства), але то ідеологія лицарська. Не знайти моралі повісти й у Мак'явеллі. Останній говорить про лиса і лева, Чернява – про лиса і гієну. Комбінацію перших можна ненавидіти, але ніколи не відчувати до неї відрази. Апостол насильства Ніцше подивляв еллінів за їхню «смівливість шляхетних рас, божевільну, абсурдну, спонтанну», про героїзм сильних говорить і Гегель у Ремарка, про «погорду життя», про «упоєння і ризик», але ніхто не говорить про «вандалізм» і «нешляхетність» як про чесноти, ніде нема садизму руйнації. Мак'явеллі багато писав про «вміння командувати», про моральну силу, і якраз цього елементу насильства мало в автора, замість сього – «сила п'ястука». Автор говорить майже винятково про сей «п'ястук», Мак'явеллі – про те, що сильна людина, яка хоче панувати, має

виявити «величність душі, відвагу і силу». Отже, спершу «величність» і «відвагу» моральну. Я міг би зачитувати ще і ще теоретиків насильства, і завше се буде инакша ідеологія, ніж ідеологія роману Черняви.

Замеханічно (неглибоко, цілим єством) засвоєно тут мораль сильної людини: ментальність автора (про це свідчить хоч би збірка його віршів) інша.

Ще заувага: вступ про анексію земель аж по Волгу і Баку (190) викличе комічне враження. По-перше, до Поволжя скоріше (географічно) мала би претензії Донщина. По-друге, коли забрати побережжя Каспія з півночі аж до Баку, то треба або анексувати кавказькі народи (які себе анексувати не дадуть), або прилучити до України вузьку бережну смужку без жодного гінтерланду, отже, землю, якої не дасться оборонити. Є ще один недопустимий момент – се «деус екс махіна», машина. Коли її винайшов українець, щоб знищити Москву, то з таким самим успіхом міг би її винайти й москаль, щоб зрівняти із землею Київ. Нема, словом, у романі внутрішньої, переконуючої динаміки, конечности української перемоги з ростучих сил нового народу, лише чиста механічна розв'язка, яка тим самим не переконує. Дивує теж ідея перебрання скіпетра Сходу в українські руки. Чи не приховується за тим наша психічна нездатність уявити себе раз без того Сходу, без Росії? Одні є федералісти під егідою Москви, другі – хочуть її анектувати, а в обох випадках дивляться на Росію і Україну як на нерозірвану цілість, «європейський Схід».

У цілості філософія автора – зрозуміла реакція на «гуманну» кашку, якою псували нам шлунки десятки літ. Але філософія не перетравлена, карикатура на ідеї Сореля і Ніцше.

Глибоке застановлення автора над тою філософією і передусім праця над собою й інтенсивне читання, може, дозволять йому в майбутнім дати більш викінчену річ.

Поспішних критиків (у «Нов[ий] Зорі»), які побачили в творі Черняви – як вони виразилися – щось «зі сімени Донцова», можемо потішити, що сю рецензію, пізніше призначену для ЛНВ, було написано ще перед їхньою заміткою, ще коли книжка Черняви була тільки в рукописі.

**«Ми»: літературний чвертьрічний журнал. –
Варшава: «Варяг», осінь 1933.**

Крім М.Рудницького, Ю[рія] К[осача] і Б.Лепкого і перекладних чи передрукованих авторів (О'Флагерті, М.Бажан), усі інші автори збірника – співробітники «Вістника» або «ЛНВ»: Є.Маланюк, Н.Лівицька-Холодна, А.Крижанівський, – і їх, очевидно, нашим читачам не потребуємо рекомендувати. До збірника додано заклик редакції до передплати, з якого довідуємося, що «ми є найохайніший, найбільший, найсерйозніший і найактуальніший український журнал на всіх українських (?) землях». Не маючи під рукою всіх українських журналів на всіх українських землях, стримуємося від осуду правильности самооцінки редакції. У тім самім заклику читаємо, що «ми – це перший і єдиний український журнал, що формою і змістом орієнтується на Захід». Що «перший», та ще «єдиний», цього, мабуть, самі редактори поважно не думають, се, так собі, ляпсус. Що ж до форми, то, на нашу думку, вона взорується не на європейських, а радше на советських журналах.

Відкривається збірник віршем Б.Лепкого:

*Пахуча нічка в маю,
З-під стріхи в'ється дим...
Мов тихий сон о раю
Над пеклом життєвим.*

У вірші багато Лепкого, але чи багато Європи (чи модерної поезії) – інша річ. Новелу А.Крижанівського «Міста й люди», як і все у цього автора, написано талановито. Слабше місце її – скрупульозне наслідування Хвильового (його техніки, не проблематики). Протестові проти міщанства (філістерства) бракує живих, актуальних нот: автор полегшує собі завдання, викликаючи готові гоголівські символи. Тим часом Пульхерії Іванівни не є живим ворогом, проти якого тепер треба мобілізувати письменницький талант. На зміну миргородського міщанства давно в нашій дійсності прийшло інше: соціалістичне, «відродженівське», «ненькоукраїнське», емігрантське та ін. Слідно в автора роздвін між його (щирим), ліричним й (умисним) драматичним наставленням. Тому, між іншим, викликаючи Гоголя, Крижанівський викликає «Мертві душі», а не «Тараса Бульбу». В його навіть драматичних, у задумі тріумфальних мелодіях усе звучить підсвідомий рефрен лірика: «Ой у полі жито, під білою березою козаченька вбито». Таким «козаченьком» у цій новелі є революціонерка Ірена, яка менше нагадує героїв (чи героїнь) європейця де Костера чи Бальзака, а скоріше терплячих героїнь російської літератури, яких не подивляється, а жаліється. («Ірена застогнала, напружилася і виплюнула важку, чорну згустку крові»). це старе, з нашої передреволюційної літератури так знайоме розпачливе запитання: «Невже переможе тьма?» (с. 44). це не європейська епопея Уленшігеля, не епопея тих, що змагаються, лише «епопея про те, як у сухотах умирали люди» (с.26-27, «Ой у полі»).

Ця Ірена є героїня, постать же «кремезного юнака» – це наспіх викраєна постать, завізнана не правдивим, щирим (ліричним) «Я» автора, а тим другим, декларативно-драматичним: «Мені вже давно закидали: де ж вікінги й конкістадори?». І ось тоді як відповідь на закид, не на домагання власного «Я», і є «кремезний юнак», постать нежива...

Сильне враження роблять поезії Маланюка, особливо «Уривки з Полтави». «Остання атака поручника фон Гагенау» Ю[рія] К[осача] – паціфістична ідилія німецького дезертира з волинською Одаркою, перервана викликаним почасти свідомо, почасти випадком повернення героя до армії. Певні себе, як завше, підкупаючи своїм небрежливим патосом еротики Н.Лівицької-Холодної.

З перекладної белетристики – оповідання О'Флагерті. З тим автором уже познайомив нашу публіку ЛНВ (ЛНВ. – 1932. – Кн. 3). «Трилогія пристрасти» Бажана вражає деякою зманірованістю й тяжкістю та непотрібною розперзаністю стилю цього на загал сильного і глибокого поета. Разить, між іншим, багато російських слів: хандра, огромне, ханжа, падуча, хльостка, приживалки, тунєядки, ричаги, почерк, градус, дерзанія та ін. – забагато на шість сторінок тексту. Цікаво закроена стаття Маланюка про Гоголя, лише не можемо вважати за доведену тезу, що «теорія двох душ» є наївна теорія. Може, неvistачаюче розроблена, але в суті речі правильна у випадку Гоголя і в багатьох йому подібних (Конрада-Коженювського, Шамісо та ін.).

Стаття М.Рудницького «Європа і ми» в збірнику, в якому стрічаємо співробітників «Вістника» і «ЛНВ», виглядає дивно. М.Рудницький був той, який не визнавав письменниками тих, що тепер пишуть разом із ним у збірнику, коли вони писали в ЛНВ («в ЛНВ нема літератури»). Щоправда, тепер він їх не називає «графоманами», як колись (Рудницький М. Фейлетон // Діло. – 1925. – Ч. 106.), ані «дебютантами й принагідними

аматорами» (ст[аття] М. Рудницького в «Хвилі», 10.І.1929), але все ж дозволяє собі в тім самім збірнику замаскований випад проти деяких із них (с. 99, 101). Сама стаття показує, що автор не розуміє, що таке Європа. «Представники європейської літератури – це ті, що бунтують проти стандартизації» (с. 104). Це цілком у дусі автора – принципіального безпринципника. Инакше, одначе, розуміють європейську літературу (й Європу) європейці. Кайзерлінг, Томас Ман, Валері – всі за першу ознаку «гомо європеуса» вважають розмах волі, жадібну активність. Ясно, що це «без огляду на різниці світоглядів» відбивається і на європейській літературі на противагу російській. Що, зрештою, зауважили вже і Хвильовий, і деякі проникливіші москалі, напр[иклад], проф[есори] Яценко, Лунц (свого часу їхні погляди зреферовано в ЛНВ) або Чехов (ст[аття] Мухіна в сім числі). Хто цього не розумів, той не може говорити ні про Європу, ні про її літературу, особливо у нас, де термін Європа уживається на означення чогось протилежного Росії. Що особливо вражає, це те, що ніби програмову статтю збірника, який хоче орієнтуватися на Захід, написав М.Рудницький, недавній співробітник «Нових Шляхів», які, мабуть, на Захід не орієнтувалися ні політично, ні літературно... Збірники й журнали можуть бути двох характерів: можуть у них брати участь і такі наскрізь протилежні сили, як Лепкий і Крижанівський, Маланюк і М.Рудницький, але тоді до чого тут нібито однозгідне, пробоеве «ми»? Тоді се буде не «ми», а «і ми, і ви, і вони»... (щось як «Wiadomości Literackie»). Коли ж збірникові хотілося надати іншого, так скажу, євангелізуючого характеру («ми – одностумці!»), тоді ця одностумність має відбиватися і на доборі співробітників, і на змісті. Та й програмова стаття мала би обаргументувати декларацію заклику. Коли б сі суперечності усунути в однім чи в іншій сенсі, можна було б тішитися з виходу нового збірника, бо що більше в нас буде нових журналів і альманахів, то ліпше.

Косач Ю. Сонце в Чигирині. (Повість про декабристів на Україні). – Львів: Накладом І.Тиктора, [1934]. – 120 с.

Повість – заєвфемічна назва на цей твір, який є тільки репортажем. Але й на сім репортажі тяжить згублива хиба більшості українських прозаїчних творів: брак акції і брак яскраво окреслених постатей. Се низка образків, не зв'язаних ні єдністю «героя», ні єдністю дії. І в кожному розділі, замість дії, розмови, розмови, розмови... І описи, потрібні авторові, щоб передати «запах доби». Для передання того «запаху» автор пішов у напрямку найменшого опору. Йому здавалося, що вистачить докладно оповісти, в яким однострої (тої доби) був герой, які книжки (тої доби) стояли в його бібліотеці і які образи (тої доби) висіли на стінах його кімнати, та ще назвати його якимось історичним іменем (Пестель, Драгоманов) – і постать, мов жива, встане перед очима читача. це помилка. Бо самі всі ті декорації й костюми так само мало відтворюють живого героя, як, напр[иклад], Фридриха Великого його статуя і бібліотечна шафа в Сан-Сусі. Постать повісти має ще рухатися, повинна бути надихана трагізмом своєї великої доби, має жити. Коли ж у «Декабристах» Косача постаті починають рухатися, говорити і діяти, то перед нами вже не Пестелі, а члени Центр[ального] Комітету якоїсь соціалістичної партії з часів не Миколи I, а Винниченка. Се не є пани, якими, незважаючи на свій демократизм, були декабристи. Автор, щоправда, старається надати їм деякі нібито панські риси (трафаретні ексекції селян у стайні), але так, як се робить автор «Сонячної машини» або большевицькі

автори. Так не раз буває в невдалих фільмах із аристократичного життя: ніби переданий цілий дух середовища – відповідні вбрання, і перли, і люстри, і лакеї, а почнуть герої рухатися, діяти, і відразу пізнаєте в «бароні» передміського артиста, а в «графі» – безробітного редактора...

Де автор копіює хроніку (обстановку та ін.), фальшу нема, де ж він у створені манекени хоче від себе власною інвенцією вдихнути життя і драматизм, там виявляється брак письменницької культури. Ситуації, які послужили темою для повних драматичного напняття сцен у Мережковського, Бальзака, Гюго, у нашого автора виходять невиразні: замість драматичного конфлікту воль – словесний конфлікт фраз. Розмови, напр[иклад], у Мережковського, в його «Декабристах», повні динамізму, ви чуєте, що вони поведуть до вибуху. У Косача се просто розмови для заманіфестування свого погляду на справи: змінюють себе розділи і промовці в розділах, неначе один по однім представники різних партій у парламенті, щоб «зазначити своє становище» на трибуні...

Живо й пластично виходять у Косача сцени, що своєю внутрішньою структурою і динамізмом не підносяться над шаблем письменницької культури автора, напр[иклад], перегляд царем кавалергардів у палаці, шумливі збори старшин провінціальної залози з горілкою і чаєм, сцени легко зрозумілі, щоденні. Коли ж автор ці звичайні сцени намагається зробити підложжям глибшого конфлікту, тлом напруженої акції, підкреслити їхній укритий трагізм, се виходить блідо. Ось чому авторові вдавалися новели з волинського життя, якими дебютував у ЛНВістнику, і ось чому не вдалися йому «Декабристи». Читаючи «Декабристів» Мережковського, на кожному кроці стрінетеся з глибокою культурою автора: ось цар у розмові з одним із арештованих порушує питання республіки і монархії – і ви відразу відгадуєте: ага, се з Кюстина! Російський автор багато знає, багато студював і багато вміє. У нашій авторі цього не пізнати. Мережковський шукав не за поверховим царем, а за його духовою постаттю, не за тим, які еполети він носив і які книжки були в його бібліотеці, а за тим, що цар думав і відчував. У Косача бачимо лише еполети або витяги з «Інваліда», ні до чого не потрібні розмови про Байрона й «Енеїду». І всі оті Байрони, і «Енеїди», і Вальтери Скоти причіплені до оповідання механічно, не служать ні акції, ні інтризі.

Сцени, як запрягали бричку, як свистів коростель в очеретах, як слуга розносив чай серед гамірного й задимленого салону, – вдалі і повні експресії (хоч не зовсім зрозуміло, чому серед збору конспіраторів безнастанно шмигляє невтаємничений у справу джура). Але лише ці сцени. У постатях, які береться описувати автор, крився глибший зміст, якого не передано. Легше змалювати, в яким шоломі ходили герої і в яких салонах сиділи, тяжче воскресити, зробити живою драму, яка діялася під тими шоломами і в тих салонах. Зрештою, і точність аксесуарів не є конечною передумовою вдалости твору. Є американський фільм про козаків, де жахливо переплутані костюми і народи, але дух козацтва, яким його показує Гоголь, та історія з його ставленням до боротьби з невірними, до жінки та ін. передані геніяльно. Фільм сей – блискучий і правдивий твір, правдивіший від інших, де цього духу не передано, хоч костюми передано бездоганно і «правдиво»... Так само портрет Чарлза й англійського Ван Дейка є архітвором, хоч король має дві ліві рукавиці.

Історичний роман є цікавим, – писав Фойхтвангер, – «не через точність свого матеріалу, лише через письменницьку особистість (*dichterische Persönlichkeit*) свого автора», лише наскільки йому вдається створити відповідний «комплекс думок, образів, бажань і асоціацій», що викликає в нім постать героя (*Berl[iner] Tagblatt*. – 15.XI.1831). Про се якраз забувають автори наших історичних повістей.

Не обійшлося в повісті, яку обговорюємо, і без сталої постати українського історичного роману – без козака-характерника, таємничого ворожбита, не обійшлося і без любови. Але й вона причеплена до дії механічно, як до якихось наукових фільмів, щоб розважити читача серед заповажного сюжету. «Очі сині-сині, як рідні обрії, і вії, як шовкові нитки, і уста, як малиновий келих», але се не Маруся, се наша Шарлота Корде: «Я можу бути для тиранів Шарлота Корде, я ж хотіла ще дитиною збиратися до греків боротися і вмерти за визволення»... Вкладати такі слова в уста, нехай і «як малиновий келих», але все ж в уста Шарлоти Корде (чи кандидатки на неї) – значить дуже спрощувати собі завдання... Те саме спрощення і в сентенціях інших героїв. У кожному разі, не роблять вони враження, яке хоче викликати ними автор, – якоїсь «шаленої когорти» прометеїв, що «рвуться на ланцюгу». По прочитанні історичних повістей Барб'є д'Орвіллі, Бальзака чи Гюго літами, мов живі, стоять перед очима Марко Латер, де Гуш, маркіз Лантенак, хоч ми докладно й не пригадуємо ні їхнього вбрання, ні черевиків. Герої «Сонця в Чигирині» випаровуються в уяві читача зараз по прочитанні: так мало в них вирізьбленого духового обличчя, яскравої і багатой індивідуальности. Залишається в пам'яті їхня галерея образів і колір мундирів. Так мститься авторові запозичена в Алданова манера маніпулювати головню зовнішніми сторонами людей і доби. Те, що Косач під сильним впливом Алданова, се видно, між іншим, і в його «Вечорі у Розумовського»: у новелі Алданова («Десята симфонія») – Відень, Розумовський і Бетховен, і в новелі Косача – Відень, Розумовський і Бетховен. Свою новелу Алданов написав скоріше.

У «Послів'ї» читаємо, що «Ю. Косачеві ніщо не стоїть на перешкоді, щоб сягнути вище хоч би від своєї найбільш талановитої, найбільш заслуженої для української літератури своячки» (Лесі Українки). Такі похвали (яких Леся Українка за життя не зазнала) ледве чи ведуть до цілі. Колись великодушні критики зробили з О. Турянського другого Шекспіра, а «Гуцульський курінь» прирівняли до... «Слова о полку Ігоревім», себто його автора – до творців, що народжуються раз на 700 літ. Кепську прислугу роблять такі критики молодим авторам. Правда, у кожній молодій літературі такі похвали стрічаємо часто: декретували ж недавно на з'їзді советських письменників, що советська література – перша у світі. Але й там уже наступає реакція: в «Літер[атурній] Газеті» читаємо, що така метода веде лише до «зазнайства» авторів. «Твердо знаю, – пише советський критик, – що Светлов – не Гайне, Погодін – не Шекспір, Бабель – не Флобер, Еренбург – не Бальзак, і здається навіть, що і Юрій Олеша – не Гете». Треба стати і нам скромнішими і критичнішими.

Косач Ю. Чарівна Україна: повість . – Львів:

Бібліотека «Дзвонів», 1937. – 142 с.

Косач Ю. Чад: повість. – Львів: Бібліотека «Діла», 1937. – 102 с.

Косач Ю. Клубок Аріядни: новели. – Львів: Бібліотека «Діла», 1937. – 240 с.

Косач Ю. Глухівська пані. – Львів: В-во «Академія», 1938. – 68 с.

Юрій Косач має дуже добру пресу: його «визнали» і «Діло», і «Дзвони», які не раз у літературних справах займають протилежні становища. Чи сей автор – у тут зазначених творах – дійсно несе нашій громаді щось позитивне і вартісне під оглядом мистецьким та ідеологічним? «Чарівна Україна»... Чому «чарівна» і чому Україна? України в сих творах не так-то вже багато, а та, яка є, чи на правду така чарівна? У «Молодості Савича» і «Вечорі у Розумовського» автор вибрав собі за героїв двох малоросів. Один

– Савич – українофіл і масон із всеслов'янськими симпатіями, другий – Розумовський – росіянин із регіональними (переважно кулінарно-вокального характеру) замилюваннями. Савич мріє не про Україну – чарівну чи не чарівну – лише про «слов'янство», «молоде і непоконане плем'я», про «край від північних лісів Московщини до голубого берега Адріатику» (патріотизм «общеросса»), про якусь неіснуючу «слов'янську свідомість» (с. 46-47). Голубить старомодну, вивітрілу у вогні історичних подій і шкідливу нам ідею «слов'янської федерації» і «великий союз республік» (с. 63). Уся та мішанина з кирило-методіївства і большевизму має чомусь творити психічний складник «чарівної України». Правда, автор вибирав свого героя часів кирило-методіївців. Але тоді насувається запитання: чому він вибрав якраз ті часи? А зрештою, в ті часи жив і Шевченко... Савич у Парижі за революції 1830 року. Знайомий італієць оповідає йому, що «наше століття – се велике пробудження *народів* (підкреслення моє – Р. О.): Італія... Німеччина... Греція... Іспанія...» (62). Але се Савича не зворушує: українська Еллада «не може встоятись» і мусить розплистися в слов'янським морі (63), яке – не знати чому – автор ідентифікує з Україною та ще й чарівною. Сам актор характеризує Савича, що він «не міг позбутися якоїсь наївної... розпливчастости, такої притаманної людям степу і Сходу» (38). Сходу скоріше, степу – не конче. Ту розпливчастість виявляє не лише цей герой Косача, але й інші – і передусім він сам. Розпливчастість у думках, у стилі, в композиції, а сього браку не надолужить ніякий письменницький темперамент, якого авторові не хибує.

«Вечір у Розумовського» – се оповідання без дії, але з довгими розмовами. Спосіб малювання в сій новелі нагадує Алданова-Ландау. Зовнішні аксесуари – обстановка, уривки з документів чи листів, убрання – намагаються заступити душу епохи та її постатей. Багато аксесуарів, брязкалець – ордери, які носили тоді, спряжки на черевиках, свічки – описані детально, але живих людей, які ті спряжки й ордери носили, бракує. Не раз у фільмі, щоб передати одну малу історичну сцену, місяцями шукають костюмів, фризур, архітектури епохи, але як тла для акції. Не раз із таким великим накладом праці, грошей і часу реституована історична сцена пересунеться перед очима глядача лише п'ять секунд у фільмі, що триває півтори години. Сієї штуки не засвоїв собі у своїх фільмах Косач. Він буквально потопує в аксесуарах, накопичує їх без ладу і складу, а під ними гинуть його персонажі, стають восковими фігурами без внутрішнього життя. І в першій оповіданні, і в сім багато російського патріотизму: є «самоотвержений» малорос, вірний слуга свого пана – граф Андрей, є шляхетний цар Александр і «перфідність віденського двору» (80). Цікаво, що малороса Савича даремно вчить патріотизму чужинка-італійка, а малороса графа Андрея даремно вчить патріотизму чужинець Бетховен, який дивується, що граф «працює для імперії, яка позбавила волі його Батьківщину» (91). Та сі науки не осягають цілі: Савич залишається при своїм слов'янстві, граф Андрей – при царі.

Новела «Чарівна Україна» нарешті переносить нас в українське середовище. Тема нагадує тему росіянина Бражньова в «Зеленім шумі». У Бражньова большевики на Україні, у Косача – німці. У Бражньова читаємо: «Чорнозем обступив нас... ми ув'язали в густому селянському ґрунті. Довкола сумирний вишневий сад, пейзажна добродушність, тиша і сон білих хаток, дівчата за тином, воли біля риплячих журавлів. Все те був один маскарад, та й тільки. Поза лаштунками ховалося щось таке, що мало схоже на селянську ідилію. Ховзке тіло бандитизму – ось що звивалося за лаштунками малоросійської опери. Обріз та ручна граната ховалися під спідницею української красуні... За селянською гостинністю почувалася жадоба помсти і заграда пожежі». А ось як у Косача: «Зрада, на кожному кроці зрада.

Вона таїться в погідному зорі дебелих чоловіків, що йдуть лінивою ходою біля своїх волів... Вона чатує під довгими віями дівчат... у лукавому погляді золотокучерої дівчорі... Слухаючи, як рахманно співають-скриплять журавлі при криницях, як шепоче сочиста трава на левадах... Хіба міг подумати хто-небудь, що саме тут кипучий казан ірреденти, бунту, зради і помсти? Нас ошукала зміна краса цієї країни... її споконвічна тиша». Дух країни, «хижий, страшний, ховався за *лаштунками ідилій*», а виявлявся вповні в «*пейзанській* армії» (с. 1, 26, 33 – підкреслення моє – Р. О.). Дивна подібність концепції, образів і слів у обох авторів! Російський автор говорить про зраду, і український, який лише на самім кінці новели відкидав сю зраду як мотив акції, а зрештою підкреслює його всюди: «зрада, на кожному кроці зрада. Може, у тому і чар» (18). З погляду большевицького комбрига чи німецького рйтмайстра, що наїхали на Україну, може, повстання і було зрадою, але в очах українця? Кого ж властиво зраджували ті селянські повстанці? Ані себе, ані свою країну. Нащо ж тоді їхнім шляхетним вчинкам підсувати низькі мотиви? А коли поза тою зрадою не бачити нічого іншого, то до чого ж «чар» тої країни? Неймовірно виглядає постать німецького старшини, який радше нагадує царського поручника. Дивно виглядає повстанча армія, яка їде возами з жінками і дітьми на них, неначе циганський табір.

Повість «Чад» задумана як філософський роман. На ділі – се філософування мало цікаве, не є ані тлом акції, ані вогнем, що освітлює її. Монологи і діалоги задовгі і спиняють розвиток дії. У трьох рядках Стефаніка чи Хвильового більше психологічної глибини і драматичного напняття, як у довгих тирадах героїв «Чаду» (14-17, 117-118). Зміст повісти робить дивне враження: так, ніби написано її перш для якогось большевицького видавництва. Маємо партію, мабуть, большевиків. Її члени б'ються під Царицином, під Перекопом (47, 48), герой роману Сокіл – чекіст (56). Членів тої партії аж розпирає московська чванливість. Є тут і «Ленін... ім'я крижане, як хвилі сибірської Лени, і повне диявольської експресії», є і російсько-большевицький «розмах, план на мільйони голів, на сотні тисяч кілометрів» (25), є і балаканина про вищість московської крові над кров'ю інших народів і про героїство чекіста Сокола, який бив усіх: муринів, латинців, англосаксів, є й ентузіязм числа – 180 мільйонів (37), й історична місія большевизму, бо большевизм – це «орда сучасности», «необхідна», щоб відродити світ (154, 162), – той самий розпливчастий російський патріотизм, що ціхує і героїв із «Чарівної України». Філософію «Чаду» можна охарактеризувати одним словом – «наплювізм». Героєві «легко було жити з дня на день нічим, пустокою», він «ніколи до нічого не запалювався» (27). Життя «завше брав нахабністю» (44), «ніколи не гамувався» (44). Для його героя «жінка, а цей папірець на бруку – одне» (35). «У партії був просто цинізм. Люди нахабно пнулися вгору, щоб давити інших» (55). «Моральне те, що мені потрібне» (90). «Для людини, що живе, нема ні підлоти, ні зради, є могутність» (120), потім знову кілька разів приходить звеличення «босяцької нахабности» (122), далі інші моральні максими: «зрада – велике визволення» (147), «нема каналій, як нема і неканалій, бо нема тривких критеріїв для цієї класифікації» (28). Герої роману зізнаються, що є вони «огидні, сопушливі, нікчемні, але необхідні» (154)... Очевидно, се ніяка мораль «надлюдини» (*Übermensch*⁴² а). Мораль надлюдини так само різниться від моралі «Чаду», як ніцшівська *blonde Bestie*⁴³ – від «свинського блондина». До того ж «свинський блон-

⁴² Надлюдина (*нім.*).

⁴³ Світловолоса bestia. Вислів (лат. *blondus* – жовтий, *bestia* – звір) Ф. Ніцше «До генеалогії моралі» (1887) почав широко вживатися на означення представників арійської раси, передусім німецької нації (*нім.*).

дин» із «Чаду» навіть у своїх «шляхетних» вчинках залишається істотою нижчою. Герой відкриває зрадницю, але, замість покарати її, сам подається перед товаришами за зрадника, бо ... «вона мусила жити».

Цікаво, що коли якийсь поет виступав у своїх поезіях із проповіддю моралі твердої, невблаганної людини, не раз людини-хижака, його наша «компактна більшість» не прийме, коли він заінтелігентний, заглибокий, зашляхетний. Але того, хто, як Косач, приходив із карикатурою моралі твердої людини, звulгаризованою і спростаченою, зараз визнають за свого і ліберали, і католики. «Моральне те, що потрібно нації, загалу» – проголосить се і викличе обурення всіх фарисеїв. Але скажіть, як Косач: «Моральне те, що мені потрібне» – і вам битимуть браво... Жорстокість в ім'я чогось великого осуджується, дрібна «нахабність» славиться. Конечне насильство – се зло, але конечна «нікчемність» – се добро. Могутність, що вдається до аргументу сили, – зло, могутність, що вдається до аргументу підлоти, зради і цинізму, – се добро. Звеличення хижака – зло, звеличення каналії – добро. «Сильна людина», позбавлена всіх своїх шляхетних первнів і наділена всіма первнями нікчеми, сплосчена, принижена і піділляна баламутним соусом заплутаного хаотичного «світогляду», де ніщо не означене і не оформлене, відразу дістане визнання «провідних» часописів офіційного галицького українства. Нехлюйність «моралі», нехлюйність стилю і нехлюйність концепції разом із розпливчастим малоросійсько-федеративним патріотизмом – ось що характеризує творчість автора обговорюваних тут книжок.

І в сім хаосі критика побачила «могутній голос української землі» («Назустріч»), «органічну українськість в ідейнім огляді» («Мета») або «патріотичну ідею» («Дзвони» і «Діло»).

Клубок Аріядни – низка новел без глибшого змісту або проблематики, «легка лектура» до подушки. Оповідання ховзається по поверхні явищ, не запускаючись у їхню глибину. В «Останній атаці» автор представляє якогось російського толстовця, якому чомусь велить бути німецьким поручником, що кидає наступаючу армію, щоб із красунею Ївгою зажити ідилічним життям України, де «не було змагання та руху», уявляючи чомусь, що якраз те ідилічне життя було життям первісної людини. Знову в оповіданні «Сентиментальна історійка» наштовхуємося на притаманний авторові російський патріотизм: є героїчний російський гусар і боягузливий австрійські вояки, що «втікали врозтіч, мов миші» (103), але які, до речі, витримали війну довше, ніж героїчні росіяни. У «Вітряку» – любовна пригода полтавського малороса у Франції в 1814 році, «повновидого і чорнявого» гусарина, який кривдить невинну дівчину, любить «смачно попоїсти і попоти» і натурально адорує російського царя Александра (177, 119). «Змія» – мелодрама для невибагливого читача та ин. Єдине оповідання в цій збірці, яке читається із зацікавленням, – се «Бунчужний Ширяй».

Ще менше цікавого можна сказати про повість «Глухівська пані». Оповідання майже без акції, розтягнуте і нашпиговане безліччю непотрібних деталей і аксесуарів. Читач довідається і про те, в яких каретах їздили за часів гетьмана Апостола: «в легенькій новій кареті», «в розлоному ридвані» чи «в англійській колясі» (21), прочитає – коли не занудиться – довгий філософський диспут про Картезія, що не стоїть у ніякім зв'язку з акцією повісти (23 і наст.), про те, яку хто тоді мав бібліотеку, з яких вона складалася творів, про чарки, що вживалися на бенкетах – «різьблені, хрусталеві, золочені» (51) – коротко, про все, що можна відписати з архівів чи історичних наукових праць і чим автор думав заступити творчу інвенцію, яка єдино дає дійсному письменникові змогу вичарувати в наших очах епоху і живих людей.

Манеру творчості Косача найкраще охарактеризував він сам у статті в «Назустрічі» (ч. 4 «До проблеми історичної повісти»). На його думку, В.Скот, Загоскін й інші так творили історичні романи: «брали нитку сюжету, зодягали героїв у кунтуші, панцирі й місюрки, вкидали до тексту кількасот «їх милостей» і латинських сентенцій, ставили присудок на кінець речення, і роман був готовий». Убивча самохарактеристика! Бо якраз се процедур Косача в його історичних романах і новелах. Хіба з тою різницею, що бракує у них сюжету та акції, що була у В.Скота. У тій статті пише Косач, що ніяка мистецька концепція не викличе того ефекту, що автентична довідка. «Проста пісенька ландскнехтів, напис на гарматі..., переказаний анекдот із мемуарів сучасника, уступ із газети чи листа того часу та ин. розповідь удвічі яскравіше про епоху 30-літньої війни, ніж кількадесят сторінок авторового тексту». Може, але значення сих історичних аксесуарів другорядне. Вони – лише ілюстрація гарячого повітря доби, яку береться вичарувати автор своєю фантазією; вони – рамки для портретів героїв, духове обличчя яких передусім мав воскресити письменник. Сього останнього дару Косачеві бракує. Оті аксесуари, накопичені не раз без ладу і складу, висуваються у нього на перший план. У тій самій статті пише Косач, що «найбільша ерудиція, найшляхетніший патріотизм не запалять твору, коли нема орлебистрої інтуїції автора, стихійного таланту, мистецької міри». Якраз цього всього автор не має... І далі: «Він мусить освітити свій твір, мов тисячею електричних свічей, ідеєю. Тут індивідуальність мистця складає останній свій іспит».

Сього іспиту Косач у згаданих повістях не склав. Замість ідеї, стрічаємо купу зрозумілих і кепсько відчутих, чужих його істоті думок, їхню карикатуру, перемішану з хаотичним масонсько-большевицько-інтернаціоналістичним світоглядом автора, якому насамперед бракує того, без чого нема ніколи дійсного письменника, – бракує оригінальної індивідуальності. Я думаю, що якраз тому стрівся він із такою загальною апробатою нашої хаотично думаючої інтелігенції.

Верниволя [Сімович] Василь. Українська література, погляд на її історичний розвиток. – Львів: Накладом «Самоосвіти», 1934. – 40 с.

Книжечка ся написана, мабуть, для того, щоб її розуміли селянин і робітник. Але популяризатор так виконав своє завдання, що її не зрозуміє жодний читач. У сім випадку дасться вповні скористатися твердженням: популяризатор-вulгаризатор.

Про Шевченка (с. 25) довідуємося, що він головно «змальовував несправедливість панцизняного ладу» і щойно, «крім того,... виступав проти... російських царів, що відбирали вільним народам волю». Показати Шевченка як ворога передусім соціальної, не національної, кривди і як ворога не Росії, а царату – на таке погодилися б навіть большевики. Але чи це не значить тенденційно зменшувати великість поета, принижуючи його до своєї малости? І далі: «...поет виливає свій біль та тугу за рідним краєм та змальовує свою невимовну любов до України». Підкреслені нами емоції: «біль», «туга», «любов» – усі, які знайшов у Шевченка автор – епігон старого українофільства. Очевидно, разом із тим хвала Драгоманову, якого зветься «розумом України» (с. 32). Що Драгоманов від українських письменників вимагав, щоб вони знали європейське письменство, – можливо, але автор забув додати, що найбільше вимагав Драгоманов знайомства з московськими письменниками. Але що значить таке твердження, що Драгоманов учив галицьку молодь, щоб простого народу не

цуралася та для нього трудилася? А хто ж того не вчив? У Лесі Українки (с. 36), як і личить епігонові українофільства, підкреслює автор найменш цікавий, найменш глибокий і найбільш старомодний її твір «Лісову пісню». Про Винниченка (с. 37) довідуємося, що був «незадоволений сучасним ладом та поглядами на світ загалу людей» та що у своїх творах «створює собі власний світогляд». Правда, глибоко сказано? Але чи є якийсь письменник, до якого не можна було б прикласти тих слів, вибраних автором для спеціальної характеристики Винниченка? Хвильовий названий лише по імені (с. 39). А закінчиться ціла брошурка знову типовою просвітянською, позбавленою всякого змісту, оклепаною фразою, що «провідною ниткою» цілої нашої літератури є «тяга до правди і свободи, протест проти всякої кривди й насилля, любов до краси» (с. 40). У тім лише сук, що кожний із письменників розумів під тими «правдами» і «красою»? Питання: невже наш народ є такий дурний, що для нього можна писати так, як писали п'ятдесят років тому?

**Самчук У. Марія: хроніка одного життя. –
Львів: «Українська бібліотека» (Накладом І.Тиктора), 1934. – 144 с.**

У.Самчук є визнаною величиною в нашій літературі, отже, й «реклами» йому не потребуємо робити. Але хто читав «Волинь» або його перші новели в ЛНВ, по прочитанні «Марії» буде трохи розчарований.

Певно, є в «Марії» виразно окреслені постаті, є живі люди, є широка картина життя, пластичні образи, тут і там прозирає знаний із новел темперамент автора. Охоче се визнаємо. Але мусимо звернути увагу на небезпечні «риси» в авторовім таланті, на які, між іншим, звернув наш журнал увагу вже в рецензії на «Волинь».

Отже, головний дефект «хроніки», що в ній, властиво, нема дійових осіб. Особи є, але не вони діють, лише з ними щось діється. Не вони щось роблять, лише з ними щось хтось робить. Хто? Сліпий припадок, сліпа доля, майже без ніякої активної реакції з боку «героїв». На голову героїні Марії валяться одна цегла за другою: вмирає батько, вмирає мати, вмирає дитина, пожежа хати, війна, революція. Стихійні нещастя, не удари долі, спровоковані активною поставою героїні до зовнішнього світу, з яким вона змагається, з яким вступає в конфлікт. А без цього конфлікту й без цієї активної постави нема акції, нема життя, все зводиться до «трагедії» розтопаного чоботом хробака. Усе в Марії пасивне. Так само у Гната й Корнія. Властиво, в «хроніці» нема активних постатей. «Поїхав у ліс, попав під дерево» – така трагедія Гната. Така ж і Марії, яка теж потрапляє під щось, під якийсь невикликаний нею удар долі. Все вирішує «diabolus ex machina»⁴⁴: не з активного стремління дійових осіб народжується те щастя і кара, а з випадку. Як зауважив Б.Шоу, з випадку ніколи не постає трагедія. Коли б, скажімо, трагедія Жанни д'Арк була б у тім, що англійські війська вдерлися до її села і спалили її хату або що її примусом зтягли до армії дофіна, з неї не постала б героїня ніякої драми чи повісти. Далі активніші типи (Максим, Архип, Лаврін) вийшли бліді, «книжні». Тон надають не вони, а пасивні. Недурно й кінцевий акорд тих переслідуваних, «гнаних і голодних» звучить ніби «надгробное риданіє», зовсім у дусі чеховських героїв «Вишневого саду». Безвиглядний і безпросвітний песимізм: «Прига-

⁴⁴ Диявол із машини; див.: deus ex machina (лат.).

дай, скільки поту вилилось... А тепер... «Кулачня». «Гідра контрреволюції»... Ех, Маріє... Хіба можна вірити долі і хіба потрібно жити?» – в повній згоді зі своєю пасивною вдачею каже зламаний Корній (с. 120). І далі: «А може, якраз вона (земля) і сих переможе» (с. 121). Як се звучить по-чеховськи: «Может быть, мы отдохнём!». І ще далі: «старі закинуті каменоломні. Колись там камінь били і мурували. Там і Корній чимало сили своєї залишив. І ось стоять вони тепер запущені і порожні, ...не вірять люди самі собі... Поволі, мов тінь, обходить Корній своє колишнє господарство. До нього підбіг пес. Так, так, собако! Виганяють нас звідсіль... Глибоке зітхання» та ин. (с. 124). Се вже буквально так, як старий слуга Фірс у «Вишневім саду», який вирубують і звідки його і його панів викидають зайди. Але ж там була мова про вмираючий клас «дворянства». А тут?

Тому і кінцевий акорд хроніки, ніби бадьорий (бунт Корнія, промова Гната) на тлі психіки тих героїв, звучить непереконливо, мов причеплений механічно. Тим чеховським наставленням автор може бути певний апробати старомодних критиків чулосердного українофільства з «Назустрічі» і «Діла». Але чи вона йому потрібна? Протиставляючи тип матроса, молодого Корнія, землеробові, Самчук каже: «Земля ніжить, а море гартує. це вогонь і вода» (с. 78). Але далі вже про це забуває: «Корній чує це, матроство забувається, він стає людиною» (с. 73)... Власне! Самчук вступив на небезпечну дорогу старої нашої рустикальності, яка протиставляє активну людину як щось зле людині взагалі; [рустикальності], яка «ніжить» і героїв, і автора, яка розпливається в небезпечній «людяності», в чеховськiм жалю, пасивізує творчість, змушує забути те, що «гартує» душу, забути те, що створює таких письменників, як Хвильовий, Стефаник, Шевченко, і «моряки» – Джек Лондон, Стивенсон, Конрад... «На Захід!» – це єдина рада, яку паки і паки повторюватимемо нашим письменникам, що не можуть відірватися від чеховщини і «рідної» людяності, від співчуття до пасивного болю. Самчукові даємо сю раду, бо віримо в його талант і пам'ятаємо його перші новели.

Винниченко В. За яку Україну? – Париж, 1934. – 43 с.

Книжка ся належить до такої поширеної тепер «покаянної літератури». Насамперед автор борониться перед закидами, що став «буржуєм». Стверджує, що «ніяких вин, горілок, коньяків, лікерів, навіть пива ніде й ніколи не вживає». Отже, сміливо міг би вписатися до «Відродження». Але се не все: «так само ніякого м'яса, ніякої риби, ніяких омарів, кав'ярів... нічого, крім простої городини», бо того вимагає широко зрозуміла ідея комунізму. Думаємо, що автор усе-таки відстав від комунізму в ССРСР, бо там і таке меню є люксусом. Далі йдуть скарги до російської компартії, що не хоче прийняти його допомогти їй насаджувати комунізм на Україні. Він смутно здогадується, чому се так є: се «могутня сила – підсвідомість», підсвідоме бажання росіян панувати на Україні. Але, замість того, щоб заглянути фактам у вічі і випровадити з них логічні висновки, автор старається втолкувати росіянам, що ця їхня «підсвідома сила» – це лише хвилеве запаморочення, треба з нього отрястися, «подати руку козакові» і спільно з ним творити колективізм. Майже чверть віку тому один наш журналіст писав, що знаний у ті часи російський націоналіст-монархіст В.Бобринський ще «не такий злий» ворог українства, лише «засліплений» галицькими москвофілами (кепсько поінформований). Мине засліплення, і «він подивиться на українське питання іншими

очима» (ЛНВ. – 1909. – III. – 673). Тепер большевицький націоналізм на Україні Винниченко теж називає засліпленням («хворобою»). Лише розвіяти те засліплення – і до рога вільна до спілки братніх народів – великоруського і малоруського. Усвідомлюючи собі той «поступ», який зробила в отих випадках наша політична думка, розуміємо, чому москалі звать нас «безмозглими хохлами». Що росіянам зовсім ні про ніякий соціалізм не йдеться, лише про будування Росії на Україні, – до того ще Винниченко не додумався. Він «припадає к стопам» то Сталіна, то Раковського, то Скрипника і перед кожним виливає свою щирю душу: копнений одним, іде до другого, до третього і т.д. – до повного забуття будь-якого почуття особистої і національної гідності. Просить допустити до політичної діяльності, а коли ні, бодай до літературної, нарікає, що не хочуть видавати його творів, дістає «зневажливу відповідь» і просить знову: картина, що змушує паленіти з сорому всякого читача.

І, мимо всіх копнень, у нім ще є «пошана до радвледи», пошана до Росії і ненависть до тої України, яка не робить собі жодних ілюзій щодо істоти «радянської влади». На думку Винниченка, українська «контрреволюція» готує українським масам «злизні та голод». Який рай тепер панує на Україні, Винниченко зі свого прекрасного закутка у Франції не бачить і не чує. Він навіть переконаний, що коли б Росія забрала з України і прийшла буржуазна українська влада, то від того потерпів би навіть розвиток... української культури! Закінчиться ціла та ереміяда присягою вірності Росії, себто Україні «в найтіснішому союзі з іншими радянськими республіками». Закриваєш брошурку з почуттям несмаку й огиди до людини, яка побила рекорд самопониження. Грізний документ нашої соціалістичної «культури».

**Бальзак. Чародійна шкіра / Переклав В.Софронів. –
Львів: Бібліотека «Діла», 1936. – 180 с.**

Те, що тут перекладено з великого твору Бальзака, перекладено не зле. Лише перекладач і редактор занадто вже спростили собі справу, а саме: просто викреслили з оригіналу майже половину тексту, а переклали тільки решту. Для порівняння маю перед собою видання Нельсона в Парижі (La Peau de Chagrin. – Paris: Nelson Editeurs). Отже, перекладач викидає цілі речення Бальзака. Зараз уже на 1-й сторінці перекладу по словах «...і показав своє мерзенне обличчя» викреслено 25 рядків оригіналу, майже ціла сторінка! Потім знову тут і там викинено кілька речень без ладу-складу. На 3-й сторінці по словах «...на підлозі» знову пропущено не менше й не більше, як 28 рядків, – знову майже ціла сторінка! На неповні три сторінки «перекладу» випущено понад дві сторінки оригіналу. Чи такий спосіб можна називати перекладом? На 5-й сторінці по словах «...надміром розкошей» викреслено 14 рядків Бальзака. На 7-й сторінці викреслено 8 рядків по словах «...більше шансів». Викинено цілі речення на 24-й сторінці. І так само далі: на с. 40-й по словах «але ж бо ти смішака з твоїм «ах!»» викинуто 12 рядків, потім перекладено одне речення і викреслено знову аж 20 рядків. Те саме на 99-й сторінці. Одна сторінка французького видання, що маю під рукою, майже відповідає кількістю букв одній сторінці перекладу (в перекладі букв менше), отже, переклад повинен би мати приблизно стільки ж сторінок, що й оригінал. У дійсності оригінал має 354 сторінки, а «переклад» – 180. Коли б ми хотіли завдати собі часу і перепроводити детальне порівняння, то побачили б, що безжурний «перекладач» просто викинув половину тексту з «перекладеного» роману.

Вважаємо се за варварство, за літературне нехлюйство, за недопустимий спосіб людей, які не шанують ні літератури, ні себе. І кого вони так «перекладають»? Бальзака! Автора, славного з детального психологічного розгляду своїх героїв, з могутнього дару обсервації, з величезної імагінації, з глибоких філософічних зауваг!

Анрі Мазель, що написав передмову до нашого оригіналу, пише про автора «La Peau de Chagrin», що «його найбільше вирізняє геній мислителя, те, що всі його оповідання під живою рухливістю постатей відкривають глибоке поле ідей, систем, теорій. У Бальзака знайдете все: естетику, етику, політику, метафізику, релігію, соціологію, філософію історії». І всі ці геніяльні думки усунув легкодушний «перекладач» чи редактор, якому, очевидно, далеко тяжче було передати по-українськи, напр[иклад], блискучу й понуру філософію дому гри або блискотливі обсервації найбільш заплутаних душевних станів, аніж оповідання про те, як герой увійшов до зали або відсунув крісло. У передмові (М. Рудницького) до «перекладу» зазначено, що «від цієї повісти добре починати знайомість із одним із найбільших європейських повістярів». Так, але не дасть читачеві найменшого поняття про того «європейського повістяра» такий «переклад», де з Бальзака викинуто все суттєве, де все покраяно у варварський спосіб. Та ж «Чародійна шкіра» не є шевська шкіра, якою можна крутити на всі боки, яку можна краяти, як кому хочеться, а перекладач, остаточно, не є швець!

Справа ся виглядає не так невинно. Вона – показник явища, яке ми давно вже спостерігали, – потягу наших письменників у бік найменшого зусилля. То з'являються «популяризатори», які з ножицями в руках відписують чужі твори. То «перекладачі», які знущаються над автором, перекладаючи лише те, що їм легко йде, а випускаючи без надуми цілі сторінки оригіналу, бо це тяжке для передання... Куди се нас запровадить? І чого тоді писати «Бальзак», замість «за Бальзаком переповів», та ин., як переповідають у нас «Дон Кіхота» чи «Робінзона» для дітей. Як могло такому підприємству дати свою фірму «Діло»? І подумати, що люди, які «редагують» такі «твори», мають перший голос у літературнім журі і вирішують про вартість творів красного письменства!

Барб'є д'Орвіллі. Чортиці. – Львів: Бібліотека «Діла», 1936. – 295 с.

Сей «переклад» має всі прикмети попереднього (Бальзака), себто він не є ніяким перекладом, лише переробкою славного французького письменника, переробкою довільною і нічим не виправданою. Так, на 2-й сторінці по словах «під вагою часу» (останній рядок) випущено 9 рядків оригіналу. На 3-й сторінці: фраза «відзначався незвичайною сміливістю», тим часом в оригіналі говориться про сміливість «à la Murat, compliquée de Marmont»⁴⁵. Нащо ся «популяризація»? Нащо се сплющення, ся примітивізація? Далі по сій фразі пропущено аж 16 рядків оригіналу. На 3-й же сторінці пропущено 20 рядків оригіналу. Се в новелі «Кармазинова завіса».

У новелі «Найкраще кохання Дон Жуана» на 146 сторінці: фраза «перша сивина, наче перша звістка катастрофи». В оригіналі не «сивина», а «білі волоски», які «звістували інвазію варварів і кінець імперії». Що завинив бідний Барб'є д'Орвіллі,

⁴⁵ Як Мюрат, складніше з Мармоном (фр.).

що не вмів так примітивно думати і виражатися, як деякі українські перекладачі? І нащо його калічити? На 149 сторінці пропущено цілу сторінку оригіналу.

В оповіданні «Щастя в злочині» на 90 сторінці пропущено цілі півтори сторінки оригіналу і т. д. Перед нами для порівняння французьке видання, у якому новели, «перекладені» в бібліотеці «Діла», займають 287 сторінок. Коли б перекласти цілий текст без пропусків у форматі бібліотеки «Діла», переклад повинен би мати 373 сторінки – в дійсності він має лише 204. Решту покраяно, випущено, знищено.

Уважаємо се за варварство, неможливе і недопустиме. Автор передмови М. Рудницький (чи не він і перекладач?) твердить, що новели Барб'є «втомили б нашого читача, якби перекласти їхній повнісінький текст». Може, втомили б перекладача? Се інша річ. Автор передмови пише, що ті випущені місця «зрозумілі добре лише для французького читача». Направду? Ми думаємо, що вони прекрасно зрозумілі і для нашого читача, коли він справді освічений. Може бути, вони незрозумілі і тяжкі для перекладача, то інша справа, але тоді нехай не береться не за свою працю. Пишемо се без тіні зловтіхи. Але як могло «Діло» дати свою фірму ремісникам від літератури, які, замість присвоїти нашому читачеві твори французького генія, дозволяють собі кптити і з нього, і з читача. Час із тими методами скінчити.

Єндик Р. Білі ночі. – Львів: В-во «Винне гроно», 1936. – 120 с.

Є в нас поети, які завзято, хоч і безуспішно, намагаються переконати читачів, що вони є ще кращі новелісти. Буває й навпаки. Є автори іноді не злих новел, що хочуть бути поетами. До останньої категорії належить і автор «Білих ночей». Коли б такі поезії стали правилом, ми мусили б ствердити, що рівень нашого літературного смаку знизився, порівнюючи з чудовими поезіями в прозі Гамсуна або Бодлера.

Білі ночі... Чому білі ночі? Чи автор знає, що таке білі ночі? Зміст книжки – еротика. Еротика досить одноманітна і затужлива. «Боляче темно», «стогін очікування», «тужний біль», «смуток, біль і заморожена душа», «рознінні плачки, що голосять похоронну пісню», знову «біль і смуток». Чи не забагато того? «Мовчанка слова. Мовчанка бажання. Мовчанка мислі»... Це перше часом дуже на місці. Але останнє – недобре. Або, як вам подобається така поезія:

Лі,
Лю,
Лілю,
Lilelein⁴⁶.
– !?! –

Графічно виглядає досить цікаво, але чи поетично? (знак крайнього здивування наприкінці – !?! – авторів, не мій).

Або таке:

Кохаю Тебе.
Кохаю,
Аю,
Ю.

Сумніваємося, що б таке розірване, дане гомеопатичними дозами ко-ха-н-ня, трапило комусь до переконання. Палкі поцілунки, рожеві бажання й уста, мов метелики,

⁴⁶ Тут: Лілечко (кличн. відм.) (з нім.).

– не такі вже ревелюційні й нові епітети... Що думка автора «огортає цілу Вселенну, протикає небо і землю, будує констеляції», що він чується «володарем несамовитостей», звучить як маніфест. Але маніфест не є ще поезією, не є нею і самореклама. Поезія мусить хвилювати, непокоїти, сугерувати почування, але все ж не сміє бути ребусом. На мою скромну думку, в «Білих ночах» багато ребусів. Такі вирази, як «шляхетність твого тіла рівняється шляхетності твого духу», – це мов списано з підручника арифметики. «Рука сплітається з рукою, очі вдивляються в очі – так починається любов»... Можна і так, але таку дефініцію міг би дати і лікар, не конче поет.

Опріч «поезій у прозі», є ще в книжці поезії у віршах. Українські і... німецькі. Щодо перших, то треба зауважити, що коли хтось розпарцелює якийсь лист у такий спосіб, що кожне його речення напише в окремій рядку, то з того ще не вийде ані поезія, ані навіть вірш. Напр[иклад]:

*Бурунного часу поети
Не раз Тобі на день склалися
І своїм хистом розгублялися,
Тобі хватаючи комети.*

Се ж просто плагіят із Михайла Рудницького. А М.Рудницький може ввійти в «Антологію сучасних українських поетів», але в історію української поезії ніколи не ввійде. Такі слова у вірші, як каскади, домінантно, акорди, дитирамби, може, й надають віршові звучности, але звучности бубна. Пишучи німецькі вірші, треба розрізняти *der, die, das*⁴⁷(кляті німці ще їх не позбулися!). Не можна ні в поезії, ні в прозі писати *meinen Kinn*, треба писати *mein Kinn*⁴⁸, бо *Kinn* – слово честі! – середнього роду. Залежно від конструкції фрази, часом *Du*⁴⁹ мусить іти наперед, а за ним *bist*⁵⁰, часом навпаки. Сваюля тут недопустима. *Hort*⁵¹, смію запевнити автора, чоловічого роду, а не жіночого, як думає він (*zur Hort*). Писати такі німецькі «вірші» – се все одно, якби хтось писав «мій дівчина» і «моя коханий», або, як той німець, що російську фразу «душа, красна дівча» переклав: *Meine Seele, rote Mammselle*⁵². Се не поезія.

Мосендз Л. Людина покірنا. – Львів: Вид. І.Тиктора, 1937. – 128 с.

Новели Мосендза – давнього співробітника ЛНВ-ка і Вістника, як пише сам автор, – «се частина «цілком вільних конверзацій» у «цілком вільному клубі». Було се на початку нашої доби. Душі, плекані на засаді медитації, починали поволі усвідомлювати, що єдиною життєвою засадою є чин. Душі, плекані на засаді оборони – пасивній засаді усіх покірних, починали усвідомлювати, що запорукою перемоги є засада цілком протилежна – напад. Кілька портретів людей із сієї провесни «нашої доби» – доби українсько-російської війни, портретів хвилюючо молодих і

⁴⁷ Означені артиклі німецької мови, які показують число (однину) і рід (чоловічий, жіночий, середній) іменників (*нім.*).

⁴⁸ Моє підборіддя (*нім.*).

⁴⁹ Ти (*нім.*).

⁵⁰ Є (коли йдеться про другу особу в однині) (*нім.*).

⁵¹ *Поет.* скарб, захисток, пристановище (*нім.*).

⁵² Моя душа, червона мамзель (*нім.*) (*фр., розм.* *mam'selle* (*скор.* від *mademoiselle* – мадемуазель, дівчина, молода незаміжня жінка). Німець-перекладач не знав, що російський епітет *красна* (дівча) означає «красива», а не «червона».

сильних, дає нам автор у своїй збірці. Сі новели – це міцний протест нової людини проти драглистих душ, проти так званої «культури вівце-людей», що дає себе так легко нищити всякому брутальному чоботові. Є щось із дивного і давнього чару мудрости наших «прадідів великих» у чині, у філософії і в сентенціях нових людей Мосендза. «Брате, на різню привозять лише свійську худобу, а вільні звірі гинуть як вільні». Або «не висвітлювати, а реагувати... Ось сенс життя!», не безплідна «самообсервація», не пристосування «покривлених душ».

З тим сенсом життя, не надуманим чи вичитаним, а закоріненим у глибині їхніх героїчних душ, живуть і вмирають герої новел Мосендза. Про автора пише в передмові Л. Нигрицький: «У своїх писаннях він холодний, а стиль його має блиск сталі». Так воно і є. Його стиль скупий і неначе вмисно неухважний. Але автор має що сказати (річ рідка у нас), тому й слова його б'ють, мов батіг. Зрідка висмикується йому дещо з його таємниць творення: «Я ще кілька разів перезгадав, так би мовити, її (козацької драми) перебіг. Порівняв відоме, поінформувався про незнане, доповнив правдоподібним» (с. 104). Автентичність у Мосендза загублюється, а оповідання його – се літературна творчість найліпшого роду, де життєвий досвід не забиває акції, а радше її прискорює, а намір (тенденція: жакхливе, але правдиве слово!) не виступає провідничо. Мосендз не має нічого спільного з тими нашими письменниками, що, бажаючи описати «правдиве життя», займаються ексгібіціонізмом. Мосендз є «злий», бо до «вівце-людей» не знаходить ні дрібки «щиро людського співчуття». Але зате до тих інших, до людей «нашої доби», до них він може вибухнути сильним і ніжним ліризмом, напр[иклад], як згадує про той «шарлатанний дев'ятнадцятий рік» на Україні, про його «суховійну весну й пустельно гаряче літо», в яких відроджувалася «черкаська завзятість», який «запалював вогнем волі» його Батьківщину, «випікав з серця оману братерства» та робив із нас, ще вчора дітей, людей і людину.

Тим гарячим вогнем правдивого надхнення пахтить і від новел Мосендза, одного з найкращих, коли не найкращого, з наших живих новелістів.

Мосендз Л. Відплата: Оповідання. – Львів: Вид. І.Тиктора, 1939. – 128 с.

Маємо перед собою вже другу збірку новел Мосендза (Перша – «Номо lenis» – «Людина покірна»). Як і в першій, так і в сій збірці виказує себе автор майстром новели – штука, як відомо, нелегка і не дуже поширена в нас. Демократична читаюча публіка, очевидно, воліє від Мосендза інших авторів. (Зрештою, й не для цієї публіки він пише). Бо не знайти у автора «Відплати» ні тем, що цікавлять демократичного читача, про «страждання народу» або «страждання» степових Вертерів, ані «легкості» стилю, за якою ховається балакучість перекупки (в спідниці чи в штанях), ні тої зістеризованої «чулості» чи перечуленої істерії, у яких розкошує демократія. Оповідання Мосендза лаконічні викладом, суворі думками, сповнені тої опанованої, але бурхливої пристрасности, яка відрізняє, напр[иклад], новели П.Мериме. Тематика – героїчна, але без того вульгаризування й трамтадрації, без яких не можуть, навіть у сім випадку, обійтися перекинчики з демократичного табору в літературі, замасковані під «лицарів» і «героїв».

У головних новелах цієї збірки: «Птах високого лету» (друк. у III книзі «Вістника»), «І на рагата»⁵³, «Євшан-зілля» – автор спиняється на своїх улюблених типах, на

⁵³ «Я заплатив» (ім.).

«чатівливих хижаках», на людях вищої раси, яких протиставляє типові homo lenis⁵⁴, з «невільничими інстинктами». Вирізняє їх «туга за великим», свідомість своєї вищості, суворі дисциплінованість і почуття обов'язку супроти себе, своєї касті і супроти інших. Се люди, які знають, що, «хто має бути паном, повинен ще хотіти ним бути», які люблять свої «бойові сни», які «захоплені буттям», які «не прагнуть ласки» ані «не знають страху кари»; люди «ніби з каміння», з «палким і безстрашним зором», з «вогником непіддаєності» в очах, з гаслом «non pacem, sed gladium»⁵⁵, повні «суворого завзяття і витривалості», «терпеливі, як степовий яструб, що цілий день може ширяти над степом, слідкуючи за здобиччю», повні «тривоги, гордості й одвічної жадоби відплати».

Сей тип автор знаходить у середньовічній бароні, в італійці Відродження, в половецькій хані-отроці. Але не лише «шляхетно уроджених» зараховує до нього, але й тих, що (як адаптований бароном сільський хлопець) нерозгаданою примхою природи самі здобули собі непіддаєну й володарну душу провідної панської верстви...

Коли відірветися від наших квазіісторичних, шпитальних або сільських зелено-вербних новел і візьмете до рук «Відплату» (або «Homo lenis»), маєте враження, що видряпалися із задушної долини на високі гірські шпилі з гострим повітрям, що спирає дух, і з безмежним овидом довкола.

Л. Мосендз, безперечно, розгорнув цілком нову сторінку в нашій новелістиці і, ймовірно, не лише в новелістиці...

**Віконська Д. За силу і перемогу. –
Львів: Накладом Л. Малицької, 1938. – 290 с.**

Книжка Дарії Віконської є небуденне явище в нашій публіцистиці. Є се низка нарисів, з яких деякі друкувалися у «Вістнику» («Культу труду») на незвичайно актуальні в нашій житті теми.

Є се пропаганда «культу труду», боротися за речі великі і «не гордити дрібнішими справами, коли нема змоги братися до великих»: «починай від найближчої роботи», як кажуть англійці. Є це «не бажати легкого хліба», визбутися «психіки споживача», пересякнути ідеєю, що «саме зусилля, саме змагання являє собою незаперечну вартість тим, що розвиває найшляхетніші прикмети людини» – «культу труду»...

«Апологія душі» гостро картає матеріялістичний бік нашої цивілізації. «За відродження людини» – акт обжалування проти «механічного сприймання життя», проти «заперечення того, що є самою суттю людини як духово високо зорганізованої істоти». Авторка багато черпає з оригінальних і важливих думок доктора Кареля (стаття про нього була свого часу в нашій журналі): «Поживою душі не є придбані за гроші, видумані грошовою спекуляцією приємності. Поживою, хлібом душі є труд, фізичний труд і моральні ідеали, конфлікти, небезпеки... безнастанне змагання». Важливіше за все «зосередити увагу людства на причині його морального та інтелектуального занепаду. Прямувати від фізичного та фізіологічного світу до умового і духового», життя мусить іти не під знаком кількості, лише під знаком якості.

⁵⁴ Людина м'яка (лагідна, покірна, сумирна) (лат.).

⁵⁵ «Не мир, а меч» (лат.).

«Степ» – се обрахунок із нашими «степовими» впливами, тема після Липинського уже в нас порушувана не раз. У сім розділі не зовсім погоджуємося із авторкою. Степ має і свої великі додатні сторони, а деякі від’ємні, йому приписувані, не є його або лише його прикметами. Не степ витворює «обломовщину», лише багатство і буйність природи. Серед тих, що мали стало справу зі степом – серед запорожців чи татарів, мабуть, Обломових не було. Не було Обломових і серед перших американських піонерів, які підбивали «дикий захід» і його прерії. «Дике поле українського почуття» – українська, позбавлена всякої карности думки фантазія, на наш погляд, – витвір не степу, а «провінціалізму» українського життя останнього віку, його загумінковості. Найбільшим «фантастом», найбільшим анархістом був у нас Драгоманов, а він якраз виступав проти «степовика» Шевченка і взагалі старався стати взірцем поміркованості і пристосованості. Гадаємо, що страшнішим ворогом від «бацили степу» є бацила провінціалізму, брак щирості думки і розмаху волі, знані під назвою «просвітянства» чи «хуторянства». Щодо твердження, що «в нас, українців, моральний розпад і духовий розстрій не набрали такого розміру ані таких застрашливих форм, як серед західних народів Європи», то воно, мабуть, не слушне. Суперечать цьому твердженню, між іншим, і дальші нариси авторки.

«Психіка ресентименту» – один із найбільш удалих розділів книги (тут авторка багато черпає з Ніцше) – се психіка невільника, культ нужди, розкошування у власній нездарності й біді, це виклик всім енським чеснотам, це брак стилю, ненависть до всього шляхетного, дрібноміщанська заздрість. У сім розділі прекрасна і бичуюча характеристика українського інтелігента.

«Європа і ми» – повернення до духових цінностей Європи, які тепер модно проскрибувати у нас в ім’я Зоценків, Чехових і колхозів. Заторкує авторка тему «культурної запозики»: що позичати і як позичати. Добре, що в сі часи авторка пригадає, що «ми – органічна частина Європи».

«За доцільність» зачеплює питання дуже важливе – про ентузіязм у великім і в малім, про християнські засади в застосуванні до суспільного життя. На жаль, не можемо тут детально входити в аргументацію авторки, зазначимо однак, що в сім питанні стоїмо від неї на протилежному погляді. Сама авторка в наступному розділі спростовує сі свої твердження, коли висуває англійське гасло: «Right or wrong – my country»⁵⁶.

«Провідник» трактує проблему вождизму. Не можемо погодитися з авторкою, що символом маєстату нації є її «кожночасний вождь».

«Зачудування» присвячено проблематиці «подиву перед великим», великій ролі прозріння, ентузіязму душі в людськім житті, «стривожено пристрасного захоплення» життям, красою, чином, здатності до екстазу – всього, що рятує нас від небезпеки стати «бездушним автоматом», дає жити повним життям, бути «чоловіком цілим».

Поминаючи деякі застереження, як згадані вгорі, так, між іншим, і те, що не раз авторка бере за одну дужку письменників, які стоять на зовсім протилежних ідейних позиціях, нариси Віконської засвідчують велику читаність авторки і проникливість думки, а торкаються питань дуже актуальних під теперішню хвилину не лише в нас...

⁵⁶ Правильно (слухно) чи неправильно (неслушно) – моя країна (*англ.*).

ПОЯСНЕННЯ РІДКОВЖИВЕНИХ СЛІВ

А

адорувати – схилитися перед кимось; обожнювати когось.

акаѳистъ (рос.) – акафист, довгий піснеспів із прославлянням Ісуса Христа, Богородиці, святих. Під час акафисту належить стояти, звідси назва: *грецьк.* α – не, καθίσω – сідаю. Літера **ѳ** в давньогрецькій мові озвучувалася як [т] і мала назву «тета», а в середньогрецьку (візантійську) добу – як [ф] («фіта»). Тому в українській досовітській літературі відомі варіанти слів: *Термоніли* і *Фермоніли*, *Пітія* і *Піфія*, *міт* і *міф* та ін. У російській писемності літера **ѳ** (фіта) вживалася до большевицької реформи російської мовної графіки й орфографії 1918 р.

анальфабет – неписьменний, неграмотний; невіглас, профан.

анектований – анексований, насильницьки присвоєний, загарбаний.

апелъ – звернення, заклик, відозва.

апізмент (англ. appeasement) – заспокоєння, примирення, замирення) – політика поступок, яку в 1936 – 1939 рр. провадив уряд Великої Британії (Н. Чемберлен), а пізніше уряд Франції (Е. Деладьє) щодо нацистської Німеччини та фашистської Італії. У ширшому значенні *апізмент* – термін на означення угодовства у відносинах з агресивними державами.

апотеоза – апофеоз, прославляння якоїсь особи або події; святкове завершення події.

апробата – схвалення; згода;

атракція – розвага; щось цікаве, своєрідне, незвичне.

атракційний – захоплюючий, привабливий, заманливий.

атут – козир.

афірмація – схвалення; визнання; potwierдження.

ахейський – від *ахейці* – одне з чотирьох основних старогрецьких племен (також іонійці, дорійці, еолійці) – носіїв мікенської культури, які заселили південь Балканського півострова наприкінці II тис. до н.е.

Б

барабашівці – прихильники осавула реєстрових козаків Івана Барабаша – представника угодовської частини старшинської верхівки, яка допомагала Польщі придумувати визвольний рух в Україні. І. Барабаш 1648 р. загинув від рук козаків свого ж загону, які були прихильниками Богдана Хмельницького.

батава – лава, ряд, піший козацький стрій, фаланга, колона.

бачність (з польськ. baczność) – увага; уважність, пильність, сторожкість.

безвременний (старосл.) – який не підлягає часові; несвоєчасний.

бестіяльський – тваринний, звірячий.

бздурство (польськ. bzdurstwo) – дурощі, нісенітниця, теревені.

бзік (польськ. bzik, рос. бзик) – химера; примха, дивацтво; пунктик.

бібула (польськ. bibuła) – тонкий папір, промокальний папір, *перен.* нелегальна література.

бівакували – від іменника *бівак*, розміщення військ на відпочинок за межами поселень.

бітники (*англ.* beatniks, або The Beats) – перші неформали у літературі і житті. Бітництво зародилося у повоєнній Америці і було в моді у 1950 – 1960 рр. Його прихильники носили чорні светри, обожнювали джаз, вживали наркотики, мали свій жаргон, протестували проти американського способу життя, бунтували проти суспільної моралі, пропагували відчуження від соціальних проблем, відмову від усіляких статків та бродяжили країною.

благовременний (*старосл.*) – зручний, вигідний; вчасний.

блуд – *зах.укр.* помилка, похибка.

бляга (*польськ.* błaga) – хвальба, хвалькуватість; вигадка, брехня.

ботокуди – індіанське плем'я монголоїдної раси у Східній Бразилії. Займалися збирацтвом, рибальством, полюванням, частково примітивним землеробством. Майже всі були винищені колонізаторами або вимерли.

боян – співець, бард; від власного імени Боян давньоруського (давньоукраїнського) поета-співця, знаного зі «Слова про похід Ігоря» та з напису в Софійському соборі у Києві.

брешь (*рос.*) – пролом, вилом; *перен.* збиток; прорив.

Бунд (*їдиш* Bund – союз, об'єднання) – соціалістична організація «Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії».

В

Ванька-встанька (*рос.*) – іван-покиван, іванець-киванець, дитяча іграшка у вигляді ляльки, що з будь-якого положення завжди стає вертикально; *перен.* людина, яка завше викручується з будь-якої біди.

вархол (*польськ.* warchoł) – скандаліст, баламут, заколотник.

в видах правительства (*рос.*) – в інтересах уряду.

Вельзевул – у ранньохристиянській релігії – володар демонів, якого нерідко мають за верховного вождя пекельних сил, хоч насправді він є друга особа в Пеклі – соратник і співправитель Сатани-Люцифера.

Весталки – жриці богині Вести в Римі, які давали обітницю цнотливості, служили у храмі і могли повернутися до родин аж у 30 років. Користувалися великими привілеями і пошаною суспільства.

ветхий (*старосл.* ветхій) – (дуже) старий.

Вжесня (*польськ.* Września) – місто у Польщі (50 км від м. Познань). Тут у травні 1901 р. почався страйк школярів, покараних фізично за відмову відповідати по-німецьки на уроках релігії. Через страйк учнів було ув'язнено їхніх батьків. За прикладом Вжесні почали страйкувати учні інших польських шкіл на території, що тоді входила до складу Пруссії. Кульмінацією став страйк 75 тис. учнів у 800 школах.

визискати (з *польськ.* wyzyskać) – використати.

виладовано (*польськ.* wyładowano) – розряджено, дано вихід.

вимір справедливості (з *польськ.* wymiar sprawedliwości) – акт правосуддя.

високолетний – тут: високопарний.

витеребити (*діял.*) – винищити.

відчит – доповідь; лекція.

візвання (з *польськ.* wezwanie) – заклик, звернення.

взыскательный (*рос.*) – вимогливий.

врозтіч – врізнобіч, у різні боки.

всеукраїнство – українство як спільнота без акцентування класової та станової належності її членів.

вшеполяки (з польськ.) – всеполяки, одна з назв (інші назви: ендеки, народовці, тобто націоналісти) членів Польської національної демократичної партії, створеної наприкінці XIX ст. Р. Дмовським і ним керованої. Виступали за приналежність Східної (української) Галичини, Волині і частини Поділля до відродженої в майбутньому Польської держави.

Г

г. (рос. господин) – п. (пан).

гайдамаки – так польські шовіністи іменували українців, які боролися за національну справу, виявляли ознаки національної гідності. У царській Росії таких українців називали мазепинцями.

Галилеянин – під таким етнічним прізвиськом Ісус Христос фігурує в Євангеліях, з чого деякі дослідники роблять висновок, що він не був євреєм.

гальванізувати – тут: збуджувати.

гандляр (з нім. Händler) – дрібний торговець.

Генеральна губернія – утворена німецьким урядом 12 жовтня 1939 р. адміністративно-територіальна одиниця у центральній-східній частині Польщі з центром у Кракові. До складу губернії входили також українські Лемківщина, Підляшшя, Холмщина, частина Посяння. 1 серпня 1941 р. Генеральна губернія була об'єднана з дистриктом Галичина.

гг. (рос. господа) – пп. (панове).

гелени – елліни, самоназва античних греків. Вони вважали себе нащадками міфічного прабатька Геллена (Елліна), сина Девкаліона (або Зевса) та Піри, онука Прометея, і тому називали себе еллінами, а свою землю – Елладаю.

гелоти – ілоти (див. нижче).

Геркулесові стовпи – дві скелі з обох боків Гібралтарської протоки, які, за міфами, поставив Геракл; **перен.** межа чогось.

геци (з польськ.) – витівки, скандали.

Гольштайни-Готорпи (під псевдонімом Романових) – династія монархів Московії Романових, почалася 1613 р. Після смерти цариці Єлизавети Петрівни 1762 р. престол перейшов по жіночій лінії до сина царівни Анни, яка була дружиною герцога Гольштайн-Готорпського. Новий цар на ім'я Karl Peter Ulrich von Holstein-Gottorp став імператором всеросійським Петром III Романовим. За правилами генеалогії російський імператорський рід іменується Гольштайн-Готорп-Романовським, а імператорський дім – Романових. Останній монарх цієї династії Ніколай II Романов мав тільки 1/56 російської крові.

гомункулус (лат. homunculus) – людинка – середньовічні алхіміки так називали подібну до людини істоту, яку начебто можна виростити штучним способом; пізніше анімалькулісти XVII – XVIII ст. вважали, що гомункулус – це мініатюрна людиноподібна істота, яка є в чоловічому сперматозоїді.

гр. – граф.

Г

гратуляція – вітання.

Д

«Даціяро» – крамниця графічної продукції купця 2-ї гільдії – італійця Джузеппе Даціяро (1806 – 1865), засновника торгової марки «Avanzo Daziaro».

- дезуніфікація** – урізноманітнення, розподібнення.
- декаданс** – занепад, культурний регрес.
- демаскування** – викриття; звинувачення.
- денунціювати** – доносити на когось.
- денунціяція** – донос, виказ.
- дефетизм** – пораженство, невіра в успіх справи, передрікання поразки.
- децидуючий** – (ви)рішальний.
- «джентлмен агримент»** (*англ.* gentleman's agreement) – джентльменська угода.
- диспозиційний фонд** (*рос.*) – диспозиційний фонд, кошти, які залишаються у розпорядженні певної особи чи інституції.
- дитирамб** – дифіраамб, в античній Греції культова пісня на честь бога Діоніса, згодом та інших богів та героїв; *перен.* перебільшена похвала.
- диспозиція** – центральний елемент правової норми, в якій зазначаються права або обов'язки суб'єкта. Диспозиція вказує дозволу (можливу), обов'язкову (неодмінну) або заборонену (неприпустену) поведінку суб'єкта.
- діпісти** – слово, утворене від англійської абрєвіатури DP (displaced person) – переміщені особи.
- домптер** – приборкувач звірів.
- доходження** (*з польськ.* dochodzenie) – слідство, розслідування, дізнання.
- дочасний** – тимчасовий, минулий, скороминучий; тлінний, марний.
- дуалістична система монархії** – 1867 р. австрійська імперія Габсбургів внаслідок компромісу з угорцями та реформи політичного устрою країни стала двоєдиною – австрійсько-угорською. Цісар Франц-Йосиф став одночасно і королем Угорщини.
- Дудыкевичи** – галицький юрист і педагог В.Ф. Дудыкевич (1861 – 1922) був ідеологом і лідером москвофільського руху, проголосив курс на повну російську ідентичність українців. Під час відступу російських військ із Галичини емігрував до Росії, згодом опинився у Ташкенті, де був розстріляний або ж помер у їхній в'язниці.

Е

- евентуальний** – можливий.
- егалітаризм** (від *фр.* Egalite – рівність) – утопічна концепція – намагання запровадити рівний розподіл ресурсів і матеріальних благ між людьми з метою ліквідації протиріч в економіці і суспільстві.
- езотерика** – те, що стосується внутрішнього, глибинного, таємного або прихованого смислу світу людини; таємне вчення, відоме лише вузькому колу обраних осіб.
- еквіпа** (*фр.* équire) – загін; колектив; команда.
- екіпа** – те саме, що екіпа.
- експропріяція** – примусове і без відшкодування чи оплати позбавлення власності, яке в часи соціальних потрясінь, пролетарських революцій тощо здійснюється під гаслом «експропріяція експропріаторів» (*рос.* «грабь награбленное!»).
- екстрема** – крайній ступінь вияву чогось, крайність.
- ен-деція** (*з польськ.*) – націонал-демократія.
- Еолова арфа** – повітряна арфа. Встановлювалася на дахах будинків, і її струни звучали залежно від напрямку і сили вітру. Назва – від давньогрецького бога, повелителя вітрів Еола. Відома з X століття.
- ерос** – від імени давньогрецького Ероса, бога статевої любови, – статева пристрасть, глибинне відчуття, що розуміється як сила, що організовує праматерію, будучи водночас джерелом її розвитку.

Ерфуртська програма – програма Соціал-демократичної партії Німеччини, ухвалена на з'їзді в м. Ерфурт 1891 р. Визнавала неминучість заміни капіталізму соціалізмом, необхідність політичної боротьби пролетаріату й провідної ролі партії. Але не містила положення про диктатуру пролетаріату, за що її критикували Ф.Енгельс і В.Ленін. Була чинною до 1921 р.

етимологічний правопис – написання слів так, як вони писалися в минулому, а не як звучать тепер (фонетичний правопис) для збереження однакового написання морфем, попри зміни, які відбулися в їхньому звуковому складі. Для нової української літературної мови етимологічний правопис упорядкував М. Максимович, який, для прикладу, писав: *Привіть і поклѡнь тобѡ, нашѡ любый, нашѡ славный Тарасе*. Цей правопис підхопили західноукраїнські москвофіли, розпочавши запеклу і тривалу боротьбу проти фонетичного правопису.

ея (рос.) – її. Так до реформи російського правопису 1918 р. писали займенник жіночого роду *она* у родовому відмінку (суч. рос. *ее*).

Є

египетський полон – перебування стародавніх євреїв у неволі в Єгипті, де їх виснажували важкими роботами, до того ж, аби обмежити їхнє розмноження, спочатку таємно, а згодом і відкрито знищували немовлят чоловічої статі; *перен.* дуже важка неволя.

Ж

живот (старосл.) – життя.

жидівський – єврейський. В українській мові слово *жид* завжди було стилістично нейтральним етнонімом, як *німець, француз, чех* та ін., тобто не мало негативної конотації. Протиставлення *євреї* (нейтральне) – *жид* (образливе) виникло в російськомовному суспільстві. Українці Галичини, як і місцеві євреї та поляки, з подивом дізналися про це аж 1939 р., коли на ці терени прийшла московсько-більшевицька влада.

жирондисти (фр. girondins) – політичне угруповання ліберального напрямку в добу Великої французької революції (1789 – 1799). Назва – від департаменту Жиронда (з адміністративним центром Бордо). Виступали за індивідуальну свободу, «експорт революції», були в уряді, розпочали війну проти Австрії, після поразки у війні захопили владу, а в 1793 р. їх скинули якобінці.

З

заарогантний – надміру нахабний, зухвалий, грубий.

заборчий (польськ. zaborczy) – загарбницький; агресивний, хижий.

завішення зброї (польськ. zawieszenie broni) – перемир'я.

загорілець – шаленець, запеклий прихильник чогось.

зайлий – запеклий, злий.

займанець – загарбник, окупант.

заник – занепад, згасання, замирання.

за ніц (польськ. za nic) – нізащо, в жодному разі.

заряд (з польськ. zarząd) – правління.

застрик (з польськ. zastryk) – ін'єкція, вприскування, вливання; укол.

заховання (з польськ. zachowanie) – поведінка.

звинний – рухливий, меткий, спритний.

згл. – зглядно.

зглядно – порівняно, відносно.

здеправований (з *польськ.* zdeprawowany) – розбещений.

здефігурований – деформований, спотворений.

зіштивнілий – який став нерухомим, твердим, негнучким; закостенілий.

злігатись – мати з кимсь якісь зв'язки, спільні справи (негативні).

злудливий – оманливий, ілюзорний, примарний.

змайоризований (з *польськ.* zmajoryzowany) – переможений; такий, над яким узяли гору.

змисл – чуття.

зражувати (з *польськ.* zrażać) – відштовхувати; налаштовувати, озброювати проти себе.

знаки наведення – лапки.

зрезигнувати (з *польськ.* zrezygnować) – відмовитися, відректися.

I

ідея фікс – невідступна, настирлива думка, що супроводжується надмірним емоційним напруженням і переважає у свідомості над іншими думками, спричиняє одержимість у досягненні якоїсь мети.

ідоляни – ідолівірці, язичники, погани.

імагінація – уявлення, фантазія, вигадка.

імператорова – дружина імператора.

імпндерабілія – невлвовимі (які важко брати до уваги) фактори.

інтерпеляція – звернення депутата парламенту до уряду з певним питанням; депутатський запит.

інферіорність – неповноцінність, низькоякісність, нижчість.

іонський (*рос. суч.* ионский) – червневий.

K

кавція – застава.

кагальність – від *євр.* кагал (*івр.* – зібрання народу), традиції самоврядного життя громадою.

канкан – французький естрадний танець із характерним па – високим підняттям танцівницею ноги. Тривалий час вважався непристойним.

каретник – екіпажний майстер, який виготовляє карети.

квестія – питання, проблема.

квітизм (*фр.* quietisme, від *лат.* quietus – спокійний, безжурний, quies – спокій) – релігійно-етичне вчення, яке проповідує містично-споглядальне ставлення до світу, спокій душі, повне підкорення Божій волі, байдужість до добра і зла тощо. У переносному значенні слово **квітизм** означає пасивність, непротивлення, утримання від активної діяльності.

Квіринал – палац у Римі, від 1870 р. – резиденція італійських королів. У дипломатичній мові так іменували італійський королівський двір, а часом й італійський уряд.

к-д – кадети, члени Конституційно-демократичної партії Росії.

Кишинівський погром – під час цього одного з найбільших у Росії погрому євреїв 6 – 7 квітня 1903 р. було вбито 49 людей, поранено 586, знищено або пошкоджено понад третину будинків міста.

- класократія** – термін, запроваджений теоретиком українського консерватизму В.Липинським на означення форми державного устрою, що мала б забезпечувати рівновагу між владою і свободою, силами консерватизму і поступу. Головним носієм державної ідеї, підвалиною, на якій починається державне будівництво, є хліборобський клас, а справжніми будівничими – невеликі соціальні групи, національна аристократія, еліта, тобто активна меншість, яка творить держави і нації.
- клейноди** – відзнаки, атрибути, символи військової та цивільної влади й окремих військових і цивільних урядів в Україні у XV–XVIII століттях.
- клер** – клір, духовенство.
- клямри** – скоби.
- кн.** – князь.
- козла**, або **кóзли** – передок екіпажу з сидінням для кучера.
- колпортаж** – поширення (книжок, преси та ін.); торгівля з рознесенням (друкованих виробів).
- коміть головою** – стрімголов, сторчголов.
- компатріот** – співвітчизник.
- комплектно** – цілком, цілковито, повністю.
- комунікат** – повідомлення, комюніке, зведення, звідомлення.
- комунікувати** – повідомляти.
- конечний** – конче потрібний; обов'язковий, неодмінний.
- конечність** – крайня потреба, необхідність.
- консеквентний** – послідовний.
- консеквенція** – наслідок, висновок, результат.
- консумент** – споживач.
- консьєржері** (*фр.* conciergerie) – помешкання консьєржа, воротаря, швейцара.
- континуація** – тривання, продовження.
- конферувати** – радитися, засідати (брати участь у засіданнях).
- концессія** (*рос.*) – концесія, договір передання на певних умовах і на певний термін громадянам або юридичним особам, здебільшого іноземним, права на експлуатацію надр, лісів, підприємств тощо; підприємство, що діє за договором концесії; поступка.
- кroatскій** – хорватський.
- кулачество** (*рос.*) – куркульство, багатші селяни.
- курія** – категорія виборців за певною ознакою (майно, стан, національність та ін.).

Л

- летун** – авіатор, пілот.
- лефтизм** (*англ.* leftism) – лівизна, лівацтво, ліві погляди, ліва політика.
- липоване** – липовани (філіповани, філіпони), московити-старообрядці, які емігрували з Московії після релігійного розколу в Православній Церкві, спричиненого реформами патріярха Никона 1651 р., й оселилися в Молдовському князівстві, в Добруджі та Східній Мунтенії. Дотримуються суворих релігійних настанов, традиційно протистоять Російській Православній Церкві.
- ліловий** – бузковий.
- локавт** – закриття підприємств і масове звільнення працівників з метою запобігти страйкові чи припинити його, змусити працівників відмовитися від їхніх вимог.
- луп** (*польськ.* łup) – здобич; трофей.
- людовці** (*польськ.* ludowcy) – члени (діячі) селянської партії.
- ляксувати** – популяризувати, рекламувати; запроваджувати в моду.

М

майстренківщина – від імени українського громадсько-політичного діяча Івана Майстренка (1899 – 1984), прихильника лівосоціалістичних поглядів.

мажара – мажа, великий довгий віз.

Мальбрук – персонаж французької народної пісні. Слово вживається щодо чоловіка, який переоцінив свої можливості, беручись за якусь справу, і це закінчилося невдачею. Прототип Мальбрука – Джон Черчил, герцог Малборо, успішний полководець, національний герой Англії. За свої поразки французькі вояки помстилися йому сатиричною піснею.

масовка (рос. массовка) – таємні сходи, мітинг.

махаєвці – від імени революціонера Яна-Вацлава Махайського, який у написаній на заслання в Якутії книжці «Розумовий робітник» доводив, що соціалізм – це вигадка інтелігенції, а робітники мають боротися тільки за свої економічні потреби.

меньшиковские размеры (рос.) – від імени російського державного і військового діяча А.Д.Меншикова, фаворита Петра I. Маючи титули графа, князя, герцога, генерал-фельдмаршала, першого сенатора, генералісімуса та ін., Меншиков залишався ненаситним казнокрадом і грабіжником, що не знав міри у накопиченні багатств.

мізинні люди (рос. мизинные люди) – так у Новгородській землі та в Московії називали представників нижчих верств суспільства. Одне із значень російського слова **мизинный** – найменший.

міродатний – авторитетний, компетентний, обізнаний; вірогідний, надійний.

монтаньяри (фр. montagnards – люди на вершині, горяни) – крайньо ліва партія в Національному Конвенті Франції у період Великої французької революції. У залі Законодавчих зборів вони сиділи зліва у горішніх рядах. Звідси назва їхньої партії – La Montagne («Гора», «Вершина»). Боролися проти жирондистів і перемогли їх.

Н

на річ (з польськ. na rzecz) – на користь.

навні – ззовні, назовні.

нагло – раптово.

надзіратель (рос. надзиратель) – наглядач.

Назорей – прізвисько Ісуса Христа, який народився у м. Назареті; варіант – Назарянин.

найіндиферентніший – найбайдужіший; найбездіяльніший.

на одшибі (рос. на отшибе) – на деякій віддалі, збоку від інших.

начасність – на часі: треба здійснити, зробити саме зараз, у цей час; актуальність.

не дописала (польськ. niedopisała) – не справдила надії, **розм.** підвела.

не має рації бити (польськ. niemarcąjbytu) – не має сенсу (підстав, місця для чогось).

недотягнення (з польськ. niedociągnięcia) – недоліки, хиби, вади.

нездецидований (з польськ. niezdecydowany) – нерішучий, непевний.

неизбѣжный (рос.) – неунікнений.

Немо – тут це, очевидно, псевдонім, точніше, криптонім: **лат.** nemo – ніхто, **пор.** капітан Немо – персонаж романів Жуль Верна.

необчислимі підприємства – непрогнозовані, непередбачувані справи, починання, заходи, афери. Такі значення має кальковане автором тексту російське слово **предприятие** (підприємство).

неославизм (рос.) – неославізм, політичний рух, який виник наприкінці XIX ст. на тих самих ідеях, що і його попередник **панславизм**, – насамперед спільного захисту земель, заселених слов'янами до пангерманської експансії німців. Кожний слов'янський народ має самостійно розвиватися культурно, економічно і політично, але співпрацювати з іншими в ім'я спільного добра. Неославісти вимагали демократизації слов'янського співтовариства та звільнення його від домінування Росії.

неповодження (з польськ. niepowodzenie) – невдача, неуспіх.

несбыточные мечтания (рос.) – нездійсненні мрії.

нетопир – кажан родини лиликових.

нечайно (рос.) – несподівано, раптом.

ничтоже сумняшеся (старосл.) – анітрохи не вагаючись, без найменшого (жодного) сумніву (вагання).

ниже (давньоукр.) – навіть не.

ність (старосл. нїсть) – не є, нема.

н.-п. – національно-патріотичний.

О

обсервувати – спостерігати.

обчислені – розраховані, передбачені.

обшарник (польськ. obszarnik) – поміщик.

одідичити – успадкувати.

октябристи – члени партії «Союз 17 октября» («Спілка 17 жовтня»), яка підтримувала «Найвищий Маніфест про вдосконалення державного порядку», проголошений царем Ніколаєм II 17 жовтня 1905 р. (звідси назва партії), виступала за єдність і неподільність Російської імперії, підтримувала її великодержавно-шовіністичну політику.

опанча (давньоукр. япанча, япончица) – безрукавний круглий плащ із капюшоном.

опінія – громадська думка; думка про певну особу.

ординарність – від прикм. **ординарний** – простий, звичайний, пересічний, який нічим не виділяється; грубий, погано вихований.

оспалий – сонливий, сонний; байдужий.

остоя (з польськ. ostoja) – опора; пристановище, прихисток.

откровение (рос. зі старосл.) – відкриття; одкровення, прозріння.

офензива – наступ.

офензивний – наступальний.

охлап (польськ. ochłap) – недоїдок; рештки їжі.

ошуканець – обдурювач, крутій, шахрай.

П

паки (старосл.) – знову.

палата панів – вища палата в парламенті, наприклад, палата лордів у Великій Британії.

панрусизм – великодержавна російська ідеологія спільної «русской» ідентичности всіх східних слов'ян (за винятком тих, що «вірусіли», «відрусіли» і денаціоналізувалися) та утвердження ідеї їхньої історичної, культурної і політичної єдності.

папаха (тюрк.) – чоловіча шапка з овечої шкури або каракуля, поширена серед народів Кавказу, Середньої Азії та російських козаків; елемент російської військової форми одягу.

- парцелляція (рос.)** – парцеляція, поділ земельної ділянки на менші частини (парцели).
- патинки** – взуття (туфлі) без закаблуків.
- павперизація** – масове зубожіння населення, збідніння.
- пацифікатори** – приборкувачі, карателі.
- пенетрація** – проникнення; дослідження, вивчення, обстеження.
- первень** – основа, першооснова.
- перверзія** – перверсія, збочення, форма сексуальної поведінки, яка не відповідає нормам, заведеним у певній етносоціальної культурі.
- пертрактації** – перемовини, переговори.
- пертрактувати** – провадити перемовини, домовлятися.
- перун** – «громова стріла», блискавка.
- питія (рос.)** – пітія (піфія), людина, яка з таємничим виглядом робить нечіткі й двозначні висновки. Від імени давньогрецької жриці-віщунки з храму Аполлона в Дельфах, яку звали Πυθία.
- підвага** – підойма.
- підприємтий** – (роз)початий, організований, зроблений, здійснений; ужитий.
- підсоння** – місце, простір та ін., добре освітлювані сонцем; (теплий) клімат.
- підсусідок** – безземельний селянин, що проживав у чужому будинку.
- підхлібство (з польськ. podchlebstwo)** – лестоці.
- плаз (з польськ. plaz)** – плазун; земноводна тварина.
- плюральність (рос.)** – плюральність, множинність.
- пляцет** – згода.
- подивляти** – дивуватися.
- подъяремная Русь (рос.)** – так російська пропаганда, а за нею і москвофіли окреслювали становище західних українців в Австро-Угорщині, попри те, що в цій державі національні й особисті права українців були набагато краще забезпечені, ніж у Росії, в якій не було жодної української школи і українська літературна мова була заборонена.
- позискання (з польськ.)** – завоювання, здобуття, придбання.
- полтавці-острянці** – йдеться про Івана Полтавця-Острияницю, якого 1917 р. було обрано наказним отаманом Вільного козацтва, а навесні 1918 р. він став близьким соратником генерала П. Скоропадського і згодом учасником гетьманського перевороту та генеральним писарем П. Скоропадського. 1919 р. емігрував до Німеччини.
- Польське Коло (Kolo Polskie)** – польське депутатське представництво в австрійському парламенті (Державній Раді).
- порфіра** – царська регалія для парадів і церемоній – довга пурпурова мантія. Назва – від кольору: *грецьк. порфира, порфуреос* – пурпуровий, багрянний, темно-червоний.
- посілість** – володіння (власність), маєток.
- посол** – депутат.
- постерунок (з польськ. posterunek)** – відділок у поліції, жандармський пост, місце, де перебуває варта.
- потрафити** – зуміти, змогти.
- потурнак** – потурчений чоловік; ренегат, національний перекинчик.
- почціви русін (польськ. rozczywusin)** – добрий, добродушний, порядний русин. Так кваліфікували поляки тих українців, які не виступали проти польського гніту.

ППС – Польська партія соціалістична.

право презенти – представлення кандидата на якесь місце, тобто рекомендаційний лист до вищого представника духовної влади (єпископа, митрополита) з проханням призначити зазначену в листі особу парохом або затвердити її на новому місці (в разі зміни парафії). Це право, встановлене сеймовою конституцією в 1647 р., надавало польським землевласникам можливість домінування на українських землях: презента слугувала інструментом впливу на місцеве населення шляхом фактичного підпорядкування своїй волі сільського духовенства. З часом презента перетворилася з рекомендаційного листа на дарчу грамоту.

прелиминарий – прелімінар(ій), попередній розпис, попередня угода, тимчасові рішення; тут: проєкт бюджету.

преміса – засновок (у силогізмі); вказане (викладене) вище.

пресія – тиск, натиск, примус, приневолення.

прецінь – адже, все-таки, між іншим.

привата – особиста вигода; своєкорисливість, користолобство.

приобщение (рос.) – прилучення, залучення, приєднання.

при суц[ествующей] изб[ирательной] сист[еме] (рос.) – за існуючої виборчої системи.

притока – привід, причина.

причинок – додаток, доповнення.

пріяти (старосл.) – прийняти.

про форма (лат. proforma) – (за)для форми.

провансальство – від назви корінних мешканців французької провінції Прованс, яка була королівством (IX ст.), графством (X – XV ст.) у складі Священної Римської імперії, мала блискучу культуру, а після приєднання до Франції (1481 р.) перетворилася на край відсталих провінціялів, байдужих до свого минулого, своєї культури і мови.

протектор – захисник.

протекція – тут: заступництво, захист.

Протофіс – Союз промисловости, торгівлі, фінансів і сільського господарства, російська політична організація в Україні, заснована в Києві у травні 1918 р. Протофіс підтримував гетьмана П. Скоропадського за умови, що провадитиме проросійську політику. З поваленням Гетьманату припинив свою діяльність, а зі вступом до Києва військ А. Денікіна (вересень – листопад 1919) відновив її з метою збереження «єдиної неподільної» царської Росії.

пугало (рос.) – страховище, страхопуд, опудало.

пурнути – пірнути.

п'ятнувати (з польськ. piętnować) – засуджувати, таврувати.

Р

рамена – плечі.

рахуба – рахунок; розрахунки; **йти в рахубу** – братися до уваги, рахуватися з кимось або чимось.

ребетівщина – від імени Лева Ребета (1912 – 1957), ідеолога української самостійності, який у післявоєнні роки в діаспорі спричинився до розколу в ОУН (р). Загинув від рук агента КДБ СРСР.

ревище – місце забою рогатої худоби.

рейментар – командувач, вождь.

ривалізувати – бути суперником, змагатися.

рогачка – шлагбаум.

рокувати – прирікати.

РСД – російська соціал-демократія.

РУП – Революційна українська партія, перша активна політична партія на підросійській Україні. Заснована 1900 р. в Харкові діячами студентських громад.

рура – труба.

рясофорний – який носить рясу, пор.: *омофорний*.

С

сатурналії – свята на честь Сатурна у Стародавньому Римі. Імператори влаштовували пишні ігри, Сатурнові приносилися жертви, припинялися всі роботи, будь-яка ворожнеча, відкладалися суди й виконання вироків, раби сідали до столу разом із панами, які їм прислужували, на вулицях ішли веселі процесії, відбувалися бенкети й забави.

СВКП і Л – Соціал-демократична партія Польщі і Литви.

Сенат – у Російській імперії після 1864 р. – найвища касаційна інстанція.

сенат університетський – вчена рада університету.

сепаратний – відокремлений, відособлений від інших.

сервілізм – рабська догідливість, улесливість; прислужництво.

сецесія – відокремлен, вихід, відпадиння.

синдикалісти – прихильники боротьби професійних спілок за права робітництва поза будь-якими партіями. Розрізняється синдикалізм революційний і анархічний (анархо-синдикалізм).

Сирахів син – єрусалимський мудрець Ісус, син Сираха (бен Сирах), у 190–180 р. до н. е. написав працю, відому як «Книга Премудрости Ісуса, Сина Сираха». Вона належить до канону Старого Завіту, але до т. зв. второканонічних книг – її не визнають юдеї та християни-протестанти.

скаля – шкала, масштаб, діяпазон.

скрупули (*польськ.* skrupuły) – докори сумління.

сл. п. – славної пам'яті.

«зміновіхівська» ідеологія – засади ідейно-політичної течії, що виникла у 20-і роки ХХ ст. у російському емігрантському середовищі. Назва – від збірника статей «Смена вех» (Прага, 1921), в якому йшлося про примирення і співпрацю з Советською Росією, оскільки большевицька влада начебто переродилася і діє в національних інтересах Росії.

«зміновіхівство» – див.: **зміновіхівська ідеологія**.

сму́та (*рос.*) – заколот, заворушення, безпорядки; незгода, розбрат, чвари. Слово *сму́та* зрідка вживається і в українському мовленні.

согл[асно] проекта (*рос.*) – відповідно до проекту.

Союз русского народа – російська радикальна націонал-шовіністична і монархічна політична організація, відома також як партія чорносотенців. Заснована 1905 р. у Петербурзі, але більшість її членів проживали в Україні.

спенетрований (з *польськ.* spenetrowany) – розвіданий, розпитаний, обшуканий, проникнений у глибину.

спенсіонований – відправлений у відставку, на пенсію.

сповидно – від *сповідний* – несправжній, неправдивий, уявний, вигаданий, фіктивний.

справоздання (*польськ.* sprawozdanie) – звіт, доповідь.

стачка (рос.) – страйк.

станчики (польськ. *stańczy*) – політичне угруповання в західній (польській) частині Галичини, яке виникло в другій половині 60-х рр. XIX ст. Назва походить від Станчика – королівського блазня XVI ст., фіктивні листи від якого публікувало це консервативне угруповання. Станчики звинувачували польський народ у втраті незалежності, схильності до анархії, висловлювалися за співпрацю з австрійською владою. Вони домінували в Польському представництві австрійської Державної Ради. Поборювали революційні тенденції, із засторогою ставилися до політичної емансипації селянства і робітництва.

стежа – *рег.* розвідка.

сугестія – навіювання; кимось навіяна думка; сила впливу.

схлібляти (з польськ. *schlebiać*) – лестити, підлабузнюватися, догоджати.

сцисія – зіткнення, зудар.

Т

Тарговиця – йдеться про Торговицьку конфедерацію, проголошену в травні 1792 р. в містечку Торговиця в Центральній Україні. Польські магнати, передусім з українського Правобережжя, виступили проти намагань провести реформи, посилити королівську владу і зміцнити позиції держави. Магнати діяли у порозумінні з Катериною II. Царські війська, підтримуючи конфедератів, пішли на Польщу. Наслідком став її другий поділ між Прусією і Росією, до якої відійшло Правобережжя України. Торговицька конфедерація (Targowica) стала у Польщі символом національної зради.

торговичани – див.: Тарговиця.

тартинки – маленькі, «на один зуб», бутерброди.

татарські люди – хліборобське населення на східному Поділлі та південно-східній Волині, яке разом зі своїми болохівськими князями 1240 р. під час походу Батия на Угорщину піддалося татарам і зобов'язалося «сіяти для них пшеницю і просо». Данило Галицький у 1241 і 1254 – 1255 рр., попри татарську опіку над ними, громив цих татарських людей.

толстовці – прихильники релігійно-етичного руху в Росії, який виник під впливом ідей і творів Л.Толстого. Дотримувалися засад: не гнівайся, не перелюбствуй, не клянись, не протився злу насильством, полюби ворога свого, як себе самого. Виступали проти засилля Російської Православної Церкви та її кліру.

тонзурований – від *тонзура* – вистрижене або виголене на голові католицького монаха чи священника місце як знак належності до Церкви.

точка (рос.) – крапка.

Транслейтанія (нім. Transleithanien) – території, розташовані по другий бік р. Лейти, в основному на схід від неї. Ця назва була поширена в часи існування дуалістичної Австро-Угорської імперії (1867-1918) і стосувалася Угорщини та підлеглих їй країн: Словаччини, Трансильванії, Хорватії, Славонії й ин. (див.: **Цислейтанія**).

трус (рос.) – обшук.

туман (з польськ. *tuman*) – йолоп, бовдур, тупак, олух.

У

удельный вес (рос.) – питома вага.

узгляднення (з польськ. *uwzględnienie*) – взяття до уваги.

уїнятий (з польськ. *ujęty*) – узятий, схоплений; сформульований.

укапісти – члени Української комуністичної партії, створеної у січні 1920 р. Вважали, що керівною силою революції в Україні має бути УКП, а не КП(б)У, яка є частиною РКП(б), чужої українській нації і знаряддям відновлення «єдиної неделимої» Росії. Підтримували УНР, але домагалися переростання її на самостійну УРСР. Не визнана Комінтерном УКП 1925 р. самоліквідувалася, а більшість її членів московсько-большевицька влада знищила або репресувала за «український буржуазний націоналізм».

униніє (*старосл.*) – смуток; зневіра.

уроєний (з польськ. *urojony*) – удаваний, уявлюваний, примарний, ілюзорний.

урядження (з польськ. *urządzenie*) – облаштування, організування.

уступ – абзац, уривок, фрагмент (тексту).

Ф.

фротер – той, хто натирає пастою і полірує щітками підлогу; той, хто чистить дім.

Х

ханішка – хан. У російській мові суфікси здрібнілості часто використовуються як засіб вираження зневаги, приниження тощо.

хлоп (*польськ.*) – селянин.

хлопство (з *польськ.*) – селянство.

«хожденіє в народ» (*рос.*) – ходіння в народ, програма і рух російського народництва 1860 – 1870 рр. з метою просвітницької роботи серед селян, а згодом і робітників та поширення революційної антисамодержавної свідомості.

холмське питання – йшлося про створення на території Холмщини і Підляшшя окремої Холмської губернії та вилучення її території зі складу Царства Польського. 1909 р. законопроект про створення Холмської губернії був внесений на розгляд у Державній Думі Росії.

хосен – користь.

хосподин (*рос.* *господин*) – пан. У нормативній російській мові на місці літери *г* вимовляється звук [г], а галицькі москвофіли на місці цієї літери вимовляли звук [х], очевидно, під впливом польської мови, в якій немає звука [г].

Ц

Царство Польское (*рос.*) – внаслідок поділів польської держави між Прусією, Австрією і Росією, до останньої відійшло 60% польської території. Власне польська частина цієї території отримала назву Царство Польське (*польськ.* *Królestwo Polskie* або ж *Królestwo Kongresowe, Kongresówka*), згодом перейменоване на Привіслянський край.

цвілий – покритий цвіллю; вицвілий.

цезаропапізм – поєднання в одній особі глави держави і глави Церкви. Вперше ця форма правління була реалізована у Візантії за Феодосія II. Після Реформації подібне явище виникло у деяких протестантських країнах, а також у Росії, коли була ліквідована патріярша влада.

централя – центральне правління, центральний пункт.

Цислейтанія (*нім.* *Cisleithanien*; *від лат.* *cis* – по цей бік і назви р. Лейта) – поширене свого часу найменування частини території Австро-Угорщини (1867-1918), до якої (частини) входили власне Австрія і підлеглі їй Чехія, Моравія, Силезія,

Галичина, Буковина, Далматія та інші землі, розташовані по другий бік р. Лейти, називалися Транслейтанією.

цісарський (від *лат.* caesar – кесар, цезар, цісар) – імператорський.

ц.-к. правительство – цісарсько-королівська влада. В Австро-Угорщині монарх одночасно був цісарем (імператором) Австрії і королем Угорщини.

Ч

ч. – число, номер видання (газети, журналу).

чарівний ліхтар (*лат.* laterna magica) – апарат для проєкції зображень, поширений у XVII–XIX ст.; попередник кінематографа.

частныя (*рос.*) – приватні.

ЧеКа (*рос.*) – скорочення від *чрезвычайная комиссия* (надзвичайна комісія), повна назва – *Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем при Совете народных комиссаров РСФСР* – орган державного терору, попередниця КДБ СРСР і нинішньої ФСБ РФ.

чорно-жовта граница (*рос.*) – чорно-жовтий кордон; ці барви були до 1918 р. гербовими кольорами династії австрійських монархів Габсбургів і російського царського дому Романових-Гольштайнів-Готорпів.

четвертий стан – робітництво. Термін виник за аналогією до *третього стану* (див. вище) і почав уживатися у 1840-х роках.

Ш

шабесгой – неєврей, найнятий юдеями для роботи в шабат (суботу), коли самим ортодоксальним юдеям релігійними законами заборонено виконувати певні види діяльності.

шалья – шалька, тарілка в терезах.

шарж (*фр.* charge) – атака (здебільшого кавалерійська).

швагер (з *нім.* Schwager) – чоловік сестри.

шевалерія (*фр.* chevalerie) – лицарство.

шильд – вівіска.

шопа – повітка.

шпицель – шпіцель, донощик, шпигун, шпиг.

Шпільберг – королівський замок у місті Брно, Чехія, перебудований на одну із найстрашніших в Європі в'язниць, у якій утримували переважно тих, кого вважали за політичних злочинців. Мав славу «темниці народів».

штука – мистецтво.

Э

эт. г. (*рос.* этого года) – ц. р. (цього року).

Я

язиці (*старосл.* языци) – народи (язичники).

КОМЕНТАРІ

Новий революційний фактор і соціал-демократія

Текст подається за першодруком: «Наш голос» (Львів) – 1910. – №1.

Підпис автора: Дм. Закопанець.

На черзі

(До питання про нашу національну політику)

Текст подається за першодруком: «Праця» (Львів) – 1910. – №2-3.

Підпис автора: Дм. Чорний.

Повстання в Еспанії

Текст подається за першодруком: «Праця» – 1910. – №2-3.

Підпис автора: Закопанець.

Першого липня

Текст подається за першодруком: «Молода Україна» (Львів) – 1910. – №6-7.

Російська революція і українська національна проблема

Текст подається за першодруком: «Наш голос». – 1911. – №2.

Підпис автора: Дм. Закопанець.

Праве українство

Текст подається за першодруком: «Наш голос». – 1911. – №3.

Підпис автора: Дм. Закопанець.

Українське питання і російська соціал-демократія

Текст подається за першодруком: «Наш голос». – 1911. – №4.

Підпис автора: Дм. Закопанець.

«Наша Дума»

Текст подається за першодруком: «Наш голос». – 1911. – №6-8.

Підпис автора: Дм. Закопанець.

1906 рік у Києві

Текст подається за першодруком: «Наш голос». – 1911. – №6-8.

Підпис автора: Дм. Закопанець.

Австрийская raison d'etat в Галиции

(Письмо из Галиции)

Текст подається за першодруком: Украинская жизнь – 1912 – №1.

**Русская идея в Галиции
(Письмо из Галиции)**

Текст подається за першодруком: «Украинская жизнь». – 1912. – №3.

**Ещё о русском либерализме
(Ответ г.В.Жаботинскому)**

Текст подається за першодруком: «Украинская жизнь». – 1912. – №10.

Украина в новейшей европейской литературе

Текст подається за першодруком: «Украинская жизнь». – 1912. – №11.

**Point des reveries
(Письмо из Галиции)**

Текст подається за першодруком: «Украинская жизнь». – 1912. – №12.

Русский империализм и украинство

Текст подається за першодруком: «Украинская жизнь». – 1913. – №2.

Украинско-польское соглашение

Текст подається за першодруком: «Украинская жизнь». – 1914. – №3.

Начало конца

Текст подається за першодруком: «Украинская жизнь». – 1914. – №5.

Немецкий публицист об украинском вопросе

Текст подається за першодруком: «Украинская жизнь». – 1914. – №3]

Leon Wasilewski. Ukraina i sprawa ukraińska. – Kraków: Spółka nakładowa «Książka». – 1913.

Текст подається за першодруком: «Украинская жизнь». – 1913. – №12

Драгоманов і ми

Текст подається за виданням: Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2010.

Що таке націоналізм?

Текст подається за першодруком: «Державна нація». – 1927. – №1.

«Державна нація» – журнал Легії українських націоналістів – організації, заснованої у 1925 р. у Празі емігрантами із Наддніпрянської України (голова М.Сціборський). Редколегія складалася із М.Сціборського, Д.Демчука, П.Кожевникова, Є.Маланюка. Вийшло всього 2-а числа журналу. ЛУН стала однією з ключових основ для створення у 1929 р. ОУН.

До завдань українського націоналізму

Текст подається за першодруком: «Державна нація». – 1927. – №2.

Дон Кіхотам монархізму

Текст подається за першодруком: «Державна нація». – 1927. – №2.

До старого спору

Текст подається за виданням: Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2010.

Перша публікація: «Літературно-науковий вістник». – 1926. – Кн.4

Крок вперед

Текст подається за виданням: Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2010.

Перша публікація : «Літературно-науковий вістник». – 1926. – Кн.10

Росія чи Європа?

(До літературної суперечки)

Текст подається за виданням: Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2010.

Перша публікація : «Літературно-науковий вістник». – 1929. – Кн.1

Да саро

Текст подається за виданням: Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2010.

Перша публікація : «Літературно-науковий вістник. – 1929. – Кн.2

Григорій Сковорода про національний провід

Текст подається за першодруком: Вісник. – 1953. – ч.3.

Сила крові

(«Три хвилини» Лесі Українки)

Текст подається за першодруком: Вісник. – 1951. – ч.2.

Конфлікт поколінь

(«Адвокат Мартіян» Лесі Українки)

Текст подається за першодруком: Вісник. – 1954. – ч.6.

У перспективі пів століття

Текст подається за першодруком: Вісник. – 1955. – ч.3.

Пам'яті В.В.Радзимовської

Текст подається за першодруком: Вісник. – 1956. – ч.2.

РУП

Текст подається за першодруком: Альманах «Гомону України», 1960.

Душа москаля і драгоманівство

Текст подається за першодруком: Альманах «Гомону України», 1961.

Перед розвалом червоної орди

Текст подається за першодруком: Альманах «Гомону України», 1962.

Чийм був старий великокняжий Київ?

Текст подається за першодруком: Вісник. – 1964. – ч.3.

«Розумне слово» фарисеїв

Текст подається за першодруком: Вісник. – 1964. – ч.4.

З хрестом чи серпом?

Текст подається за першодруком: Альманах «Гомону України», 1965.

«Гріх проти духу»

Текст подається за першодруком: Альманах «Гомону України», 1966.

Дві поетки України про «модерних» контактовців

Текст подається за першодруком: Вісник. – 1967. – ч.1.

**Перед кінцем большевизму
(1917 – 1967)**

Текст подається за першодруком: Альманах «Гомону України», 1967.

Демонократи Заходу, Москва і наші прогресисти проти націоналізму

Текст подається за публікацією: «Клич нації». – 1971. – №2

Акт 30 червня 1941 року

Текст подається за першодруком: Вісник. – 1972. – ч.6.

Рецензії

«Нова Україна»: безпартійний двотижневик громадського, культурного та економічного життя. – Прага, 1922. – т.77 (березень – липень)

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вісник. – 1922. – т.77.

Підпис автора: О.В.

«Нова Культура». – Львів, 1923. – ч.1, 2-3, 4 (травень – серпень).

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вісник. – 1923. – т.81.

Підпис автора: Д.Д.

Література, наука, мистецтво (додаток до «Вістей» ВУЦВК). – Харків. – ч.6-9. – 1922 (листопад і грудень).

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вісник. – 1924. – т.82.

Підпис автора: Р.О.

Жовтневий збірник. 1917-1924. – Харків: Державне видавництво України, 1924.

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вісник. – 1925. – т.87.

Підпис автора: О.В.

Сосюра В. Місто. – Харків: Вид. «Червоного шляху», 1924. – 60 с.

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вісник. – 1925. – т.87.

Підпис автора: Д.Д.

Камінський А. Галичина П'ємонт. – Львів, 1924.

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1924. – т.82.
Підпис автора: О.В.

Камінський А. Західна Україна і Галичина. – Львів, 1927. – 80 с.

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1927. – т.93.
Підпис автора: Л.М.

**Гі де Мопасан. На воді: Оповідання / Переклад М.Шрага. З передмовою
О.Грицяя. – Вид. «Чайка». – Відень, 1923**

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1924. – т.82.
Підпис автора: О.В.

**Лондон Дж. Оповідання південного моря / З англійської переклала Софія
Куликівна. Віньєтка П.Ковжуна. – Львів, 1924. – 144с.**

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1924. – т.83.
Підпис автора: Д.Д.

Зеров М. Леся Українка: критико-біографічний нарис. – Харків: Книгоспілка, 1924.

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1924. – т.85.
Підпис автора: Д.Д.

Филипович П. Простір. – Київ: Вид. «Слово», 1925. – 54с.

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1925. – т.88.
Підпис автора: Д.Д.

**Головко А. Бур'ян, повість. – Державне видавництво України, 1927. –
С. 354.**

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1927. – т.
Підпис автора: О.В.

**«Західна Україна». Альманах. – Харків: Державне видавництво України,
1927.**

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1927. – т.94.
Підпис автора: Р.О.

Бабій О. Гуцульський курінь: Поема. – Прага: Накладом «Групи української національної молоді», 1927. – 154 с.

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1927. – т.93.
Підпис автора: Devius.

Остап Вишня. Лицем до села. – Х.: ДВУ, 1927. – 171 с.

Остап Вишня. Вишневі усмішки літератури. – Х.: ДВУ, 1927. – 116 с.

Остап Вишня. Кому веселіш, а кому сумно. – Х.: ДВУ, 1927. – 74 с.

Остап Вишня. Моя автобіографія. – Х.: Книгоспілка, 1927. – 32 с.

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1928. – т.96.
Підпис автора: М.Л.

Луначарський А. Історія західноєвропейської літератури. – Х.: ДВУ, 1926.
Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1928. – т.97.

Винниченко В. Сонячна машина. Частина перша. –Харків: ДВУ, 1928. –
314 с.

Винниченко В. Сонячна машина. Частина друга. –Харків: Рух, 1928. – 235 с.
Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1928. – т.95.
Підпис автора: Devius.

Кравців Б. Дорога. – Львів: «Варяг», 1929. – 48 с.

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1929. – т.99.
Підпис автора: М.Л.

Степанів Олена. Напередодні великих подій. – Львів: Вид. «Червоної калини», 1930.

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – .
Підпис автора: М.Л.

Віконська Дарія. Райська яблінка. – Львів: Книгарня Науков. Т-ва
ім. Т. Шевченка, 1931. – 102 с.

Текст подається за першодруком: Літературно-науковий вістник. – 1931. – т.106.
Підпис автора: Д.Д.

Чернява І. На Сході – ми! (фільм прийдешнього). – Львів: В-во «Стрибожич», [1933]. – 198 с.

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1933. – Кн.3.
Підпис автора: О.В.

«Ми»: літературний чвертьрічний журнал. – Варшава: «Варяг», осінь 1933.

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1933. – Кн.10.
Підпис автора: М.Л.

Косач Ю. Сонце в Чигирині. (Повість про декабристів на Україні). – Львів:
Накладом І.Тиктора, [1934]. – 120 с.

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1934. – Кн.12.
Підпис автора: М.Л.

Косач Ю. Чарівна Україна: повість. – Львів: Бібліотека «Дзвонів», 1937. – 142 с.

Косач Ю. Чад: повість. – Львів: Бібліотека «Діла», 1937. – 102 с.

Косач Ю. Клубок Аріядни: новели. – Львів: Бібліотека «Діла», 1937. – 240 с.

Косач Ю. Глухівська пані. – Львів: В-во «Академія», 1938. – 68 с.

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1938. – Кн.5.
Підпис автора: Р.О.

Верниволя [Сімович] Василь. Українська література, погляд на її історичний розвиток. – Львів: Накладом «Самоосвіти», 1934. – 40 с.

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1934. – Кн.3.
Підпис автора: Варнак.

**Самчук У. Марія: хроніка одного життя. – Львів: «Українська бібліотека»
(Накладом І.Тиктора), 1934. – 144 с.**

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1935. – Кн.2.

Підпис автора: О.В.

Винниченко В. За яку Україну? – Париж, 1934. – 43 с.

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1935. – Кн.6.

Підпис автора: М.Л.

**Бальзак. Чародійна шкіра / Переклав В.Софронів. – Львів: Бібліотека
«Діла», 1936. – 180 с.**

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1936. – Кн.9.

Підпис автора: М.Л.

Барб'є д'Орвіллі. Чортиці. – Львів: Бібліотека «Діла», 1936. – 295 с.

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1936. – Кн.9.

Підпис автора: М.Л.

Єндик Р. Білі ночі. – Львів: В-во «Винне гроно», 1936. – 120 с.

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1937. – Кн.1.

Підпис автора: р.о.

Мосендз Л. Людина покірна. – Львів: Вид. І.Тиктора, 1937. – 128 с.

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1937. – Кн.12.

Підпис автора: О.В.

Мосендз Л. Відплата: Оповідання. – Львів: Вид. І.Тиктора, 1939. – 128 с.

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1939. – Кн.6.

Підпис автора: О.В.

**Віконська Д. За силу і перемогу. – Львів: Накладом Л.Малицької, 1938. –
290 с.**

Текст подається за першодруком: Вістник. – 1939. – Кн.2.

Підпис автора: Р.О.

ЗМІСТ

<i>О. Баган. Бути Дон Кіхотом: етичний заповіт Дмитра Донцова</i>	5
---	---

Статті раннього періоду

Новий революційний фактор і соціал-демократія	18
На черзі (До питання про нашу національну політику)	23
Повстання в Іспанії	33
Першого липня	35
Російська революція і українська національна проблема	39
Праве українство	45
Українське питання і російська соціал-демократія	54
«Наша Дума»	67
1906 рік у Києві	70
Австрийская raison d'etat в Галиції	74
Русская идея в Галиції (Письмо из Галиції)	79
Ещё о русском либерализме (Ответ г. В.Жаботинскому)	86
Україна в новейшей европейской литературе	89
Point des reveries (Письмо из Галиції)	97
Русский империализм и украинство	104
Украинско-польское соглашение	109
Начало конца	115
Немецкий публицист об украинском вопросе	122
Leon Wasilewski. Ukraina i sprawa ukraińska [Рец.]	125

Статті й есеї вісниківського періоду

Драгоманов і ми	128
Що таке націоналізм?	134
До завдань українського націоналізму	139
Дон Кіхотам монархізму	142
До старого спору	149
Крок уперед	160
Росія чи Європа? (До літературної суперечки)	173
Da capo	186

Есеї пізнього періоду

Григорій Сковорода про національний провід	192
Сила крови («Три хвилини» Лесі Українки)	203
Конфлікт поколінь («Адвокат Мартіян» Лесі Українки)	210
У перспективі пів століття	221

Пам'яті В.В.Радзимовської	227
РУП.....	236
Душа москаля і драгоманівство.....	242
Перед розвалом червоної орди	249
Чийм був старий великокняжий Київ?.....	252
«Розумне слово» фарисеїв.....	259
З хрестом чи серпом?.....	262
«Гріх проти духу»	268
Дві поетки України про «модерних» контактовців.....	279
Перед кінцем большевизму (1917 – 1967).....	285
Демонократи Заходу, Москва і наші прогресисти проти націоналізму	293
Акт 30 червня 1941 року	301

Рецензії

<i>«Нова Україна»: безпартійний двотижневик громадського, культурного та економічного життя. – Прага, 1922. – т.77 (березень – липень).....</i>	304
<i>«Нова Культура». – Львів, 1923. – ч.1, 2-3, 4 (травень – серпень) .....</i>	306
<i>Література, наука, мистецтво (додаток до «Вістей» ВУЦВК). – Харків. – Ч. 6-9. – 1922 (листопад і грудень) .....</i>	308
<i>Жовтневий збірник. 1917-1924. – Харків:</i>	
<i>Державне видавництво України, 1924.....</i>	309
<i>Сосюра В. Місто. – Харків: Вид. «Червоного шляху», 1924. – 60 с. ....</i>	311
<i>Камінський А. Галичина П'ємонтом. – Львів, 1924.....</i>	312
<i>Камінський А. Західна Україна і Галичина. – Львів, 1927. – 80 с. ....</i>	314
<i>Гі де Мопасан. На воді: Оповідання / Переклад М.Шрага.</i>	
<i>З передмовою О.Грицяя. – Вид. «Чайка». – Відень, 1923.....</i>	316
<i>Лондон Дж. Оповідання південного моря / З англійської переклала Софія Куликівна.</i>	
<i>Віньєтка П.Ковжуна. – Львів, 1924. – 144 с. ....</i>	317
<i>Зеров М. Леся Українка: критико-біографічний нарис. – Харків:</i>	
<i>Книгоспілка, 1924.....</i>	318
<i>Филипович П. Простір. – Київ: Вид. «Слово», 1925. – 54 с. ....</i>	319
<i>Головка А. Бур'ян: повість. – Державне видавництво України, 1927. – С. 354. ....</i>	321
<i>«Західна Україна»: Альманах. – Харків: Державне видавництво України, 1927.....</i>	322
<i>Бабій О. Гуцульський курінь: Поема. – Прага:</i>	
<i>Накладом Групи української національної молоді, 1927. – 154 с.....</i>	323
<i>Остап Вишня. Лицем до села. – Х.: ДВУ, 1927. – 171 с.</i>	
<i>Остап Вишня. Вишневі усмішки літератури. – Х.: ДВУ, 1927. – 116 с.</i>	
<i>Остап Вишня. Кому веселіш, а кому сумно. – Х.: ДВУ, 1927. – 74 с.</i>	
<i>Остап Вишня. Моя автобіографія. – Х.: Книгоспілка, 1927. – 32 с. ....</i>	325
<i>Луначарський А. Історія західноєвропейської літератури. – Х.: ДВУ, 1926. ....</i>	325
<i>Винниченко В. Сонячна машина. Частина перша. – Харків: ДВУ, 1928. – 314 с.....</i>	326
<i>Винниченко В. Сонячна машина. Частина друга. – Харків: Рух, 1928. – 235 с. ....</i>	329
<i>Кравців Б. Дорога. – Львів: «Варяг», 1929. – 48 с.....</i>	333
<i>Степанів Олена. Напередодні великих подій. – Львів:</i>	
<i>Вид. «Червоної калини», 1930. ....</i>	333
<i>Віконська Дарія. Райська яблінка. – Львів:</i>	
<i>Книгарня Науков. Т-ва ім. Т. Шевченка, 1931. – 102 с.....</i>	334

<i>Чернява І. На Сході – ми! (фільм прийдешнього). –</i>	
<i>Львів: В-во «Стрибожич», [1933]. – 198 с. ....</i>	<i>336</i>
<i>«Ми»: літературний чвертьрічний журнал. –</i>	
<i>Варшава: «Варяг», осінь 1933. ....</i>	<i>337</i>
<i>Косач Ю. Сонце в Чигирині. (Повість про декабристів на Україні). – Львів:</i>	
<i>Накладом І.Тиктора, [1934]. – 120 с. ....</i>	<i>339</i>
<i>Косач Ю. Чарівна Україна: повість. – Львів:</i>	
<i>Бібліотека «Дзвонів», 1937. – 142 с.</i>	
<i>Косач Ю. Чад: повість. – Львів: Бібліотека «Діла», 1937. – 102 с.</i>	
<i>Косач Ю. Клубок Аріядни: новели. – Львів: Бібліотека «Діла», 1937. – 240 с.</i>	
<i>Косач Ю. Глухівська пані. – Львів: В-во «Академія», 1938. – 68 с. ....</i>	<i>341</i>
<i>Верниволя [Сімович] Василь. Українська література, погляд на її історичний</i>	
<i>розвиток. – Львів: Накладом «Самоосвіти», 1934. – 40 с. ....</i>	<i>345</i>
<i>Самчук У. Марія: хроніка одного життя. – Львів:</i>	
<i>«Українська бібліотека» (Накладом І.Тиктора), 1934. – 144 с. ....</i>	<i>346</i>
<i>Винниченко В. За яку Україну? – Париж, 1934. – 43 с. ....</i>	<i>347</i>
<i>Бальзак. Чародійна шкіра / Переклав В.Софронів. –</i>	
<i>Львів: Бібліотека «Діла», 1936. – 180 с. ....</i>	<i>348</i>
<i>Барб'є д'Орвіллі. Чортиці. – Львів: Бібліотека «Діла», 1936. – 295 с. ....</i>	<i>349</i>
<i>Єндик Р. Білі ночі. – Львів: В-во «Винне гроно», 1936. – 120 с. ....</i>	<i>350</i>
<i>Мосендз Л. Людина покірна. – Львів: Вид. І.Тиктора, 1937. – 128 с. ....</i>	<i>351</i>
<i>Мосендз Л. Відплата: Оповідання. – Львів: Вид. І.Тиктора, 1939. – 128 с. ....</i>	<i>352</i>
<i>Віконська Д. За силу і перемогу. –</i>	
<i>Львів: Накладом Л.Малицької, 1938. – 290 с. ....</i>	<i>353</i>
<i>Пояснення різковживаних слів. ....</i>	<i>355</i>
<i>Коментарі. ....</i>	<i>370</i>

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

Донцов Дмитро

ВИБРАНІ ТВОРИ

У десяти томах

Том 10

Твори різних періодів

Відповідальний редактор і упорядник
Олег Баган

Літературний редактор
Ярослав Радевич-Винницький

**Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК № 1695 від 18.02.2004 р.**

ВФ «Відродження» заснована 21 листопада 1991 р.
Петром та Олександром Бобиками, Василем Іванишином

Головний редактор *Ярослав Радевич-Винницький*
Директор фірми *Ігор Бабик*
Головний бухгалтер *Надія Волянська*
Верстка *Василь Герман*
Коректор *Ірина Михаць*

Видавнича фірма «Відродження»
82100, м. Дрогобич, вул. Т. Шевченка, 2.
Тел.: (03244) 2-17-94.
79049, м. Львів-49, аб/с 10480.
Тел./факс: (032) 240-59-39.
www.vidrodzhenia.org.ua

Здано до набору 17.11.2015 р. Підписано до друку 07.12.2015 р.
Формат 70x108 1/16. Гарнітура Times. Папір офс. Офсетний друк.
Умовн. друк. арк. 32,025.
Наклад 1000 прим. Зам. № 1582

Друк ІІІ «ПІСВІТ»
82100, м. Дрогобич, вул. І. Мазепи, 7.
Тел./факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.
posvitdruk@gmail.com

Донцов Дмитро

Д67 Вибрані твори [Текст]: у 10 т. / Редкол.: О. Баган (відп. ред.) [і ин.]; літ. ред. Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011. – .

ISBN 978-966-538-236-2

Т. 10: Твори різних періодів / Упоряд., передм., комент. О. Баган. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2016. – 382 с.

ISBN 978-966-538-253-9 (Т. 9)

До 10-го тому увійшли твори Д.Донцова з усіх головних періодів його творчості, статті, есеї, рецензії з часописів «Праця», «Наш голос» (Львів), «Украинская жизнь» (Москва), «Літературно-науковий вістник», «Вістник» (Львів), «Державна нація» (Прага), «Вісник» (Нью-Йорк), «Клич нації» (Філадельфія), альманаху «Гомін України» (Торонто). У такому форматі книга ще раз відбиває світоглядну еволюцію автора, яку він пройшов разом із трансформаціями буремної епохи. Особливості мови і стилю автора узгоджені із нормами сучасного українського мовлення й орфографії, водночас збережені його окремі питомо національні, ідіоетнічні риси незросійщеного українського правопису.

Видання рекомендується політологам та історикам, політикам і націоналогам, філософам та культурологам, всім дослідникам і прихильникам української національної ідеї.

УДК 32-027.21(081)

ББК 66.0я44

